ΤΟΜΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ:

ΠΟΛΗ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ

Επιμέλεια

Θάνος Ανδρίτσος
Γιώργος Βελεγράκης
Αλίκη Κοσυφολόγου
Ελένη Μουγιάκου
Δημήτρης Πούλιος
Σοφία Τσάδαρη

commonspace

PARTICIPATORY LAB

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ελλάδα

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ:

ΠΟΛΗ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ

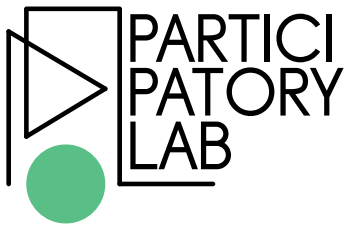
PARTICI
PATORY
LAB

Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ, Γραφείο Θεσσαλονίκης
Αριστοτέλους 3, 546 24 Θεσσαλονίκη
T +30 2310 282829
E info@gr.boell.org
W www.gr.boell.org

ΤΙΤΛΟΣ: Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Πόλη, Περιβάλλον & Κλιματική Αλλαγή.
ΥΠΟΤΙΛΟΣ: Εμπειρίες, Προκλήσεις και Δυνατότητες

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

Υπεύθυνος Έκδοσης:	Μιχάλης Γουδής
Επιμέλεια Έκδοσης:	Θάνος Ανδρίτσος, Γιώργος Βελεγράκης, Αλίκη Κοσυφολόγου, Ελένη Μουγιάκου, Δημήτρης Πούλιος, Σοφία Τσάδαρη
Μεταφράσεις:	Αλίκη Κοσυφολόγου
Επιμέλεια Κειμένων/Διόρθωση:	Δημήτρης Λυμπερόπουλος
Σχεδιασμός Έκδοσης:	DESIGNATURE & Μελίνα Βλάχου
Συντονισμός Έκδοσης:	Συνεταιρισμός Εργαζομένων Commonspace

commonspace

Θεσσαλονίκη, Ιούνιος 2023
ISBN 978-618-5580-35-3

Η έκδοση Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Πόλη, Περιβάλλον & Κλιματική Αλλαγή. Εμπειρίες, Προκλήσεις και Δυνατότητες διατίθεται με την άδεια CC BY-NC-SA 4.0 (Creative Commons Αναφορά Δημιουργού – Μη εμπορική χρήση – Παρόμοια Διανομή 4.0 Διεθνές).

Οι εικόνες της έκδοσης διέπονται από την άδεια CC BY-NC-SA 4.0, εκτός αν αναφέρεται διαφορετικά.

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα έκδοση είναι των συγγραφέων και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις θέσεις του εκδότη.

Διατίθεται ηλεκτρονικά στο www.gr.boell.org
Παραγγελίες στο info@gr.boell.org

Η έκδοση αποτελεί προϊόν του έργου «participatory LAB» το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Πράσινο Ταμείο στο πλαίσιο του άξονα προτεραιότητας 3: Συμμετοχικότητα Πολιτών «Καινοτόμες δράσεις με τους πολίτες» του χρηματοδοτικού προγράμματος «Φυσικό περιβάλλον & καινοτόμες δράσεις 2020», ενώ η μετάφραση και επιμέλεια του τόμου πραγματοποιήθηκαν με την υποστήριξη του Ιδρύματος Χάινριχ Μπελ.

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
Ελλάδα

Περιεχόμενα

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΕΚΔΟΣΗ «ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ: ΠΟΛΗ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ» 11

Θάνος Ανδρίτσος, Γιώργος Βελεγράκης, Αλίκη Κοσυφολόγου, Ελένη Μουγιάκου, Δημήτρης Πούλιος, Σοφία Τσάδαρη

ΘΕΜΑΤΙΚΗ Ι
ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ, ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ 19

Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Θεωρία και Πρακτικές **20**

Ελένη Μουγιάκου, Σοφία Τσάδαρη, Ελένη Κατρίνη, Στεφανία Γυφτοπούλου

Χωρικός σχεδιασμός και η πρόκληση της κλιματικής αλλαγής **46**

Σοφία Τσάδαρη, Ευθύμιος Μπακογιάννης, Ειρήνη Κλαμπατσέα, Θεοδότα Νάντσου, Αργυρώ Παρασκευοπούλου

Εμπειρίες και Συμπεράσματα Τοπικών Στρατηγικών Προσαρμογής: Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιάς **76**

Αλεξάνδρα Τόγια, Σοφία Τσάδαρη, Ελισάβετ Μπαργίαννη, Στέλλα Ψαροπούλου, Αντιγόνη Γκούφα

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΙΙ
ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ 89

Εναλλασσόμενες αρχιτεκτονικές και νοηματοδοτήσεις του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου κατά τη διάρκεια της πανδημίας **90**

Αλίκη Κοσυφολόγου

Μια πόλη στο σπίτι: Ικανότητα προσαρμογής στην οικιακότητα κατά τη διάρκεια του lockdown του 2020 **96**

Ραούλ Αβίγια-Ρόγιο, Τονέ Φοντ, Κοντσί Μπερενγκουερ, Ιμπόν Μπιλμπάο, Χοσέπ Μπονίγας Αρνάου, Σάιδα Μουξί, Ιγκνάσιο Ουρμπιστόντο Αλόνσο

Balco(n)vid-19: Τα μπαλκόνια ως χωρικές εκδηλώσεις νέων μορφών συλλογικότητας **124**

Μιχαέλα Λιτσαρδάκη

Μορφές πολιτικής συμμετοχής κατά την περίοδο της πανδημίας: Προκλήσεις για συμπερίληψη, ουσιαστική πολιτική παρέμβαση και κοινωνική κινητοποίηση **138**
Αλίκη Κοσυφολόγου

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΙΙΙ
ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ **147**

Συμμετοχή των πολιτών, μνήμη και πολιτιστική κληρονομιά **148**
Ειρήνη Ηλιοπούλου

Η συμμετοχή ως πυλώνας αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και προοπτικές για το ελληνικό πλαίσιο **154**
Δώρα Χατζή-Ροδοπούλου

Η συμμετοχική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μέθοδοι και εμπειρίες από το πεδίο **170**
Μίνα Δραγούνη

Διερευνώντας τη συμμετοχικότητα κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα προσαρμογής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή **184**
Ελένη Μαΐστρου, Βασιλική Πουγκακιώτη, Μιλτιάδης Λάζογλου

Σκιαγραφώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουριστικού σχεδιασμού στους ελληνικούς νησιωτικούς Δήμους **196**
Διονυσία Κούτση, Αναστασία Στρατηγέα

ΘΕΜΑΤΙΚΗ IV
ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ **213**

Προορατικός σχεδιασμός: Μαθαίνοντας από το πεδίο – Μια συζήτηση για τις μεθόδους, τις δομές και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι τοπικές Αρχές κατά τη μετάβασή τους σε πιο προορατικούς τρόπους σχεδιασμού, αντί της διαιώνισης αντιδραστικών πρακτικών σε ένα χρηματοδοτικά ασταθές τοπίο **214**
Ελένη Κατρίνη, Πούτζα Αγκαβάλ

Ο ρόλος της δημόσιας διοίκησης στη δημιουργία προϋποθέσεων για κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων. Κίντα ντο Φέρο: Εξευγενισμός καθοδηγούμενος από τη δημόσια διοίκηση **226**

Τιάγκο Μότα Σαράιβα

Νέες μορφές συμμετοχής και ενεργοποίησης μέσω διακυβέρνησης που συνδέεται με την κοινωνία (Bottom-linked governance)* **230**

Μαρκ Πραδέλ-Μίκελ

FemMap Project: Η προσπάθειά μας να φωτίσουμε τη γυναικεία όψη μιας αθηναϊκής γειτονιάς **244**

Δανάη Λιοδάκη

ΘΕΜΑΤΙΚΗ V
ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ **255**

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και το περιβαλλοντικό ερώτημα: Εισαγωγικό σημείωμα **256**

Γιώργος Βελεγράκης

Συμμετοχή της κοινότητας στη διαχείριση κρίσεων και στις διασώσεις: Μια τοπική προσαρμογή του ανθρώπινου περιβάλλοντος στην κλιματική αλλαγή **262**

Ζουλιά ντε Σαμπράν, Νίνα Πορέ, Φρεντερίκ Λαμί

Συμμετοχικό Μέλλον: Σχετικά με την αναγκαιότητα των συμμετοχικών παιδαγωγικών πρακτικών της αρχιτεκτονικής στο πλευρό των ευάλωτων κοινοτήτων **280**

Μέριλ Σινέους

Η συμβολή του τεκμηριωμένου σχεδιασμού και της έρευνας στον συμμετοχικό σχεδιασμό για τη δημιουργία πράσινων υποδομών και NBS **290**

Αγγελική Παρασκευοπούλου

Συγκριτική επισκόπηση των διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης στα Περιφερειακά Σχέδια για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή: Μία ευκαιρία συμμετοχικής διακυβέρνησης **300**

Κανελλοπούλου Γεωργία, Μπόικος Ηλίας

Συμμετοχή και ισότητα στον ανθεκτικό σχεδιασμό **318**
Νικόλ Λάμπρου

ΘΕΜΑΤΙΚΗ VI
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ **335**

eLEONAS: Αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού για αστικές περιοχές με ειδικές προκλήσεις και δυνατότητες. Μια έρευνα υπό εξέλιξη **336**
Σοφία Τσάδαρη, Γιάννης Παρασκευόπουλος, Ελένη Μουγιάκου

Rethink 100. Γιλ: Μια συμμετοχική εμπειρία σχεδιασμού γειτονιάς στην Άγκυρα **356**
Μπουρτζού Ατές, Μερβέ Μπασάκ, Ιλγκίν Κουρούμ, Μπουρτζού Ουσάλ, Ελίφ Εντά Ουζουνογκιουλάρι, Γιουτσέλ Τζαν Σεβερτζάν

Η «προσωρινή χρήση» ως εργαλείο αστικής ανανέωσης: Το παράδειγμα του «De Meubelfabriek» στη Γάνδη **376**
Δημήτριος Γιαννέλος

Η πρόκληση της αστικής πύκνωσης στη Σουηδία: Τρεις μελέτες περίπτωσης για την πρόσβαση σε ημερήσιο και ηλιακό φως στο αστικό επίπεδο **392**
Ευτυχία Σταματάκη

Η συμμετοχή ως μέθοδος και η διδασκαλία της **416**
Νίκος Αναστασόπουλος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΚΑΙ Η ΕΚΔΟΣΗ «ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ: ΠΟΛΗ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ»

Θάνος Ανδρίτσος

Γιώργος Βελεγράκης

Αλίκη Κοσυφολόγου

Ελένη Μουγιάκου

Δημήτρης Πούλιος

Σοφία Τσάδαρη

Ο συλλογικός τόμος Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Πόλη, Περιβάλλον και Κλιματική Αλλαγή αποτελεί τεκμήριο του ομώνυμου συνεδρίου που αποτέλεσε την τελική εκδήλωση του έργου «participatory LAB: Εργαστήριο Χωρικού, Αστικού και Περιβαλλοντικού Συμμετοχικού Σχεδιασμού για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή». Την ίδια στιγμή, το συνέδριο ήταν και η δυναμική αρχή μιας ζωντανής διεπιστημονικής κοινότητας που μελετά, τεκμηριώνει, μαθαίνει, διαδίδει και εφαρμόζει διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού για τον δημόσιο χώρο, με στόχο την προσαρμογή των πόλεων στην κλιματική αλλαγή. Η κοινότητα αυτή αποτελείται από α) επαγγελματίες που ασχολούνται με τον σχεδιασμό του δημοσίου χώρου (αρχιτέκτονες, χωροτάκτες, γεωπόνοι, κοινωνικοί επιστήμονες, κ.α.), β) από άτομα του δημόσιου τομέα που έχουν στην αρμοδιότητά τους το σχεδιασμό, την παρακολούθηση και την επίβλεψη έργων και δράσεων προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, γ) από επιστήμονες που ασχολούνται με θέματα κλιματικής αλλαγής (και ειδικότερα το φαινόμενο της αστικής θερμικής νησίδας) και δ) από συλλογικότητες και κοινωνικές πρωτοβουλίες που ασχολούνται ενεργά με το συμμετοχικό σχεδιασμό του δημοσίου χώρου.

Το τριήμερο διεθνές συνέδριο ξεπέρασε κατά πολύ τις προσδοκίες όλων όσων εργαστήκαμε για τη διοργάνωσή του. Ενώ ξεκίνησε από μια προσπάθεια να αποτυπώσουμε και να ανταλλάξουμε απλώς τις σκέψεις και τις εμπειρίες μας σε μικρή κλίμακα και με επιλεγμένες ομάδες , κατέληξε σε μια δράση με υψηλό αντίκτυπο διάχυσης και βιωσιμότητας της κοινότητας του participatory LAB αλλά και σημαντική επιστημονική συμβολή στη συζήτηση για τον χώρο, την πόλη, την πολεοδομία και το βίωμα του δημόσιου χώρου.

Οι αριθμοί είναι ενδεικτικοί τουλάχιστον για το πλήθος των διαφορών συμμετοχών:

- 13 μέλη οργανωτική επιτροπή
- 52 μέλη επιστημονική επιτροπή
- Με την υποστήριξη 5 πανεπιστημιακών ιδρυμάτων

- Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Τμήμα Μηχανικών Τοπογραφίας και Γεωπληροφορικής, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
- Τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας της Επιστήμης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- Τμήμα Χωροταξίας & Ανάπτυξης (ΤΜΧΑ), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
- 166 περιλήψεις (abstracts)
- 3 μέρες συνεδρίου
- 4 συνεδριακοί χώροι
- 43 παράλληλες συνεδρίες (parallel sessions)
- 6 κεντρικές ομιλίες (plenary sessions)
- 2 θεματικά εργαστήρια
- 200 παρουσιάσεις
- Συμμετοχές από 10 χώρες
- 19 κεντρικοί ομιλητές (keynote speakers)
- Περίπου 800 διαδικτυακές προεγγραφές
- Περίπου 300 διά ζώσης μοναδικές επισκέψεις
- Περίπου 1300 online μοναδικές παρακολουθήσεις (zoom & live streaming)
- Περίπου 2500 online παρακολουθήσεις (zoom & live streaming)
- Πάνω από 80 post σε social media

Ο παρών τόμος, λοιπόν, περιέχει κείμενα των προσκεκλημένων ομιλητών και ομιλητριών στο συνέδριο καθώς και κείμενα εισηγητών και εισηγητριών, τα οποία είναι αντιπροσωπευτικά του διαλόγου που διεξήχθη στο πλαίσιο του συνεδρίου από τη σκοπιά της θεωρίας, της έρευνας, της πρακτικής, των μεθοδολογιών καθώς και των σχεδιαζό-

μενων ή υλοποιούμενων δράσεων και πολιτικών. Όλα τα κείμενα μεταφράστηκαν από τα αγγλικά στα ελληνικά ή το αντίστροφο με την υποστήριξη του Ιδρύματος Heinrich Böll. Την επιστημονική επιμέλεια ανέλαβε η ομάδα της Commonspace με εξωτερικές συμβολές αποτελούμενη από τους/τις Θάνο Ανδρίτσο, Γιώργο Βελεγράκη, Αλίκη Κοσυφολόγου, Ελένη Μουγιάκου, Δημήτρη Πούλιο και Σοφία Τσάδαρη. Την σχεδιαστική και γραφιστική αποτύπωση έκαναν η Μελίνα Βλάχου και ο Δημήτρης Πούλιος. Τη γλωσσική επιμέλεια για την ελληνική έκδοση έκανε ο Δημήτρης Λυμπερόπουλος.

Οι έξι θεματικές ενότητες αποτυπώνουν τον διεπιστημονικό χαρακτήρα και τον πλούτο των θεωρητικών προσεγγίσεων και εμπειριών που κατατέθηκαν συνέδριο. Ταυτόχρονα, αποτυπώνουν, κατά τη γνώμη των συντελεστών, τη σύγχρονη συζήτηση για τις διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού σε διαφορετικά θεματικά πεδία και κλίμακες. Από το επίπεδο της γειτονιάς στις διαδικασίες διαβούλευσης και συνδιαμόρφωσης για παγκόσμιες προκλήσεις όπως είναι λ.χ. η κλιματική αλλαγή. Από την πανεπιστημιακή αίθουσα και το ερευνητικό εργαστήρι στο πεδίο και τις κοινωνικές πρωτοβουλίες. Από την Αρχιτεκτονική και τη Γεωγραφία στην Πολιτιστική διαχείριση και τη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων. Αυτές οι πολλαπλές και αλληλοδιαπλεκόμενες κλίμακες μαζί με τα πολλαπλά πεδία ενδιαφέροντος αποτυπώνονται στην επιλογή των θεματικών ενοτήτων:

i. Εισαγωγική συζήτηση: Έννοιες και Εργαλεία,

ii. Κοινωνικές και Χωρικές όψεις της πανδημίας,

iii. Συμμετοχή πολιτών, Μνήμη και Πολιτιστική Κληρονομιά,

iv. Συμμετοχικές πολιτικές και ενεργοποίηση της κοινότητας,

v. Συμμετοχικός σχεδιασμός, Περιβάλλον και Κλιματική Αλλαγή,

vi. Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Καλές Πρακτικές.

Ειδικότερα στη θεματική (i) Εισαγωγική Συζήτηση: Έννοιες και Εργαλεία παρουσιάζονται το θεωρητικό πλαίσιο καθώς και η ιστορική εμπειρία του συμμετοχικού σχεδιασμού ως πλαισίου και μεθοδολογίας διαμόρφωσης του αστικού περιβάλλοντος με τους πολίτες «στην πρώτη γραμμή παραγωγής του χώρου». Στην ενότητα καταγράφονται διεθνή και εγχώρια παραδείγματα από την εφαρμογή μεθοδολογιών συμμετοχικού σχεδιασμού ενώ πιάνεται το νήμα των σχετικά πιο πρόσφατων διαδρομών του συμμετοχικού σχεδιασμού στην Ελλάδα. Περιλαμβάνονται συμβολές των Ελένη Μουγιάκου, Σοφία Τσάδαρη, Ελένη Κατρίνη, Στεφανία Γυφτοπούλου «Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Θεωρία και Πρακτικές», και των Θάνου Ανδρίτσου και Δημήτρη Πούλιου «Η ελληνική εμπειρία και η εμπειρία της Commonspace». Επίσης, στην ενότητα περιλαμβάνονται και οι απομαγνητοφωνήσεις των δύο κρίσιμων συνεδριών που φιλοξενήθηκαν στο συνέδριο: Χωρικός Σχεδιασμός και η πρόκληση της Κλιματικής Αλλαγής με τους/τις Σοφία Τσάδαρη (συντονίστρια), Ευθύμιο Μπακογιάννη, Ειρήνη Κλαμπατσέα, Θεοδότα Νάντσου, Αργυρώ Παρασκευοπούλου και Εμπειρίες, Συμπεράσματα Τοπικών Στρατηγικών Προσαρμογής: Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιάς με τις Αλεξάνδρα Τόγια, Σοφία Τσάδαρη, Ελισάβετ Μπαργιάννη, Στέλλα Ψαροπούλου, Αντιγόνη Γκούφα.

Στη θεματική (ii) Κοινωνικές και Χωρικές όψεις της πανδημίας προσεγγίζονται οι σύνθετες κοινωνικές, οικονομικές και χωρικές διαστάσεις της υγειονομικής κρίσης της Covid-19. Στην ενότητα περιλαμβάνονται θεωρητικές επεξεργασίες και συμπεράσματα ερευνητικών μελετών που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της εφαρμογής των μέτρων διαχείρισης της υγειονομικής κρίσης (καραντίνα, περιορισμός των μετακινήσεων κα.). Τα κείμενα αναδεικνύουν διαφορετικές όψεις της εμπειρίας της πανδημίας και τον αντίκτυπό τους στον δημόσιο χώρο, τη συμμετοχή των πολιτών και το περιβάλλον. Στην ενότητα περιλαμβάνονται κείμενα των μελών της συνεργατικής – ερευνητικής ομάδας για θέματα χώρου και αστικού σχεδιασμού Arquitectos de Cabecera: Ραουλ-Αβίγια Ρόγιο, Τονέ Φοντ, Κοντσί-Μπερενγκουέρ Ουρούτια, Χοσέ Μπονίγας Αρνάου, Σάιδα Μουξί, Ιγνάσιο Ουρμπιστόντο Αλόνσο «Μια πόλη στο σπίτι: Ικανότητα προσαρμογής στην οικιακότητα: κατά τη διάρκεια του lockdown του 2020», της Μιχάελας Λιτσαρδάκη «Balco(n)-vid 19: Τα μπαλκόνια ως χωρικές εκδηλώσεις νέων μορφών συλλογικότητας» και της Αλίκης Κοσυφολόγου «Μορφές Πολιτικής Συμμετοχής κατά την περίοδο της πανδημίας: Πρόκληση για συμπερίληψη, ουσιαστική πολιτική παρέμβαση και κοινωνική κινητοποίηση».

Στη θεματική (iii) Συμμετοχή πολιτών, μνήμη και πολιτιστική κληρονομιά μελετώνται οι δυνατότητες και τα όρια του συμμετοχικού σχεδιασμού ως μεθοδολογίας και εργαλείου για τη συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση υλικών και άυλων πολιτιστικών αγαθών σύγχρονων ή παλαιότερων απειλούμενων από την καταστροφή ή τη λήθη. Στην ενότητα περιλαμβάνονται το εισαγωγικό σημείωμα στην ενότητα της Ειρήνης Ηλιοπούλου, το κείμενο της Δώρας Χατζή-Ροδοπούλου «Η συμμετοχή ως πυλώνας αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς: Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και προοπτικές για το ελληνικό πλαίσιο», το κείμενο της Μήνας Δραγούνη «Η συμμετοχική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μέθοδοι και εμπειρίες από το πεδίο», το κείμενο των Ελένη Μαΐστρου, Βασιλική Πουγκαγκιώτη, Μιλτιάδη Λάζογλου «Διερευνώντας τη συμμετοχικότητα κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα προσαρμογής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή», και το κείμενο των Διονυσία Κούτση και Αναστασία Στρατηγέα «Σκιαγραφώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουριστικού σχεδιασμού στους ελληνικούς νησιωτικούς δήμους».

Στη θεματική (iv) Συμμετοχικές Πολιτικές και ενεργοποίηση της κοινότητας παρουσιάζονται εμπειρίες από την υλοποίηση μεθοδολογιών συμμετοχικού σχεδιασμού στην τοπική αυτοδιοίκηση, στη γειτονιά και στην κοινότητα με έμφαση στο περιβάλλον, στα δικαιώματα και στην οπτική του φύλου. Η ενότητα περιλαμβάνει τον διάλογο μεταξύ της Ελένης Κατρίνη και της Πούτζα Αγκραβάλ «Προορατικός Σχεδιασμός: Μαθαίνοντας από το πεδίο», και κείμενα των Τιάγκο Μότα Σαραίβα, «Ο ρόλος της Δημόσιας Διοίκησης στη δημιουργία προυποθέσεων για κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων: Κίντα ντο Φέρο, εξευγενισμός καθοδηγούμενος από τη δημόσια διοίκηση», Μαρκ Πράδελ-Μικέλ, «Νέες μορφές συμμετοχής μέσω διακυβέρνησης που συνδέεται με την κοινωνία (Bottom-linked governance)» και Δανάης Λιοδάκη «FemMap project: η προσπάθεια μας να φωτίσουμε τη γυναικεία όψη μιας αθηναϊκής γειτονιάς».

Στη θεματική (v) Συμμετοχικός Σχεδιασμός, Περιβάλλον και Κλιματική Αλλαγή παρουσιάζονται θεωρητικές επεξεργασίες και μελέτες περιπτώσεων αναφορικά με την

αξιοποίηση του συμμετοχικού σχεδιασμού ως μέσου και εργαλείου πολιτικής για την προστασία του περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών, κοινωνικών, οικονομικών και άλλων συνεπειών της κλιματικής αλλαγής. Η θεματική ενότητα περιλαμβάνει το εισαγωγικό κείμενο του Γιώργου Βελεγράκη «Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και το περιβαλλοντικό ερώτημα», το κείμενο των Ζουλιά ντε Σαμπράν, Νίνα Πορέ και Φρεντερίκ Λαμί «Συμμετοχή της κοινότητας στη διαχείριση κρίσεων και στις διασώσεις: μια τοπική προσαρμογή του περιβάλλοντος στην κλιματική αλλαγή», το κείμενο της Μέριλ Σινέους «Σχετικά με την αναγκαιότητα των συμμετοχικών παιδαγωγικών πρακτικών της αρχιτεκτονικής στο πλευρό ευάλωτων κοινοτήτων», το κείμενο της Αγγελικής Παρασκευοπούλου «Η συμβολή του τεκμηριωμένου σχεδιασμού της έρευνας στον συμμετοχικό σχεδιασμό για τη δημιουργία πράσινων υποδομών και NBS», το κείμενο της Γεωργίας Καννελοπούλου και του Ηλία Μπόικου « Συγκριτική επισκόπηση των διαδικασιών διαβούλευσης και συμμετοχής στα Περιφερειακά Σχέδια για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή: Μια ευκαιρία συμμετοχικής διακυβέρνησης» και το κείμενο της Νικόλ Λάμπρου «Συμμετοχή και Ισότητα στον Ανθεκτικό σχεδιασμό».

Η θεματική (vi) Μεθοδολογικές Προσεγγίσεις και Καλές Πρακτικές παρουσιάζει διεθνείς και εγχώριες εμπειρίες και καλές πρακτικές από την υλοποίηση μεθοδολογιών του συμμετοχικού σχεδιασμού με στόχο τη διεύρυνση της συμμετοχής των πολιτών στον αστικό σχεδιασμό, τη βελτίωση της ποιότητας του αστικού περιβάλλοντος και την αντιμετώπιση των συνεπειών της κλιματικής κρίσης. Η ενότητα περιλαμβάνει το κείμενο των Σοφία Τσαδάρη, Γιάννη Παρασκευόπουλου και Ελένης Μουγιάκου «eLeonas: Αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού για αστικές περιοχές με ειδικές προκλήσεις και δυνατότητες. Μια έρευνα υπό εξέλιξη», το κείμενο των Μπουρτζού Ατές, Μερβέ Μπασάκ, Ιλγκίν Κουρούμ, Μπουρτζού Ουσάλ, Ελίφ Εντά Ουζουνογκιουλάρι, Γιουτσέλ Τζαν Σεβερτζάν, «Rethink 100 Γιλ: Μια εμπειρία συμμετοχικού σχεδιασμού γειτονιάς στην Άγκυρα», το κείμενο του Δημήτριου Γιαννέλου «Η προσωρινή χρήση ως εργαλείο αστικής ανανέωσης: Το παράδειγμα του De Meubelfabriek στη Γάνδη», το κείμενο της Ευτυχίας Σταματάκη «Η πρόκληση της αστικής πύκνωσης στη Σουηδία: Τρεις μελέτες περίπτωσης για την πρόσβαση σε ημερήσιο και ηλιακό φως στο αστικό επίπεδο» και το κείμενο του Νικόλα Αναστασόπουλου «Η συμμετοχή ως μέθοδος και η διδασκαλία της».

Όλα τα κείμενα των παρουσιάσεων που φιλοξενήθηκαν στο συνέδριο υπάρχουν συγκεντρωμένα και ελεύθερα προσβάσιμα στο ψηφιακό αποθετήριο του participatory Lab[1].

Γνωρίζουμε ότι ούτε το συνέδριο ούτε ο συγκεκριμένος τόμος εξαντλεί το ζήτημα του συμμετοχικού σχεδιασμού για την παραγωγή και τη διαχείριση του δημόσιου χώρου. Εξάλλου τον συμμετοχικό σχεδιασμό τον αντιμετωπίζουμε πολύ περισσότερο ως ένα ερώτημα παρά ως μια συγκεκριμένη σχεδιαστική ή χωρική λύση. Τον μελετάμε και τον αξιοποιούμε ως μια εν εξελίξει διαδικασία που έχει παρελθόν και μέλλον καθώς είναι ίσως ο μόνος (;) τρόπος για την εμπλοκή των κατοίκων ατομικά και συλλογικά στη διαμόρφωση και διαχείριση του δημόσιου χώρου. Συνεπώς, υπό αυτό το πρίσμα του ερωτήματος ή των ερωτημάτων σας καλούμε να διαβάσετε τη συγκεκριμένη έκδοση. Ως μια διαδικασία που ξεκινάει από ερωτήματα και γεννάει νέα μέσα από τις πραγματικές εμπειρίες και τα παραδείγματα.

1. https://repository.participatorylab.org/dataset...

ΘΕΜΑΤΙΚΗ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΗ ΣΥΖΗΤΗΣΗ, ΕΝΝΟΙΕΣ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

01 Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Θεωρία και Πρακτικές
Ελένη Μουγιάκου, Σοφία Τσάδαρη, Ελένη Κατρίνη, Στεφανία Γυφτοπούλου

02 Χωρικός σχεδιασμός και η πρόκληση της κλιματικής αλλαγής
(Απομαγνητοφώνηση της συνεδρίας)
Σοφία Τσάδαρη, Ευθύμιος Μπακογιάννης, Ειρήνη Κλαμπατσέα, Θεοδότα Νάντσου, Αργυρώ Παρασκευοπούλου

03 Εμπειρίες και Συμπεράσματα Τοπικών Στρατηγικών Προσαρμογής: Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιάς *(Απομαγνητοφώνηση της συνεδρίας)*
Αλεξάνδρα Τόγια, Σοφία Τσάδαρη, Ελισάβετ Μπαργίαννη, Στέλλα Ψαροπούλου, Αντιγόνη Γκούφα

01

Συμμετοχικός Σχεδιασμός:
Θεωρία και Πρακτικές

Εισηγητές/τριες:

Ελένη Μουγιάκου, COMMONSPACE, Συντονίστρια Participatory Lab

Σοφία Τσάδαρη, COMMONSPACE, Δρ. Αρχιτέκτονας Πολεοδόμος ΕΜΠ

Ελένη Κατρίνη, Μεταδιδακτορική Υπότροφος Marie Curie, ΕΜΠ

Στεφανία Γυφτοπούλου, Αρχιτέκτονας, MSc Building and Urban Design in Development (UCL)

Οι συμμετοχικές διαδικασίες κάνουν την εμφάνισή τους κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, προσαρμοσμένες σε ένα ευρύ φάσμα ζητημάτων και πολιτικών, μέσα από τη ματιά διαφορετικών επιστημονικών ειδικοτήτων (οικονομολόγων, περιβαλλοντολόγων, κοινωνιολόγων). Ιστορικά εμφανίζονται σε διάφορες μορφές, από την κοινωνική έρευνα ή έρευνα αγοράς μέχρι την ανάπτυξη χωρικών αναπτυξιακών πολιτικών και τον χωρικό τελικά σχεδιασμό με βάση συμμετοχικές διαδικασίες αποφάσεων. Τα τελευταία τριάντα χρόνια η έννοια της «συμμετοχής» διαπερνά τις αρχές της σύγχρονης αναπτυξιακής θεωρίας και πρακτικής σε άμεση συνήθως σύνδεση με τα αιτήματα της «ενδυνάμωσης» (empowerment) και του «μετασχηματισμού» (transformation) (Hickey & Mohan, 2005).

Στο σύγχρονο πλαίσιο δημιουργίας και διαχείρισης του αστικού περιβάλλοντος, κύριος στόχος του συμμετοχικού σχεδιασμού είναι να τοποθετήσει τους ανθρώπους στην πρώτη γραμμή των διαδικασιών παραγωγής του χώρου και ταυτοχρόνως να αναζητά μεθόδους, εργαλεία και διαδικασίες ή δομές που διευκολύνουν μια νέα σχέση μεταξύ των ανθρώπων, των αποτελεσμάτων του σχεδιασμού (π.χ. δημόσιος χώρος, μέθοδος διακυβέρνησης κ.λπ.) και αυτών που έχουν τη δύναμη να τον παράγουν παραδοσιακά και να τον υλοποιούν (δηλαδή τοπική αυτοδιοίκηση, αρχιτέκτονες, πολεοδόμοι κ.λπ.).

Για τις συμμετοχικές διαδικασίες και τον συμμετοχικό σχεδιασμό εμφανίζονται διαφορετικοί ορισμοί και έννοιες, οι οποίες προέρχονται από την ίδια τη συμμετοχική εμπειρία «στο πεδίο», δηλαδή μέσα από την πρακτική εφαρμογή. Συνεπώς, υπάρχει μια παλέτα από διαδικασίες, εργαλεία και μεθοδολογίες που αξιοποιούνται. Είναι ενδιαφέρον ότι ο τρόπος με τον οποίο εφαρμόζεται ο συμμετοχικός σχεδιασμός στην πράξη έχει αρκετά μεγάλο βαθμό διαφοροποίησης από περίπτωση σε περίπτωση. Έτσι, και τα εργαλεία που αξιοποιούνται πολλές φορές αναπτύσσονται μέσα από την ίδια την πρακτική, γι' αυτό και είναι καινοτόμα καθώς και άμεσα προσαρμοσμένα στις ανάγκες των χρηστών στην εκάστοτε περίπτωση.

Ιστορική αναδρομή

Στην αρχιτεκτονική, τον αστικό σχεδιασμό και την πολεοδομία, οι απαρχές του συμμετοχικού σχεδιασμού μπορούν να τοποθετηθούν στη δεκαετία του 1960. Κατά την εμφάνισή του ο συμμετοχικός σχεδιασμός συνδέθηκε με κινήματα πολιτών που διεκδικούσαν διαφάνεια και μεγαλύτερη συμμετοχή στις αποφάσεις που σχετίζονται με τον δημόσιο χώρο και την πόλη, διαφοροποιώντας τον ρόλο του αρχιτέκτονα-σχεδιαστή σε σχέση αφενός με τους χρήστες και αφετέρου με τα προϊόντα του σχεδιασμού. Η ιδέα της δημόσιας συμμετοχής απέκτησε κεντρικό ρόλο σε πολλές περιπτώσεις, όπως στις δουλειές του Giancarlo di Carlo για το Urbino (Charitonidou, 2021), το "Non-Plan: an Experiment in Freedom" των Paul Barker, Cedric Price, Peter Hall & Reyner Banham (Banham et al.,1969) και την ετερογενή πόλη (Diverse City) της Jane Jacob's (Jacobs, 1992). Επιπλέον, η δουλειά των Paul and Linda Stone Davidoff σχετικά με τον σχεδιασμό της υπεράσπισης (advocacy planning) (Davidoff, 1965), όπου οι σχεδιαστές προσπαθούν να εκπροσωπήσουν τα συμφέροντα διαφόρων τοπικών

ομάδων, και η πρόταση του John Friedman για μια διαλεκτική προσέγγιση στον σχεδιασμό (Friedmann, 1987) συνέβαλαν επίσης στην εξέλιξη της συμμετοχής στις διαδικασίες αστικού σχεδιασμού.

Η παράδοση του συμμετοχικού σχεδιασμού στη Σκανδιναβία των αρχών της δεκαετίας του 1970 εφαρμόστηκε από μέλη των εργατικών ενώσεων σε συνεργασία με προγραμματιστές λογισμικού (Costanza-Chock, 2020). Αναπτύχθηκε ως ένας τρόπος για την ενδυνάμωση των χρηστών καθώς και την καλύτερη κατανόηση και ανταπόκριση στις ανάγκες τους, εστιάζοντας στον εκδημοκρατισμό του εργασιακού βίου.

Το 1969, η Sherry Arnstein ανέπτυξε το πλαίσιο που έγινε γνωστό ως «κλίμακα της συμμετοχής» των πολιτών στον σχεδιασμό ("Ladder of Participation") (Arnstein, 1969). Με βάση την κλίμακα, η ουσιαστική συμμετοχή (citizens' power), η οποία περιλαμβάνει βαθμιδωτά τη συνεργασία (partnership), τη συμμετοχή δια αντιπροσώπων (delegate power) και την πλήρη συμμετοχή των πολιτών (citizens' control), διαφέρει ποιοτικά από τις διαδικασίες συμβολικής – προσχηματικής συμμετοχής (tokenism), οι οποίες καθίστανται υποχρεωτικές από τις προδιαγραφές και συνήθως υλοποιούνται στις σχετικές μελέτες. Η συμβολική ή προσχηματική συμμετοχή είναι ασφαλώς καλύτερη από την απουσία συμμετοχής (non-participation), η οποία συμπεριλαμβάνει τις προσπάθειες χειρισμού (manipulation) των πολιτών ώστε να αποδεχτούν τους ήδη προδιαγεγραμμένους στόχους και θεσμίσεις του σχεδιασμού, τις απόπειρες εκ των υστέρων θεραπείας (therapy) των προβλέψεων που προκαλούν κοινωνικές συγκρούσεις και την απλή ενημέρωση – πληροφόρηση (informing) των πολιτών για τις προτεινόμενες ρυθμίσεις.

Οι έννοιες και επισημάνσεις της Arnstein είναι σαφέστατα επίκαιρες και χρήσιμες σήμερα, καθώς η ευρεία χρήση των όρων «συμμετοχής» / «διαβούλευσης» δεν οδηγεί μονοσήμαντα σε αντίστοιχες θεωρήσεις και πρακτικές. Συχνά τιτλοφορούνται ως συμμετοχικές διαδικασίες ενημέρωσης και διάχυσης, προσχηματικών διαβουλεύσεων ή ακόμη και χειραγώγησης των κοινοτήτων. Για τους λόγους αυτούς, η μεθοδολογία της «κλίμακας» έχει αξία για την αξιολόγηση του «ποιοι» εμπλέκονται, «πώς» και με ποιους τρόπους και «πόσο» τελικά επηρεάζουν τον σχεδιασμό ή με άλλα λόγια πώς κατανέμεται η «δύναμη» στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (ποιος αποφασίζει). Η θεωρητική συζήτηση έχει, βέβαια, προχωρήσει και εμπλουτιστεί στη μακρά αυτή διαδρομή από το 1970 έως σήμερα.

Ορισμοί, έννοιες και διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού

Ο Creighton (2005: 7) ορίζει τη συμμετοχική διαδικασία ως την διαδικασία κατά την οποία οι προβληματισμοί, οι ανάγκες και οι αξίες μιας κοινωνικής ομάδας (ή του κοινού) ενσωματώνονται στη λήψη αποφάσεων, τόσο από πλευράς κυβερνήσεων για την ανάπτυξη δημόσιων πολιτικών όσο και από πλευράς εταιρικής διακυβέρνησης. Είναι μια αμφίδρομη επικοινωνία, μια ενεργή αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνίας/κοινού και φορέων χάραξης πολιτικής με στόχο την καλύτερη δυνατή λήψη αποφάσεων που θα υποστηρίζονται από το κοινό. Ο παραπάνω ορισμός δεν είναι ο μόνος. Καθώς οι συμμετοχικές διαδικασίες έχουν αναπτυχθεί με μια σχετική πολλαπλότητα παγκόσμια, έχουν διαμορφωθεί και διαφορετικοί ορισμοί για αυτές. Όλες όμως φέρουν κάποια σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά τα οποία συναντώνται σχεδόν σε όλες τις μελέτες περίπτωσης:

Η συμμετοχική διαδικασία δεν αφορά απλώς την παροχή πληροφοριών και ενημέρωσης στο κοινό. Υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ του φορέα ή του θεσμού που λαμβάνει τις αποφάσεις και των ατόμων που θέλουν να συμμετέχουν.

Κατά τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων υπάρχει μια δομημένη διαδικασία για την ενεργό συμμετοχή. Δεν είναι μια διαδικασία που συμβαίνει συμπτωματικά ή χωρίς σχεδιασμό.

Οι συμμετέχοντες έχουν ένα σημαντικό βαθμό επιρροής στη λήψη μιας απόφασης όχι όμως τον αποκλειστικό λόγο. Η τελική απόφαση λαμβάνεται από τους υπευθύνους της ανάπτυξης της πολιτικής και όχι από το κοινό «αδιαμεσολάβητα».

Οι συμμετοχικές διαδικασίες έχουν εφαρμογή στην ανάπτυξη πολιτικών από πολλούς και διάφορους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς αλλά όχι «στην πολιτική και κοινωνική ζωή γενικά». Δεν βρίσκει εφαρμογή για παράδειγμα, στις διαδικασίες των εθνικών κοινοβουλίων ή στις αποφάσεις των δικαστηρίων.

Η Διεθνής Ένωση για τη Δημόσια Συμμετοχή (International Association for Public Participation – IAP2) έχει διαμορφώσει μια σειρά από αξίες που διέπουν τις συμμετοχικές διαδικασίες και οι οποίες επίσης φαίνεται ότι γίνονται σεβαστές στις περισσότερες των περιπτώσεων:

- Η συμμετοχική διαδικασία βασίζεται στην πεποίθηση ότι όσοι επηρεάζονται από μια απόφαση έχουν δικαίωμα συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.
- Η συμμετοχική διαδικασία περιλαμβάνει την υπόσχεση/δέσμευση ότι η συμβολή του κοινού θα επηρεάσει την τελική απόφαση.
- Η συμμετοχική διαδικασία προάγει βιώσιμες αποφάσεις αναγνωρίζοντας και κοινοποιώντας τις ανάγκες και τα συμφέροντα όλων των συμμετεχόντων, συμπεριλαμβανομένων των υπευθύνων λήψης αποφάσεων.
- Η συμμετοχική διαδικασία επιδιώκει και διευκολύνει τη συμμετοχή εκείνων που ενδεχομένως επηρεάζονται ή ενδιαφέρονται για μια απόφαση ή μια πολιτική.
- Η συμμετοχική διαδικασία επιδιώκει τη συμβολή των συμμετεχόντων στον σχεδιασμό του τρόπου με τον οποίο συμμετέχουν.
- Η συμμετοχική διαδικασία παρέχει στους συμμετέχοντες τις πληροφορίες που χρειάζονται για να συμμετέχουν με ουσιαστικό τρόπο.
- Η συμμετοχική διαδικασία κοινοποιεί στους συμμετέχοντες πώς η συμμετοχή τους επηρεάζει την τελική λήψη της απόφασης.

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός είναι ένα είδος σχεδιαστικής διαδικασίας με κέντρο τον χρήστη, κατά την οποία οι χρήστες εμπλέκονται ως συνεργάτες των σχεδιαστών καθόλη τη διάρκεια και σε όλα τα στάδια του σχεδιασμού, με αποτέλεσμα η εμπλο-

κή τους να επηρεάζει τον τελικά παραγόμενο χώρο (Ακτσελή, 2013: 14). Σύμφωνα με κάποιον πιο ευρύ ορισμό ο συμμετοχικός σχεδιασμός αποτελείται από «δημόσιες συζητήσεις» (forums), που οργανώνονται με σκοπό τη διευκόλυνση της λήψης αποφάσεων και επικοινωνίας μεταξύ της κυβέρνησης, των πολιτών, των «εμπλεκόμενων φορέων» (stakeholders), των επιχειρήσεων και των επιστημόνων εμπειρογνωμόνων, σχετικά με μια συγκεκριμένη απόφαση ή ένα πρόβλημα (Renn et al, 1993). Ίσως ο πιο περιεκτικός ορισμός είναι αυτός που θεωρεί τον συμμετοχικό σχεδιασμό, ως μια «δημοκρατική διαδικασία διαρκούς μάθησης, όπου οι συμμετέχοντες αποκτούν γνώση για τον εαυτό τους, αλλά και τις αξίες και τις απόψεις των άλλων συμμετεχόντων» (Γιαουτζή και Στρατηγέα, 2011).

Κατά τη Στρατηγέα (2015: 87) η απαρχή για την προώθηση των συμμετοχικών προσεγγίσεων στον σχεδιασμό βρίσκεται κατά κύριο λόγο στην ανάγκη:

- Διαχείρισης των συγκρούσεων που αναπτύσσονται ήδη από τη μέσα του 20ου αιώνα μεταξύ εξέλιξης της τεχνολογίας/επιστήμης και του κοινωνικού συνόλου.

- Διαχείρισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων, ειδικά από την δεκαετία του 1960 και μετά.

Τα παραπάνω ενίσχυσαν την προσπάθεια των υπευθύνων λήψης αποφάσεων και των δημόσιων οργανισμών και φορέων για την εμπλοκή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε μια σειρά από ζητήματα, προωθώντας ταυτόχρονα εξελίξεις σε θεσμικό και νομοθετικό επίπεδο, οι οποίες φέρνουν στο επίκεντρο τις διάφορες κοινωνικές ομάδες και θεσμοθετούν τη συμμετοχή τους στη διαδικασία αυτή. Η συμμετοχική αυτή προσέγγιση, μπορεί να συνεισφέρει στη συλλογή σημαντικής και πολυδιάστατης γνώσης που αποτελεί προϊόν ομαδικής δουλειάς, συνεργασίας και αλληλεπίδρασης μεταξύ των συμμετεχόντων, αλλά και μεταξύ των συμμετεχόντων και των σχεδιαστών.

Η πληροφορία που συλλέγεται από τους σχεδιαστές στις συμμετοχικές διαδικασίες αποσκοπεί αφενός στο να διευρύνει τη γνωσιακή βάση του σχεδιασμού και αφετέρου στην ενσωμάτωση των απόψεων αυτών στο τελικό προϊόν του. Η διαδικασία αυτή αποτελεί πηγή ολοκλήρωσης υπαρχουσών απόψεων αλλά και πηγή παραγωγής νέων, καινοτόμων ιδεών για την επίλυση χωρικών προβλημάτων.

Είναι εμφανές ότι η εφαρμογή των συμμετοχικών προσεγγίσεων μπορεί να πραγματοποιηθεί σε διάφορες χωρικές κλίμακες (από το τοπικό μέχρι το παγκόσμιο) εμπλέκοντας κάθε φορά τον κατάλληλο τύπο (και το κατάλληλο πλήθος) συμμετεχόντων ανάλογα με το πρόβλημα, τις διαστάσεις του, τον επιδιωκόμενο στόχο κλπ.

Σε κάθε περίπτωση, ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπορεί να θεωρηθεί μια διαδικασία στην οποία:

- Ακολουθείται οργανωμένη διαδικασία, η οποία διέπεται από αρχές και πρακτικές.

- Προωθείται η αλληλεπίδραση μεταξύ των σχεδιαστών (και συνεπώς των φορέων λήψης χωρικής απόφασης) και των εμπλεκόμενων ομάδων με στόχο τη λήψη μιας απόφασης ή την ανάπτυξη μιας πρότασης με τη συμμετοχή των κοινωνικών ομάδων.
- Αξιοποιείται ένας συνδυασμός τεχνικών και εργαλείων.

Μέσα από την εμπειρία μας στον συμμετοχικό σχεδιασμό και τις διαδικασίες διαβούλευσης, είμαστε πεπεισμένοι/ες ότι τα παραπάνω δεν είναι αναγκαία μόνο από την άποψη της δημοκρατίας, αλλά οδηγούν και σε ένα τελικό αποτέλεσμα το οποίο είναι πολύ καλύτερο ποιοτικά και έχει τη δυνατότητα άμεσης και αποτελεσματικής εφαρμογής.

Με την πάροδο του χρόνου, ένα διαρκώς διευρυνόμενο φάσμα επιστημονικών αντικειμένων και κέντρων λήψης αποφάσεων (από την τοπική έως την υπερτοπική κλίμακα) δείχνει το ενδιαφέρον του για την έννοια της συμμετοχής, παρά τις όποιες αντίθετες φωνές και αμφισβητήσεις, αφενός για την επιθυμία, τη γνώση και τη δυνατότητα του κοινού να συμμετέχει και αφετέρου για την ειλικρινή πρόθεση των κέντρων λήψης αποφάσεων να το εμπλέξουν ουσιαστικά στις διαδικασίες τους. Η αυξανόμενη έμφαση που δίνεται στη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων βαδίζει παράλληλα με τη σταδιακή αύξηση της πολυπλοκότητας και του πολυδιάστατου χαρακτήρα των προβλημάτων στις σύγχρονες κοινωνίες, η αντιμετώπιση των οποίων οδηγεί στην ανάπτυξη νέων προσεγγίσεων και εργαλείων, καθώς και σε μια ολοκληρωμένη θεώρηση, που απαιτεί, μεταξύ άλλων, τη συμμετοχή σημαντικού εύρους παραγόντων: ομάδων ενδιαφερόντων, κέντρων λήψης αποφάσεων σε διάφορα επίπεδα, επιστημονικών φορέων, φορέων του ιδιωτικού και του δημόσιου τομέα κ.ά.

Σε διεθνές και ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν ληφθεί πρωτοβουλίες ήδη από τη δεκαετία του 1970 για την προώθηση της συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, ενώ από τη δεκαετία του 1990 γίνονται σταδιακά βήματα και στο επίπεδο του θεσμικού πλαισίου και των νομοθετικών εργαλείων. Σήμερα, σε ευρωπαϊκό επίπεδο θεωρείται δεδομένο ότι ο συμμετοχικός σχεδιασμός είναι ένα εξαιρετικά σημαντικό εργαλείο για την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης, την κοινωνική συνοχή και την προστασία του περιβάλλοντος. Σε επίπεδο στρατηγικών θέσεων, τουλάχιστον, η εισαγωγή της «εδαφικής συνοχής» ως τρίτου πυλώνα της Πολιτικής Συνοχής, πλάι στην οικονομική και κοινωνική, συνοδεύεται από την τοποκεντρική θεώρηση (place-based) στον αντίποδα της «χωρικά τυφλής» προσέγγισης και από την έμφαση στον «από τα κάτω» (bottom up) σχεδιασμό (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2010; Barca, 2009; Πρέζα-Ασπρογέρακας, 2022).

Στην πραγματικότητα, αυτό που είναι χαρακτηριστικό στο πλαίσιο της ΕΕ (αλλά και παγκόσμια) είναι ότι η συμμετοχή του κοινού, εκτός από μέσο για την πλουραλιστικότερη διαδικασία λήψης αποφάσεων, αναγνωρίζεται επίσης ως στόχος από μόνος του, στο πλαίσιο της επιδίωξης της βιώσιμης ανάπτυξης. Πολλοί είναι οι ερευνητές οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η βιώσιμη ανάπτυξη χωρίς τη συμμετοχή του κοινού είναι διαδικασία άνευ ουσιαστικού περιεχομένου και υπόστασης, επιχειρώντας έτσι να καταδείξουν τον κυρίαρχο ρόλο της συμμετοχής για τον σχεδιασμό και τη χάραξη πολιτικής για τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Τα πρόσφατα χρόνια, επίσης, η «συμμετοχική κουλτούρα» έχει εξελιχθεί και επεκταθεί διεθνώς υποστηρίζοντας τη συμμετοχή ως ριζοσπαστική μορφή άμεσης δημοκρατίας, απαιτώντας την εφαρμογή της έξω από το παραδοσιακό έδαφος της θεσμικής πολιτικής (Krivý & Kaminer, 2013). Αυτή η «συμμετοχική στροφή» (Krivý & Kaminer, 2013) έχει τη βάση της σε μια ευρεία χρήση μεθόδων διαβούλευσης και συμμετοχής των πολιτών και κοινωνικών ομάδων κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Η έκρηξη νέων τεχνολογιών, των κοινωνικών δικτύων και νέων πολιτικών θεωριών συνέβαλε σημαντικά σε αυτή τη στροφή.

Όπως σημειώνουν οι Dalal-Clayton & Bass (2002), υπάρχουν μια σειρά από επιχειρήματα, που υποστηρίζουν την ανάγκη συμμετοχής του κοινού και των ομάδων συμφερόντων στην ανάπτυξη χωρικών πολιτικών σε διάφορες κλίμακες (από την τοπική μέχρι την εθνική και πιθανόν την παγκόσμια) με κέντρο τη βιώσιμη ανάπτυξη.

Ενδεικτικά:

Η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης είναι ιδιαίτερα πολύπλοκο ζήτημα, με πολλές διαφορετικές παραμέτρους, που απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση μακροπρόθεσμου ορίζοντα, όπου η ολοκλήρωση κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών διαστάσεων και των αντίστοιχων στόχων απαιτεί τη συλλογή και επεξεργασία πληροφορίας και κατανεμημένης γνώσης από ευρύ φάσμα παραγόντων της κοινωνίας.

Οι νέες προσεγγίσεις διακυβέρνησης και χάραξης πολιτικής απαιτούν τη συνεργασία, την αμοιβαία μάθηση, την ολοκλήρωση διεπιστημονικής γνώσης, καθώς και την ενσωμάτωση των «από πάνω προς τα κάτω» και των «από κάτω προς τα πάνω» προσεγγίσεων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία με τη σειρά της προϋποθέτει την ευρεία συμμετοχή ομάδων ενδιαφερόντων από ιεραρχικά διαφορετικά επίπεδα λήψης αποφάσεων.

Οι τρεις πυλώνες της βιώσιμης ανάπτυξης (οικονομία, κοινωνία, περιβάλλον) αλληλεπιδρούν στενά και αλληλοσυμπληρώνονται στην επιδίωξη του σχεδιαστικού αυτού στόχου. Για την επίτευξή του, η υιοθέτηση συμμετοχικών διαδικασιών συνεπάγεται την αλληλεπίδραση διαφορετικών ομάδων εμπλεκομένων, κάθε μια από τις οποίες συμβάλλει στη βάση του ιδιαίτερου ρόλου και των χαρακτηριστικών της και αποτυπώνει διαφορετικές διαστάσεις των τριών αυτών πυλώνων.

Η χάραξη προτεραιοτήτων στο πλαίσιο της επιδίωξης του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης απαιτεί τη συμμετοχή, τη συνύπαρξη και τη συνεργασία όλων των παραγόντων για τη νομιμοποίηση, την αποδοχή και τη δέσμευση όλων σε ένα κοινό όραμα και τις πολιτικές υλοποίησής του.

Στη χώρα μας, παρότι υπάρχει παραδοσιακά μια ενεργητική συμμετοχή της κοινωνίας στις πολιτικές εξελίξεις, οι συγκροτημένες, θεσμοθετημένες και αποτελεσματικές διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού και δημοκρατικής διαβούλευσης στη λήψη αποφάσεων και τη χάραξη πολιτικών στρατηγικών είναι ιδιαίτερα ανεπαρκείς. Με το πρόγραμμα «Καλλικράτης» του 2010, εισήχθησαν οι Δημοτικές και Περιφερειακές Επιτροπές Διαβούλευσης, ενώ αρχίζουν να γίνονται ολοένα και πιο ουσιαστικές οι διαδι-

κασίες διαβουλεύσεων επί νομοσχεδίων, χωρικών σχεδίων κ.α. Ωστόσο, είναι ακόμα σε εμβρυακό επίπεδο η αξιοποίηση μεθόδων και εργαλείων συμμετοχικού σχεδιασμού σε τοπικό, περιφερειακό και εθνικό επίπεδο παρά τον κεντρικό ρόλο που κατέχει σε σημαντικά ευρωπαϊκά προγράμματα.

Παραδείγματα εφαρμογών συμμετοχικού σχεδιασμού

Οι διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού, ιδιαίτερα σε ότι αφορά στον αστικό, χωρικό ή περιβαλλοντικό σχεδιασμό μπορούν να εφαρμοστούν σε διαφορετικές κλίμακες, σε εθνικό, περιφερειακό ή τοπικό επίπεδο ή ακόμη για ένα κτίριο ή ένα προαύλιο σχολείου. Είναι συνατόν να εντάσσονται σε διαφορετικά στάδια του σχεδιασμού: στο στάδιο συλλογής πληροφορίας και ανάλυσης υφιστάμενης κατάστασης, στα σχεδιαστικά βήματα, σε στάδια προτεραιοποίησης μέτρων και δράσεων, στη διαβούλευση, αλλά και την υλοποίηση και την παρακολούθηση. Η πρωτοβουλία μπορεί να ξεκινήσει από τα κάτω (bottom-up), από κινήματα πόλης ή ομάδες ενεργών πολιτών, ή από τις αρμόδιες αρχές, όπως για παράδειγμα από τον δήμο (top-down).

Ακολουθούν κάποια ενδεικτικά παραδείγματα, διαφορετικής θεματολογίας αλλά και διαφορετικής κλίμακας από τη δεκαετή εμπειρία υλοποίησης δράσεων συμμετοχικού σχεδιασμού της COMMONSPACE.

Συ-σχεδιασμός δημοσίου χώρου: Ανάπλαση και ηπιοποίηση κεντρικής διαδρομής στο Κάτω Χαλάνδρι

Το έργο ανάπλασης και ηπιοποίησης της οδού Σοφοκλή Βενιζέλου στο Κάτω Χαλάνδρι σχεδιάστηκε με τη συμμετοχή των πολιτών και των εμπλεκομένων φορέων της περιοχής. Οι συμμετοχικές διαδικασίες πραγμταοποιήθηκαν το 2021, δια ζώσης και διαδικτυακά λόγω των σημαντικών περιορισμών κίνησης κατά την πρώτη περίοδο της πανδημίας COVID19.

Στόχος του συγκεκριμένου προγράμματος ήταν η εμπλοκή της τοπικής κοινότητας στον σχεδιασμό προτάσεων ανάπλασης και ηπιοποίησης της κυκλοφορίας σε κεντρική διαδρομή της Πολεοδομικής Ενότητας 1 (Π.Ε.1: Κάτω Χαλάνδρι). Βασικός άξονας της διαδρομής είναι η οδός Σοφοκλή Βενιζέλου. Η διαδρομή στόχος ήταν να βελτιώσει τις συνθήκες βαδισιμότητας και εν γένει της βιώσιμης μετακίνησης, συνδέοντας τον σταθμό του μετρό στον Χολαργό με το τοπικό κέντρο και την οδό Παπανικολή, η οποία και αποτελεί το όριο με την Πολεοδομική Ενότητα του κέντρου του Δήμου (Π.Ε.3). Στο πλαίσιο συμμετοχής των πολιτών στη σχεδιαστική διαδικασία, υλοποιήθηκαν 3 εργαστήρια συμμετοχικού σχεδιασμού με εμπλεκόμενες ομάδες και φορείς της περιοχής.

Τα αποτελέσματα των συμμετοχικών διαδικασιών εξήχθησαν σε GIS και Autocad και προωθήθηκαν στην τεχνική υπηρεσία αποδελτιωμένα, σε μορφή χαρτών, πινάκων και σχεδίων. Όλα τα ποιοτικά δεδομένα αποδελτιώθηκαν, ποσοτικοποιήθηκαν ή οπτικοποιήθηκαν και παραδόθηκαν ως υλικά για τα επόμενα στάδια των τεχνικών μελετών για την οδό Σοφοκλή Βενιζέλου, αλλά και ως βοηθητικά υλικά για την μελλοντική διεξαγωγή συμμετοχικών διαδικασιών εκ μέρους του δήμου.

Αποτελεσματα Εργαστηρίων

Επικοινωνία – Κινητοποίηση

Η Συμμετοχική διαδικασία σε νούμερα

Εργαστήρια

120 άτομα πέρασαν από το σημείο συνάντησης

Εκτυπώθηκαν **60** χάρτες

Διατυπώθηκαν **340** απόψεις

Επικοινωνία

Πάνω από **15** δελτία τύπου και δημοσιεύσεις

Μοιράστηκαν **1000** φυλλάδια

Πλατφόρμα

250 άτομα εγγράφηκαν

708 χάρτες

Εικ 1 Η συμμετοχική διαδικασία σε νούμερα. COMMONSPACE 2021, Αθήνα.

Εικ 2 Φωτογραφικό υλικό συμμετοχικών εργαστηρίων.
COMMONSPACE 2021, Κάτω Χαλάνδρι.

Όλα τα παραπάνω συμπεριλήφθηκαν στις μελέτες ωρίμανσης, με βάση τις οποίες αντλήθηκε χρηματοδότηση για την υλοποίηση του τεχνικού έργου.

Συμμετοχικός σχεδιασμός σχολικών μονάδων

Ένα από τα πλέον πρόσφορα πεδία εφαρμογής μεθόδων συνεργασίας ανάμεσα σε αρχιτέκτονες-σχεδιαστές και χρήστες του χώρου είναι αυτό του σχεδιασμού των σχολικών μονάδων και γενικότερα του περιβάλλοντος όπου λαμβάνουν χώρα εκπαιδευτικές διαδικασίες. Το σχολείο είναι ένας χώρος με εξαιρετική σημασία για τη ζωή των νέων ανθρώπων. Σε αυτόν περνούν το μεγαλύτερο κομμάτι της ημέρας τους για πολλά έτη της ζωής τους. Έτσι, είναι καθοριστικής σημασίας να αισθάνονται ότι ο χώρος αυτός είναι οικείος, ότι είναι «δικός τους». Με τον τρόπο αυτόν οι μαθητές αποδίδουν καλύτερα εντός του, σέβονται περισσότερο το περιβάλλον του, απομακρύνονται από την θεώρηση του σχολείου ως ενός αποξενωμένου υποδοχέα των καθημερινών δραστηριοτήτων τους, ενώ η ίδια η εκπαιδευτική διαδικασία μετασχηματίζεται ενσωματώνοντας τις συμμετοχικές διαδικασίες. Σε αυτή την κατεύθυνση έχουν πραγματοποιηθεί διεθνώς αρκετά προγράμματα συμμετοχικού σχεδιασμού, ιδιαίτερα για τους ανοιχτούς χώρους των σχολικών μονάδων (σχολικές αυλές). Παραδείγματα δράσεων όπως το Lighthouse Project στη Γλασκώβη, το πρόγραμμα Building Schools for the Future στην Αγγλία, το Boston Schoolyard Initiative στη Βοστώνη κ.α. δείχνουν ότι τέτοιες δράσεις μπορούν να υιοθετηθούν με επιτυχία από τις σχολικές κοινότητες. Η ένταξη τέτοιων δράσεων στην εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να έχει πολλαπλά οφέλη (Derr and Kovács, 2015).

Η εμπειρία αυτών των προγραμμάτων δείχνει ότι:

- Ενισχύεται η σχολική εμπειρία με νέες πρακτικές δημιουργικής απασχόλησης των μαθητών, γεγονός που οδηγεί στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων. Ενώ η εισαγωγή του σχεδιασμού και της αρχιτεκτονικής στο πρόγραμμα σπουδών βοηθάει και στην ανάπτυξη νέων εκπαιδευτικών μεθόδων.

- Οι χρήστες αποκτούν φωνή και βλέπουν τις προτάσεις και τις ιδέες τους να υλοποιούνται πλέον μέσα στον χώρο.

- Είναι μια νέα παιδαγωγική εμπειρία που εξελίσσεται και έχει τις βάσεις τις μέσα στην ίδια τη σχολική κοινότητα.

- Οι μαθητές εισάγονται στην έννοια της συνεργασίας με επιστήμονες και της συμμετοχής για την υλοποίηση συγκεκριμένων στόχων.

Παράλληλα η διαδικασία αυτή αποκτά ευρύτερη σημασία αν δούμε τον χώρο ενός σχολείου ως έναν από τους δημόσιους χώρους της πόλης. Τα σχολεία μπορούν να λειτουργήσουν ως κέντρα γειτονιάς, να φιλοξενήσουν δραστηριότητες και να συνδεθούν με τον υπόλοιπο αστικό ιστό και την καθημερινή ζωή. Έτσι, η συμμετοχή μαθητών, γονέων και εκπαιδευτικών στη διαδικασία του σχεδιασμού είναι κεντρική.

Τα τελευταία χρόνια η COMMONSPACE έχει υλοποιήσει σε συνεργασία με ιδιωτικά ιδρύματα, Δήμους και Εκπαιδευτικά ιδρύματα προγράμματα συμμετοχικού σχεδι-

ασμού που αφορούσαν σχολεία αλλά και άλλους δημόσιους χώρους. Ακολουθούν δυο ενδεικτικά παραδείγματα:

Αγ. Παρασκευή-Αττική: Διοργάνωση προγράμματος συμμετοχικού σχεδιασμού στο 7ο Δημοτικό, 13ο Νηπιαγωγείο και 4ο Γυμνάσιο Αγ. Παρασκευής σε συνεργασία με το Δήμο. Το έργο κατασκευάστηκε το 2017 σε συνεργασία με τις Τεχνικές Υπηρεσίες του Δήμου Αγ. Παρασκευής[2] (2016).

Το «Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Συμμετοχικού Σχεδιασμού στα σχολεία Αγίας Παρασκευής» είναι μια πρωτοβουλία της COMMONSPACE σε συνεργασία με το Δήμο Αγίας Παρασκευής και την υποστήριξη της Open Architecture Collaborative Athens. Το εργαστήριο συμμετοχικού σχεδιασμού βασίζεται σε μια δημοκρατική λογική συμμετοχής των πολιτών στον σχεδιασμό του δημόσιου χώρου και τη λήψη αποφάσεων που αφορούν τη ζωή και την καθημερινότητά τους. Πρόκειται για μια καινοτόμο μέθοδο για τη χώρα μας, η οποία στοχεύει στην πραγματική συμβολή των χρηστών στη διαμόρφωση του χώρου που προορίζεται για αυτούς.

Σε ένα διάστημα τριών μηνών οργανώθηκαν εργαστήρια και συναντήσεις με μαθητές του 13ου Νηπιαγωγείου, του 7ου Δημοτικού και του 4ου Γυμνασίου Αγίας Παρασκευής, με τους γονείς και εκπροσώπους του Δήμου, με τους εκπαιδευτικούς του Δημοτικού και του Νηπιαγωγείου.

Ο αρχικός στόχος του εργαστηρίου ήταν να παραχθεί ένα σχέδιο προτάσεων για την αναβάθμιση του προαύλιου χώρου του 7ου Δημοτικού και του 13ου Νηπιαγωγείου, της οδού Αρτέμωνος και τμήματος πεζοδρομίου μπροστά από την είσοδο του 4ου Γυμνασίου Αγίας Παρασκευής. Στην πορεία, ωστόσο, αναδείχθηκε από τα συμμετοχικά εργαστήρια ως αναγκαίο το να διαμορφωθεί ένα σχέδιο-masterplan για την ευρύτερη περιοχή.

2. https://www.COMMONSPACE.gr/7oagiasparaskevis

Εικ 3 Τελική πρόταση συμμετοχικού σχεδιασμού στο 7ο Δημοτικό, 13ο Νηπιαγωγείο και 4ο Γυμνάσιο Αγ. Παρασκευής σε συνεργασία με το Δήμο. COMMONSPACE 2016, Αγ. Παρασκευή.

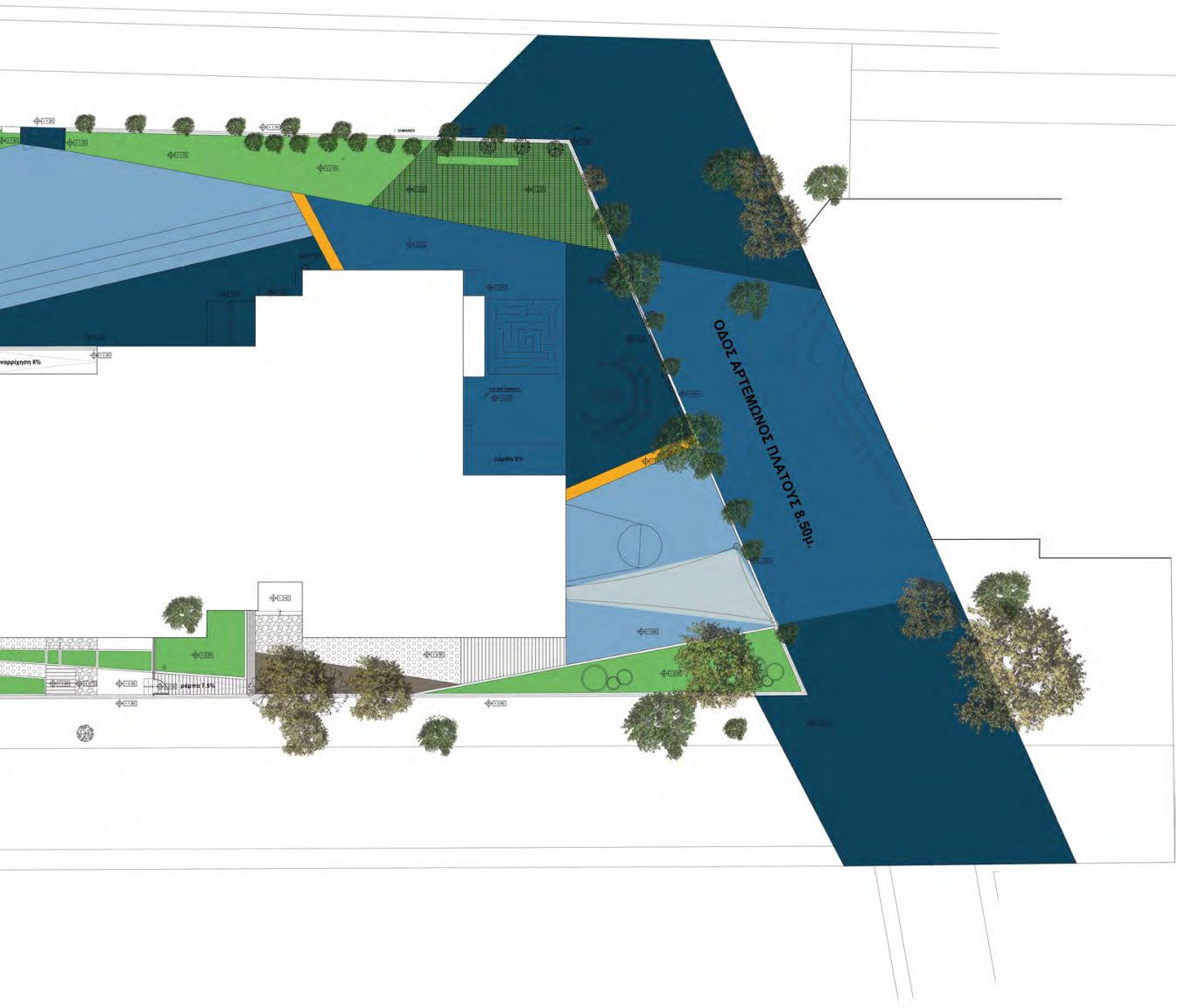
ΟΔΟΣ ΑΡΤΕΜΩΝΟΣ ΠΛΑΤΟΥΣ 8.50μ.

Τρίκαλα

Εργαστήρι στο Σχολείο Δεύτερης Ευκαιρίας (ΣΔΕ) των φυλακών Τρικάλων σε συνεργασία με την ΜΚΟ «Πύλη Ελευθερίας» (2016). Εικαστική – αρχιτεκτονική δράση θερινών εργαστηρίων συμμετοχικού σχεδιασμού στο 2ο ΣΔΕ Τρικάλων στο πλαίσιο του προγράμματος «Πρόληψης και κοινωνικής υποστήριξης νέων σε κίνδυνο» της Γενικής Γραμματείας Δια Βίου Μάθησης και Νέας Γενιάς του ΥΠ.Π.Ε.Θ.

Εικ 4 Κατασκευή του συμμετοχικού σχεδίου. COMMONSPACE 2016, Τρίκαλα.

Συμμετοχικό Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης: Το παράδειγμα της Γαύδου

Μια πολύ βασική πτυχή των συμμετοχικών διαδικασιών είναι η συγκρότηση κοινότητας σε τοπικό επίπεδο, γύρω από έναν κοινό στόχο ή όραμα. Μια τέτοια προσπάθεια ήταν το Σχέδιο Βιώσιμης Ανάπτυξης της Γαύδου με συμμετοχικό σχεδιασμό. Ήταν μια πρωτοβουλία του Δήμου Γαύδου που υλοποιήθηκε το 2018–2019 με την υποστήριξη της Μονάδας Οργάνωσης της Διαχείρισης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων. Η ομάδα της COMMONSPACE είχε το ρόλο του συμβούλου συμμετοχικού σχεδιασμού.

Στόχος του Σχεδίου ήταν η δημιουργία ενός ολοκληρωμένου προγράμματος κινητοποίησης, ανάπτυξης γνώσεων και ικανοτήτων, συντονισμού και υποστήριξης της τοπικής κοινότητας και όλων των εμπλεκόμενων φορέων και ομάδων ενδιαφερόντων με σκοπό την ενεργό συμμετοχή τους στην κατάρτιση και συν-διαχείριση ενός τοπικά προσανατολισμένου σχεδίου αναπτυξιακών δράσεων.

Καθ' όλη τη διάρκεια του έργου πραγματοποιήθηκαν στην Γαύδο, την Κρήτη και την Αθήνα συμμετοχικά εργαστήρια που αφορούσαν τη χωρική ανάλυση SWOT (Δυνατά Σημεία, Αδυναμίες, Ευκαιρίες, Απειλές), την παραγωγική κοινότητα, την ενεργειακή κοινότητα, την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία και την ανάλυση των εμπλεκόμενων φορέων.

Η συμμετοχή των κατοίκων και των φίλων της Γαύδου υπήρξε πολύ σημαντική ως προς το πλήθος αλλά και ως προς το βαθμό συμμετοχής καθενός ξεχωριστά. Με τη δυναμική τους παρουσία κατέγραψαν τις απόψεις τους, τις ανησυχίες τους και τις ιδέες τους για το μέλλον του νησιού τους, θέτοντας ταυτόχρονα τα θεμέλια μιας απόλυτα δημοκρατικής διαδικασίας και ενός εποικοδομητικού διαλόγου.

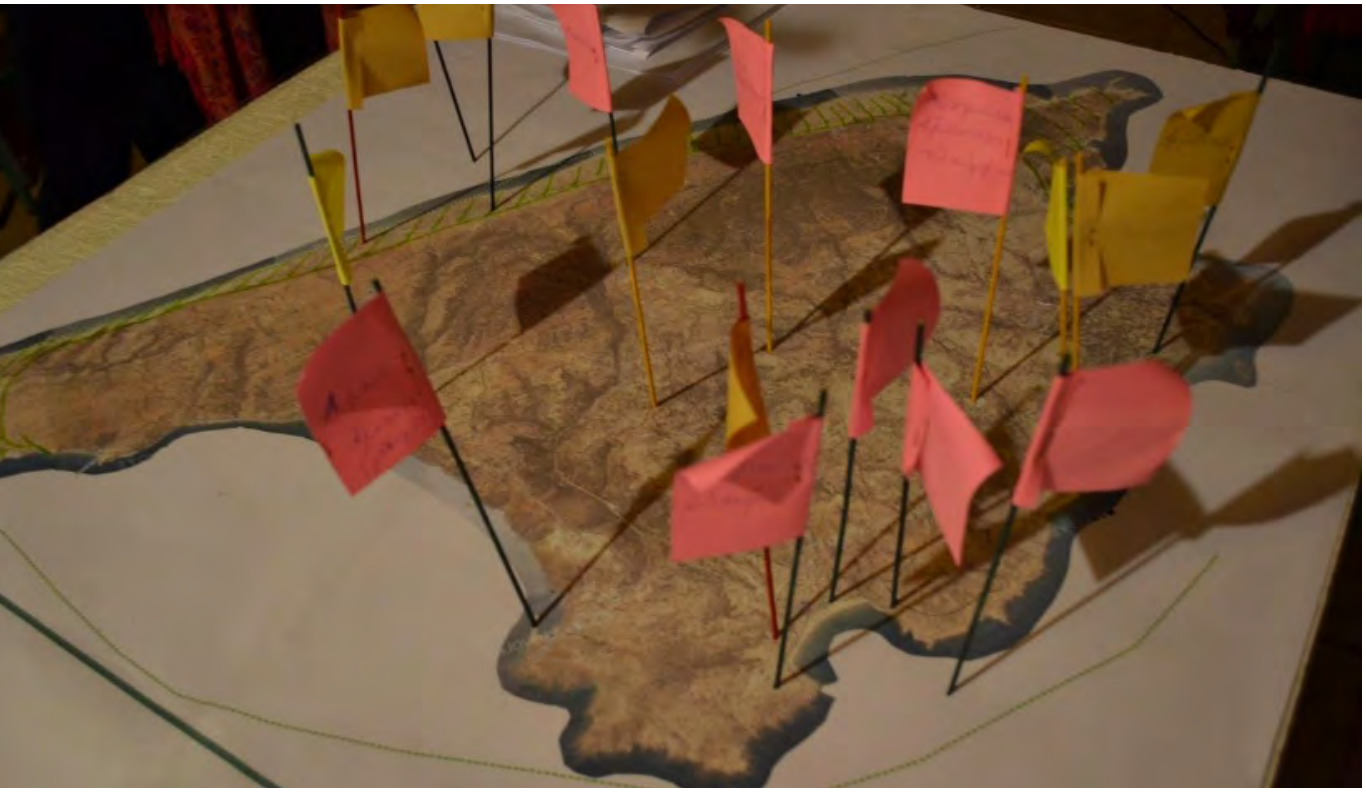

Εικ 5 Δια ζώσης εργαστήριο με τους κατοίκους της Γαύδου όπου διενεργείται χωρικής SWOT για διαφορετικές θεματικές που απασχολούν το νησί. COMMONSPACE 2019, Γαύδος.

Εικ 6 Εργαστήριο συλλογικής χαρτογράφησης σε περιβάλλον ppWebGIS με "Φίλους της Γαύδου". COMMONSPACE 2019, Αθήνα.

Περιβάλλον, Πολιτισμός και Αλληλέγγυα Κοινότητα: Αδριάνειο Υδραγωγείο

Το έργο "Κρυμμένες Πολιτιστικές Ταυτότητες που επανεμφανίζονται μέσα από δίκτυα νερού" (Cultural Hidden Identities ReAppear through Networks of Water – CULTURAL H.ID.RAN.T) και στόχο έχει την ανάδειξη του Αδριάνειου Υδραγωγείου ως μοναδικού μνημείου πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς για την ευρύτερη περιοχή.

Πρόκειται για ένα έργο με μεγάλη τοπική και πολιτιστική αξία καθώς θέτει ως στόχο την ανάδειξη του Αδριάνειου Υδραγωγείου ως κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς του Δήμου, αλλά και της ευρύτερης περιοχής. Το έργο θα αξιοποιήσει το Αδριάνειο ως πολιτιστικό και περιβαλλοντικό Κοινό για την πόλη πέρα από τη συνηθισμένη προσέγγιση «αξιοθέατου». Το νερό γίνεται το μέσο της πολιτιστικής κληρονομιάς και αντίστροφα η πολιτιστική κληρονομιά (μέσω του Αδριάνειου) οδηγεί στην εκ νέου βιώσιμη χρήση του νερού μέσα στην πόλη.

Για τον σκοπό αυτό το Cultural H.ID.RAN.T. εντάσσει τρεις δράσεις στον σχεδιασμό του:

- Ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σχέσης της πόλης με το νερό, μέσα από τη δημιουργία ιστορικού (ψηφιακού και φυσικού) αρχείου, τη διοργάνωση φεστιβάλ, πολιτιστικών δράσεων και ιστορικών περιπάτων, την ανάδειξη πολλαπλών επιπέδων μέσα από τη σχέση πολιτισμού – καθημερινής ζωής στην πόλη.

- Ανάδειξη του ίδιου του μνημείου του υδραγωγείου μέσα από την ανάπλαση 8.500 τ.μ. που αφορούν τη σύνδεση του σημαντικότερου σημείου του Αδριάνειου στην περιοχή του Συνοικισμού με το κέντρο της πόλης μέσω της παραρεμάτιας ζώνης αλλά και τοπικές παρεμβάσεις σε άλλα σημεία.

- Διανομή του κοινού αγαθού του νερού στην κοινότητα μέσα από την κατασκευή δικτύου άρδευσης μήκους 5km καθώς και με υδροφόρες προς άλλα σημεία της πόλης, εκεί όπου δεν φτάνει το δίκτυο. Δημιουργία μιας αλληλέγγυας κοινότητας νερού.

Συντονιστής του έργου είναι ο Δήμος Χαλανδρίου, ο οποίος μαζί με την ΕΥΔΑΠ Α.Ε., εμπνεύστηκε την εξαιρετική ιδέα της ανάδειξης του Αδριανείου Υδραγωγείου σε μια στρατηγική προάσπισης της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναβάθμισης του δημόσιου χώρου. Το "Cultural H.ID.RA.N.T." υλοποιείται στο πλαίσιο της 5ης πρόσκλησης του ευρωπαϊκού πλαισίου χρηματοδοτήσεων 'Urban Innovative Actions'. Το έργο Cultural H.ID.RA.N.T. βρίσκεται σε εξέλιξη και ήδη έχει πολύ σημαντικά αποτελέσματα.

Η αξία των συμμετοχικών διαδικασιών στον χωρικό και αναπτυξιακό σχεδιασμό είναι ευρέως αναγνωρισμένη. Το ερώτημα λοιπόν είναι πως τις εφαρμόζουμε και μάλιστα πως τις εφαρμόζουμε σωστά. Κάθε έργο συμμετοχικού σχεδιασμού έχει ένα πολύ συγκεκριμένο ερώτημα να απαντήσει ή να συνθέσει με ιδιαιτερότητες και ανάγκες. Πρέπει κάθε φορά λοιπόν να προσαρμόζονται οι μεθοδολογίες, οι μέθοδοι αλλά και τα εργαλεία στο θέμα, την κλίμακα αλλά κυρίως στα χαρακτηριστικά των συμμετεχόντων. Μια πρώτη συλλογή εργαλείων και μεθόδων μπορείτε να βρείτε στη σελίδα του participatory LAB αλλά και στο ψηφιακό αποθετήριο γνώσης.

Συμμετοχικά Εργαστήρια

Εικ 7 Συ-σχεδιασμός θεατρικής παράστασης με την σχολική κοινότητα. COMMONSPACE 2021, Χαλάνδρι.

Παράσταση

2ο HIDRANT
FESTIVAL
Οι μαθήτριες και οι μαθητές της Ε' τάξη
του 9ου Δημοτικού Σχολείου
Χαλανδρίου και η commonspace
παρουσιάζουν το θεατρικό έργο
της Χρύσας Καραμήτρου
Ο Σαν Αλ Σουρ
και η Κοκτώ Ντεκαοκτώ
στο γεφυράκι
της φιλίας
Παρασκευή
10 Ιουνίου 2022
20:30
Ευρυπίδειο Θέατρο
Ρεματιάς Χαλανδρίου
ΕΙΣΟΔΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗ

ΣΕΜΕΛΙ

Σ.Ε.ΜΕΛΙ

Συμμετοχικά Εργαστήρια

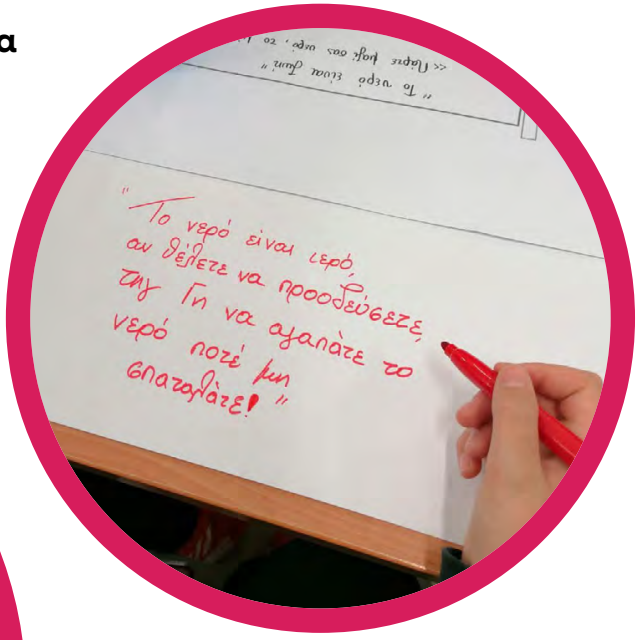

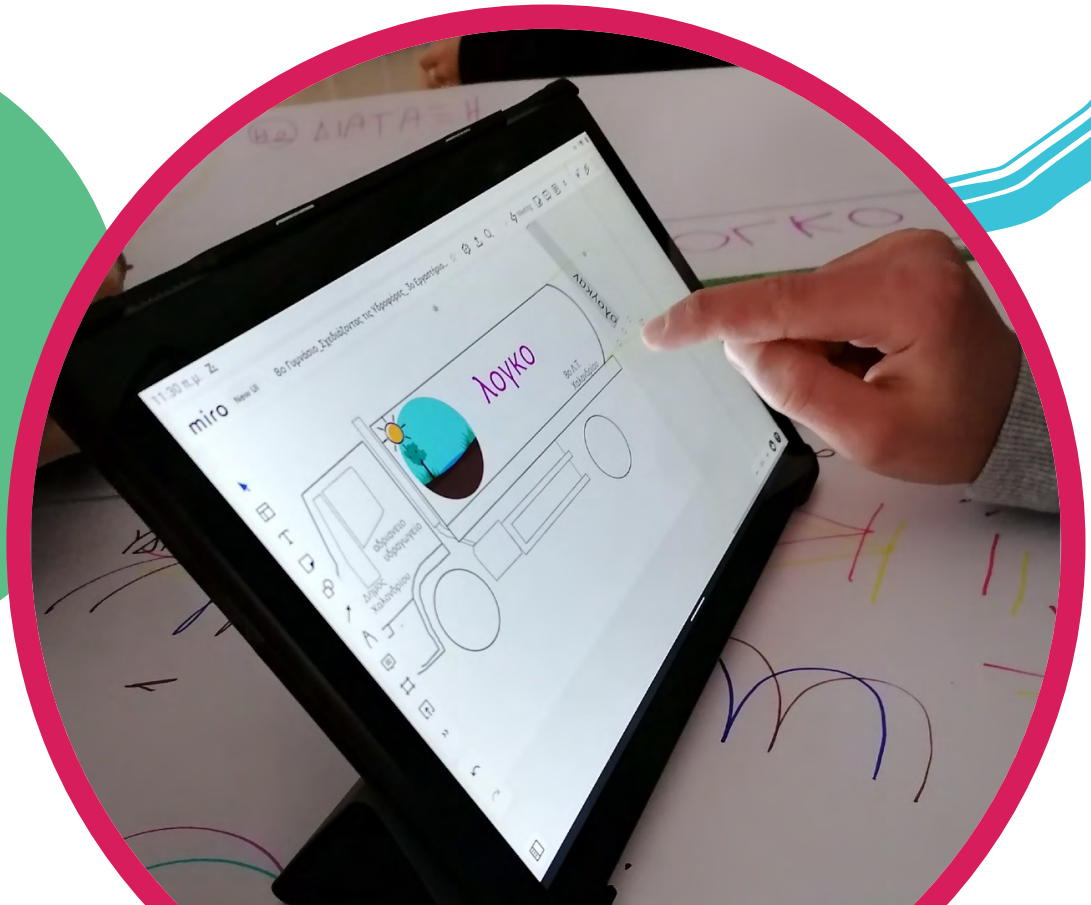

Αποτελέσματα

Όψη Α

Όψη Β

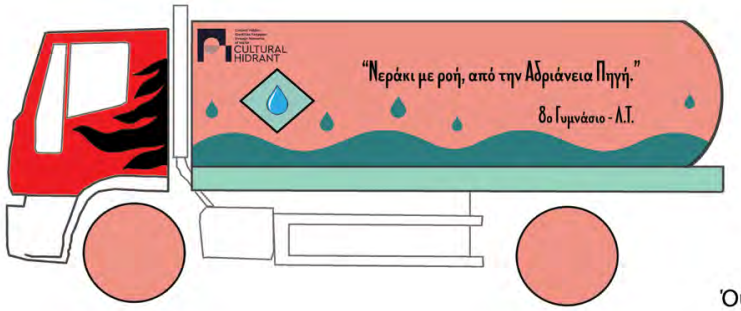

Όψη

Εικ 9 Συ-σχεδιασμός υδροφόρας με τα παιδιά. COMMONSPACE 2021, Χαλάνδρι.

Εικ 10 Αποτέλεσμα ψηφιακών εργαστηρίων συμμετοχικού σχεδιασμού περιοχής αναπλάσεων με τη σχολική κοινότητα. COMMONSPACE 2020–2021, Χαλάνδρι.

Βιβλιογραφία

Ακτσελή, Ο. (2013). Συμμετοχικός σχεδιασμός στην αρχιτεκτονική τοπίου: μέθοδοι και εργαλεία της κοινωνικής προσέγγισης στο σχεδιασμό. Μεταπτυχιακή Διατριβή. ΔΠΜΣ Αρχιτεκτονική Τοπίου, ΑΠΘ: Θεσσαλονίκη.

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder of Citizen Participation—Sherry R Arnstein. JAIP, 35(4), 216–224.

Banham, R., Barker, P., Hall, P., & Price, C. (1969, March). Non-Plan: An experiment in freedom. New Society, 338. https://architecturesofspatialjustice.files.wordpress.com/2013/09/w08_barker_thinking_the_unthinkable.pdf

Barca, F. (2009). An agenda for a reformed cohesion policy: a place-based approach to meeting European Union challenges and expectations. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy.

Γιαουτζή, Μ., & Στρατηγέα, Α. (2011). Χωροταξικός Σχεδιασμός: Θεωρία και πράξη. Εκδόσεις Κριτική: Αθήνα.

Charitonidou, M. (2021). Revisiting Giancarlo De Carlo's Participatory Design Approach: From the Representation of Designers to the Representation of Users. Heritage, 4(2), 985–1004. https://doi.org/10.3390/heritage4020054

COMMONSPACE (2021). Τεύχος Ηλεκτρονικού Οδηγού Χωρικού, Αστικού και Περιβαλλοντικού Συμμετοχικού Σχεδιασμού για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή. https://repository.participatorylab.org/dataset/avaqopa-njektpov1kou-odnyou/resource/7eade28e-030a-4d62-9eae-aabccd8c9875

COMMONSPACE (2018). Αναφορά Μεθοδολογίας, Παραδοτέο Π.1.1.1, Έργο «Ολοκληρωμένο Σύστημα Λήψης Χωρικών Αποφάσεων & Συμμετοχικού Σχεδιασμού ppCity».

Costanza-Chock, S. (2020). Design Justice: Community-Led Practices to Build the Worlds We Need. MIT Press.

Creighton, J. L. (2005). The Public Participation Handbook. Making Better Decisions through Citizen Invoovement. Jossey-Bass: San Francisco.

Dalal-Clayton, B. & Bass, S. (επιμ.) (2002). Sustainable Development Strategies: A Resource Book. OECD / UNDP / Earthscan Publications Ltd.: London.

Davidoff, P. (1965). Advocacy and Pluralism in Planning. Journal of the American Institute of Planners, 31(4), 331–338. https://doi.org/10.1080/01944366508978187

Derr, Victoria & Kovács, Ildikó. (2015). How participatory processes impact children and contribute to planning: a case study of neighborhood design from Boulder, Colorado, USA. Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban Sustainability. 10. 1–20. 10.1080/17549175.2015.1111925.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2010). Πέμπτη έκθεση για την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή: το μέλλον της πολιτικής συνοχής.' SEC (2010) 1348 τελικό.

Friedmann, J. (1987). Planning in the Public Domain (0 edition). Princeton University Press.

Greek Government (2021). Η Ελλάδα σε κίνηση: Βιώσιμη Αστική Κινητικότητα, no. 4784. https://www.svak.gr/_files/ugd/654b6b_47a93895a8134f2a830a01237392c62a.pdf

Hickey, S., & Mohan, G. (2005). Relocating Participation within a Radical Politics of Development. Development and Change, 36(2), 237–262. https://doi.org/10.1111/j.0012–155X.2005.00410.x

Jacobs, J. (1992). The Death and Life of Great American Cities (Reissue edition). Vintage.

Krivý, M., & Kaminer, T. (2013). Introduction: The Participatory Turn in Urbanism. FOOTPRINT, 1–6. https://doi.org/10.7480/footprint.7.2.766

Πρέζα Ε., Ασπρογέρακας, Ε. (2022). Η ολοκληρωμένη χωρική ανάπτυξη στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής 2014–2020: η περίπτωση της Ελλάδας. Επιστημονικό περιοδικό «αειχώρος», τ. 35: 5–41, ISSN: 1109–5008e-ISSN: 2944–9847

REC (1996). Awakening Participation: Building Capacity for Public Participation in Environmental Decisionmaking. http://pdc.ceu.hu/archive/00002419/01/AwakeningParticipation.pdf

Renn, O., Webler, T., Rakel, H., Dienel, P., & Johnson, B. (1993). Public participation in decision-making: A three-step procedure. Policy Sciences, vol. 26: pp. 189–214.

Στρατηγέα, Α.(2015). Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού. Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο: Αθήνα.

White, A. (1981). Community Participation in Water and Sanitation: Concepts, Strategies and Methods. IRC, International Water and Sanitation Centre.

World Food Programme (2001). Participatory Techniques. A WFP Guide. CIDA and DFID-UK: Torontoand London

World Bank. (1996). Participation and Local Government. World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/11616

02

Χωρικός σχεδιασμός και η πρόκληση της κλιματικής αλλαγής

(Απομαγνητοφώνηση της συνεδρίας)

Παρεμβαίνουν:*

Σοφία Τσάδαρη, COMMONSPACE, Δρ. Αρχιτέκτονας Πολεοδόμος ΕΜΠ – Συντονισμός, (Σ.Τ.)

Ευθύμιος Μπακογιάννης, γενικός γραμματέας Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος – (Ε.Μ.)

Ειρήνη Κλαμπατσέα, τέως Γενική Γραμματέας Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος – (Ε.Κ.)

Θεοδότα Νάντσου, επικεφαλής του Τμήματος Πολιτικής του WWF Ελλάδας – (Θ.Ν.)

Αργυρώ Παρασκευοπούλου, προϊσταμένη Γενικής Διεύθυνσης Βιώσιμης Ανάπτυξης και Κλιματικής Αλλαγής, Περιφέρεια Αττικής – (Α.Π.)

**ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΤΡΙΑΣ:*
Σε κάποια σημεία έχουν γίνει αναδιατυπώσεις για να βελτιωθεί η γλώσσα, καθώς ο λόγος ήταν αρκετά προφορικός

Σ.Τ: Καλησπέρα σε όλους και όλες. Σας ευχαριστούμε που είστε μαζί μας σήμερα, τόσο διά ζώσης, όσο και διαδικτυακά. Σας καλωσορίζουμε σε αυτή την τελευταία ολομελειακή συζήτηση –plenary session σε άπταιστα ελληνικά– του συνεδρίου μας. Δεν έχουμε καταφέρει όλοι να παρακολουθήσουμε όλες τις συζητήσεις· ωστόσο, είναι βέβαιο ότι κλείνουμε μία τριήμερη διαδρομή που εκτιμούμε ότι συνέβαλε με έναν τρόπο πρωτότυπο και μοναδικό σε μία συζήτηση που γενικά λείπει, τόσο για τον συμμετοχικό σχεδιασμό, όσο και για τη σχέση του με την κλιματική αλλαγή. Ξεκινώντας κι εμείς αυτήν την προσπάθεια ως COMMONSPACE, περιμέναμε κάτι πολύ μικρότερο, και γι' αυτό είμαστε πολύ χαρούμενες και χαρούμενοι που πήρε μία τροπή πολύ μεγάλης συμμετοχής και σε διεθνές επίπεδο και από τη δική μας χώρα. Το συνέδριο ένωσε σε συζητήσεις, συναθροίσεις και κουβέντες ανθρώπους που κατά μόνας σίγουρα είχαν συναντηθεί, αλλά εδώ συλλογικά στήσαμε μία άλλη κουβέντα που πιστεύουμε ότι αφήνει και μία παρακαταθήκη για τις επόμενες μέρες. Για να μιλήσουμε λίγο με αριθμούς –πριν περάσω στην παρουσίαση αυτής της συζήτησης, καθώς είμαστε στο τέλος του συνεδρίου–, είχαμε για το συνέδριό μας οχτακόσιες προεγγραφές πριν ξεκινήσει, τριακόσιους ανθρώπους που εγγράφηκαν στη Γραμματεία του συνεδρίου και παρουσίες διά ζωσης στο συνέδριο. Επίσης, σε ό,τι αφορά τον υβριδικό χαρακτήρα του συνεδρίου –ένα θέμα δύσκολο και τεχνικά απαιτητικό– μπορούμε να πούμε ότι είχαμε σαράντα πέντε τοις εκατό διά ζώσης συμμετοχή και πενήντα πέντε τοις εκατό μέσω Διαδικτύου στο τριήμερο. Επιπλέον, είχε πολύ ενδιαφέρον κατά τη γνώμη μας το ότι μίλησαν διακόσιοι ομιλητές και ομιλήτριες σε πενήντα συνεδρίες, εξι από τις οποίες ήταν ολομελειακές, ενώ όλες οι υπόλοιπες ήταν παράλληλες, και έγιναν δύο θεματικά εργαστήρια. Από τους διακόσιους ομιλητές και ομιλήτριες το εξήντα πέντε τοις εκατό ήταν γυναίκες και το τριάντα πέντε τοις εκατό άντρες, ενώ συμμετείχαν περίπου διακόσιοι πενήντα συγγραφείς, από τους οποίους και τις οποίες το εξήντα δύο τοις εκατό ήταν γυναίκες και το τριάντα οχτώ τοις εκατό άντρες. Κι έτσι, μας χαροποιεί ιδιαίτερα και αυτή η αναλογία που έχει σχέση με το φύλο, καθώς βλέπουμε τις γυναίκες να διαδραματίζουν ενεργητικό ρόλο και σε αυτά τα ζητήματα. Και χαίρομαι επειδή και στο σημερινό πάνελ αντικατοπτρίζεται αυτή η εικόνα.

Πολυλόγησα με το συνέδριο. Ας περάσουμε τώρα στο θέμα της σημερινής μας συζήτησης, που αφορά τον χωρικό σχεδιασμό και τη σχέση του με τις προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής. Έχουμε μαζί μας τον Ευθύμιο Μπακογιάννη, γενικό γραμματέα Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος και Ενέργειας, επίκουρο καθηγητή στο Τμήμα Τοπογράφων του ΕΜΠ, δρα πολεοδόμο και συγκοινωνιολόγο, με πλήθος μελετών και ερευνητικής δραστηριότητας και μακρά λίστα προσόντων· ακόμα, την Ειρήνη Κλαμπατσέα, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο ΕΜΠ στη Σχολή των Αρχιτεκτόνων, επίσης τέως γραμματέα Χωρικού Σχεδιασμού και Αστικού Περιβάλλοντος κατά την περίοδο 2015–2019, με εξειδίκευση σε θέματα περιφερειακής ανάπτυξης και επίσης πλούσιο ερευνητικό και διδακτικό έργο· επίσης, είναι μαζί μας η Αργυρώ Παρασκευοπούλου, γενική διευθύντρια Βιώσιμης Ανάπτυξης και Κλιματικής Αλλαγής της Περιφέρειας Αττικής, μία από τους ανθρώπους που από πολύ νωρίς δουλεύουν στα θέματα της κλιματικής αλλαγής –για πάνω από μία δεκαετία, όταν ακόμα το ζήτημα

της κλιματικής αλλαγής ήταν στα ψιλά γράμματα των συζητήσεων και των πολιτικών–, δρα Φυσικής και περιβαλλοντολόγο με σπουδές στην Αθήνα και στο Παρίσι, με εξειδίκευση στην ατμοσφαιρική ρύπανση και επίσης πλούσιο ερευνητικό έργο· ακόμα, μαζί μας είναι η Θεοδότα Νάντσου, επικεφαλής Περιβαλλοντικής Πολιτικής του WWF, που και εκείνη έχει πλούσιο ερευνητικό ακαδημαϊκό μπακγκράουντ, σπούδασε Φιλοσοφία, έχει μεταπτυχιακές σπουδές στην Περιβαλλοντική Ηθική, από το 1991 συνεργάζεται με το WWF και έχει σήμερα αυτή τη θέση, της επικεφαλής.

Μαζί, θα συζητήσουμε τα θέματα και τις προκλήσεις της κλιματικής αλλαγής στον χωρικό σχεδιασμό. Και θα θέλαμε να κάνουμε μία συζήτηση όχι με μονολόγους του καθενός και της καθεμίας, αλλά μία συζήτηση που θα έχει ερωτήσεις, και έτσι θα μπορούμε να είμαστε περισσότερο διαδραστικοί.

Συζητάμε λοιπόν σήμερα, στον απόηχο της Διάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για την Κλιματική Αλλαγή στη Γλασκώβη. Στην Ελλάδα τίθεται σε διαβούλευση ο κλιματικός νόμος – δυστυχώς, λόγω του συνεδρίου, δεν ξέρω αν όντως τέθηκε, είχα ακούσει ότι τίθεται την Παρασκευή.

Ωστόσο, τέλος πάντων, είμαστε σε ένα διεθνές και εθνικό κλίμα στο οποίο τα θέματα αυτά φαίνεται να μπαίνουν ψηλά στην ατζέντα. Όμως, αυτό είναι και ένα ζητούμενο να δούμε, δηλαδή αν και κατά πόσο αυτό συμβαίνει και ποιες είναι οι απόψεις σας σε αυτό το θέμα. Μας προσφέρει επίσης την ευκαιρία να συζητήσουμε αναφορικά με το ποιες εντοπίζουμε ότι είναι οι βασικότερες αδυναμίες του θεσμικού πλαισίου και των εφαρμοζόμενων πολιτικών για την αντιμετώπιση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής –κλιματικής κρίσης καλύτερα, όπως θα ήταν πιο σωστό να το διατυπώσουμε– και αν όντως θα μπορούσαμε να έχουμε μια επιτυχημένη μετάβαση στην κλιματική ουδετερότητα, και πολύ περισσότερο, να μιλήσουμε για τις προϋποθέσεις που θα θεωρούσατε εσείς τις πιο σημαντικές, ώστε να επιτευχθούν αυτοί οι στόχοι.

Με γνώμονα τα παραπάνω, θα δώσω πρώτα τον λόγο στον κύριο Μπακογιάννη.

Ε.Μ: Καλησπέρα και ευχαριστώ πολύ για την πρόσκληση, τόσο τους διοργανωτές όσο και τις κυρίες που βρίσκονται στο πάνελ. Πράγματι, χαίρομαι πάρα πολύ όταν βρίσκομαι ανάμεσα σε αυτές τις τέσσερις κυρίες, για να μιλήσουμε και να ανταλλάξουμε απόψεις για το κλίμα και την κλιματική κρίση, ένα ζήτημα που θα πρέπει να μας ευαισθητοποιεί όλους. Οφείλουμε να δώσουμε ένα μήνυμα στην κοινωνία και, προφανώς, πρέπει να επενδύσουμε σε στόχους τέτοιους, που η επόμενη γενιά θα μπορέσει να βρει έναν πλανήτη σίγουρα καλύτερο από αυτόν που έχουμε παραλάβει εμείς. Το διακύβευμα, βέβαια, είναι τεράστιο. Αυτό που έχουμε μπροστά μας δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί ούτε στο πλαίσιο ενός κλιματικού νόμου. Θα χρειαστούν πολλοί κλιματικοί νόμοι, προκειμένου να γίνουν παρεμβάσεις τόσο στα θέματα του σχεδιασμού, όσο και στα θέματα της κοινωνίας, ενός εφαρμοστικού πλαισίου δηλαδή, για να πετύχουμε αυτούς τους πολύ σημαντικούς στόχους που έχει θέσει η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, τόσο μεσοπρόθεσμα μέχρι το 2030, όσο και μακροπρόθεσμα ως το 2050. Έλεγα και στους φοιτητές μου στο μεταπτυχιακό ότι λαμβανομένου, υπόψη ότι κάνουμε ένα θέμα για τις κλιματικά ουδέτερες πόλεις, το 2050 θα πρέ-

πει όλοι μας στις πόλεις να κυκλοφορούμε πάνω σε ένα ποδήλατο. Οφείλουμε να έχουμε πειστεί να εξοστρακίσουμε το αυτοκίνητο ή, τουλάχιστον, να το αφήσουμε πολύ μακριά, στα περιφερειακά σημεία, στις παρυφές, στην περιφέρεια της πόλης μας –ενδεχομένως σε μεγάλα πάρκινγκ–, και στη συνέχεια όλες οι υπόλοιπες καθημερινές μετακινήσεις να γίνονται με καθαρά πράσινα μέσα, ποδήλατο κυρίως, περπάτημα και δημόσια συγκοινωνία, η οποία ως επί το πλείστον θα καταναλώνει πράσινη ενέργεια. Και θα εξειδικεύσω στη συνέχεια, διότι με αυτό το μήνυμα μπορούμε εύκολα να καταλάβουμε πόσο μεγάλη αλλαγή θα πρέπει να συμβεί στην καθημερινότητά μας, έτσι ώστε να φτάσουμε σε έναν πλανήτη ο οποίος θα είναι πράσινος. Σκεφτείτε, δηλαδή, την εικόνα των μετακινήσεών μας σήμερα, και κάντε μία αναγωγή στο 2050 για το ποια πρέπει να είναι η μορφή των μελλοντικών μετακινήσεων, και θα καταλάβετε πόσο πολύ πίσω είμαστε στην προετοιμασία αλλά και στην κουλτούρα και τη νοοτροπία. Ξέρουμε ότι πολύ μεγάλο μέρος των ζητημάτων που ευθύνονται για τις εκπομπές των ρύπων, οι οποίες, προφανώς, παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στο πρόβλημα της κλιματικής κρίσης, είναι το ζήτημα της αειφόρου δόμησης, δηλαδή των κτηρίων και του περιβαλλοντικού τους αποτυπώματος, είναι οι χρήσεις γης και οι δραστηριότητες με προτεραιότητα στην ιεράρχησή τους τη βιομηχανία, τον τουρισμό κ.ά. Με άλλα λόγια, ο δευτερογενής και τριτογενής τομέας έχουν μεγάλο ποσοστό στις εκπομπές, αλλά και ο πρωτογενής τομέας επίσης δεν πάει πίσω. Όλα αυτά πλέον, με αποτελέσματα τα οποία είναι μετρήσιμα, μας θέτουν ένα πλαίσιο για να δούμε ποιες ενέργειες πρέπει να αναλάβουμε προκειμένου να περιορίσουμε αυτές τις επιπτώσεις.

Αναφερόμενος στις ερωτήσεις που θέσατε και ξεκινώντας από την πρώτη, θα έλεγα ότι σήμερα υπάρχει ένα πολύ αναλυτικό πλαίσιο – νομίζω όλες οι κυβερνήσεις διαχρονικά περίπου από το 1990 άρχισαν κάπως να βάζουν στην ατζέντα της συζήτησης την έννοια του περιβάλλοντος και του κλίματος, και σύμφωνα με τις Ευρωπαϊκές Οδηγίες ξεκίνησε μια πολύ μεγάλη και λεπτομερής διαδικασία πρωτογενούς νομοθετικής πρωτοβουλίας των κυβερνήσεων, αλλά και στη συνέχεια με σημαντική εξειδίκευση, με υπουργικές αποφάσεις και κοινές υπουργικές αποφάσεις. Συνεπώς, θα έλεγα ότι δεν έχουμε τόσο μεγάλη έλλειψη στο θεσμικό πλαίσιο. Πράγματι, ένας κλιματικός νόμος είναι σημαντικός για να περάσει ένα μήνυμα, αλλά έχουμε πολύ μεγάλο πρόβλημα στην εφαρμογή. Και θα σας εξηγήσω πολύ απλά με κάποια παραδείγματα γιατί το λέω αυτό:

Ξέρετε, κατά τη φάση μιας περιβαλλοντικής αδειοδότησης, παλεύουμε όλοι πάρα πολύ, είτε κατά τη φάση της ΣΜΠΕ (Στρατηγικής Μελέτης Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων), αν πρόκειται για ένα περιβαλλοντικό σχέδιο, είτε κατά τη φάση της μελέτης περιβαλλοντικών επιπτώσεων, αν πρόκειται για μια υποδομή ή για μια δραστηριότητα, να βάλουμε όρους, να βάλουμε προτεραιότητες, να βάλουμε όλες εκείνες τις παραμέτρους που θα επιτρέψουν να υπάρχει καλύτερη λειτουργία κατά τη φάση αυτής της όποιας δραστηριότητας. Το μεγάλο μας πρόβλημα είναι μετά. Διότι δεν υπάρχει κάποιος μεθοδικός τρόπος ελέγχου της τήρησης όλων αυτών των δεσμεύσεων. Θα σας αναφέρω ακόμα ένα παράδειγμα, το οποίο μάλιστα είναι και πολύ πρόσφατο και είναι πράγμα που θα αντιμετωπίσουμε όλοι από 1/1/2022: Μπορεί

commonspace

scan here
to see
our portfolio

ΑΚΑΚΙΟΥ 1-3, ΑΘΗΝΑ
AKAKIOU 1-3, ATHENS
2130434085
info@commonspace.gr

PARTICI
PATORY
LAB

να το γνωρίζετε ήδη, ότι όλες οι άδειες για τα κτήρια θα πρέπει να ενεργειακά κατηγορίας Α+. Αυτό σημαίνει πάρα πολλά για την κατασκευή και τα υλικά που θα χρησιμοποιηθούν κ.ο.κ. Αυτό που δεν έχουμε όμως ακόμα διασφαλίσει είναι ο τρόπος με τον οποίο θα ελέγχεται αυτή η κατηγορία, ότι πράγματι είναι μία κατηγορία κτηρίων Α+, γιατί μπορεί ο εργολάβος ή ο ιδιοκτήτης ένα μέρος των ΚΕΝΑΚ να το έχει εφαρμόσει, αλλά στη συνέχεια υπάρχουν πολλές και διαφορετικές εκδοχές και διαφορετικά σενάρια από τα οποία μπορεί να σταματήσει αυτό το κτήριο να έχει αυτή την ενεργειακή αυτονομία. Για να προχωρήσω και να κλείσω με το δεύτερο ερώτημα: Με ένα νόμο δεν θα λυθεί το πρόβλημα της κλιματικής κρίσης. Νομίζω κανείς δεν θα μπορούσε να το πει αυτό. Έχει κάποιες αρχές που θα συζητηθούν. Έχει πολλές ελλείψεις, τις οποίες, προφανώς, θα πρέπει να τις δούμε σε ένα δεύτερο επίπεδο, ειδικότερα για τα ζητήματα που έχουν να κάνουν με τον χωρικό σχεδιασμό και την κλιματική κρίση, τα οποία στην πρώτη φάση επεξεργασίας αυτού του νόμου δεν αποτέλεσαν κεντρικά θέματα συζήτησης. Έχει όμως και πολλά άλλα θέματα, τα οποία θα συζητηθούν. Υπάρχουν, βέβαια, και πλευρές του νόμου που εντοπίζονται εκεί όπου υπάρχει το πρόβλημα. Νομίζω ότι το πιο σημαντικό στοιχείο που φέρνει αυτός ο κλιματικός νόμος είναι ότι πλέον δημιουργείται ένα παρατηρητήριο, στο οποίο θα έχουν πρόσβαση όλοι οι πολίτες και θα μπορούν να παρακολουθούν σε σχεδόν πραγματικό χρόνο τι θα συμβαίνει σε κάθε γειτονιά. Ευχαριστώ πολύ.

Σ.Τ.: Ευχαριστούμε πάρα πολύ. Θα δώσω αμέσως τη σκυτάλη στην κυρία Κλαμπατσέα. Να πω για τη διαδικασία ότι σας αφήνω στην πρώτη ερώτηση να κάνετε την εισαγωγή σας και να αξιοποιήσετε λίγο περισσότερο τον χρόνο, όμως είναι καλό να έχουμε κατά νου ότι, για λόγους οικονομίας της συζήτησης, στις επόμενες θα πρέπει να είμαστε λίγο πιο αυστηρές και αυστηροί με τον χρόνο. Κρατάμε την υπογράμμιση για τη βιώσιμη αστική κινητικότητα, για την εφαρμογή των Μελετών Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων, και δίνω τη σκυτάλη στην κυρία Κλαμπατσέα για να συνεχίσει πάνω στο ίδιο θέμα.

Ε.Κ.: Σας ευχαριστώ πολύ. Θα έλεγα ότι το βασικό πλαίσιο που θέτει η ερώτησή σας, κυρία Τσάδαρη, θέλει μία απάντηση: Δηλαδή, αν τελικά συζητάμε με καλύτερους ή χειρότερους όρους τα ζητήματα της κλιματικής κρίσης – προτιμώ να χρησιμοποιώ αυτό τον όρο αντί του όρου κλιματική αλλαγή. Στον απόηχο της συνδιάσκεψης της Γλασκώβης και περιμένοντας πάρα πολύ σύντομα τον κλιματικό νόμο, όπως είπε και ο Θύμιος Μπακογιάννης, στη χώρα. Να πω εδώ ότι, προφανώς, συζητάμε με αρκετά καλύτερους όρους, διότι πλέον έχουμε στη διάθεσή μας ένα θεσμικό οπλοστάσιο. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι a priori τα πράγματα είναι καλά. Αντιθέτως, θα πρέπει να συζητήσουμε ακριβώς επειδή έχουμε ένα ισχυρό οπλοστάσιο μέσω του θεσμικού πλαισίου ή των μεγάλων αποφάσεων των διασκέψεων, για τα οποία μπορούμε να κάνουμε μία συζήτηση επικεντρωμένη αποκλειστικά σε αυτό το θέμα. Θα πρέπει να συζητήσουμε, λοιπόν, με ποιες προϋποθέσεις εισάγεται ο νόμος, το θεσμικό πλαίσιο, πού αποσκοπεί, και κυρίως, σε ποιο αποτέλεσμα κατευθύνει. Εδώ θέλω να πω το εξής: πως δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι τα ζητήματα της κλιματικής κρίσης είναι εξαιρετικά ψηλά, οφείλουν να είναι εξαιρετικά ψηλά στην παγκόσμια ατζέντα. Όμως, παράλληλα και ταυτόχρονα, θα πρέπει, νομίζω, να δίνεται απάντηση και στο

ερώτημα πώς αυτή η προσαρμογή στην κλιματική κρίση θα γίνει με όλους μαζί. Αυτό νομίζω πως, παρά το γεγονός ότι στο θεσμικό πλαίσιο «δεν πρέπει να μείνει κανείς πίσω», θα πρέπει στο εθνικό θεσμικό μας πλαίσιο να είναι πολύ καθαρό. Δεν έχω δει τον νόμο στη διαβούλευση. Θα τον δω με προσοχή. Όμως, θα ήθελα να θέσω εξαρχής αυτή την έννοια της ισότητας, της ισοτιμίας και της ίσης πρόσβασης σε αυτήν την προσαρμογή. Διότι αυτή η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης, που επίσης μπορεί να διακρίνει κανείς σε σειρά κειμένων σχετικών με την αστική ανάπτυξη, την ανάπτυξη των πόλεων και την προστασία του περιβάλλοντος, έχει μεγάλη σημασία, αν δηλαδή αυτή η κοινωνική δικαιοσύνη και η δημοκρατία διασταυρώνονται με την ανάγκη της κλιματικής κρίσης και της κλιματικής προσαρμογής. Επομένως, αν θέλουμε να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, το κλειδί βρίσκεται στην ισοτιμία και στη δημοκρατία στο κόστος της προσαρμογής –και δεν εννοώ μόνο το οικονομικό, προφανώς, αλλά και το κοινωνικό– καθώς και στο κοινωνικό όφελος. Επομένως, δεν βλέπω αυτή τη διαδικασία ως μια διαδικασία ουδέτερη. Σταματώ εδώ και πιστεύω ότι και στον επόμενο γύρο θα μπορέσω να προσθέσω και άλλα ζητήματα.

Σ.Τ.: Κυρία Παρασκευοπούλου, θα θέλαμε τη δική σας ματιά. Εσείς έχετε ζήσει από πολύ κοντά τις εφαρμογές των πολιτικών και τις αδυναμίες τους.

Α.Π.: Καταρχάς, θα ήθελα και εγώ να ευχαριστήσω τους διοργανωτές του συνεδρίου, το οποίο ήταν εξαιρετικό. Από όσο έχω προλάβει να παρακολουθήσω κι εγώ από την Παρασκευή, νομίζω ότι τέθηκε το ζήτημα της συμμετοχικότητας με έναν τρόπο νέο για τα ελληνικά δεδομένα. Κι ας μπούμε στο θέμα μας: COP26 στη Γλασκώβη, ο κλιματικός νόμος ο οποίος πρόκειται να τεθεί σε διαβούλευση και για τον οποίο, αν και δεν τον έχουμε δει ακόμα, από τα δημοσιεύματα παίρνουμε μία ιδέα, περί τίνος πρόκειται. Σίγουρα, η κλιματική αλλαγή, ή κρίση, ή απορρύθμιση, μπαίνει πιο δυναμικά στο θεσμικό πλαίσιο. Αυτό μπορεί να μη λύνει όλα τα ζητήματα, ωστόσο είναι σημαντικό ότι πλέον είναι ένα ζήτημα που εντάσσεται στο θεσμικό πλαίσιο. Αρκεί, βέβαια, οι στόχοι που θα τεθούν να λειτουργήσουν δεσμευτικά. Και κυρίως, να αποδοθεί έμφαση στην εφαρμογή. Στον κλιματικό νόμο φαίνεται ότι οι στόχοι μείωσης των εκπομπών του θερμοκηπίου είναι αναβαθμισμένοι, κάποιοι θα ήθελαν ίσως να είναι ακόμα περισσότερο, ωστόσο το σημαντικότερο είναι να είναι δεσμευτικοί αυτοί οι στόχοι, με απώτερο στόχο βέβαια την κλιματική ουδετερότητα το 2050. Θετικά επίσης είναι ο ενδιάμεσος στόχος για το 2040 καθώς και η διαδικασία αναθεώρησης, που θα γίνεται κάθε πενήντα χρόνια. Εγώ θα μιλήσω λίγο επί της ουσίας. Το γεγονός ότι ο παράγοντας της κλιματικής αλλαγής θα μπει στις Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων είναι πολύ σημαντικό. Διότι να μην ξεχνάμε ότι ο τρόπος με τον οποίο το περιβάλλον μπήκε με κάποιον τρόπο στη ζωή μας –με τα προβλήματα και τις αδυναμίες– ήταν οι Μελέτες Περιβαλλοντικών Επιπτώσεων. Δεν αρκεί, όμως να είναι ένας πρόσθετος παράγοντας –για παράδειγμα, ο ενδέκατος στους δώδεκα που λαμβάνονται υπόψη–, αλλά να είναι κεντρικός και να προβάλλεται σε όλες τις επιμέρους θεωρήσεις. Τώρα, κάποιες θεσμικές, σημαντικές για εμένα αδυναμίες, που πρέπει να αναδειχτούν, είναι η έλλειψη σύγχρονων προδιαγραφών στον τρόπο που σχεδιάζονται, κατασκευάζονται και συντηρούνται τα έργα. Πόσο μάλλον όταν στις προδιαγραφές αυτές δεν υπάρχει καν η διάσταση της κλιματικής αλλαγής.

Βέβαια, αυτό το θέμα είναι ένας στόχος των Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, όπου μέσα από έργα επίδειξης θα προχωρήσουμε σε νέες προδιαγραφές, ώστε τα έργα να γίνονται αλλιώς. Και εδώ θα φέρω ένα παράδειγμα: Στο ΕΣΠΑ, στο ΠΕΠ της Αττικής, ο άξονας της κλιματικής αλλαγής τίθεται εξολοκλήρου στα αντιπλημμυρικά. Σε ποια αντιπλημμυρικά, όμως; Σε αυτά που γίνονται, όπως γίνονταν πάντα. Γι' αυτό είναι σημαντικό το ζήτημα της εφαρμογής. Μια άλλη σημαντική αδυναμία σχετίζεται με την ένταξη της διάστασης της κλιματικής κρίσης στις περιφερειακές πολιτικές. Στα περιφερειακά μας σχέδια, μελετήσαμε την τρωτότητα δεκαπέντε τομέων πολιτικής, εφαρμόζοντας τα κλιματικά μοντέλα, τα σενάρια εκπομπών του θερμοκηπίου, και καταλήξαμε σε προτάσεις δράσεων. Στο σημείο αυτό θέλω να θέσω ένα ερώτημα που έχει σχέση με το νέο Υπουργείο Κλιματικής Κρίσης και Πολιτικής Προστασίας. Στο νέο υπουργείο το ζήτημα της κλιματικής κρίσης διαχωρίζεται από τον μετριασμό, που μένει στο Υπουργείο Περιβάλλοντος, και ανατίθεται στην Πολιτική Προστασία. Σε αυτό το σημείο τίθεται για μένα ένα ζήτημα: το ότι, δηλαδή, η κλιματική αλλαγή ταυτίζεται με την πολιτική προστασία. Επίσης, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να είναι πολύ σημαντική στον νέο κλιματικό νόμο –δεν ξέρω αν πράγματι θα είναι– η ανάδειξη της προστασίας της φύσης ως προτεραιότητας. Στο σημείο αυτό εντοπίζουμε κάποια προβλήματα επίσης. Εμείς είμαστε partners στο Life IP4 Natura, όπου και εκεί βλέπουμε κάποιες καθυστερήσεις. Επομένως, τα θέματα της προστασίας του οικοσυστήματος και του μετριασμού πρέπει να τεθούν ως προτεραιότητα για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Και τέλος, υπάρχει και το ζήτημα της σύνδεσης της επιστημονικής κοινότητας με το ζήτημα της κλιματικής διακυβέρνησης, το οποίο κι αυτό είναι σοβαρό και το οποίο τίθεται στον νέο κλιματικό νόμο, αλλά δεν έχω καταλάβει ακόμα και πώς ακριβώς τίθεται. Σε αυτό το πλαίσιο, οι προϋποθέσεις, κατά τη γνώμη μου, για καλύτερες θέσεις είναι:

- συνέργεια όλων των συνδυασμών και η υλοποίησή τους, διότι και αυτό είναι πολύ κρίσιμο, και
- πάρα πολύ κρίσιμο, ειδικά για μας που προσπαθούμε να εφαρμόσουμε σχεδιασμούς, είναι οι χρηματοδοτήσεις.

Δηλαδή, ο μετριασμός και η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή πρέπει να αποτελούν κριτήρια για να ιεραρχούνται οι χρηματοδοτήσεις σχεδίων και υποδομών. Και κλείνοντας, θα θέσω κι εγώ το δικό μου το ειδικό ενδιαφέρον, δουλεύοντας τόσα χρόνια στον σχεδιασμό περιφερειακών προγραμμάτων για την κλιματική αλλαγή: Πιστεύω ότι τα Περιφερειακά Σχέδια Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή, πρέπει να εφαρμοστούν. Ευχαριστώ.

Σ.Τ.: Ευχαριστούμε πολύ την κυρία Παρασκευοπούλου. Δίνει αφορμές και για τις επόμενες ερωτήσεις. Θα επανέλθουμε στα θέματα των συνεργειών και του συντονισμού. Θα δώσω τώρα τον λόγο στην κυρία Νάντσου, και αυτή από τις πρωτεργάτριες των ζητημάτων αυτών και της συζήτησης. Θυμάμαι και τις ομάδες εργασίας στο ρυθμιστικό σχέδιο, οι οποίες νομίζω ότι ήταν από τα πρώτα εργαλεία διαβούλευσης, στα οποία η κυρία Νάντσου αναφέρθηκε ρητά σε αυτό το θέμα, αφήνοντας κάποιες παρακαταθήκες.

Θ.Ν.: Ευχαριστώ πολύ. Υπάρχει, αν θέλετε, η ψευδαίσθηση ότι οι όροι υπό τους οποίους συζητάμε για την κλιματική κρίση έχουν βελτιωθεί σε σχέση με το παρελθόν, και όντως, είναι αλήθεια ότι όλοι μιλάνε για την κλιματική κρίση πλέον. Τη βλέπουμε, τη βιώνουμε και έχει τεράστιο κόστος. Η αντιμετώπισή της μαζί με την απώλεια οικοσυστημάτων είναι πλέον δεδομένο ότι είναι θέματα ζωής και θανάτου. Η πραγματικότητα, όμως, είναι ότι μιλάμε με χειρότερους όρους σε σχέση με το παρελθόν, για τον απλούστατο λόγο ότι πλησιάζουμε τον ενάμιση βαθμό Κελσίου, ενώ δέκα χρόνια πριν ήμασταν λίγο πιο μακριά, είκοσι χρόνια πριν ακόμη περισσότερο κ.ο.κ. Ο πήχης, λοιπόν, για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης δεν είναι ούτε πολιτικός, ούτε θεολογικός, ούτε ηθικός, ούτε τίποτα. Ο πήχης έχει ήδη τεθεί από την ίδια την επιστήμη. Παρακολουθείται με επιστημονικούς όρους. Το πώς φτάνουμε ή δεν φτάνουμε στην κλιματική ουδετερότητα ή στην απανθρακοποίηση όλων των τομέων της οικονομίας παρακολουθείται με επιστημονικούς όρους, καταγράφεται μέσα από τις εκθέσεις της λεγόμενης IPCC, που είναι η Διακυβερνητική Επιτροπή, ας πούμε το ανώτατο επιστημονικό όργανο παγκοσμίως για την παρακολούθηση της πορείας της κλιματικής κρίσης. Επομένως, έχουμε, από τη μία, την επιστήμη, η οποία θέτει τον πήχη μέσα από τις εκθέσεις της IPCC, και από την άλλη, τις κοινωνίες, που πρέπει να δώσουν τις καλύτερες λύσεις. Το πρόβλημα είναι εντοπισμένο επιστημονικά, οι λύσεις όμως δίνονται από τις δημοκρατικές κοινωνίες, τις ισχυρές κοινωνίες, που θα πάρουν εκείνες τις πρωτοβουλίες, θα βρουν εκείνες τις λύσεις οι οποίες θα μας βγάλουν πιο ισχυρούς ως ανθρωπότητα από την κρίση αυτή.

Όλα τα κράτη πλέον θεσπίζουν κλιματικούς νόμους, διότι δεν αρκούν ούτε οι στόχοι που τίθενται από τις συμφωνίες της Γλασκώβης και του Παρισιού, σίγουρα όχι, ούτε οι στόχοι που τίθενται από τις πολιτικές οι οποίες αποφασίζονται σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πρόκληση είναι να προχωρήσουμε ακόμα πιο μπροστά, και βλέπουμε ότι και οι πρωτεργάτες, οι κλιματικοί «πρωταθλητές», κερδίζουν και με όρους ανταγωνιστικότητας και με όρους κατάκτησης της αγοράς και του αγώνα για καινοτομία, αν το δούμε αποκλειστικά με όρους οικονομικούς. Επειδή όμως είναι ζήτημα ζωής ή θανάτου, πρέπει να το δούμε με όρους κοινωνικούς σε μεγάλο βαθμό. Εδώ, λοιπόν, δύο είναι τα στοιχήματα. Τα στοιχήματα έχουν ήδη εντοπιστεί από την ίδια την IPCC και εμφανίζονται πάρα πολύ ισχυρά στις εκθέσεις που βγάζει κάθε τόσο η επιτροπή. Το ένα είναι το πώς θα ζήσει ο πλανήτης, ώστε να μην υπερβληθεί το όριο του ενάμιση βαθμού, καθώς ο ενάμισης με δύο βαθμοί είναι εντοπισμένοι ως το όριο του κλιματικού χάους και της κλιματικής κατάρρευσης, ενώ στους δύο βαθμούς αρχίζουμε να συζητάμε για καταστροφές και για αδυναμία πλέον να σχεδιάσουμε και να προβλέψουμε τις εξελίξεις. Μετά τους δύο βαθμούς, αρχίζουμε πλέον να μιλάμε για φοβερές καταστροφές. Και η πρόκληση είναι να προλάβουμε πριν συμβούν όλα αυτά. Ο κλιματικός νόμος, τον οποίο περιμένουμε εδώ και αρκετούς μήνες να φέρει σε διαβούλευση η κυβέρνηση, φαίνεται ότι είναι κάτω από τον πήχη του ενάμιση βαθμού. Οι προκλήσεις, λοιπόν, που βγαίνουν πολύ μπροστά είναι οι εξής:

- Να σταματήσουμε την κλιματική κατάρρευση. Να φτάσουμε πριν από τον ενάμιση βαθμό, να σταματήσει η κλιματική κρίση πριν τον ενάμιση βαθμό και από την Ελλάδα και από την Ευρωπαϊκή Ένωση και από τις υπόλοιπες

χώρες. Διότι, προφανώς, δεν ισχύει το αφήγημα «η Ελλάδα δεν ευθύνεται για την κρίση του πλανήτη, ευθύνονται κάποιοι άλλοι, ας προχωρήσουν αυτοί και βλέπουμε εμείς μετά». Όλοι πρέπει συντεταγμένα ως ανθρωπότητα να προχωρήσουμε άμεσα και πολύ πριν από το 2050.

- Η δεύτερη και τεράστια πρόκληση, η οποία πια βγαίνει από τις εκθέσεις της IPCC αρκετά πλέον, είναι ότι δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε την κρίση αυτή όπως αντιμετωπίσαμε την επέλαση του βαρύτατου ορυκτού καυσίμου ή των περιβαλλοντικών επιπτώσεων που έχει φέρει ο πολιτισμός μέχρι σήμερα. Πρέπει να προχωρήσουμε με όρους ουσιαστικής δημοκρατίας, βαθιάς δημοκρατίας, με ενίσχυση του κοινωνικού σκέλους αυτής της μετάβασης. Γιατί η πορεία αυτή, η αλλαγή αυτή, τα καλύπτει όλα και γίνεται με τόσο γρήγορους ρυθμούς, ώστε οι κοινωνίες είναι πάρα πολύ λογικό να αντιμετωπίσουν ένα χάσμα μεταξύ αυτού που συμβαίνει και της εμπιστοσύνης που έχουν στους θεσμούς, στην αγορά συγκεκριμένα, στις επιχειρήσεις κ.ο.κ. και στις κυβερνήσεις. Αυτό το κενό πρέπει να καλυφθεί, πρέπει να μη μείνει κανένας πίσω, όπως πολύ σωστά λέγεται. Οι όροι διαβούλευσης και βαθιάς δημοκρατίας πρέπει να γίνουν καθοδηγητικές αρχές. Αυτό βγαίνει και από τις εκθέσεις της IPCC και από τη δουλειά μας ως περιβαλλοντικών οργανώσεων, και ως WWF, αν θέλετε, και είναι και το κομμάτι που λείπει από τη νομοθεσία, από το ελληνικό θεσμικό πλαίσιο. Μονίμως βάλλεται η υποχρέωση ακόμα και για αυτό το τυπικό σκέλος των διαβουλεύσεων και της κοινωνικής συμμετοχής. Ξηλώνεται ακόμα και από εκεί που είναι υποχρεωτικό. Αυτό το σκέλος φαίνεται ότι λείπει και από το σχέδιο του κλιματικού νομοσχεδίου, το οποίο εναγωνίως περιμένουμε όλοι να δούμε.

Δεν θέλω να καταχραστώ τον χρόνο. Οπότε ο λόγος πάλι σε εσάς.

Σ.Τ.: Ευχαριστούμε πολύ. Νομίζω ότι ο χαρακτήρας αυτής της συζήτησης εξ ορισμού θέλει να είναι συγκεκριμένος όσον αφορά τις πολιτικές και την υλοποίησή τους, αλλά ταυτόχρονα έχει το μεγάλο κάδρο και τη ματιά που όλοι βάλατε, από τη διάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών και τη διεθνή συζήτηση, η οποία δίνει την τόνο. Η συνδιάσκεψη της Γλασκώβης, πραγματικά, δεν έδωσε τον τόνο, δεν έπεισε ότι πάμε να επιτύχουμε αυτούς τους στόχους. Και αυτό σε ένα βαθμό καθορίζει το πλαίσιο στο οποίο συζητάμε όλα τα υπόλοιπα. Παρ' όλα αυτά, αυτό κρίνεται κάθε φορά και στην εφαρμογή συγκεκριμένων πολιτικών, και όλα όσα είπατε αναδεικνύουν την ανάγκη να υπάρξουν συντονισμός και συνέργειες σε όλα τα σχέδια και τις στρατηγικές που διαμορφώνονται, που μοιάζουν θεματικά, αλλά κάπως δεν συναντιούνται: στην κυκλική οικονομία, στη βιώσιμη αστική κινητικότητα, στα περιφερειακά σχέδια, στον χωρικό σχεδιασμό, στον κλιματικό νόμο και σε όλα όσα θα γίνουν το επόμενο διάστημα στη χώρα. Πώς, λοιπόν, μπορεί να υπάρξει αυτός ο συντονισμός στην εφαρμογή; Τι μπορεί να γίνει καλύτερα, με βάση όλα αυτά που συζητήσαμε; Θα ξεκινήσω με την κυρία Κλαμπατσέα.

Ε.Κ.: Τι μπορεί να γίνει; Αυτό το ερώτημα του συντονισμού γενικότερα διαφορετικών τομεακών πολιτικών (38.31) στον χώρο, καταρχάς, όπως οι περισσότεροι/ες γνωρίζετε, είναι στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Στην Ελλάδα είναι ένα ζήτημα που τίθεται μάλλον μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Είναι ένα ζήτημα που αποκτά, πραγματικά, την έννοια του επείγοντος, διότι τώρα πια δεν μπορούμε να πάρουμε και συγχωροχάρτι. Δηλαδή, το γεγονός ότι και πολλοί και διαφορετικοί μιλούν ή ακόμα και θεσμικά κατοχυρώνονται σε ένα ρόλο και μία δράση, η οποία θα πρέπει να υλοποιηθεί, απέχει πάρα πολύ από αυτό το οποίο πολλές φορές στα νομοθετήματά μας περιλαμβάνουμε. Να δώσω ένα παράδειγμα: Όλοι οι νόμοι που έχουν βγει τα τελευταία είκοσι χρόνια για την πολεοδομία και χωροταξία –που ως αντικείμενο τη γνωρίζω καλύτερα– χρησιμοποιούν πάντα το σχήμα λόγου «Α και αειφόρος ανάπτυξη», ή «Β και βιώσιμη ανάπτυξη». Φοβάμαι ότι το επόμενο σχήμα λόγου που θα καθιερωθεί μπορεί να λέει και «πράσινη ανάπτυξη». Αυτό δεν εξασφαλίζει απαραιτήτως ότι και το περιεχόμενο των επιμέρους στοιχείων που συγκροτούν τη νομοθεσία είναι πράγματι στην κατεύθυνση αυτή. Αλλά ακόμα κι αν είναι, αυτό δεν σημαίνει ότι μια άλλη νομοθεσία τομεακή δεν μπορεί να έρθει και να παρακάμψει αυτό τον νόμο. Ως γνωστόν, ζούμε τη «δεκαετία της εξαίρεσης», φοβάμαι λοιπόν μη «ζήσουμε και την εικοσαετία της εξαίρεσης» ως προς τον σχεδιασμό. Επομένως, συνεχίζω να έχω το ερώτημα, για παράδειγμα, για τα τοπικά πολεοδομικά σχέδια για όλη τη χώρα, ένα εξαιρετικό σχέδιο που ελπίζουμε να είναι αφετηρία για να γίνουν τέτοια βήματα, τα οποία θα μας πάνε πιο μπροστά. Και οι προδιαγραφές τους, βεβαίως, περιλαμβάνουν το περιεχόμενο για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Από την άλλη πλευρά, αν δούμε προσεχτικά αυτό το περιεχόμενο, καταλαβαίνουμε και τη δική μας αμηχανία ως επιστημονική κοινότητα αναφορικά με το τι πρέπει να περιλαμβάνει το συγκεκριμένο εδάφιο, όχι να αφήνεται απλώς στη διακριτική ευχέρεια, στην κρίση του μελετητή. Καθώς επίσης και το αν το αντίστοιχο κεφάλαιο θα το έχουμε και για τα πολεοδομικά σχέδια, τα οποία διαπερνούν τον σχεδιασμό στο σύνολό του, σε ένα θεωρητικό επίπεδο, τουλάχιστον. Οι αρμοδιότητες δεν είναι μια απλή υπόθεση, αν τις δούμε στο επίπεδο το θεματικό –δηλαδή, σε σχέση με την οικονομία, τα κοινωνικά ζητήματα, τα περιβαλλοντικά κτλ.–, και επίσης οι συνέργειες, οι οποίες πρέπει να υπάρχουν, και ο συντονισμός μεταξύ των κεντρικών επίπεδων, της τοπικής αυτοδιοίκησης, της κοινωνίας, των ενεργών πολιτών, των ΜΚΟ κ.ο.κ. Είναι ζητούμενο ο τρόπος με τον οποίο αυτές οι συνέργειες πρέπει να συνομιλούν συντεταγμένα, ώστε, τελικά, να υπάρχει η έννοια της δεσμευτικότητας, όπως το έθεσε η κυρία Παρασκευοπούλου. Συχνά στο σκέλος του ορισμού των αρμοδιοτήτων παρατηρείται η αλληλοεπικάλυψη, όπως επίσης και το κενό. Και στις δύο περιπτώσεις εγώ βρίσκω προβλήματα εφαρμογής, προβλήματα ξεκάθαρης πολιτικής ή και εξαίρεσης από τον κανόνα, πράγμα το οποίο εκτιμώ ότι, για το θέμα που κουβεντιάζουμε, θα είναι πραγματικά επώδυνο. Και ακριβώς επειδή έχουμε την ανάγκη μιας εκπαίδευσης σε αυτή τη διαδικασία, θα πρέπει, από τις εμπειρίες που έχουμε από άλλες περιπτώσεις, να μη μας πάρει περίπου δέκα χρόνια για να καταλάβουμε ότι το τοπικό επίπεδο είναι το καταλληλότερο και ότι η εισροή που πρέπει να πάρει το πολεοδομικό σχέδιο προέρχεται από ένα τοπικό σχέδιο προσαρμογής στην κλιματική κρίση, το οποίο όμως πρέπει να υπάρχει και να υπάρχει εγκαίρως.

Με άλλα λόγια, αυτά πρέπει να συνομιλούν με τέτοιο τρόπο, ώστε, πράγματι, να υπηρετείται ο στόχος με όρους συμμετοχικούς, δημοκρατικούς και δίκαιους. Ευχαριστώ.

Σ.Τ.: Νομίζω ότι το θέμα του χρονισμού είναι πολύ σημαντικό σε ό,τι αφορά τις συνέργειες. Δηλαδή, αν συμμετέχω σε ένα τοπικό περιφερειακό σχέδιο, είναι σημαντικό αυτό να εντοπίζει χωρικά και να αναδεικνύει την τρωτότητα, τον κίνδυνο πλημμύρας, τον θερμικό κίνδυνο, και άρα, να έρχεται το τοπικό πολεοδομικό να δράσει πάνω σε μια εκτίμηση που να μη χρειάζεται να την κάνει το ίδιο. Δηλαδή, πρέπει να υπάρχει ένα διαμορφωμένο πλαίσιο που να αξιοποιηθεί από το τοπικό πολεοδομικό σχέδιο. Δίνω τη σκυτάλη στην κυρία Παρασκευοπούλου, που έχει και καλή εικόνα του Περιφερειακού Σχεδίου, ειδικότερα του Περιφερειακού Σχεδίου της Αττικής.

Α.Π.: Μιλώ πάντα από τη σκοπιά του Περιφερειακού Σχεδίου για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, στο οποίο ο σχεδιασμός περιφερειακού επιπέδου αντιμετωπίζει το θέμα της προσαρμογής κυρίως μέσω κατευθύνσεων και δράσεων, με τις οποίες επιδιώκεται ένα συγκεκριμένο αποτέλεσμα. Στη συνέχεια, ασφαλώς, όλα αυτά χρήζουν περαιτέρω εξειδίκευσης, μέσω ρυθμίσεων, μελετών και σχεδίων υποκείμενου σχεδιασμού. Στην περίπτωση του ΠΕΣΚΑ, βεβαίως, μελετήθηκε και αναλύθηκε η συμβατότητα του σχεδιασμού με τα υφιστάμενα χωρικά σχέδια. Μολαταύτα, δεν νομίζω να έχουμε φτάσει στο επίπεδο αυτά να συνομιλούν, όπως πολύ ωραία το έθεσε η κυρία Κλαμπατσέα. Η αποτελεσματικότητα των στόχων και των μέτρων προσαρμογής μπορεί να επιτευχθεί με την υλοποίηση του περιφερειακού σχεδιασμού, τόσο σε περιφερειακό όσο και σε χωρικό επίπεδο. Σαφέστατα, είναι πολύ ισχυρή η αλληλεξάρτηση των στόχων και των μέτρων προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή με όλα τα επίπεδα χωρικού σχεδιασμού, από το χωροταξικό ως το αστικό, δηλαδή, οι πολιτικές, όπως είναι ο καθορισμός των χρήσεων γης σε ευαίσθητες ή προστατευόμενες περιοχές, επίσης ο περιορισμός της υπέρμετρης αστικής εξάπλωσης, η προστασία ευαίσθητων οικοσυστημάτων κ.ά. Όλα αυτά αποτελούν μεθοδολογίες του χωροταξικού σχεδιασμού και πρακτικές όπως είναι η ενεργειακή αναβάθμιση των κτηρίων, η ανάδειξη της προστασίας των χώρων πρασίνου, η χρήση εναλλακτικών μέσων μεταφοράς – δηλαδή, βιώσιμη αστική κινητικότητα, η οποία, κατά τη γνώμη μου, έχει κεντρικό ρόλο στα θέματα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, και βέβαια, σύμφωνα με την εθνική στρατηγική, οι μεταφορές μαζί με τα νερά είναι οι δύο τομείς με τη μεγαλύτερη τρωτότητα – και πολύ σωστά το έθεσε και η κυρία. Τσάδαρη. Και θα σημειώσω και αυτό: Αυτή την περίοδο έρχονται στην Περιφέρεια Αττικής, το ένα μετά το άλλο, όλα τα ΣΒΑΚ των Δήμων της Αττικής για γνωμοδότηση. Εμείς προσπαθούμε να γνωμοδοτήσουμε ως Διεύθυνση για την προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή· ωστόσο, είναι αλήθεια ότι λείπει ένας υπερκείμενος φορέας για να γνωμοδοτήσει για τη συμβατότητα των ΣΒΑΚ σε επίπεδο περιφέρειας. Τέλος, θα ήθελα να πω ότι το ζητούμενο και η μεγάλη πρόκληση είναι η συνέργεια και η βέλτιστη διασύνδεση μεταξύ των διάφορων φορέων και των ατόμων, που ανήκουν σε διαφορετικά διοικητικά επίπεδα, και διαφορετικών διοικητικών δομών, που διαπλέκονται, στις διαδοχικές θεσμικές αποφάσεις και ενέργειες, που απαιτούνται για την υλοποίηση των στόχων. Και αυτή μπορεί να επιτευχθεί, μόνο όταν δημιουργηθούν δεσμεύσεις μέσω του θεσμικού πλαισίου, το οποίο δεν έχει αναπτυχθεί

επαρκώς μέχρι σήμερα στη χώρα μας. Επίσης, ένα άλλο ζήτημα πριν κλείσω: Ενώ η εθνική στρατηγική θέτει τους στόχους οι οποίοι στη συνέχεια εξειδικεύονται από τα περιφερειακά σχέδια, όσον αφορά το τοπικό επίπεδο, εκεί υπάρχει μία ασάφεια ως προς τη θεσμική του υπόσταση και τον διακριτό του ρόλο.

Σ.Τ.: Κυρία Νάντσου;

Θ.Ν.: Νομίζω ότι, αμέσως μετά την πολιτική για απανθρακοποίηση, δηλαδή για να διώξουμε τα ορυκτά καύσιμα, λιγνίτες, υδρογονάνθρακες κ.ο.κ., το πώς θα γίνει ο σχεδιασμός στον χώρο είναι το αμέσως κρισιμότερο και από την πλευρά του μετριασμού και από την πλευρά της προσαρμογής στην κλιματική κρίση. Οι προκλήσεις, προφανώς, βγαίνουν και από την ίδια την έκθεση της διακυβερνητικής επιτροπής σε παγκόσμιο επίπεδο. Και μάλιστα, μία από τις αναφορές της έκθεσης αυτής έχει μεγάλη σημασία και για την περίπτωση της Ελλάδας. Αναφέρεται στις άτυπες οικιστικές συγκεντρώσεις στον Τρίτο Κόσμο –για παράδειγμα, στις φαβέλες–, αλλά αναφέρεται επίσης και στην εκτός σχεδίου δόμηση. Στην Ελλάδα αυτό το ζήτημα «τακτοποιείται» μέσω μιας αέναης πολιτικής τακτοποίησης παρανομιών, και τελικά, καλείται το κράτος να «καλύψει τα σπασμένα», φτιάχνοντας δίκτυα εξυπηρέτησης αυτών των άτυπων οικισμών, και επομένως, το κόστος μετακυλίεται στο κράτος. Ειδικότερα σε εποχές κλιματικής κρίσης, βλέπουμε ότι αυτό έχει θύματα. Έχει τεράστιες οικονομικές απώλειες. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, θα λέγαμε ότι, στην περίπτωση της Ελλάδας, σε κεντρικό ζήτημα αναδεικνύεται η κατάργηση της εκτός σχεδίου δόμησης. Το δεύτερο τεράστιο κομμάτι αφορά το πώς η φύση πια, στην πράξη, αντιμετωπίζεται ως λύση και πιο φτηνή και πιο αποτελεσματική μπροστά στις κλιματικές καταστροφές. Σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο από το 2012, η Ελλάδα υποχρεούνταν να έχει μέτρα διαχείρισης και θεσμικά όρια για τις περιοχές Natura· έχει καταδικαστεί από το δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συνεχίζει προκλητικά να αγνοεί αυτές τις υποχρεώσεις, για παράδειγμα, μην ολοκληρώνοντας και μη θέτοντας σε διαβούλευση τις ειδικές περιβαλλοντικές μελέτες. Η κοινωνική συμμετοχή μονίμως αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα στην Ελλάδα. Επομένως, θα έχουμε κόσμο που θα βρεθεί ξαφνικά αντιμέτωπος με περιορισμούς και με λειτουργικές αναδιατάξεις, θα αναρτηθεί στο gov.gr ή θα τοιχοκολληθεί σε ένα καφενείο μία μελέτη, όμως ελάχιστοι ή και κανείς δεν θα καταλάβει τι γράφεται στις μελέτες αυτές, ποιους στόχους εξυπηρετούν αυτά τα μέτρα και γιατί πρέπει όλοι να δεσμευτούν σε αυτά. Και αναφέρομαι στις κοινωνίες, και όχι στα πελατειακά δίκτυα. Και στη συνέχεια, εμφανίζονται ως αντιπλημμυρικά μέσα τα γνωστά μπετά, εδώ όμως κανονικά θα έπρεπε να μιλάμε για φυσική προστασία, για λεκάνες απορροής, λιμνών και παράκτιας ζώνης. Δεν υπάρχει υποχρέωση για αδόμητη ζώνη στις ακτές, και εκεί έχουμε τεράστιες καταστροφές, για δάση, δασική γη, και σίγουρα για κατάργηση της εκτός σχεδίου δόμησης. Νομίζω αυτές είναι οι βασικές προκλήσεις για την Ελλάδα σε σχέση με τον χώρο.

Σ.Τ.: Θα δώσω τον λόγο στον κύριο Μπακογιάννη. Νομίζω ότι από τις απόψεις που κατατίθενται προκύπτει ρητά η ανάγκη να περάσουμε από τις ευχές και τους προλόγους σε προδιαγραφές, κανονιστικές ρυθμίσεις, δηλαδή σε πράγματα που θα διασφαλίζουν ότι θα αλλάξει κάτι στην πράξη.

Ε.Μ.: Νομίζω ότι είμαι σε μειονεκτική θέση, διότι τα περισσότερα που έχω σημειώσει εδώ τα έχουν πει οι κυρίες πριν από εμένα. Και αναφέρομαι συγκεκριμένα στην εκτός σχεδίου δόμηση, στα ρέματα, στα αυθαίρετα, στο ζήτημα της διάχυσης ή της συνεκτικής πόλης. Αυτό που θα ήθελα να πω, για να συνεισφέρω και εγώ στη συζήτηση, είναι ότι, από τότε που θεσπίστηκε ο Ν. 4759 (2020), ο οποίος έθεσε έναν περιορισμό στην εκτός σχεδίου δόμηση, το ένα στα πέντε έγγραφα που φτάνουν καθημερινά στο υπουργείο αφορά αυτό το αντιλαϊκό μέτρο, δηλαδή το μέτρο της κατάργησης της εκτός σχεδίου δόμησης. Και χρησιμοποιώ αυτό τον όρο, καθώς οι πολιτικοί αποδίδουν τεράστια σημασία στα θέματα που επηρεάζουν την κοινωνία. Ένα δεύτερο μέρος εγγράφων αφορά την Κατηγορία 5 των αυθαιρέτων, η οποία έχει κλείσει. Είναι τα «βαριά» αυθαίρετα. Πρόκειται για ένα σημαντικό περιβαλλοντικό πρόβλημα, το πώς θα διαχειριστούμε αυτά τα αυθαίρετα, τα οποία, ουσιαστικά, τακτοποιήθηκαν πριν από τριάντα χρόνια, αλλά υπάρχουν εκατομμύρια άλλα στη χώρα μας, τα οποία είναι «μη τακτοποιημένα» και θα πρέπει να κατεδαφιστούν. Καταλαβαίνετε ότι καμία κυβέρνηση, κανένας πολιτικός δεν μπορεί να πάρει πάνω του το βάρος των χιλιάδων γκρεμισμάτων των αυθαίρετων κατασκευών, και μάλιστα, σε περιοχές που είναι αυτονόητο ότι δεν θα έπρεπε να υπάρχουν αυθαίρετα, όπως, για παράδειγμα, είναι στον αιγιαλό, σε μια παραρεμάτια περιοχή, στα δάση κτλ. Είμαστε, όμως, σε μία περίοδο πολύ σημαντική. Διαχρονικά, οι κυβερνήσεις προσπαθούν, και εδώ οφείλω να παραδεχτώ ότι τα προηγούμενα χρόνια έγινε μια πολύ καλή και συστηματική δουλειά σε επίπεδο μελετών. Από το 2016 έχουν δοθεί χρηματοδοτήσεις για να γίνουν αυτές οι πολύ ειδικές μελέτες της πόλης. Έγιναν τα περιφερειακά πλαίσια, ειδικές περιβαλλοντικές μελέτες, τα ΠΕΣΚΑ. Θεωρώ, λοιπόν, ότι αυτή τη στιγμή είναι σημαντικό το timing, διότι έρχονται τα τοπικά πολεοδομικά σχέδια, τα οποία ρυθμίζουν τα ζητήματα του χώρου και ταυτόχρονα ακουμπάνε την περιουσία του καθενός. Δηλαδή, δεν είναι κάποιες κατευθύνσεις, κάποιες οδηγίες, κάποια μέτρα. Είναι ρυθμίσεις στον χώρο, δηλαδή γραμμές, θεσμικές γραμμές, από τις οποίες επηρεάζεται η περιουσία του καθενός. Βεβαίως, έχουν περιληφθεί σε αυτές ειδικά κεφάλαια για την προσαρμογή στην κλιματική κρίση, για την ανθεκτικότητα, για τη βιώσιμη κινητικότητα, στην κλίμακα του χωρικού σχεδιασμού, βέβαια, όπου εκπονείται ένα τοπικό πολεοδομικό σχέδιο. Και εδώ θα θέσω ένα ερώτημα: Τι είναι αυτό που συμβαίνει με τα όρια των οικισμών; Με τα όρια της εντός σχεδίου δόμησης και με τον καθορισμό των χρήσεων και των περιορισμών στην εκτός σχεδίου δόμηση, των περιορισμών για τη Natura και τις ΕΠΜ, που κι αυτό αφορά ένα προεδρικό διάταγμα, του οποίου πρέπει να έρθει και να ενσωματωθεί μέσα στα τοπικά πολεοδομικά σχέδια και των οποίων ο σχεδιασμός πρέπει να έρθει και να υπηρετήσει αυτό το νέο πλαίσιο το οποίο διαμορφώνεται για τις ευαίσθητες περιοχές; Που πρέπει, εντέλει, να θέσει κάποιους κανόνες πολεοδομικούς, με τους οποίους μπορεί να υπάρχει μία κατεύθυνση για τον περιορισμό της δόμησης στην αγροτική γη και γενικότερα στο τοπίο; Θεωρώ ότι ο κλιματικός νόμος θα μπορούσε να απασχολήσει μία συζήτηση για το αν, τελικά, είναι αντιλαϊκός νόμος ή ταξικός νόμος. Και χρησιμοποιώ αυτές τις λέξεις, διότι, όπως θα γνωρίζετε και εσείς, τα επόμενα οχτώ χρόνια θα πρέπει κάθε νοικοκυριό να ανταποκριθεί στην υποχρέωση να λάβει μέτρα τα οποία θα έχουν ένα κόστος στο οικογενειακό εισόδημα.

Αυτά, λοιπόν, θα πρέπει να ληφθούν με αυστηρές προϋποθέσεις και με μέτρα κινήτρων, ώστε τα νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα να μπορούν να αντεπεξέλθουν σε αυτό το μεγάλο βάρος, το οποίο θα πρέπει όλοι μας να πάρουμε ανάλογα με τα εισοδήματά μας και την ικανότητά μας, προκειμένου να πετύχουμε αυτό τον στόχο.

Θα κλείσω με ένα ζήτημα το οποίο πάντα με προβλημάτιζε: Υπάρχουν πράγματα που πρέπει να γίνουν, που δεν είναι θέματα διαβούλευσης, είναι πράγματα που πρέπει να κάνουμε εμείς, και πρέπει η πολιτική, τα πανεπιστήμια, πρέπει οι επιστήμονες αυτοί που κατευθύνουν την κοινωνία να είναι αυτοί και αυτές που «θα τα προτάξουν». Η κοινωνία πρέπει να ακολουθήσει. Υπάρχουν πολλά θέματα που χρειάζεται να τεθούν σε διαβούλευση, πολλά θέματα που απαιτούν εκπαίδευση, επεξήγηση και διάλογο. Αλλά υπάρχουν και πράγματα τα οποία πρέπει να έχουν έναν εφαρμοστικό και έναν κανονιστικό χαρακτήρα, διότι ο χρόνος πλέον είναι αμείλικτος. Δεν έχουμε πολύ χρόνο στη διάθεσή μας. Σίγουρα θα μπορούσε να γίνει καλύτερη δουλειά, με περισσότερη συζήτηση και διαβούλευση, εκπαίδευση της κοινωνίας κ.ο.κ. Με την αδράνεια που υπάρχει, όμως, τόσο στη χώρα μας όσο και γενικότερα στις δομές της κοινωνίας, είναι πολύτιμος ο χρόνος που πρέπει άμεσα να αξιοποιήσουμε.

Σ.Τ.: Πριν περάσουμε στα πολύ σημαντικά θέματα της κοινωνίας, που είναι και στο επίκεντρο των συζητήσεων του συνεδρίου μας, θα δώσω από τρία λεπτά στον καθένα και στην καθεμία από εσάς σχετικά με την παρακολούθηση της τρωτότητας. Βασική προϋπόθεση για την υλοποίηση αυτών των σχεδιασμών και των πολιτικών είναι να έχουμε πρόσβαση σε ανοιχτά δεδομένα, να ξέρουμε τι παρακολουθούμε. Ποιοι δείκτες θα μετρηθούν; Είναι κοινοί; Το παρατηρητήριο που φτιάχνει ο κάθε Δήμος χωριστά θα έχει προδιαγραφές, θα τα δούμε όλα μαζί κάπου; Αυτά είναι ερωτήματα που δεν έχουν απαντηθεί και είναι κρίσιμα. Αν δεν μπορούμε να μετρήσουμε τα αποτελέσματα των πολιτικών, τότε τι κάνουμε; Οπότε, θα ήθελα να σχολιάσετε σύντομα το ζήτημα της παρακολούθησης της τρωτότητας. Και θα ξεκινήσω από την κυρία Παρασκευοπούλου.

Α.Π.: Με το ζήτημα της τρωτότητας έχουμε ασχοληθεί ιδιαίτερα. Ξεκινήσαμε με εθνική στρατηγική για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, που έθετε τους βασικούς στόχους σχεδιασμού και τις κατευθυντήριες αρχές για τους δεκαπέντε τομείς πολιτικής, συνεχίσαμε με τα Περιφερειακά Σχέδια για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, στα οποία αξιολογήθηκαν οι κίνδυνοι και η τρωτότητα σε επιμέρους τομείς πολιτικής, παράκτιες ζώνες, ενέργεια, μεταφορές, δομημένο περιβάλλον, και με τη χρήση των πιο σύγχρονων κλιματικών μοντέλων για τρεις χρονικές περιόδους, με δύο σενάρια εκπομπών αερίων του θερμοκηπίου –το μέτριο και το ακραίο–, και αφού μελετήθηκε και η συμβατότητα με τους υπόλοιπους σχεδιασμούς καταλήξαμε, σε μία σειρά από μέτρα και δράσεις, που πρέπει πια τώρα να υλοποιηθούν. Επειδή, όπως είπε και ο κύριος Μπακογιάννης, πρέπει πια να υλοποιηθούν. Ο χρόνος είναι αμείλικτος. Διότι εμείς, και με την έκδοση της πράξης μας για το ΠΕΣΚΑ και της ΣΜΠΕ, που συνοδεύει το ΠΕΣΚΑ, είχαμε προνοήσει, και είμαστε αυτή τη στιγμή στη φάση της προκήρυξης για την υλοποίηση των περιφερειακών σχεδίων, και το πρώτο είναι ένα σύστημα παρακολούθησης, το οποίο είναι απαραίτητο: ένα παρατηρητήριο κλιματικής αλλαγής, δηλαδή, με ανάπτυξη και παρακολούθηση δεικτών σε σχέση

PARTICI
PATORY

με τα αποτελέσματα των μέτρων δράσεων και παρεμβάσεων του ΠΕΣΚΑ Αττικής. Και νομίζω ότι από αυτό το παρατηρητήριο, από αυτή την πλατφόρμα, θα μπορούν πλέον και οι δήμοι να επωφεληθούν, και τα data, τα οποία έχουν, θα είναι ανοιχτά και προσβάσιμα. Επίσης, το τελευταίο και το πιο σημαντικό είναι ότι αυτό το έργο περιλαμβάνει μια πιλοτική εφαρμογή για την αντιμετώπιση του πλημμυρικού κινδύνου σε μία περιοχή της Περιφέρειας όπου καταγράφονται σοβαρά προβλήματα. Στόχος αυτής της πιλοτικής εφαρμογής είναι η διερεύνηση της προσαρμογής του αστικού και δομημένου περιβάλλοντος στις καταστροφικές συνέπειες των πλημμυρών, με τρόπο εντελώς διαφορετικό από τα φαραωνικά έργα, τα οποία είναι συνήθως τα αντιπλημμυρικά μας. Δηλαδή, γίνεται σε μία περιοχή όπου τα ρέματα έχουν καλυφθεί, χωρίς να σημαίνει ότι έχει σταματήσει η ροή των υδάτων, αλλά και χωρίς πρόνοια για την κάλυψη των ρεμάτων. Έτσι, θα πρέπει να βρεθούν έξυπνες λύσεις σε ένα πλαίσιο περιορισμένου χώρου και ύπαρξης ευαίσθητων χώρων, δηλαδή σχολείων, νοσοκομείων κ.ά., οι οποίες θα λειτουργούν συμπληρωματικά στον σχετικό αντιπλημμυρικό σχεδιασμό. Τελειώνοντας, όσον αφορά το ζήτημα της ανάγκης συνεργασίας της τοπικής αυτοδιοίκησης, θα ήθελα να πω ότι αυτή τη στιγμή είναι υπό σύσταση ένα δίκτυο Περιφερειών και Δήμων για την κλιματική αλλαγή, το δίκτυο CLIMATICA, στο οποίο συμμετέχουν πολλές Περιφέρειες και Δήμοι –η Περιφέρεια Αττικής, η Περιφέρεια Κρήτης, ο Δήμος Πειραιά κ.ά.–, και νομίζω ότι ο στόχος αυτού του δικτύου είναι η εφαρμογή των καλών πρακτικών. Επομένως, θεωρώ ότι και αυτός, δηλαδή οι πιλοτικές εφαρμογές σε αυτά τα έργα επίδειξης, τα οποία είναι πολύ σημαντικά, θα είναι ένας τρόπος, διότι ο δρόμος για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή δεν γίνεται από τη μια μέρα στην άλλη. Έχουμε μεν σχεδιάσει, αλλά μέχρι να φτάσουμε στα έργα που θα εμπεριέχουν αυτή τη διάσταση της κλιματικής αλλαγής, υπάρχει αυτή η περίοδος της ωρίμανσης, η οποία είναι πάρα πολύ σοβαρή και η οποία γενικώς δεν είναι πολύ κατανοητή από τους φορείς που μας χρηματοδοτούν, από τις οικονομικές μας υπηρεσίες, οι οποίες δεν το καταλαβαίνουν αυτό.

Σ.Τ.: Κυρία Νάντσου, τι θα θέλατε να υπογραμμίσετε στα θέματα παρακολούθησης;

Θ.Ν.: Θα υπογραμμίζαμε στα θέματα παρακολούθησης ότι δεν αρκεί ένα παρατηρητήριο. Παρατηρητήρια φτιάχνονται συνέχεια. Και είναι ή μία γενικότητα που δίνει ό,τι στοιχεία επιλέξει κάποιος, ή που έχει μία, αν θέλετε, πολιτική εξάρτηση. Ο πρόεδρος τοποθετείται από έναν υπουργό, τα μέλη είναι περισσότερο ένα συμβούλιο διαβούλευσης και συζήτησης, που συνήθως δεν έχει και κανένα ρόλο. Έχει έναν απλό γνωμοδοτικό ρόλο προς κάποιον υπουργό, και όποιος θέλει, το λαμβάνει υπόψη του ή όχι. Αυτό που έχουμε προτείνει εμείς είναι η ξεκάθαρη και επιστημονική παρακολούθηση της προόδου της απανθρακοποίησης. Άρα, η εκτέλεση των προϋπολογισμών, που είναι το πώς μειώνουμε κάθε χρόνο τις εκπομπές από τους διάφορους τομείς, πρέπει να γίνεται από ένα τελείως ανεξάρτητο επιστημονικό όργανο, το οποίο κρατάει τον πήχη εκεί όπου πρέπει να είναι. Η συστηματική παρακολούθηση της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή πρέπει να είναι σαφής και ανεξάρτητη από οποιαδήποτε πολιτική. Αυτό, λοιπόν, που προτείναμε είναι: ανεξάρτητη κλιματική Αρχή, που θα έχει έλεγχο από τη Βουλή, και όχι από την οποιαδήποτε κυβέρνηση ή τον υπουργό, η οποία θα παρακολουθεί την εκτέλεση των κλιματικών

προϋποθέσεων και προϋπολογισμών, θα κάνει προτάσεις, θα διαχωρίσει ξεκάθαρα την παρακολούθηση και την επιστήμη από τη διάπλαση των πολιτικών, που είναι ευθύνη της κυβέρνησης και της εκτελεστικής και νομοθετικής εξουσίας. Άρα, δεν θα έχει καθαρά γνωμοδοτικό ρόλο, αλλά θα θέτει το με ποιον τρόπο πηγαίνουμε ή δε πηγαίνουμε προς την κλιματική ουδετερότητα. Και θεωρούμε ότι αυτός είναι ο τρόπος. Αυτή είναι, κατά τη γνώμη μας, μία αρχή πολιτικής που θα έπρεπε να είναι αδιαπραγμάτευτη, έτσι ώστε η κοινωνία να έχει ξεκάθαρη εικόνα για το πού πάμε και πού δεν πάμε.

Σ.Τ.: Ο λόγος στην κυρία Κλαμπατσέα.

Ε.Κ.: Οση ώρα μιλούσε η κυρία Νάντσου, σκεφτόμουν το εξής: Ένα παρατηρητήριο, το οποίο έχει μία σειρά από δείκτες που παρακολουθούν ακριβώς τα της απανθρακοποίησης και της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, ποιους δείκτες θα χρησιμοποιούσε; Ποιοι δείκτες θα ήταν κατάλληλοι; Βέβαια, αυτό, αν μπορούσα να το απαντήσω εύκολα, ή θα ήμουν πανεπιστήμων –που δεν είμαι και ούτε θέλω να είμαι– ή... Θα σας κάνω την εξής ερώτηση: Αν, για παράδειγμα, εμείς έχουμε όντως τον νόμο, το ανεξάρτητο παρατηρητήριο με τις καλύτερες δυνατές προϋποθέσεις, όπως είπε η Θεοδότα, ωστόσο οι δείκτες αυτοί θα μπορούν παράλληλα να ενσωματώνουν και το αποτύπωμα το οποίο παράγεται από τις παράλληλες πολιτικές, οι οποίες συνεχίζουν να υπάρχουν και να γεννούν (για παράδειγμα, εκτός σχεδίου δόμηση, αυθαίρετα, μπάζωμα ρεμάτων κτλ.); Θα μπορούν να δίνουν πάντα μπόνους δόμηση, για οποιοδήποτε περιβαλλοντικό όφελος – πράγμα το οποίο είναι εξωφρενικό, δηλαδή το ότι το 2021 συζητάμε με όρους ανταλλαγμάτων; Δεν είναι δυνατό να μιλάμε πράγματι για την τρωτότητα, για τον τρόπο με τον οποίο θα την παρακολουθήσουμε, τους όρους με τους οποίους θα πάμε σε αυτή την κλιματική ουδετερότητα, και ταυτόχρονα, επειδή θα είναι ενεργειακά αναβαθμισμένο το Χ νέο κτήριο, να του δίνουμε άρθρο 10 του ΝΟΚ. Θα μπορούσα να πω και άλλα πράγματα. Τα ζητήματα είναι και πολιτικά, αν όχι κυρίως πολιτικά. Το σχέδιο νόμου που μιλά για αυτή τη δίκαιη μετάβαση –και το αναφέρω τώρα, για να δώσω και στον Θύμιο μία ευκαιρία να πει κάτι για αυτό– των περιοχών της απολιγνιτοποίησης συζητά και δίνει παρέκκλιση στην παρέκκλιση για το τριάντα τοις εκατό αύξησης του συντελεστή δόμησης στα ειδικά πολεοδομικά σχέδια. Και αυτό γίνεται στο όνομα της ανάπτυξης, διότι θα γίνουν έργα υψηλού επιπέδου. Αυτό που θέλω να πω είναι ότι δεν έχουμε να κάνουμε με μία αποκλειστικά κατακόρυφη διαδικασία, στην οποία όλοι συμφωνούμε ότι πρέπει να πάμε με κάποιους τρόπους, συζητάμε τους όρους, συζητάμε τους συμμετέχοντες κτλ. Εδώ συζητάμε το ότι, την ίδια στιγμή που θα βγει σε διαβούλευση ο κλιματικός νόμος, ο οποίος θα βάλει κάποιους στόχους –και είμαι σίγουρη ότι θα έχει υπάρξει μία καλή προσπάθεια–, ταυτόχρονα, όμως, είκοσι μέρες πριν, βγαίνει αυτό το νομοσχέδιο που λέει ότι ταυτόχρονα με την προσαρμογή έχουμε και αυτές τις εξαιρέσεις για τη δόμηση. Αν δεν φύγουμε από αυτή τη λογική της υπερεκμετάλλευσης ή αυτού του «παραγωγικού» μοντέλου, σύμφωνα με το οποίο, οπουδήποτε φυτεύουμε, πρέπει και να δομούμε ταυτόχρονα και πολλαπλάσια, φοβάμαι ότι οι δείκτες και το παρατηρητήριο δεν θα μπορούν να δώσουν λύσεις. Ευχαριστώ.

ΣΤ: Ο κύριος Μπακογιάννης;

Ε.Μ.: Πράγματι, είναι αυτό στο οποίο αναφέρθηκα και εγώ. Στην πολιτική ατζέντα και στη συζήτηση για τον κλιματικό νόμο υπάρχει μία σειρά από ζητήματα, τα οποία έχουν να κάνουν με την καθημερινή ζωή, και προφανώς, και μετά τον κλιματικό νόμο, θα υπάρχουν και άλλα νομοσχέδια, τα οποία θα είναι ίσως προς την κατεύθυνση αυτή και που μπορεί να θέτουν κάποιες παρεκκλίσεις, και θέματα τα οποία φαίνεται ότι αντιβαίνουν στον γενικότερο σχεδιασμό. Διότι μην ξεχνάμε ότι, εκτός από το περιβάλλον, πρέπει η πολιτεία να αντιμετωπίσει και άλλα θέματα. Πρέπει να αντιμετωπίσει, για παράδειγμα, τα ζητήματα που σχετίζονται με έκτακτα φαινόμενα, όπως είναι τώρα ο Covid-19. Ενδεχομένως να πρέπει να αντιμετωπιστούν κάποια κοινωνικά ή οικονομικά ζητήματα, που έχουν να κάνουν με την ευημερία των κατοίκων της περιοχής, το εισόδημα των οποίων ως επί το πλείστον στηριζόταν στις λιγνιτικές δραστηριότητες. Επομένως, προσπαθώντας να επανέλθει μία δραστηριότητα οικονομική και για να μπορέσουν να έρθουν μεγάλες εταιρείες, οι οποίες θα τραβήξουν δυνάμει τον κόσμο –γιατί να πάνε στην Κοζάνη, στην Πτολεμαΐδα, θα μπορούσαν να πάνε και αλλού–, πρέπει να υπάρχουν κάποια κίνητρα. Και σε κάθε περίπτωση, όλα αυτά είναι προβλέψεις και εκτιμήσεις. Δηλαδή, τι σημαίνει αυτό; Δίνεται η δυνατότητα, έπειτα από σχεδιασμό, έπειτα από εξειδικευμένες μελέτες, και έχοντας κάνει ειδική περιβαλλοντική μελέτη, να μπορέσεις να τεκμηριώσεις και μέσα από διαβούλευση αν και κατά πόσο η περιοχή θα μπορούσε να φιλοξενήσει έναν ακόμα συντελεστή, θέμα για το οποίο την τελική ευθύνη έχει το Συμβούλιο της Επικρατείας, το οποίο είναι γνωστό ότι έχει μεγάλη ευαισθησία σχετικά με τα θέματα του περιβάλλοντος. Πράγματι, θα μπορούσε να πει κανείς ότι το να δίνουμε μεγαλύτερη δυνατότητα στη δόμηση έρχεται σε αντίθεση με το ζήτημα του κλιματικού νόμου. Από την άλλη πλευρά, πολλές φορές θα πρέπει να μιλήσουμε ίσως για μία αύξηση ή εντατικοποίηση της δόμησης στο δομημένο περιβάλλον, προκειμένου να πετύχουμε το αντικειμενικό αντιστάθμισμα της διάχυσης ή της κατάργησης της εκτός σχεδίου δόμησης. Διότι οι ανάγκες συνεχίζουν να υπάρχουν, ειδικά οι ανάγκες για ανάπτυξη οικοδομικής δραστηριότητας, που αποτελεί και ένα πολύ σημαντικό στοιχείο της οικονομίας μας. Επομένως, είναι σημαντικό να σκεφτούμε και πολιτικά και επιστημονικά αν είμαστε διατεθειμένοι, προκειμένου να περιορίσουμε την εκτός σχεδίου δόμηση ή να μειώσουμε την αστική διάχυση, και αν θα θέλαμε στα κέντρα των πόλεων μας να έχουμε πολυώροφα κτήρια, πάνω από τα τριάντα δύο μέτρα, προκειμένου να καλύψουμε τις στεγαστικές ανάγκες που υπάρχουν ή, ενδεχομένως, να δώσουμε μια υπεραξία σε κάποιες περιοχές. Για παράδειγμα, έχει προβλεφθεί ένα τέτοιο πλαίσιο για περιοχές οι οποίες διαθέτουν μέσα σταθερής τροχιάς, όπου το μεταφορικό έργο μπορεί να ισοσκελίσει το περιβαλλοντικό αποτύπωμα αυτής της πυκνότητας που υπάρχει στον πληθυσμό. Θα κλείσω με ένα παράδειγμα της επικαιρότητας. Μιλήσαμε για την τρωτότητα και το πόσο έτοιμοι και ώριμοι είμαστε. Νομίζω ότι θα υπάρχουν πολλές δυσκολίες, αλλά θα ήθελα να σχολιάσω ένα θέμα επικαιρότητας. Είναι το θέμα με τα τέλη κυκλοφορίας, το οποίο σχολιάζεται από χτες σε όλα τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας και κυριαρχεί στις ηλεκτρονικές εφαρμογές και στα κοινωνικά δίκτυα. Σήμερα, λοιπόν, το κοινό της χώρας μας απασχολείται

πολύ με ένα ζήτημα που έχει να κάνει με τα τέλη κυκλοφορίας του αυτοκινήτου του. Λογικό, διότι είναι ένα ζήτημα το οποίο επηρεάζει την οικονομική κατάσταση του καθενός και της καθεμίας. Αν πάτε όμως στις γαλλικές εφημερίδες, το κεντρικό ζήτημα της επικαιρότητας χτες ήταν τα ογδόντα εκατομμύρια ευρώ, τα οποία δόθηκαν και θα δοθούν από τον Δήμο του Παρισιού, προκειμένου να γεμίσει το Παρίσι με ποδηλατοδρόμους. Δείτε, λοιπόν, μια διαφορετική ατζέντα και μια διαφορετική πολιτική. Συνεπώς, αυτό δείχνει ότι ακόμα και τα ζητήματα της τρωτότητας πρέπει να περνάνε μέσα από μια διαφορετική ατζέντα και επικοινωνία. Μέσα από τέτοιες πολιτικές, αφαιρώντας το πολύ σοβαρό ζήτημα των αρμοδιοτήτων, πρέπει να αναδεικνύονται αυτά τα καθημερινά προβλήματα που μας δημιουργούν θέματα τρωτότητας.

Σ.Τ.: Σκέφτομαι ότι το κοινό έχει αρχίσει να θέτει κάποια ερωτήματα. Και μια και θα ήθελα τώρα να περάσουμε στο θέμα της συμμετοχής, νομίζω ότι θα μπορούσαμε λίγο να σπάσουμε τον κύκλο και να δώσουμε τον λόγο και στο κοινό να σκεφτεί τις ερωτήσεις του. Θα ξεκινήσω με μία που έχει τεθεί διαδικτυακά ως σχόλιο –ερώτηση από την κυρία Ελισάβετ Θωίδου, καθηγήτρια στη Θεσσαλονίκη, που τη συνοψίζω λίγο γιατί είναι μεγάλη–, ότι «τα περιφερειακά σχέδια έχουν καταρτιστεί ως μελέτες, ότι πρέπει να δούμε πώς τα χρησιμοποιούμε, και καταληκτικά, ότι δεν λείπουν οι κανονισμοί, αλλά ότι υπάρχει έλλειψη της σύνδεσης με την κοινωνία των πολιτών». Ταυτόχρονα, θα ήθελα να μας πει η κυρία Νάντσου στην ομιλία της λίγα λόγια για την πρωτοβουλία του WWF με το Vouli Watch σε σχέση με τις πρακτικές εμπλοκής των ενδιαφερόμενων μερών και των κοινοτήτων, έχοντας στο μυαλό μας επίσης ότι η συμμετοχή δεν είναι απλή υπόθεση. Για παράδειγμα, για σκεφτείτε η εκτός σχεδίου δόμηση να τίθεται σε διαβούλευση; Συνήθως, έχουμε μία απλή σκέψη ότι περίπου οι απλοί πολίτες και η κοινωνία θα έρθουν να στηρίξουν τα δίκαια πράγματα. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για πολύ σύνθετες διαδικασίες. Επομένως, θα ήθελα να μας πείτε πώς βλέπουμε πραγματικά τον ρόλο της συμμετοχικότητας και πώς αυτό θα μπορούσε να ενισχυθεί και να είναι μία σημαντική πλευρά των θεμάτων της κλιματικής αλλαγής. Δίνω τον λόγο στο κοινό, αν θέλει κάποιος/α να θέσει τα ερωτήματα του και για τη συμμετοχή και για τα άλλα. Μερικά είναι τεράστια, αλλά ας προσπαθήσουμε να τα προσεγγίσουμε με διάθεση να καταλήξουμε και κάπου.

ΟΜΙΛΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΟ 1: Πρόκειται για ένα θέμα που με αγγίζει βαθιά, αλλά θα προσπαθήσω να το προσεγγίσω με ψυχραιμία. Σας ακούω να μιλάτε, και είναι πολύ ωραίο να καταλαβαίνεις την πολυπλοκότητα του συστήματος που καλείστε να διαχειριστείτε, και είμαστε σε ένα συνέδριο το οποίο ονομάζεται «Πόλη, κλιματική αλλαγή και συμμετοχικός σχεδιασμός», και λέτε με έμφαση ότι πρέπει τώρα να γίνουν τα πράγματα πράξη, ούτε αύριο, ούτε το 2050. Και την ίδια στιγμή στην Αθήνα συμβαίνουν τόσο πολλά έργα γύρω μας, τα οποία πρόκειται να αλλάξουν τον χαρακτήρα αυτής της πόλης, η επέκταση του λιμανιού, η ΠΥΡΚΑΛ, ο Βοτανικός, και προσπαθώ πραγματικά να καταλάβω, διότι στο δικό μου μυαλό είναι καθαρό –ειδικά αν μιλάμε για κλιματική προσαρμογή, διαδικασίες συμμετοχής κ.ο.κ.–, η πλευρά της πολιτείας πώς τα αντιμετωπίζει αυτά τα έργα. Διότι εγώ αδυνατώ να τα εντάξω σε αυτό που συζητάτε αυτή τη στιγμή. Επειδή οι πολίτες εσάς κοιτάζουν αυτή τη στιγμή, και εσείς, αν δεν δώσετε το παράδειγμα και δεν δώσετε ανάσα, πώς περιμέ-

νετε μετά οι πολίτες να είναι ήσυχοι, όταν σας ακούνε να μιλάτε για εκτός σχεδίου δόμηση και όλα τα σχετικά;

Σ.Τ.: Θα συνεχίσουμε με όλα τα σχόλια και τις ερωτήσεις του κοινού.

ΟΜΙΛΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΟ 2 (Θ.Α): Ευχαριστούμε πάρα πολύ. Τεράστια συζήτηση, όλοι και όλες έχουν κάτι να σκεφτούν. Εγώ θα κάνω μία πολύ σύντομη ερώτηση. Εγώ τα τελευταία λίγα χρόνια ασχολούμαι με θέματα που έχουν μία στρατηγική σημασία, κάποια στρατηγικά ζητήματα για κάποιο καλό σκοπό. Και θέλω να θέσω ένα ερώτημα, επειδή πρόσφατα άκουσα κάτι σχετικό σε μία συζήτηση σε ένα Δήμο. Θέλω, λοιπόν, να ρωτήσω το εξής: Μήπως δεν θέλουμε άλλα τέτοια στρατηγικά σχέδια; Μήπως είναι ένας ευφημισμός, μία έξοδος διαφυγής για να μην κάνουμε κάτι; Γιατί και εμάς η πρώτη μας σκέψη για οποιοδήποτε θέμα θα ήταν ότι χρειάζεται να υπάρξει ίσως μία στρατηγική. Αλλά μήπως δεν χρειαζόμαστε άλλες στρατηγικές και πρέπει να προχωρήσουμε;

Σ.Τ.: Αν το παραφράζω σωστά, νομίζω αυτό το σχόλιο ταιριάζει και με αυτό που λέει η κυρία Θωίδου. Στρατηγικές έχουμε, παρακάτω πώς πάμε είναι το ζήτημα.

ΟΜΙΛΗΤΡΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΚΟΙΝΟ 3 (Τ.Κ.): Νομίζω ότι η ερώτησή μου είναι λίγο σχετική με την πρώτη ερώτηση. Επειδή αναφέρθηκε αρκετά –και νομίζω και στο τελευταίο σχόλιο– το θέμα ενός καυτού ζητήματος που έχει να κάνει με την εκτός σχεδίου δόμηση, και το πώς ένα τέτοιο θέμα, αν ερχόταν στη διαβούλευση, θα ήταν ένα πολύ δύσκολο θέμα. Και επειδή είδα ότι υπήρχε μία σχετική ομοφωνία γύρω από το ζήτημα –και μάλλον στην κοινή λογική όλοι θα συμφωνούσαμε–, ήθελα να ρωτήσω πώς αυτό σχετίζεται με αυτό που ονομάζουμε παράμετρο της δικαιοσύνης μέσα σε όλη αυτή τη διαδικασία. Όταν, για παράδειγμα, στην εκτός σχεδίου δόμηση έχουμε τη δυνατότητα, μέσα από ειδικά σχέδια, μέσα από τα ΕΣΧΑΣΕ και τα ΕΣΧΑΔΑ, μεγάλοι επενδυτές να μπορούν ακόμα και σε περιοχές NATURA να κάνουν επενδύσεις κτλ., αρκεί να φτιαχτεί ένα ειδικό χωροταξικό πλαίσιο που θα τους επιτρέψει να παρακάμψουν όλες τις δυσκολίες της εκτός σχεδίου δόμησης. Αυτό από μόνο του δεν δημιουργεί μία ανισότητα και μία καχυποψία;

Σ.Τ.: Αν δεν υπάρχει κάποια άλλη/κάποιος άλλος, να δώσουμε τον λόγο στους ομιλητές. Θα ξεκινήσω από την κυρία Νάντσου.

Θ.Ν.: Νομίζω ότι ένα θέμα που βγαίνει και από τις ερωτήσεις και σίγουρα και από την ερώτηση που κάνατε κυρία Τσάδαρη αφορά το πόσο διαφανείς είμαστε, πόσο καλής ποιότητας νομοθέτηση έχουμε, και αυτό είναι ένα διαχρονικό πρόβλημα στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, αναφέρθηκε η «τακτοποιητική» για τις παρανομίες νομοθέτηση. Ένα πάρα πολύ σημαντικό κεφάλαιο, όμως, είναι η ουσιαστική συμμετοχή και όχι απλώς η τυπική διαβούλευση – όχι απλά σημειώνω κάτι στο open.gov και μετά κανείς δε ξέρει τι έγιναν τα σχόλιά μου, κανείς δεν μου δίνει λογαριασμό για τίποτα, στη συνέχεια βλέπω κάτι διαφορετικό να τίθεται σε ψήφιση στη Βουλή, και κατόπιν αρχίζει και ένας βομβαρδισμός από τροπολογίες, που, πραγματικά, του αλλάζουν τελείως τη μορφή και καταργούν οτιδήποτε ήξερα, και δεν καταλαβαίνω καν τι είναι αυτό που νομοθετήθηκε, ενώ φαίνεται ξεκάθαρα ότι κάτι φωτογραφίζει, κάτι τακτο-

ποιεί, αλλά εγώ δεν καταλαβαίνω τι είναι, γιατί είναι «κρυπτική» νομοθέτηση. Αυτό που προσπαθήσαμε να κάνουμε, λοιπόν, με το Vouli Watch, μαζί με άλλες περιβαλλοντικές οργανώσεις, ήταν ένα πείραμα: Βάλαμε σε διαβούλευση έναν κλιματικό νόμο που θεωρούσαμε ότι καλύπτει όλες τις βασικές ανάγκες, και το αποτέλεσμα ήταν εντυπωσιακό. Και μάλιστα, το αποτέλεσμα ήταν αρκετά διαφορετικό σε σχέση με τη βάση του κειμένου που αρχικά θέσαμε σε διαβούλευση. Μάλιστα, μπήκε ένα κεφάλαιο το οποίο αφορούσε τις βιώσιμες πόλεις, το οποίο δεν υπήρχε στην αρχή και ήρθε από τη διαβούλευση, ήρθε από μία ομάδα πολεοδόμων, οι οποίοι μελέτησαν και έφεραν κάτι ωραίο στη διαβούλευση. Επομένως, υπάρχει ένα ζήτημα ποιότητας της διαβούλευσης, του τρόπου που γίνεται η διαδικασία και της καταγραφής όσων σκέψεων και προβληματισμών φτάνουν στη διαβούλευση. Το μεγαλύτερο ζήτημα, εν προκειμένω, σχετίζεται με την ποιότητα της νομοθέτησης. Όπως ακριβώς τέθηκε και μέσα από τις ερωτήσεις του κοινού, το πρόβλημα εστιάζεται ακριβώς εκεί. Δηλαδή, θα καταργήσουμε την εκτός σχεδίου δόμηση και ταυτόχρονα θα επιτρέπουμε όλες αυτές οι εμβόλιμες, καταστροφικές «επενδύσεις» να κατατρώγουν τη γη με όρους φωτογραφικούς, οι οποίοι εξυπηρετούν τα μεγάλα συμφέροντα σε μεγάλο βαθμό; Όχι, δεν μπορεί να συνεχιστεί να γίνεται αυτό. Γι' αυτό και λέμε ότι πρέπει ο πήχης να είναι ξεκάθαρος, να ξεκαθαρίσει και το νομοθετικό πλαίσιο της χώρας, να απαλλαγεί από όλες αυτές τις φωτογραφικές διατάξεις και τις εμβόλιμες νομοθεσίες, που τακτοποιούν μεγάλα συμφέροντα. Διότι τι νόημα έχει να βγάλουμε τον μικρό με την εκτός σχεδίου δόμηση και να επιτρέπουμε σε όλα τα μεγάλα ΕΣΧΑΣΕ και ΕΣΧΑΔΑ, χωρίς ουσιαστική διαβούλευση και δίχως τη σύμφωνη γνώμη της κοινωνίας και χωρίς συμμετοχικές διαδικασίες διαβούλευσης, να κατατρώγουν τον φυσικό χώρο; Προφανώς, γι' αυτό και λέμε ότι η παρακολούθηση της πορείας προς την κλιματική ουδετερότητα πρέπει να είναι ξεκάθαρη. Πρέπει να ξέρουμε ποιο είναι το διακύβευμα, σε τι κατάσταση βρίσκεται, με ξεκάθαρους όρους και χωρίς πολιτικές και πελατειακές δεσμεύσεις, και από κει και πέρα, και αφού ο πήχης είναι ξεκάθαρος, με βάση αυτό τον ξεκάθαρο πήχη και τα επιστημονικά δεδομένα, η δημοκρατική κοινωνία και με συμμετοχή να αποφασίζει ποιες είναι οι πιο αποτελεσματικές πολιτικές.

Σ.Τ.: Δίνω τον λόγο στον κύριο Μπακογιάννη. Μη σας αφήνουμε πάντα στο τέλος.

Ε.Μ.: Ευχαριστώ πολύ. Το είπα και από την αρχή: Αισθάνομαι ιδιαίτερα σήμερα, καθώς μέσα από αυτή τη συζήτηση μπορούμε να μάθουμε πολλά πράγματα και ταυτόχρονα ο καθένας και η καθεμία να συμβάλουμε με τον δικό μας τρόπο. Έχοντας επηρεαστεί από την πρώτη ερώτηση που άκουσα για τον σχεδιασμό για την Αττική και συνδυάζοντάς τη με τη δεύτερη για τις στρατηγικές, θα μου ήταν πολύ δύσκολο –καθηγητής είμαι, εξάλλου, Πολεοδομία διδάσκω– να μην τονίσω τον σχεδιασμό. Άρα, είμαι της άποψης ότι ο σχεδιασμός πρέπει να γίνεται και πρέπει να επικαιροποιείται και τακτικά. Αν ξεκινήσουμε από την Αττική, μιλάμε για το Ελληνικό, το λιμάνι κ.ο.κ.· ένα μεγάλο μέρος αυτών –με την εξαίρεση της ΠΥΡΚΑΛ– προβλέπονταν σε ένα ρυθμιστικό σχέδιο το οποίο θεσμοθετήθηκε το 2014. Τώρα, είναι μία φάση αναθεώρησής τους. Δηλαδή, τώρα ετοιμάζονται τα τεύχη του διαγωνισμού, για να γίνει αναθεώρηση του ρυθμιστικού σχεδίου, καθώς το προηγούμενο ρυθμιστικό σχέ-

διο ίσχυε μέχρι το 2021. Επομένως, η απάντησή μου είναι καταφατική: Ο σχεδιασμός πρέπει να γίνεται και να επικαιροποιείται διαρκώς, προκειμένου να ρυθμίζει ζητήματα τα οποία μεταβάλλονται χρόνο με τον χρόνο. Σκεφτείτε πώς ήταν ο πλανήτης πριν από την Covid-19 και πώς άλλαξε μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα. Σκεφτείτε αλλαγές που γίνονται στην τεχνολογία. Σκεφτείτε ότι το διάταγμα των χρήσεων γης θεσμοθετήθηκε το 2018 και βρισκόμαστε στο 2020–2021 και υπάρχουν νέες χρήσεις, που προέκυψαν από τις μεταβαλλόμενες, οι οποίες έπρεπε να ενταχθούν επίσης. Αυτό σημαίνει σχεδιασμός. Σημαίνει κάτι το οποίο δεν είναι στατικό, δεν είναι θέσφατο. Είναι κάτι το οποίο επικαιροποιείται, αλλάζει, τροποποιείται. Όσον αφορά το θέμα των στρατηγικών, πρέπει, πράγματι, από τη στρατηγική να περάσουμε στις θεσμικές γραμμές. Αυτό που επηρεάζει τη ζωή του κάθε νοικοκυριού είναι όταν το πλαίσιο αγγίζει τα πολύ στενά του όρια, δηλαδή το οικόπεδό του, το αυτοκίνητό του, το εξοχικό του, τη μικρή του οικονομία κτλ. Οι ρυθμίσεις που εισάγονται τώρα με τον σχεδιασμό των τοπικών πολεοδομικών σχεδίων, έχοντας εισαγάγει όλες αυτές τις πολιτικές τις τομεακές, θα επιδράσουν στη ζωή του καθενός νοικοκυριού και θα λύσουν και αυτό το πρόβλημα που σε κανένα μας δεν αρέσει. Προφανώς, ούτε στη Ρένα άρεσε, ούτε σε εμένα αρέσει, ούτε στους προηγούμενους θεωρώ. Ήταν κάτι που είχε να κάνει με την επιτάχυνση της αδειοδοτικής διαδικασίας, σε επενδύσεις οι οποίες όμως ήταν πολύ κρίσιμες για τη χώρα κατά την προηγούμενη δεκαετία. Και ήταν πολύ κρίσιμες, καθώς είχαμε βρεθεί σε ένα καθεστώς πολύ έντονης δημοσιονομικής παρακολούθησης, υπό το οποίο επιβλήθηκαν στρατηγικές διότι δεν υπήρχε σχεδιασμός. Ακόμα και για τα αυθαίρετα θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει στην επιστημονική συζήτηση ότι προέκυψαν διότι δεν υπήρχε σχεδιασμός για την οργανωμένη ανταπόκριση στη μεγάλη ζήτηση της δόμησης, που υπήρξε. Ο σχεδιασμός άργησε πάρα πολύ στη χώρα μας και, δυστυχώς, συνεχίζει να καθυστερεί. Σκεφτείτε ότι τα Γενικά Πολεοδομικά Σχέδια είχαν μέσο όρο χρόνου ολοκλήρωσης δέκα με δώδεκα χρόνια. Έχουμε πολεοδομικές μελέτες οι οποίες έχουν κλείσει τριάντα χρόνια. Οι μελετητές που τις είχαν αναλάβει ζητούν να παραληφθούν αυτές οι μελέτες, έτσι ώστε και αυτοί, επιτέλους, να μπορέσουν να συνταξιοδοτηθούν. Και είναι πραγματικά αυτά τα οποία αναφέρω. Δεν είναι θεωρητικά. Επομένως, έπρεπε να βρεθεί ένα εργαλείο, το οποίο σε κανέναν δεν άρεσε – ας μην κρυβόμαστε. Σε ένα ιδεατό επίπεδο, κανείς δεν θέλει να βρίσκει κενά στον σχεδιασμό, ή να δημιουργούνται προϋποθέσεις για την ευνοϊκή μεταχείριση κάποιων σε σχέση με άλλους, ούτε το Δημόσιο να αξιοποιεί τα ακίνητά του με διαφορετικό τρόπο. Κανένας πολεοδόμος, κανένας χωροτάκτης δεν θα το ήθελε αυτό. Υπήρχε, όμως, μία έλλειψη σχεδιασμού. Αυτό θα λήξει. Σε πέντε χρόνια ή, έστω, σε λίγο περισσότερα θα ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός. Από τη στιγμή που θα ολοκληρωθεί ο σχεδιασμός ΕΣΧΑΣΕ, ΕΣΧΑΣΑ, ΕΠΣ, ιδιωτικά πλέον δεν θα έχουν κάποια θέση. Θα ξέρουμε παντού στη χώρα τι συμβαίνει με τις χρήσεις γης, θα γνωρίζουμε πού και τι επιτρέπεται, ποιοι είναι οι κανόνες, και θα είναι διαφανείς και στο παιχνίδι αυτό θα είναι όλοι γνωστοί. Κλείνοντας, μία τελευταία παρατήρηση που έχει να κάνει με τη διαβούλευση. Είμαι, προφανώς, υπέρμαχος της διαβούλευσης και του συμμετοχικού σχεδιασμού. Υπάρχουν, όμως, κάποια ζητήματα που δεν γίνεται να τίθενται σε διαβούλευση. Ένα από αυτά είναι η εκτός σχεδίου δόμηση. Αποφάσισε κάποια στιγμή ένας υπουργός να καταργήσει

την εκτός σχεδίου δόμηση. Δεν το κατάφερε ακριβώς. Ξεκίνησε τη διαδικασία με πολύ ψηλά τον πήχη και σταδιακά χρειαζόταν να πάρει διάφορα πίσω κατά φάσεις. Μέχρι και στη Βουλή την τελευταία στιγμή έγιναν πολλές τροποποιήσεις, που ήταν μάλλον πισωγυρίσματα, σε σχέση με την αρχική ιδέα. Θα δείτε τώρα ότι έρχεται ένα χωροταξικό σχέδιο για τις ΑΠΕ, που περιέχει θέματα όπως απολιγνιτοποίηση, απανθρακοποίηση καθώς και τη χωροθέτηση των ΑΠΕ. Και από την άλλη πλευρά, υπάρχει ένα μεγάλο κίνημα το οποίο έχει αναπτυχθεί σε μεγάλο μέρος της ελληνικής επικράτειας κατά των ΑΠΕ. Ολοι, όμως, θέλουμε να έχουμε ενέργεια. Κάπως πρέπει να φορτίζουμε και το κινητό, να έχουμε μια στοιχειώδη ποσότητα ρεύματος κ.ο.κ. Αυτή την ισορροπία κάπου πρέπει να τη βρούμε.

Σ.Τ.: Με την εκτός σχεδίου δόμηση, και άλλοι έχουν «καρατομηθεί» στο παρελθόν, αλλά ας μην υπεισέλθουμε σε λεπτομέρειες. Όχι μόνο για την κατάργηση, αλλά και τον περιορισμό της, για παράδειγμα, στα είκοσι στρέμματα. (Γέλια.) Δεν μπορώ σε αυτό το σημείο να μη δώσω τον λόγο στην κυρία Κλαμπατσέα. Και μάλιστα, θα σας θέσω μία ερώτηση που μου είχατε θέσει παλιότερα, αν «ο μη σχεδιασμός είναι, τελικά, σχεδιασμός». Σας επιστρέφω την ερώτηση, μαζί με την ερώτηση του Θ.Α.

Ε.Κ.: Σοφία, χαίρομαι πάρα πολύ για την ερώτηση. Θα το σχολίαζα. Νομίζω ότι ταιριάζει πάρα πολύ σε όσα έθεσε λίγο πριν ο Θύμιος. Αν και είναι άβολο να είμαστε όλοι και όλες εδώ και να σχολιάζουμε και να κάνουμε απολογισμό σε αυτά που κάναμε, ή που δεν κάναμε, ή που διδάξαμε, νομίζω ότι αυτό το τραπέζι εδώ έρχεται να κλείσει αυτό το εξαιρετικό τριήμερο με ένα γόνιμο τρόπο, ο οποίος λέει ότι τα πράγματα δεν είναι άσπρα ή μαύρα. Αυτά τα οποία διαχειριζόμαστε σήμερα έχουν ερμηνείες βαθιά ριζωμένες σε προγενέστερους χρόνους, και το ζήτημα είναι πόσο γενναίοι, πόσο ωριμότεροι, πόσο σοφότεροι είμαστε για να τοποθετηθούμε σε αυτά. Ο μη σχεδιασμός είναι σχεδιασμός, ήταν και παραμένει. Αυτή είναι η άποψή μου. Νομίζω ότι δεν χρειάζεται να την τεκμηριώσω, και μάλλον καταλαβαίνετε τι θέλω να πω. Επομένως, με αυτό τον τρόπο απαντάω έμμεσα για τα θέματα της εκτός σχεδίου δόμησης. Δεν πρόκειται για μια παρθενογένεση. Έχει συγκεκριμένες απαρχές και διαδρομή που έχει ακολουθήσει αυτή η διαδικασία. Επίσης, δεν χρειάζεται κάποιες φορές να εξιδανικεύουμε ή να ηρωοποιούμε την πιθανότητα να καταργηθεί κάτι. Δεν έχει καταργηθεί η εκτός σχεδίου δόμηση. Δεν χρειάζεται να το λέμε αυτό, και πόσο μάλλον με τέτοιους όρους.

Σ.Τ.: Εκτός αν καταργηθεί η ιδιοκτησία. (Γέλια.) Πράγμα το οποίο θα λύσει όλα τα προβλήματα.

Ε.Κ.: Ακριβώς. Και επειδή ακριβώς για τα επόμενα λίγα χρόνια η ιδιοκτησία δεν φαίνεται ότι θα καταργηθεί. Επομένως, θέλω να πω ότι ο σχεδιασμός θα μπορούσε να λύσει μια κι έξω το ζήτημα της εκτός σχεδίου δόμησης, και μόνο αν σκεφτούμε τι είναι εκτός σχεδίου δόμηση. Όταν έχει σχεδιασμό η περιοχή, σημαίνει ότι έχει όρους, κανόνες κ.ο.κ. Σήμερα –Θύμιο, θα το θυμόμαστε αυτό– είπαμε ότι έπειτα από μία πενταετία θα θέλαμε να καταργηθεί ο κατ' εξαίρεση σχεδιασμός. Εγώ θα έχω μόλις υπερβεί τα εξήντα, εσύ είσαι νεότερος, ελπίζω ότι θα είμαστε εδώ και θα μας δοθεί η ευκαιρία σε μία ανάλογη διαδικασία, που ελπίζω να γίνει θεσμός –όχι με τη

συμβατική έννοια, αλλά καταλαβαίνετε τι θέλω να πω–, σε πέντε χρόνια να το ξανασυζητήσουμε, ελπίζοντας ότι σε πέντε χρόνια η Ελλάδα θα έχει χωρικό σχεδιασμό στο σύνολο της επικράτειάς της, στα τοπικά σχέδια. Και δεύτερον, δεν συμφωνώ ότι κανείς πολεοδόμος και κανείς χωροτάκτης δεν αγαπά αυτά τα εργαλεία. Τελευταίο σημείο είναι το εξής: Ο τρόπος με τον οποίο συμμετέχουμε είναι ένα στοίχημα για όλους μας, ως πολίτες, καταρχάς. Από την άλλη πλευρά, τη θεσμική προσέγγιση της συμμετοχής στον σχεδιασμό, είναι καλό να αναγνωρίσουμε ότι ο σχεδιασμός που έγινε κατά τη δεκαετία της κρίσης έχει πραγματικά «μαλώσει» με τη συμμετοχή. Είναι φοβικός απέναντι στη συμμετοχή. Είναι φοβικός απέναντι στη διαβούλευση, και για αυτό τον λόγο χρησιμοποιούμε τα Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια. Επειδή το βασικό συστατικό τους στοιχείο –πέρα από το ένδυμα που φέρουν ότι κατισχύουν όλων των υπόλοιπων πλαισίων– είναι ότι δεν υπάρχει διαβούλευση. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει διαβούλευση. Τη μαθαίνουμε μόνο στο πλαίσιο της ΣΜΠΕ, και μόνο αν υποπέσει στην αντίληψή μας, και αν τύχει και το μάθουν οι τοπικές κοινωνίες. Και βέβαια, το πιο σημαντικό είναι ότι είναι ρητός όρος να μη γνωμοδοτούν τα δημοτικά συμβούλια. Αυτό σημαίνει ότι συζητάμε μέσα σε ένα περιβάλλον όπου έχουμε μαλώσει θεσμικά με τη συμμετοχή του κοινού, ενός ενημερωμένου «κοινού» που θα πρέπει να εκπαιδευτεί και να αλληλεπιδράσει με τους ειδικούς συναδέλφους μας που σχεδιάζουν την τύχη του μικρού αλλά και του μεγάλου.

Σ.Τ.: Να δώσω για τελευταία φορά τον λόγο στην κυρία Παρασκευοπούλου, θυμίζοντας ότι η συμμετοχικότητα –το ανέφερε και η Ρένα– πρέπει να ιδωθεί σε δύο επίπεδα: και της κοινωνίας και των εμπλεκόμενων φορέων. Καθένα από αυτά έχει διαφορετικούς κανόνες και χρειάζεται διαφορετική αντιμετώπιση και χειρισμούς. Κυρία Παρασκευοπούλου, τι θα κρατήσετε από όλα αυτά;

Α.Π.: Παρακολούθησα και εγώ, όσο μπορούσα, αυτό το τριήμερο, το οποίο, όπως σας είπα και προηγουμένως, βρήκα εξαιρετικά ενδιαφέρον. Σαφώς, έχουμε μεγάλη απόσταση από τη συμμετοχικότητα, όπως περιγράφεται ή όπως αυτό που είδαμε στο συνέδριο. Γίνεται μία διαβούλευση, ο καθένας προσπαθεί περισσότερο ή λιγότερο. Σαφώς, όμως, δεν υπάρχει καμία σχέση με αυτό που είδαμε. Εγώ εντυπωσιάστηκα ιδιαίτερα την Παρασκευή, που άκουσα δασκάλους να περιγράφουν την εμπειρία της συμμετοχής των μαθητών σε σχεδιασμό για οδική ασφάλεια, με τα ποδήλατά τους και τις διαδρομές τους. Ήταν εντυπωσιακό. Εγώ θα ήθελα να αναφερθώ στο σημαντικό θέμα της συμμετοχής από τα «κάτω». Οι προηγούμενοι ομιλητές είπαν πολύ σημαντικά πράγματα σε ό,τι αφορά τη συμμετοχικότητα στη χωροταξία και στην πολεοδομία, αλλά επειδή εγώ τοποθετήθηκα από την πλευρά της κλιματικής αλλαγής και του περιφερειακού σχεδιασμού, η δική μου προσπάθεια εστιάστηκε στην εμπλοκή των άλλων υπηρεσιών, πράγμα το οποίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό στα θέματα της κλιματικής αλλαγής. Συχνά, οι διευθύνσεις και οι υπηρεσίες, με τις οποίες πρέπει να συνεργαστούμε για το θέμα της κλιματικής αλλαγής, δεν καταλαβαίνουν το φυσικό αντικείμενο. Θα επανέλθω λίγο στην πρώτη ερώτηση αναφορικά με τα διαφορετικά έργα: Υπάρχουν σχεδιασμοί, και τώρα πρέπει να αρχίζουμε να εφαρμόζουμε, αλλά η εφαρμογή δεν οδηγεί από τη μια μέρα στην άλλη σε έργα που λαμβάνουν υπόψη τους τη διάσταση της κλιματικής αλλαγής. Τα πράγματα χρειά-

ζονται ωρίμανση. Και ξέρετε πόσο δύσκολο είναι να το καταλάβουν αυτό οι άμεσα εμπλεκόμενοι φορείς και υπηρεσίες, πέρα από την κοινωνία και την κοινότητα. Οι δημόσιες υπηρεσίες πρέπει να την αναληφθούν αυτή τη διάσταση και να την εντάξουν στη δουλειά τους. Δεν γίνεται να ξεκινούν τεχνικά έργα που δεν έχουν συμπεριλάβει τη διάσταση της κλιματικής αλλαγής. Και επίσης, είναι δύσκολη η χρηματοδότηση. Αυτοί που δίνουν τα χρήματα δεν το κατανοούν το φυσικό αντικείμενο. Για παράδειγμα, θέλουν τα αντιπλημμυρικά έργα να γίνονται όπως γίνονταν μέχρι τώρα, και δεν μπορούν να καταλάβουν ότι πλέον αυτό είναι λάθος. Επομένως, στο θέμα της συμμετοχικότητας, της διαβούλευσης κ.ο.κ., είναι πάρα πολύ σημαντικό να υπάρχουν ενημερωμένοι υπάλληλοι στις διάφορες αρμόδιες υπηρεσίες. Τέλος, να πω και εγώ μια κουβέντα για την εκτός σχεδίου δόμηση, που αποτελεί ένα πολύ κρίσιμο ζήτημα. Λατρεύω τις Κυκλάδες και, όταν βλέπω τι γίνεται με την εκτός σχεδίου δόμηση εκεί, καταλαβαίνω πως ό,τι γίνεται θα είναι πολύ δύσκολο να καταργηθεί. Κι αυτό που σκέφτομαι είναι ότι η κατάσταση μπορεί να αντιμετωπιστεί μόνο από κάποιον/α που θα πάρει το ρίσκο και θα το κάνει μια κι έξω. Χωρίς διαβούλευση, χωρίς οτιδήποτε. Αλλά νομίζω ότι είναι μία τεράστια πληγή για τη χώρα μας και έχει άμεση συνάρτηση με αυτά τα οποία συζητάγαμε τόση ώρα: την κλιματική αλλαγή, τον χωροταξικό σχεδιασμό κ.ο.κ. Όταν έχουμε την εκτός σχεδίου δόμηση και μπορεί και ο καθένας να χτίζει παράνομα, τότε πώς θα προχωρήσουμε σε όλα τα υπόλοιπα;

Σ.Τ.: Νομίζω ότι κάπου εδώ πρέπει να ολοκληρώσουμε τη συζήτησή μας. Έχουμε αργήσει και μισή ώρα από την προκαθορισμένη. Υπάρχουν διάφορα πολύ ενδιαφέροντα σχόλια στο Zoom, τα οποία, δυστυχώς, δεν προλαβαίνω να αναφέρω, όπως, για παράδειγμα, για την κλίμακα του σχεδιασμού και τις επιπτώσεις της συμμετοχικότητας. Άλλο είναι, βέβαια, να σχεδιάζεις την αυλή ενός σχολείου με τα παιδιά και άλλο να διαβουλεύεσαι την Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή. Προφανώς, όλα αυτά τα κρατάμε, μαζί με τη διάκριση των διαφορετικών επιπέδων. Θα ήθελα να ευχαριστήσω πάρα πολύ τους σημερινούς ομιλητές και ομιλήτριες. Ελπίζω να μη χρειαστεί να περάσουν πέντε χρόνια για να τα ξαναπούμε. Να τα λέμε πιο συχνά, και σε ένα σταθμό πέντε χρόνων να αποτιμήσουμε καλύτερα τα πράγματα.

Θα πάρω μόνο λίγο χρόνο ακόμα, επειδή θα ήθελα πάρα πολύ από αυτό το βήμα, εκ μέρους των μελών της COMMONSPACE, της Ελένης, του Θάνου, της Γιούλης, του Γιώργου, του Κώστα και του Δημήτρη, να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα ορισμένους ανθρώπους, χωρίς τους οποίους δεν θα είχε γίνει αυτό το συνέδριο. Δίχως αυτούς τους ανθρώπους, θα ήταν αδύνατο να κάνουμε μια τέτοια δουλειά, με τόσο μικρή χρηματοδότηση. Θα ήθελα, λοιπόν, να αναφερθώ ονομαστικά στα μέλη της οργανωτικής επιτροπής που δεν είναι στην COMMONSPACE και συνέβαλαν τα μέγιστα και αφιλοκερδώς: στον Πλάτωνα Ησαΐα, στην Ελένη Κατρίνη, στον Sylvain Adam, στη Στεφανία Γυφτοπούλου, στη Μαρία Σιτζόγλου και στον Αντώνη Φάρα από τους Sociality. Θα ήθελα ιδιαίτερα να αναφερθώ στα μέλη της ομάδας μας: στον Γιάννη Παρασκευόπουλο, στην Αναστασία Χρηστάκη και στην Έμυ Καρίμαλη, οι οποίοι ήταν κρίσιμης σημασίας. Δεν θα μπορούσαμε να κάνουμε το συνέδριο χωρίς αυτούς. Φυσικά, να ευχαριστήσω επίσης όλα τα μέλη της επιστημονικής επιτροπής, που με

τον ένα ή τον άλλο τρόπο υποστήριξαν αυτή τη διοργάνωση, είδαν τις πάρα πολλές συμβολές που είχαν κατατεθεί στο συνέδριο και τις αξιολόγησαν επίσης προφανώς αφιλοκερδώς. Την τεχνική υποστήριξη, τα audio visual, τους ανθρώπους που ακούραστα δούλεψαν αυτές τις τρεις μέρες, από την ομάδα του Μάνου Γεωργακόπουλου. Τους γραφίστες που τους ταλαιπωρήσαμε με τις συνεχόμενες αλλαγές στο πρόγραμμα και μας ανέχτηκαν, τον Αυγουστίνο Παριανό και τη Βίκυ Χάκου από τους Designature. Επίσης, να ευχαριστήσουμε το «Σεράφειο» και τον Δήμο Αθηναίων και τους ανθρώπους του: την Έλλη Θελερίτη, τον Αντώνη Παλινδρά από το «Σεράφειο», αλλά και τις πανεπιστημιακές σχολές και τα ιδρύματα που υποστήριξαν έμπρακτα αυτή την προσπάθεια. Βεβαίως, να ευχαριστήσω και εσάς εδώ, που μείνατε ως το τέλος, που συμμετάσχατε διά ζώσης και κάνατε αυτή την κουβέντα λίγο πιο ωραία από όσο θα ήταν πριν από ένα χρόνο, που θα ήταν μόνο διαδικτυακή. Και σε άλλα υβριδικά και διά ζώσης! Ευχαριστούμε πολύ.

03

Εμπειρίες και Συμπεράσματα Τοπικών Στρατηγικών Προσαρμογής:

Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Πειραιάς

(Απομαγνητοφώνηση της συνεδρίας)

Παρεμβαίνουν:*

Αλεξάνδρα Τόγια, Οικονομολόγος Περιβάλλοντος PhD, Moderator, Επιστημονική Υπεύθυνη του «Πιλοτικού Μηχανισμού Ενημέρωσης, Πρόληψης και Προσαρμογής στους κινδύνους που απορρέουν από την Κλιματική Αλλαγή στον Δήμο Πειραιά» – (Α.Τ.)

Σοφία Τσάδαρη, COMMONSPACE, Δρ. Αρχιτέκτονας Πολεοδόμος ΕΜΠ, Επιστημονικό Στέλεχος του «Πιλοτικού Μηχανισμού Ενημέρωσης, Πρόληψης και Προσαρμογής στους κινδύνους που απορρέουν από την Κλιματική Αλλαγή στον Δήμο Πειραιά» – (Σ.Τ.)

Ελισάβετ Μπαργιάννη, Αρχιτέκτων Τοπίου, MLA, Διεύθυνση Στρατηγικού Σχεδιασμού και Τεκμηρίωσης, Τμήμα Ανθεκτικότητας και βιωσιμότητες, Δήμος Αθηναίων – (Ε.Μ.)

Στέλλα Ψαροπούλου, Οικονομολόγος, MSc Ευρωπαϊκή Διακυβέρνηση | MSc Χωρικός Σχεδιασμός για βιώσιμη και ανθεκτική ανάπτυξη, Αυτοτ. Τμήμα Επιχειρησιακού Σχεδιασμού & Παρακολούθησης Αναπτυξιακών Προγραμμάτων, Γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας, Δήμος Θεσσαλονίκης – (Ε.Ψ.)

Αντιγόνη Γκούφα, Περιβαλλοντολόγος MSc, Γενική Δ/νση Βιώσιμης Ανάπτυξης & Κλιματικής Αλλαγής, Περιφέρεια Αττικής – (Α.Γκ)

Σπυριδούλα Ντεμίρη, Χημικός μηχανικός, PhD, Διαχειρίστρια έργων κλιματικής αλλαγής, Πράσινο Ταμείο – (Σ.Ντ.)

**ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΤΡΙΑΣ:*
Σε κάποια σημεία έχουν γίνει αναδιατυπώσεις για να βελτιωθεί η γλώσσα, καθώς ο λόγος ήταν αρκετά προφορικός

1.1 Πρόλογος

Η πρόληψη και η αντιμετώπιση έκτακτων αναγκών και καταστροφικών φαινομένων που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή, όπως οι πλημμύρες, ο σχεδιασμός υποδομών ικανών να ανταποκριθούν και να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες, η διαχείριση σημαντικών φυσικών πόρων, όπως είναι το πόσιμο νερό, η προσαρμογή του δομημένου περιβάλλοντος και της οικονομίας στα νέα δεδομένα που διαμορφώνονται με την κλιματική αλλαγή απαιτούν τεράστια προσπάθεια, οργάνωση, σχέδιο, ενημέρωση και πόρους.

Οι Οργανισμοί Τοπικής Αυτοδιοίκησης βρίσκονται στην πρώτη γραμμή για τη μείωση της τρωτότητας της περιοχής τους από τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Οι τελευταίες θέτουν ιδιαίτερες προκλήσεις σε όλους του τομείς της καθημερινότητας.

Η πρόληψη, η ευαισθητοποίηση και η διαχείριση των κλιματικών κινδύνων περιλαμβάνουν δράσεις για την αντιμετώπιση των υφιστάμενων και μελλοντικών επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής. Αφορούν όχι μόνο την προστασία από τις δυσμενείς επιπτώσεις και την ελαχιστοποίηση της καταστροφής που αυτές μπορούν να προκαλέσουν, αλλά επίσης και την ενίσχυση της ανθεκτικότητας και την αξιοποίηση των ευκαιριών που μπορεί να προκύψουν.

Οι Δήμοι και οι δημοτικές Αρχές αποτελούν τους βασικούς μοχλούς για την υλοποίηση μέτρων προσαρμογής και ενίσχυσης της ανθεκτικότητας των πόλεων στην κλιματική αλλαγή. Όσο πιο νωρίς ένας Δήμος προγραμματίσει την προσαρμογή, τόσο καλύτερα προετοιμασμένος θα είναι να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις.

Αν και προβλέψεις για τους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής υφίστανται τόσο σε εθνικό όσο και σε περιφερειακό επίπεδο, δεν υπάρχουν, ωστόσο, αρκετά στοιχεία για την εκτίμηση αυτών σε τοπικό επίπεδο. Αυτό εμποδίζει τους Δήμους να αναπτύξουν τις δικές τους στρατηγικές προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Πολλές φορές, η απουσία της απαιτούμενης επιστημονικής και τεχνικής γνώσης καθώς και του πλαισίου και των αναγκαίων εργαλείων δυσχεραίνει τόσο την ενημέρωση όσο και τη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, στο πλαίσιο ενός «στρογγυλού τραπεζιού», δύο μεγάλες ελληνικές πόλεις, η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη, καθώς και το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας κλήθηκαν να ανταλλάξουν απόψεις και να καταθέσουν την εμπειρία τους σχετικά με τα Τοπικά Σχέδια Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή και γενικότερα τη στρατηγική τους όσον αφορά την κλιματική αλλαγή.

Σημειώνεται ότι το εν λόγω «στρογγυλό τραπέζι» έλαβε χώρα πριν από την ψήφιση του Εθνικού Κλιματικού Νόμου (Μάιος 2022) όπου και γίνεται αναφορά στα Δημοτικά Σχέδια Μείωσης Εκπομπών (ΔηΣΜΕ).

Στη συζήτηση συμμετέχει και ένας ΟΤΑ Β΄ Βαθμού, η Περιφέρεια Αττικής, καθώς και το Πράσινο Ταμείο.

1.2 Α.Τ: Εισαγωγή

Η κλιματική αλλαγή είναι ένα φαινόμενο παγκόσμιο το οποίο απασχολεί την επιστημονική κοινότητα και τις κυβερνήσεις πολλών χωρών, κάτι που είδαμε και στη διάσκεψη στη Γλασκώβη. Το φαινόμενο μελετάται διαρκώς. Όπως έχουμε διαπιστώσει σταδιακά μεταβαίνουμε από τον όρο κλιματική αλλαγή στον όρο κλιματική κρίση. Δεν αποτελεί απλά ένα περιβαλλοντικό πρόβλημα, οι συνέπειές του επηρεάζουν την ποιότητα ζωής και την οικονομία, ανάλογα με το μοντέλο ανάπτυξης κάθε περιοχής. Επομένως, σε επίπεδο τοπικό και περιφερειακό κρίνεται αναγκαίο να χαράξουμε στρατηγικές, να οργανώσουμε πολιτικές, και να λάβουμε μέτρα αντιμετώπισης των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής ή μέτρα προσαρμογής.

Η συζήτηση διαρθρώθηκε σε τρεις θεματικές:

- Τοπική Αυτοδιοίκηση και Τοπικά Σχέδια Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή
- Καινοτόμα Εργαλεία για τον Σχεδιασμό των πολιτικών
- Παρακολούθηση και Αξιολόγηση του Σχεδιασμού.

Επίσης προτάθηκε η συζήτηση να εξελιχθεί από τις εμπειρίες και στρατηγικές που συναντώνται σε τοπικό επίπεδο, δηλαδή την Τοπική Αυτοδιοίκηση, και να συνεχιστεί με την Περιφέρεια και το Πράσινο Ταμείο.

1.3 ΘΕΜΑΤΙΚΗ Α

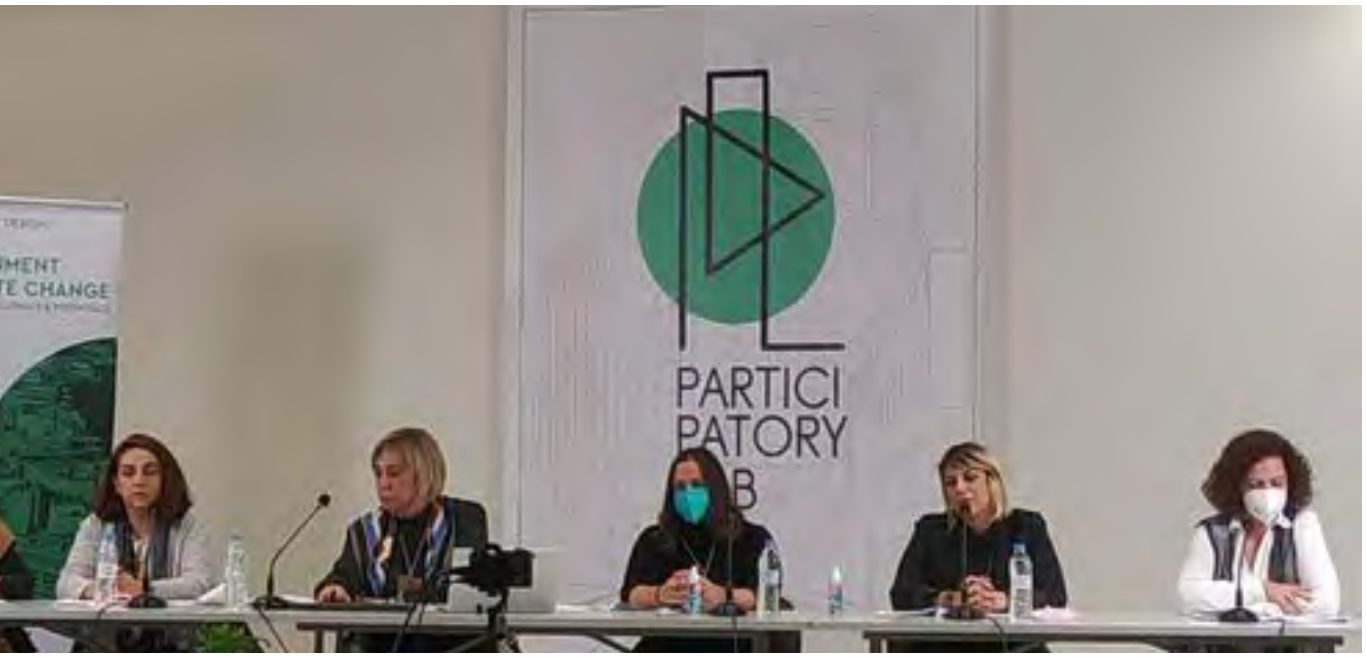

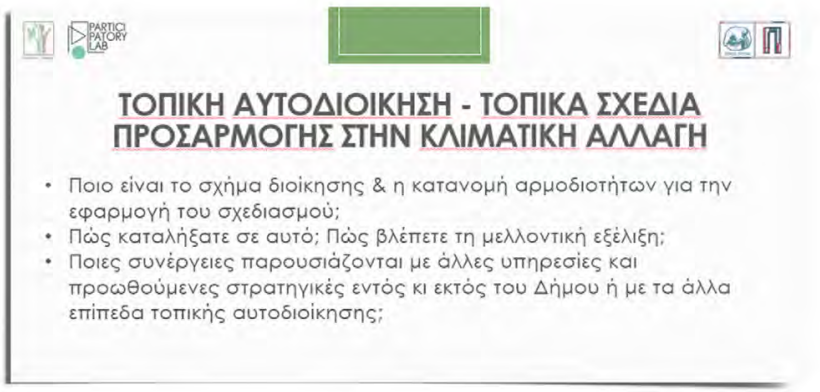

Τη συζήτηση ξεκίνησε η κα Τσάδαρη από το Δήμο Πειραιά, η οποία παρουσίασε τους στόχους και τις δράσεις του « Πιλοτικού Μηχανισμού Ενημέρωσης, Πρόληψης και Προσαρμογής στους κινδύνους που απορρέουν από την Κλιματική Αλλαγή στον Δήμο Πειραιά».

Σ.Τ.: Αυτό το τραπέζι προέκυψε και από την ανάγκη του Δήμου Πειραιά αναφορικά με το πώς μπορεί να προχωρήσει το θέμα της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή σε τοπικό επίπεδο. Εμείς είμαστε ένας πιλοτικός μηχανισμός, που στην πραγματικότητα ακόμη λειτουργούμε ως ένα project. Δεν έχει ακόμη ενταχθεί στη δομή του ίδιου του δήμου ο παράγοντας της κλιματικής αλλαγής. Είναι ένα έργο που χρηματοδοτείται από το ΕΣΠΑ (2014–2020). Η προσπάθεια έχει ξεκινήσει εδώ και περίπου ενάμιση χρόνο, με σκοπό να αναλύσουμε την υφιστάμενη κατάσταση, να συντάξουμε τοπικά σχέδια καθώς και να ευαισθητοποιήσουμε όπως λέει και ο ίδιος τίτλος μας – «Πιλοτικός Μηχανισμός Ενημέρωσης Πρόληψης, Διαχείρισης και Ευαισθητοποίησης για τους κινδύνους που απορρέουν από την κλιματική αλλαγή στο αστικό περιβάλλον του Πειραιά»- την τοπική κοινωνία και τους φορείς. Επιπλέον, διερευνούμε την επόμενη μέρα του εγχειρήματος και την ένταξή του στη δομή και στην καθημερινότητα του Δήμου Πειραιά, εφόσον το παρόν έργο θα έχει τελειώσει. Στοίχημα μας είναι το έργο αυτό να ενταχθεί στην ίδια τη δομή του δήμου. Με γνώμονα τη διεθνή βιβλιογραφία και τις συνέργειες με τους άλλους δήμους, σκεφτήκαμε ότι αυτή η συζήτηση αφορά σε όλους τους δήμους της χώρας, που είτε τους απασχολεί ήδη ή πρόκειται να τους απασχολήσει το επόμενο διάστημα, το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής. Το δικό μας έργο υλοποιείται στη Διεύθυνση Περιβάλλοντος, ωστόσο βλέπουμε ότι το έργο αφορά σε θέματα στρατηγικής. Επομένως, πρέπει να διερευνηθεί ο τρόπος που η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή αφενός θα εντάσσεται στις στρατηγικές που εκπονούν οι δήμοι, αλλά ταυτόχρονα θα συνδυάζεται με θέματα που διαχειρίζονται άλλες διευθύνσεις των δήμων. Για παράδειγμα, η τεχνική υπηρεσία που σχεδιάζει και υλοποιεί έργα θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της μέτρα και μεθόδους προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή; Αντίστοιχα, οι διευθύνσεις που ασχολούνται με το πράσινο θα πρέπει να προωθούν nature-based solutions. Με αποτέλεσμα η προτεινόμενη δομή θα πρέπει να λειτουργεί ως ομπρέλα, ώστε να έχει την αρμοδιότητα να συζητήσει και να επιδράσει στη λειτουργία του συνόλου

του δήμου. Ενδεικτικά, θα μπορούσε να είναι ένα αυτοτελές γραφείο – όπως στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, την εμπειρία της οποίας αναμένουμε να ακούσουμε ή μια άλλη διεύθυνση. Σε κάθε περίπτωση, δεν πρόκειται μόνο για ένα ζήτημα και διοικητικό, αλλά ουσίας. Εμείς θέτουμε αυτό το ερώτημα. Αυτή τη στιγμή είμαστε στη Διεύθυνση Περιβάλλοντος και σκεφτόμαστε για το μέλλον.

Στη συνέχεια παρουσιάστηκαν οι θέσεις του Δήμου Θεσσαλονίκης.

Σ.Ψ.: Η καινοτομία του γραφείου έχει ξεκινήσει πριν από πέντε χρόνια. Σε αυτό αλληλεπιδρούμε συχνά με άλλους δήμους τόσο για τη μεταφορά τεχνογνωσίας, όσο και σε σχέση με το ζήτημα της δομής και της τοποθέτησης του γραφείου σε έναν οργανισμό τοπικής αυτοδιοίκησης. Οι Δήμοι έχουν πολλές αρμοδιότητες όπως ορίζονται από τη νομοθεσία και την κεντρική διοίκηση και ταυτόχρονα οφείλουν να αντιμετωπίσουν την πρόκληση της κλιματικής αλλαγής και των συνεπειών της στην καθημερινότητα των δημοτών. Το γραφείο Αστικής Ανθεκτικότητας Θεσσαλονίκης ξεκίνησε ως δράση το 2014, όταν εντάχθηκε ο Δήμος Θεσσαλονίκης στο δίκτυο των 100 ανθεκτικών πόλεων, μετά από διαγωνιστική διαδικασία. Ήταν μια αφορμή για να συνταχθεί και να εκπονηθεί μια στρατηγική ανθεκτικότητας, η οποία θα έθετε προς επίλυση τις χρόνιες πιέσεις και τα προβλήματα που αντιμετωπίζει ο δήμος. Ήταν μια στρατηγική που υλοποιήθηκε με συμμετοχικό τρόπο. Ήταν η πρώτη φορά που κάθισαν στο ίδιο τραπέζι ο δήμος, φορείς και η κοινωνία πολιτών για να μπορέσουν να εντοπίσουν τα βασικά προβλήματα και να διερευνήσουν από κοινού τρόπους επίλυσης. Παρά τις αδυναμίες της διαδικασίας, οπωσδήποτε αποτιμάται ως μια θετική πρώτη τέτοια προσπάθεια οριζόντιας διαβούλευσης.

Με την τεχνογνωσία που πήραμε από το Δίκτυο των 100 ανθεκτικών πόλεων και τη χρηματοδότηση από το Ίδρυμα Ροκφέλερ συστάθηκε μία ομάδα μέσα στον Δήμο, η οποία συνδέθηκε με το τμήμα του επιχειρησιακού σχεδιασμού (2016), έτσι ώστε να τροφοδοτεί και τον επιχειρησιακό σχεδιασμό του Δήμου. Η θεσμοθέτηση ήρθε το 2019 με τον νέο οργανισμό του Δήμου, όπου το τμήμα επιχειρησιακού σχεδιασμού είναι ένα αυτοτελές γραφείο. Το γραφείο επιχειρεί να εφαρμόζει μια συνολική προσέγγιση στα θέματα που ανακύπτουν και ειδικότερα αναφορικά με τους σχεδιασμούς που εκπονούν οι επιμέρους διευθύνσεις. Σε όλες αυτές τις διαδικασίες χρειάστηκε να περάσει χρόνος και να ωριμάσουν οι αντιλήψεις αναφορικά με σχετικά νέες έννοιες για τη λειτουργία και τον σχεδιασμό του δήμου, όπως η βιώσιμη ανάπτυξη, η ανθεκτικότητα κοκ. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η αξιολόγηση των κινδύνων (ρίσκων) που κάναμε το 2017, που θα μπορούσα με σχετική βεβαιότητα να πω ότι από τότε μέχρι σήμερα έχουν συμβεί τα περισσότερα από όσα είχαμε προβλέψει. Επομένως, είναι πολύ κρίσιμη η ένταξη της έννοιας της ανθεκτικότητας στον τρόπο με τον οποίο σχεδιάζουμε την πολιτική και τις διάφορες στρατηγικές που εφαρμόζουμε. Για παράδειγμα στους τρόπους με τους οποίους υλοποιούμε και κατασκευάζουμε τα τεχνικά έργα και πως συνδυάζουμε τους θεματικούς στρατηγικούς σχεδιασμούς, όπως είναι αυτός της κλιματικής αλλαγής, όπως είναι τα ΣΦΗΟ (Σταθμοί Φόρτισης Ηλεκτρικών Οχημάτων), όπως είναι η διαχείριση των αποβλήτων κοκ. Πώς θα μπορούσαν αυτά να αποτυπωθούν στους στόχους και στις προτεραιότητες των στρατηγικών και των σχεδίων; Δηλαδή, τώρα δεν αρκεί να λάβουμε μια

απόφαση για να φτιάξουμε ένα πάρκο, αλλά πρέπει να συνεκτιμήσουμε ποια θα είναι τα οφέλη για την κοινωνία και το περιβάλλον, αλλά και πως θα είμαστε σε θέση να υλοποιήσουμε μια ανθεκτική προσέγγιση. Αντίστοιχα, ισχύει για τη διαμόρφωση του πλαισίου αντιμετώπισης κρίσεων και έκτακτης ανάγκης σε μία πόλη. Επομένως, η ανθεκτικότητα και η βιώσιμη ανάπτυξη οφείλουν να ενταχθούν στην καθημερινότητα της πόλης και στον σχεδιασμό των δήμων με πολλαπλούς τρόπους. Και χρειάζεται και νομοθετική κάλυψη από την κεντρική κυβέρνηση, έτσι ώστε να γίνουν από κατανοητές από τις διαφορετικές υπηρεσίες.

ΑΤ.: Θα ήθελα να συμπληρώσω ότι κατά τη γνώμη μου η έννοια της ανθεκτικότητας είναι ξένη ή σε πρωτόλεια επεξεργασία στους περισσότερους Δήμους στην Ελλάδα.

Η συζήτηση συνεχίστηκε με τη θέση του Δήμου Αθηναίων.

Ε.Μ.: Εμείς έχουμε αρχίσει το ταξίδι της ανθεκτικότητας από το 2016. Δημιουργήσαμε ένα αυτοτελές γραφείο το οποίο λειτουργεί υπό την εποπτεία του γραφείου Δημάρχου. Σταθήκαμε τυχεροί γιατί αξιοποιήσαμε μία χρηματοδότηση από το ίδρυμα Ροκφέλερ για να δημιουργήσουμε αυτή τη δομή. Ήταν κάπως πιο ευνοϊκή η συγκυρία τότε. Το γραφείο είναι ενταγμένο στη δομή του δήμου. Δε θα επαναλάβω πολλά για τη στρατηγική ανθεκτικότητας, καθώς περιγράφηκε η διαδικασία που ακολούθησε ο Δήμος Θεσσαλονίκης και εμείς ακολουθήσαμε μία παρόμοια συμμετοχική διαδικασία. Η Στρατηγική Ανθεκτικότητας και το Σχέδιο για την Κλιματική Αλλαγή του Δήμου Αθηναίων διακρίνει τέσσερις θεματικές: Ανοιχτή Πόλη, Πράσινη Πόλη, Ζωντανή Πόλη και Προορατική Πόλη.

Θα εστιάσω στον πράσινο πυλώνα που νομίζω μας ενδιαφέρει περισσότερο σε αυτή τη συζήτηση. Το Σχέδιο για την Κλιματική Αλλαγή του Δήμου εκπονήθηκε παράλληλα με τη Στρατηγική Ανθεκτικότητας. Ήταν η πρώτη φορά που η Αθήνα είχε μια εξωστρεφή δράση, αν σκεφτούμε ότι είχε προηγηθεί μια παρατεταμένη περίοδος κρίσης. Τότε, μας βοήθησε πάρα πολύ το Δίκτυο των 100 Ανθεκτικών Πόλεων αλλά και το C40 (Cities Climate Leadership Group) για να συντάξουμε το σχέδιο για την κλιματική αλλαγή. Δημιουργήθηκαν διατμηματικές ομάδες εργασίας μέσα στο δήμο: Μία ομάδα για τη μείωση των εκπομπών και μία άλλη για την κλιματική αλλαγή. Οι ομάδες περιλάμβαναν υπαλλήλους από όλες τις διευθύνσεις των δήμων. Ο καθένας και η καθεμία κουβαλούσε μαζί του, την εμπειρία, το τεχνικό πρόγραμμα και τις λειτουργίες της διεύθυνσης του και μαζί με τον σχεδιασμό του C40 και με τα υπόλοιπα σχέδια που εκπονούσε ο δήμος – το σχέδιο βιώσιμης αστικής ανάπτυξης.

Τότε λοιπόν, μπήκαν οι βάσεις για την υλοποίηση του σχεδίου για το κλίμα και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Ο Πράσινος Πυλώνας που αφορά το σχέδιο για την κλιματική αλλαγή, λειτούργησε στη συνέχεια και ως ένα χρήσιμο εργαλείο για τη χρηματοδότηση του δήμου, για διάφορα έργα. Δηλαδή, το επισημαίνω αυτό και σαν μια επενδυτική στρατηγική. Τέτοια εργαλεία μπορούν να αξιοποιηθούν για την εξεύρεση επενδυτικών πόρων και τη χρηματοδότηση έργων που υπηρετούν αυτούς τους σκοπούς.

Εμείς αναγνωρίζουμε ως πρόβλημα το ότι οι δήμοι λειτουργούν πολύ καθετοποιημένα. Κάθε διεύθυνση ασχολείται αποκλειστικά με τις δικές της αρμοδιότητες και δεν επιτυγχάνεται μια συνολική προσέγγιση των ζητημάτων που απασχολούν έναν δήμο. Όμως η έννοια της κλιματικής αλλαγής και της βιωσιμότητας είναι έννοιες που μπορούν να λειτουργήσουν οριζόντια. Επομένως, αυτό το χάσμα πρέπει να γεφυρωθεί.

Ενδεικτικό είναι, ότι λαμβάνοντας υπόψη τη Στρατηγική Ανθεκτικότητας, η Αθήνα πήρε το 2008 ένα δάνειο 50.000.000 και άλλα 5.000.000 για λύσεις βασισμένες στο οικοσύστημα από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με έμφαση σε αυτό τον στόχο. Το δάνειο αυτό μας προσέφερε μια τεχνική βοήθεια ώστε να ωριμάσουμε τέσσερα έργα για την Αθήνα και ελπίζουμε ότι το επόμενο διάστημα θα έχουμε τεύχη δημοπράτησης. Τα έργα αφορούν τέσσερις περιοχές της Αθήνας: Λόφο Λυκαβηττού, Λαμπρινή, Εξάρχεια, Ακαδημία Πλάτωνα. Τρεις πράσινες διαδρομές στον αστικό ιστό της πόλης (Λαμπρινή, Εξάρχεια, Ακαδημία Πλάτωνα) καθώς και το αντιπλημμυρικό σχέδιο για τον Λόφο του Λυκαβηττού. Μάλιστα, το καλοκαίρι πραγματοποιήθηκε και μια συμμετοχική διαδικασία. Δηλαδή ζητήσαμε από τους δημότες να πουν τη γνώμη τους για τους στόχους των έργων (συγκεκριμένα αύξηση των διαπερατών επιφανειών, της φύτευσης και της βιοποικιλότητας της πόλης).

Στη συνέχεια το λόγο πήρε η εκπρόσωπος της Περιφέρειας Αττικής.

Α.Τ.: Ας ακούσουμε τη θέση της Περιφέρειας Αττικής δεδομένου ότι οι Περιφέρειες, δεσμεύονται θεσμικά να εκπονούν σχέδιο για την προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή.

Α.Γκ.: Να σημειώσω ότι εμείς δε ξεκινήσαμε να ασχολούμαστε με την κλιματική αλλαγή όταν μας επιβλήθηκε από τη νομοθεσία. Είμαστε μια αυτοτελής υπηρεσία που ασχολείται με τον χωρικό σχεδιασμό. Σε πολλές περιφέρειες υπάρχει διεύθυνση ΠΕ.ΧΩ (Περιφερειακού και Χωρικού Σχεδιασμού). Στην Περιφέρεια της Αττικής είναι δύο ξεχωριστές υπηρεσίες. Το 2012 ξεκινήσαμε στο πλαίσιο του προγράμματος OrientGate, μια μελέτη για την τρωτότητα των υγρότοπων της Αττικής σε σχέση με τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, σε συνεργασία με άλλους εταίρους, όπως το ΕΚΒΥ και με κάποιες διακρατικές συνεργασίες. Επίσης εκπονήθηκε και στρατηγική για την προσαρμογή τους. Το 2016 συναντηθήκαμε με τον Δήμο Αθηναίων και το Γραφείο Ανθεκτικότητας. Το 2016 ήρθε η δεσμευτική νομοθεσία αναφορικά με την εκπόνηση Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή και αρχίσαμε να επεξεργαζόμαστε τον προσανατολισμό της υπηρεσίας μας. Αποφασίσαμε ότι για να μελετηθεί η προσαρμογή σε ενδοπεριφερειακό επίπεδο, θα έπρεπε η τρωτότητα να μελετηθεί σε ξεχωριστά σενάρια, η ανάλυση όφειλε να είναι τεκμηριωμένη και να λαμβάνονται υπόψη τα ειδικά χαρακτηριστικά των περιοχών. Θέλαμε να προσεγγίσουμε και το διατομεακό ζήτημα (υγεία, δομημένο περιβάλλον, γεωργία, κτηνοτροφία κοκ.). Παράλληλα θα έπρεπε να συμβατά με το ρυθμιστικό σχέδιο του Δήμου Αθήνας, με τα επιμέρους τοπικά σχέδια (λχ. σχέδια βιώσιμης αστικής κινητικότητας, στρατηγικής ανθεκτικότητας του Δήμου Αθηναίων κοκ.) κα. Επίσης θα έπρεπε να λάβουμε υπόψη το νομοθετικό πλαίσιο καθώς και άλλες πρω-

τοβουλίες και προγράμματα που υλοποιούνται σε αυτό το πλαίσιο. Αναμφίβολα, η συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων φορέων επιβάλλεται.

Η εμπειρία από τα ακραία καιρικά φαινόμενα στην Αττική μας κατέστησε πολύ σαφές ότι όλες αυτές οι πρωτοβουλίες πρέπει να είναι δομημένες με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να χρηματοδοτηθούν από τα χρηματοδοτικά εργαλεία που έχουμε διαθέσιμα.

Τέλος το λόγο πήρε το Πράσινο Ταμείο με σκοπό να παρουσιαστούν τα εργαλεία που θα συνδράμουν στην επίτευξη του στόχου της προσαρμογής.

Α.Τ.: Κα Ντεμίρη, ποια χρηματοδοτικά εργαλεία υφίστανται; Μέχρι που μπορεί αν φτάσει το Πράσινο Ταμείο.

Σ.Ντ.: Για εμάς στο ερώτημα «ποια δομή υλοποιεί τα ΠεΣΠΚΑ», η απάντηση είναι μία και σαφής: όλες. Η διεπιστημόνικοτητα και οι συνέργειες είναι απαραίτητες για την απάντηση στα θέματα της προσαρμογής και της αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής. Σε ό,τι αφορά το καθαυτό χρηματοδοτικό κομμάτι, υπάρχουν τα προγράμματα του Πράσινου Ταμείου, των οποίων δικαιούχοι είναι οι δήμοι (διαμόρφωση ανοιχτών χώρων, αστική αναζωογόνηση, διαμόρφωση ηλεκτρικών σταθμών φόρτισης οχημάτων κα.) και το Πρόγραμμα Φυσικό Περιβάλλον και Καινοτόμες Δράσεις. Το τελευταίο είναι ένα πρόγραμμα που μας δίνει μια ευελιξία και μας δίνει τη δυνατότητα να δούμε την κοινωνία των πολιτών μαζί με τους δήμους.

Η ύπαρξη ενός σχεδίου είναι μια εγγύηση για κάθε χρηματοδότη αναφορικά με την προοπτική του εγχειρήματος που πρόκειται να χρηματοδοτήσει. Στο Πράσινο Ταμείο επιδιώκουμε τη συνεργασία της κοινωνίας των πολιτών με τον δήμο. Ο Δήμος είναι υπεύθυνος για την υλοποίηση του προγράμματος, ωστόσο εμείς επιδιώκουμε να εμπλέκονται κάθε φορά ΜΚΟ, Κοινσεπ και άλλες μη κερδοσκοπικές δομές για την υλοποίηση τέτοιων προγραμμάτων. Θεματικά το ενδιαφέρον μας εστιάζεται στην ανθεκτικότητα και στην τρωτότητα. Επίσης, η συνεκτίμηση της ευαλωτότητας είναι σημαντική, όπως και η συγκέντρωση δεδομένων που να μπορεί να αξιολογήσει η επιστημονική κοινότητα.

Η συμμετοχή των πολιτών ενισχύει τη βιωσιμότητα των έργων και ενισχύει την υποστήριξη των εγχειρημάτων. Ειδικότερα, για τις δράσεις προσαρμογής ισχύει αυτό.

Στο σημείο αυτό προτάθηκε από την κα Ντεμίρη να λάβουν μέρος οι παρευρισκόμενοι σε μια διαδραστική Άσκηση με θέμα «Ποιος θεωρείτε ότι είναι ο πιο ανασταλτικός παράγοντας στην υλοποίηση των τοπικών σχεδίων προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή;»

Εικ 11 Ερωτημα σχετικά με την υλοποίηση των τοπικών σχεδίων στην κλιματική αλλαγή

1.4 ΘΕΜΑΤΙΚΗ Β

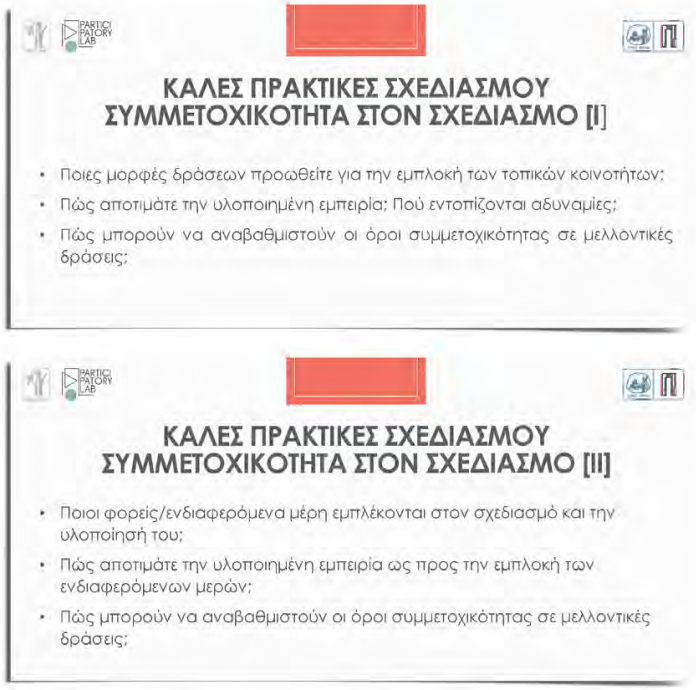

Εικ 12 Καλές πρακτικές Σχεδιασμού και Συμμετοχικότητα στον σχεδιασμό

Α.Τ.: Ποιες μορφές δράσεων προωθείτε για την εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων; Πώς αποτιμάται η υλοποιημένη εμπειρία; Πώς μπορούν να θεσμοθετηθούν ως εργαλείο τέτοιες πρακτικές;

Ε.Μ.: Θεωρούμε τη συμμετοχικότητα πολύ σημαντικό μέρος για την εκπόνηση τόσο της Στρατηγικής Ανθεκτικότητας όσο και για την Προσαρμογή. Αντίστοιχα και για το Σχέδιο Βιώσιμης Κινητικότητας. Βεβαίως, τα τελευταία δύο χρόνια τα συμμετοχικά εργαστήρια πραγματοποιήθηκαν διαδικτυακά. Προσπαθούμε να χρησιμοποιούμε μετά την covid-19 εποχή ψηφιακά εργαλεία. Πολύ επιτυχημένο παράδειγμα συμμετοχής και διαβούλευσης με την τοπική κοινωνία είναι αυτό που πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του έργου για τον Λόφο του Λυκαβηττού. Ένα άλλο πρόγραμμα παράδειγμα συμμετοχικότητας που υλοποιεί ο δήμος από το 2019 είναι το "Adopt a tree". Είχαμε διαπιστώσει ότι πάντα αντιμετωπίζαμε ένα πρόβλημα για την καταμέτρηση των δέντρων – είχαμε καταρτίσει και το δεντρολόγιο για τον Εθνικό Κήπο το οποίο χρησιμοποιήσαμε ως υπόδειγμα- και θέλαμε για να συγκεντρώσουμε περισσότερα data να αξιοποιήσουμε την πλατφόρμα novoville που λειτουργεί στον Δήμο Αθηναίων. Σκεφτήκαμε λοιπόν να ζητήσουμε από τους πολίτες να «υιοθετήσουν» ένα δέντρο μέσω της πλατφόρμας novoville, έτσι ώστε να ποτίζονται τα δέντρα τους θερινούς μήνες, που υπάρχει μεγαλύτερη ανάγκη. Υπάρχει μεγάλη συμμετοχή σε αυτό το έργο.

Σ.Τ.: Εμείς είμαστε στη διαδικασία της προετοιμασίας, η οποία συνέπεσε και με την περίοδο της Covid-19. Οπωσδήποτε, όπως αναφέραμε και προηγουμένως θεωρούμε, αναγνωρίζουμε ως κρίσιμη την εκπόνηση μιας στρατηγικής για την προώθηση της συμμετοχικότητας. Πρέπει να διακρίνονται τα δύο επίπεδα: των κοινοτήτων και των εμπλεκόμενων φορέων. Υπάρχουν διαφορετικά επίπεδα συμμετοχής ανάλογα με το θέμα για το οποίο συζητάμε. Έχουμε καταλήξει λοιπόν σε τρεις προτεραιότητες:

- Σε ό,τι αφορά το stakeholders' engagement: ομάδες εργασίας μέσα στον Δήμο, ο συντονισμός των υφιστάμενων σχεδιασμών (πχ. στον Δήμο Πειραιά υλοποιούνται αυτή τη στιγμή τέσσερα έργα που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή)
- Συνεργασίες των επιμέρους υπηρεσιών.
- Δράσεις Ευαισθητοποίησης και Ενημερώσεις σε επίπεδο τοπικών κοινοτήτων.

Είναι σημαντικό στις διαδικασίες stakeholders' engagement να συμπεριλαμβάνονται οι σημαντικοί πόλοι/δρώντες που δραστηριοποιούνται σε κάθε δήμο. Πχ. ο ΟΛΠ στην περίπτωση του Πειραιά, να περιλαμβάνεται στη συζήτηση που έχει ξεκινήσει για τα θέματα της κλιματικής αλλαγής.

Θέλω να περάσω στο ζήτημα των σχολείων, ο ρόλος των οποίων αναγνωρίζεται ως κρίσιμος και από την πρακτική και από τη διεθνή βιβλιογραφία. Τα σχολεία είναι γέφυρα μεταξύ των δύο επιπέδων που συζητάμε:

αφενός είναι ένα δίκτυο δημόσιων χώρων μέσα στην πόλη, επομένως δε μπορούν παρά να περιλαμβάνονται σε διαδικασίες σχεδιασμού προσαρμογής ή αντιμετώπισης της κλιματικής αλλαγής (Παρίσι, Λονδίνο έχουν αναλάβει τέτοιες πρωτοβουλίες) – πχ. στον Πειραιά που υπάρχει το φαινόμενο της αστικής θερμικής νησίδας, το να αξιοποιηθούν τα σχολεία ως cooling points, έχει οπωσδήποτε μεγάλη σημασία), - αφετέρου τα σχολεία είναι ταυτόχρονα stakeholders και κοινότητα.

Επομένως, το δίκτυο των σχολείων θα έχει κρίσιμο ρόλο στη στρατηγική συμμετοχικότητας που σχεδιάζουμε για το επόμενο διάστημα.

ΣΨ: Οι δήμοι είναι το πρώτο επίπεδο στο οποίο μπορούν να απευθυνθούν οι πολίτες, είτε για προβλήματα που αντιμετωπίζουν, είτε για θέματα που αφορούν καθαυτή την ποιότητα ζωής. Η αστική ανθεκτικότητα αφορά στην ενίσχυση του αστικού ιστού, όλου του οικοσυστήματος, έτσι ώστε να μπορεί να αντιμετωπίσει χρόνιες πιέσεις και κρίσεις και να μπορέσει να προσαρμοστεί. Πέρα από τις δεσμεύσεις που έχουν οι δήμοι από τη νομοθεσία για να εκπονούν τοπικά σχέδια και να ακολουθούν μια διαδικασία που προβλέπεται για την αξιολόγηση και υλοποίησή τους, είναι σημαντικό και πιο δύσκολο οπωσδήποτε να δημιουργείται πλαίσιο συνεργασίας εκτός των ορίων των διοικητικών δομών του δήμου, μια συνθήκη αλληλεπίδρασης με τους δημότες καθώς και διαμόρφωση των προϋποθέσεων για τη συμμετοχή τους σε διαφορετικές φάσεις και επίπεδα του σχεδιασμού. Αυτό που έχουμε διαπιστώσει μέχρι στιγμής, μαθαίνοντας και εμείς τα υπηρεσιακά στελέχη του δήμου να αξιοποιούμε τα συμμετοχικά εργαλεία, είναι ότι οι πολίτες ενεργοποιούνται άμεσα και ουσιαστικά μέσα από τέτοιες διαδικασίες.

Α.Γκ.: Δημιουργήσαμε ομάδες και φέραμε κοντά ανθρώπους και φορείς που είναι εμπλεκόμενοι σε διάφορα θέματα. Για παράδειγμα έχουν δημιουργηθεί ομάδες εμπλεκομένων για θέματα βιοποικιλότητας. Επίσης, δημιουργήσαμε τέσσερις ομάδες εργασίας για το ΠεΣΠΚΑ (Περιφερειακή Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή), οι οποίες συνέβαλαν στην εκπόνηση του σχεδίου πριν αυτό βγει σε διαβούλευση. Βεβαίως, η πανδημία επηρέασε τη διαδικασία. Προσπαθήσαμε να κάνουμε όσο μεγαλύτερη διάχυση της μεθοδολογίας και των βασικών αξόνων και στόχων του έργου, καθώς η ανάλυση και επεξήγηση των ορολογιών που χρησιμοποιούνται (ανθεκτικότητα, τρωτότητα, βιωσιμότητα). Εμείς πιστεύουμε ότι η συμμετοχικότητα θα υλοποιηθεί μέσα από τις διαδικασίες των πιλοτικών προγραμμάτων.

Στη συνέχεια σχολιάστηκαν κάποιες ερωτήσεις που έχουν διατυπωθεί διαδικτυακά και στη παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα της διαδραστικής άσκησης.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΙΙ

ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΧΩΡΙΚΕΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ

04 Εναλλασσόμενες αρχιτεκτονικές και νοηματοδοτήσεις του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου κατά τη διάρκεια της πανδημίας: Πολιτικές διεκδίκησης της ποιότητας ζωής σε μία υγιέστερη πόλη σε ισότιμες συνθήκες στέγασης
Αλίκη Κοσυφολόγου

05 Μια πόλη στο σπίτι: Ικανότητα προσαρμογής στην οικιακότητα κατά τη διάρκεια του lockdown του 2020
Ραούλ Αβίγια-Ρόγιο, Τονέ Φοντ, Κοντσί Μπερενγκουερ, Ιμπόν Μπιλμπάο, Χοσέπ Μπονίγας Αρνάου, Σάιδα Μουξί, Ιγκνάσιο Ουρμπιστόντο Αλόνσο

06 Balco(n)vid-19: Τα μπαλκόνια ως χωρικές εκδηλώσεις νέων μορφών συλλογικότητας
Μιχαέλα Λιτσαρδάκη

07 Μορφές πολιτικής συμμετοχής κατά την περίοδο της πανδημίας: Προκλήσεις για συμπερίληψη, ουσιαστική πολιτική παρέμβαση και κοινωνική κινητοποίηση
Αλίκη Κοσυφολόγου

04

Εναλλασσόμενες αρχιτεκτονικές και νοηματοδοτήσεις του δημόσιου και ιδιωτικού χώρου κατά τη διάρκεια της πανδημίας:

Πολιτικές διεκδίκησης της ποιότητας ζωής σε μία υγιέστερη πόλη σε ισότιμες συνθήκες στέγασης

Εισαγωγικό σημείωμα

Εισηγήτρια:

Αλίκη Κοσυφολόγου,
Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης & Κοινωνιολογίας

Τα μέτρα υποχρεωτικού περιορισμού στο σπίτι, η καραντίνα, οι περιορισμοί στην κινητικότητα και η επιβεβλημένη κοινωνική αποστασιοποίηση συνέβαλαν στην εκ νέου αναγνώριση της σημασίας του δημόσιου χώρου και της ποιότητας ζωής σε αυτόν σε πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο. Η διεκδίκηση για μια πιο υγιή πόλη με ανοιχτούς και προσβάσιμους χώρους για αναψυχή και κοινωνική αλληλεπίδραση έγινε πιο επίκαιρη από ποτέ. Ειδικότερα, κατά τη διάρκεια των μακρόχρονων περιόδων περιορισμού, οι πράσινοι χώροι και τα πάρκα αναδείχτηκαν ως η αναγκαία θεραπεία στην έντονη κοινωνική απομόνωση και τη μοναξιά που αρκετοί άνθρωποι βίωναν κατά τη διάρκεια αυτής της δύσκολης περιόδου. Επιπλέον, μέσα στις συνθήκες αυτές αναπτύχθηκε μία αναβαθμισμένη κατανόηση της ανάγκης του μετασχηματισμού του δημόσιου χώρου, έτσι ώστε να είναι πιο συμπεριληπτικός και κατάλληλος να εξυπηρετήσει τις ανάγκες διαφορετικών κοινωνικών ομάδων. Ακόμα, το αίτημα για έναν πιο ισότιμο και προσανατολισμένο στις ανθρώπινες ανάγκες δημόσιο χώρο αμφισβήτησε την κυρίαρχη μηχανοκίνητη αντίληψη για την κινητικότητα στον αστικό χώρο και ενίσχυσε τη συλλογική επίγνωση για τον συγκριτικά τεράστιο χώρο που διατίθεται στην αυτοκίνηση και για την ανάγκη ένα μέρος αυτού του χώρου να τεθεί εκ νέου στην υπηρεσία του κοινωνικού[1].

Αναμφίβολα, η εμπειρία της πανδημίας έριξε φως στον κρίσιμο ρόλο της ποιότητας του δημόσιου χώρου για τη δημόσια υγεία και την κοινωνική ευημερία. Οι άνισες κατανομές χώρων και πόρων στις πόλεις αποδείχτηκαν καθοριστικής σημασίας για την περαιτέρω διασπορά της Covid-19, επηρεάζοντας δυσανάλογα τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Συμπληρωματικά με τα προηγούμενα, η πανδημία επίσης αμφισβήτησε και μετασχημάτισε τους τρόπους με τους οποίους οι πολίτες είναι πολιτικά και κοινωνικά ενεργοί, και συνεπώς, είχε σημαντικό αντίκτυπο στην ποιότητα της δημοκρατίας σε πολλές χώρες σε όλο τον κόσμο. Ωστόσο, η πανδημία δεν σηματοδότησε μία παύση της πολιτικής δραστηριότητας σε διεθνή κλίμακα, αλλά αντίθετα έγινε το εφαλτήριο για την ανάδυση διαφορετικών κοινωνικών και πολιτικών κινημάτων.

Παράλληλα, αυτή η πρωτόγνωρη συλλογική εμπειρία της πανδημίας έθεσε υπό αμφισβήτηση κυρίαρχες αντιλήψεις για τη στέγη και την οικιακότητα αυτή καθαυτήν. Η μακροχρόνια παραμονή στο σπίτι μετασχήματισε και ανέδειξε πολλαπλές νέες χρήσεις του και αμφισβήτησε συνολικά την κυρίαρχη πρόσληψη της οικιακής ζωής ως αυστηρά ιδιωτικής. Η τηλεργασία, η τηλεκπαίδευση, η κοινωνικά αποστασιοποιημένη κοινωνικοποίηση μέσω εναλλακτικών ψηφιακών διαύλων προώθησαν τη συγχώνευση της δημόσιας με την ιδιωτική ζωή. Αναπόφευκτα, σε αυτό το πλαίσιο, η ποιότητα της στέγης επέδρασε καθοριστικά στον τρόπο με τον οποίο διαφορετικές κοινωνικές ομάδες βίωσαν την καραντίνα και τον επιβεβλημένο από τις υγειονομικές συνθήκες περιορισμό. Οι κοινωνικά ευάλωτες ομάδες του πληθυσμού, οι μετανάστες και οι μετανάστριες, τα άτομα με αναπηρία και οι γυναίκες επλήγησαν σοβαρά από τις αρνητικές συνέπειες της πανδημίας. Οι μετανάστες που κατοικούν

1. Anne-Marie Broudehoux, "Post-pandemic cities can permanently reclaim public space in gathering places," The Conversation (3/1/2021), διαθέσιμο στο: https://theconversation.com/post-pandemic-cities-can-permanently-reclaim-public-spaces-as-gathering-places-150729

σε ακατάλληλες και με κακή υγιεινή δομές στέγασης και καμπ στα όρια της πόλης ή σε συνωστισμένα διαμερίσματα με ελλείψεις σε βασικές υποδομές, οι γυναίκες που επωμίστηκαν το δυσανάλογο βάρος των υποχρεώσεων φροντίδας σε συνδυασμό με την τηλεργασία[2], άνθρωποι με προβλήματα υγείας, οι οποίοι δεν είχαν πρόσβαση σε μονάδες και υπηρεσίες υγείας, που είχαν αναστείλει τη λειτουργία τους εξαιτίας της πανδημίας, αναγκαίοι εργαζόμενοι και εργαζόμενες, που πάλευαν να διαχειριστούν την υπερεργασία και το συναισθηματικό και ψυχολογικό στρες της περιόδου, είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μιας λίστας που μπορεί να συνεχίζεται για πάντα.

Ακόμα, κατά την περίοδο της καραντίνας, αναδείχτηκαν όψεις μιας πολύπλευρης κοινωνικής κρίσης. Για παράδειγμα, στην Ελλάδα αυξήθηκαν η ανεργία και η φτώχεια. Ενδεικτικό είναι ότι τον Δεκέμβριο του 2020 η ανεργία στην Ελλάδα έφτασε στο 16,85%, ποσοστό το οποίο ήταν το δεύτερο μεγαλύτερο ποσοστό στην Ευρωζώνη[3]. Αντίστοιχα, αυξήθηκαν οι εκδηλώσεις έμφυλης και ενδοοικογενειακής βίας[4], ενώ οι δημόσιες δομές υγείας και τα νοσοκομεία αντιμετώπιζαν σοβαρές προκλήσεις σε ό,τι αφορά τη λειτουργία τους σε όλη τη διάρκεια της περιόδου. Χωρίς αμφιβολία, η ελληνική εμπειρία είναι εμβληματική και ταυτόχρονα συναφής με τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά τη διάρκεια της πανδημίας σε άλλες χώρες του Νότου που έχουν πληγεί σοβαρά από τις πολιτικές της λιτότητας, όπως, για παράδειγμα, η Ιταλία, που χτυπήθηκε βαριά από την πανδημία της Covid-19, ή η Ισπανία.

Το συνέδριο «Συμμετοχικός σχεδιασμός: Πόλη, περιβάλλον και κλιματική αλλαγή» («Σεράφειο», Αθήνα, 19–21 Νοεμβρίου 2021) διοργανώθηκε με επιτυχία σε μια περίοδο συνυφασμένη με τις αντιφάσεις της τρέχουσας υγειονομικής κρίσης. Η μελέτη των συμμετοχικών μοντέλων και των σχετιζόμενων διαδικασιών για την ανάπτυξη των πολιτικών σχεδιασμού για την πόλη, το περιβάλλον και τον δημόσιο χώρο αναπόφευκτα οφείλει να συμπεριλάβει τις διαφορετικές όψεις της εμπειρίας της πανδημίας και του αντικτύπου τους στον δημόσιο χώρο, στη συμμετοχή των πολιτών και στο περιβάλλον. Κάποιες από αυτές τις όψεις συζητιούνται αναλυτικά σε αυτό το κεφάλαιο.

2. «Οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται στα επαγγέλματα υγείας –σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat του 2019, το 78% των εργαζόμενων σε δομές υγείας είναι γυναίκες– ενώ την ίδια στιγμή αναλαμβάνουν ένα δυσανάλογα μεγαλύτερο μέρος ευθυνών για τη φροντίδα των παιδιών, των ηλικιωμένων και των ασθενών στο σπίτι». Βλ. Kosyfologou, A. (2020). "Vulnerable" equality in Times of a pandemic. Rosa Luxemburg Stiftung Athens, διαθέσιμο στο: https://rosalux.gr/sites/default/files/austerity_corona_en_1.pdf

3. "Unemployment Rate in Greece", Statista, διαθέσιμο στο: https://www.statista.com/statistics/263698/unemployment-rate-in-greece/

4. Σύμφωνα με την έκθεση της Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων και Οικογενειακής Πολιτικής (τέως Γενικής Γραμματείας Ισότητας των Φύλων), η οποία δημοσιεύτηκε τον Μάιο του 2020, η καραντίνα στο σπίτι και οι περιορισμοί στις μετακινήσεις «είχαν ως αποτέλεσμα να είναι η ενδοοικογενειακή βία πιο συχνή και πιο επικίνδυνη για τις γυναίκες και τα παιδιά». Βλ. «Διμηνιαία Έκθεση ΓΓΙΦΟΠ για την Πρόληψη και Αντιμετώπιση της Βίας κατά των Γυναικών και της Ενδοοικογενειακής Βίας, κατά τη διάρκεια της περιόδου των περιορισμών στην κινητικότητα εξαιτίας της Covid-19 στην Ελλάδα. Ανάλυση των στοιχείων για την Έμφυλη Βία από το Δίκτυο δομών και τη γραμμή SOS Hotline 15900» (Μάρτιος 2020-Απρίλιος 2020), σελ. 1.

Η αρχιτεκτονική ομάδα Arquitectos de Cabecera (Raül Avilla-Royo, Tonet Font, Conchi Berenguer-Urrutia, Ibon Bilbao España, Josep Bohigas Arnau, Zaida Muxí, Ignacio Urbistondo Alonso) στο άρθρο τους «A city at home: domela Ciudad en la casa: capacity of adaptation of the domestic during 2020 Covid-19 lockdown» αναλύει τους τρόπους με τους οποίους το σπίτι έχει αλλάξει κατά τη διάρκεια της πανδημίας και μέσα από την εντατικοποίηση κάποιων οικιακών δραστηριοτήτων καθώς και μέσα από την ενσωμάτωση νέων, παραδοσιακά συνδεμένων με τη ζωή στην πόλη. Η Μιχαέλα Λιτσαρδάκη στο άρθρο της «Balco(n)vid-19: Μπαλκόνια, ως χωρικές εκδηλώσεις νέων μορφών συλλογικότητας», διερευνά συλλογικές πρακτικές και νέες μορφές κοινωνικοποίησης, που αναδείχτηκαν κατά τη διάρκεια της πρώτης καραντίνας με αυθόρμητες ή πιο οργανωμένες εκδηλώσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν σε μπαλκόνια, σε σχέση με τον ρόλο του μπαλκονιού ως ενός μεταβατικού χώρου μεταξύ ιδιωτικής και δημόσια ζωής. Τέλος, η Αλίκη Κοσυφολόγου στο άρθρο της «Πολιτική Συμμετοχή κατά την περίοδο της πανδημίας: Προκλήσεις για συμπερίληψη, ουσιαστική πολιτική ένταξη και κοινωνική κινητικότητα» μελετά τις υβριδικές τάσεις στην πολιτική συμμετοχή και δραστηριότητες που αναδείχτηκαν κατά τη διάρκεια της περιόδου του επιβεβλημένου κατ' οίκον περιορισμού, οι οποίες αμφισβήτησαν τις κυρίαρχες διχοτομίες μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου και μετασχημάτισαν τις πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

[1] Anne-Marie Broudehoux, "Post-pandemic cities can permanently reclaim public space in gathering places," The Conversation (3/1/2021), διαθέσιμο στο: https://theconversation.com/post-pandemic-cities-can-permanently-reclaim-public-spaces-as-gathering-places-150729

[2] «Οι γυναίκες υπερεκπροσωπούνται στα επαγγέλματα υγείας –σύμφωνα με στοιχεία της Eurostat του 2019, το 78% των εργαζόμενων σε δομές υγείας είναι γυναίκες– ενώ την ίδια στιγμή αναλαμβάνουν ένα δυσανάλογα μεγαλύτερο μέρος ευθυνών για τη φροντίδα των παιδιών, των ηλικιωμένων και των ασθενών στο σπίτι». Βλ. Kosyfologou, A. (2020). "Vulnerable" equality in Times of a pandemic. Rosa Luxemburg Stiftung Athens, διαθέσιμο στο: https://rosalux.gr/sites/default/files/austerity_corona_en_1.pdf

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Broudehoux, A.-M., "Post-pandemic cities can permanently reclaim public space in gathering places," The Conversation (3/1/2021), διαθέσιμο στο: https://theconversation.com/post-pandemic-cities-can-permanently-reclaim-public-spaces-as-gathering-places-150729

«Bimonthly Report Newsletter #1: Policies and Actions of the GSFPGE for the Prevention and Response to Violence Against Women and Domestic Violence, During the Movement Restriction Due to the Pandemic of the Covid-19 in Greece. Analysis of Gender-Based Violence Data from the Network of Structures and the S.O.S. Hotline 15900» (Μάρτιος 2020-Απρίλιος 2020).

Kosyfologou, A. (2020). "Vulnerable" equality in Times of a pandemic. Rosa Luxemburg Stiftung Athens, διαθέσιμο στο: https://rosalux.gr/sites/default/files/austerity_corona_en_1.pdf

«Unemployment Rate in Greece», Statista, διαθέσιμο στο: https://www.statista.com/statistics/263698/unemployment-rate-in-greece/

05

Μια πόλη στο σπίτι:
Ικανότητα προσαρμογής στην οικιακότητα κατά τη διάρκεια του lockdown του 2020

Εισηγητές/τριες:

Ραούλ Αβίγια – Ρόγιο (Raül Avilla-Royo), Αρχιτέκτονας, Υποψήφιος διδάκτορας στο Royal College of Art (Λονδίνο) Μέλος της συνεργατικής ομάδας Arquitectos de Cabecera

Τονέ Φοντ (Tonet Font), Αρχιτέκτοντας – Πολεοδόμος, Διδάσκων στην Ανώτατη Σχολή Αρχιτεκτονικής της Βαρκελώνης (ETSAB), μέλος της ομάδας Arquitectos de Cabecera

Κοντσί Μπερενγκουερ – Ουρούτια (Conchi Berenguer-Urrutia), Αρχιτέκτονας μέλος των Arquitectos de Cabecera

Ιμπόν Μπιλπάο (Ibon Bilbao), Αρχιτέκτονας, Αναπληρωτής Καθηγητής στο Τμήμα αρχιτεκτονικών έργων της Ανώτατης Σχολής Αρχιτεκτονικής της Βαρκελώνης, μέλος των Arquitectos de Cabecera

Χοσέπ Μπονίγας Αρνάου (Josep Bohigas Arnau), Αρχιτέκτονας και συντονιστής του θεματικού εργαστηρίου των Arquitectos de Cabecera στην Ανώτατη Σχολή Αρχιτεκτονικής της Βαρκελώνης, μέλος των Arquitectos de Cabecera

Σάιδα Μουξί (Zaida Muxí), Δρ. Αρχιτέκτονας – Πολεοδόμος, μέλος των Arquitectos de Cabecera

Ιγνάσιο Ουρμπιστόντο Αλόνσο (Ignacio Urbistondo Alonso), Αρχιτέκτονας μέλος των Arquitectos de Cabecera

Το ξέσπασμα της παγκόσμιας υγειονομικής κρίσης Covid-19 στις αρχές του 2020 οδήγησε στην εφαρμογή μιας σειράς πρωτοκόλλων και μέτρων ασφαλείας, με σκοπό τον έλεγχο και τον περιορισμό της διασποράς της νόσου. Απέναντι στην έλλειψη μιας συνολικής κυβερνητικής απάντησης, ένα από τα πιο επιδραστικά μέτρα σε πολλές χώρες ήταν ο υποχρεωτικός περιορισμός στο σπίτι, που σε κάποιες περιπτώσεις διήρκεσε βδομάδες ή ακόμα και μήνες. Η αναπάντεχη αυτή εξέλιξη άλλαξε ριζικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και κατοικούμε τις πόλεις και τα σπίτια μας: Ενώ ο δρόμος μετατράπηκε σε ένα άδειο μέρος, χωρίς κοινωνικές, οικονομικές και ψυχαγωγικές δραστηριότητες να λαμβάνουν χώρα σε αυτόν, η ζωή περιορίστηκε στον οικιακό χώρο, όπου οι κοινωνικές σχέσεις μεταφέρθηκαν. Αν και η κατάσταση ήταν διαφορετική σε κάθε χώρα και αστικό ιστό και μολονότι τα μέτρα περιορισμού διέφεραν μεταξύ των χωρών, αυτή η πρωτόγνωρη κατάσταση της εξαίρεσης μας αναγκάζει να δούμε το σπίτι αυτό καθαυτό σαν μια ολόκληρη πόλη.

Αυτό το κείμενο παρουσιάζει τα συμπεράσματα μιας ανάλυσης των μεταβαλλόμενων χρήσεων, συνηθειών και χωρικών μετασχηματισμών του οικιακού χώρου κατά τη διάρκεια του λοκντάουν. Η συγκεκριμένη έρευνα πραγματοποιήθηκε στο στούντιο των Arquitectos de Cabecera στη Σχολή Αρχιτεκτονικής της Βαρκελώνης (ETSAB) κατά τη διάρκεια των πρώτων πέντε βδομάδων του λοκντάουν. Οι ερευνητικές μέθοδοι περιλαμβάνουν την εθνογραφία και την αυτοεθνογραφία. Το σύμπαν αυτής της έρευνας αποτελείται από είκοσι εφτά οικήματα κατοικημένα από νέους και νέες, φοιτητές και φοιτήτριες Αρχιτεκτονικής, ηλικίας 23 ως 29 ετών, και από τους συγκατοίκους τους. δεκαοχτώ μονάδες είναι διαμερίσματα, οχτώ είναι σπίτια που φιλοξενούν μία οικογένεια, ενώ ένα είναι μία φάρμα. Τα είκοσι τρία εξ αυτών βρίσκονται στην Καταλονία και τα υπόλοιπα στις Βαλεαρίδες Νήσους, στην κοινότητα της Βαλένθιας και στη Χώρα των Βάσκων. Η κατοικήσιμη επιφάνεια των οικημάτων κυμαίνεται μεταξύ σαράντα πέντε και τριακοσίων εβδομήντα τετραγωνικών μέτρων, τα είκοσι τρία από τα σπίτια έχουν εξωτερικούς χώρους, όπως μπαλκόνι ή αυλή, και τα τέσσερα δεν έχουν. Αναφορικά με τη σύνθεση των νοικοκυριών, τα δεκαπέντε είναι πυρηνικές οικογένειες τριών ως πέντε ατόμων, ενώ υπάρχουν ακόμα μία διευρυμένη οικογένεια, τρία άτομα που μοιράζονται το σπίτι με ένα μονογονέα, τέσσερα διαμερίσματα συγκατοίκων χωρίς σχέση συγγένειας και τρία ζευγάρια.

Η κατάσταση έκτακτης ανάγκης κηρύχτηκε από τις 13 Μαρτίου ως την 21η Ιουνίου στην Ισπανία, ως ένα ακραίο κυβερνητικό μέτρο για την αντιμετώπιση της πανδημίας της Covid-19. Η κήρυξη της κατάστασης έκτακτης ανάγκης συνοδεύτηκε από ένα υποχρεωτικό λοκντάουν, το οποίο διήρκεσε μέχρι την 28η Απριλίου του 2020. Κατά την περίοδο αυτή, οι οικονομικές δραστηριότητες στη χώρα περιορίστηκαν δραστικά –το ισπανικό GBP κατακρημνίστηκε στο 17,8% μεταξύ Απριλίου και Ιουνίου–,[1] ενώ οι άτυπες οικονομικές δραστηριότητες σταμάτησαν τελείως. Τα μοναδικά καταστήματα που επιτρεπόταν να συνεχίσουν να λειτουργούν ήταν τα σουπερμάρκετ και τα φαρμακεία, και μόνο οι «αναγκαίοι εργαζόμενοι» παρέμειναν ενεργοί,

*1. "Cuando el confinamiento golpe**ó** la economí**a**," el Pais (31/12/2020), διαθέσιμο στο: www.elpais.com/economia/2020-12-30/cuando-el-confinamiento-golpeo-la-economia.html*

για παράδειγμα, οι εργαζόμενοι που ο ρόλος τους ήταν συνδεμένος με τη διανομή τροφίμων ή τις ιατρικές αρμοδιότητες. Για την υπόλοιπη κοινωνία, η έξοδος από το σπίτι ήταν πιθανή μόνο για δύο λόγους: για την προμήθεια τροφίμων και βασικών υγειονομικών προϊόντων και για τη βόλτα των κατοικιδίων. Σε περίπτωση μόλυνσης από τη νόσο, το ιατρικό πρωτόκολλο προέβλεπε καραντίνα δύο εβδομάδων σε ένα απομονωμένο δωμάτιο.

Το σπίτι –οποιοδήποτε σπίτι– αρχικά σχεδιάστηκε για να επιλύσει μέρος των χωρικών μας αναγκών και των καθημερινών μας δραστηριοτήτων κατά τη διάρκεια ενός μέρους του χρόνου μας. Τα υπόλοιπα λαμβάνουν χώρα αλλού και με συντροφιά άλλων, και όχι των μελών του νοικοκυριού μας. Ο περιορισμός στο σπίτι άλλαξε δραστικά αυτή την κατάσταση. Για ένα διάστημα όλες οι δραστηριότητές μας αναπτύσσονταν στο σπίτι όλη την ώρα.

Η απόρριψη του δρόμου φυσικά και κοινωνικά άλλαξε το σπίτι και ενίσχυσε τη σχέση στέγης-κατοίκων. Για τους ενοίκους, ο φυσικά κατοικήσιμος χώρος αντιστοιχιζόταν στα όρια του σπιτιού. Το σπίτι, από την άλλη πλευρά, ήταν υπεύθυνο να επιλύσει κάθε ανάγκη των κατοίκων: τόσο εκείνες που ήταν ήδη γνωστές ως οικιακές δραστηριότητες, όσο και τις νέες χρήσεις, για τις οποίες ο οικιακός χώρος δεν ήταν αρχικά προορισμένος. Η πολιτισμική κατασκευή του σπιτιού (Rybczynski, 1992) αμφισβητήθηκε από την εντατικοποίηση των οικιακών χρήσεων και ο οικιακός μετασχηματισμός των αστικών δραστηριοτήτων αμφισβήτησε το σπίτι.

Το σπίτι καθορίζεται αποκλειστικά από τα μετρήσιμα όρια του φυσικού χώρου, τους χρήστες που το κατοικούν και τα έπιπλα και τα αντικείμενα, που κάνουν εφικτές τις δραστηριότητες και τη χρήση. Τα τελευταία μπορούν να κατανοηθούν ως «σημεία κατοίκησης» (Benjamin, 1972, σελ. 183) και προσθέτουν επίθετα στον χώρο. Αρκετές φορές τα δωμάτια ονομάζονται με γνώμονα τα έπιπλα που περιέχονται σε αυτά. Η επανατοποθέτησή τους κάνει εφικτές διαφορετικές χρήσεις και τεκμήρια χρήσης καθώς και συνήθειες. Κατά τη διάρκεια του λοκντάουν, αυτό σήμαινε την προσαρμογή προγραμμάτων, την επινόηση νέας ρουτίνας, την ένταξη στον εσωτερικό χώρο δραστηριοτήτων που συνήθως αναπτύσσονταν αλλού, και μια διαδικασία διαρκούς διαπραγμάτευσης μεταξύ των μελών του νοικοκυριού και ιδιοποίησης των κοινών χώρων.

Η εθνογραφική ανάλυση αποκάλυψε πως κάθε χώρος του σπιτιού βρήκε ένα νέο νόημα κατά τη διάρκεια του λοκντάουν:

Σε πολλά σπίτια, η πρώτη ενέργεια ήταν η δημιουργία ενός αυτοσχέδιου γραφείου για την εξ αποστάσεως εργασία, σε μία άσκηση συμφιλίωσης μεταξύ του προσωπικού, της οικογένειας και της επαγγελματικής ζωής. Τα γραφεία εγκαταστάθηκαν στην τραπεζαρία, στο τραπέζι της κουζίνας ή μεταφέρθηκαν στο υπνοδωμάτιο για να φιλοξενήσουν προσωπικές συναντήσεις (Εικόνα 1).

Για να διευκολυνθούν η φυσική άσκηση και οι ψυχαγωγικές δραστηριότητες, τα καθιστικά μετατράπηκαν σε γυμναστήρια, πίστες χορού ή παιδικές χαρές, με έπιπλα που μετακινούνταν περιμετρικά του χώρου. Η θέση τους ως μεγαλύτερων δωματίων του σπιτιού είχε ως αποτέλεσμα να γίνουν οι πιο πολυχρηστικοί χώροι (Εικόνα 2).

Τα τραπέζια στην τραπεζαρία έγιναν τα πιο πολυδύναμα έπιπλα, όπου η εργασία, οι οικιακές ή ψυχαγωγικές χρήσεις και δραστηριότητες λάμβαναν χώρα και αλληλεπικαλύπτονταν στον χώρο και στον χρόνο (Εικόνα 3).

Τα υπνοδωμάτια, ως η απόλυτη έκφραση της ιδιωτικότητας, έγιναν μικρής κλίμακας πολλαπλών χρήσεων χώροι για κάθε άτομο ξεχωριστά: βιβλιοθήκες, δωμάτια πρόβας, κινηματογράφοι μιας θέσης. Για όλους όσοι μολύνθηκαν από την Covid-19 το υπνοδωμάτιο έγινε ένας τύπος περιορισμού μέσα στον περιορισμό, περιορίζοντας τον ζωτικό χώρο σε λίγα τετραγωνικά μέτρα (Εικόνα 4).

Από τα απαγορευμένα γεύματα εκτός σπιτιού λόγω του λοκντάουν, η χρήση της κουζίνας εντατικοποιήθηκε τόσο ως ενός χώρου φαγητού, αλλά και για κοινωνικούς σκοπούς, φιλοξενώντας όλων των ειδών τις άτυπες δραστηριότητες και επιτελώντας ταυτόχρονα τον ρόλο του κέντρου των logistics του αποκλεισμένου σπιτιού. Όπως αναφέρθηκε στις «Ειδήσεις», το λοκντάουν ενίσχυσε το ενδιαφέρον πολλών για τη μαγειρική[2] (Εικόνα 5).

Απουσία των εξωτερικών χώρων για περπάτημα, οι διάδρομοι έγιναν οι νέοι δρόμοι για να τεντώνονται τα πόδια. Τα σπίτια με πολλές πόρτες βρήκαν τα πλεονεκτήματά τους με τον πολλαπλασιασμό των δρομολογίων. Σπίτια με γωνίες επέτρεπαν να γίνει μια νέα ανακάλυψη στο επόμενο περπάτημα, αποφεύγοντας το πανοπτικό βλέμμα στον χώρο και δημιουργώντας γωνιές ιδιωτικότητας. Το σπίτι, όπως το περιέγραψε ο Ταντζάκι (Tanizaki, 2009), είναι η ανάγκη για χώρους φωτός και σημεία σκίασης (Εικόνα 6).

Ο εξωτερικός χώρος γινόταν αντιληπτός σαν ένα εχθρικό μέρος, από το οποίο έπρεπε να προστατευτούμε: το μέρος από το οποίο ο ιός μπορεί να προέρχεται. Από την άλλη πλευρά, έγινε ένας πλεονάζων χώρος –δεν υπήρχε πλέον κανείς, για να τον υποδεχτεί– και ανακάλυψε νέες και απροσδόκητες χρήσεις ως το σημείο τέλους των διαδρομών προς τα σπίτια και όχι ως η αρχή του από αυτά. Από την άλλη πλευρά, μετασχηματίστηκε σε κάτι που θύμιζε έναν τελετουργικό θάλαμο αποσυμπίεσης, έναν αναγκαίο σταθμό κατά την αποχώρηση ή την άφιξη από τον δρόμο, όπου τα πρωτόκολλα απολύμανσης και αποφυγής της μόλυνσης ήταν σε εφαρμογή. Η ενέργεια της εισόδου στο σπίτι δεν λάμβανε χώρα πλέον μετά το άνοιγμα μιας κλειδωμένης πόρτας (το όριο της ιδιοκτησίας), αλλά μετά το πέρασμα του κατωφλιού ήταν ο προθάλαμος, όπου τα ρούχα αλλάζονταν και τα χέρια απολυμαίνονταν. Μόνο ύστερα από αυτό ήταν εφικτό να υπάρξει επαφή με τους υπόλοιπους κατοίκους του σπιτιού (Εικόνα 7).

Οι χώροι αποθήκευσης κέρδισαν μια αναπάντεχη σημασία: από τη μια πλευρά, η εμμονική παροχή των ειδών πρώτης ανάγκης, ειδικότερα στην αρχή της καραντίνας και με τον φόβο της σπάνεώς τους, που δημιούργησε πανικό. Από την άλλη πλευρά, η διαθεσιμότητα του χρόνου στο σπίτι ώθησε αρκετούς να εξετάσουν, επιτέλους, τις ντουλάπες και τους αποθηκευτικούς χώρους, αναζητώντας αναγκαία αντικείμενα για να πετάξουν, ή ξεχασμένα για να τα εντάξουν εκ νέου στις καθημερινές τους δραστηριότητες.

2. Βλ., για παράδειγμα, "Mercadona agota la levadura y los clientes enloquecen," Economía Digital (4/4/2020), διαθέσιμο online.

Όπως ο οικιακός χώρος, η πόλη ως δημόσιος χώρας επίσης διήλθε αξιοσημείωτων αλλαγών. Αρχίσαμε να οικειοποιούμαστε τον δρόμο, χωρίς να πατάμε πάνω σε αυτόν, και το «πάτωμα» της πόλης έχασε τον δημόσιο χαρακτήρα του. Το τοπικό εμπόριο απειλήθηκε μετά από βδομάδες αναστολής λειτουργίας, γεγονός το οποίο παρήγαγε μία αποφασιστική αλλαγή στην ταυτότητα των πόλεων. Η μαζική κατανάλωση και ο μαζικός τουρισμός, καθώς και συνδεόμενος με αυτές τις δραστηριότητες εξευγενισμός, ξαφνικά σταμάτησαν.

Τα παράθυρα απέκτησαν ακόμα πιο θεμελιώδη σημασία για τον οικιακό χώρο, κρίσιμη για τη σωματική και ψυχική υγεία των κατοίκων. Αναπόφευκτα, οι ένοικοι ξεκίνησαν να αποφεύγουν τα δωμάτια με ανεπαρκή φωτισμό ή αερισμό.[3] Τα εξωτερικά παράθυρα επέτρεπαν τη σύνδεση με τους ρυθμούς της πόλης, που συμβαίνουν πέρα από τα όρια τα ιδιωτικότητάς μας. Οι δρόμοι έγιναν, επιτέλους, ήσυχα και ήρεμα, φιλικά μέρη για τους (ανύπαρκτους) πεζούς. Κοιτάζαμε προς τα έξω και ανακαλύπταμε εκ νέου τους γείτονες μέσα από αδιάκριτα παράθυρα, ρίχνοντας ματιές στις ζωές των άλλων και εκθέτοντας παράλληλα τη δική μας ιδιωτικότητα (Εικόνα 9, Εικόνα 10).

Μπαλκόνια, αυλές, κήποι και ιδιωτικά αποκαλύφθηκαν ως δισυπόστατα στοιχεία που καθιστούσαν εφικτό να βρίσκεται κανείς έξω χωρίς να αφήνει το σπίτι. Προσπερνώντας την απομόνωση και τηρώντας τη την ίδια στιγμή. Σε αυτούς τους χώρους βρήκαμε την αποσυμπίεση της έκτασης του ιδιωτικού. Με άδειους δρόμους και συνωστισμένα σπίτια, η διχοτομία εσωτερικού-ιδιωτικού-ήσυχου και εξωτερικού-εκτεθειμένου-θορυβώδους αντιστράφηκε. Παραδόξως, η μοναξιά δεν εντοπιζόταν στην οικειότητα του εσωτερικού χώρου, αλλά στον εκτεθειμένο εξωτερικό (Εικόνα 11).

Οι εξωτερικοί χώροι αποκάλυψαν μια υποτιμημένη δυναμική κοινωνικοποίησης: Η κοινωνικοποίηση με τους γείτονες δεν συνέβαινε πλέον στους χώρους κυκλοφορίας ενός κτηρίου, αλλά σε εκτεθειμένα μπαλκόνια. Η δημόσια συνθήκη του ισογείου, συνδεμένη με την κοινωνική ζωή, ανασυγκροτήθηκε στον αέρα. Η κοινωνική απόσταση μετριόταν από την εμβέλεια της φωνής από μπαλκόνι σε μπαλκόνι (Εικόνα 12).

Τα «ψηφιακά μπαλκόνια» συνέδεαν την κοινωνία εκθέτοντας την ίδια στιγμή την οικιακότητά της. Σαν ένας εισβολέας που δεν έχει προσκληθεί, οι τηλεδιασκέψεις επέτρεψαν την εισβολή στην ιδιωτική ζωή των ανθρώπων: Οι λεπτομέρειες της προσωπικότητας συστηματικά βρίσκονταν εκτεθειμένες μέσα από έπιπλα και αντικείμενα, μέλη του σπιτιού στο πίσω μέρος, κλάματα μωρών και κατοικίδια. Τα όρια μεταξύ ιδιωτικού έγιναν ασαφή, τόσο εξαιτίας της έκθεσης της ιδιωτικότητας όσο και της αναπροσαρμογής των προγραμμάτων και των συνηθειών, κάνοντας δύσκολο τον διαχωρισμό μεταξύ των δύο (Εικόνα 13).

Για όλους όσοι έχουν νεότερα ή μεγαλύτερα εξαρτώμενα μέλη στην οικογένεια, η συμφιλίωση επαγγελματικής ζωής με τις φροντίδες ήταν μια μεγάλη πρόκληση. Σε αυτό το πλαίσιο, η διαρρύθμιση του σπιτιού έπαιξε καθοριστικό ρόλο.

3. Στην Ισπανία ο πιο κοινός τύπος κατοικίας είναι τα διαμερίσματα, με πολλά δωμάτια που αερίζονται από μικρές αυλές.

Οι εκπαιδευτικοί θεσμοί, όπως τα πανεπιστήμια και τα σχολεία έκλεισαν, και μεταμορφώθηκαν σε διάχυτα πανεπιστημιακά campus, τα οποία αποτελούνταν από ασύνδετα θρανία, έγιναν μια εικονική ακαδημία που βρίσκεται παντού και πουθενά την ίδια στιγμή. Η παρακολούθηση ενός μαθήματος χωρίς φυσική παρουσία απελευθερώθηκε από ορισμένους κανόνες, περιορισμούς και κοινωνικές συμβάσεις.[4] Παρά το ότι ήταν διαθέσιμη και πριν από το 2020, η χρήση της τεχνολογίας ως ψηφιακού εργαλείου πήρε μία ώθηση για μια εφαρμογή ευρείας κλίμακας (Εικόνα 8).

Πέρα από τη ρομαντικοποιημένη προσέγγιση στο λοκντάουν, αυτή η κατάσταση απαιτεί μια κριτική προσέγγιση στις αστικές και οικιακές συνθήκες της πόλης.[5] Τα μέτρα του λοκντάουν οδήγησαν σε αύξηση της θεσμικής ρύθμισης και των μέτρων ελέγχου (Preciado, 2020), περιορίζοντας και καταστέλλοντας κάποια από τα πιο θεμελιώδη δικαιώματα στον αστικό χώρο: την απόλαυση της πόλης, τον δρόμο σε ένα επίπεδο καθημερινό και τις κοινωνικές σχέσεις που απορρέουν από αυτό.

Παραδόξως, τα μέτρα πρόληψης για τον ιό που είχαν τον μεγαλύτερο αντίκτυπο –το οικιακό λοκντάουν– βασίζονταν στο δικαίωμα για ένα αξιοπρεπές και κατάλληλο σπίτι για να περιοριστεί ο καθένας και η καθεμία, το οποίο, όπως γνωρίζουμε, δεν είναι κάτι που ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις και για όλους. Το λοκντάουν τεκμηρίωσε τις μεγάλες κοινωνικές, αστικές και οικιακές ανισότητες στις πόλεις μας. Οι συνθήκες στέγασης που είναι κάτω από το όριο των θεμελιωδών προδιαγραφών έχουν αναδείξει την απόσταση μεταξύ των ρυθμιστικών στόχων και της αστικής πραγματικότητας, όπου η στέγαση υπόκειται σε μεγάλη οικονομική πίεση. Για αυτό τον λόγο, μια αξιολόγηση των προδιαγραφών σχεδιασμού και των κανονισμών του οικιακού χώρου είναι απαραίτητη.

Από το να μετατρέψουμε το σπίτι σε πόλη, η κατάσταση του περιορισμού στο σπίτι έπρεπε να ενισχύσει εκ νέου την επιθυμία για καλής ποιότητας δημόσιο χώρο, όπου «το δικαίωμα στην πόλη» υπάρχει κατηγορικά (Lefebvre, 2017 [1968]) – και από όπου τα δίκτυα της αμοιβαίας υποστήριξης απορρέουν. Οι πρωτοβουλίες γειτονιάς, που οργανώνονταν από τους ίδιους του κατοίκους, ήταν κρίσιμες για την αμοιβαία βοήθεια και για την παροχή αποτελεσματικών απαντήσεων στις τοπικές κοινωνικές ανάγκες, σε μια κατάσταση στην οποία οι δημόσιες υπηρεσίες είχαν να διαχειριστούν μεγάλο όγκο εργασίας λόγων των περιστάσεων, με μεγάλη ταχύτητα και βαθιά γνώση του προβλήματος, η οποία προέκυπτε από την καθημερινή τοπική παρέμβαση. Για παράδειγμα, στη γειτονιά Πόμπλε-σεκ της Βαρκελώνης εκατοντάδες άνθρωποι αυτοοργανώθηκαν για να προσφέρουν φαγητό και υποστήριξη στους ευάλωτους

4. Για να ονομάσουμε μερικά: συνομιλία με ένα συμμαθητή ή μια συμμαθήτρια, το κλείσιμο της κάμερας με ένα διακριτικό τρόπο, οι κοινωνικές συμβάσεις αναφορικά με το ντύσιμο ή το κάπνισμα.

5. Αρκετές χώρες υπέφεραν από επιδημίες τα τελευταία χρόνια. Θεωρούμε την Covid-19 ένα κεφαλαιώδες πρόβλημα, επειδή μας αφορά άμεσα, από μια ευρωκεντρική προνομιούχο σκοπιά. Ο περιορισμός στο σπίτι είναι μια κοινή κατάσταση για πολλούς ανθρώπους, από τους ηλικιωμένους μέχρι τους ανθρώπους με κινητικές δυσκολίες, οι οποίοι δεν έχουν ασανσέρ στο σπίτι, μέχρι περιοχές ελεγχόμενης κινητικότητας, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών, οι οποίοι είναι παγιδευμένοι σε ενδιάμεσες ζώνες στα σύνορα.

ανθρώπους, στους ηλικιωμένους, στα άτομα που είχαν χάσει τη δουλειά τους ή στους ανασφάλιστους εργαζόμενους που χρειάζονταν οικονομική ή διατροφική υποστήριξη. Έστηναν και διένειμαν υπολογιστές σε μαθητές της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν τα σχολικά μαθήματα, διότι δεν διέθεταν εξοπλισμό υπολογιστών (Εικόνα 14). Με γνώμονα αυτά, τα δίκτυα των γειτονιών για την αμοιβαία υποστήριξη και κοινωνική οργάνωση έχουν αποδειχτεί αναγκαία και αποτελεσματικά. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αυτοδιαχειριζόμενες πρωτοβουλίες πρέπει να υποκαταστήσουν εντελώς τις κρατικές παροχές, αλλά ότι οι δημόσιες παροχές δεν πρέπει να αντικαταστήσουν τις πρωτοβουλίες γειτονιάς, και συνεπώς, αυτές έχουν αποδειχτεί αναγκαίες και αποτελεσματικές. (Εικόνα 15).

Ένας συγκεκριμένος τύπος οικιακού χώρου περιλαμβάνει ένα συγκεκριμένο αστικό ιστό και αντίστροφα (Solà-Morales i Rubió, 1997). Για παράδειγμα, τα τετράγωνα της γειτονιάς Γκράσια (Βαρκελώνη) δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτά χωρίς τα κτήρια με τα οποία γειτνιάζουν, οι μονοκατοικίες για μία οικογένεια στην περιφέρεια δεν μπορούν να αποκοπούν από τους αφιλόξενους δρόμους και από το άδειο συναίσθημα που απορρέει από αυτούς. Παρά τις διαφοροποιήσεις που μπορεί να υπάρχουν, όπως εξηγήθηκε από την Τζέιν Τζέικομπς (Jacobs, 2017 [1961]) ή την Ντολόρες Χέιντεν (Hayden, 2000 [1982]), οι φυσικές συνθήκες δεν επαρκούν για την πόλη χωρίς την αναγκαία συμπλήρωση από την κοινωνική και οικονομική ποικιλία. Ακόμα κι αν οι κυρίαρχοι λόγοι υποστηρίζουν ότι η ατομική ασφάλεια βρίσκεται στην απομονωμένη μονοκατοικία για μια οικογένεια, οικονομικά και φυσικά ανεξάρτητη από το περιβάλλον της, το οποίο παρουσιάζεται ως απειλή, είναι, τελικά, ακριβώς αυτή η φυσική και κοινωνική εγγύτητα που συναντάμε, που κάνει την κοινωνία ικανή να αντιμετωπίσει εξωτερικές απειλές, είτε είναι πανδημίες, είτε οικονομικές κρίσεις ή διαδικασίες εξευγενισμού (Εικόνα 16).

Το λοκντάουν αύξησε τις εντάσεις μέσα στον νοικοκυριό, με μια συγκριτική αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας. Για τις γυναίκες επιζήσασες αυτής της βίας, το σπίτι έγινε μια φυλακή de facto, ο κατ' οίκον περιορισμός απομόνωσε τα θύματα έμφυλης βίας στον ίδιο χώρο με τους κακοποιητές τους.[6] Η απόρριψη του δρόμου επίσης σήμαινε μια αποστασιοποίηση και απώλεια των δικτύων συναισθηματικής υποστήριξης, γεγονός που ενίσχυσε τις μορφές καταπίεσης.[7] Επιβεβαιώσαμε ακόμα μια φορά ότι από αυτή τη σκοπιά είναι μακρύς ο δρόμος, ως μια κατάσταση με κοινά χαρακτηριστικά παγκοσμίως (United Nations, 2020).

6. "Encerradas con su maltratador," El País (21/3/2020), διαθέσιμο online. Όπως προειδοποιεί η φεμινιστική ομάδα Femen, αυτές οι γυναίκες «αντιμετωπίζουν δύο πανδημίες: την Covid-19 και τη σεξιστική βία».

7. "Las llamadas al 016 por violencia machista aumentan un 47,3% en la primera quincena de abril," El País (16/4/2020), διαθέσιμο online. Επίσης, αυξήθηκαν τα αιτήματα για συμβουλευτική μέσω Διαδικτύου σε ποσοστό εξακόσια πενήντα τοις εκατό και οι γυναικοκτονίες δεν σταμάτησαν.

Το λοκντάουν λόγω της Covid-19 τεκμηρίωσε επίσης τη διασπορά στο οικιστικό απόθεμα της πόλης, αναδεικνύοντας τη διάσταση της αστικής απομόνωσης και της κοινωνικής ανισότητας.[8] Επιπροσθέτως, επιβεβαιώσαμε ότι η στέγαση παίζει θεμελιώδη ρόλο στην ποιότητα ζωής αυτών που κατοικούν στην πόλη. Στη Βαρκελώνη, κατά μέσο όρο η διαφορά στο μέγεθος των οικημάτων μεταξύ «φτωχών και πλούσιων γειτονιών» είναι ογδόντα εφτά τετραγωνικά μέτρα.[9]

Στενά συνδεμένη με αυτό είναι η διαφορά στο προσδόκιμο της ηλικίας μεταξύ των γειτονιών στην ίδια πόλη, η οποία φτάνει σχεδόν τα δέκα χρόνια.[10] Αυτή η αξιοσημείωτη ποσοτική διαφορά είναι αναπόφευκτα συνδεμένη (αλλά δεν εξαντλείται σε αυτές) με τις ποσοτικές παραμέτρους, όπως η γενναιοδωρία του χώρου, η οποία επιτρέπει τη συγκεκριμένη διαμερισματοποίηση και την ιδιωτικότητα, και δυνητικά, τον καλύτερο φωτισμό και αερισμό. Η υγεία είναι, πράγματι, ένα πολύπλευρο ζήτημα, το οποίο μέσα στο φυσικό περιβάλλον και συγκεκριμένα στο σπίτι παίζει καθοριστικό ρόλο. Οι κακές συνθήκες κατοίκησης –ανεπαρκής χώρος, έλλειψη άμεσου φωτισμού ή αερισμού, έλλειψη ιδιωτικότητας κτλ.– έκαναν την εμφάνισή τους στο λοκντάουν με διαφορετικές μορφές, από τις εφημερίδες ως τα κοινωνικά δίκτυα. Αυτή η συνθήκη ενίσχυσε την ανάγκη της αναδιανομής του δημόσιου προϋπολογισμού για τη βελτίωση των οικιακών χώρων μέσα στο πλαίσιο υγειονομικών πολιτικών για την πρόληψη, πράγμα το οποίο θα λειτουργούσε αποτρεπτικά άλλου υψηλότερου κόστους στην παροχή καταπραϋντικής φροντίδας σωματικής και ψυχολογικής (Ortiz – Salom, 2016).

Λαμβάνοντας υπόψη τον ορισμό του οικιακού χώρου αυτού καθαυτόν, θεωρούμε ότι υπάρχουν δύο σφαίρες που πρέπει να αντιμετωπιστούν: η νέα στέγαση και η ποιοτική βελτίωση του υπάρχοντος οικιστικού αποθέματος. Η δεύτερη αποτελεί την πραγματική πρόκληση, την οποία το λοκντάουν έθεσε με επείγοντα τρόπο επί τάπητος. Τη στιγμή της οικολογικής κρίσης,[11] η αναθεώρηση της υπάρχουσας πόλης πρέπει να αποτελεί προτεραιότητα στα εγχειρήματα σχεδιασμού με μεγάλη χωρική κατανάλωση ή στις κατεδαφίσεις που παράγουν τεράστιες ποσότητες απορριμμάτων και απαιτούν την ίδια ποσότητα από νέα υλικά. Η πόλη του μέλλοντος είναι αυτή που βλέπουμε μέσα από το παράθυρο, αναθεωρημένη και βελτιωμένη. Αλλά όχι η αντικατάσταση της από μια άγραφη πλάκα (tabula rasa).

Σε ό,τι αφορά τη νέα στέγαση, προτείνουμε να ορίσουμε εκ νέου τις προδιαγραφές που καθορίζουν «τις ελάχιστες διαστάσεις της χωρικής αξιοπρέπειας» και αυτό που

8. Για μια αναλυτική χαρτογράφηση των ανισοτήτων της Βαρκελώνης οι οποίες έγιναν ορατές κατά τη διάρκεια του lockdown, βλ. "Lockdown Geographies: How does housing generate inequality?" 300.000 km/s, 2020, διαθέσιμο στο: https://300000kms.net/case_study/lockdown-geographies (τελευταία πρόσβαση: 5/12/2021).

9. "Confinarse en Barcelona: 87 metros cuadrados de diferencia entre barrios ricos y pobres," El País (καταλανική έκδοση) (18/4/2020), διαθέσιμο online.

10. Υψηλότατο προσδόκιμο ζωής: 87,85 χρόνια στη Βίλα Ολίμπικα. Χαμηλότατο: 78,08 χρόνια, Βαλμπόνα (γειτονιά). Στοιχεία από τον Δήμο της Βαρκελώνης, διαθέσιμο στο: www.bcn.cat/estadistica/catala/dades/tvida/salutpublica/t39.htm

11. Ένα θετικό αποτέλεσμα του λοκντάουν ήταν η προσωρινή ανάκαμψη του οικοσυστήματος.

καταλαβαίνουμε ως « ελάχιστο αναγκαίο». Στην Καταλονία, το ελάχιστο δωμάτιο –εντός του οποίου αρκετοί από τους ανθρώπους που είχαν νοσήσει έπρεπε να περάσουν δυο βδομάδες καραντίνας– είναι έξι τετραγωνικά μέτρα,[12] ωστόσο η διάσταση αυτή ανταποκρίνεται σε μία λογική της αγοράς και όχι στην έγνοια για χωρική ποιότητα και δραστηριότητες που πρέπει να αναπτυχθούν (Εικόνα 17). Η βελτίωση του σπιτιού οπωσδήποτε προϋποθέτει την προτεραιοποίηση της χωρικής ποιότητας σε σχέση με το οικονομικό όφελος (Εικόνα 18).

Το να ξανασκεφτούμε τη στέγη σημαίνει να επιτρέψουμε στα οικήματα να προσαρμοστούν στις απρόσμενες μελλοντικές χρήσεις, καθώς επίσης και να εγγυηθούν την αυτονομία και την ιδιωτικότητα των διαφορετικών μελών του νοικοκυριού και των πολλαπλών τους αναγκών. Οι παράμετροι που πρέπει να αξιολογηθούν είναι τόσο ποσοτικές όσο και ποιοτικές. Τα οικήματα χρειάζονται περισσότερο ευέλικτες ρυθμίσεις, με τις οποίες η χωρική δομή του σπιτιού δεν καθορίζεται από τα λειτουργικά διαγράμματα, επιτρέποντας στον κάθε κάτοικο να αποφασίσει ποιες λειτουργίες πρέπει να συνυπάρχουν ή να αποδίδονται σε ένα συγκεκριμένο χώρο. Από το σημείο που οι χωρικές ιεραρχίες στο σπίτι εκκινούν από τις κοινωνικές ιεραρχίες των μελών του (Evans, 2011 [1978]), μια μη ιεραρχική διαρρύθμιση και το μέγεθος των δωματίων του σπιτιού θα συνεπάγονταν ότι η κοινωνική σχέση δεν προκαθορίζεται από χωρικές διαρρυθμίσεις. Μεγαλύτερα και μη ιεραρχικά δωμάτια ουδέτερης χρήσης επιτρέπουν μια ερμηνεία του χώρου από τον χρήστη σε διαφορετικούς κύκλους χρήσης, είτε είναι βραχείες καθημερινές είτε μακροχρόνιες που επιφέρουν αλλαγές στις μονάδες κατοικίας (Montaner – Muxí, 2016). Τα ερωτήματα για την κοινωνική πραγματικότητα της πυρηνικής οικογενείας ως της κυρίαρχης δομής –με τις χωρικές και εξουσιαστικές ιεραρχίες – τίθενται σε αντιδιαστολή προς τη σκέψη ότι το σπίτι θα ήταν μια δομή ικανή να εξυπηρετήσει κάθε είδος κοινωνικής δομής από την ουδετερότητα.

Οι ισπανικοί κανονισμοί αναγωγικά πλαισιώνουν το σπίτι και τον απομονωμένο χώρο για την πυρηνική οικογένεια βασισμένοι σε διχοτομίες όπως ημερήσιοι/νυχτερινοί χώροι, γονικές/παιδικές ζώνες, χώροι εξυπηρέτησης/υπηρεσιών. Αυτές οι διαιρέσεις έχουν αμφισβητηθεί ιστορικά από τα φεμινιστικά κινήματα (Muxí, 2018) και πιο πρόσφατα έχουν αναδείξει τις περιοριστικές επιδράσεις τους στην ανταπόκριση στις πολλαπλές ερμηνείες που αποδίδουν στον χώρο οι χρήστες, προωθώντας το αίτημα για ποικιλία των κοινωνικών και οικιστικών δομών. Συμπληρωματικά στην ουδετερότητα των δωματίων, που προαναφέρθηκε, ο σχεδιασμός σπιτιών με πολλές πόρτες πολλαπλασιάζει τις δυνατότητες των δωματίων, των οποίων η χρήση συχνά συνδέεται με τα γειτονικά δωμάτια, και τις εσωτερικές κυκλοφορίες στο σπίτι, οι οποίες επιτρέπουν ένα μεγαλύτερο βαθμό ιδιωτικότητας. Η πιθανότητα του προσωρινού διαχωρισμού των συγκεκριμένων χώρων επιτρέπει τις ταυτόχρο-

12. Αυτό καθορίζεται από το Διάταγμα της Κατοικησιμότητας: Generalitat de Catalunya, Departament de Territori i Sostenibilitat. Decret 141/2012, de 30 d'octubre, pel qual es regulen les condicions mínimes d'habitabilitat dels habitatges i la cèdula d'habitabilitat. DOGC nº 6245. Βαρκελώνη, Ισπανία, 2012, σελ. 46, διαθέσιμο στο: http://cido.diba.cat (τελευταία πρόσβαση: 9/1/2021).

νες δραστηριότητες και την αυτονομία των χρηστών, μια ιδιότητα που αποδείχτηκε ιδιαίτερα σημαντική κατά τη διάρκεια του λοκντάουν. Επιπλέον, οι προδιαγραφές θα πρέπει να αναθεωρηθούν με γνώμονα το ύψος του κατοικούμενου χώρου και να προωθηθεί η αντίληψη του χώρου σε κυβικά μέτρα και όχι σε τετραγωνικά μέτρα. Όπως συμβαίνει σε πολλά παλαιότερα, η κάθετη διάσταση του σπιτιού μπορεί να ιδιοποιηθεί με τη χρήση ψηλών επίπλων ή ημιώροφων.

Κατά τη διάρκεια του λοκντάουν, κάποιοι χώροι αποδείχτηκε ότι είναι αρκετά υποτιμημένοι, όπως το χολ, οι αποθηκευτικοί χώροι ή ο διάδρομος. Ειδικότερα, η χρήση της κουζίνας εντατικοποιήθηκε και απέκτησε τον ρόλο της ραχοκοκκαλιάς του σπιτιού. Συνεπώς, είναι απαραίτητο οι νέοι κανονισμοί και ρυθμίσεις να θέσουν ως υποχρεωτικό τον φυσικό φωτισμό και τον επαρκή αερισμό της και οι σχεδιαστές να έχουν επίγνωση ότι η στρατηγική της θέση μέσα στο σπίτι σε σύγκριση με τα άλλα δωμάτια την καθιστά το λογιστικό κέντρο της οικιακής δραστηριότητας. Για αυτό τον λόγο, η κουζίνα δεν πρέπει να θεωρείται χώρος υπηρεσίας, πράγμα που αντικατοπτρίζει τον χαρακτήρα των δραστηριοτήτων που λαμβάνουν χώρα εκεί, αρκετές από τις οποίες επιτελούνται από γυναίκες.[13]

Είναι επίσης μια ευκαιρία να αξιολογηθεί το ποιοι χώροι πρέπει να είναι υποχρεωτικοί στο σπίτι. Ο περιορισμός στο σπίτι ανέδειξε και την έλλειψη των εξωτερικών χώρων όλων των ειδών, οι οποίοι συχνά αποφεύγονται από τους μεσίτες, καθώς θεωρούνται μια κακή επένδυση λόγω της τιμής πώλησής τους σε σύγκριση με τους εσωτερικούς χώρους. Πέρα από την ενέργεια και τα κλιματικά οφέλη των ενδιάμεσων χώρων, οι εξωτερικοί χώροι του σπιτιού επιτρέπουν μια ευθεία σχέση με την πόλη και έχουν αποδειχτεί ζωτικής σημασίας τόσο για το επίπεδο της χρήσης τους όσο και για τον περιορισμό των ψυχολογικών επιπτώσεων του περιορισμού στο σπίτι. Από την άλλη πλευρά, υγειονομικά μέτρα μπορούν να ληφθούν υπόψη, όπως η αξιοποίηση του χολ ως ενός μικρού καμαρινιού, το οποίο επιτρέπει την αλλαγή των ρούχων και των πλύσιμο των χεριών πριν από την είσοδο στο σπίτι.

Η βελτίωση του υπάρχοντος οικιστικού αποθέματος πρέπει να προσαρμοστεί στις επιφάνειες ως το αρχιτεκτονικό στοιχείο και οι συσκευές διαμεσολάβησης μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού αναφορικά με το κλίμα και την ιδιωτικότητα. Κατά τη διάρκεια του περιορισμού στο σπίτι, διαπιστώσαμε την έλλειψη του φυσικού φωτισμού σε πολλά σπίτια. Η αντικατάσταση των μικρών παραθύρων από μεγαλύτερα, τα οποία έχουν καλύτερη ενεργειακή απόδοση, θα συνεχιστεί μέσα από εγχειρήματα όπως η αύξηση της θερμικής απόδοσης των προσόψεων. Πολύ μακριά από το να επαναπαυτούμε τυφλά σε συστήματα ισχυρά εξαρτημένα από την τεχνολογία και την κατανάλωση ενέργειας, όπως τα κλιματιστικά και οι σκοτεινοί εξωτερικοί χώροι που εξαρτώνται από τεχνητό φως, πρέπει να στοιχηματίσουμε σε παθητικά συστήματα που επιτρέπουν την καθοδήγηση της συνείδησης ενός ευσυνείδητου και ενεργού χρήστη. Με άλλα λόγια, ένας ευσυνείδητος χρήστης είναι προτιμότερος από την έξυπνη τεχνολογία.

13. Βλ. http://iqobservatori.org/carrega-total-del-treball-per-sexe-i-edat-catalunya-2011 (τελευταία πρόσβαση: 5/12/2021).

Για να μπορέσουμε να ανταποκριθούμε στη συνθήκη της αβεβαιότητας τόσο για τους χρήστες όσο και για τις χρήσεις, μια άλλη στρατηγική είναι να σκεφτούμε να επερωτήσουμε τα όρια του σπιτιού και του νοικοκυριού του, όπως κάνει η συνεργατική στέγαση (Avilla-Royo – Jacoby – Bilbao, 2020). Το αναδυόμενο μοντέλο της συνεργατικής στέγης προτείνει μια εναλλακτική στη διχοτομία του ιδιωτικού-δημοσίου, στην οποία η δομή της ιδιοκτησίας του «ιδιωτικού» (πάνω στην οποία το άτομο έχει έλεγχο και ιδιοκτησία) αντιτίθεται στο «δημόσιο» (αυτό που η διοίκηση διαχειρίζεται και ρυθμίζει). Αυτό επιτρέπει την αντιμετώπιση των αστικών, κοινοτικών και ιδιωτικών αναγκών από μία συλλογική προσέγγιση, εντάσσοντας το σύνολο της κοινότητας του κτηρίου.

Ακόμα κι αν η απομόνωση είχε μια προέλευση σχετιζόμενη με τη δημόσια υγεία, στην οποία η στέγαση θα χρειαστεί να ανταποκριθεί στο μέλλον, η τρέχουσα επιβεβλημένη συνθήκη έγινε μιας μακράς κλίμακας πρόβα για αυτό που είναι να έρθει: Θα βρεθούμε έγκλειστοι στο σπίτι σε κάποιο σημείο στη ζωή, είτε λόγω ασθενείας είτε λόγω λειτουργικής ποικιλίας, ο πληθυσμός των πόλεων αυξανόμενα γερνάει, και θα περάσουμε πολύ περισσότερο χρόνο στο σπίτι με λιγότερες φυσικές ικανότητες, η τηλεργασία θα εφαρμόζεται λόγω της παραγωγικής της δυνατότητας και της ικανότητάς της να περιορίζει εργασιακά δικαιώματα, αλλά επίσης και ως απάντηση στην ανάγκη μείωσης της αστικής κινητικότητας σε αναπτυσσόμενες και πυκνοδομημένες πόλεις, τα εκπαιδευτικά και πολιτισμικά κέντρα αναπτυσσόμενα θα προσφέρουν εικονικές και εξ αποστάσεως υπηρεσίες σε ένα ευρύτερο κοινό, η απώλεια των θέσεων εργασίας ως ένα αποτέλεσμα των τεχνολογικών εξελίξεων (οι αυτοματοποιημένες μεταφορές είναι ένα τέτοιο παράδειγμα), η τάση αποβιομηχάνισης (τουλάχιστον στην Ισπανία) και ίσως το οικουμενικό εισόδημα, το οποίο τώρα συζητιέται, θα οδηγήσουν σε μια αύξηση του χρόνου που περνάμε στον οικιακό χώρο. Η στέγη πρέπει να ανταποκρίνεται στη συνύπαρξη μεταξύ ενηλίκων: Η ηλικία της αυτονόμησης των νέων ανθρώπων διαρκώς καθυστερεί και οι μεγαλύτεροι ή ηλικιωμένοι μένουν όλο και περισσότερα χρόνια με τα παιδιά τους. Χωρίς αμφιβολία, αρκετές άλλες καταστάσεις, τις οποίες είναι αδύνατο να προβλέψουμε τώρα, για τις οποίες η μοναδική βεβαιότητα είναι η ύπαρξή τους, καθιστούν δεδομένο ότι όλοι θα είμαστε εξαρτημένοι από τις οικονομικές και, κατά συνέπεια, πολιτικές στρατηγικές που θα συμβούν στο κοντινό μέλλον.

Τα επείγοντα και αναγκαία μέτρα, τα οποία εφαρμόζονται για να ξεπεραστεί αυτή η υγειονομική κρίση, είναι σε μεγάλο βαθμό οι αιτίες μιας αναπόφευκτης οικονομικής κρίσης, η οποία θα μειώσει ξανά το δικαίωμα σε προσιτή και αξιοπρεπή στέγη. Αυτές οι κρίσεις –καθώς και εκείνες που θα ακολουθήσουν– θα επηρεάσουν άμεσα το κατοικημένο περιβάλλον μας και όλες τις χωρικές του διαστάσεις: από την πιο ιδιωτική των δωματίων μας μέχρι την πλανητική κλίμακα, περνώντας μέσα από το κτήριο, τον δρόμο, τη γειτονιά και την πόλη που όλοι μοιραζόμαστε.

Για αυτό τον λόγο, προτείνουμε να αξιολογήσουμε το σπίτι και την πόλη με γνώμονα τις νέες ανάγκες και συνθήκες, τις οποίες βρεθήκαμε στη θέση να βιώσουμε κατά τη διάρκεια αυτών των εβδομάδων και τις οποίες κατανοούμε σαν μία άσκηση για

να προτείνουμε τις απαραίτητες και επείγουσες λύσεις για στεγαστική αναβάθμιση. Εξαιτίας της τόσο σαφούς μεταξύ τους οριοθέτησης, το σπίτι και η πόλη έγιναν απομονωμένα στοιχεία, τα οποία αδυνατούσαν να ικανοποιήσουν όλες τις ανάγκες μας αυτοτελώς. Μια νέα προσέγγιση απαιτείται, αυτή της «νέας» πόλης, που εκκινεί από το εσωτερικό (οικιακό) προς το εξωτερικό (αστικό), σε μια μετάβαση κατά την οποία το υποκείμενο (ο κάτοικος, η κοινότητα) αποκαλύπτει τη μορφή και την επιτέλεση του αντικειμένου (του σπιτιού, της πόλης). Το σπίτι, περισσότερο από ποτέ, έχει λειτουργήσει συμπληρωματικά της πόλης και έχει πολλαπλασιάσει τις χρήσεις του· ωστόσο, η αμφισβήτηση της αλληλεξάρτησής τους επίσης ενδυνάμωσε τη σχέση τους και την ανέδειξε ως αναγκαία. Με αλλά λόγια, όλα είναι στέγαση.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Οι συγγραφείς θέλουν να εκφράσουν την ευγνωμοσύνη τους στους συμμετέχοντες και συμμετέχουσες για τον μεγάλο ενθουσιασμό και τη συνέπειά τους: Naiara Albizua Díaz, Thalia Andrés Bauzá, Mar Bartolomé Narbón, Bricell Briceño Zapata, Joan Carazo Anglada, Clara Colom Teira, Judit Costa Suriñach, Marian Delgado Marcet, Guillem Florit Bosch, Carla Guerrero Blanco, Alba Guerrero Maraver, Sara Izquierdo López, Eduard Llorens Pomé, Agustín López Branchadell, Alexandra Luz Fernández, Veronica Manfredini, Yannick Marquès Schroeder, Ariadna Olivas Porcar, Marta Perramon Torrents, Alba Reig Llamas, Adrià Sanjuan Gonzàlez, Pol Tirado Conde, Pau Gasa Barbal, Pere Flotats Sala, Mireia Simó Higueras, Samuel Aguilar Cayuelas, Judith Velilla García.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Avilla-Royo, R. – Jacoby, S. – Bilbao, I. (2021). "The Building as a Home: Housing Cooperatives in Barcelona," Buildings 11 (4), ISSN 2075–5309, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.3390/buildings11040137

Benjamin, W. (1972). Iluminaciones II. Baudelaire. Un poeta en el esplendor del capitalismo. Μαδρίτη: Taurus.

Donzelot, J. (1998). La Policía de las Familias. Βαλένθια: Pre-Textos.

Evans, R. (2011 [1978]). "Figures, Doors and Passages," στο R. Evans (2011 [1978]). Translations from Drawing to Buildings and Other Essays. Λονδίνο: AA Publications, σσ. 55–91.

Hayden, D. (2000 [1982]). The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighbourhoods, and Cities. Καίμπριτζ, Μασ.: MIT Press.

Jacobs, J. (2011 [1961]). Muerte y vida de las grandes ciudades. Μαδρίτη: Capitan Swing.

Lefebvre, H. (2017 [1968]). El Derecho a La Ciudad. Μαδρίτη: Capitán Swing Libros.

Montaner, J.M. – Muxí, Z. (2006). Habitar el presente. Vivienda en España: Sociedad, ciudad, tecnología y recursos. Μαδρίτη: Ministerio de Vivienda.

Muxí, Z. (2018). Mujeres, casas y ciudades. Más allá del umbral. Βαρκελώνη: dpr-barcelona.

Ortiz, J. – Salom, J. (2016). Estimación del efecto de la rehabilitación energética en la salud de las personas. Μαδρίτη: Fundación la casa que ahorra.

Preciado, P. (2020). "Encerrar y vigilar: Paul Preciado y la gestión de las epidemias como un reflejo de la soberanía política," Lavaca (29/3/2020), διαθέσιμο online.

Rybczynski, W. (1992). La Casa: Historia De Una Idea. Μαδρίτη: Nerea.

Solà-Morales i Rubió, M. (1997 [1973]). Las formas del crecimiento urbano. Βαρκελώνη: Universitat Politècnica de Catalunya.

Tanizaki, J. (2009). El Elogio de la Sombra. Μαδρίτη: Ciruela.

United Nations (2020). Policy Brief: The Impact of Covid-19 on Women (9/4/2020), διαθέσιμο στο: https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/policy-brief-the-impact-of-covid-19-on-women (τελευταία πρόσβαση: 26/4/2020).

ΣΧΕΔΙΑ/ΑΠΟΤΥΠΩΣΕΙΣ (δείτε τον επισυναπτόμενο φάκελο):

Εικ 13 Yannick Marquès Schroeder, Δραστηριότητες που αναπτύσσονται στο τραπέζι του καθιστικού.

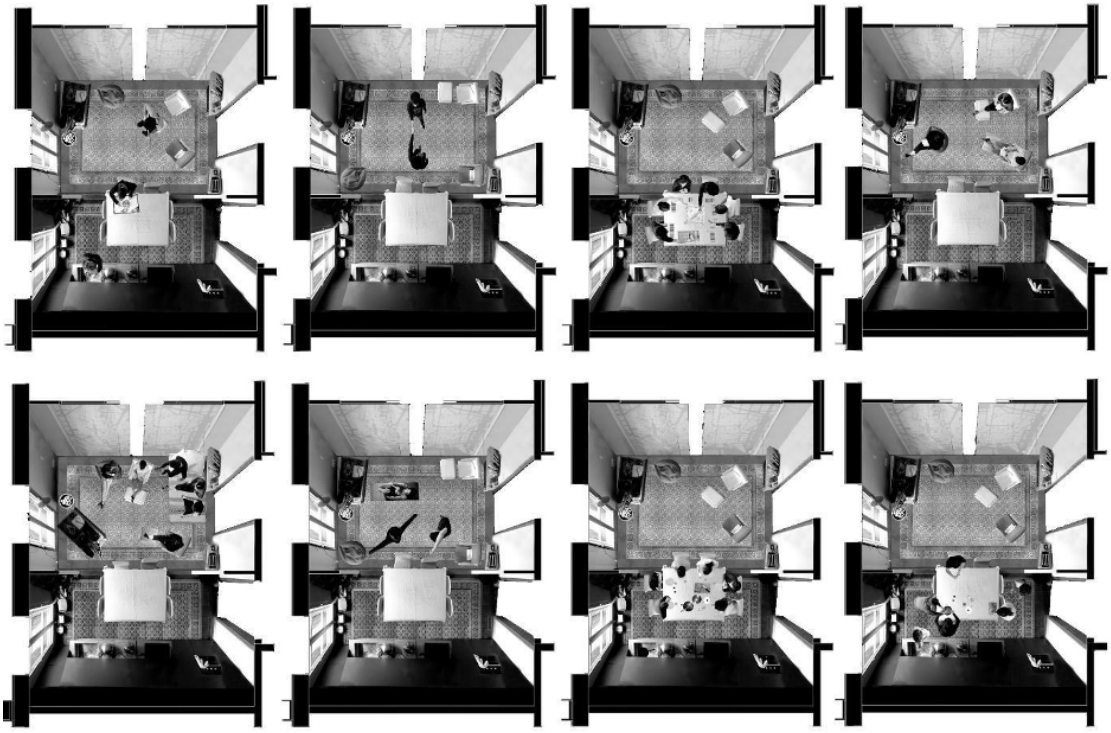

Εικ 14 Mireia Simó Higueras – Pere Flotats Sala, Ευελιξία του καθιστικού.

Εικ 15 Veronica Manfredini, Διαφορετικές χρήσεις του τραπεζιού.

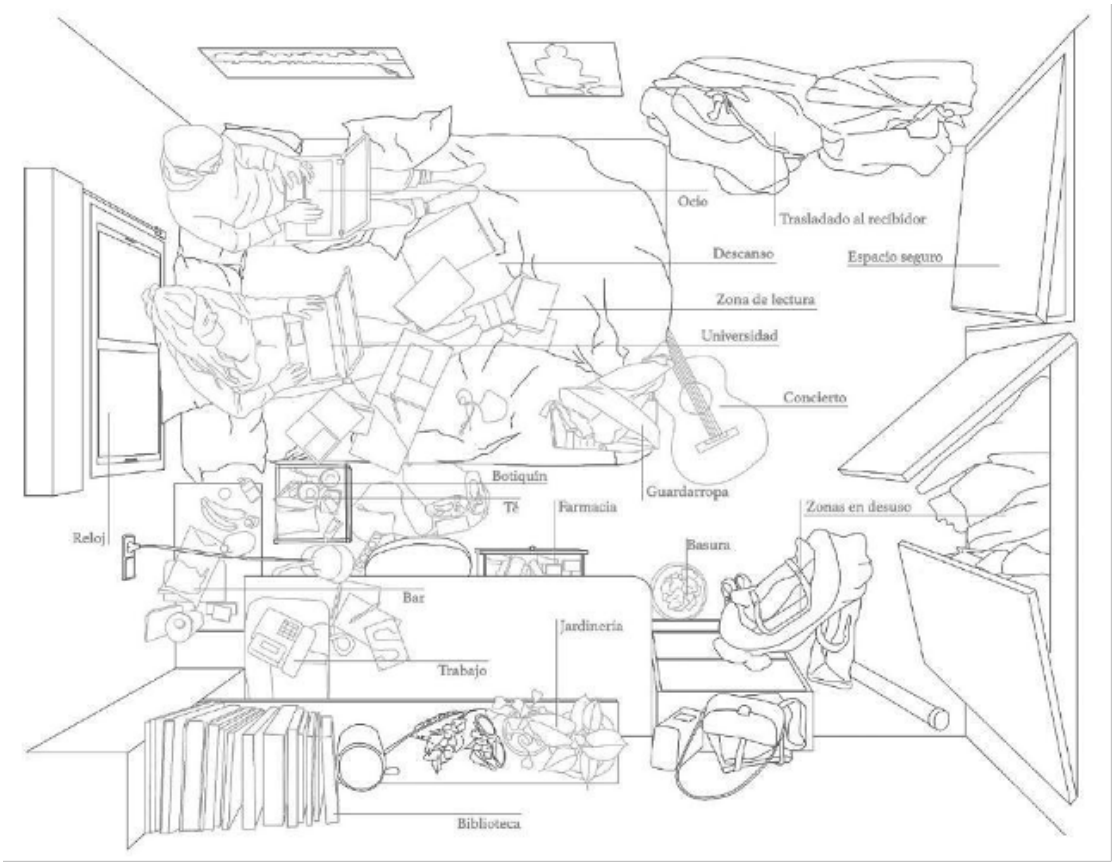

Εικ 16 Judith Velilla García, Δωμάτιο όπως κατοικούνταν κατά τη διάρκεια του λοκντάουν.

Εικ 17 Mireia Simó Higueras y Pere Flotats Sala, Η μαγειρική ως μια άτυπη δράση που τεκμηριώνει τις κοινωνικές σχέσεις μεταξύ των μελών ενός νοικοκυριού.

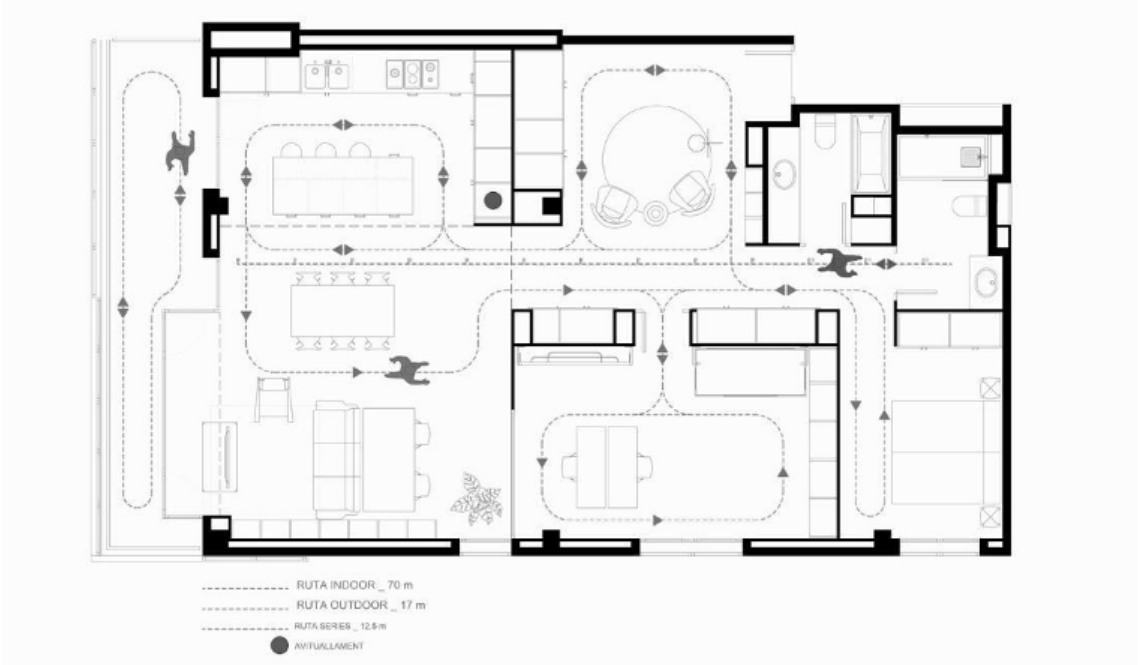

Εικ 18 Joan Carazo Anglada, Εκπαίδευση στον Μαραθώνιο κατά τη διάρκεια του λοκντάουν, μια μελέτη των πιθανών εναλλακτικών μακρύτερων διαδρομών.

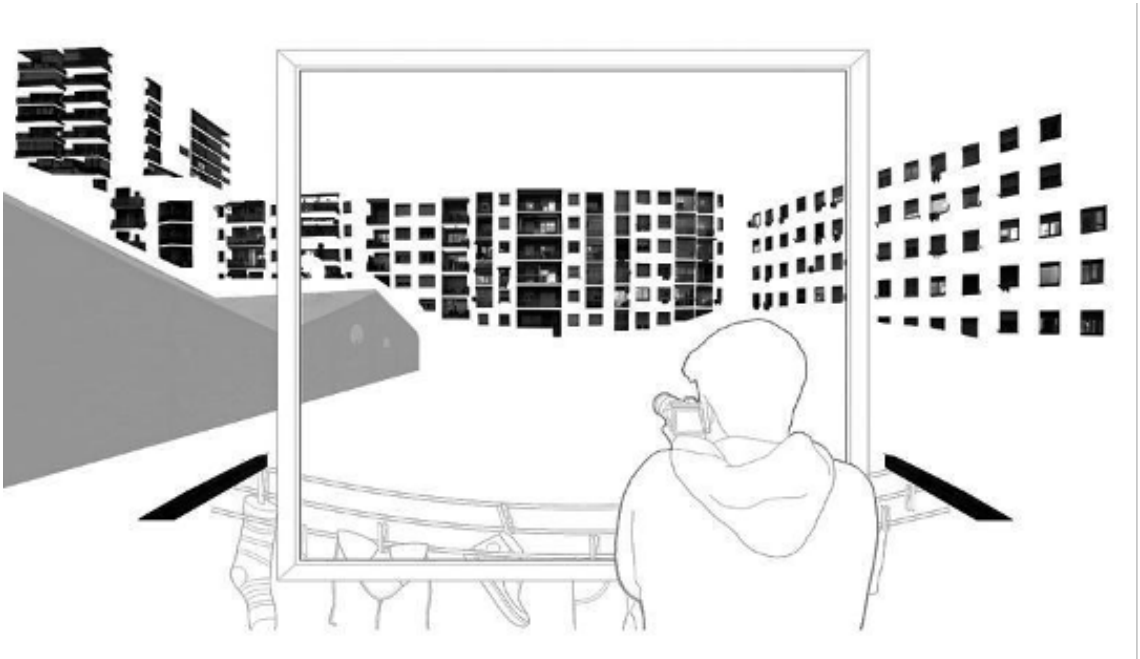

Εικ 19 Guillem Florit Bosch, Παράθυρα μέσα από παράθυρο.

Εικ 20 Τα πρωτόκολλα εισόδου στο σπίτι, σύμφωνα με την Ειδική Ομάδα Επιχειρήσεων Διάσωσης (Grupo Especial de Operaciones de Salvamento). Πηγή: "Protocolos de salida, entrada a casa y cómo convivir con personas en riesgo de la Covid-19," Periódico de Ibiza (ψηφιακή έκδοση) (19/4/2020) (τελευταία πρόσβαση: 5/12/2021).

Εικ 21 : Guillem Florit Bosch, Δραστηριότητες στην πρόσοψη.

Εικ 22 Mireia Simó Higueras y Pere Flotats Sala, Ένα στενό μπαλκόνι, ο μοναδικός εξωτερικός χώρος του σπιτιού, επιτρέπει την ηλιοθεραπεία.

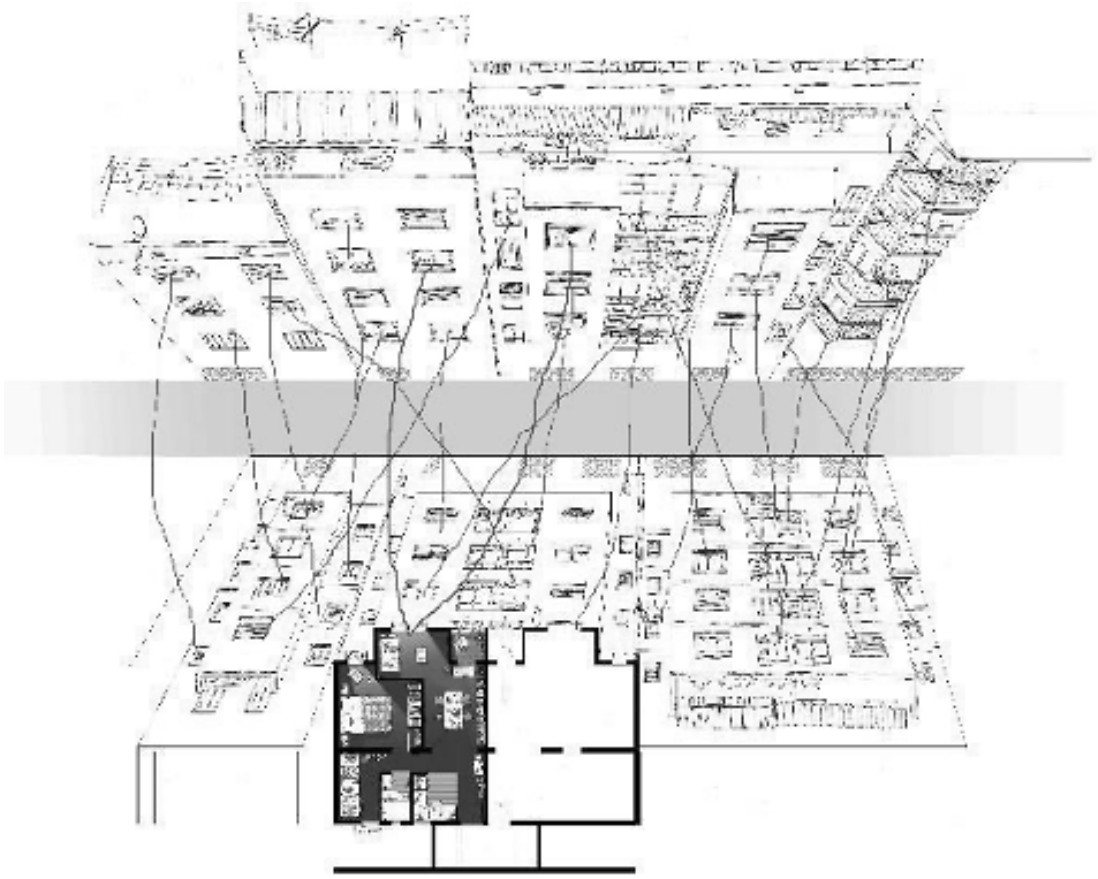

Εικ 23 Veronica Manfredini, Σχέσεις στη γειτονιά, απουσία του δρόμου.

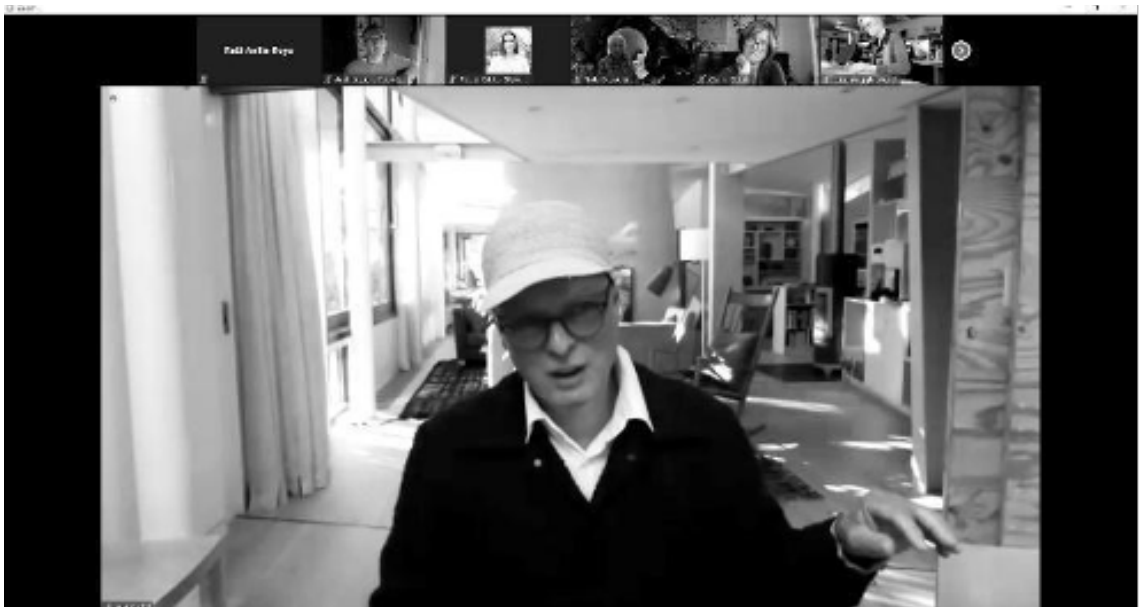

Εικ 24 : Στιγμιότυπο οθόνης από τη διαδικτυακή διάλεξη της Dra. Arq. Zaida Muxi Martinez "Urbanism with Gender Perspective" (Πολεοδομία με την οπτική του φύλου), με την Arq. Debora Villaba, Faduba. Διαθέσιμο στο: https://www.youtube.com/watch/watch?v=c5iEocT7C1s

Εικ 25 Στιγμιότυπο οθόνης του στούντιο σχεδιασμού Arquitectos de Cabecera ETSAB κατά τη διάρκεια του λοκντάουν.

Εικ 26 Xarxa Popular d'Aliments del Raval (XAPA, Popular Neighourhood Food Network of Raval neighbourhood, Barcelona). Πηγή: XAPA:https://www.omnium.cat/ca/xapa-collaboracio-veinal/

Εικ 27 Αφίσα για το Δίκτυο Αμοιβαίας Υποστήριξης της γειτονιάς του Πόμπλε-σεκ της Βαρκελώνης (Red Apoyo Mutuo Poble-Sec) για την αντιμετώπιση της πανδημίας.

Εικ 28 Στιγμιότυπα οθόνης από το χάρτες της Google από διαφορετικούς αστικούς ιστούς, από αριστερά προς τα δεξιά: Ρίο Ράντσο, Νέο Μεξικό, ΗΠΑ (Río Rancho, New Mexico, USA), Μπελβίτζε, Οσπιταλέτ ντε Λιομπρεγάτ, Βαρκελώνη (Bellvitge, Hospitalet de Llobregat, Barcelona) και Γκράσια, Βαρκελώνη (Gràcia, Barcelona). Υπάρχει ένας τυπικός διακριτός ιδιωτικός χώρος που συνδέεται με καθεμία από αυτές τις αστικές μορφές.

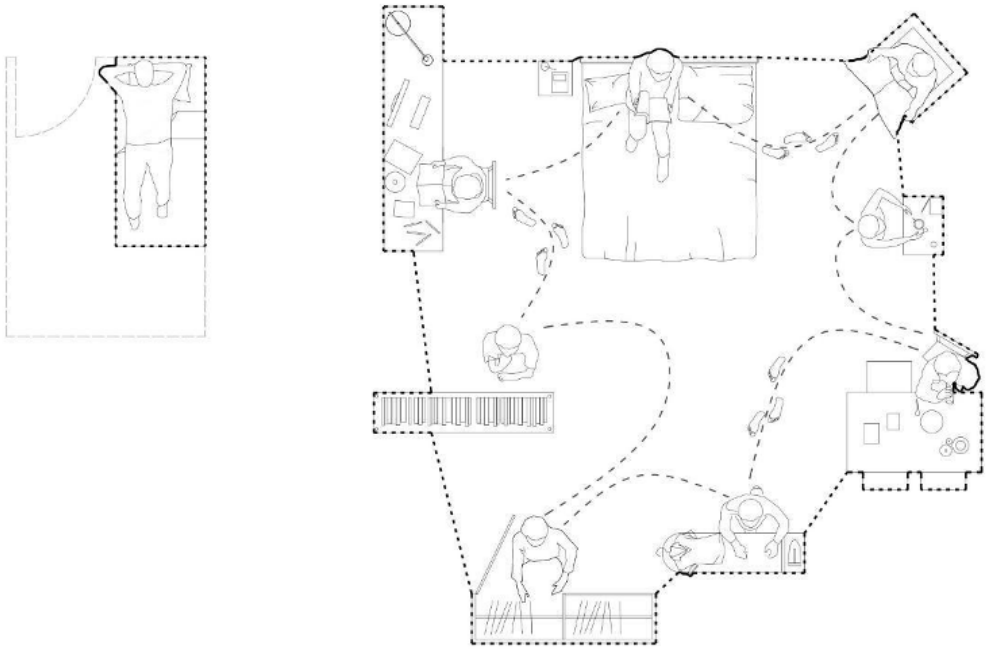

Εικ 29 Αριστερά: Ελάχιστος χώρος για ένα δωμάτιο (έξι τετραγωνικά μέτρα). Δεξιά: Δραστηριότητα ως προδιαγραφή δωματίου. Πηγή: Avilla-Royo, R. (2018). "The Role of Public Housing in Barcelona," Architectural Association MPhil Dissertation.

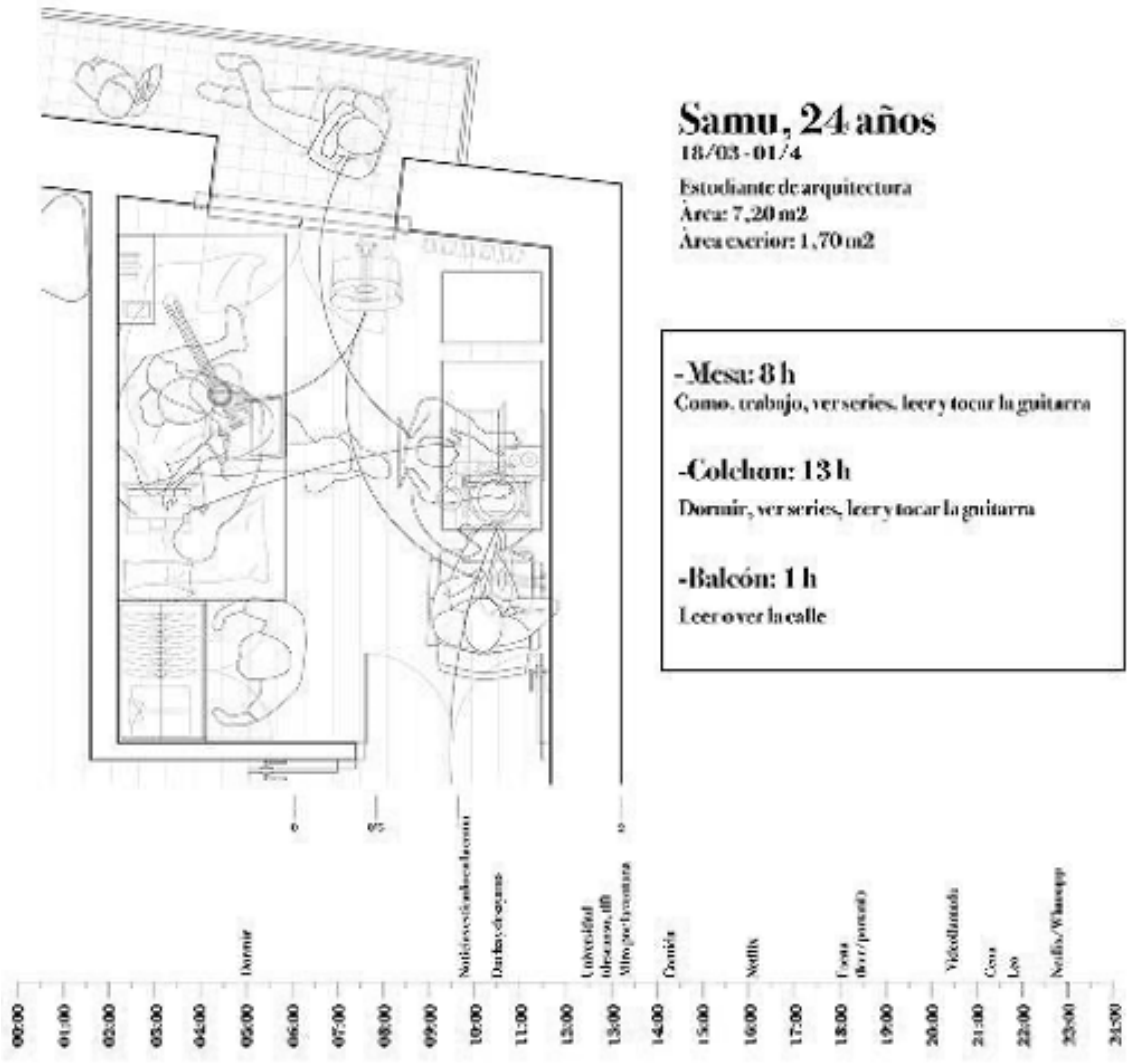

Εικ 30 Samuel Aguilar Cayuelas, Χρήσεις δωματίου εφτά τετραγωνικών μέτρων κατά τη διάρκεια των δύο εβδομάδων καραντίνας εξαιτίας της νόσησης[14] από την Covid-19.

14. Μια προκαταρκτική φάση της έρευνας έλαβε χώρα ως «συνεργατικό και ανοιχτό κάλεσμα για χαρτογραφήσεις» μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα. Αρχιτέκτονες και σχεδιαστές από όλο τον κόσμο μάς έστειλαν σκέψεις για το λοκντάουν, οι οποίες είναι συγκεντρωμένες εδώ: https://arquitectosdecabecera.org/AC/en/portfolio/milcasasentucasa. Στο τέλος της έρευνας όλο το υλικό εκτέθηκε με τη μορφή της ψηφιακής έκθεσης, διαθέσιμο στο: https://arquitectosdecabecera.org/milcasasentucasa

06

Balco(n)vid-19:
Τα μπαλκόνια ως χωρικές εκδηλώσεις νέων μορφών συλλογικότητας

Εισηγήτρια:

Μιχαέλα Λιτσαρδάκη,
Αρχιτέκτονας – Πολεοδόμος, Msc Urbanism Studies, ΚΤΗ

Στα τέλη του Δεκεμβρίου του 2019 και στις αρχές του Ιανουαρίου του 2020, μια σειρά από άγνωστους τύπους πνευμονίας εμφανίστηκαν στη Γουχάν (Wuhan), στην Κίνα. Αυτές οι μολύνσεις σύντομα αναγνωρίστηκαν ως ο νέος κορονοϊός, ο οποίος ονομάστηκε επίσημα Sars-Cov-2, που προκαλεί την ασθένεια Covid-19 (Holthaus, 2020). Μέσα σε λιγότερους από τρεις μήνες εξαιτίας της μαζικής διασποράς του ιού, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (WHO) κατηγοριοποίησε την κατάσταση ως μια παγκόσμια πανδημία, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την επιβολή πρωτόγνωρων περιορισμών και μέτρων. Ξαφνικά και αναπάντεχα ένα μεγάλο μέρος του παγκόσμιου πληθυσμού βρέθηκε να ζει κάτω από αυστηρές πολιτικές λοκντάουν, όπως η κοινωνική αποστασιοποίηση (social distancing), η καραντίνα, ο περιορισμός, οι απαγορεύσεις κυκλοφορίας και οι οδηγίες για παραμονή στο σπίτι, οι οποίες διέρρηξαν την καθιερωμένη ρουτίνα και άλλαξαν την καθημερινή ζωή, όπως ήταν γνωστή μέχρι πρότινος.

Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, οι Ιταλοί, οι οποίοι ήταν οι πρώτοι που χτυπήθηκαν βαριά από την πανδημία στην Ευρώπη, αξιοποίησαν τα μπαλκόνια τους και ξεκίνησαν να συμμετέχουν σε συλλογικές δράσεις κοινοτικής και εθνικής αλληλεγγύης[1]. Μην έχοντας τη δυνατότητα να βρεθούν σε εξωτερικό χώρο με άλλον τρόπο, αναζήτησαν καταφύγιο στα μπαλκόνια, επινοώντας τα εκ νέου ως το κεντρικό σημείο των καθημερινών αλληλεπιδράσεων σε εποχές που όλοι καλούνταν να αποστασιοποιηθούν κοινωνικά. Τα βίντεο των ανθρώπων που τραγουδούσαν, τα οποία διακινούνταν διαδικτυακά, έγιναν viral (Cockroft, 2020· Hall, 2020· Thorpe, 2020).

Αυτές οι συνέργειες συχνά ξεκινούσαν και προωθούνταν μέσω των κοινωνικών δικτύων, δίνοντας έμφαση στην ανάγκη για ασφαλή επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους, όχι μόνο σε ψηφιακά περιβάλλοντα, αλλά και σε φυσικά.

Τέτοιες πρακτικές υιοθετήθηκαν στη συνέχεια από ανθρώπους σε όλο τον κόσμο, δημιουργώντας δίκτυα μέσα σε αστικές γειτονιές μέσω ευφάνταστων πρωτοβουλιών που θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τις συνθήκες του περιορισμού και της απομόνωσης, αναδεικνύοντας την «ανθεκτικότητα (resilience) των καθημερινών ανθρώπων» (Hall, 2020). Το είδος και η μορφή αυτών των τακτικών δράσεων εμφανίστηκαν να είναι στενά συνδεμένα με τα υπάρχοντα πολιτισμικά χαρακτηριστικά και το κοινωνικό κεφάλαιο. Πάρτι διοργανώνονταν σε μπαλκόνια στο Μαϊάμι στη Φλόριντα, και Νοτιοευρωπαίοι τόνωναν το ηθικό χειροκροτώντας μικρές αυτοσχέδιες συναυλίες. Από την άλλη, σε κάποια πολιτισμικά πλαίσια, όπως για παράδειγμα στη Σουηδία, παρέμεναν πιο ανενεργοί (Taylor-Foster et al., 2020). Πέρα από τη συλλογικότητα που αναδείχτηκε στα κοινωνικά δίκτυα και στις «Ειδήσεις», παρατηρήθηκε ότι αρκετοί και αρκετές ξεκίνησαν να χρησιμοποιούν τα μπαλκόνια τους πιο συχνά και με πιο πρωτότυπους τρόπους, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα να επιστρέψουν τα μπαλκόνια σε μία από τις πρωτογενείς λειτουργίες τους, δηλαδή να γίνουν μια προσκηνιακή πλατφόρμα, όπου διαδραματίζεται το καθημερινό αστικό δράμα.

1. Οι άνθρωποι στη Γουχάν της Κίνας, όπου η Covid-19 εντοπίστηκε για πρώτη φορά, χρησιμοποιούσαν επίσης τα μπαλκόνια και τις στέγες τους, καθώς ήταν σε καραντίνα για διάστημα μεγαλύτερο από τους δύο μήνες. Ωστόσο, ο τρόπος που χρησιμοποιήθηκαν αυτά τα αρχιτεκτονικά στοιχεία δεν προκάλεσε τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας ή κάποια άλλη τάση. Βλ. περισσότερα στο Garcia, C. – Munroe, T. "Life under lockdown: Wuhan's windows, balconies and rooftops," Reuters (11/3/2020).

Εικ 31 Η ζωή κατά τη διάρκεια της καραντίνας και του λοκντάουν οδήγησε τους ανθρώπους σε όλο τον κόσμο να βρίσκουν τρόπους να συναντιούνται μέσω της μουσικής και του τραγουδιού.
© Getty Images

Το «χακάρισμα» (hacking) της πανδημίας δεν ήταν μόνο μια πρακτική απάντηση στη δημόσια ζωή κατά τη διάρκεια του περιορισμού στο σπίτι, αλλά επίσης και μια συνάρθρωση της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού με την ασθένεια. Η αναστάτωση ή, σε ακραίες περιπτώσεις, η παύση των καθημερινών συνηθειών γέννησε έναν αναστοχασμό αναφορικά με τις αξίες που δημιουργούν τόσο το ανθρωπογενές όσο και το φυσικό περιβάλλον και αναφορικά με τη σχέση που εμείς, οι άνθρωποι, έχουμε με αυτό (Søholt, 2020). Ο φόβος της μόλυνσης, συχνά υποκινούμενος και υπερτονισμένος από τα Μέσα Μαζικής Επικοινωνίας, αμφισβήτησε το είδος των χώρων που θέλουμε να ζούμε, τόσο σε οικιακό όσο και σε αστικό επίπεδο (Chayka, 2020). Όπως σχολιάζει ο Πέδρο Πιτάρχ (Pedro Pitarch), η κρίση της πανδημίας Covid-19 υπογραμμίζει τη λανθάνουσα ένταση μεταξύ σχεδιασμού και χρήσης, μεταξύ προσδοκιών και πραγματικότητας των πόλεών μας, με αβέβαια παράπλευρες συνέπειες για την κοινωνία, την οικονομία και την πολιτική (Pitarch, 2020, σελ. 121). Υπ' αυτή την έννοια, τα μπαλκόνια, τα οποία έγιναν οι μοναδικοί χώροι που προσέφεραν μερικά τετραγωνικά μέτρα καθαρού αέρα επιτρέποντάς μας να κρατάμε επαφή με τον έξω κόσμο, ενώ ταυτόχρονα παραμέναμε ασφαλείς μέσα στις ιδιωτικές μας σφαίρες, ενεργοποίησαν το ενδιαφέρον για περαιτέρω έρευνα και μελέτη της πανδημίας και του αστικού τρόπου ζωής υπό το πρίσμα της αρχιτεκτονικής.

Το μπαλκόνι αναγνωρίστηκε ως ένα θεμελιώδες δομικό στοιχείο στην Μπιενάλε της Βιέννης το 2014, το οποίο μεταμορφώθηκε από μια απλή δομικά αναβαθμισμένη πλατφόρμα σε ένα συμβολικό χώρο που αναδεικνύει την αρχιτεκτονική καινοτομία μέσω της συγχώνευσης διπόλων του εσωτερικού και του εξωτερικού, του ατομικού και του συλλογικού, αλλά κυρίως του ιδιωτικού και του δημοσίου (Koolhaas et al., 2018, σσ. 233–237).

Το μπαλκόνι, ως ένα μεμονωμένο στοιχείο της πρόσοψης, έχει την ικανότητα να συνδέεται ταυτόχρονα, να αποσύρεται, να χωρίζει και να ενώνει άτομα και συλλογικότητες (Balcony Exhibition, n.d.) φέροντας τα δικά του σημειολογικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά τα οποία εμπλουτίζονται από την εμπειρική συνθετότητα της μικροπολιτικής και μακροπολιτικής. Η λειτουργικότητά του πάντα χρεωνόταν την αισθητική των καθημερινών ιδιοποιήσεών του, οι οποίες συμβαίνουν μέσα στη σφαίρα του ορατού, καταλήγοντας σε μια μείξη αρχιτεκτονικών στιλ και συμβόλων κύρους. Στη συλλογική μνήμη, τα μπαλκόνια εμφανίζονται να συνυπάρχουν με μεγάλες χειρονομίες εξουσίας, ελέγχου, ακόμα και με εκδηλώσεις κρυφού και παράνομου πάθους.

Για τους περισσότερους ανθρώπους, σε κάθε περίπτωση, και ειδικότερα στις μεσογειακές περιοχές, τα μπαλκόνια προσφέρουν ένα δημοφιλή ημιυπαίθριο χώρο που παρέχει ευχάριστες μικροκλιματικές συνθήκες. Από την ιταλική τυπολογία των κοινόχρηστων μπαλκονιών, τα οποία επεκτείνουν τα όρια της αρχιτεκτονικής σε ένα κοινωνικό μοντέλο ζωής της κοινότητας –ακόμα και πριν από την πανδημία– (Origoni – Origoni, 2020) μέχρι τα ευέλικτα όρια των μπαλκονιών του Tel-Aviv (Aronis, 2009), καθίσταται σαφές ότι στον παγκόσμιο Νότο, τα μπαλκόνια χρησιμοποιούνται ευρέως και σταδιακά έχουν γίνει κοινό κτήμα σε πυκνά αστικά περιβάλλοντα. Ωστόσο, η τάξη και η κοινωνική δομή καθιερώνονται δυναμικά μέσα από κάθετες πρακτικές ιδιοποίησης του χώρου.

Το πιο χαρακτηριστικό αστικό παράδειγμα για να υποστηρίξει αυτό το επιχείρημα είναι τα ελληνικά μπαλκόνια, που αναδεικνύονται ως ένα συνονθύλευμα μορφών που εκφράζουν την ημιδημόσια κατοίκηση, τα οποία βρίσκονται σε μητροπολιτικές περιοχές (Bravou, 2019). Καθώς η εμφάνιση των ελληνικών μπαλκονιών συνδέθηκε με την εποχή της μεγάλης αστικοποίησης, αυτό σήμαινε ότι οι άνθρωποι που προέρχονταν από αγροτικές περιοχές, με τις ελπίδες να εγκατασταθούν στις αναδυόμενες αστικές ουτοπίες, σταμάτησαν να κατοικούν σε σπίτια με κήπους ή εξωτερικούς χώρους (Velonis, 2015). Η έννοια του ανεπαρκούς ή ακόμα και του ανύπαρκτου φυσικού τοπίου, ο κήπος, αναζωογονήθηκε χωρικά από τα μπαλκόνια (ό.π.). Οι ημιυπαίθριοι χώροι αυτού του είδους ήταν επίσης απαραίτητοι με τους όρους της υγιεινής, του σωστού αερισμού και του φυσικού φωτισμού. Την ίδια στιγμή τα μπαλκόνια έγιναν το επίκεντρο της ώσμωσης της ιδιωτικής με τη δημόσια ζωή στις ελληνικές πόλεις, αναδεικνύοντας μια εκδοχή κοινωνικής εγγύτητας, όχι μόνο μέσω της όρασης, αλλά επίσης και με ήχους και μυρωδιές. Στο δοκίμιό του για περιοδικό South, το 2015, ο Έλληνας εικαστικός Κωστής Βελώνης αναγνώρισε το μπαλκόνι ως μια υπερυψωμένη Εδέμ (Arcadia), όπου μπορείς να δραπετεύσεις εντός των ορίων της κατοικίας (ό.π.). Μολονότι αυτό το σχόλιο έγινε πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας και στόχευε κυρίως να αναδείξει τα χαρακτηριστικά του κήπου και τις τυπικές χρήσεις των μπαλκονιών στην Ελλάδα, είναι προφανές ότι υπάρχει μια ασυνείδητη τάση σύνδεσης των μπαλκονιών με ζητήματα της δημόσιας ζωής και του δημόσιου χώρου.

Μπορούν τα μπαλκόνια να θεωρηθούν δημόσιοι χώροι; Από τη σκοπιά του αστικού τρόπου ζωής εν μέσω πανδημίας, και αναγνωρίζοντας τους δημόσιους χώρους ως ανοιχτά, δημόσια προσβάσιμα μέρη ικανά να υποδεχτούν τις δημοφιλείς δραστηριότητες που είναι αναγκαίες για την οικοδόμηση της κοινότητας (Stanley et al., 2012, σελ. 1.091), τα μπαλκόνια μπορούν να εισαχθούν εκ νέου ως υβριδικοί και ετεροτοπικοί χώροι που διαμεσολαβούν την ιδιωτική με τη δημόσια σφαίρα. Καθορισμένα από καθαρά και αυστηρά όρια, αλλά ταυτόχρονα προσβάσιμα με όρους θέασης και ήχου (Mehaffy, 2020b), τα μπαλκόνια δυνητικά δημιουργούν ένα ευρύτερο κοινωνικό δίκτυο μέσα στο πλαίσιο της πόλης, το οποίο αξίζει προσοχής και αναβάθμισης. Ως μια υβριδική αστική ζώνη, τα μπαλκόνια εκτείνονται στον χώρο μεταξύ ημιιδιωτικού και ημιδημοσίου, όπου επικρατεί ευελιξία καθώς μετασχηματίζεται δυναμικά μέσα στον χρόνο, εξαρτημένη από τη χρήση ή το κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο.

Ο δημόσιος χαρακτήρας των μπαλκονιών είναι αποτέλεσμα των προβαλλόμενων αξιών και των πρακτικών που επιτελούνται, οι οποίες λαμβάνουν χώρα μέσα σε δεδομένες περιστάσεις και συνθήκες, μέσα από την ενεργοποίηση των αντιστάσεων και των προστριβών. Παρά το ότι τα μπαλκόνια είναι στοιχεία προσδεμένα κυρίως σε οικιακότητες του αστικού περιβάλλοντος, στο διάστημα της πανδημίας μετασχηματίστηκαν σε πρωτογενείς χώρους της δημόσιας έκφρασης και ζωής μέσα σε συνθήκες καραντίνας και περιορισμού. Έγιναν τα αστικά δωμάτια που επέτρεψαν τις ασφαλείς αλληλεπιδράσεις και συνδέσεις μαζί με άλλους και τον έξω κόσμο. Αυτή η μέχρι πρότινος κρυμμένη διάσταση υπογραμμίζει και καθιερώνει ένα σημείο αφετηρίας στην ανασυγκρότησή τους και στη διάδοσή τους στη διαλεκτική και τη μελέτη του αστικού χώρου, καθώς και τη σημασία τους σε ό,τι αφορά τη δημιουργία

ευχάριστης βιώσιμης ζωής στην πόλη και ανθεκτικότητας της κοινότητας πέρα από το επίπεδο του δρόμου.

Οι προαναφερθείσες σκέψεις, μαζί με ένα σύνολο μεθοδολογικών εργαλείων, διαμόρφωσαν το πλαίσιο για μια διαδικτυακή διεθνή έρευνα, η οποία σχεδιάστηκε και διεξήχθη τον Απρίλιο του 2020. Αρχικά, διερευνήθηκε η αντίληψη των μπαλκονιών σε ένα γενικό επίπεδο, μαζί με μια προσπάθεια να χαρτογραφηθούν οι τακτικές δραστηριότητες και τα αντικείμενα που συνθέτουν αυτούς τους χώρους. Επιπλέον, διερευνήθηκε το αν οι viral σκηνές από όλο τον κόσμο ήταν κάτι περισσότερο από μια δυναμική και μια τάση του Instagram ή αν νέες συνέργειες λάνθαναν πίσω από τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και την αλληλεγγύη. Για όλους όσοι ζουν σε κατοικίες χωρίς μπαλκόνι, οι ερωτήσεις προσαρμόστηκαν ώστε να διερευνηθούν καλύτερα οι αντιλήψεις και οι προβολές τους τόσο για καθιερωμένα γεγονότα όσο και για αυτά της πανδημίας.

Το δεύτερο μέρος της έρευνας αφιερώθηκε στην περίοδο της πανδημίας, ειδικότερα κατά τη διάρκεια της καραντίνας. Οι ερωτήσεις εστιάστηκαν στη σκιαγράφηση της «νέας πραγματικότητας» που αναδύθηκε και στους τρόπους με τους οποίους οι χρήσεις των μπαλκονιών μπορεί να άλλαξαν αυτές τις συνθήκες. Ένα συνολικό σχόλιο αναφορικά με τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας είναι ότι οι άνθρωποι ήταν πιο ενεργά εμπλεκόμενοι ή είχαν μεγαλύτερη διάθεση να εμπλακούν σε συλλογικές δραστηριότητες και να κοινωνικοποιηθούν, πιο συχνά με τους γείτονες τους ή με απλούς περαστικούς, σε σύγκριση με τις περιόδους προ Covid-19. Επίσης, είναι πιθανό, ακόμα κι αν διάφορες κοινότητες εμφανίστηκαν να είναι λιγότερο ενεργές και οργανωμένες, μεμονωμένα άτομα να ήταν εξίσου πρόθυμα να συμμετέχουν σε δραστηριότητες της γειτονιάς. Ένα παρόμοιο συναίσθημα εκφράστηκε από ανθρώπους που δεν έχουν μπαλκόνια, το 64,5% των οποίων ανέφερε ότι το να είχαν ένα μπαλκόνι θα έκανε πιο εύκολη και πιο βολική τη συμμετοχή τους σε τέτοιες δράσεις και πρωτοβουλίες.

Η δημιουργικότητα στις απαντήσεις και στις πρακτικές που επιτελέστηκαν στα μπαλκόνια κατά τη διάρκεια της πανδημίας ήταν ένα σύνολο αντιδράσεων και ανακούφισης απέναντι στα αισθήματα της πλήξης και της απομόνωσης (Lowe, 2020). Ακόμα, αναφορικά με ορισμένα τελετουργικά και παραδόσεις, που έλαβαν χώρα στα μπαλκόνια, αυτά επίσης βοήθησαν τις κοινότητες να επανακτήσουν μια αίσθηση κανονικότητας (Holder, 2020). Από τους εορτασμούς του Πάσχα μέχρι γαμήλιες τελετές, οι άνθρωποι βρήκαν τρόπους να είναι φυσικά αποστασιοποιημένοι, αλλά όχι κοινωνικά απομονωμένοι (ό.π.).

Η επιτελεστικότητα των τελετών και τελετουργικών καλλιεργεί την αίσθηση του «ανήκειν», την αυτοπεποίθηση, τη χαρά και την απόλαυση. Επιπλέον, όπως σχολιάζει η Άνα Μορσίγιο Παγιάρες (Ana Morcillo Pallares) στις αστικές και φιλοσοφικές καταγραφές της για τους εορτασμούς του Καθολικού Πάσχα που έλαβαν χώρα στην Ισπανία κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας (από την 5η ως τη 12η Απριλίου του 2020), αυτή η επιτελεστικότητα είναι πολύ σημαντική για τη δημιουργία συλλογικής μνήμης και, συνεπώς, για τον συλλογικό χώρο γενικά (Morcillo Pallares, 2020).

Παρά το ότι παρόμοια πρότυπα εορτασμών παρατηρήθηκαν και κατά τη διάρκεια των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς του 2021 σε χώρες όπου οι πολιτικές του περιορισμού της κυκλοφορίας και της καραντίνας εξακολουθούσαν να είναι σε ισχύ, είναι ακόμα άγνωστο πως αυτές οι εμπειρίες θα εγγραφούν στη συλλογική μνήμη. Σε κάθε περίπτωση, θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα μπαλκόνια σταδιακά έγιναν συμβολικοί και απτοί τόποι μνήμης (lieux de mémoire)[2] (Nora, 1989), μέσω των επιτελεσθεισών δραστηριοτήτων και του κοινού εδάφους που τα καθιέρωσαν ως κοινές περιοχές ανθεκτικότητας απέναντι σε μία παγκόσμια κρίση, όπως η πανδημία της Covid-19.

Επιπλέον, τα ευρήματα της έρευνας αποκαλύπτουν ότι η πανδημία έχει δημιουργήσει νέες ευκαιρίες που θα μπορούσαν να ανανεώσουν τη χρήση των μπαλκονιών με όρους αστικής δημόσιας ζωής. Πιο συγκεκριμένα, αν και οι περισσότεροι άνθρωποι θεωρούν τα μπαλκόνια ως ιδιωτικούς και ημιδιωτικούς χώρους, το εξήντα τρία τοις εκατό από αυτούς συμφώνησε ότι εξαιτίας της Covid-19 προσεγγίζει τώρα τα μπαλκόνια σαν ένα υποκατάστατο ενός εξωτερικού δημόσιου χώρου, ο οποίος έχει αναγνωριστεί (ή, στην περίπτωση της απουσίας του, θα είχε αναγνωριστεί) ως ένα πλεονέκτημα για την προσωπική του ευημερία. Αδιαμφισβήτητα, κανένας επαγγελματίας αρχιτέκτονας δεν θα μπορούσε να φανταστεί και, συνεπώς, να εφαρμόσει αρχές σχεδιασμού, που δυνητικά θα μπορούσαν να φιλοξενήσουν όλες τις δραστηριότητες οι οποίες αναδύθηκαν εξαιτίας της πανδημίας καθώς και κατά τη διάρκειά της. Ο κάθετα βιωμένος και, συνεπώς, επιτελεσμένος χώρος έγινε πιο σημαντικός από τους «επίσημα» προκαθορισμένους μέσα από τον σχεδιασμό δημόσιους χώρους. Οι θετικές απαντήσεις και δυνατότητες, που καταγράφηκαν με όρους συλλογικής δράσης κατά τη διάρκεια της καραντίνας, θα μπορούσαν επίσης να ενδυναμώσουν τους δεσμούς της κοινότητας και να ενισχύσουν την κοινωνική υποστήριξη. Αυτά τα αποτελέσματα αναδεικνύουν μια στιγμή που μπορεί να ευνοήσει τη διεκδίκηση και τον επαναπροσδιορισμό των μπαλκονιών ως σημαντικών στοιχείων των κτηριακών δομών, ειδικότερα στις πόλεις.

Το πώς οι άνθρωποι είναι αναγκασμένοι να συνδέονται και να σμίγουν είναι επίσης μια σημαντική παράμετρος για τη βιωσιμότητα, πέρα από περιβαλλοντικούς και φυσικούς παράγοντες. Το κοινωνικό κεφάλαιο είναι ένας όρος ο οποίος περιγράφει το πώς οι άνθρωποι συνδέονται με κοινωνικά δίκτυα μέσω του διαμοιρασμού κοινών αξιών, αμοιβαίας αποδοχής και αμοιβαιότητας, στην αποτελεσματική λειτουργία της κοινωνίας, καθώς διαμορφώνονται (Edwards, 2007). Είναι μάλλον μια αμφισβητούμενη έννοια στην αστική γεωγραφία, ωστόσο, στην περίπτωση της Covid-19 πανδημίας, μαζί με την έννοια της ανθεκτικότητας της κοινότητας, μπορεί να εξηγήσει καλύτερα τις απαντήσεις αλληλεγγύης απέναντι σε μία πρωτόγνωρη κρίση. Τα καταγραμμένα παραδείγματα ανθρώπων που συγκεντρώνονται για να υποστηρίξουν ο ένας τον άλλο κατά τη διάρκεια της πανδημίας και η αλληλεγγύη που επιδείχτηκε με κάθε δυνατό τρόπο υπογραμμίζουν την ανάγκη να στοχαστούμε επίσης ,αναφο-

2. Τον όρο εισήγαγε ο Γάλλος ιστορικός Πιέρ Νόρα (Pierre Nora) το 2001. Ένας «τόπος μνήμης» είναι κάθε σημαντική ενότητα, υλική ή άυλη, η οποία είτε λόγω ανθρώπινης παρέμβασης είτε της επίδρασης του χρόνου έχει αναδειχτεί σε συμβολικό στοιχείο της κληρονομιάς μιας κοινότητας. (Σ.τ.Μ.)

ρικά με την ανθεκτικότητα της κοινότητας. Η ανθεκτικότητα της κοινότητας δηλώνει την ικανότητα των αστικών κοινοτήτων να δημιουργήσουν και να τοποθετήσουν μηχανισμούς αντιμετώπισης όταν βρίσκονται αντιμέτωπες με σοκ και κρίσεις (Fransen – Ochoa Peralta, 2020). Αυτοί οι μηχανισμοί μπορούν να κατηγοριοποιηθούν μέσα από την ικανότητά τους να αντιστέκονται, να ανακάμπτουν και να μετασχηματίζονται (Elmqvist et al., 2019), και επιβάλλονται κατά τη διάρκεια μιας κρίσης κεφαλαιοποιώντας το ανθρώπινο και κοινωνικό τους κεφάλαιο (Bailey, 2012).

Παρά το ότι η κοινωνική και χωρική εγγύτητα είναι ζωτικές για να οικοδομηθούν, οι άλλες προϋποθέσεις της ανθεκτικότητας της κοινότητας περιλαμβάνουν άυλο ανθρώπινο και κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο είναι σε θέση να διαχειριστεί άυλους πόρους και προσβάσεις σε συστήματα υποστήριξης, ενώ διαχειρίζεται το τραύμα (McCrea – Walton – Leonard, 2014). Τα μπαλκόνια, κατά τη διάρκεια της πανδημίας της Covid-19, ήταν τόποι όπου καλλιεργήθηκε τέτοιου είδους ανθεκτικότητα κοινότητας, χωρίς αυτό να περιορίζει την ικανότητά τους να μετασχηματιστούν σε χώρους ενδυνάμωσης της αστικής κοινότητας και της δημοκρατικής συμμετοχής.

Ο Ζορζ Περέκ (George Perec), μέσα από ένα πολύ ζωντανό και αντιπροσωπευτικό παράδειγμα άτυπων κοινωνικών δικτύων και δεσμών που μπορούν να καλλιεργηθούν μέσα στο όριο της γειτονιάς, αναδεικνύει την ανάγκη να δημιουργηθούν σχέσεις πέρα από το όριο της ευκολίας/άνεσης και υποστηρίζει ότι αυτό μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από κοινό «αγώνα» και αντίσταση (Perec, 1997). Θα μπορούσε να υποστηριχτεί, ποιητική αδεία, ότι οι άνθρωποι που τραγουδούσαν και χειροκροτούσαν μαζί στα μπαλκόνια τους, για να μετριάσουν τα αποτελέσματα της απομόνωσης και του περιορισμού, αντιμάχονταν με αυτό τον τρόπο τον ιό. Οπωσδήποτε, η πιο αντιπροσωπευτική καταγραφή συστημικής αντίστασης στα μπαλκόνια έρχεται από τον Λίβανο. Μέσα από την έρευνά της ,η Αμρίτα Πάντε (Amrita Pande) τεκμηρίωσε τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστριες οικιακές βοηθοί (Migrant Domestic Workers [MDW]) χρησιμοποιούσαν τα μπαλκόνια ως χώρους επιτρεπόμενης ιδιωτικότητας, ελεύθερης από τη διαρκή επιτήρηση των εργοδοτών τους (Pande, 2012). Η μεγάλη πλειονότητα αυτών των εργαζόμενων είναι γυναίκες που προέρχονται από διαφορετικές χώρες και οι οποίες στην πλειονότητά τους κατοικούν στα σπίτια όπου εργάζονται. Τα μπαλκόνια, συνεπώς, προσφέρονται σε αυτές και συχνά αποτελούν, πέρα από τις εθνοτικές Εκκλησίες ή τόπους λατρείας, τους μοναδικούς χώρους στους οποίους επιτρέπεται να βγαίνουν στη δημόσια σφαίρα (ό.π.). Όπως εξηγεί η Πάντε, υπ' αυτές τις συνθήκες, οι μετανάστριες οικιακές εργαζόμενες έχουν οικοδομήσει ένα σύστημα υποστήριξης και ένα δίκτυο επικοινωνίας μαζί με τις ομότιμές τους στα όμορα ή κοντινά μπαλκόνια, μέσω των οποίων έχουν δημιουργηθεί συμμαχίες και συστήματα ανταλλαγής πληροφοριών και συμβουλευτικής. Αυτή η ακραία και υποχρεωτική συνθήκη της απομόνωσης υπογραμμίζει το πώς τα μπαλκόνια έχουν χρησιμοποιηθεί ως διαμεσολαβητές και ως ασφαλείς δημόσιοι χώροι, όπου μπορούν να καλλιεργηθούν ήπιες μορφές μεσαίου επιπέδου αντίστασης και συλλογικής δράσης, οι οποίες ενισχύουν τη συλλογικότητα και την οικοδόμηση της κοινότητας.

Συγκρίνοντας το πώς οι προηγούμενες επιδημίες και ασθένειες έχουν μετασχηματίσει τον αστικό σχεδιασμό και τις σχεδιαστικές αρχές, όπως, για παράδειγμα, το ξέσπασμα της χολέρας τον 19ο αιώνα, είναι ώρα να συζητήσουμε την αναγνώριση των μπαλκονιών ως ενός χαρακτηριστικού των ισότιμων κοινωνιών. Αν και οι επιδημίες τείνουν να διαταράσσουν τα υπάρχοντα δίκτυα και ροές, τα μπαλκόνια έγιναν οι φυσικοί χώροι όπου όχι μόνο κοινωνικά δίκτυα πέτυχαν να περιορίσουν τον εγκλεισμό, αλλά επίσης και την ίδια στιγμή κατάφεραν να αναδιαμορφωθούν. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας και όπως σχολίασε ο Ρίτσαρντ Σένετ (Richard Sennet) κατά τη διάρκεια μιας πρόσφατής του συνέντευξης, «οι γειτονιές έγιναν περισσότερο κοινωνικά συνδεμένες και περισσότερα κοινωνικά δίκτυα μικρής ακτίνας οικοδομήθηκαν» (Sennet, 2020). Ο χώρος, πέρα από τις χωρικές σχέσεις μεταξύ αντικειμένων, υπονοεί εμπεριεχόμενες κοινωνικές σχέσεις (Lefebvre, 2009). Οποιοδήποτε σύνολο αναδυόμενων και νέων κοινωνικών σχέσεων απαιτεί ένα νέο χώρο εκδηλώσεων και το αντίστροφο (ό.π.). Οι μέθοδοι διαμόρφωσης και ενεργοποίησης του δημόσιου χώρου, πιο γνωστές και ως Placemaking, και οι αστικές πολιτικές, οι οποίες προσκαλούν σε μία πυκνή δημόσια ζωή που εμπλουτίζεται από την κοινωνικοπολιτική αστική κουλτούρα (Adams et al., 2009), πρέπει να αρχίζουν να λαμβάνουν υπόψη τους χώρους που υπερβαίνουν την οπτική του δρόμου και μπορούν να ενδυναμώσουν το κοινωνικό κεφάλαιο και να ανακτήσουν το δικαίωμα στην πόλη.

Στη διάρκεια του χρόνου, τα μπαλκόνια έχουν γίνει πολύ περισσότερα από εξαιρετικά δείγματα δομοστατικής, μετατρεπόμενα σε συμβολικά επενδυμένους χώρους που αντανακλούν πολιτισμικές, αισθητικές και κοινωνικοπολιτικές νόρμες. Πριν από την εμφάνιση της πανδημίας της COVID-19, συχνά συνδέονταν με τις καπιταλιστικές κοινωνίες και τον ατομισμό, και θεωρούνταν συνώνυμα με το προνόμιο και το μεγαλείο της «μπουρζουαζίας». Στην αναδυόμενη νέα πραγματικότητα, η οποία επιβλήθηκε εξαιτίας των περιορισμών της πανδημίας και της πρότασης της κοινωνικής αποστασιοποίησης, τα μπαλκόνια και οι παρόμοιες χωρικές εκδηλώσεις μετασχηματίστηκαν σε μια περιοχή που αντανακλούσε τη μεταμόρφωση της ζωής μετά την πανδημία στα αστικά περιβάλλοντα. Η σημασία και η ανάγκη να υπάρχουν προσβάσιμοι, εξωτερικοί δημόσιοι χώροι, όπου η κοινωνικοποιημένη αποστασιοποίηση μπορούσε να φιλοξενηθεί, εκδηλώθηκε στα μπαλκόνια, τα οποία άρχισαν να είναι υποδοχείς και πόλοι τακτικών δραστηριοτήτων και κοινωνικών συνδέσεων, όπως δεν είχαν υπάρξει ποτέ.

Όπως αποδίδει εμφατικά ο Γιαν Γελ (Jan Gehl), η δημόσια ζωή και η υψηλής ποιότητας δημόσιοι χώροι, που συνήθως εκτείνονται και πέρα από τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό, είναι ένα σημαντικό στοιχείο στις δημοκρατικές κοινωνίες (Gehl, 2011), καθώς πετυχαίνουν να διασφαλίσουν κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική ανθεκτικότητα, ενώ την ίδια στιγμή βελτιώνουν τη δυνατότητα για κοινωνικοποίηση, υγεία και ευημερία (Søholt, 2020). Οι μεμονωμένοι χώροι, όπως τα μπαλκόνια, οι βεράντες, οι ταράτσες, οι στέγες και οι αυλές, παρείχαν ημιδημόσιες διεξόδους εξωτερικού χώρου ενάντια στον περιορισμό και στα φυσικά όρια της οικιακότητας, ενώ ενίσχυαν τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις με τους γείτονες και την κοινότητα. Οι αρχές του σχεδιασμού για ένα ζωηρό και ζωντανό δημόσιο χώρο, όπου η ταυτόχρονη πρόσβαση στη φύση διασφαλίζεται και η ανθρώπινη σύνδεση ενθαρρύνεται, συχνά υποτιμώνται στις πολιτι-

κές για αστική ανάπτυξη, με αποτέλεσμα την υποβάθμιση της συνολικά υγιούς και χαρούμενης αστικής ζωής, παρακωλύοντας την ανθεκτικότητα και τη βιωσιμότητα των μελλοντικών κοινοτήτων. Συνεπώς, είναι αναγκαίο να συγκροτήσουμε εκ νέου και να επιμείνουμε στον λόγο αναφορικά με τους δημόσιους χώρους, ενισχύοντας με δημιουργικό τρόπο όλες τις δυνητικά πιθανές χωρικές τους εκδηλώσεις και πιθανότητες.

Συμπερασματικά, αν αναστοχαστούμε αναφορικά με τις γλωσσικές σημειολογίες της λέξης μπαλκόνι, σε κάποιες γλώσσες το μπαλκόνι είναι ακόμα και μια λέξη της αργκό για τα γυναικεία στήθη. Αντιστρέφοντας αυτή τη μεταφορά, και καθώς τα στήθη είναι ζωογόνα, τα μπαλκόνια επίσης μπορούν να θεωρηθούν ως στοιχεία που υποστηρίζουν τη ζωή των κτηρίων των πόλεων και πρέπει να θεωρηθούν ως τέτοια στη διαδικασία ανάκτησης και διεκδίκησης του δικαιώματος στην πόλη και της ισότητας και δικαιοσύνης μέσα στο αστικό πλαίσιο.

Αυτό το άρθρο βασίστηκε στην πρωτότυπη δουλειά και έρευνα της συγγραφέως, ως μέρος της μεταπτυχιακής της διατριβής στο KTH (Royal Institute of Technology, Στοκχόλμη), μελετώντας τις χρήσεις των μπαλκονιών πριν από την πανδημία και κατά τη διάρκειά της.

Εικ 32 Cristo de los Gitanos, Μάλαγα, 2020. @ Jorge Zapata

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adams, M. – Cox, T. – Croxford, B. –Moore, G. – Sharples, S. – Refaee, M. (2009). "The Sensory City," στο R. Cooper – C. Evans – C. Boyko (επιμ.). Designing Sustainable Cities. Willey-Blackwell, σσ. 75–85.

Aronis, C. (2009). "The Balconies of Tel-Aviv: Cultural History and Urban Politics," Israel Studies 14 (3), σσ. 157–180, διαθέσιμο στο: https://www.jstor.org/stable/30245877

Bailey, N. (2012). "The role, organization and contribution of community enterprise to urban regeneration policy in the UK," Progress in Planning 77 (1), σσ. 1–35, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Balcony Exhibition (n.d.). TU Delft, διαθέσιμο στο: https://www.tudelft.nl/en/architecture-and-the-built-environment/about-the-faculty/departments/architecture/organisation/disciplines/methods-analysis/research-publication/balcony-exhibition/ (τελευταία πρόσβαση: 4/4/2020).

Bravou, E. (2019). Οδηγός βλέμματος: Μία ανάγνωση της Αθήνας μέσω των μπαλκονιών της (Look guide: A reading of Athens through its balconies) (Undergraduate Research Thesis Project) (originally in Greek).

Chayka, K. "How the Coronavirus Will Reshape Architecture," The New Yorker (17/6/2020), διαθέσιμο στο: https://www.newyorker.com/culture/dept-of-design/how-the-coronavirus-will-reshape-architecture?fbclid=IwAR2NVgPy-Vq9QNaJSidsyVkficb1WWsiNrNqP1gwG7gcrlJ2uW7KLprWgZQ

Cockroft, S. "Italians boost spirits by singing from balconies during virus lockdown," Evening Standard (14/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.standard.co.uk/news/world/italians-singing-balconies-coronavirus-lockdown-watch-a4387331.html

Edwards, R. (2007). "Social Capital," στο G. Ritzer (επιμ.). The Blackwell encyclopedia of sociology. Blackwell Pub, σσ. 4.361–4.362.

Elmqvist, T. – Andersson, E. – Frantzeskaki, N. – McPhearson, T. – Olsson, P. – Gaffney, O. – Takeuchi, K. – Folke, C. (2019). "Sustainability and resilience for transformation in the urban century," Nature Sustainability 2 (4), σσ. 267–273, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Fransen, J. – Ochoa Peralta, D. (2020). "Transformation Towards Community Resilience: New Urban Visions" (συνέντευξη στον B. Upmeyer), στο B. Upmeyer (επιμ.). MONU #33 Pandemic Urbanism. Board Publishers, σσ. 78–81.

Garcia, C., & Munroe, T. "Life under lockdown: Wuhan's windows, balconies, and rooftops," Reuters (11/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-china-wuhan-wideri/life-under-lockdown-wuhans-windows-balconies-and-rooftops-idUSKBN20Y1XE

Gehl, J. (2011). Life between buildings: Using public space. Island Press.

Hall, L. "Residents all over Italy are now singing from their windows to boost lockdown morale," The Independent (13/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.independent.co.uk/news/world/europe/coronavirus-italy-singing-video-balcony-streets-lockdown-siena-florence-naples-turin-a-9401786.html

Holder, S. "Saying 'I Do' From a Social Distance," Bloomberg.com. (26/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-03-26/how-to-get-married-during-the-coronavirus-outbreak

Holthaus, E. "We aren't just stopping coronavirus. We're building a new world," The Correspondent (1/4/2020), διαθέσιμο στο: https://thecorrespondent.com/385/we-arent-just-stopping-coronavirus-were-building-a-new-world/50968856015-625b9768

Koolhaas, R. – Harvard Graduate School of Design – Trüby, S. – Westcott, J. (2018). Elements of Architecture : Floor, ceiling, roof, door, wall, stair, toilet, window, facade, balcony, corridor, fireplace, ramp, escalator, elevator. Taschen, σσ. 233–237.

Lefebvre, H. (2009). The production of space (μτφρ. D. Nicholson-Smith). Οξφόρδη – Κέιμπριτζ: Blackwell.

Lowe, C. "Paris neighbors ease lockdown blues with quiz from balconies," Reuters (9/4/2020), διαθέσιμο στο: https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-france-game/paris-neighbours-ease-lockdown-blues-with-quiz-from-balconies-idUSKCN21R173

McCrea, R. – Walton, A. – Leonard, R. (2014). "A conceptual framework for investigating community wellbeing and resilience," Rural Society 23 (3), σσ. 270–282, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Mehaffy, M. "Why we need 'sociable distancing,'" CNU (30/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.cnu.org/publicsquare/2020/03/30/why-we-need-sociable-distancing

Morcillo Pallares, A. (2020). "On Constructing a Semana Santa" (συνέντευξη στον B. Upmeyer), στο B. Upmeyer (επιμ.). MONU #33 Pandemic Urbanism. Board Publishers, σσ. 14–19.

Nora, P. (1989). "Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire," Representations 26, σσ. 7–24, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Origoni, C. – Origoni, M. "A brief history of the balcony, from ancient Persia to the Covid-19 pandemic," Www.domusweb.it (3/4//2020), διαθέσιμο στο: https://www.domusweb.it/en/architecture/2020/04/03/a-brief-history-of-the-balcony-from-ancient-persia-to-the-covid-19-pandemic.html

Pande, A. (2012). "From 'Balcony Talk' and 'Practical Prayers' to Illegal Collectives," Gender & Society 26 (3), σσ. 382–405, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Perec, G. (1997). Species of Spaces and Other Pieces (μτφρ. J. Sturrock). Penguin.

Pitarch, P. (2020). "Augmented Domesticities: The Rise of Non-Typological Architecture" (συνέντευξη στον B. Upmeyer), στο B. Upmeyer (επιμ.). MONU #33 Pandemic Urbanism. Board Publishers, σσ. 120–126.

Sennet, R. (2020). "Isolation and Inequality – Interview with Richard Sennet" (συνέντευξη στον B. Upmeyer), στο B. Upmeyer (επιμ.). MONU #33 Pandemic Urbanism. Board Publishers, σσ. 73–77.

Søholt, H. "Public Space and Public Life are more important than ever," Gehl-Making Cities for People (30/3/2020), διαθέσιμο στο: https://gehlpeople.com/blog/public-space-and-public-life-are-more-important-than-ever/

Stanley, B.W. – Stark, B.L. – Johnston, K.L. – Smith, M.E. (2012). "Urban Open Spaces in Historical Perspective: A Transdisciplinary Typology and Analysis," Urban Geography 33 (8), σσ. 1.089–1117, διαθέσιμο στο: https://doi.org/

Taylor-Foster, J. – Wiklund, F. – Mattsson, L. – Studio Reko. (2020). "Interdependence," PIN-UP Vimeo, διαθέσιμο στο https://vimeo.com/421143563

Thorpe, V. "Balcony singing in solidarity spreads across Italy during lockdown," The Guardian (14/3/2020), διαθέσιμο στο: https://www.theguardian.com/world/2020/mar/14/solidarity-balcony-singing-spreads-across-italy-during-lockdown

Velonis, K. (2013). "Elevated Arcadia," SOUTH as a STATE of MIND #2, σσ. 40–41.

viral. (n.d.), στο Merriam-Webster (επιμ.), Merriam-Webster Online Dictionary, διαθέσιμο στο: https://www.merriam-webster.com/dictionary/viral (τελευταία πρόσβαση: 25/6/2020).

07

Μορφές πολιτικής συμμετοχής κατά την περίοδο της πανδημίας:

Προκλήσεις για συμπερίληψη, ουσιαστική πολιτική παρέμβαση και κοινωνική κινητοποίηση

Εισηγήτρια:

Αλίκη Κοσυφολόγου,
Διδάκτορας Πολιτικής Επιστήμης & Κοινωνιολογίας, Επιστημονική συνεργάτης RLS global

Η πολυδιάστατη παγκόσμια υγειονομική κρίση με ριζικό τρόπο μετασχημάτισε την οικονομία, την πολιτική και την κοινωνική ζωή. Η σειρά των μέτρων που εφαρμόστηκαν για τον περιορισμό της διασποράς της νόσου, όπως η καραντίνα, το λοκντάουν και ο περιορισμός της κυκλοφορίας, έθεσαν υπό αμφισβήτηση τις παραδοσιακές μορφές της κοινωνικής κινητοποίησης και της πολιτικής δραστηριότητας.

Το 2020 και το 2021 είναι δύο χρονιές κατά τις οποίες συνέβησαν σημαντικές αλλαγές στον τρόπο ζωής και στην καθημερινότητα των πολιτών σε παγκόσμια κλίμακα. Οι περισσότερες χώρες εφάρμοσαν μία διαχείριση της επείγουσας υγειονομικής κρίσης, η οποία, μεταξύ άλλων, έθετε περιορισμούς στις δυνατότητες των πολιτών να συγκεντρώνονται και να συμμετέχουν σε διαμαρτυρίες και άλλες πολιτικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Επιπλέον, η εντατικοποίηση της αστυνόμευσης και οι αυξημένες αρμοδιότητες που ανατέθηκαν στους αστυνομικούς, με σκοπό την επιτήρηση και τον έλεγχο του βαθμού συμμόρφωσης των πολιτών στους επιβεβλημένους υγειονομικούς κανονισμούς, είχαν καθοριστικό αντίκτυπο στη δυνατότητα και την ελευθερία των πολιτών να συγκεντρώνονται και να εκφράζουν τις πολιτικές τους αντιλήψεις, και αναπόφευκτα, στο να θέτουν τις κυβερνήσεις τους υπόλογες για τις πολιτικές επιλογές διαχείρισης της υγειονομικής κρίσης και των κοινωνικών της συνεπειών. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η περίοδος από το ξέσπασμα της πανδημίας και έπειτα χαρακτηρίστηκε από σημαντικές πολιτικές εξελίξεις, πολιτικά γεγονότα και την ανάδυση πολιτικών[1] κινημάτων. Σε αρκετές χώρες, όπως, για παράδειγμα, στη Γαλλία, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στην Ιρλανδία, στην Πολωνία ή στις ΗΠΑ, η πανδημία ήταν ένας παράγοντας αύξησης της πολιτικής συμμετοχής και δραστηριότητας των πολιτών, με συμβατικούς, ανεπίσημους ή υβριδικούς τρόπους.[2] Η πολιτική διαμαρτυρία και ο ψηφιακός πολιτικός ακτιβισμός στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης αναδείχτηκαν νέες δημοφιλείς μορφές πολιτικής διεκδίκησης και συλλογικής δράσης, και ειδικότερα σε μία περίοδο κατά την οποία σε πολλές χώρες αρκετά θεμελιώδη πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα είχαν τεθεί υπό αμφισβήτηση, για παράδειγμα, η δωρεάν πρόσβαση στο σύστημα υγείας και στην ιατροφαρμακευτική περίθαλψη ή το δικαίωμα στην κινητικότητα κ.ο.κ. Το κίνημα Black Lives Matter στις ΗΠΑ, το μαζικό κίνημα υπεράσπισης των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων των γυναικών και του δικαιώματος στην άμβλωση στην Πολωνία, το οποίο εξελίχτηκε σε ένα μαζικό κίνημα διαμαρτυρίας ενάντια στην ακροδεξιά κυβέρνηση της χώρας, οι κινητοποιήσεις για εργασιακά ζητήματα και για ζητήματα δημόσιας υγείας στην Γαλλία και οι αντικυβερνητικές διαδηλώσεις στην Τουρκία είναι ορισμένα αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτής της τάσης για μαζικής κλίμακας πολιτικές κινητοποιήσεις, που εκδηλώθηκε κατά την περίοδο της πανδημίας.

1. "Global Perspectives on activism during Covid-19," Frontiers in, διαθέσιμο στο: https://www.frontiersin.org/research-topics/21210/global-perspectives-on-activism-during-covid-19
2. Hoffman C. "How Covid-19 increased unconventional political participation in western Europe," Geneseo (22/12/2020), διαθέσιμο στο: https://wp.geneseo.edu/gepcovid19/2020/12/22/a-roadmap-on-how-covid-19-increased-political-participation-especially-unconventional-forms-in-western-europe/

Επιπλέον, η αυξανόμενη χρήση του Διαδικτύου και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης ως πυλώνων ενημέρωσης, σε συνδυασμό με τη διαδραστικότητα των μέσων αυτών και τη γρήγορη ροή της πληροφορίας που εξασφαλίζουν, σε αρκετές περιπτώσεις συνέβαλε στην αύξηση του βαθμού επίγνωσης και ενημέρωσης των πολιτών γύρω από αυτά τα ζητήματα. Το τελευταίο μπορεί να τροφοδότησε το ενδιαφέρον και τη διαθεσιμότητα για συμμετοχή σε διάφορες πρωτοβουλίες και κινήματα για θέματα του άμεσου ενδιαφέροντος των πολιτών. Η δυνατότητα της διαρκούς αλληλεπίδρασης με άτομα που μοιράζονται κοινές ανησυχίες μέσω των διαδικτυακών πλατφορμών και των κοινωνικών δικτύων λειτούργησε ως ένα επιπλέον κίνητρο για την ανάληψη πολιτικής πρωτοβουλίας, τόσο στο Διαδίκτυο όσο και εκτός αυτού, δηλαδή στη γειτονιά, στην κοινότητα και αλλού. Από την άλλη πλευρά, η τάση για συμμετοχή σε πολιτικές κινητοποιήσεις και δράσεις πολιτικού ακτιβισμού προσέκρουε στους περιορισμούς που είχαν επιβληθεί λόγω της πανδημίας, θέτοντας πολλαπλά εμπόδια στην εκφρασμένη διάθεση και διαθεσιμότητα για πολιτική παρέμβαση. Ειδικότερα στις χώρες όπου η πρόσβαση στο Διαδίκτυο είναι περιορισμένη ή κρατικά ελεγχόμενη, ή όπου υπάρχουν έντονες διαφοροποιήσεις στα επίπεδα του ψηφιακού αλφαβητισμού (για παράδειγμα, ψηφιακό χάσμα)[3] λόγω κοινωνικών, φυλετικών και ηλικιακών ανισοτήτων, τέτοια φαινόμενα παρατηρήθηκαν ακόμα πιο έντονα.

Η περίπτωση της Ελλάδας: Αγώνες για τα πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, αγώνες ενάντια στην καταστολή

Η πανδημία έφερε νέες και μεγάλες προκλήσεις για την οικονομία, την κοινωνία και το περιβάλλον στην Ελλάδα. Εξέθεσε με τον πιο δραματικό τρόπο τις αδυναμίες και τις ευαλωτότητες του Εθνικού Συστήματος Υγείας και του κοινωνικού κράτους. Αντίστοιχα, η συνακόλουθη κρίση της απασχόλησης, που προκλήθηκε με την αναστολή λειτουργίας επιχειρήσεων του ιδιωτικού τομέα, επιβάρυνε κι άλλο την ήδη εξαντλημένη από τις εδώ και δέκα χρόνια εφαρμοζόμενες πολιτικές λιτότητας αγορά εργασίας. Οι κοινωνικές συνέπειες της πανδημίας ήταν πολύπλευρες, επίσης. Η έμφυλη και ενδοοικογενειακή βία αυξήθηκαν. Παρομοίως, οι σχετιζόμενες με το φύλο, την τάξη, τη φυλή και την αρτιμέλεια ανισότητες οξύνθηκαν.

Υπό το πρίσμα αυτό, η νεοφιλελεύθερη ελληνική κυβέρνηση, για να αντιμετωπίσει την πανδημία, υιοθέτησε ένα μοντέλο βασισμένο στους περιορισμούς, το οποίο περιλάμβανε διαδοχικά λοκντάουν με περιορισμό στο σπίτι καθώς και περιορισμούς στην κινητικότητα των πολιτών. Αντίστοιχα, παρείχε ένα ελάχιστο επίδομα ενίσχυσης στους επαγγελματίες των οποίων η επαγγελματική δραστηριότητα είχε πληγεί από την υγειονομική κρίση. Την ίδια στιγμή, τα μέτρα που ελήφθησαν για την ενίσχυση της λειτουργικότητας και αποτελεσματικότητας του συστήματος υγείας, των νοσοκομείων και των πρωτοβάθμιων δομών υγείας ήταν μερικά και ανεπαρκή.

3. Ο όρος ψηφιακό χάσμα αναφέρεται στο χάσμα μεταξύ ατόμων, νοικοκυριών, επιχειρήσεων και διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών με διαφορετικά οικονομικά επίπεδα, με γνώμονα τόσο τις ευκαιρίες για πρόσβαση στην πληροφορία και στις τεχνολογίες πληροφορίας (ICT's) όσο και στη χρήση του Ίντερνετ για μια σειρά από δραστηριότητες. Βλ. Glossary Stats, ΟΟΣΑ, διαθέσιμο στο: https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=4719

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, από την αρχή της πανδημίας και ειδικότερα κατά τη δεύτερη, μακροσκελή περίοδο εθνικού λοκντάουν (Νοέμβριος 2020-Μάιος 2021), πραγματοποιήθηκαν αρκετές και μαζικές διαδηλώσεις και πολιτικές διαμαρτυρίες, κάποιες από τις οποίες αντιμετωπίστηκαν με σκληρή αστυνομική καταστολή και αναίτιες προσαγωγές και αυθαίρετες συλλήψεις πολιτών. Τα ψηφιακά μέσα και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην κινητοποίηση αυτών των πολιτικών διαμαρτυριών. Ωστόσο, στις περιπτώσεις αυτές, οι πορείες και οι κινητοποιήσεις οργανώθηκαν κυρίως από συμβατικούς πολιτικούς δρώντες (σωματεία, πολιτικές οργανώσεις, κόμματα κ.ο.κ.), που χρησιμοποίησαν τα ψηφιακά και εναλλακτικά δίκτυα για να οργανώσουν τις κινητοποιήσεις και να προωθήσουν την πολιτική ατζέντα τους. Σε μικρότερη κλίμακα, η ψηφιακή επικοινωνία ήταν κρίσιμη για την οργάνωση πρωτοβουλιών αλληλεγγύης, ειδικότερα στην πρώτη φάση της πανδημίας.

Κρίση οικιακότητας: η συγχώνευση της επαγγελματικής με την οικογενειακή ζωή

Τα μέτρα για την αντιμετώπιση της πανδημίας είχαν σοβαρό αντίκτυπο στην ποιότητα της ιδιωτικής ζωής και της καθημερινότητας στο σπίτι. Παρά το ότι η πανδημία της Covid-19 δεν επέφερε παύση στις πολιτικές δραστηριότητες και τις συλλογικές μορφές δράσης, οπωσδήποτε, επηρέασε καθοριστικά τη μικροπολιτική της καθημερινότητας. Η καραντίνα βιώθηκε σαν μια ιδιότυπη συγχώνευση μεταξύ του δημοσίου και του ιδιωτικού, ενώ τα όρια μεταξύ εργάσιμου χρόνου και οικιακής ρουτίνας έγιναν πολύ δυσδιάκριτα. Και βέβαια, η κοινωνική ζωή και οι κοινωνικές επαφές διαταράχθηκαν ή διακόπηκαν σε κάποιες περιπτώσεις.

Η καραντίνα στο σπίτι, οι περιορισμοί στην κίνηση, οι περιορισμοί στην κυκλοφορία σε συνδυασμό με την απουσία επιλογών για δραστηριότητες στον εξωτερικό χώρο και στη φύση –είναι χαρακτηριστικό ότι κατά την πρώτη περίοδο της καραντίνας είχε αποκλειστεί η πρόσβαση στα πάρκα και στους εθνικούς δρυμούς– διαμόρφωσαν αποπνιχτικές συνθήκες που διατάραξαν σοβαρά τις ενδοοικογενειακές σχέσεις. Ταυτόχρονα, σε αυτό το πλαίσιο, ενισχύθηκαν οι έμφυλες ανισότητες και έγιναν πηγή σύνθετων ενδοοικογενειακών συγκρούσεων. Με τα σχολεία κλειστά για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους και με τα παιδιά να παρακολουθούν σχολικά μαθήματα εξ αποστάσεως, οι γονείς, που επίσης σε μεγάλο ποσοστό εργάζονταν με τηλεργασία, βρέθηκαν στη θέση να πρέπει να διαχειριστούν ακόμα μεγαλύτερο φόρτο εργασίας και υποχρεώσεων, καθώς οι υποχρεώσεις φροντίδας αυξήθηκαν.

Επιπλέον, ο επιπλέον αυτός φόρτος φροντίδας μετακυλίστηκε κατά κύριο λόγο στις γυναίκες σε σύγκριση με τους άντρες. Η περίοδος της καραντίνας στο σπίτι ανέδειξε διαφορετικές όψεις ενός κυρίαρχου άνισου καταμερισμού της εργασίας της φροντίδας και των άλλων μορφών απλήρωτης εργασίας, που οι γυναίκες αναλαμβάνουν συχνότερα από τους άντρες, και μάλιστα, σε βάρος της επαγγελματικής τους εξέλιξης και των ευκαιριών για οικονομική ανάπτυξη. Ακόμη και μετά το τέλος της περιόδου της καραντίνας και την άρση των περιορισμών στην κινητικότητα, οι μητέρες και τα άτομα που αναλαμβάνουν τις υποχρεώσεις έπρεπε να διαχειριστούν το στρες των παιδιών, καθώς και άλλα κοινωνικά, οικονομικά και ψυχολογικά θέματα που συνδέονται με την εμπειρία των μέτρων για την αντιμετώπιση της Covid-19.

Αλλοτρίωση από τη ζωή της κοινότητας: η αρχή της ανάδυσης ενός νέου απειλητικού ατομισμού;

Αναπόφευκτα, μέσα σε αυτό το (εσωτερικό) σκηνικό, συναισθήματα μοναξιάς, απομόνωσης και αποξένωσης από τη ζωή της κοινότητας κυριάρχησαν. Για ένα διάστημα, τα κοινωνικά δίκτυα και οι κοινωνικές επαφές συνέχιζαν να υπάρχουν αποκλειστικά με τη διαμεσολάβηση των ψηφιακών πλατφορμών επικοινωνίας. Από την άλλη πλευρά, η αφήγηση που υιοθέτησε η ελληνική κυβέρνηση, η οποία συνοψιζόταν γύρω από το σύνθημα «Μένουμε σπίτι/Μένουμε ασφαλείς», προώθησε μια αρκετά ατομιστική και ατομική αντίληψη για τους τρόπους αντιμετώπισης της υγειονομικής κρίσης. Με άλλα λόγια, το μήνυμα που εγκιβώτιζε αυτό το σλόγκαν θα μπορούσε να συνοψιστεί και ως εξής: «Τα άτομα και οι οικογένειες πρέπει να αντιμετωπίσουν αυτή την κρίση, και όχι η κοινότητα».

Οι κοινωνικές, πολιτικές και ηθικές συνέπειες αυτής της προσέγγισης είναι αρκετά σημαντικές και μέχρι σήμερα αποτελούν την πηγή αντιφάσεων που ούτε η ίδια η κυβέρνηση προσδοκούσε ή μπορούσε να διαχειριστεί. Ο κοινωνικός αντίκτυπος έγινε ακόμα πιο αναγνωρίσιμος, όταν η εθνική καμπάνια για τον εμβολιασμό, η οποία εστιαζόταν (εύλογα) στον κοινωνικό ρόλο του εμβολιασμού και στη σημασία της συμβολής του ατόμου στην ευημερία της κοινότητας, δεν βρήκε την αναμενόμενη αποδοχή.

Οι πλατφόρμες επικοινωνίας ως μέσα και εργαλεία πολιτικής: Αμφισβητώντας τα όρια του συμβατικού πολιτικού χώρου;

Ποια ήταν, όμως, τα οφέλη από αυτή τη στροφή στα ψηφιακά μέσα για τις συλλογικές διαδικασίες και την πολιτική δραστηριότητα; Η επέκταση της χρήσης ψηφιακών μέσων επικοινωνίας ως πλατφορμών για πολιτική συμμετοχή σε κάποιο βαθμό αμφισβήτησε τα συμβατικά όρια μεταξύ του δημοσίου και του ιδιωτικού. Και συνεπώς, ορισμένες κοινωνικές κατηγορίες ωφελήθηκαν από αυτή τη νέα τάση. Ειδικότερα, σε κάποιες περιπτώσεις, ήταν ορισμένες από τις κοινωνικές κατηγορίες που σήκωσαν το δυσανάλογο βάρος των κοινωνικών συνεπειών της υγειονομικής κρίσης, όπως οι γυναίκες ή άτομα που αναλαμβάνουν τις ευθύνες φροντίδας στο οικογενειακό πλαίσιο, απαραίτητοι εργαζόμενοι κ.ά. Για ορισμένες από αυτές τις επαγγελματικές κατηγορίες ή κοινωνικές ομάδες, η ψηφιακή επικοινωνία και, συνεπώς, οι μορφές πολιτικής κινητοποίησης ή και συμμετοχής μέσω του Διαδικτύου έγιναν πιο προσβάσιμες λόγω του ευέλικτου χαρακτήρα τους.

Σημαντικό ποσοστό της νεολαίας επίσης στράφηκε στα κοινωνικά δίκτυα και στις ψηφιακές πλατφόρμες επικοινωνίας για την ενημέρωση, για τον διαμοιρασμό πληροφορίας για την Covid-19, για την ανάληψη πολιτικών πρωτοβουλιών και την οργάνωση της συλλογικής δράσης, για τη δημιουργία δικτυώσεων αλληλεγγύης ή ακόμα και σε κάποιες περιπτώσεις για την ανάπτυξη και λειτουργία εναλλακτικών Μέσων

Μαζικής Επικοινωνίας. Από τη σκοπιά αυτή, η ψηφιοποίηση της πολιτικής ζωής είχε έναν κρίσιμο θετικό αντίκτυπο, στον βαθμό που συνέβαλε στο να μετασχηματιστούν και να γίνουν πιο προσβάσιμες διάφορες διαδικασίες για την πολιτική συμμετοχή. Ειδικότερα, οι διαδικασίες αυτές έγιναν πιο προσβάσιμες σε ομάδες ή άτομα, που διαχρονικά αποκλείονται μερικώς ή εξολοκλήρου από αυτές για οικονομικούς, κοινωνικούς, έμφυλους, φυλετικούς ή άλλους λόγους.

Πού μας αφήνουν όλα αυτά;

Και ενώ η πανδημία δεν φαίνεται να τελειώνει σύντομα, η χρήση των ψηφιακών μέσων ως νέων πλατφορμών για κοινωνική και πολιτική δραστηριότητα τείνει να λάβει πιο μόνιμο χαρακτήρα. Συνεπώς, θέτει τις βάσεις για την ανάπτυξη μιας νέας πολιτικής κουλτούρας και νέων μορφών συλλογικών πρακτικών. Αρκετές από αυτές τις νέες μορφές αναγνωρίζουν τις δομικές έμφυλες, κοινωνικές, φυλετικές και ταξικές ανισότητες που αναπαράγονται στο πλαίσιο των διαδικασιών πολιτικής συμμετοχής και συλλογικής δράσης. Όμως, αυτό δεν σημαίνει ότι επιτυγχάνουν πάντα να τις υπερβαίνουν ή να τις εξαλείφουν. Για παράδειγμα, ο ψηφιακός αλφαβητισμός ή η πρόσβαση σε μια αξιόπιστη σύνδεση στο Ίντερνετ αντανακλά κοινωνικούς, ταξικούς και γενεακούς αποκλεισμούς.

Επιπλέον, όταν ο φυσικός χώρος γίνεται εικονικός και σχετικός, οι διαδικασίες και οι πολιτικοί στόχοι καθώς και τα συμπεράσματα που παράγονται μέσω αυτών σε αυτό τον αφηρημένο και κατακερματισμένο χώρο μοιάζουν περισσότερο αφηρημένα και απρόσιτα/μη υλικά. Με άλλα λόγια, μοιάζουν να είναι λιγότερο επιτεύξιμα ή προσιτά. Επιπλέον, αυτός ο ευέλικτος και σε κάποιες περιπτώσεις χαλαρός χαρακτήρας των διαδικασιών τις κάνει να είναι λιγότερο δεσμευτικές για όλους όσοι συμμετέχουν σε αυτές ή απλώς τις παρακολουθούν. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, πόσο εφικτό μπορεί να είναι για ένα κίνημα, ένα δίκτυο ή μια πλατφόρμα να καταλήξει σε αποφάσεις και να προχωρήσει στην οργάνωση της συλλογικής δράσης και στην υλοποίηση της; Μπορούμε να σκεφτούμε πολλά παραδείγματα οριζόντιων κινημάτων και συλλογικών πρωτοβουλιών, που θα ήταν αδύνατο να αναπτυχθούν χωρίς τη διά ζώσης συμμετοχή και παρουσία των δρώντων ή δρωσών. Αυτό το τελευταίο επιβεβαιώνεται και από την τρέχουσα συζήτηση για τον συμμετοχικό σχεδιασμό, που αποτελεί μια διαδικασία μέσω της οποίας άτομα, κοινωνικές ομάδες και κοινότητες ενθαρρύνονται να συμμετάσχουν στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Συνεπώς, με γνώμονα τα παραπάνω, προκύπτει ότι μια ολόπλευρη κατανόηση των νέων μορφών πολιτικής συμμετοχής, των δυνατοτήτων και των περιορισμών τους, θα είναι το κλειδί για την προσαρμογή μεθόδων και πρακτικών πολιτικής συμμετοχής στο σύγχρονο απαιτητικό και σύνθετο κοινωνικό και πολιτικό περιβάλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

"Global Perspectives on activism during Covid-19," Frontiers in, διαθέσιμο στο: https://www.frontiersin.org/research-topics/21210/global-perspectives-on-activism-during-covid-19

Hoffman C. "How Covid-19 increased unconventional political participation in western Europe," Geneseo (22/12/2020), διαθέσιμο στο: https://wp.geneseo.edu/gepcovid19/2020/12/22/a-roadmap-on-how-covid-19-increased-political-participation-especially-unconventional-forms-in-western-europe/

Kosyfologou, A. (2020). "Vulnerable" Equality in Times of a pandemic. Rosa Luxemburg Stiftung Athens, διαθέσιμο στο: https://rosalux.gr/sites/default/files/austerity_corona_en_1.pdf

"Young people turn to online political engagement during Covid-19" (20/10/2020), διαθέσιμο στο: https://circle.tufts.edu/latest-research/young-people-turn-online-political-engagement-during-covid-19

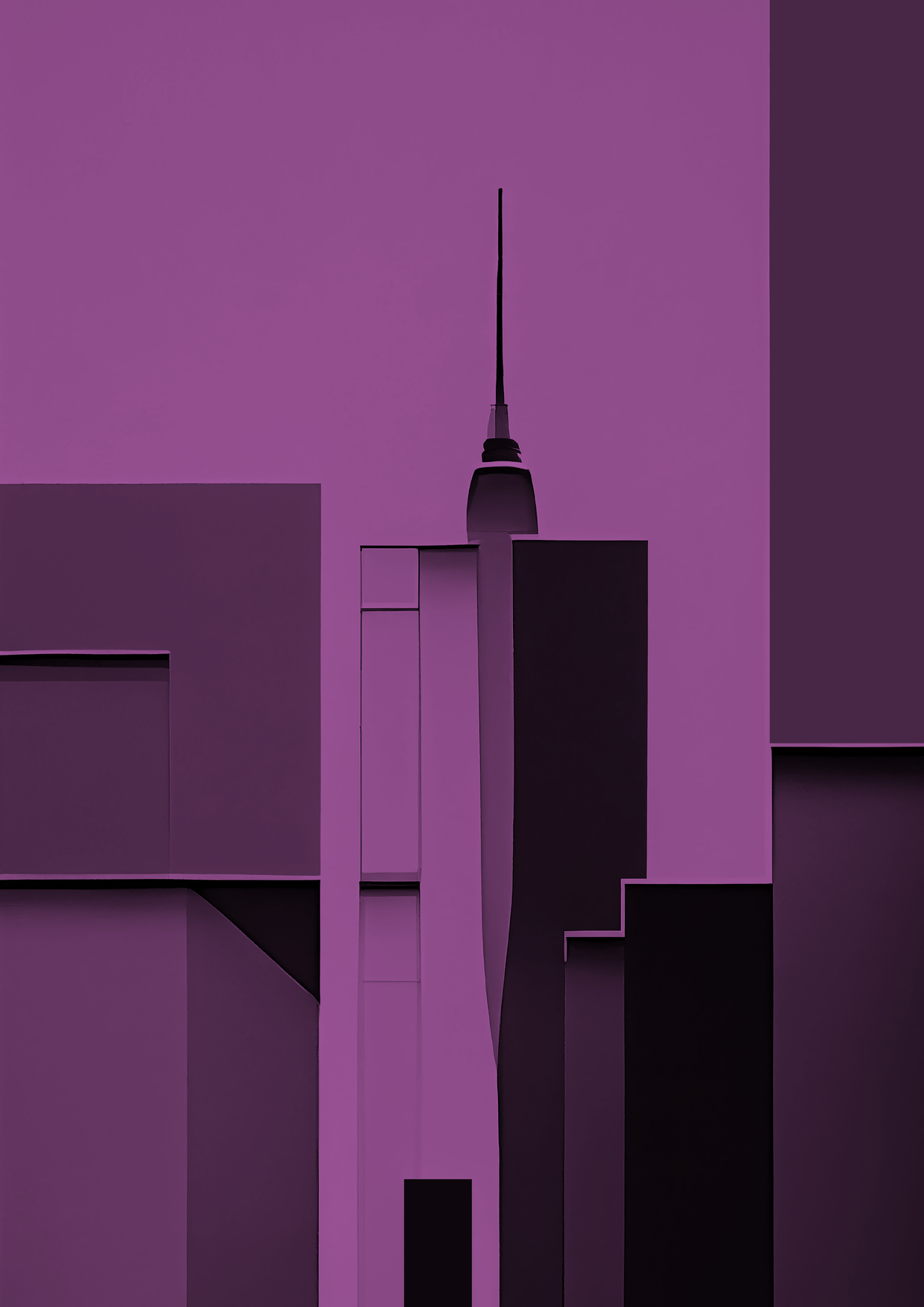

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΙΙΙ

ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ, ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

08 Συμμετοχή των πολιτών, μνήμη και πολιτιστική κληρονομιά
Ειρήνη Ηλιοπούλου

09 Η συμμετοχή ως πυλώνας αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και προοπτικές για το ελληνικό πλαίσιο
Δώρα Χατζή-Ροδοπούλου

10 Η συμμετοχική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μέθοδοι και εμπειρίες από το πεδίο
Μίνα Δραγούνη

11 Διερευνώντας τη συμμετοχικότητα κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα προσαρμογής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή
Ελένη Μαΐστρου, Βασιλική Πουγκακιώτη, Μιλτιάδης Λάζογλου

12 Σκιαγραφώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουριστικού σχεδιασμού στους ελληνικούς νησιωτικούς Δήμους
Διονυσία Κούτση, Αναστασία Στρατηγέα

08

Συμμετοχή των πολιτών, μνήμη και πολιτιστική κληρονομιά

Εισαγωγικό σημείωμα

Εισηγήτρια:

Ειρήνη Ηλιοπούλου,
Δρ. Αρχιτέκτων-Μηχανικός, Πολεοδόμος, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, Co-founder Symbolo GP

Η «Συμμετοχή των πολιτών» ως βασική πολιτική και κοινωνικά καινοτόμος αιχμή μιας διακυβέρνησης πέρα από το κράτος (Swyngedouw, 2005), που σχετίζεται άμεσα με τη δράση αλλά και με τις δυνατότητες των δρώντων να επηρεάσουν κάποιο αποτέλεσμα, είναι δημοφιλής όρος –με την έννοια του ορισμού και της προϋπόθεσης– σε όλους τους τομείς και τις κλίμακες του σχεδιασμού. Η συμμετοχή των πολιτών ως διαδικασία, δικαίωμα και ζητούμενο απασχολεί «επίσημα» τον σχεδιασμό και την υλοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων από τη δεκαετία του '80, με τη σταδιακή εισαγωγή της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης (multilevel governance). Τα εργαλεία πολιτικής θα φέρουν στο προσκήνιο τις ιδέες της πολυμερούς λήψης αποφάσεων (multi-stakeholder decision-making), του ολοκληρωμένου σχεδιασμού (integrated planning), των τοποκεντρικών (place-based) στρατηγικών και δράσεων, της ενδογενούς ανάπτυξης και της διαθεματικής/διατομεακής προσέγγισης, σηματοδοτώντας μια κρίσιμη ρήξη με την κρατικοκεντρική χάραξη πολιτικής.

Σε αυτό το τοπίο της αποκέντρωσης θα ευθυγραμμιστεί και η πολιτιστική κληρονομιά, αφού το κράτος σταματά να μονοπωλεί τη διαχείριση και την προστασία της, απορροφώντας βεβαίως με αυτό τον τρόπο και τις συνεχιζόμενες πιέσεις από τη σχετική μείωση του κρατικού προϋπολογισμού για τον πολιτισμό. Ωστόσο, εξαρχής το ζητούμενο να «ανοίξει» η χάραξη πολιτιστικής πολιτικής και η πολιτιστική διαχείριση σε συμμετοχικές διαδικασίες συνοδεύεται από το ερώτημα «πόσο συμμετοχική είναι η συμμετοχή;» (Castillo, 1983). Το ερώτημα σχολιάζει πλευρές της συμμετοχής, όπως την πιθανή νομιμοποιητική της δράση, την εμφάνιση νέων κοινωνικών αποκλεισμών, την «τυραννία» της εύρεσης «κατάλληλων» τεχνικών συμμετοχής (Cleaver, 1999), την αποθέωση της ατομικής ευθύνης στην «ενεργό πολιτειότητα» και, βασικά, τον κίνδυνο της μη αντιπροσώπευσης. Από τη μια, βρίσκεται η δυνατότητα (ή η ελπίδα) για ενισχυμένες δημοκρατικές και διαφανείς διαδικασίες, και από την άλλη, η εδραίωση μη νομιμοποιημένων, μη αντιπροσωπευτικών σχέσεων εξουσίας. Από τη μια, η ενίσχυση της κοινωνικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς, και από την άλλη, η εμπορευματοποίηση του πολιτιστικού αγαθού για την κάλυψη των επιθυμιών του κοινού μέσα από ατομικές «εμπειρίες».

Τα τρία κείμενα αυτής της ενότητας διερευνούν τόσο τους περιορισμούς όσο και τα περιθώρια της συμμετοχής των πολιτών στη διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών, υλικών και άυλων, σύγχρονων ή παλαιότερων, υπό την απειλή της λήθης ή της καταστροφής. Οι τρεις συγγραφείς/συγγραφικές ομάδες μεταφέρουν μία ανταπόκριση από το πεδίο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στα κείμενά τους η συμμετοχή γίνεται πρόταση διαφάνειας, ενδυνάμωσης του κοινού, αντιπαλεύοντας το αδιαμφισβήτητο της αυθεντίας και τις μονολιθικές αναγνώσεις της σπουδαιότητας των μνημείων, όπως θα υποστηρίξει η Δραγούνη. Γίνεται εν δυνάμει εργαλείο για τη δημιουργία συμμετοχικής κουλτούρας ευρύτερα, όπως θα δείξει η ομάδα της Μαΐστρου, της Πουγκακιώτη και του Λάζογλου. Γίνεται αποτελεσματικό, «από τα κάτω» αντιπαράδειγμα κόντρα στην εγκατάλειψη αλλά και συνολική πρόταση αξιών και αρχών, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις μελέτης στην έρευνα της Χατζή-Ροδοπούλου.

Η Μήνα Δραγούνη σχολιάζει «το γεγονός ότι η πολιτιστική πολιτική της Ελλάδας δεν έχει αναγνωρίσει ακόμα τη σημαίνουσα θέση της κοινωνικής διάστασης της πολιτι-

στικής κληρονομιάς». Μέσα από πέντε περιπτώσεις, μοιράζεται τα αποτελέσματα της δοκιμής διαφορετικών μεθόδων συμμετοχής για την καταγραφή της πολιτιστικής δημιουργίας «από τα κάτω», για τον εντοπισμό τον απειλών και πιέσεων, που δέχεται ένα τοπίο πολιτιστικής κληρονομιάς, για την αποτύπωση των συλλογικών επιδιώξεων, την εκτίμηση και την αξιολόγηση του αντικτύπου μιας πολιτιστικής διοργάνωσης. Μέσα από τρεις «άτυπες» κατηγορίες συμμετοχικών διαδικασιών (συναξιολόγηση, συνδημιουργία, συνδιαμόρφωση), η Δραγούνη βλέπει ένα αμφίδρομο, αμοιβαίο συμφέρον στη σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς-συμμετοχής: Η πολιτιστική κληρονομιά μπορεί να γίνει πρόσφορο έδαφος για την ενίσχυση της αίσθησης του «ανήκειν», του συλλογικού, για την «εκπαίδευση» του κοινού να συζητά, να λύνει διαφωνίες, να καλλιεργεί τις γνώσεις και τις δεξιότητές του. Την ίδια στιγμή, η συμμετοχή «μπορεί να εμπλουτίσει την ερμηνεία και τα επιστημονικά δεδομένα με τοπικά αφηγήματα, βιώματα, ανεκδοτολογικά γεγονότα και ιδιοσυγκρασιακές εννοιολογήσεις, φωτίζοντας κρυμμένα κομμάτια της βιογραφίας των μνημείων [...] και βέβαια, να συνδέσει την πολιτιστική κληρονομιά με το παρόν».

Η Δώρα Χατζή-Ροδοπούλου καυτηριάζει την εγκατάλειψη, την παραμέληση ή ακόμα και την κατεδάφιση πολλών ιστορικών κτηρίων, δειγμάτων της βιομηχανικής πολιτιστικής κληρονομιάς, στην Ελλάδα της κρίσης. Μέσα από δύο περιπτώσεις της ισπανικής βιομηχανικής κληρονομιάς («La Tabacalera Madrid» και «La Fábrika de toda la vida»), συζητά την εναλλακτική δυνατότητα της «επανάχρησης από τα κάτω» ως μοντέλου αναγέννησης και ανάδειξης των βιομηχανικών κτηρίων τόσο σε έναν πυκνό αστικό ιστό όσο και σε μία απομακρυσμένη, αραιοκατοικημένη περιοχή της υπαίθρου, με στόχο να αντλήσει συμπεράσματα και προτάσεις για την ελληνική περίπτωση. Το σημαντικό στην έρευνα της Χατζή-Ροδοπούλου είναι ότι μέσα από το μοντέλο της «επανάχρησης από τα κάτω» η συμμετοχή πηγαίνει πέρα από τη διαχείριση του χώρου, προτείνοντας μια δέσμη νέων αξιών, τρόπου ζωής και σχέσης με τη φύση, με αιχμές τη συνεργασία, την αλληλοβοήθεια, τον εθελοντισμό και τις αρχές της κοινωνικής και κυκλικής οικονομίας. Η συμμετοχή ως θεραπεία ενάντια στην εγκατάλειψη της πολιτιστικής κληρονομιάς διατυπώνει συνολικές προτάσεις για τη ζωή στην πόλη και την ύπαιθρο, για την πρόκριση των αναγκών της κοινότητας, για εναλλακτικά οικονομικά μοντέλα βιωσιμότητας, μέσα από τη συνεταιριστική λειτουργία, τις αρχές του DIY και του crowdfunding.

Τέλος, η συγγραφική ομάδα της Ελένης Μαΐστρου, της Βασιλικής Πουγκακιώτη και του Μιλτιάδη Λάζογλου προκρίνει τη συμμετοχή των πολιτών ως απαραίτητο συστατικό για την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή. Η συμμετοχή των πολιτών ενεργοποιεί τη συλλογική γνώση κάθε περιοχής, γίνεται το «έμπειρο μάτι» για τον εντοπισμό τον κινδύνων, ο διαρκής παρατηρητής των απειλών που δέχεται η τοπική κληρονομιά από την κλιματική αλλαγή. Ακόμα, δημιουργεί ένα πεδίο υποδοχής και υλοποίησης των σχεδίων δράσης, γίνεται ο χώρος για τη διαχείριση των κινδύνων, εκεί που δεν φτάνει η παρέμβαση «από τα πάνω». Τέλος, η συμμετοχή των πολιτών γίνεται το «μεγάφωνο» των δράσεων προσαρμογής, ενημερώνοντας, ευαισθητοποιώντας και εκπαιδεύοντας το κοινό γύρω και πέρα από τη σχέση πολιτιστικής κληρονομιάς-κλιματικών κινδύνων. Η Μαΐστρου, η Πουγκακιώτη

και ο Λάζογλου βλέπουν σε αυτή τη σχέση μια ευκαιρία: μέσα από την τοπική διαχείριση της προσαρμογής να δημιουργηθεί μια κουλτούρα συμμετοχής, ενισχύοντας τον υφιστάμενο θεσμό της δημόσιας διαβούλευσης με προτάσεις για ζωντανές, παραγωγικές, διαφανείς και αντιπροσωπευτικές διαδικασίες.

Το κοινό νήμα που συνδέει τα τρία κείμενα είναι η διαπίστωση ότι η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση της μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς ανοίγει μεγαλύτερα και συνολικότερα ζητήματα από το εύρος του αντικειμένου της, απαντώντας κάποια και αφήνοντας άλλα ανοιχτά. Για παράδειγμα, μπορεί η συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση της μνήμης και της πολιτιστικής κληρονομιάς να γίνει το έδαφος πάνω στο οποίο θα δοθεί η μάχη για συνολικές θεσμικές αλλαγές στην κατεύθυνση της συμπερίληψης; Ή, ακόμα, μπορεί να γίνει μια ευκαιρία για τις «μη ειδικές» ομάδες πολιτών να αποκτήσουν έλεγχο πάνω στους στόχους και στις προτεραιότητες της πολιτιστικής πολιτικής και ανάπτυξης; Τέλος, μπορεί να καθορίσει ευρύτερα τη δημοκρατική συμμετοχή στη διαχείριση των κοινών πόρων;

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Castillo, G.T. (1983). How participatory is participatory development?: a review of the Philippine experience. Μανίλα: PIDS.

Cleaver, F. (1999). "Paradoxes of Participation Questioning Participatory Approaches to Development," Journal of International Development 11, σσ. 597–612.

Swyngedouw, E. (2005). "Governance Innovation and the Citizen: The Janus Face of Governance-beyond-the-State," Urban Studies 42 (11), σσ. 1.991–2.006.

09

Η συμμετοχή ως πυλώνας αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Παραδείγματα από την ευρωπαϊκή εμπειρία και προοπτικές για το ελληνικό πλαίσιο

Εισηγήτρια:

Δώρα Χατζή-Ροδοπούλου,
Δρ. Αρχιτέκτων, Μηχ. ΕΜΠ -TU Delft, Μεταδιδάκτορας – ερευνήτρια, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Εισαγωγή

Τον 21ο αιώνα, η αναγέννηση της πολιτιστικής κληρονομιάς έχει αναδειχθεί σε κύρια στρατηγική για τη διασφάλιση του μέλλοντος των ιστορικών αστικών τοπίων σε όλη την Ευρώπη (Architects Council of Europe, 2018). Η επανάχρηση αποτελεί πλέον το πιο πολύτιμο εργαλείο για την αναγέννηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχοντας κερδίσει έδαφος σε σχέση με άλλες πρακτικές τις τρεις τελευταίες δεκαετίες. Η μεγάλη της απήχηση αποδίδεται στη δυνατότητα που προσφέρει να διατηρηθούν οι αξίες της πολιτιστικής κληρονομιάς μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κοινωνικής, οικονομικής και περιβαλλοντικής βιωσιμότητας. Η επανάχρηση χρησιμοποιείται με διάφορους τρόπους στον ευρωπαϊκό χώρο. Σε κάποιες χώρες αξιοποιείται ως μέσο για την επίλυση του προβλήματος των κενών κτηρίων, ενώ σε άλλες ως εργαλείο αστικής αναγέννησης. Συχνά, ωστόσο, χρησιμοποιείται ως καταλύτης αστικής ανάπτυξης και, άρρητα, ως μέσο προώθησης της αγοράς ακινήτων, προκαλώντας φαινόμενα εξευγενισμού και αποκλεισμού (Veldpaus et al., 2019).

Αυτή η κοινωνικοπολιτισμική πρόκληση, σε συνδυασμό με τη ραγδαία πτώση των δημόσιων δαπανών για τη φροντίδα της πολιτιστικής κληρονομιάς, έχει καταστήσει επιτακτική την ανάγκη ανάπτυξης νέων συμπεριληπτικών στρατηγικών επανάχρησης, συμμετοχής και ενεργοποίησης των τοπικών κοινωνιών στη διαχείριση του ιστορικού τους περιβάλλοντος (EU, 2019). Η μετάβαση από καθιερωμένες προσεγγίσεις «από τα πάνω» (top-down) προς ένα πιο συμπεριληπτικό και ευαίσθητο μοντέλο διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς προωθείται επίσης από πλειάδα ακαδημαϊκών τις τελευταίες δύο δεκαετίες (Avrami, 2000· Viñas, 2002· Roders, 2013).

Η κρίση των αρχών του 21ου αιώνα, παρά τις αδιαμφισβήτητες σημαντικές αρνητικές της συνέπειες, λειτούργησε και ως ευκαιρία για μια αλλαγή προτύπου σε σχέση με την αναγέννηση της πολιτιστικής κληρονομιάς (Chatzi-Rodopoulou, 2019). Με τους ιδιωτικούς και δημόσιους φορείς παραλυμένους από τη λιτότητα, αναδύθηκαν στην επιφάνεια άλλοι παίκτες οι οποίοι αμφισβήτησαν την ηγεμονία του κυρίαρχου συστήματος, προσφέροντας νέα πνοή σε σύνθετους τόπους πολιτιστικής κληρονομιάς, όπως είναι, για παράδειγμα, τα κατάλοιπα της βιομηχανίας. Σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει πλέον μια αυξανόμενη τάση εμπλοκής των πολιτών σε έργα επανάχρησης ανενεργών χώρων πολιτιστικής κληρονομιάς, η οποία αναδεικνύει την ικανότητα καινοτομίας των ΜΚΟ και των δυνατοτήτων των πρωτοβουλιών «από τα κάτω» (bottom-up) (Polyák, L. et al., 2019). Ωστόσο, αυτό το εναλλακτικό μοντέλο διαχείρισης και φροντίδας δεν έχει διαδοθεί σε όλη την Ευρώπη μέχρι στιγμής.

Το παρόν άρθρο, αντλώντας γνώση από την ευρωπαϊκή εμπειρία, στοχεύει να αποκαλύψει τη σημαντική δυναμική του μοντέλου επανάχρησης πολιτιστικής κληρονομιάς «από τα κάτω» και να δείξει ότι μπορεί να αποτελέσει πυλώνα για την αναγέννηση της βιομηχανικής κληρονομιάς για χώρες σαν την Ελλάδα, που βρίσκονται ακόμα στη δίνη μιας παρατεταμένης κρίσης. Αρχικά, θα παρουσιαστεί το υφιστάμενο μοντέλο διαχείρισης και αποκατάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, με σκοπό να αναδειχτεί η ανάγκη για μια εναλλακτική, συμμετοχική προσέγγιση. Έπειτα, θα αναλυθεί η ευρωπαϊκή εμπειρία της συμπεριληπτικής επανάχρησης

βιομηχανικής κληρονομιάς, μέσα από την παρουσίαση δύο παραδειγμάτων καλών πρακτικών από την Ισπανία, μια χώρα που αντιμετωπίζει παρόμοιες προκλήσεις με την Ελλάδα. Οι επιλεγμένες περιπτώσεις προβάλλουν τις ευκαιρίες που ανοίγονται από το συμμετοχικό μοντέλο διαχείρισης και αναγέννησης της πολιτιστικής κληρονομιάς τόσο σε πυκνούς αστικούς ιστούς όσο και σε απομακρυσμένες τοποθεσίες της περιφέρειας. Τέλος, το άρθρο θα αναδείξει τις προοπτικές του εν λόγω μοντέλου για την ελληνική περίπτωση ως μια νέα προσέγγιση, με την οποία μπορεί να αντιμετωπιστεί το επίκαιρο πρόβλημα των κενών βιομηχανικών τόπων, οδηγώντας σε μια πιο βιώσιμη κατεύθυνση ανάπτυξης για τις ιστορικές μας πόλεις.

Η διαχείριση και η αναγέννηση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα η βαθιά επιρροή των καθιερωμένων πρακτικών που σχετίζονται με τη διατήρηση των μνημείων της αρχαιότητας και η γενική αντίληψη αναφορικά με τους «περιορισμούς» της κληρονομιάς, όπως καλλιεργούνται κυρίως από την ελληνική επιστημονική κοινότητα, έχουν καταστήσει την ενσωμάτωση, την προστασία και την αναγέννηση της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς ένα προκλητικό και δύσκολο εγχείρημα (Chatzi-Rodopoulou, 2020). Η βιομηχανική κληρονομιά, συγκεκριμένα, αποτελούσε για ένα μεγάλο διάστημα τον «παρία» της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Η αξιοποίηση και η καθιέρωσή της στη «συλλογική μνήμη» επιτεύχθηκε μόλις στις αρχές του 21ου αιώνα. Η φροντίδα και η διαχείρισή της, ωστόσο, αποτελούν ακόμα ένα τεράστιο πρόβλημα για μια χώρα με περιορισμένα οικονομικά μέσα και ένα πολύ πλούσιο portfolio πολιτιστικής κληρονομιάς.

Το υφιστάμενο νομικό πλαίσιο, σαφώς διαμορφωμένο βάσει του εξαιρετικού αρχαίου μνημειακού πλούτου της χώρας, ευνοεί κατά κύριο λόγο το συμβατικό πρότυπο συντήρησης «από τα πάνω». Τούτο προκαλεί ένα διττό αρνητικό αντίκτυπο για το απόθεμα βιομηχανικής κληρονομιάς. Πρώτον, η προτεραιοποίηση της πρακτικής της συντήρησης έναντι της επανάχρησης καθιστά τη φροντίδα και τη διαχείριση των ιστορικών βιομηχανικών τόπων οικονομικά ασύμφορη. Δεύτερον, οι τοπικοί φορείς και κοινότητες στερούνται σχεδόν κάθε ευκαιρίας συμμετοχής στη διαμόρφωση του μέλλοντος του κληροδοτημένου τους ιστορικού περιβάλλοντος.

Οι βασικοί παίκτες που εμπλέκονται στη φροντίδα και διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα είναι, κατά κύριο λόγο, δημόσιοι υπάλληλοι των υπηρεσιών πολιτιστικής κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού και του Υπουργείου Ενέργειας, τοπικές Αρχές, ορισμένα εκπαιδευτικά και πολιτιστικά ιδρύματα (για παράδειγμα, ΕΜΠ, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Πειραιώς κ.ά.), καθώς επίσης και ιδιώτες (συνήθως ιδιοκτήτες πρώην βιομηχανικών κτηρίων μικρής κλίμακας) και προσφάτως και επενδυτές.

Η αποκλειστικά «από τα πάνω» προσέγγιση φροντίδας του πολιτιστικού αποθέματος της χώρας έχει αποδειχτεί ακατάλληλη και μη βιώσιμη για την αξιοποίηση του ιστορικού αποθέματος της βιομηχανικής κληρονομιάς. Ως εκ τούτου, με λίγες αξιοσημείωτες εξαιρέσεις, πολλοί ιστορικοί βιομηχανικοί χώροι αντιμετωπίζουν φαινό-

μενα εγκατάλειψης ή παρατεταμένης παραμέλησης, έχοντας αφεθεί στο έλεος της φθοράς του χρόνου. Άλλοι έχουν κατεδαφιστεί, ενώ όλο και περισσότεροι χώροι βιομηχανικής κληρονομιάς στη χώρα μας αντιμετωπίζονται ως ευέλικτα κελύφη που επιτρέπουν ατεκμηρίωτους αρχιτεκτονικούς πειραματισμούς, καταστροφικά σχέδια με στόχο τη μεγιστοποίηση του κέρδους ή ένα συνδυασμό των παραπάνω (Chatzi-Rodopoulou, 2020· Smith, 2017).

Η τρέχουσα οικονομική και κοινωνικοπολιτισμική κατάσταση της χώρας, σαφώς επηρεασμένη από την παρατεταμένη οικονομική και υγειονομική κρίση, έχει επιδεινώσει το πρόβλημα. Η οικονομική πίεση έχει οδηγήσει την κυβέρνηση και τις τοπικές Αρχές στην εκποίηση δημόσιων ακινήτων βιομηχανικής κληρονομιάς σε ιδιώτες. Οι περισσότερες επεμβάσεις στα ακίνητα αυτά, οι οποίες λαμβάνουν χώρα σήμερα με γνώμονα τις τάσεις της αγοράς, δείχνουν ελάχιστο σεβασμό για τις αξίες της βιομηχανικής κληρονομιάς και μια σαφή διάθεση εμπορευματοποίησής της (για παράδειγμα, κατεδάφιση μοναδικών ιστορικών χώρων αεροπλοΐας μετά την εκποίηση του πρώην αεροδρομίου του Ελληνικού για την κατασκευή πολυτελών κατοικιών). Φαινόμενα εξευγενισμού και αποκλεισμού είναι επίσης αναμενόμενα στο άμεσο μέλλον.

Συνεπώς, αυτή η προσέγγιση δεν παρέχει μια ικανοποιητική απάντηση στα σύνθετα προβλήματα που αντιμετωπίζει η βιομηχανική κληρονομιά της χώρας, καθώς παραβλέπει βασικές κοινωνικοπολιτισμικές παραμέτρους. Οι εναλλακτικές που εξετάζονται σήμερα από την ελληνική κυβέρνηση, οι οποίες περιλαμβάνουν μικρή οικονομική ενίσχυση στους ιδιοκτήτες ιστορικών ακινήτων (Tratsa, 2020), ή fast track επαναχρήσεις «από τα πάνω», αποτυγχάνουν για ακόμα μια φορά να εμπλέξουν τις τοπικές κοινωνίες στη διαδικασία αναγέννησης της πολιτιστικής τους κληρονομιάς.

Η παραπάνω ανάλυση αποκαλύπτει ότι το υφιστάμενο μοντέλο της «από τα πάνω» φροντίδας και διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα δεν ανταποκρίνεται κατάλληλα στις προκλήσεις που αντιμετωπίζει υπό τις παρούσες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες. Επομένως, η διερεύνηση εναλλακτικών προσεγγίσεων για την επανενεργοποίηση αυτού του ευάλωτου αποθέματος με έναν κοινωνικά συμπεριληπτικό τρόπο φαίνεται ότι είναι πιο κρίσιμη και επείγουσα από ποτέ πριν. Παρακάτω, θα συζητηθούν δύο περιπτώσεις συμμετοχικής αναγέννησης βιομηχανικής κληρονομιάς, με σκοπό να αναδειχτεί το εναλλακτικό παράδειγμα φροντίδας και διαχείρισης βιομηχανικής κληρονομιάς που έχει αρχίσει να διαδίδεται στην Ευρώπη. Ένα τέτοιο μοντέλο, το οποίο αποδεικνύεται ισχυρό και βιώσιμο ακόμα και σε περιόδους κρίσης, θα μπορούσε να λειτουργήσει ως μια αποτελεσματική λύση στο σύνθετο πρόβλημα της αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς της Ελλάδας.

«La Tabacalera Madrid» (Chatzi-Rodopoulou, 2019)

Στην καρδιά της Μαδρίτης, στη γειτονιά Λαβαπιές, βρίσκεται το πρώην καπνεργοστάσιο «La Tabacalera» (Εικόνα 33). Το κτήριο αποτελεί μέρος ενός αστικού ιστού μεικτών χρήσεων, που κατοικείται από μια κοινότητα με μακρά παράδοση στους

κοινωνικούς αγώνες. Η ιστορία της «Tabacalera» ξεκίνησε το 1809, με την απόφαση του ισπανικού στέμματος να μετατρέψει ένα βιομηχανικό χώρο του 18ου αιώνα στο Βασιλικό Καπνεργοστάσιο της Μαδρίτης. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας της, η «Tabacalera» υπέστη διαδοχικές ανακαινίσεις (1891, 1899, 1901), ώστε να ανταποκριθεί στις εξελισσόμενες ανάγκες της παραγωγικής διαδικασίας και στα βιομηχανικά πρότυπα της εκάστοτε εποχής. Η ιδιωτικοποίηση του τομέα του καπνού στα τέλη του 20ού αιώνα και η προώθηση του «Βιομηχανικού Σχεδίου του 2000» είχαν ως αποτέλεσμα το κλείσιμο του εργοστασίου.

Με την ανάληψη της διαχείρισης του κτηρίου από το Υπουργείο Πολιτισμού της Ισπανίας το 2003, η «Tabacalera» έγινε το μήλον της έριδος μεταξύ εμπλεκόμενων ομάδων και παικτών, οδηγώντας σε μια ταραγμένη περίοδο, γεμάτη αβεβαιότητα για το μέλλον του κτηρίου. Τα δύο βασικά σενάρια για την επανάχρησή του αναπτύχθηκαν από τοπικές συλλογικότητες και θεσμικά όργανα. Το πρώτο περιελάβανε τον μετασχηματισμό του παλιού εργοστασίου σε ένα κοινωνικό κέντρο οριζόντιας οργάνωσης, ποικίλων πρωτοβουλιών και εγχειρημάτων. Το κέντρο θα είχε αυτοδιαχειριζόμενο χαρακτήρα, υπηρετώντας τις ανάγκες της τοπικής κοινότητας. Η πρόταση αυτή πρωτοπαρουσιάστηκε στον Δήμο της Μαδρίτης το 1999 από το Δίκτυο Συλλογικοτήτων Λαβαπιές (Red de Colectivos de Lavapiés). Κατά τη δεκαετία 2000–2010, ασκήθηκε συνεχής πίεση προς τη δημοτική Αρχή για την προώθηση της συμμετοχικής διαδικασίας για τον καθορισμό της νέας χρήσης του κτιρίου (Red de Lavapiés, 2004).

Το δεύτερο σενάριο για την επανάχρηση του κτηρίου περιλάμβανε το μετασχηματισμό του σε Εθνικό Κέντρο Εικαστικών Τεχνών. Το 2008 το Υπουργείο Πολιτισμού διενήργησε έναν κλειστό αρχιτεκτονικό διαγωνισμό προωθώντας αυτή την ιδέα. Το πρώτο βραβείο του διαγωνισμού, σε σχέδια των Nieto Sobejano Arquitectos, έγινε επίσης αντικείμενο διαμάχης και διαφωνιών. Το φιλόδοξο σχέδιο των τριάντα εκατομμυρίων ευρώ απορρίφθηκε, τελικά, εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Παρότι η εξέλιξη αυτή παρέτεινε την αβεβαιότητα για το μέλλον του μνημείου, η νέα κατάσταση επέτρεψε την επανεξέταση των προτεινόμενων σεναρίων. Οι δυναμικές πρωτοβουλίες της γειτονιάς, τελικά, λήφθηκαν υπόψη, οδηγώντας σε ένα νέο πρόγραμμα χρήσεων.

Από το 2010 το πρώην καπνεργοστάσιο στεγάζει δύο διακριτές λειτουργίες: την γκαλερί Τέχνης «Tabacalera: Promocion del Arte », την ευθύνη για τη διαχείριση της οποίας έχει η Υπηρεσία Καλών Τεχνών του Υπουργείου Πολιτισμού, και το αυτοδιαχειριζόμενο κέντρο κοινωνικού και δημιουργικού χαρακτήρα «Centro Social Autogestionado a Tabacalera de Lavapiés – CSA La Tabacalera», τη διαχείριση του οποίου έχουν διάφορες συλλογικότητες.

Η «Tabacalera: Promocion del Arte» άνοιξε στο κοινό το 2010, προσφέροντας ένα πρόγραμμα μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων φωτογραφίας, σύγχρονης Τέχνης και εικαστικών τεχνών. Η έκθεση καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα του ισογείου του κτηρίου και το βόρειο αίθριό του (Εικόνες 34, 35). Όλες οι εκθέσεις έχουν παρατεταμένο ωράριο λειτουργίας και ελεύθερη είσοδο, δίνοντας την ευκαιρία επίσκεψής τους τόσο στους τουρίστες όσο και στην τοπική κοινότητα.

Εικ 33 Το κτήριο της «Tabacalera» στη Μαδρίτη. Πηγή: Αρχείο Δώρας Χατζή-Ροδοπούλου

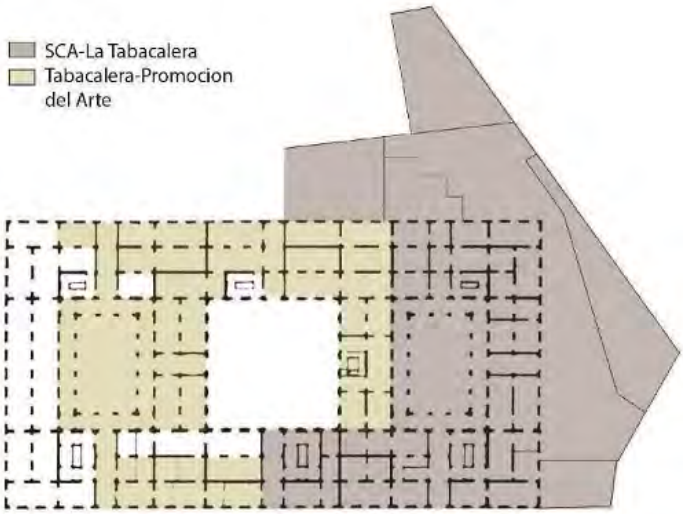

Εικ 34 Κατανομή των νέων λειτουργιών στο πρώην καπνεργοστάσιο. Πηγή: Αρχείο Δώρας Χατζή-Ροδοπούλου

Το νότιο τμήμα του ισογείου του κτιρίου στεγάζει τις δραστηριότητες του «CSA La Tabacalera» (Εικόνες 34, 36). Τον Φεβρουάριο του 2010 υπογράφηκε ένα συμφωνητικό μεταξύ της Υπηρεσίας Καλών Τεχνών του Υπουργείου Πολιτισμού και των τοπικών συλλογικοτήτων που αποτελούν μέρος του Δικτύου Συλλογικοτήτων Λαβαπιές (Lavapiés Collective Network) για την παραχώρηση ενός χώρου 9.200 m2 στο ιστορικό καπνεργοστάσιο στις συλλογικότητες. Από τότε το CSA La Tabacalera έχει καθιερωθεί ως ένας δυναμικός πυρήνας κοινωνικής και καλλιτεχνικής δράσης. Ο αντίκτυπος και η κοινωνική του απόκριση, όπως επίσης και η επιμονή των μερών που το διαχειρίζονται, είχαν ως αποτέλεσμα την επέκταση του αρχικού ετήσιου συμβολαίου σε μια πιο σταθερή ανάθεση του χώρου στις τοπικές συλλογικότητες για περισσότερα χρόνια. Οι συλλογικότητες έχουν το δικαίωμα δωρεάν χρήσης των εγκαταστάσεων του κτηρίου. Οι δραστηριότητες του CSA La Tabacalera υποστηρίζονται από ένα μικρό χρηματικό ποσό που παρέχεται από το υπουργείο καλύπτοντας λειτουργικά έξοδα και κάποιες δομικές επισκευές, καθώς και από μια τεράστια εθελοντική προσφορά των μελών των συλλογικοτήτων.

Βασισμένο σε μια ανεξάρτητη δημοκρατική οργάνωση, το CSA La Tabacalera προωθεί την άμεση συμμετοχή των πολιτών στη διαχείριση του δημόσιου χώρου. Πρόκειται για ένα περιβάλλον ενεργού εμπλοκής και όχι παθητικής κατανάλωσης (Steiger, 2011). Με τη συμβολή πάνω από είκοσι συλλογικοτήτων, προσφέρει ένα ευρύ φάσμα δωρεάν δραστηριοτήτων στην τοπική κοινότητα, που περιλαμβάνουν θέατρο, μουσική, χορό, ζωγραφική, εργαστήρια, IT support, μαθήματα ξένων γλωσσών, ψυχολογική και νομική υποστήριξη κ.ά. Επίσης, το κέντρο οργανώνει δραστηριότητες, συναντήσεις, συνέδρια και παρεμβάσεις στη γειτονιά, και αναπτύσσει ιδέες, έργα και διαδικασίες με στόχο τη διεύρυνση και τον εκδημοκρατισμό της δημόσιας σφαίρας (Εικόνα 35) (CSA La Tabacalera, n.d.).

Το CSA La Tabacalera πειραματίζεται επίσης με τις αρχές της «κοινωνικής οικονομίας», την προτεραιοποίηση της συνεργασίας, την αλληλοβοήθεια και τον εθελοντισμό. Λειτουργεί ως χώρος μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, προωθώντας τις αρχές της επανάχρησης, της ανακύκλωσης και της ανταλλαγής. Ως εκ τούτου, εναλλακτικές μορφές παραγωγής, όπως η ανακύκλωση επίπλων, η παραγωγή ρούχων και η κοινωνικά υπεύθυνη πώληση τοπικών και περιβαλλοντικά βιώσιμων προϊόντων, αξιοποιούνται για τη συγκέντρωση οικονομικών πόρων (Steiger, 2011).

Εξαιτίας των περιορισμένων διαθέσιμων οικονομικών πόρων, η λειτουργική επανενεργοποίηση του ιστορικού καπνεργοστασίου δεν συνοδεύτηκε από την αρχιτεκτονική του μεταμόρφωση. Τόσο στο τμήμα της γκαλερί όσο και στο τμήμα του κοινωνικού κέντρου, πέρα από τη βόρεια είσοδο, οι αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις περιορίστηκαν στην απλή συντήρηση ορισμένων κατασκευαστικών στοιχείων. Η δομή, οι όγκοι και η υλικότητα του ιστορικού κτηρίου διατηρούνται ανέπαφα. Παρ' όλα αυτά, η κατάσταση διατήρησής του είναι προβληματική.

Εικ 35 Το βόρειο αίθριο του τέως καπνεργοστασίου έχει μετατραπεί σε εκθεσιακό χώρο της γκαλερί «Tabacalera: Promocion del Arte». Πηγή: Αρχείο Δώρας Χατζή-Ροδοπούλου.

«La Fábrika de toda la vida» (Polyák et al., 2019, σσ. 187–210)

Η «La Fábrika de toda la vida» στεγάζεται στο πρώην εργοστάσιο τσιμέντου «Asland» (Εικόνα 36) που βρίσκεται στον Δήμο Λος Σάντος ντε Μαϊμόνα της Περιφέρειας Εξτρεμαδούρα, μιας αγροτικής περιοχής της δυτικής Ισπανίας, με τη χαμηλότερη συγκέντρωση πληθυσμού στη χώρα. Το εργοστάσιο κτίστηκε το 1955 και άλλαξε ριζικά τον οικονομικό και κοινωνικό χαρακτήρα της μικρής πόλης. Η ίδρυσή του προσέλκυσε μεγάλο αριθμό ανθρώπων που αναζητούσαν ευκαιρίες απασχόλησης. Στο απόγειό του, το εργοστάσιο υποστήριζε περίπου τριακόσιες οικογένειες. Η παύση της λειτουργίας του, το 1972, αποτέλεσε τεράστιο πλήγμα για την τοπική κοινότητα. Ο Αλεχάντρο Ερνάντεζ Ρένερ (Alejandro Hernández Renner), μέλος του Fundación de Maimona, σχολιάζει χαρακτηριστικά:

… Η Εξτρεμαδούρα είναι γενικά μια αγροτική περιοχή. Αυτή ήταν μία από τις ελάχιστες βιομηχανίες μεγάλης κλίμακας που εγκαταστάθηκαν εδώ. Και υπ' αυτή την έννοια, ήταν ένα πολύ σημαντικό μέρος. Υπήρχαν εκατοντάδες άνθρωποι που εξαρτώνταν από τη δραστηριότητά του. Όταν διακόπηκε η λειτουργία του, χιλιάδες άνθρωποι έφυγαν, και έφυγαν για τα καλά. Δεν επέστρεψαν ποτέ. Μιλάμε για μια περιοχή από την οποία έφυγαν έξι χιλιάδες άνθρωποι. Είναι σαν το αποτέλεσμα ενός πολέμου… (Polyák et al., 2019, σελ. 193).

Μετά το κλείσιμό του, το εργοστάσιο αγοράστηκε από τη δημοτική Αρχή του Λος Σάντος ντε Μαϊμόνα και εγκαταλείφθηκε για τα επόμενα σαράντα χρόνια, ως θλιβερή υπόμνηση ενός αποτυχημένου ονείρου (Εικόνα 36).

Η πρωτοβουλία για την αναγέννησή του αναλήφθηκε στα τέλη της δεκαετίας του 2000 από μία μικρή συλλογικότητα. Η αρχική ιδέα προέβλεπε τη μετατροπή του πρώην βιομηχανικού χώρου σε έναν κινητήρα κοινωνικής διαχείρισης και δραστηριότητας και τη λειτουργία του ως εφαλτηρίου για τη συγκρότηση ενός ανοιχτού δικτύου δημιουργών, στοχαστών και κοινωνικών δρώντων στην περιοχή. Η ιδέα αυτή έγινε δεκτή από τις τοπικές Αρχές περίπου δύο χρόνια αργότερα. Έτσι, το 2013, υπογράφηκε ένα συμφωνητικό μεταξύ της δημοτικής Αρχής και της συλλογικότητας, που προέβλεπε την παραχώρηση μέρους του εγκαταλειμμένου εργοστασίου στην τελευταία. Προϋπόθεση της παραχώρησης ήταν η ανακαίνιση και η διαχείριση του χώρου από τη συλλογικότητα και η διοργάνωση μιας σειράς δραστηριοτήτων που θα προωθούσαν τον τοπικό τουρισμό, τον πολιτισμό και την οικονομία. Βάσει του συμφωνητικού αυτού, η δημοτική Αρχή της πόλης παρέχει στη συλλογικότητα ένα μικρό ποσό που καλύπτει τις βασικές λειτουργικές ανάγκες του κτηρίου, τους τεχνικούς για τις εργασίες επισκευής του καθώς και υπηρεσίες συλλογής απορριμμάτων. Επίσης, η συλλογικότητα έχει πρόσβαση σε μέρος του αποθέματος υλικών, που φυλάσσονται σε κάποιους χώρους του εργοστασίου.

Παρά τις δυσκολίες των πρώτων χρόνων, η συλλογικότητα κατάφερε να διατηρήσει το εγχείρημα ζωντανό και να εκπληρώσει τη δέσμευσή της για την ανακαίνιση του χώρου (Εικόνα 37). Το 2017 περίπου είκοσι πέντε άνθρωποι ενεπλάκησαν σε σταθερή βάση με το έργο, μεταμορφώνοντας το όραμα της δημιουργίας ενός κοινωνικού πυρήνα σε πράξη.

Σήμερα, η «La Fábrika de toda la vida» λειτουργεί ως κοιτίδα εναλλακτικής δράσης και πειραματισμού, που βασίζεται σε τρεις θεμελιώδεις αρχές:

- στην προώθηση του ανοιχτού πολιτισμού,
- στην υποστήριξη του πολιτισμού που δημιουργείται στην περιφέρεια και
- στη συμβολή στα κοινά.

Πρόκειται για έναν ανοιχτό χώρο συμμετοχής και συνεργασίας, με δημιουργικό, κοινωνικό και πολιτιστικό περιεχόμενο. Προσφέρει ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνει δράσεις, διαλέξεις και εργαστήρια, θερινό σινεμά, καθώς επίσης και προγράμματα και διαδικασίες, τα οποία βασίζονται σε συνεργατική κοινωνική διαχείριση και κοινωνική δράση που επικεντρώνεται στις ανάγκες της τοπικής κοινότητας (Εικόνα 9). Ένα από τα πιο σημαντικά επιτεύγματα του εγχειρήματος είναι η μεγάλη του απήχηση στη νεολαία της περιοχής, η οποία το αγκάλιασε. Η «La Fábrika de toda la vida» έγινε πόλος έλξης νέων ανθρώπων που επιδιώκουν να επιστρέψουν στην Εξτρεμαδούρα, καθώς και σημείο αναφοράς που συγκρατεί σε κάποιο βαθμό τις τάσεις εσωτερικής μετανάστευσης εξαιτίας της έλλειψης ευκαιριών στην περιοχή.

Η «La Fábrika de toda la vida» είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός και αποτελεί κομμάτι του διεθνούς δικτύου συλλογικοτήτων Arquitecturas Colectivas. Η συλλογικότητα συνεργάζεται με την ομάδα εργασίας Mainova Social Lab και το Centro Diego Hidalgo de empresas e innovación. Οι τρεις ομάδες λειτουργούν ανεξάρτητα, αλλά διαπνέονται από τις ίδιες αξίες και ιδανικά. Οι δύο τελευταίες χρηματοδοτούνται από το Ίδρυμα Μαϊμόνα (Maimona Foundation), το οποίο διατηρεί γραφείο στο εργοστάσιο. Η «La Fábrika de toda la vida» έχει οριζόντια οργάνωση και διαχείριση, και βασίζεται σε ομάδες εργασίας, παραμένοντας όσο το δυνατόν πιο ανοιχτή και συμπεριληπτική.

Σε ό,τι αφορά το οικονομικό της μοντέλο, η «La Fábrika de toda la vida» είναι αυτοχρηματοδοτούμενη, βασίζεται στη συνεργατική παραγωγή, στον ανοιχτό πολιτισμό και στην DIY κατασκευή ως κύρια μέσα για την ανάπτυξη δημιουργικών δυναμικών και μεθοδολογιών. Βασίζεται επίσης σε μεγάλο βαθμό στον εθελοντισμό και έχει πετύχει πολλά, με πολύ περιορισμένο προϋπολογισμό και μεγάλη αποφασιστικότητα. Η συλλογικότητα έχει οργανώσει με επιτυχία μια καμπάνια crowdfunding, συγκεντρώνοντας πόρους για την αποκατάσταση ενός από τα δύο κτήρια που στεγάζουν τις δραστηριότητές της, και λαμβάνει επίσης μικρότερα χρηματικά ποσά από χορηγίες και βραβεία. Επιπροσθέτως, διερευνά τις χρηματοδοτικές ευκαιρίες που προέρχονται από δάνεια P2P, ethical banking, μικροδάνεια, ευρωπαϊκούς και εθνικούς πόρους.

Εικ 36 Το εργοστάσιο τσιμέντου «Asland» κατά τη διάρκεια της λειτουργίας του και μετά την εγκατάλειψή του. Πηγή: Platoniq, LaFábrika detodalavida (LFDTV)

Εικ 37 Η «La Fabrika de toda la vida» πριν από την ανακαίνισή της και μετά από αυτή. La Fabrica de toda la vida, https://cooperativecity.org/2017/06/28/lafabrika-detodalavida/.

Εικ 38 «La Fábrika de toda la vida» κατά τη διάρκεια εκδήλωσης. Πηγή: Luis Miguel Zapata, Platoniq, LaFábrika detodalavida (LFDTV)

Οι δύο περιπτώσεις που εξετάστηκαν παραπάνω αναδεικνύουν τις δυνατότητες της συμμετοχής για τη φροντίδα και τη διαχείριση της βιομηχανικής κληρονομιάς. Το συμπεριληπτικό μοντέλο αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς, που αναλύθηκε, αποδείχτηκε μια εφικτή και πιο ανθεκτική λύση σε σύγκριση με τη συμβατική «από τα πάνω» προσέγγιση. Όπως είδαμε, απαιτεί περιορισμένους οικονομικούς πόρους, ενώ προσφέρει τεράστια προστιθέμενη κοινωνική αξία. Και οι δύο περιπτώσεις αποδεικνύουν ότι το «από τα κάτω» μοντέλο ανταποκρίνεται αποτελεσματικά στις ανάγκες της τοπικής κοινότητας και του ευρύτερου κοινωνικού της πλαισίου και μπορεί να συντελέσει σε μια πιο δημοκρατική διαδικασία παραγωγής χώρου.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί ότι το εν λόγω μοντέλο παρουσιάζει και ορισμένους περιορισμούς. Ο πιο σημαντικός από αυτούς είναι η δυσχέρεια συγκέντρωσης αρκετών πόρων για την υλοποίηση ολοκληρωμένων αρχιτεκτονικών μεταμορφώσεων των βιομηχανικών χώρων στο πλαίσιο της «από τα κάτω» επανάχρησης. Σε κάθε περίπτωση, τα κοινωνικά και πολιτιστικά οφέλη του συμπεριληπτικού αυτού μοντέλου υπερβαίνουν σε μεγάλο βαθμό τους περιορισμούς του.

Συμπεράσματα

Η παρατεταμένη οικονομική και κοινωνική κρίση που βιώνει η Ευρώπη απαιτεί την υιοθέτηση νέων προσεγγίσεων σε όλους τους κλάδους του πολιτισμού, συμπεριλαμβανομένης και της πολιτισμικής κληρονομιάς. Το συμβατικό «από τα πάνω» μοντέλο φροντίδας και διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς, που χρησιμοποιήθηκε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2000, έχει αποδειχτεί ευάλωτο και αναποτελεσματικό, οδηγώντας συχνά στην εγκατάλειψη και την παραμέληση του ιστορικού αποθέματος ή στην εμπορευματοποίησή του. Τα ιστορικά βιομηχανικά κτήρια και σύνολα, λόγω του όγκου, της συνθετότητας και άλλων ενδογενών χαρακτηριστικών τους (όπως οι απαιτήσεις των υποδομών τους, τα ζητήματα ρύπανσης, το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς κ.ο.κ.) είναι εκ των κατηγοριών που έχουν βληθεί περισσότερο.

Όπως αναλύθηκε στο άρθρο αυτό, η κρίση, παρά τις σημαντικές αρνητικές της συνέπειες, λειτούργησε και ως μια ευκαιρία για μια αλλαγή του προτύπου αναγέννησης της βιομηχανικής κληρονομιάς. Βασισμένοι στη συλλογική δράση και σε ένα πιο ανεκτικό, πειραματικό και πολυπρισματικό όραμα, τοπικοί φορείς και κοινότητες σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες διεκδίκησαν εκ νέου το δικαίωμά τους στην πόλη, μετασχηματίζοντας ιστορικούς χώρους σε αυτόνομους τόπους ετερότητας, ισότητας και αυθορμητισμού.

Αυτό το «από τα κάτω» μοντέλο φροντίδας και διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς, αν και δεν αποτελεί πανάκεια, είναι ιδιαίτερα σημαντικό, υπογραμμίζοντας τη δυναμική μιας βιώσιμης εναλλακτικής σε εποχές αβεβαιότητας. Κατά τη Λεοντίδου (2015):

... Σε καιρούς κρίσης, μια εναλλακτική δεν αξίζει απλά να διερευνηθεί συστηματικά, αλλά αξίζει να επιδιωχθεί, καθότι παρουσιάζει ευκαιρίες που προσφέρουν διέξοδο από την κρίση, αναπτύσσοντας μια νέα και καλύτερη κοινωνία, όπου ο κοινωνικός αποκλεισμός, η ανεργία και το brain drain μπορούν να περιοριστούν...

Σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, η οποία ακόμα υποφέρει από τις πολλαπλές επιπτώσεις των αυστηρών μέτρων λιτότητας, αυτό το μοντέλο θα μπορούσε να παράσχει μια ιδανική λύση για ένα μεγάλο μέρος του δημόσιου ιστορικού βιομηχανικού αποθέματος της χώρας, το οποίο μοιάζει σήμερα παγιδευμένο στο δίπολο «καταστροφή ή εμπορευματοποίηση». Θα κατόρθωνε να ανακόψει την εγκατάλειψη, την παρακμή και το μαρασμό ενός σημαντικού μέρους της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς, το οποίο χωροθετείται τόσο σε αστικό όσο και σε αγροτικό περιβάλλον, δίνοντας τέλος στη βιαστική πώλησή του σε εργολάβους ή άλλους ιδιώτες, που συχνά οδηγεί σε καταστρεπτικές επεμβάσεις και εμπορευματοποίηση.

Επιπλέον, το μοντέλο αυτό μπορεί να ενδυναμώσει τοπικές κοινότητες, ώστε να αναμορφώσουν ιστορικά βιομηχανικά κτήρια, καθιστώντας τες μέρος της λύσης του προβλήματος αντί για παθητικούς δέκτες των «από τα πάνω» αποφάσεων. Η «από τα κάτω» αναγέννηση της βιομηχανικής κληρονομιάς προσφέρει ευκαιρίες συμπερίληψης και ενσωμάτωσης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ενδυναμώνοντας την κοινωνική συνοχή της τοπικής κοινότητας, αποκαθιστώντας την τοπική υπερηφάνεια και δημιουργώντας ισχυρό δεσμό με τα «κληροδοτημένα» αγαθά, περιορίζοντας έτσι φαινόμενα εξευγενισμού και αποκλεισμού.

Αξίζει να αναφερθεί ότι η εφαρμογή του εν λόγω παραδείγματος στην Ελλάδα, παρά τα θετικά του στοιχεία, δεν είναι ένα απλό εγχείρημα και δεν μπορεί να εφαρμοστεί σε όλα τα στοιχεία βιομηχανικής κληρονομιάς ανεξαρτήτως της νομικής τους προστασίας και της πολιτιστικής τους αξίας. Είναι απαραίτητο να υπάρξει μια επιλογή χώρων που θα μπορούσαν να γίνουν διαθέσιμοι για πειραματισμό και συμμετοχική επανάχρηση η οποία θα προκύψει από μια διαδικασία αναλυτικής καταγραφής, τεκμηρίωσης και αξιολόγησης της βιομηχανικής κληρονομιάς της χώρας, έργο που ακόμα δεν έχει υλοποιηθεί. Αυτό προϋποθέτει αποτελεσματική συνεργασία με εξειδικευμένους επαγγελματίες πάνω στο αντικείμενο, ισχυρή βούληση και αφοσίωση, όπως επίσης και περισσότερη ευελιξία από τα θεσμικά όργανα, τα οποία είναι υπεύθυνα για τις αποφάσεις σε ό,τι αφορά τη διαχείριση της δημόσιας βιομηχανικής κληρονομιάς. Αυτό που θα ήταν επίσης αναγκαίο είναι η οργάνωση μιας σειράς εκπαιδευτικών προγραμμάτων και καμπανιών ευαισθητοποίησης για την κινητοποίηση των τοπικών Αρχών και των τοπικών κοινοτήτων και την ενεργό τους εμπλοκή σε μελλοντικά εγχειρήματα επανάχρησης.

Όσο σύνθετη και απαιτητική κι αν είναι αυτή η επιδίωξη, το μοντέλο επανάχρησης «από τα κάτω» είναι μια πολλά υποσχόμενη εναλλακτική για τον μετριασμό του επείγοντος και πολυεπίπεδου προβλήματος της φροντίδας και διαχείρισης της βιομηχανικής κληρονομιάς στην Ελλάδα. Η αμφισβήτηση των συμβατικών πρακτικών και η δεκτικότητα σε συμπεριληπτικές και κοινωνικά και πολιτισμικά ευαίσθητες προσεγγίσεις διαχείρισης του ιστορικού μας περιβάλλοντος είναι ένα αναγκαίο βήμα προς μια βιώσιμη κατεύθυνση της ανάπτυξης της χώρας, το οποίο αξίζει να γίνει.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Architects Council of Europe, Leeuwarden declaration. Adaptive re-use of the built heritage: preserving and enhancing the values of our built heritage for future generations. Λεουβάρντεν, 23/11/2018.

Avrami, E. – Mason, R. – De la Torre, M. (2000). Values and Heritage Conservation: Research Report. Λος Άντζελες: The Getty Conservation Institute.

Chatzi-Rodopoulou, T. (2020). "Control Shift. European Industrial Heritage Reuse in Review," A+BE | Architecture and the Built Environment [S.l.] 13, σσ. 1–630, Αύγουστος 2020, ISSN 2214–7233, Διαθέσιμο στο: https://journals.open.tudelft.nl/abe/article/view/5195 (τελευταία πρόσβαση: 16/12/2020), doi: https://doi.org/10.7480/abe.2020.13.5195

Chatzi-Rodopoulou, T. (2019). "The opportunities of Crisis. Bottom-up initiatives for the reuse of industrial heritage: The example of the Tabacalera in Madrid," στο Proceedings of the International Conference on Changing Cities IV: Spatial, Design, Landscape & Socio-economic Dimensions. Ελλάδα: Χανιά, 24–29/6/2019, σσ. 486-497.

CSA La Tabacalera. n.d. CSA La Tabacalera (online), διαθέσιμο στο: http://latabacalera.net/c-s-a-la-tabacalera-de-lavapies/ (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

European Union (2019). European Framework for Action on Cultural Heritage. EU Publications office.

Polyák, L. et al. (2019). "Observatory Cases Report in: Open Heritage, Organizing, Promoting and Enabling Heritage Re-use through Inclusion, Technology, Access, Governance and Empowerment," H2020 PROJECT (online), διαθέσιμο στο: https://openheritage.eu/ (τελευταία πρόσβαση: 16/12/2021).

Smith, H. (2017). "Forget the Parthenon: How austerity is laying waste to Athens' modern heritage," The Guardian (12/9/2017).

Red de Lavapiés (2004). "La Tabacalera a debate" (online), διαθέσιμο στο: http://latabacalera.net/web2004/info/index.html (τελευταία πρόσβαση: 21/2/2018).

Roders, A.P. – Velpaus, L. (2013). "Tolerance for change in the built environment: what are the limits?" στο M. Kuipers – W. Quist (επιμ.). Culturele draagkracht: op zoek naar de tolerantie voor verandering bij gebouwd erfgoed. Ντελφτ: Delft Digital Press.

Steiger, T. (2011). Spaces of Autonomy in Copenhagen and Madrid (master thesis). UNICA Euromaster in Urban Studies 4 Cities.

Stratigea, A. (2015). Theory and Methods of Participatory Design. SEAB.

Tratsa, M. (2020). "Διατηρώ κατ' οίκον like Εξοικονομώ. Who is affected and what does the new program of Hellenic Ministry of Environment and Energy include," To Vima (13/11/2020).

Tratsa, M. (2021). "Fast track 'Adaptations' for vacant buildings," To Vima (3/2/2021).

Veldpaus, L. – Fava, F. – Brodowicz, D. (2019). "Mapping of current heritage re-use policies and regulations in Europe. Complex policy overview of adaptive heritage re-use in: Open Heritage, Organizing, Promoting and Enabling Heritage Re–use through Inclusion, Technology, Access, Governance and Empowerment," H2020 PROJECT, (online), διαθέσιμο στο: https://openheritage.eu/ (τελευταία πρόσβαση: 18/2/20210).

Viñas, S.M. (2002). "Contemporary theory of conservation," Reviews in conservation No. 3, σσ. 25–34.

10

Η συμμετοχική διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς:
Μέθοδοι και εμπειρίες από το πεδίο

Εισηγήτρια:

Μήνα Δραγούνη,
Μεταδιδακτορική ερευνήτρια, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Μέλος ΣΕΠ Πανεπιστήμιο Κύπρου

Τι είναι η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς (heritage management), η οποία εγγράφεται στο ευρύτερο πεδίο της διαχείρισης του πολιτισμού (cultural management), συγκροτεί έναν αυτόνομο επιστημονικό τομέα που εξετάζει τις πολύμορφες διαδικασίες της προστασίας, της ανάδειξης και της κοινωνικοποίησης των πολιτιστικών αγαθών, τα οποία αποτελούν κληροδοτήματα του παρελθόντος (Λεκάκης – Πάντζου, 2020). Παρότι ο όρος διαχείριση παραπέμπει στις σπουδές διοίκησης, μια συνοπτική επισκόπηση της σχετικής βιβλιογραφίας φανερώνει το εύρος και τη διεπιστημονικότητα του αντικειμένου. Οι ερευνητές του πεδίου συνομιλούν με συναδέλφους από παραδοσιακούς κλάδους μελέτης του παρελθόντος, για παράδειγμα, με αρχαιολόγους, ιστορικούς και ανθρωπολόγους, εντρυφούν στην εξέταση του πολιτιστικού αφηγήματος ως κοινωνικού προϊόντος και ιδεολογικού οικοδομήματος, και διερευνούν κριτικά την ιστορική εξέλιξη των επεμβάσεων στα μνημεία (Λεκάκης, 2016).

Μία από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζει σήμερα ο τομέας της πολιτιστικής διαχείρισης είναι η ανταπόκρισή του στις σύγχρονες ανάγκες της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, η παραγωγή συναφούς έργου με τις κοινωνικές εξελίξεις της εποχής και η συνεισφορά σε ευρύτερες κοινωνικές επιδιώξεις, όπως η πολυπολιτισμικότητα, η κοινωνική ενσωμάτωση, η συγκρότηση ταυτοτήτων, η ποιότητα ζωής και η βιώσιμη ανάπτυξη. Βέβαια, ο κοινωνικός προσανατολισμός προϋποθέτει την καλλιέργεια συστηματικού διαλόγου και τη διαρκή αλληλεπίδραση με το κοινό και τους πολίτες, με σκοπό την ανανοηματοδότηση και τη διαμόρφωση ενός κοινωνικά ενήμερου συλλογικού οράματος για τα μνημεία (Δραγούνη et al., 2021). Θεραπεύοντας το ίδιο όραμα, οι ερευνητές του κλάδου μπορούν να διαδραματίσουν κεντρικό ρόλο στην καλλιέργεια μιας ενεργητικής σχέσης μνημείων και πολιτών, προσαρμόζοντας τα ερωτήματα και τα μεθοδολογικά τους εργαλεία σε συμμετοχικές διαδικασίες μελέτης, με απώτερο σκοπό την πληροφόρηση της πολιτιστικής πολιτικής και πρακτικής.

Το παρόν κείμενο παρουσιάζει ορισμένα από τα συμμετοχικά ερευνητικά εργαλεία που μας επιτρέπουν να συμπεριλάβουμε το κοινό και τις τοπικές κοινότητες στη μελέτη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Πρόκειται για ένα αρμολόγημα το οποίο συγκροτώ με βάση την προσωπική μου εμπειρία από το πεδίο, περιγράφοντας αδρομερώς τις επιμέρους μεθόδους και θέλοντας να δείξω τις δυνατότητες της έρευνας να πλοηγήσει την πράξη της συμπερίληψης.

Διαχείριση και συμμετοχή: Το διεθνές ρεύμα και η ελληνική πραγματικότητα

Η συζήτηση περί συμμετοχικής διαχείρισης αλλά και η κοινωνική θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν είναι καινοφανείς. Αντίθετα, συνιστούν αντικείμενο ακαδημαϊκού προβληματισμού και πρότυπο πρακτικής με τη δική του βιογραφία. Σε διεθνές επίπεδο, η στροφή προς τις κοινωνικές αξίες των μνημείων είναι φανερή ήδη από τη δεκαετία του '90, αν όχι νωρίτερα.[1] Κανονιστικά κείμενα, όπως το «Έγγραφο της Νάρα» (Nara Document), το οποίο δημοσιεύτηκε από το Διεθνές Συμβούλιο

Μνημείων και Τοποθεσιών (ICOMOS) το 1994, σηματοδότησαν την αλλαγή πλεύσης, κάνοντας λόγο για πολλαπλές αντιλήψεις και ερμηνείες της αξίας και της αυθεντικότητας των μνημείων. Η αποδοχή του υποκειμενικού και μεταβλητού χαρακτήρα της αξίας (ή πιο ορθά, των αξιών) της πολιτιστικής κληρονομιάς άνοιξε τον δρόμο της εξωστρέφειας και της πολυφωνίας, απορρίπτοντας νοηματοδοτήσεις «από τα πάνω», που βασίζονται σε αμετάβλητα οικουμενικά κριτήρια (α. 11).[2]

Από την ιδέα της υποκειμενικότητας και της ρευστότητας της σημασίας των μνημείων σύντομα προέκυψε η ανάγκη της συμπερίληψης του μη ειδικού κοινού, όπως αντανακλάται στην αναθεωρημένη έκδοση της «Χάρτας της Μπάρα» (Burra Charter, Australia ICOMOS) το 1999. Σε αυτή διατυπώνεται η παραδοχή ότι οι αξίες που φέρουν τα μνημεία ποικίλλουν ανάμεσα σε άτομα και ομάδες (α.1.2),[3] και συνεπώς, η συντήρηση, η ερμηνεία και η διαχείριση οφείλουν να πραγματοποιούνται με τη συμμετοχή όλων όσοι της προσδίδουν κοινωνικές, πνευματικές και πολιτιστικές σημασίες (α.12).[4] Οι εξελίξεις αυτές ήρθαν σε αντίθεση με παγιωμένες αντιλήψεις και συμβάσεις, όπως με τη Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς της UNESCO (1972) και τη (μέχρι σήμερα) πρακτική της ένταξης των μνημείων στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς με κριτήριο την «εξέχουσα οικουμενική αξία (outstanding universal value)», η οποία λογίζεται ως μια εγγενής σταθερά (του υλικού φορέα) των μνημείων.

Στη δεκαετία του 2000, οι έννοιες της υποκειμενικής-δυναμικής αξίας και της συμμετοχής αποκρυσταλλώθηκαν μέσα από καταστατικά κείμενα-ορόσημα, όπως η «Σύμβαση της Φλωρεντίας» (CoE, 2000) και η «Σύμβαση του Φάρο» (CoE, 2005). Η πρώτη συνέστησε την ανάγνωση του τοπίου ως ολότητας και μέρους του κοινωνικού περιβάλλοντος (α.5α), τη θεσμοθέτηση συμμετοχικών διαδικασιών (α.5c) και την αποτίμησή του με βάση τις αξίες που του αποδίδουν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (α.6c). Η δεύτερη αναγνώρισε τις αξίες των μνημείων ως «διαρκώς εξελισσόμενες» (α.2α),[5] υπαγορεύοντας τον σεβασμό απέναντι στις ποικίλες ερμηνείες τους (α.7α) και τη δημοκρατική συμμετοχή στις διαδικασίες διαχείρισης (α.12). Παράλληλα, η «Σύμβαση για τη Διαφύλαξη της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς» (UNESCO, 2003) υιοθέτησε μια πιο ανθρωποκεντρική και δυναμική προσέγγιση στην ερμηνεία και τη διαχείριση, υποστηρίζοντας τη συμμετοχή των μελών της κοινότητας στις διαδικασίες διαχείρισης (α.15).

1. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι το corpus της αναστοχαστικής αρχαιολογίας της δεκαετίας του '80, όπως εύστοχα επισημαίνει ο Κωτσάκης (2021).

2. "It is thus not possible to base judgements of values and authenticity within fixed criteria."

3. "Places may have a range of values for different individuals or groups."

4. "Conservation, interpretation and management of a place should provide for the participation of people for whom the place has special associations and meanings, or who have social, spiritual or other cultural responsibilities for the place."

5. "People identify [cultural heritage] as a reflection and expression of their constantly evolving values, beliefs, knowledge and traditions."

Όπως συνάγεται από τα παραπάνω, η κοινωνική θεώρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς αλλά και η εφαρμογή συμμετοχικών μοντέλων διαχείρισης επιβάλλει την απομάκρυνση τόσο από αντιλήψεις περί εγγενούς αξίας και αντικειμενικότητας της ερμηνείας όσο και από την έμφαση στον υλικό φορέα των μνημείων, δηλαδή από παγιωμένες αντιλήψεις που κυριάρχησαν και σε σημαντικό βαθμό κυριαρχούν ακόμα στο πεδίο, με ελάχιστες εξαιρέσεις (Avrami – Mason, 2019). Το πρόβλημα είναι καταρχάς οντολογικό, όχι απλώς μεθοδολογικό, ενώ η λύση του επιτάσσει δραστικές μεταβολές και αναθεωρήσεις στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και προσεγγίζουμε τα μνημεία, στη σκοποθεσία των πολιτιστικών έργων, στα μέσα εργασίας αλλά και στον ίδιο τον ρόλο μας ως ειδικών του πολιτισμού.

Στην Ελλάδα, η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση κατεξοχήν του κράτους, ενώ η διαχείριση των μνημείων και των αρχαιολογικών πόρων θα λέγαμε ότι διατηρεί έναν αρκετά συγκεντρωτικό χαρακτήρα (Μπούνια, 2020). Ωστόσο, το Σύνταγμα κατοχυρώνει την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ως δικαίωμα του κάθε πολίτη (άρθρο 24, παρ. 1),[6] ενώ ο Ν. 3463/2006 αναγνωρίζει το δικαίωμα της τοπικής αυτοδιοίκησης στην προστασία των μνημείων και των μουσείων της επικράτειάς της και στην εφαρμογή αντίστοιχων πολιτικών (Sakellariadi, 2013). Η επικύρωση της «Σύμβασης της Φλωρεντίας» στις αρχές της προηγούμενης δεκαετίας (Ν. 3827/2010) αποτελεί μια ακόμα θετική εξέλιξη για τα ελληνικά πράγματα. Ως εκ τούτου, η εμπλοκή των πολιτών, των τοπικών κοινοτήτων, των μη κυβερνητικών οργανώσεων και των φορέων της αυτοδιοίκησης σε διαδικασίες διαχείρισης προβλέπεται από το νομικό πλαίσιο της Ελλάδας.

Παρ' όλα αυτά, πρωταρχική επιδίωξη της κεντρικής διοίκησης παραμένει η προστασία του υλικού φορέα των μνημείων,[7] ενώ η κοινωνική προοπτική τους φαίνεται να λογίζεται ως επουσιώδης (Λεκάκης, 2020). Ειδικά η αρχαιολογία, η οποία επιστρατεύεται παραδοσιακά ως μέσο για την ανασύνθεση του παρελθόντος (βλ., ενδεικτικά, Hamilakis, 2007· Fouseki – Dragouni, 2017), σπανίως γίνεται αντιληπτή ως κοινωνική πρακτική, παραμένοντας εν πολλοίς προσκολλημένη στην αφ' υψηλού διδασκαλία ηγεμονικών αφηγημάτων (Κωτσάκης, 2021). Κατά συνέπεια, οι προσπάθειες απεύθυνσης στο κοινό από τις κατά τόπους υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού, όπως εύγλωττα διατυπώνει η Μπούνια (2020), αφορούν συνήθως «διαδικασίες ενημέρωσης και εκπαιδευτικών δράσεων, περιορισμένης απήχησης, διάρκειας και αποτελέσματος. Συχνά δε, συνοδεύονται από παράπονα για την αδυναμία της τοπικής κοινωνίας να αντιληφθεί πλήρως τις επιδιώξεις των αυτόκλητων επιμορφωτών της» (σελ. 16). Η έλλειψη εύφορου εδάφους για την κατανόηση των πολλαπλών αποχρώσεων του παρελθόντος, σε συνδυασμό με μια νοοτροπία απαγόρευσης και πατερναλισμού, αφήνει στενά περιθώρια για την καλλιέργεια μιας ουσιαστικής σχέσης μεταξύ του μη ειδικού κοινού και των μνημείων, πέρα από ρομαντικού τύπου συμπαραδηλώσεις. Έτσι, διαιωνίζεται η αποξένωση των πολιτών από την πολιτιστική κληρονομιά, η οποία, τελικά, φαντάζει σχετική με το «σήμερα» μόνο μέσα από την

6. Η σχετική αναθεώρηση έγινε το 2001.

7. Αυτό αντανακλάται και στον σχετικό αρχαιολογικό νόμο Ν3028/2002.

εργαλειοποίησή της ως τουριστικού κεφαλαίου. Η πρόσφατη έρευνα του Ευρωβαρόμετρου αποτυπώνει την αντίφαση: Ανάμεσα στους Ευρωπαίους πολίτες, οι Έλληνες εμφανίζουν το υψηλότερο ποσοστό βεβαιότητας στις πεποιθήσεις τους σχετικά με τη σπουδαιότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και τα μικρότερα ποσοστά στην επισκεψιμότητα και την πολιτιστική συμμετοχή (European Commission, 2017).

Η συμπερίληψη του κοινού στις διαδικασίες μελέτης και διαχείρισης των μνημείων μπορεί να λειτουργήσει ως μέσο για την υπέρβαση αυτού του παράδοξου απομονωτισμού. Τα οφέλη της ενσωμάτωσης συμμετοχικών διαδικασιών στην έρευνα και την πρακτική, εκτός από πολλαπλά και πολυεπίπεδα, αφορούν όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, δηλαδή κοινό και ειδικούς, αλλά και την ίδια την πολιτιστική κληρονομιά. Όπως συστηματικά έχει υποστηρίξει η διεθνής βιβλιογραφία (βλ., ενδεικτικά, Smith et al., 2003· Atalay, 2010· Chririkure et al., 2010· Stephens – Tiwari, 2015· Onciul et al., 2017· Gibson et al., 2019), η συμμετοχή μπορεί να εμπλουτίσει την ερμηνεία και τα επιστημονικά δεδομένα με τοπικά αφηγήματα, βιώματα, ανεκδοτολογικά γεγονότα και ιδιοσυγκρασιακές εννοιολογήσεις, φωτίζοντας κρυμμένα κομμάτια της βιογραφίας των μνημείων. Μπορεί ακόμα να συμβάλει στην επίλυση διαφωνιών, να ενθαρρύνει το κοινωνικό έρεισμα στο πολιτιστικό έργο, να ενισχύσει το κοινωνικό κεφάλαιο και την αίσθηση του συλλογικού, να καλλιεργήσει τις γνώσεις και τις δεξιότητες των συμμετεχόντων, και βέβαια, να συνδέσει την πολιτιστική κληρονομιά με το παρόν, αφενός, μέσω της καλλιέργειας της προσωπικής και κοινοτικής σχέσης με τα πολιτιστικά (δημόσια) αγαθά, και αφετέρου, μέσω της εναρμόνισης των στόχων του πολιτιστικού έργου με τις ανάγκες του κοινωνικού συνόλου.

Βέβαια, κατ' ομολογία και της διεθνούς βιβλιογραφίας, η ειλικρινής, επιτυχημένη και βιώσιμη εφαρμογή συμμετοχικών μοντέλων στην επιστημονική έρευνα και την επαγγελματική πρακτική είναι μια πολύπλοκη, απαιτητική και πολλές φορές εξαιρετικά δύσκολη διαδικασία (βλ., για παράδειγμα, Head, 2007· Waterton – Smith, 2010· Fouseki, 2010· Neal – Roskams, 2013· Beeksma – De Cesari, 2019). Η πραγμάτωσή της προϋποθέτει, μεταξύ άλλων, και την ύπαρξη κατάλληλων εργαλείων που θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν προς αυτή την κατεύθυνση. Η εμπειρική δοκιμή των συμμετοχικών εργαλείων και μεθόδων μέσω της επιστημονικής έρευνας βοηθά στη σταδιακή τους εξέλιξη και προσαρμογή στις ανάγκες που ανακύπτουν από την εφαρμογή τους στο κοινωνικό συγκείμενο.

Συμμετοχικές μέθοδοι και εργαλεία: Ένα αρμολόγημα εμπειρικής έρευνας

Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η επιλογή των συμμετοχικών εργαλείων είναι άμεσα συναρτώμενη του σκοπού και των επιδιώξεων του έργου (δηλαδή, γιατί θέλουμε να εμπλέξουμε το κοινό ή τους πολίτες, τι τους ζητάμε κτλ.), εύκολα γίνεται αντιληπτό ότι η έννοια της συμμετοχής δεν είναι ενιαία, αλλά διαβαθμιζόμενη. Στη θεωρία, οι διαφοροποιήσεις αυτές παριστάνονται σχηματικά ως βαθμίδες, κατά το πρότυπο της Άρνσταϊν (Arnstein, 1969), για να δηλώσουν τον βαθμό επιρροής των συμμετεχόντων. Έτσι, στις χαμηλότερες βαθμίδες συναντάμε δράσεις πληροφόρησης και ενημέρωσης (για παράδειγμα, δημόσιες εκδηλώσεις) καθώς και συμμετοχικές δια-

δικασίες συμβουλευτικού χαρακτήρα, κατά τις οποίες ζητείται μεν η γνώμη του κοινού, αλλά η αξιοποίηση αυτής δεν είναι δεδομένη (Heritage Lottery Fund, 2010). Στα μεσαία επίπεδα βρίσκουμε πιο ενεργητικές διαδικασίες, όπως η δημόσια διαβούλευση με στόχο τις συναποφάσεις, ευκαιρίες απευθείας συμβολής στον σχεδιασμό ή ενεργό συμμετοχή κατά την εφαρμογή του έργου, με συγκεκριμένες αρμοδιότητες, υπό την επίβλεψη των ειδικών. Στο ανώτατο σημείο της κλίμακας, οι συνθήκες είναι αρκετά ώριμες ώστε να επιτρέπουν χειραφετητικές διαδικασίες, στις οποίες τα ίδια τα μέλη της κοινότητας αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες ως προς την εκτέλεση του έργου (ό.π.), για παράδειγμα, μέσα από οριζόντιες δομές, όπως αυτές των κοινών (Lekakis – Dragouni, 2020a).

Αφήνοντας κατά μέρος τα δύο άκρα –δηλαδή το εξαιρετικά παθητικό επίπεδο της πληροφόρησης και το σχεδόν ιδεατό επίπεδο της χειραφέτησης–, η παρούσα συζήτηση εστιάζεται σε μεθόδους που επιτρέπουν τη συμμετοχή του κοινού, των τοπικών κοινοτήτων και των ομάδων ενδιαφερομένων στις ενδιάμεσες βαθμίδες. Ακόμα και στα μεσαία επίπεδα η ποικιλομορφία του χαρακτήρα της συμμετοχής οδηγεί στην αξιοποίηση διαφορετικών εργαλείων και μέσων, που είναι κατάλληλα για την επίτευξη των επιδιωκόμενων στόχων. Συμβατικά και για χάρη της ανάλυσης, χρησιμοποιώ εδώ τρεις ευρείες κατηγορίες ταξινόμησής τους, οι οποίες ορίζονται αντίστοιχα ως διαδικασίες «συναξιολόγησης», «συνδημιουργίας» και «συνδιαμόρφωσης».

Διαδικασίες συναξιολόγησης

Οι συμμετοχικές διαδικασίες της συναξιολόγησης αφορούν διαδικασίες στις οποίες ο ερευνητής επιδιώκει συνήθως να εκτιμήσει μια υφιστάμενη κατάσταση με τη συμβολή του κοινού και των πολιτών. Δύο από τις πιο δημοφιλείς μεθόδους για τον σκοπό αυτόν είναι η συλλογή δεδομένων μέσω ερωτηματολογίων (surveys) και η συγκρότηση ομάδων εστιασμένης συζήτησης (focus groups). Πρόκειται για τεχνικές στις οποίες οι συμμετέχοντες διατηρούν ένα σχετικά παθητικό ρόλο, ωστόσο, είναι ιδιαίτερα χρήσιμες για την άμεση συγκέντρωση στοιχείων σε σύνθετα ζητήματα. Για να γίνει αυτό πιο σαφές, θα αναφέρω ενδεικτικά δύο σχετικές μελέτες.

Η πρώτη αφορά ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του Ηνωμένου Βασιλείου, το Τείχος του Αδριανού, το οποίο εκτείνεται στο βόρειο τμήμα της Βρετανίας και συγκαταλέγεται στον Κατάλογο Παγκόσμιας Κληρονομιάς της UNESCO. Στο πλαίσιο της τακτικής αναθεώρησης του σχεδίου διαχείρισης (management plan) του μνημείου, μας ανατέθηκε η μελέτη της γνώμης των επισκεπτών και των τοπικών κοινοτήτων γύρω από τους στρατηγικούς στόχους και δράσεις του σχεδίου,[8] με τελικό σκοπό την αξιολόγηση και την επικαιροποίησή τους.[9] Λόγω της δύσκολης υγειονομικής συγκυρίας, καταφύγαμε στη χρήση ερωτηματολογίων (self-administered questionnaires),

8. Διαθέσιμο στο: https://hadrianswallcountry.co.uk/hadrians-wall-management-plan/policies-and-actions (τελευταία πρόσβαση: 19/11/2021).
9. Πρόκειται για το έργο "Public Consultation: Hadrian's Wall Management Plan 2021–25," το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Hadrian Wall Trust, με επιστημονικό υπεύθυνο τον Στ. Λεκάκη (Newcastle University, UK).

με ζητούμενο την ασφαλή συλλογή πληροφοριών και προτάσεων. Οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν σχετικά με την επισκεψιμότητα και την προσβασιμότητα του μνημείου, τους παράγοντες που θεωρούν ότι το θέτουν σε κίνδυνο, την εμπειρία της ανάμειξής τους σε εθελοντικές δράσεις, τις προοπτικές για τουριστική και περιφερειακή ανάπτυξη κ.ά., δηλαδή θέματα ιδιαίτερα σύνθετα και απαιτητικά ακόμα και για τον πολύπειρο επισκέπτη. Παρά την πρόκληση, τόσο η άμεση ανταπόκριση των συμμετεχόντων όσο και η ποιότητα των απαντήσεών τους φανέρωσαν ένα μνημείο το οποίο έχει το κοινό του. Ένα τέτοιο κοινό, το οποίο έχει καλλιεργήσει την καθημερινή σχέση του με το μνημείο σε βάθος χρόνου (για παράδειγμα, μέσα από προγράμματα, δράσεις κτλ.), είναι πρόθυμο να αφιερώσει χρόνο και σκέψη ώστε να προσφέρει πληροφορία μεγάλου εύρους και ακρίβειας. Πρόκειται, λοιπόν, για μια μέθοδο που μπορεί να είναι ιδιαίτερα αποτελεσματική και καρποφόρα, όταν εδράζεται σε συστηματικές και μακρόπνοες διαδικασίες επικοινωνίας, αλληλεπίδρασης και συμμετοχής.

Από την άλλη, όταν βρισκόμαστε σε ένα σχετικά πρώιμο στάδιο του έργου, κατά το οποίο χρειάζεται να αξιολογήσουμε τόσο το περιεχόμενο όσο και το ευρύτερο περιβάλλον λειτουργίας του, η απεύθυνσή μας στο κοινό χρειάζεται συνήθως μεγαλύτερη ευελιξία αλλά και τη συνδυαστική χρήση αλληλοσυμπληρούμενων εργαλείων έρευνας. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ελευσίνας-Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης (2023) και της εργασίας μας σε αυτήν ως εξωτερικών αξιολογητών των αποτελεσμάτων του τίτλου για την πόλη.[10] Τα αποτελέσματα αυτά αφορούν ποικίλα προσδοκώμενα οφέλη, όπως η συμμετοχή στον πολιτισμό, η πολιτιστική πολυμορφία, η αίσθηση του «ανήκειν» και η βιωσιμότητα, η αξιολόγηση των οποίων προϋποθέτει την άμεση συνδρομή των αποδεκτών του έργου. Στο πλαίσιο λοιπόν της έρευνας για τη δημιουργία ενός σεναρίου βάσης, χρησιμοποιήσαμε, εκτός των συνεντεύξεων, της επιτόπιας παρατήρησης και των ερωτηματολογίων, και τη μέθοδο των εστιασμένων συζητήσεων. Οι συζητήσεις αυτές έδωσαν την ευκαιρία της επαφής μας με μεμονωμένες ομάδες (κατοίκους, μέλη τοπικών συλλόγων, καλλιτέχνες, επαγγελματίες του πολιτισμού) σε ένα περιβάλλον αλληλεπίδρασης, προσφέροντας στους συμμετέχοντες τον χώρο και τον χρόνο για να εκφράσουν τις απόψεις και τα συναισθήματά τους συλλογικά, συγκροτώντας δυναμικά την επιθυμητή για αυτούς εξέλιξη της διοργάνωσης, γεγονός που υπονοεί τη συνάρτηση της μεθοδολογίας με το στάδιο του έργου και, κατ' επέκταση, της εμπειρίας του κοινού σε συμμετοχικές διαδικασίες.

Διαδικασίες συνδημιουργίας

Για να προχωρήσουμε προς τα στάδια της περισσότερο ενεργητικής συμμετοχής, όπου επιδίωξη είναι η συνδημιουργία με το κοινό, καλούμαστε συχνά να κάνουμε ένα βήμα πίσω, με σκοπό την επανεκκίνηση από μια πρωτόλεια μορφή των ερευ-

10. Πρόκειται για το έργο «Σχεδιασμός και υλοποίηση του έργου αξιολόγησης του ELEUSIS: Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης», με επιστημονικό υπεύθυνο τον Β. Αυδίκο (Πάντειο Πανεπιστήμιο).

νητικών μας ερωτημάτων. Κατ' αυτό τον τρόπο, δηλαδή υιοθετώντας μια πιο διερευνητική προσέγγιση, επιτρέπουμε στο περιεχόμενο να οριοθετηθεί και να συγκροτηθεί από κοινού με τους συμμετέχοντες μέσα από εργαλεία, όπως αυτά της εθνογραφικής έρευνας.

Ένα ενδεικτικό παράδειγμα αφορά τη μελέτη μας με θέμα το Καρναβάλι του Μεταξουργείου ως πολιτιστική δημιουργία «από τα κάτω».[11] Αυτή ωθήθηκε αρχικά από την επιθυμία της διερεύνησης μιας συλλογικής, μη θεσμικής, πολιτιστικής επιτέλεσης ως μορφής λαϊκής κουλτούρας, αναδεικνύοντας στην πορεία τη στενή σχέση του δρώμενου με τη γειτονιά και από εκεί την παραγωγή του αστικού χώρου. Μέσα από τη συμμετοχική παρατήρηση και τις σε βάθος συζητήσεις μας με μέλη της οργανωτικής ομάδας, η ερμηνεία της πολιτιστικής πρακτικής στο Μεταξουργείο ήταν, ουσιαστικά, μια σύνθεση των αναγνώσεων διαφορετικών ατόμων, μέσω της οποίας χαρτογραφήθηκαν για πρώτη φορά η εκκίνηση, ο σκοπός και η ιστορικότητα ενός δεκαετούς πολιτιστικού γεγονότος της Αθήνας. Εξετάζοντας τους τρόπους με τους οποίους η κοινότητα των διοργανωτών προσέγγιζε τις έννοιες της συλλογικότητας και της αυτοοργάνωσης, η καρναβαλική επιτέλεση αναδύθηκε ως μια μορφή συμβολικής διεκδίκησης του δημόσιου χώρου και αντίστασης στον αστικό εξευγενισμό. Ταυτόχρονα, οδήγησε σε συμπεράσματα που τονίζουν τη δυναμική του καρναβαλιού να διευρύνει την αλληλεπίδρασή του με το κοινωνικό συγκείμενο, εμπλέκοντας περισσότερο τον ετερόκλητο πολυπολιτισμικό πληθυσμό της γειτονιάς στην οργανωτική διαδικασία. Σύμφωνα με τα πορίσματα της έρευνας, το Καρναβάλι του Μεταξουργείου δεν συγκροτείται απλώς ως πολιτιστική πρακτική «από τα κάτω», αλλά ως πολιτιστικό κοινό (cultural common) με στοιχεία μελλοντικής άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς (Dragouni et al., forthcoming). Πρόκειται για πορίσματα που προέκυψαν δυναμικά και «εκ των έσω», με βάση τις συμβολικές και νοηματικές σχέσεις της κοινότητας που παράγει και επιτελεί το δρώμενο.

Σε παρόμοιο πνεύμα, η έρευνά μας στη Νάξο[12] και στις Μικρές Κυκλάδες[13] διερεύνησε τη θέση του αγροτικού νησιωτικού τοπίου στο πολιτιστικό αφήγημα του ντόπιου πληθυσμού. Γνωρίζοντας ότι τα κατάλοιπα του πρόσφατου αγροτικού παρελθόντος μαρτυρούν τις οικονομικές, κοινωνικές και καθημερινές πρακτικές των ανθρώπων μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, η μελέτη μας έθεσε ως σημείο φυγής την πρόσληψη της αγροτικής κληρονομιάς σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο. Μέσα από τις προσωπικές αφηγήσεις των συμμετεχόντων, αναδύθηκαν αθέατες υφές της έννοιας

11. Πρόκειται για το έργο «Η διερεύνηση του αστικού καρναβαλικού δρώμενου του Μεταξουργείου υπό το πρίσμα του υποκειμένου-κοινότητας» (MIS 5047130), το οποίο χρηματοδοτήθηκε από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση 2014-2020» και της πράξης «Υποστήριξη ερευνητών με έμφαση στους νέους ερευνητές – κύκλος Β΄», με ακαδημαϊκή υπεύθυνη την Κ. Γκουγκούλη (Πανεπιστήμιο Πατρών).

12. Πρόκειται για το έργο "Co-creating heritage; bottom-up planning for heritage management in rural areas," το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Arts & Humanities Research Council UK, με επιστημονικό υπεύθυνο τον Sam Turner (Newcastle University, UK).

13. Πρόκειται για πιλοτική έρευνα (Keros Ethnographic pilot project), η οποία χρηματοδοτήθηκε από το University of Cambridge, Department of Archaeology.

του μνημείου, μη ηγεμονικές συνδηλώσεις, αξίες κοινοτικής μνήμης και ταυτότητας, που εμφορούνται από διαδικασίες μνημείωσης «από τα κάτω» (Λεκάκης – Δραγούνη, 2019· Lekakis – Dragouni, 2020b). Αυτά θα ήταν αδύνατο να γίνουν αντιληπτά, χωρίς την οργανική συμπερίληψη των μελών της τοπικής κοινότητας στη διαδικασία της έρευνας. Η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς «υπό δημιουργία (heritage in the making)», η οποία περιγράφει ένα είδος ιδιοσυγκρασιακής πολιτιστικής κληρονομιάς στο μεταίχμιο, ικανή να κινητοποιήσει τη νοσταλγία προς μια παραγωγική και προοδευτική κατεύθυνση (ό.π.), προέκυψε ακριβώς μέσα από την αναδίφηση στην ερμηνεία των μη ειδικών και από τη συνδημιουργία των δεδομένων με τις τοπικές κοινότητες.

Διαδικασίες συνδιαμόρφωσης

Η τρίτη και τελευταία άτυπη κατηγορία της ανάλυσής μου αφορά μεθόδους συνδιαμόρφωσης του προγράμματος δράσης και της συλλογικής λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς. Τέτοιου είδους εφαρμογές έχουν αρκετά πειραματικό χαρακτήρα, συνεισφέροντας στον εμπλουτισμό της μεθοδολογικής μας εργαλειοθήκης, ενώ παράλληλα προσφέρουν ευρήματα σχετικά με τη συμπεριφορά αλλά και την αποτελεσματικότητα των συμμετοχικών σχημάτων.

Συνεχίζοντας στο προηγούμενο παράδειγμα, η έρευνα πεδίου στην «υπό δημιουργία» αγροτική κληρονομιά της Νάξου φανέρωσε, μεταξύ άλλων, και τις απειλές που δέχεται σήμερα το τοπίο. Οι απειλές αυτές εκπορεύονται από την επιθετική τουριστική και οικιστική ανάπτυξη στο νησί αλλά και από την έλλειψη ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας. Υπ' αυτές τις εύθραυστες για τη βιωσιμότητα συνθήκες, με ποιους τρόπους ή δράσεις θα μπορούσαμε να προστατέψουμε τα αγροτικά μνημεία του τόπου; Θέτοντας ακριβώς αυτή την ερώτηση ως ερώτηση εργασίας, διεξαγάγαμε μια σειρά συμμετοχικών εργαστηρίων που εφάρμοσαν την τεχνική της ονομαστικής ομάδας (nominal group technique)[14] σε ένα ζήτημα πολιτιστικής διαχείρισης. Πρόκειται για μια μέθοδο που χρησιμοποιείται σε διάφορα πεδία για την επίλυση προβλημάτων δημόσιας πολιτικής, με στόχο την ιεράρχηση λύσεων και την εξαγωγή ενός κοινά αποδεκτού σχεδίου δράσης (Delbecq – Van de Ven, 1971· Delbecq et al., 1975). Στα εργαστήρια έλαβαν μέρος ποικίλες ομάδες μη ειδικών προκρίνοντας ως επί το πλείστον ρεαλιστικές ενέργειες για τη μελλοντική προστασία, όπως η καταγραφή των υλικών και άυλων τεκμηρίων, η θέσπιση κριτηρίων για τον ορισμό και την οριοθέτηση των αγροτικών μνημείων, οι πιλοτικές επεμβάσεις και οι νέες χρήσεις (adaptive re-use). Πρόκειται για μια συλλογιστική εναρμονισμένη σε σημαντικό βαθμό με την επιστημονική πρακτική που μαρτυρεί την ύπαρξη πρόσφορου εδάφους για συνεργασία με τις τοπικές κοινότητες, οι οποίες αναγνωρίζουν τον ρυθμιστικό ρόλο της ειδικής γνώσης αλλά και της Διοίκησης. Παράλληλα, όμως, προτάσσουν πρακτικές και άμεσες λύσεις, που απομακρύνονται από τεχνοκρατικές θεωρήσεις

14. Πρόκειται για το έργο "Enabling effective and community-desirable policymaking for rural landscape protection," με επιστημονικό υπεύθυνο τον Στ. Λεκάκη, το οποίο χρηματοδοτήθηκε από το Newcastle University (Faculty Impact Fund).

προς όφελος την κοινωνικοποίησης των μνημείων και διεκδικούν συνθήκες συμπερίληψης (Dragouni – Lekakis, in prep.). Δεδομένων λοιπόν του θεσμικού κενού και της απουσίας μιας στρατηγικής διαφύλαξης της αγροτικής κληρονομιάς, το υλικό των εργαστηρίων μπορεί να αποτελέσει τη βάση ενός οιονεί διαχειριστικού σχεδίου «από τα κάτω».

Τέλος, μια άλλη μεθοδολογία σε συναφές πλαίσιο, που αξίζει αναφορά, ήταν η εφαρμογή πειραματικών πρωτοκόλλων των συμπεριφορικών οικονομικών (behavioural economics) στην περιοχή της Καστοριάς, με απώτερο σκοπό την παροχή στοιχείων για την παρακίνηση της χάραξης μιας συμμετοχικής πολιτικής διαχείρισης.[15] Πρόκειται για μια περιοχή η οποία υποφέρει από οικονομικό μαρασμό (απότοκο της εξάρτησής της από την παραδοσιακή τέχνη της γουνοποιίας), με μεγάλο αρχιτεκτονικό πλούτο που φθίνει. Είναι ενδεικτικό ότι ένα χρόνο πριν από την έρευνα πεδίου οι ιστορικές συνοικίες του Ντολτσό και του Απόζαρι στο κέντρο της πόλης είχαν περιληφθεί στη «Λίστα των Μνημείων σε Κίνδυνο» (7 Most Endangered List, 2014) της Europa Nostra.[16] Σε ένα περιβάλλον χωρίς προγενέστερη εμπειρία συμμετοχικής διαχείρισης των πολιτιστικών αγαθών, η αξιοποίηση μιας μεθόδου των πειραματικών οικονομικών επέτρεψε την παρατήρηση των συμπεριφορών και των κοινωνικών προτιμήσεων των τοπικών κοινοτήτων σε συνθήκες που προσομοίαζαν με συμμετοχικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων (Brandts – Fatas, 2012· Exadaktylos et al., 2013· Balafoutas et al., 2020). Θέτοντας λοιπόν ως ζητούμενο τον καταμερισμό των πόρων στη βάση υποθετικών αλλά ρεαλιστικών σεναρίων εργασίας, που αφορούσαν την αξιοποίηση του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου, τα πειραματικά εργαστήρια φιλοξένησαν πλήθος εθελοντών-εκπροσώπων διάφορων ομάδων ενδιαφερομένων, όπως τοπικοί φορείς, συλλογικότητες και πολίτες, οι οποίοι στο πλαίσιο της έρευνας εντάχθηκαν σε διαφορετικές ομάδες εργασίας. Κατ' αυτό τον τρόπο, πραγματοποιήθηκε μια συγκριτική μελέτη ανάμεσα σε πολυφωνικές/συμμετοχικές και μη συμμετοχικές ομάδες. Πολύ συνοπτικά, τα αποτελέσματα έδειξαν (μεταξύ άλλων) ότι οι μη συμμετοχικές και οι συμμετοχικές ομάδες –εκείνες, δηλαδή, που απαρτίζονταν από ειδικούς επιστήμονες, μέλη της τοπικής διοίκησης, πολίτες και συλλογικότητες– οδηγούνταν σε αποφάσεις εξίσου θετικές για την πολιτιστική κληρονομιά, παρότι οι δεύτερες εμφάνιζαν συχνότερα διαφωνία και σύγκρουση απόψεων κατά τη μεταξύ τους διαβούλευση (Dragouni, 2017· Dragouni et al., 2018· Dragouni, 2020). Πρόκειται για αποτελέσματα τα οποία, παρότι χρειάζεται να επαληθευτούν και σε άλλες μελέτες περίπτωσης, είναι ενθαρρυντικά τόσο για τις προθέσεις των πολιτών όσο και για την κοινωνική δύναμη της συμπερίληψης ως μέρους της λύσης για την πολιτιστική βιωσιμότητα.

15. Η έρευνα αποτελεί μέρος της διδακτορικής μου διατριβής (Dragouni, 2017) και χρηματοδοτήθηκε από το Bartlett School of Environment, Energy & Resources του UCL (The Bartlett Research Project Fund Major Award).

16. Βλ. https://www.europanostra.org/europe-7-most-endangered-monuments-sites-2014-announced/ (τελευταία πρόσβαση: 16/12/2021). Την πρόταση υποψηφιότητας συνέταξε η Ελληνική Εταιρεία σε συνεργασία με τον Δήμο Καστοριάς.

Προς μια κουλτούρα συμπερίληψης

Τα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελούν πεδία επιστημονικής δράσης· ταυτόχρονα, όμως, είναι και τόποι πολλαπλών ιστορικοτήτων, με δυναμικό περιεχόμενο και αξίες που βρίσκονται πάντα υπό διαμόρφωση (Γιαλούρη, 2010). Μέσα από τη θεωρία και την περιγραφή ορισμένων από τα ευρήματα της εμπειρικής μου έρευνας, προσπάθησα να αναδείξω, αφενός, την κομβικότητα του ζητήματος της συμμετοχής του κοινού, των πολιτών και των συλλογικοτήτων στις διαδικασίες της πολιτιστικής διαχείρισης, και αφετέρου, τις δυνατότητες της έρευνας να συνεισφέρει στη μετάβαση προς μια πιο συμπεριληπτική συνθήκη. Η συζήτηση για λόγους οικονομίας ήταν επιλεκτική, κάνοντας αναφορά μόνο σε ορισμένα μεθοδολογικά εργαλεία που επιτρέπουν τη συμμετοχή μη ειδικών ομάδων του κοινού, πληροφορούμενη από την προσωπική εμπειρία της εφαρμογής τους στο πεδίο.

Το γεγονός ότι η πολιτιστική πολιτική της Ελλάδας δεν έχει αναγνωρίσει ακόμα τη σημαίνουσα θέση της κοινωνικής διάστασης της πολιτιστικής κληρονομιάς δεν δικαιώνει μια δύσπιστη ή αμυντική στάση απέναντι στο αίτημα της συμπερίληψης. Άλλωστε, η αλλαγή παραδείγματος και η υιοθέτηση εξωστρεφών και συμμετοχικών διαδικασιών δεν επιχειρεί να υποσκελίσει την ειδική γνώση, ούτε να δώσει άλλοθι στην πρόκριση ορισμένων αξιών και απόψεων. Αντίθετα, αυτά που αντιπαλεύει είναι το αδιαμφισβήτητο της αυθεντίας, η αδιαφάνεια, η περιφρόνηση του κοινού καθώς και οι μονολιθικές αναγνώσεις της σπουδαιότητας των μνημείων. Δεδομένου ότι η δυναμική προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς προϋποθέτει την ανταλλαγή απόψεων, τη συνεργασία και τη διαρκή εκπαίδευση των ενασχολούμενων (Μαλλούχου-Tufano, 2016), οι ενέργειες αυτές χρειάζεται να επεκταθούν σταδιακά και προοδευτικά και στον τομέα της αλληλεπίδρασης με τους πολίτες. Η συμμετοχική έρευνα και η ανάπτυξη αντίστοιχων μεθόδων μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά στην ενθάρρυνση αυτής της σταδιακής ενεργοποίησης, πλοηγώντας την πράξη προς μια κατεύθυνση δημοκρατικού διαλόγου, επωφελούς για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη αλλά και για την ίδια την πολιτιστική κληρονομιά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arnstein, S.R. (1969). "A ladder of citizen participation," Journal of the American Institute of planners 35 (4), σσ. 216–224.

Atalay, S. (2010). "'We don't talk about Catalhoyük, we live it': sustainable archaeological practice through community-based participatory research," World Archaeology 42 (3), σσ. 418–429.

Australia ICOMOS (1999). The Burra Charter, διαθέσιμο στο: https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/BURRA_CHARTER.pdf (τελευταία πρόσβαση: 17/11/2021).

Avrami, E. – Mason, R. (2019). "Mapping the issue of values," στο E. Avrami – S. MacDonald – R. Mason – D. Myers (επιμ.), Values in heritage management: emerging approaches and research directions. Λος Άντζελες: The Getty Institute, σσ. 9–34.

Balafoutas, L. – García-Gallego, A. – Georgantzis, N. – Jaber-Lopez, T. – Mitrokostas, E. (2020). "Rehabilitation and social behavior: Experiments in prison," Games and Economic Behavior 119, σσ. 148–171.

Brandts, J. – Fatas, E. (2012). "The puzzle of social preferences. Revista Internacional de Sociologia," Special Issue on Behavioral and Experimental Economics 70 (1), σσ. 113–126.

Chirikure, S. – Manyanga, M. – Ndoro, W. – Pwiti, G. (2010). "Unfulfilled promises? Heritage management and community participation at some of Africa's cultural heritage sites," International Journal of Heritage Studies 16 (1–2), σσ. 30–44.

Council of Europe (2005). Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention), διαθέσιμο στο: https://rm.coe.int/1680083746 (τελευταία πρόσβαση: 2/12//2021).

Council of Europe (2000). Landscape Convention (Florence Convention), διαθέσιμο στο: https://rm.coe.int/16807b6bc7 (τελευταία πρόσβαση: 2/12/2021).

Delbecq, A.L. – Van de Ven, A.H. (1971). "A Group Process Model for Problem Identification and Program Planning," Journal of Applied Behavioral Science 7 (4), σσ. 466–492.

Delbecq, A.L. – Van de Ven, A.H. – Gustafson, D.H. (1975). Group techniques for program planning: A guide to nominal group and Delphi processes (pp. 83–107). Γκλένβιου, ΙΛ: Scott, Foresman.

Dragouni, M. (2020). "An Economic Analysis of Heritage as Commons: Reflections on Theory, Methodology and Social Imagery," στο S. Lekakis (επιμ.) Cultural Heritage in the Realm of the Commons. Λονδίνο: Ubiquity Press, σσ. 45–65.

Dragouni, M. (2017). Sustainable heritage: Towards a community-led approach (διδακτορική διατριβή). Λονδίνο: UCL, διαθέσιμο στο: https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10025949/

Dragouni, M. – Fouseki, K. – Georgantzis, N. (2018). "Community participation in heritage tourism planning: is it too much to ask?" Journal of Sustainable Tourism 26 (5), σσ. 759–781.

Dragouni, M. – Zervou, R. – Gougoulis, C. (forthcoming). "The Metaxourgio Carnival as cultural common and intangible heritage of the future," International Journal of Interdisciplinary Social Sciences: Annual Review 16.

Exadaktylos, F. – Espín, A.M. – Branas-Garza, P. (2013). "Experimental subjects are not different," Scientific reports 3 (1), σσ. 1–6.

Fouseki, K. (2010). "'Community voices, curatorial choices': community consultation for the 1807 exhibitions," Museum and Society 8 (3), σσ. 180–192.

Fouseki, K. – Dragouni, M. (2017). "Heritage spectacles: the case of Amphipolis excavations during the Greek economic crisis," International Journal of Heritage Studies 23 (8), σσ. 742–758.

Gibson, J. – Hendricks, M.D. – Wells, J.C. (2019). "From engagement to empowerment: How heritage professionals can incorporate participatory methods in disaster recovery to better serve socially vulnerable groups," International Journal of Heritage Studies 25 (6), σσ. 596–610.

Hamilakis, Y. (2007). The nation and its ruins: antiquity, archaeology, and national imagination in Greece. Oxford University Press.

Head, B.W. (2007). "Community engagement: participation on whose terms?" Australian Journal of Political Science 42 (3), σσ. 441–454.

Heritage Lottery Fund (2010). Thinking about... community participation. Λονδίνο: HLF.

ICOMOS (1994). Nara Document, διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf (τελευταία πρόσβαση: 17/11/2021).

Lekakis, S. – Dragouni, M. (2020a). "Can cultural economy be social? Discussing about the rural heritage of Greece," Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών 155, σσ. 99–120.

Lekakis, S. – Dragouni, M. (2020b). "Heritage in the making: Rural heritage and its mnemeiosis at Naxos island, Greece," Journal of Rural Studies 77, σσ. 84–92.

Neal, C. – Roskams, S. (2013). "Authority and community: reflections on archaeological practice at Heslington East, York," The Historic Environment: Policy & Practice 4 (2), σσ. 139–155.

Onciul, B. – Stefano, M.L. – Hawke, S. (επιμ.). (2017). Engaging heritage, engaging communities (Vol. 20). Boydell & Brewer.

Sakellariadi, A. (2013). "Strategic Participatory Planning in Archaeological Management in Greece: The Philippi Management Plan for Nomination to UNESCO's World Heritage List," Conservation and Management of Archaeological Sites 15 (1), σσ. 13–29.

Smith, L. – Morgan, A. – Van der Meer, A. (2003). "Community-driven research in cultural heritage management: the Waanyi women's history project," International Journal of Heritage Studies 9 (1), σσ. 65–80.

Stephens, J. – Tiwari, R. (2015). "Symbolic estates: Community identity and empowerment through heritage," International Journal of Heritage Studies 21 (1), σσ. 99–114.

Waterton, E. – Smith, L. (2010). "The recognition and misrecognition of community heritage," International Journal of Heritage Studies 16 (1–2), σσ. 4–15.

UNESCO (2003). Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage, διαθέσιμο στο: https://ich.unesco.org/en/convention (τελευταία πρόσβαση: 17/11/2021).

UNESCO (1972). Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, διαθέσιμο στο: https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (τελευταία πρόσβαση: 17/11/2021).

Γιαλούρη, Ε. (2010). «Η δυναμική των μνημείων: Αναζητήσεις στο πεδίο της μνήμης και της λήθης», στο Κ. Γιαννακόπουλου – Γ. Γιαννιτσιώτη (επιμ.). Αμφισβητούμενοι χώροι στην πόλη: Χωρικές προσεγγίσεις του πολιτισμού. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Δραγούνη, Μ. – Λεκάκης, Στ. – Σακελλαριάδη, Α. – Τουλούπα, Σμ. (2021). «Σχετικά με τις πρόσφατες επεμβάσεις στην Ακρόπολη: Σκέψεις και προβληματισμοί από την πλευρά της πολιτιστικής διαχείρισης», Κριτικές Μελέτες για την Πολιτιστική Κληρονομιά 1 (1), σσ. 1–8.

Κωτσάκης, Κ. (2021). «Διαχείριση προϊστορικών θέσεων και τοπική κοινωνία», στο Στ. Βλίζου – Ν. Πάντζου (επιμ.). Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων. Αθήνα: διάδρασις, σσ. 74–101.

Λεκάκης, Στ. (2016). «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Μια επισκόπηση», Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα: Μνημεία και άνθρωποι σε κρίση. Αθήνα: Ένωση Αρχαιολόγων Ελλάδας «Ηώς», σσ. 115–132.

Λεκάκης, Στ. (2020). «Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα», στο Στ. Λεκάκη – Ν. Πάντζου (επιμ.). Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μια κριτική επισκόπηση του τοπίου. Αθήνα: Ασίνη, σσ. 63–99.

Λεκάκης, Στ. – Δραγούνη, Μ. (2019). «Από τα μνημεία στα τοπία: Η αγροτική κληρονομιά της Νάξου ως πολιτιστική κληρονομιά "υπό δημιουργία"», Ναξιακά: Επετηρίδα της Ομοσπονδίας Ναξιακών Συλλόγων 8, σσ. 243–255.

Λεκάκης, Στ. – Πάντζου, Ν. (2020). «Εισαγωγικά στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς», στο Στ. Λεκάκη – Ν. Πάντζου (επιμ.). Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μια κριτική επισκόπηση του τοπίου. Αθήνα: Ασίνη, σσ. 9–10.

Μαλλούχου-Tufano, Φ. (2016). Προστασία και διαχείριση μνημείων: Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις. Αθήνα: ΣΕΑΒ.

Μπούνια, Α. (2020). «Εισαγωγή», στο Στ. Λεκάκη – Ν. Πάντζου (επιμ.). Εισαγωγή στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς: Μια κριτική επισκόπηση του τοπίου. Αθήνα: Ασίνη, σσ. 11–18.

11

Διερευνώντας τη συμμετοχικότητα κατά τη διαδικασία λήψης αποφάσεων σε ζητήματα προσαρμογής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή

Εισηγητές/τριες:

Ελένη Μαΐστρου, ομ. καθηγήτρια ΕΜΠ, πρόεδρος Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς (ΣΑΚ), ΕΛΛΕΤ

Βασιλική Πουγκακιώτη, πολιτικός μηχανικός MSc, Συνεργάτιδα LIFE IP «AdaptIn-GR», ΕΛΛΕΤ

Μιλτιάδης Λάζογλου, χωροτάκτης-πολεοδόμος PhD, Project Manager LIFE IP «AdaptInGR», ΕΛΛΕΤ

Εισαγωγή

Η κλιματική αλλαγή έχει αναγνωριστεί ευρέως ως η πιο σημαντική πρόκληση που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα. Σε αυτό το πλαίσιο η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει αναλάβει σειρά πρωτοβουλιών για την ενίσχυση της προσαρμογής των κρατών-μελών της στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Τον Απρίλιο του 2013 η Ευρωπαϊκή Ένωση ενέκρινε την πρώτη Ευρωπαϊκή Στρατηγική για την Προσαρμογή των Κρατών-Μελών της στις επιπτώσεις της Κλιματικής Αλλαγής (EC, 2013), η οποία αναθεωρήθηκε τον Φεβρουάριο του 2021 (EC, 2021). Η νέα στρατηγική της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει ως όραμα να μετατρέψει, έως το 2050, τα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ανθεκτικά και πλήρως προσαρμοσμένα στις αναπόφευκτες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής.

Σε εθνικό επίπεδο, η Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠΚΑ) υιοθετήθηκε στα μέσα του 2016 (Ν. 4414/2016). Έχει χρονικό ορίζοντα δέκα ετών και σκιαγραφεί γενικές κατευθύνσεις πολιτικής και δράσεις προσαρμογής σε ευάλωτους τομείς και ευάλωτες χωρικές ενότητες. Η εξειδίκευση των μέτρων και πολιτικών της ΕΣΠΚΑ πραγματοποιείται μέσω των Περιφερειακών Σχέδιων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΠεΣΠΚΑ).

Οι πολιτικές προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή θα πρέπει να βασίζονται σε μια συμμετοχική, συνθετική και ολοκληρωμένη σειρά διαπραγματεύσεων, αλλά πρέπει επίσης να ακολουθούν μια ευέλικτη διαδικασία, προσαρμοσμένη στις εκάστοτε ανάγκες, προτιμήσεις και πεποιθήσεις των πολιτών καθώς και στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκάστοτε περιοχής μελέτης. Ωστόσο, οι πολιτικές για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή που εφαρμόζονται στην Ελλάδα σπανίως αντιμετωπίζουν τη συμμετοχή του κοινού ως κρίσιμου παράγοντα στη λήψη αποφάσεων και τη διαμόρφωση συναφών πολιτικών.

Η παρούσα εργασία επιδιώκει να εντοπίσει τις προβλεπόμενες από την κείμενη νομοθεσία διαδικασίες συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία διαμόρφωσης πολιτικών διαχείρισης, προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, βάσει των νέων συνθηκών που διαμορφώνει η αναγκαιότητα προσαρμογής της στις αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Η εργασία ολοκληρώνεται με τη σκιαγράφηση κατευθύνσεων, η υλοποίηση των οποίων θα μπορούσε να συμβάλει στην ουσιαστική συμμετοχή του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και διαμόρφωσης πολιτικών διαχείρισης, προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, βάσει των νέων συνθηκών που διαμορφώνει η κλιματική αλλαγή. Η προσέγγιση που ακολουθείται στην παρούσα εργασία συνάδει με τις δράσεις του προγράμματος Life IP «AdaptInGR-Boosting the application of adaptation policy across Greece» οι οποίες υλοποιούνται από την ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ).

Η συμμετοχικότητα στη διαμόρφωση πολιτικών

Η ενσωμάτωση της Συνθήκης του Άαρχους στην ευρωπαϊκή νομοθεσία (Οδηγία 2003/35/ΕΚ) κατοχύρωσε θεσμικά το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτών στις διαθέσιμες πληροφορίες με περιβαλλοντική διάσταση καθώς και τη δυνατότητα συμμετοχής τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Στόχο των προβλέψεων αυτών αποτελεί η παροχή στους πολίτες της δυνατότητας να εκφράσουν τις απόψεις τους, να παρέμβουν κατά το στάδιο διαμόρφωσης πολιτικών και, τελικά, να συμμετάσχουν ουσιαστικά στη διαμόρφωση πολιτικών, σχεδίων, έργων και δραστηριοτήτων με επιπτώσεις στην προστασία του περιβάλλοντος.

Οι προαναφερθείσεις θεσμικές ρυθμίσεις τονίζουν τη σημασία της επαρκούς, αποτελεσματικής και ουσιαστικής συμμετοχής των πολιτών στη διαμόρφωση των πολιτικών, στο πλαίσιο ενός προδιαγραμμένου χρονοδιαγράμματος ικανού να συνδράμει στην ωρίμανση των απόψεων των πολιτών και στην, επί της ουσίας, συμμετοχή τους, βάσει κανόνων διαφάνειας, δικαιοσύνης και ισότητας. Είναι πρόδηλο, εξάλλου, ότι η τήρηση, πέραν του τύπου, και της ουσίας των διαδικασιών διαβούλευσης προσδίδει προστιθέμενη αξία στις ασκούμενες πολιτικές καθώς επίσης εγκυρότητα και νομιμοποίηση (Στρατηγέα, 2009).

Πηγή: Arnstein, 1969.

Σύμφωνα με ερευνητές (Στρατηγέα, 2015), ο βαθμός συμμετοχής του κοινού στη διαμόρφωση πολιτικών ποικίλλει και συναρτάται με παραμέτρους όπως η διαθέσιμη πληροφορία, η διαδικασία λήψης αποφάσεων και η διαδικασία εφαρμογής αυτής της απόφασης. Στο πλαίσιο αυτό, ορίζονται διαφορετικοί τύποι συμμετοχής. Ενδεικτική της ανάλυσης σε αυτά τα ζητήματα είναι η ανάλυση της Σέρι Άρνσταϊν (Arnstein, 1969), η οποία, χρησιμοποιώντας ως κριτήριο τον βαθμό συμμετοχής στη διαδικασία λήψης απόφασης, διέκρινε διάφορους τύπους συμμετοχής (Εικόνα 1). Η τυπολογία αυτή αποτέλεσε τη βάση για τη μεγάλη πλειονότητα των μεταγενέστερων σχετικών μελετών.

Η διαδικασία συμμετοχής των πολιτών σε ζητήματα χωρικού σχεδιασμού δοκιμάστηκε στην Ελλάδα, με αρκετή επιτυχία σε κάποιες περιπτώσεις, μέσα από τις διαδικασίες εκπόνησης Γενικών Πολεοδομικών Σχεδίων στο χρονικό διάστημα 1985 -1989, με βάση τις διατάξεις του Ν. 1337/1983.[1] Η συγκεκριμένη διάταξη υποχρέωνε τους Δήμους να εξασφαλίζουν τη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων πολιτών, είτε με ανοιχτές συγκεντρώσεις είτε με ενημέρωση με τον Τύπο. Οι διατάξεις του Ν. 1337/1983 έχουν τροποποιηθεί με μεταγενέστερους νόμους.

Από το 1985 (Οδηγία 85/337/ΕΟΚ) η ευρωπαϊκή νομοθεσία προβλέπει την εκτίμηση των επιπτώσεων έργων και δραστηριοτήτων στο περιβάλλον, με την υποχρέωση αυτή να περιλαμβάνει και τον χωρικό σχεδιασμό, μέσα από τη διαδικασία της Στρατηγικής Περιβαλλοντικής Εκτίμησης (ΣΜΠΕ). Μέσα από τη διεθνώς δυναμική τάση

1. Πρόκειται για το άρθ. 3, παρ. 2 του Ν. 1337/1983, με βάση το όποιο εκπονήθηκε το πρόγραμμα Επιχείρησης Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης της Χώρας (ΕΠΑ).

ουσιαστικής συμμετοχής του κοινού στη διαδικασία λήψης αποφάσεων αναδύεται η πρόκληση του επανακαθορισμού της αξίας, του τρόπου και της σημασίας των διαδικασιών συμμετοχής κατά τη διαμόρφωση πολιτικών διαχείρισης, προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ελλάδα, βάσει των νέων συνθηκών που διαμορφώνει η κλιματική αλλαγή.

Η Εθνική Έκθεση Εφαρμογής της Σύμβασης Άαρχους (UNECE, 2017) για την Ελλάδα σημειώνει τα ευρύτατα περιθώρια βελτίωσης των ακολουθούμενων διαδικασιών συμμετοχής του κοινού στη διαμόρφωση πολιτικών, εντοπίζοντας ως βασικά προβλήματα της σημερινής εξαιρετικά περιορισμένης συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες αυτές την υποστελέχωση της δημόσιας διοίκησης, την περιορισμένη χρηματοδότηση των συναφών δράσεων, τη δυσκολία εύρεσης επικαιροποιημένων πληροφοριών καθώς και την ελλιπή συλλογή και οργάνωσή τους.

Η ενσωμάτωση της Σύμβασης του Άαρχους στο εθνικό δίκαιο πραγματοποιήθηκε με τον Ν. 3422/2005. Ωστόσο, συχνά ο θεσμός της δημόσιας διαβούλευσης στην Ελλάδα περιορίζεται στην τυπική εκπλήρωση νομικών υποχρεώσεων. Η διαφάνεια και η ουσιαστική ενσωμάτωση των απόψεων των πολιτών συνεχίζουν να αποτελούν ζητούμενο. Πρωτοβουλίες συναφείς με την ανοιχτή ηλεκτρονική διακυβέρνηση, οι οποίες ήταν έντονες κατά τα τέλη της δεκαετίας του 2000, έχουν πλέον φθίνουσα δυναμική. Πλήγματα των παραπάνω αποτέλεσαν επιμέρους ρυθμίσεις νομοσχεδίων τα οποία συνδέονταν με την εφαρμογή των τριών Μνημονίων Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής.

Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και συμμετοχικότητα

Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠΚΑ)

Βάσει του Ν. 4414/2016 (Ν. 4414/2016, άρθ. 42, παρ. 1), το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας (ΥΠΕΝ) έχει την αρμοδιότητα να εκπονήσει την ΕΣΠΚΑ, η οποία εγκρίνεται με Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου.

Τα βασικά αντικείμενα της ΕΣΠΚΑ είναι η ανάλυση των στόχων και κατευθυντηρίων αρχών, βάσει διεθνών συμφωνιών και στόχων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η εκτίμηση των αναμενόμενων κλιματικών μεταβολών, βάσει διαφορετικών κλιματικών σεναρίων, η αξιολόγηση της τρωτότητας των επιμέρους οικονομικών και κοινωνικών δραστηριοτήτων, ο προσδιορισμός των τομέων προτεραιότητας και η διαμόρφωση προσαρμοστικής πολιτικής (Ν. 4414/2016). Η ΕΣΠΚΑ αξιολογείται τουλάχιστον ανά δεκαετία και αναθεωρείται, εφόσον ενδείκνυται και απαιτείται σύμφωνα με την ανάλυση αξιολόγησης (Ν. 4414/2016, άρθ. 42, παρ. 4), έπειτα από σχετική γνώμη του Εθνικού Συμβούλιου για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠ).

Σημειώνεται ότι, κατά παρέκκλιση των ανωτέρω, η ισχύουσα ΕΣΠΚΑ εκπονήθηκε με τη συνεργασία του ΥΠΕΝ, της Ακαδημίας Αθηνών και της Τράπεζας της Ελλάδος και θα παραμείνει σε ισχύ έως ότου αναθεωρηθεί.

Πριν από την έγκρισή της, η ΕΣΠΚΑ κατατίθεται υποχρεωτικά σε δημόσια διαβού-

λευση (άρθ. 44, παρ. 1) για διάστημα τουλάχιστον τριάντα ημερών στη διαδικτυακή πύλη ελεύθερης πρόσβασης του ΥΠΕΝ. Αυτό είναι και το στάδιο στο οποίο δίνεται η δυνατότητα συμμετοχής των πολιτών στη διαδικασία εκπόνησης της ΕΣΠΚΑ.

Περιφερειακό Σχέδιο για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή

Βάσει του Ν. 4414/2016 (άρθ. 43, παρ. 1), η κάθε Περιφέρεια καταρτίζει Περιφερειακό Σχέδιο για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΠεΣΠΚΑ). Το ΠεΣΠΚΑ αποτελεί ένα ολοκληρωμένο σχέδιο που προσδιορίζει και ιεραρχεί τα απαραίτητα μέτρα και δράσεις προσαρμογής για τους τομείς και τις περιοχές προτεραιοτήτων της εκάστοτε Περιφέρειας.

Σύμφωνα με την παρ. 2. του ίδιου άρθρου, το ΠεΣΠΚΑ εκπονείται από την οικεία Περιφέρεια και εγκρίνεται με απόφαση του Περιφερειακού Συμβουλίου, με εισήγηση της Διεύθυνσης Περιβάλλοντος και Χωρικού Σχεδιασμού της οικείας Περιφέρειας και έπειτα από γνώμη της Περιφερειακής Επιτροπής Διαβούλευσης, καθώς και της Διεύθυνσης Κλιματικής Αλλαγής και Ποιότητας της Ατμόσφαιρας του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, η οποία ελέγχει τη συμβατότητα του ΠεΣΠΚΑ με τις κατευθύνσεις και τους στόχους της ΕΣΠΚΑ.

Τα ΠεΣΠΚΑ αξιολογούνται τουλάχιστον ανά επταετία και αναθεωρούνται, εφόσον ενδείκνυται και απαιτείται σύμφωνα με την ανάλυση αξιολόγησης (Ν. 4414/2016, άρθ. 44, παρ. 5). Η αναθεώρηση ή τροποποίηση των ΠεΣΠΚΑ γίνεται κατόπιν γνώμης και του Εθνικού Συμβουλίου για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΕΣΠ) (Ν. 4414/2016, άρθ. 43, παρ. 6).

Σύμφωνα με την παρ. 2. του ίδιου άρθρου, το ΠεΣΠΚΑ εκπονείται από την οικεία Περιφέρεια και εγκρίνεται με απόφαση του Περιφερειακού Συμβουλίου, με εισήγηση της Διεύθυνσης Περιβάλλοντος και Χωρικού Σχεδιασμού της οικείας Περιφέρειας και έπειτα από γνώμη της Περιφερειακής Επιτροπής Διαβούλευσης, καθώς και της Διεύθυνσης Κλιματικής Αλλαγής και Ποιότητας της Ατμόσφαιρας του Υπουργείου Περιβάλλοντος και Ενέργειας, η οποία ελέγχει τη συμβατότητα του ΠεΣΠΚΑ με τις κατευθύνσεις και τους στόχους της ΕΣΠΚΑ. Προκύπτει ότι κάθε ΠεΣΠΚΑ εντάσσεται σε διαδικασία ΣΜΠΕ. Κατά συνέπεια, εκτίθεται σε διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης στο ευρύ κοινό, ενώ σε κρίσιμα στάδια εκπόνησής του είναι πιθανό να ζητούνται οι απόψεις εμπλεκόμενων φορέων σε σημαντικούς τομείς του ΠεΣΠΚΑ σε προηγούμενα στάδια της εκπόνησής του.

Ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι κάθε ΠεΣΠΚΑ οφείλει να περιγράφει τις διαδικασίες διαβούλευσης που ακολουθήθηκαν κατά την κατάρτισή του καθώς και τα στοιχεία για τη διαδικασία που ακολουθήθηκαν, ιδίως ως προς τους κοινωνικούς εταίρους που συμμετείχαν και τις απόψεις που αυτοί κατέθεσαν (Ν. 4414/2016, άρθ. 43, παρ. 3).

Από τις παραπάνω προβλέψεις του θεσμικού πλαισίου για την ΕΣΠΚΑ και τα ΠεΣΠΚΑ είναι εμφανής ο ρόλος του ΕΣΠ. Πρόκειται για ένα όργανο που συγκροτείται κατ' αναλογία του Εθνικού Συμβουλίου Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης και αποτελεί το «γνωμοδοτικό όργανο του Κράτους για το συντονισμό, την παρακολούθηση και αξιολόγηση των πολιτικών για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή» (Ν. 4414/2016, άρθ. 44, παρ. 3).

Το πρόγραμμα Life IP «AdaptInGR» και ο ρόλος της ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ Περιβάλλοντος και Πολιτισμού (ΕΛΛΕΤ)

Το ζήτημα της κλιματικής αλλαγής αποτελεί το κορυφαίο περιβαλλοντικό ζήτημα που καλείται να διαχειριστεί η σύγχρονη γενιά, με ιδιαίτερα έντονες επιπτώσεις τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε εθνικό επίπεδο. Αναγνωρίζοντας ότι η προσαρμογή στη νέα πραγματικότητα που θέτει η κλιματική αλλαγή αποτελεί πλέον επείγουσα ανάγκη για την ελληνική επικράτεια, η ΕΛΛΕΤ έχει επικεντρώσει τις δράσεις της στην προσπάθεια της διάσωσης και προσαρμογής του φυσικού και πολιτιστικού αποθέματος στις αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Ως αποτέλεσμα, η ΕΛΛΕΤ συμμετέχει στο οκταετές πρόγραμμα Life IP «AdaptInGR-Ενισχύοντας την εφαρμογή πολιτικής για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή στην Ελλάδα» (2019–2025), το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά από δράσεις σε όλη τη χώρα.

Βασικός στόχος του προγράμματος είναι η παρακολούθηση της εφαρμογής της ΕΣΠΚΑ και των δεκατριών ΠεΣΠΚΑ μέσω κατάλληλων δράσεων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Συγκεκριμένα, το έργο επιδιώκει:

1. να οικοδομήσει την ικανότητα των αρμόδιων δημόσιων Αρχών να σχεδιάζουν και να υλοποιούν δράσεις και πολιτικές προσαρμογής,

2. να δημιουργήσει έναν αποτελεσματικό μηχανισμό για την παρακολούθηση, αξιολόγηση και αναθεώρηση –αν κρίνεται αναγκαίο– των ενεργειών και πολιτικών προσαρμογής,

3. να αναπτύξει πιλοτικά έργα προσαρμογής σε τρεις (3) Περιφέρειες και πέντε (5) Δήμους,

4. να ευαισθητοποιήσει το κοινό και τους ενδιαφερόμενους φορείς για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή,

5. να ενθαρρύνει επιπλέον ευρωπαϊκές και εθνικές χρηματοδοτήσεις για επόμενες δράσεις προσαρμογής,

6. να διαδώσει παραδείγματα καλής πρακτικής σε όλη την Ελλάδα, την Ανατολική Μεσόγειο και την Ευρωπαϊκή Ένωση, και

7. να οριοθετήσει τον επόμενο κύκλο πολιτικής προσαρμογής (2026+) μέσω καλά τεκμηριωμένων αξιολογήσεων και αναθεωρήσεων της ΕΣΠΚΑ και των ΠεΣΠΚΑ.

Στο πρόγραμμα συμμετέχουν δεκαεννιά (19) φορείς εγνωσμένου κύρους, μεταξύ των οποίων είναι η Ακαδημία Αθηνών, η Τράπεζα της Ελλάδος, το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, το Εθνικό Αστεροσκοπείο, το Πράσινο Ταμείο, ως επίσης και πέντε Δήμοι (Κατερίνης, Κομοτηνής, Λαρισαίων, Αγίων Αναργύρων-Καματερού, Ρόδου) και τρεις Περιφέρειες (Κεντρικής Ελλάδας, Δυτικής Ελλάδας, Ιονίων Νήσων). Συντονιστής του προγράμματος είναι το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας.

Αναγνωρίζοντας την κρισιμότητα και τη σημασία της κλιματικής αλλαγής, η ΕΛΛΕΤ αφιέρωσε την τεχνογνωσία της στην προετοιμασία μιας ολοκληρωμένης και εφικτής πρότασης που θα συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία ενός Εθνικού Παρατηρητήριου για την Κλιματική Αλλαγή και στη συμμόρφωση της Ελλάδας στις σχετικές οδηγίες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Βασικές αρμοδιότητές της ΕΛΛΕΤ αποτελούν:

- σημαντικές δράσεις επικοινωνίας και δημοσιότητας,
- η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των μαθητών της χώρας για την κλιματική αλλαγή,
- η εκτίμηση των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής στην πολιτιστική κληρονομιά, στο τοπίο και στις χρήσεις γης.

Προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή και συμμετοχικότητα

Στο πλαίσιο του έργου που ανέλαβε η ΕΛΛΕΤ με τίτλο «Παρακολούθηση και αξιολόγηση (Π&Α) της προσαρμογής της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή», διαμορφώθηκε ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο με δράσεις, μέτρα και δείκτες, με βάση τις προτεινόμενες κατευθύνσεις που δίνονται στην ισχύουσα ΕΣΠΚΑ του 2016, οι οποίες εμπλουτίστηκαν με στοιχεία της διεθνούς εμπειρίας.

Συγκεκριμένα, αναδείχτηκαν τέσσερις διακριτές δράσεις ως αναγκαίες για την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή:

1. η καταγραφή των κινδύνων που απειλούν –ή θα απειλήσουν– τα μνημεία λόγω κλιματικής αλλαγής,
2. η διαχείριση των παραπάνω κινδύνων,
3. η ενσωμάτωση της πολιτικής της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς σε ευρύτερες εθνικές πολιτικές και
4. η ενημέρωση, η εκπαίδευση και η ευαισθητοποίηση επαγγελματιών, κοινού και μαθητών.

Κάθε προτεινόμενη δράση ενισχύθηκε με μέτρα που στόχο έχουν την υλοποίηση της δράσης, ενώ κάθε μέτρο ενισχύθηκε με δείκτες, οι οποίοι έχουν ως στόχο την παρακολούθηση της υλοποίησής του και την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητάς του.

Στη συνέχεια, με βάση το ολοκληρωμένο πλαίσιο Π&Α, η ΕΛΛΕΤ ξεκίνησε τη μελέτη –σε πιλοτικό επίπεδο– πέντε περιπτώσεων, προκειμένου να αναπτύξει κατευθυντήριες γραμμές για την προσαρμογή τους στις αναμενόμενες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και, μέσω αυτών, να σκιαγραφήσει κατευθύνσεις πολιτικής συνολικότερα για την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Μέσω αυτής της διαδικασίας, η ΕΛΛΕΤ θα αξιολογήσει αν τα μέτρα και οι πολιτικές προσαρμογής, οι οποίες προτείνονται στα αντίστοιχα ΠεΣΠΚΑ, αντιμετωπίζουν επιτυχώς τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής στην πολιτιστική κληρονομιά.

Η διαμόρφωση και εποπτεία της πολιτικής για την προστασία, τη συντήρηση και την ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ελλάδας, τόσο της υλικής όσο και της άυλης, αποτελεί αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠ-

ΠΟΑ) μέσω των Κεντρικών, Περιφερειακών και Ειδικών Περιφερειακών Υπηρεσιακών του Μονάδων, με συναρμόδια –σε περιπτώσεις διπλής κήρυξης κτιρίων και στις περιπτώσεις προστατευόμενων οικιστικών συνόλων– το ΥΠΕΝ και τη Γενική Γραμματεία του Υπουργείου Αιγαίου. Ως εκ τούτου, υπεύθυνος φορέας για την υλοποίηση των τεσσάρων δράσεων προσαρμογής είναι το ΥΠΠΟΑ σε συνεργασία με τα άλλα υπουργεία, τις περιφέρειες και την τοπική αυτοδιοίκηση, δεδομένου ότι η προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή αλλά και η πολιτική της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς απαιτούν ευρύτερες πολιτικές και ένταξή τους στους στόχους του χωρικού σχεδιασμού.[2]

Όσον αφορά τη συμμετοχή των ενδιαφερόμενων πολιτών στις επιμέρους πολιτικές που διαμορφώνονται για τη διαχείριση και την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δεν αποτελεί προς το παρόν μία θεσμοθετημένη διαδικασία. Εντούτοις, σύμφωνα με το ευρύ θεωρητικό πλαίσιο που έχει διαμορφωθεί από το Συμβούλιο της Ευρώπης, την Unesco και το ICOMOS σχετικά με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς, οι συμμετοχικές διαδικασίες θεωρούνται απαραίτητες για την επίτευξη των στόχων της προστασίας.[3] Αντίστοιχα, σε ότι αφορά τις στρατηγικές που σχεδιάζονται και εφαρμόζονται για την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή, οι πολίτες δεν δύνανται να συμμετέχουν, εκτός από τις διαδικασίες διαβούλευσης που ισχύουν για ΕΣΠΚΑ και ΠεΣΠΚΑ, όπως αυτές προαναφέρθηκαν.

Με την εμπειρία που αποκτήθηκε κατά την εκπόνηση του σχετικού έργου στο πλαίσιο του LIFE-IP «AdaptInGR», κρίνεται ότι η συμμετοχικότητα, ως απαραίτητη διαδικασία για την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή, δύνανται –και πρέπει– να ενταχθεί στο πλαίσιο της τέταρτης δράσης της ΕΣΠΚΑ «Ενημέρωση, εκπαίδευση, ευαισθητοποίηση», δεδομένου ότι η ενημέρωση της κοινωνίας αποτελεί προϋπόθεση για τη συμμετοχή της στα κοινά. Παράλληλα, για την ενθάρρυνση της κοινωνικής έκφρασης/συμμετοχής, προκύπτει η ανάγκη διαμόρφωσης ενός κεντρικού μέσου, στο οποίο θα συγκεντρώνεται όλη η πληροφορία που αφορά την αξία, τις ανάγκες και τις απειλές που αντιμετωπίζει το υπό προστασία πολιτιστικό απόθεμα της χώρας.

2. Όπως προβλέπει και ο Ν. 2039/1992 (ΦΕΚ 61/Α) που κύρωσε τη Σύμβαση της Γρανάδας.

3. Βλ. Διακήρυξη του Άμστερνταμ, 1975, Χάρτα της Ουάσινγκτον για τις Ιστορικές Πόλεις, 1987, Αρχές της Βαλέτας για τις Ιστορικές Πόλεις, 2010.

Συμπεράσματα – Επομενα Βήματα

Η ενσωμάτωση της Συνθήκης του Άαρχους στην ευρωπαϊκή νομοθεσία κατοχύρωσε θεσμικά το δικαίωμα πρόσβασης των πολιτών στις διαθέσιμες πληροφορίες με περιβαλλοντική διάσταση καθώς και τη δυνατότητα συμμετοχής τους στη διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Ωστόσο, συχνά ο θεσμός της δημόσιας διαβούλευσης στην Ελλάδα περιορίζεται στην τυπική εκπλήρωση νομικών υποχρεώσεων. Η διαφάνεια και η επί της ουσίας ενσωμάτωση των απόψεων των πολιτών συνεχίζουν να αποτελούν κεντρικό ζητούμενο.

Οι πολιτικές προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή θα πρέπει να βασίζονται σε μια συμμετοχική, συνθετική και ολοκληρωμένη σειρά διαπραγματεύσεων, αλλά οφείλουν επίσης να ακολουθούν μια ευέλικτη διαδικασία, προσαρμοσμένη στις ανάγκες, στις απαιτήσεις και στα χαρακτηριστικά κάθε περιοχής.

Δράσεις με μηδενικό αποτύπωμα στον κρατικό προϋπολογισμό, όπως η θεσμοθέτηση ενός ελάχιστου διαστήματος διαβούλευσης, η θεσμοθέτηση της υποχρεωτικότητας έγκαιρης παρουσίασης των μελετών πριν από τη θεσμοθέτησή τους, μαζί με ένα κοινό πλαίσιο κανόνων και διαδικασιών θα βελτίωναν σημαντικά πολλά από τα παραπάνω προβλήματα.

Αναφορικά με την προσαρμογή της πολιτιστικής κληρονομιάς στην κλιματική αλλαγή, πρόκειται για μία σύνθετη και πολυπαραγοντική πρόκληση, στην οποία όλοι οι εμπλεκόμενοι (αρμόδιοι φορείς, κέντρα λήψης αποφάσεων, κοινό, ακαδημαϊκή κοινότητα) θα πρέπει να συνεργαστούν. Παρότι το θέμα της κλιματικής αλλαγής έχει συμπεριληφθεί εν γένει στον χωρικό σχεδιασμό και στα Τοπικά και Ειδικά Πολεοδομικά Σχέδια, η απουσία σαφούς και θεσμοθετημένης διαδικασίας ενημέρωσης και συμμετοχής του κοινού στα θέματα που αφορούν τα μνημεία του τόπου δυσχεραίνει τον στόχο της προσαρμογής. Επομένως, θα ήταν κρίσιμης σημασίας η θεσμοθέτηση τοπικών (σε επίπεδο Δήμου ή δημοτικών διαμερισμάτων) σχεδίων προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, στην κατεύθυνση της εξειδίκευσης των κατευθύνσεων που προβλέπει το οικείο ΠεΣΠΚΑ. Τα σχέδια αυτά θα ήταν ικανά να διευρύνουν και να κάνουν περισσότερο αποτελεσματική και ουσιαστική τη διαδικασία ενημέρωσης των πολιτών, αυξάνοντας ταυτόχρονα τις δυνατότητες διαβούλευσης, καθώς τα θέματα που θίγονται είναι πολύ πιο άμεσα, κοντά στην καθημερινότητα του πολίτη και καλύτερα κατανοητά. Παράλληλα, το γεγονός ότι θα δημιουργηθεί ένα σύστημα σχεδίων σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο, με δομή αντίστοιχη άλλων, όπως του χωρικού συστήματος σχεδιασμού, θα συμβάλει στη σταδιακή δημιουργία μιας κουλτούρας και μιας παράδοσης σε θέματα διαβούλευσης, που διαχρονικά αποτελεί βασικό ζητούμενο για την Ελλάδα.

Η θέσπιση του –σήμερα υπό διαβούλευση– πρώτου εθνικού Κλιματικού Νόμου αποτελεί μια μεγάλη ευκαιρία να αντιμετωπιστούν πολλές από τις προκλήσεις αυτές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arnstein, S. (1969). "A Ladder of Citizen Participation," Journal of the American Planning Association 35 (4), σσ. 216–224.

European Commission (EC) (2013). An EU Strategy on adaptation to climate change, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/lexuriserv/lexuriserv.do?uri=com:2013:0216:fin:en:pdf (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

European Commission (EC) (2021). Forging a climate-resilient Europe – The new EU Strategy on Adaptation to Climate Change, διαθέσιμο στο: https://ec.europa.eu/clima/sites/clima/files/adaptation/what/docs/eu_strategy_2021.pdf (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

ICOMOS (1987). The Washington Charter: Charter on the Conservation of Historic Towns and Urban Areas.

ICOMOS, (2010). The Valletta Principles for the Safeguarding and Management of Historic Cities, Towns and Urban Areas, διαθέσιμο στο: https://www.icomos.org/Paris2011/GA2011_CIVVIH_text_EN_FR_final_20120110.pdf (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) (2017). Εθνική Έκθεση εφαρμογής της Σύμβασης Άαρχους στην Ελλάδα, διαθέσιμο στο: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/mop6/NIR_2017/2017_Greece_AC_NIR_GR.doc (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

World Meteorological Organization (2021). United in Science. A multi-organization high-level compilation of the latest climate science information, διαθέσιμο στο: https://public.wmo.int/en/resources/united_in_science (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

Ν. 4414/2016. «Νέο καθεστώς στήριξης των σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας και Συμπαραγωγή Ηλεκτρισμού», Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, ΦΕΚ Α΄ 149/09.08.2016.

Οδηγία 2003/35/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Μαΐου 2003 σχετικά με τη Συμμετοχή του Κοινού στην Κατάρτιση ορισμένων Σχεδίων και Προγραμμάτων που αφορούν το Περιβάλλον και με την τροποποίηση όσον αφορά τη Συμμετοχή του Κοινού και την Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη, των Οδηγιών 85/337/ΕΟΚ και 96/61/ΕΚ του Συμβουλίου, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αριθ. L 156 της 25/06/2003.

Οδηγία 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 1985 για την Εκτίμηση των Επιπτώσεων Ορισμένων Σχεδίων Δημοσίων και Ιδιωτικών Έργων στο Περιβάλλον, Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων αριθ. L 175 της 05/07/1985, σσ. 40–48.

Οδηγία 85/337/ΕΟΚ του Συμβουλίου της 27ης Ιουνίου 1985 για την εκτίμηση των επιπτώσεων ορισμένων σχεδίων δημοσίων και ιδιωτικών έργων στο περιβάλλον.

Στρατηγέα, Α. (2009). «Συμμετοχικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Τοπική Ανάπτυξη: Μία Μεθοδολογική Προσέγγιση», Πρακτικά 2ου Συνεδρίου Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Βόλος, 24–27 Σεπτεμβρίου, σσ. 43–51.

Στρατηγέα, Α. (2015). Θεωρία και Μέθοδοι Συμμετοχικού Σχεδιασμού. Αθήνα: Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα, Πρόγραμμα Κάλλιπος, διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5428/1/00_master_document_FINAL_21_3_2016-ΚΟΥ.pdf (τελευταία πρόσβαση: 21/12/2021).

Συμβούλιο για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά (1975). Διακήρυξη του Άμστερνταμ, σσ. 4–5.

12

Σκιαγραφώντας τα ποιοτικά χαρακτηριστικά του πολιτιστικού τουριστικού σχεδιασμού στους ελληνικούς νησιωτικούς Δήμους

Εισηγητές/τριες:

Διονυσία Κούτση, Υποψήφια Διδάκτωρ, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών και Μηχανικών Γεωπληροφορικής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Αναστασία Στρατηγέα, Καθηγήτρια, Τομέας Γεωγραφίας και Περιφερειακού Σχεδιασμού, Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών και Μηχανικών Γεωπληροφορικής, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Εισαγωγή

Η πρόσφατα δημοσιευμένη Εδαφική Ατζέντα 2030 της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (2020) διαμορφώνει το πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού και εδαφικής συνοχής σε επίπεδο ΕΕ, λαμβάνοντας υπόψη της την ποικιλομορφία των εδαφών της, τις ποικίλες αναπτυξιακές προκλήσεις που αυτές αντιμετωπίζουν, τις προτεραιότητες στον χωρικό σχεδιασμό και τις γενικές αναπτυξιακές στρατηγικές και πολιτικές που σχετίζονται κυρίως με τις υπάρχουσες χωρικές ιδιαιτερότητες εντός της ΕΕ. Στους διάφορους τύπους περιοχών, που εξετάζονται στην Εδαφική Ατζέντα 2030, εμπίπτουν τα νησιωτικά εδάφη, δηλαδή περιοχές που συνιστούν γεωγραφικά αυτόνομες χωρικές οντότητες, με σημαντικές αναπτυξιακές προκλήσεις. Η αναπτυξιακή υστέρηση των νησιωτικών περιοχών, όπως διάφοροι ερευνητές επισημαίνουν, οφείλεται σε σειρά αδυναμιών που σχετίζονται με τη νησιωτικότητα (Rontos et al., 2012· ESPON, 2013· Deidda, 2016· Garau et al., 2020). Ταυτόχρονα, η πλειονότητα των περιοχών αυτών χαρακτηρίζεται από μία μη ισορροπημένη οικονομική δομή, που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της ένα μονοτομεακό αναπτυξιακό πρότυπο, άρρηκτα συνδεδεμένο με τον μαζικό τουρισμό (Figueroa – Rotarou, 2021). Η βιωσιμότητα ενός τέτοιου προτύπου στις ήδη επιβαρυμένες νησιωτικές περιοχές, ωστόσο, τίθεται υπό αμφισβήτηση (Adrianto, 2004· Rontos et al., 2012· Garau et al., 2022) εξαιτίας των σημαντικών αρνητικών επιπτώσεων που το συνοδεύουν. Ο μαζικός τουρισμός σε αυτές τις περιπτώσεις αποτελεί πηγή σημαντικής κοινωνικής, πολιτιστικής και περιβαλλοντικής επιβάρυνσης (Figueroa – Rotarou, 2021· Sharpley, 2012· Li et al., 2021· Renfors, 2021), υπερβαίνοντας κατά πολύ τη φέρουσα ικανότητα αυτών των γεωγραφικών οντοτήτων (Renfors, 2021· Bangwayo-Skeete – Skeete, 2021).

Ο παραπάνω προβληματισμός έχει εγείρει εντατικές συζητήσεις σε διεθνές επίπεδο για την ανάγκη προώθησης βιώσιμων και με όρους ανθεκτικότητας μοντέλων ανάπτυξης της τουριστικής δραστηριότητας, μεταξύ άλλων, στις νησιωτικές περιοχές, με την ανησυχία για τις προαναφερθείσες επιπτώσεις του μαζικού τουρισμού να είναι εμφανής τόσο στο επίπεδο των μελετών όσο και σε αυτό των σχετικών πολιτικών (Martínez González et al., 2017). Αρωγό της προσπάθειας προς την κατεύθυνση αυτή, όπως τονίζεται και μέσω της Εδαφικής Ατζέντας 2030, μπορεί να αποτελέσει η φυσική και πολιτιστική κληρονομιά, ως το ιδιαίτερο εκείνο αγαθό που αξίζει να προστατεύεται και να αξιοποιείται με τέτοιο τρόπο, ώστε να υποστηρίζει την επίτευξη βιώσιμων και βασισμένων στην εν λόγω κληρονομιά μελλοντικών αναπτυξιακών στόχων για τις νησιωτικές κοινωνίες (Da Silva, 2020). Ένα τέτοιο εγχείρημα απαιτεί σχεδιασμό με επίκεντρο τα τοπικά χαρακτηριστικά, αλλά και τον άνθρωπο (Trippl et al., 2020· Starc · Stubbs, 2014), και οφείλει να επιδιώκει την ισορροπία ανάμεσα στην προστασία των φυσικών και πολιτιστικών πόρων και στην ενσωμάτωσή τους στην παραγωγική και κοινωνική δραστηριότητα, για την υποστήριξη ενός βιώσιμου και με όρους ανθεκτικότητας μέλλοντος για τους νησιωτικούς τόπους και τις κοινωνίες τους.

Η επισήμανση αυτή, σε συνδυασμό με τις προσεγγίσεις που βασίζονται στα τοπικά χαρακτηριστικά (place-based approaches) και στον άνθρωπο (human-centric approaches), αναδεικνύει την ανάγκη για τη διαμόρφωση πολιτιστικών τουριστικών προϊόντων βασισμένων στην εμπειρία, στις τοπικές ανάγκες/όραμα και στον μονα-

δικό χαρακτήρα κάθε προορισμού, και αποσκοπεί στην προσέλκυση επισκεπτών με ποιοτικά χαρακτηριστικά και προσδοκίες, φαντάζουν δε σήμερα ως μία αναγκαία και ικανή συνθήκη για τη βιώσιμη ανάπτυξη των νησιωτικών περιοχών σε πανευρωπαϊκό επίπεδο (Sharpley, 2012). Η επιδίωξη αυτών των μοντέλων τουριστικής ανάπτυξης απαιτεί ένα σχεδιασμό ο οποίος θέτει τους ενδιαφερόμενους φορείς και τις τοπικές κοινωνίες στο επίκεντρο της σχεδιαστικής διαδικασίας για ένα βιώσιμο τουριστικό πρότυπο. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός έχει ήδη αναγνωριστεί ως μία κρίσιμη διάσταση στη διαμόρφωση επιτυχημένων πρακτικών τουρισμού σε νησιωτικές περιοχές (Li et al., 2021· Koutsi – Stratigea, 2019), με τις σχετικές μελέτες σήμερα να υπογραμμίζουν την ανάγκη ενεργοποίησης και ουσιαστικής συμμετοχής των τοπικών φορέων στον τουριστικό σχεδιασμό για τη διαχείριση συγκρούσεων και την επιδίωξη ενός κοινώς αποδεκτού μοντέλου αξιοποίησης τοπικών πόρων από τον τουριστικό τομέα (Towner, 2016· Del Chiappa et al., 2018).

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία αξιοποιεί ως μελέτη περίπτωσης το σύνολο των νησιωτικών Δήμων της χώρας και επιχειρεί να δώσει απάντηση στα παρακάτω ερευνητικά ερωτήματα: Με ποιον τρόπο προσεγγίζεται σήμερα στους ελληνικούς νησιωτικούς Δήμους η επίτευξη των στόχων βιωσιμότητας του τουρισμού και ποιος είναι ο ρόλος της πολιτιστικής κληρονομιάς και των τοπικών κοινωνιών σε αυτόν;

Η απάντηση στα παραπάνω ερευνητικά ερωτήματα επιχειρείται μέσα από την ανάλυση πληροφορίας που προκύπτει από τη συμμετοχή αυτών των νησιωτικών Δήμων σε μία ποιοτική διαδικτυακή έρευνα ερωτηματολογίου. Το ερωτηματολόγιο απευθύνθηκε σε όλες τις Τοπικές Αυτοδιοικήσεις των νησιών της χώρας και διερευνά την κατανόηση και την ετοιμότητά τους –μέσω υφιστάμενων ή προγραμματισμένων πρωτοβουλιών– προς την κατεύθυνση της δημιουργίας βιώσιμων επιλογών τουριστικής ανάπτυξης, με γνώμονα την πολιτιστική κληρονομιά. Για την πληρότητα της εργασίας, αρχικά, γίνεται μία σύντομη ανασκόπηση του πλαισίου πολιτικής του τουρισμού στην ελληνική πραγματικότητα, στη συνέχεια, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της διαδικτυακής έρευνας ερωτηματολογίου, και τέλος, η εργασία ολοκληρώνεται με μία σειρά συμπερασμάτων.

Το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο του τουρισμού

Τα ελληνικά νησιά, ως μοναδικοί και δημοφιλείς –με πλούσια φυσική και πολιτιστική κληρονομιά– προορισμοί κυρίως μαζικού τουρισμού, αντιμετωπίζουν σήμερα σημαντικές προκλήσεις αναφορικά με τη βιωσιμότητά τους. Η μετάβαση από το παρόν εντατικό πρότυπο αξιοποίησης πόρων σε ένα περιβαλλοντικά, κοινωνικά και πολιτιστικά υπεύθυνο θέτει σημαντικές προκλήσεις στους σχεδιαστές του χώρου και στα κέντρα λήψης αποφάσεων, με τη σημαντικότερη από αυτές να αφορά τις κατευθύνσεις πολιτικής σχετικά με τον τουρισμό και τον πολιτιστικό σχεδιασμό στην Ελλάδα, οι οποίες δεν συνάδουν με τις σύγχρονες προκλήσεις και στόχους για μία βιώσιμη, ανθεκτική ανάπτυξη για όλους (Koutsi et al., 2022).

Πιο συγκεκριμένα, το τρέχον Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης (ΓΠΧΣΑΑ), που έχει ήδη θεσμοθετηθεί από το 2008, δίνει μία «πρόχειρη» κατεύθυνση σχετικά με την ανάγκη διαφοροποίησης του τουριστικού μοντέλου, ενώ για τον σκοπό αυτόν τονίζει τον ρόλο της πολιτιστικής κληρονομιάς. Αυτό το «απαρχαιωμένο» σήμερα πλαίσιο συνοδεύεται από μία σειρά ειδικών πλαισίων, ένα εκ των οποίων είναι αφιερωμένο στον τομέα του τουρισμού. Ωστόσο, η απόσυρση της αναθεώρησης του τελευταίου το 2013 και οι σημαντικές καθυστερήσεις αναθεώρησής του το καθιστούν πλέον ξεπερασμένο και μη εναρμονισμένο με τις σύγχρονες προκλήσεις. Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι, επί του παρόντος, δεν υπάρχει καμία σαφώς διατυπωμένη και χωρικά καθορισμένη τουριστική πολιτική σε ισχύ στην Ελλάδα, μία χώρα που αποτελεί έναν από τους πιο δημοφιλείς τουριστικούς προορισμούς τόσο σε ευρωπαϊκό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο. Το έλλειμμα αυτό έχει προκαλέσει σημαντικές καθυστερήσεις στη διαμόρφωση συνεκτικών βιώσιμων τουριστικών πρακτικών και στην εξειδίκευσή τους σε τοπικό επίπεδο (συμπεριλαμβανομένων των νησιών). Επιπλέον, η προσπάθεια διατύπωσης ενός Ειδικού Πλαισίου για τις παράκτιες και νησιωτικές περιοχές παρέμεινε στο στάδιο του προσχεδίου και δεν έλαβε ποτέ θεσμική υπόσταση (Σπιλάνης et al., 2011).

Στην πραγματικότητα, ο τουριστικός σχεδιασμός εφαρμόζεται επί του παρόντος μέσω περιφερειακών και τοπικών αναπτυξιακών και χωρικών σχεδίων (ΕΕΤΑΑ, 2020). Ειδικότερα, οι Περιφερειακές και Τοπικές Αυτοδιοικήσεις, σύμφωνα με τις διατάξεις του Ν. 3852/2010, μπορούν να σχεδιάζουν και να υλοποιούν περιφερειακά και τοπικά αναπτυξιακά σχέδια στο πλαίσιο των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων. Τέτοιες προσπάθειες συμπληρώνονται από τη θέσπιση επιχειρηματικών κινήτρων, που παρέχονται από τους αντίστοιχους Αναπτυξιακούς Νόμους (ΕΕΤΑΑ, 2020· Lampropoulos et al., 2021). Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι Τοπικές Αυτοδιοικήσεις είναι σε θέση να καταρτίσουν σχέδια τουριστικής και πολιτιστικής ανάπτυξης, διαμορφώνοντας τοπικές πολιτικές που έχουν, μέχρι στιγμής, διαμορφώσει την τρέχουσα ελληνική πραγματικότητα στον τομέα του τουρισμού με ένα μάλλον αυθόρμητο και περιστασιακό τρόπο. Οι παρεμβάσεις σε τοπικό επίπεδο πλαισιώνονται από σειρά νόμων και υπουργικών αποφάσεων, που οριοθετούν το περιβάλλον εντός του οποίου πραγματοποιείται η λήψη αποφάσεων χωροθέτησης τουριστικών μονάδων και υλοποίησης επενδύσεων εν γένει στον τομέα του τουρισμού. Τα τελευταία χρόνια, σημαντικές πρωτοβουλίες έχουν αναληφθεί στο εθνικό επίπεδο, με το συνακόλουθο θεσμικό πλαίσιο να στοχεύει σε ένα πιο συνεκτικό και ολοκληρωμένο πλαίσιο λήψης αποφάσεων για την υποστήριξη των νησιωτικών Δήμων. Χαρακτηριστικά αναφέρονται οι Ν. 4582/2018 και 4688/2020, μέσω τον οποίων προωθούνται μορφές εναλλακτικού τουρισμού στο ελληνικό γίγνεσθαι· αλλά και ο Ν. 4770/2021, ο οποίος διατυπώνει μία ολοκληρωμένη θαλάσσια πολιτική στην περιοχή των νησιών και αποτελεί την πρώτη νομοθεσία σε εθνικό επίπεδο με έμφαση στον νησιωτικό χώρο (CPMR, 2021). Παρ' όλα αυτά, η σχετικά πρόσφατη θεσμοθέτηση των ρυθμίσεων αυτών δεν επιτρέπει ακόμα την εξαγωγή συμπερασμάτων για την αλλαγή του τρέχοντος αναπτυξιακού μοντέλου των νησιωτικών περιοχών.

Σκιαγράφηση του πολιτιστικού τουρισμού στους ελληνικούς νησιωτικούς Δήμους

Έχοντας οριοθετήσει το θεωρητικό και θεσμικό πλαίσιο, η παρούσα εργασία εστιάζεται στους νησιωτικούς Δήμους της Ελλάδας (71 συνολικά) και, με τη βοήθεια μιας διαδικτυακής έρευνας ερωτηματολογίου, επιχειρεί να αναδείξει ποιοτικά ζητήματα που άπτονται του σχεδιασμού του πολιτιστικού τουρισμού στις περιοχές αυτές. Πιο συγκεκριμένα, αυτό το διαδικτυακό ερωτηματολόγιο δομείται από έναν αριθμό Θεματικών Ενοτήτων (ΘΕ) και των αντίστοιχων ερωτημάτων κάθε ΘΕ, που απευθύνονται στους εκπροσώπους των τοπικών Δήμων και στοχεύουν να παρουσιάσουν: την τρέχουσα κατάσταση της ανάπτυξης του πολιτιστικού τουρισμού στην περιοχή τους, καθώς και τις πρακτικές σχεδιασμού του πολιτιστικού τουρισμού και τους τρόπους υλοποίησης αυτών από μεθοδολογική άποψη, όπως αυτά σκιαγραφούνται από τις απαντήσεις των εκπροσώπων των νησιωτικών διοικήσεων. Οι ΘΕ του διαδικτυακού ερωτηματολογίου, που αφορούν στην παρούσα εργασία, είναι οι εξής:

- ΘΕ1: Τρέχουσα κατάσταση της πολιτιστικής τουριστικής ανάπτυξης και οριοθέτηση του συμμετοχικού στρατηγικού σχεδιασμού του πολιτιστικού τουρισμού.
- ΘΕ2: Σκιαγράφηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού που υπάρχουν στην παρούσα φάση στις νησιωτικές περιοχές.

Η διαδικτυακή έρευνα ερωτηματολογίου διήρκησε συνολικά 6 μήνες, από τον Σεπτέμβριο του 2021 έως τον Μάρτιο του 2022. Η διαδικασία αυτή συγκέντρωσε ένα υψηλό ποσοστό ανταπόκρισης, με συμμετοχή 55 από τους 71 νησιωτικούς δήμους (77,5%), καλύπτοντας νησιωτικούς δήμους τόσο από το Αιγαίο όσο και από το Ιόνιο Πέλαγος (Χάρτης 1). Οι 55 νησιωτικοί δήμοι που συμμετείχαν στην έρευνα αντιπροσωπεύουν νησιά που, σύμφωνα με τον πληθυσμό τους, μπορούν να ταξινομηθούν σε μικρά και πολύ μικρά (54,5%), μεσαία (41,9%) και μεγάλα (3,6%) (Διάγραμμα 1).

Εικ 39 Οι νησιωτικοί δήμοι που συμμετείχαν στην ποιοτική διαδικτυακή έρευνα ερωτηματολογίου, Πηγή: ιδία επεξεργασία

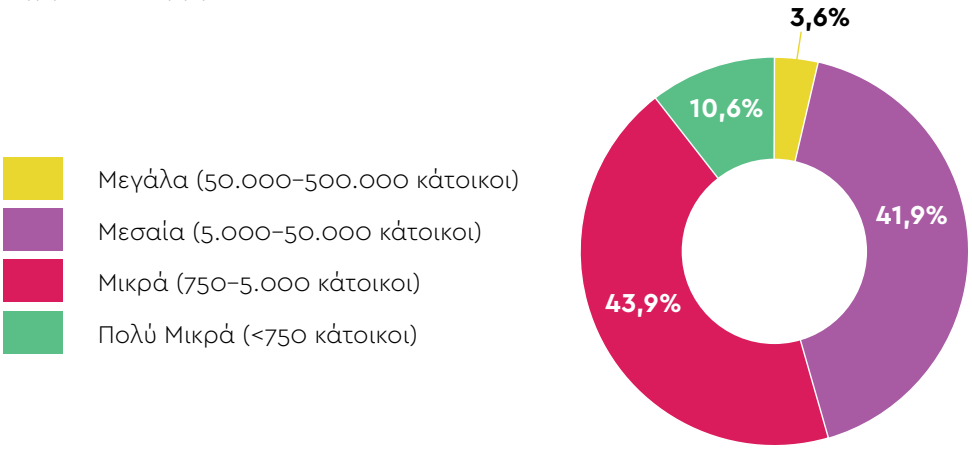

Εικ 40 Κατανομή νησιωτικών δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα με βάση τον πληθυσμό τους, Πηγή: ιδία επεξεργασία

Αποτελέσματα της έρευνας

Στην παρούσα ενότητα πραγματοποιείται η παρουσίαση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν ανά ΘΕ:

ΘΕ1: Τρέχουσα κατάσταση πολιτιστικής τουριστικής ανάπτυξης και οριοθέτηση του συμμετοχικού στρατηγικού σχεδιασμού του πολιτιστικού τουρισμού

Σε αυτή τη ΘΕ, οι εκπρόσωποι των Δήμων καλούνται να διατυπώσουν τη γνώμη τους ως προς τον βαθμό αξιοποίησης / ενσωμάτωσης της τοπικής πολιτιστικής κληρονομιάς στα τουριστικά προϊόντα της περιοχής, αποτελώντας έτσι αναπόσπαστο μέρος της ελκυστικότητας του προορισμού. Για την απεικόνιση εν λόγω του βαθμού αξιοποίησης χρησιμοποιείται μία κλίμακα πέντε επιπέδων και συγκεκριμένα: 1—πλήρως αναξιοποίητη πολιτιστική κληρονομιά, 2—μερικώς αξιοποιημένη, 3—αξιοποιημένη πολιτιστική κληρονομιά, 4—ικανοποιητικά αξιοποιημένη πολιτιστική κληρονομιά και 5—πλήρως αξιοποιημένη πολιτιστική κληρονομιά. Με βάση τις απαντήσεις που συγκεντρώθηκαν (Διάγραμμα 2), φαίνεται να προκύπτει μία διαφοροποιημένη εικόνα της αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς σε κάθε νησιωτική περιοχή, με την πλειονότητα των απαντήσεων να συγκεντρώνονται στα επίπεδα 3 (38,2%) και 4 (38,2%) της αξιοποιούμενης κλίμακας. Το αποτέλεσμα αυτό φανερώνει ότι ο πολιτισμός γίνεται αντιληπτός ως μία σημαντική πτυχή της τουριστικής ταυτότητας των νησιών και αξιοποιείται σε ικανοποιητικό επίπεδο, ενώ ο ρόλος του στην τόνωση της ελκυστικότητας του προορισμού είναι ήδη αναγνωρισμένος, με σημαντικές προοπτικές βελτίωσης.

Είναι αξιοσημείωτη επίσης η αξιολόγηση των αποτελεσμάτων σε περιφερειακό επίπεδο, καθώς εντοπίζονται σημαντικές ενδοπεριφερειακές διαφοροποιήσεις. Χαρακτηριστικά αναφέρεται η Περιφέρεια Αττικής, όπου ένα σημαντικό ποσοστό απαντήσεων εμπίπτει στα Επίπεδα 2 (40,0%) και 4 (60,0%) της προαναφερθείσας κλίμακας, καταδεικνύοντας σημαντικές εσωτερικές ανισότητες όσον αφορά την ανάπτυξη και την προώθηση του πολιτιστικού τουρισμού μεταξύ γειτονικών νησιωτικών περιοχών.

Στην πρώτη αυτή ΘΕ, οι εκπρόσωποι των Δήμων καλούνται επίσης να παράσχουν πληροφορίες για το αν το μοντέλο του πολιτιστικού τουρισμού που εφαρμόζεται είναι αποτέλεσμα ενός στρατηγικού αναπτυξιακού σχεδιασμού σε τοπικό επίπεδο. Οι σχετικές απαντήσεις δείχνουν ότι το 65,5% των νησιών έχει υιοθετήσει ένα σχέδιο ανάπτυξης πολιτιστικού τουρισμού, ενώ ένα σημαντικό μέρος αυτών (32,7%) στερείται τέτοιου σχεδίου. Η έλλειψη μιας συνεκτικής και ολοκληρωμένης πολιτιστικής (και) τουριστικής πολιτικής έχει μέχρι σήμερα οδηγήσει τα νησιά της ελληνικής επικράτειας σε ένα άναρχα διαμορφωμένο τουριστικό μοντέλο. Το μοντέλο αυτό πολύ απέχει από τις κατευθύνσεις που συνάδουν με τη βιώσιμη ανάπτυξη, καθώς και τις τοπικές ανάγκες και προσδοκίες, ενώ δίνει έμφαση στο μαζικό μοντέλο που έχει συνδεθεί με το τρίπτυχο «Ήλιος, Θάλασσα και Άμμος» (3S [Sun-Sea-Sand]). Αξιολογώντας τη ραγδαία αύξηση των τουριστικών ροών στα ελληνικά νησιά την τελευταία δεκαετία (ΙΝΣΕΤΕ, 2021), το μοντέλο αυτό χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικά κρίσιμο, καθώς εγκυμονεί σημαντικούς κινδύνους για την κοινωνική, πολιτιστική, οικονομική και περιβαλλοντική ανθεκτικότητα των ιδιαιτέρως εύθραυστων νησιωτικών περιοχών.

Διερευνώντας περαιτέρω μεθοδολογικά ζητήματα αναφορικά με τον σχεδιασμό του πολιτιστικού τουρισμού στα νησιά, αναδεικνύεται επίσης το ζήτημα της εμπλοκής των ενδιαφερόμενων φορέων και πολιτών στον σχεδιασμό αυτόν ως μία σταδιακά κυρίαρχη τάση, ενώ αναγνωρίζεται η σημασία των συμμετοχικών προσεγγίσεων στον πολιτιστικό και τουριστικό σχεδιασμό (Koutsi – Stratigea, 2021). Παρ' όλα αυτά, σύμφωνα με τις απαντήσεις των εκπροσώπων των Δήμων, φαίνεται ότι οι νησιωτικοί Δήμοι δεν θεωρούν τη συμμετοχή του κοινού ως αναπόσπαστο μέρος των προσπαθειών τους στο πλαίσιο της διαμόρφωσης πολιτικών και δράσεων που άπτονται του πολιτιστικού τουρισμού. Ως αποτέλεσμα, σχεδόν το 50% των νησιωτικών Δήμων δεν υλοποιεί σχετικές συμμετοχικές πρωτοβουλίες όσον αφορά τον σχεδιασμό του πολιτιστικού τουρισμού.

Το μοτίβο της συμμετοχής των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι επίσης ενδιαφέρον να διερευνηθεί σε περιφερειακό επίπεδο, όπου παρατηρούνται σημαντικές διαφορές. Πιο συγκεκριμένα, στην Περιφέρεια Αττικής που φιλοξενεί τα νησιά του Αργοσαρωνικού –δηλαδή ελκυστικούς τουριστικούς προορισμούς τόσο για ξένους όσο και για εγχώριους επισκέπτες λόγω της εγγύτητάς τους στη μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας– οι πρακτικές συμμετοχής του κοινού είναι εξαιρετικά περιορισμένες και εφαρμόζονται μόνο από το 20% των νησιωτικών Δήμων. Αντιθέτως, στα νησιά του Ιονίου και της Περιφέρειας Νοτίου Αιγαίου οι συμμετοχικές διαδικασίες ενσωματώνονται στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν τον πολιτιστικό τουρισμό (στο 60,0% των νησιωτικών περιοχών), αν και υπάρχουν ακόμη αρκετά περιθώρια βελτίωσης.

Είναι επίσης σημαντικό να διερευνηθεί η σχέση που υφίσταται μεταξύ της ελκυστικότητας ενός νησιωτικού προορισμού, από τη μία πλευρά, και της ύπαρξης σχεδιασμού πολιτιστικού τουρισμού στην πράξη, από την άλλη. Για τον σκοπό αυτό, στον Πίνακα 2 παρουσιάζονται τα συνθετικά αποτελέσματα του ερωτηματολογίου σχετικά με την ελκυστικότητα του προορισμού, την ύπαρξη στρατηγικού σχεδιασμού και τις συμμετοχικές προσεγγίσεις που ακολουθούνται, αποκαλύπτοντας μερικά ενδιαφέροντα σημεία.

Πιο συγκεκριμένα, το 83,9% των 55 νησιωτικών Δήμων που ανταποκρίθηκαν στην παρούσα έρευνα εμπίπτει στην κατηγορία των διεθνώς αναγνωρισμένων τουριστικών προορισμών (Πίνακας 2). Στο 34,8% αυτών των Δήμων η τουριστική ανάπτυξη δεν είναι αποτέλεσμα ενός στρατηγικού σχεδίου πολιτιστικού τουρισμού. Σε αυτές τις περιπτώσεις, προωθείται το τυπικό μοντέλο μαζικού τουρισμού των ελληνικών νησιών με γνώμονα αποκλειστικά το οικονομικό κέρδος, επιδιώκοντας να ικανοποιήσει το ήδη καθιερωμένο ελληνικό brand «Ελληνικό Καλοκαίρι». Αντιθέτως, ένα σημαντικό μέρος αυτών (65,2%) υιοθετεί ήδη ένα στρατηγικό σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού. Ωστόσο, σχεδόν στο ένα τρίτο αυτών των νησιών (33,3%) τα στρατηγικά σχέδια πολιτιστικού τουρισμού είναι προϊόντα διαδικασιών που ξεκινούν «από πάνω προς τα κάτω», χωρίς καμία πρωτοβουλία για συμμετοχή των ομάδων ενδιαφερόντων (stakeholders) της τοπικής κοινωνίας σε σχετικές διαδικασίες σχεδιασμού. Ως αποτέλεσμα, ο τρόπος με τον οποίο τέτοια σχέδια μπορούν να εκπληρώσουν τις τοπικές ανάγκες, προσδοκίες και πεποιθήσεις αμφισβητείται.

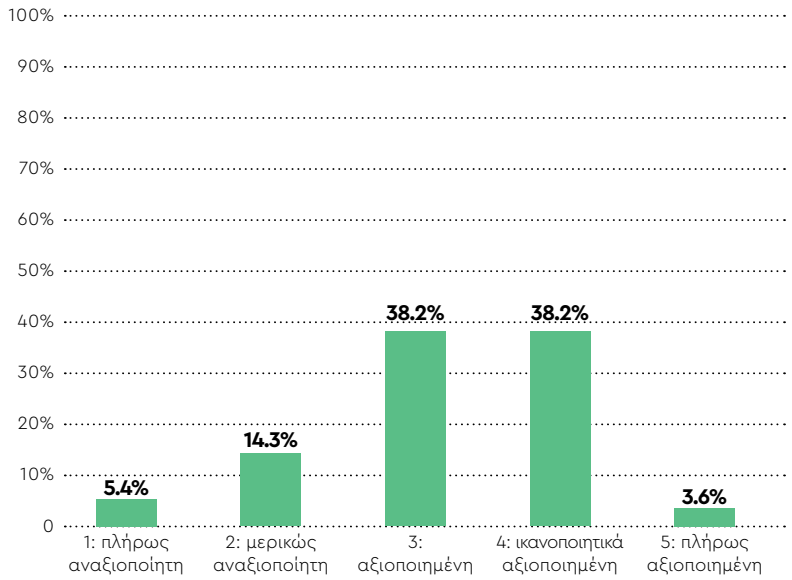

Εικ 41 Επίπεδο ενσωμάτωσης της πολιτιστικής κληρονομιάς στα τοπικά τουριστικά προϊόντα των ελληνικών νησιωτικών Δήμων, Πηγή: Ιδία επεξεργασία

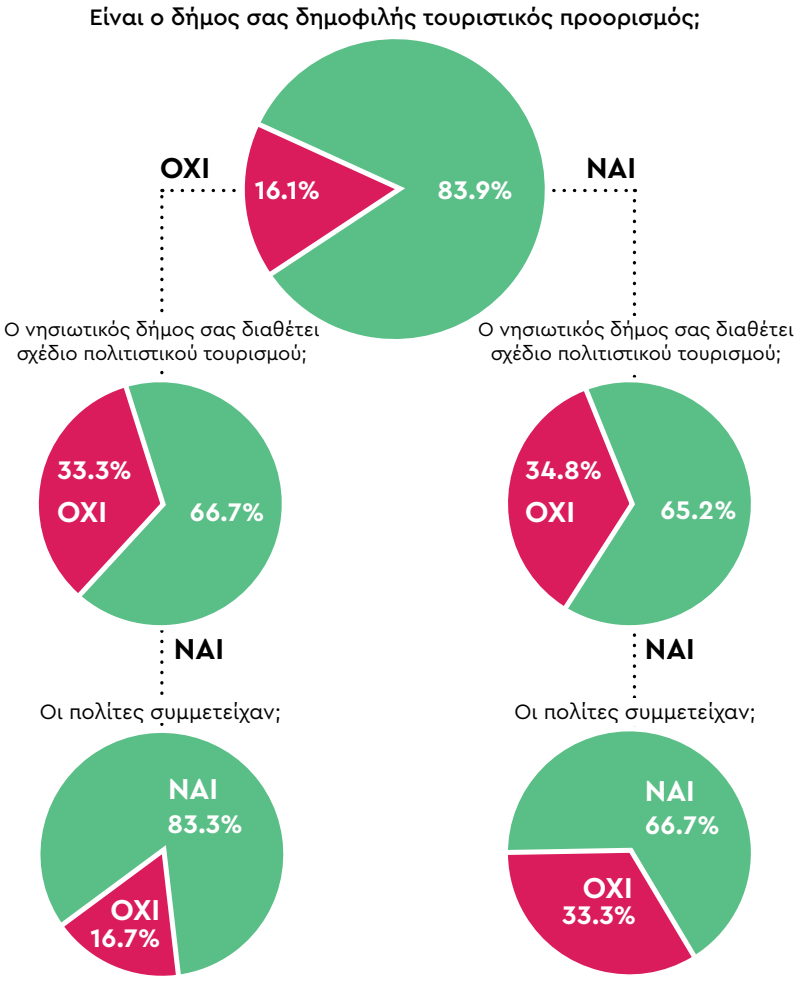

Εικ 42 Κατανομή νησιωτικών δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα με βάση τον πληθυσμό τους, Πηγή: ιδία επεξεργασία

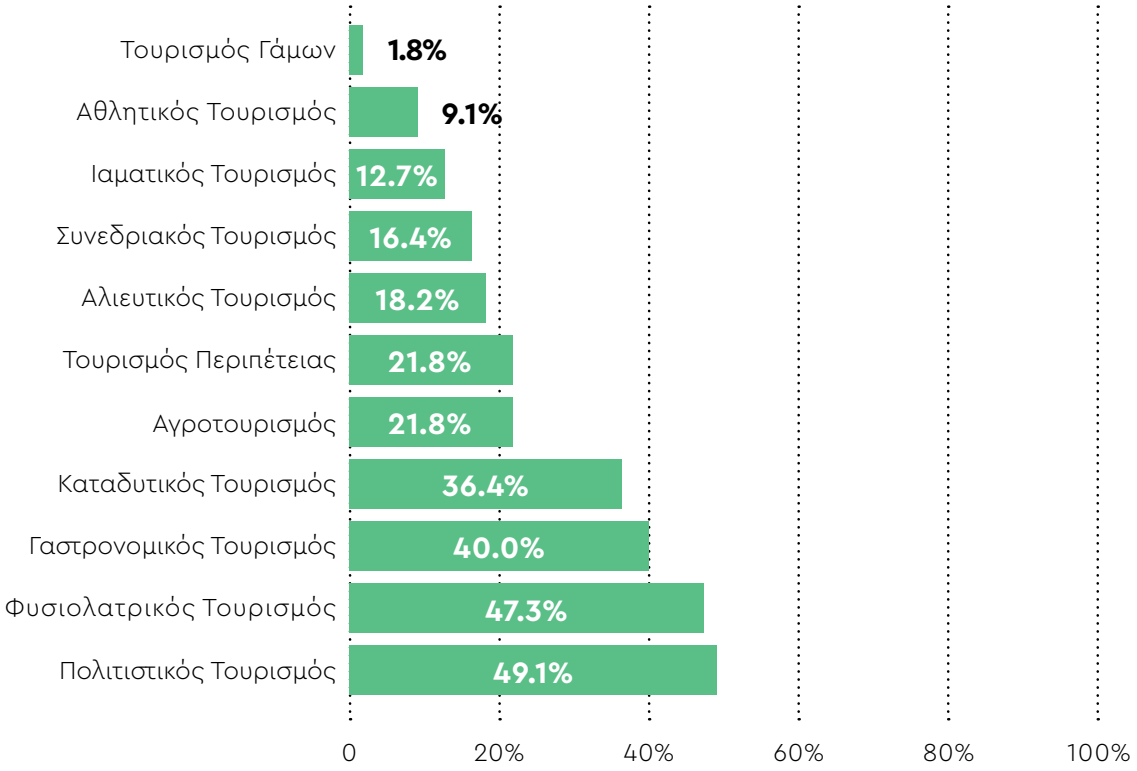

Εικ 43 Κατανομή νησιωτικών δήμων που συμμετείχαν στην έρευνα με βάση τον πληθυσμό τους, Πηγή: ιδία επεξεργασία

Παραδόξως, το 66,7% των νησιών που εμπίπτουν στην ομάδα προορισμών με χαμηλή ελκυστικότητα (Πίνακας 2) υιοθετεί ένα σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού, που πιθανώς αντανακλά την επιθυμία των νησιών αυτών να τονώσουν την ελκυστικότητά τους ή να δρομολογήσουν πολιτικές βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης. Επιπλέον, το 83,3% των σχεδίων αυτών είναι αποτέλεσμα προσεγγίσεων συμμετοχικού σχεδιασμού.

Η συλλογή δεδομένων αναφορικά με τη συμμετοχή ή όχι των τοπικών κοινωνιών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων δεν είναι πάντα επαρκής για την αξιολόγηση του τρόπου και του βαθμού εμπλοκής τους στην πράξη. Για να διερευνηθεί περαιτέρω ο τρόπος με τον οποίο οι εκπρόσωποι των ελληνικών νησιωτικών Δήμων αντιλαμβάνονται τη συμμετοχή του κοινού, στο ερωτηματολόγιο κλήθηκαν να απαντήσουν σε μία ερώτηση σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο επιτυγχάνεται η συμμετοχή, μέσω της αναφοράς σχετικών παραδειγμάτων συμμετοχικών πρακτικών, οι οποίες χρησιμοποιούνται ή έχουν χρησιμοποιηθεί μέχρι σήμερα με πρωτοβουλία των Τοπικών Αυτοδιοικήσεων. Οι απαντήσεις δεν ήταν αρκετά ενθαρρυντικές. Στην πραγματικότητα, αποκαλύπτουν ένα σημαντικό έλλειμμα γνώσης σχετικά με το νόημα και την ίδια την ουσία της συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων στο πλαίσιο του σχεδιασμού του πολιτιστικού τουρισμού.

Ακολουθώντας τις διατάξεις του Ν. 3852/2010, όπως τροποποιήθηκε από τον Ν. 4555/2018 (άρθρο 76), η συμμετοχή των πολιτών σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων που άπτονται θεμάτων τοπικού ενδιαφέροντος πραγματοποιείται μέσω της σύστασης Δημοτικών Επιτροπών Διαβούλευσης (ΔΕΔ). Η ίδρυση ΔΕΔ προβλέπεται σε Δήμους με πληθυσμό άνω των 5.000 κατοίκων, ενώ μικρότεροι Δήμοι μπορούν προαιρετικά να ιδρύσουν ΔΕΔ με απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου. Η πλειονότητα των ελληνικών νησιωτικών Δήμων εμπίπτει στην τελευταία περίπτωση, καθώς αυτοί συγκαταλέγονται στα πολύ μικρά, μικρά και μεσαίου μεγέθους νησιά (Διάγραμμα 1), με τη δημιουργία των ΔΕΔ πολλές φορές να παραλείπεται. Αυτό αποτυπώνεται και στη συγκεκριμένη έρευνα, αποκαλύπτοντας ότι μόνο 8 από τους 55 νησιωτικούς Δήμους αναφέρουν ότι διαθέτουν ΔΕΔ, τα μέλη της οποίας συμμετέχουν ενεργά σε μηνιαίες δημοτικές συναντήσεις, καλύπτοντας επίσης θέματα πολιτισμού και τουρισμού. Πέραν της δραστηριότητας της επιτροπής αυτής, οι απαντήσεις των συμμετεχόντων μαρτυρούν μία εσφαλμένη αντίληψη ως προς το πραγματικό νόημα της συμμετοχής στην τοπική πολιτιστική ανάπτυξη, με αυτή να ερμηνεύεται κυρίως ως συμμετοχή της κοινότητας σε τοπικές πολιτιστικές εκδηλώσεις.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ο ενεργός ρόλος των τοπικών πολιτιστικών συλλόγων σε αυτές τις μικρές νησιωτικές κοινωνίες, οι οποίοι φαίνεται να έχουν:

- σημαντική δράση για τη διατήρηση και τη βιώσιμη αξιοποίηση του τοπικού πολιτιστικού κεφαλαίου,
- καθοριστική θέση στη σύνθεση των ΔΕΔ,
- ενεργό εμπλοκή στη διοργάνωση και την προώθηση τοπικών πολιτιστικών εκδηλώσεων,
- ουσιαστική συμβολή στη διατήρηση τόσο της υλικής όσο και της άυλης, χερσαίας και ενάλιας, πολιτιστικής κληρονομιάς και της τοπικής ταυτότητας.

ΘΕ2: Σκιαγράφηση εναλλακτικών μορφών τουρισμού που υπάρχουν επί του παρόντος

Στη ΘΕ2, οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να παράσχουν πληροφορίες για το εάν υπάρχουν ήδη εναλλακτικές μορφές τουρισμού στο νησί τους και, εάν ναι, να προσδιορίσουν από έναν κατάλογο, που υπήρχε στο ερωτηματολόγιο, ποιες από αυτές υφίστανται σε μεγαλύτερο βαθμό. Οι σχετικές απαντήσεις καταδεικνύουν ότι από τους 55 νησιωτικούς δήμους που συμμετέχουν στην έρευνα, στο 72,7% από αυτούς έχουν ήδη αναπτυχθεί μορφές εναλλακτικού τουρισμού, που συνιστούν αναπόσπαστο τμήμα του τοπικού τουριστικού τοπίου.

Πράγματι, υπάρχει ήδη ένα ευρύ φάσμα τέτοιων μορφών τουρισμού, όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 3, με επικρατέστερες τις εξής: πολιτιστικός τουρισμός (στο 49,1% των νησιωτικών δήμων), φυσιολατρικός (στο 47,3%), γαστρονομικός τουρισμός (σε 40,0%) και καταδυτικός τουρισμός (σε 36,4%).

Αυτές οι μορφές αποκαλύπτουν τη στενή σχέση της τουριστικής ελκυστικότητας μιας νησιωτικής περιοχής και του τοπικού πολιτιστικού αποθέματος. Αναδεικνύουν επίσης τη θάλασσα ως αναπόσπαστη πτυχή του φυσικού περιβάλλοντος του κάθε νησιού (αλιευτικός και καταδυτικός τουρισμός) και την τοπική γαστρονομία ως σημαντική διάσταση της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και πολύτιμο συστατικό στοιχείο της αφήγησης, που πλαισιώνει τον ελληνικό τουρισμό. Ωστόσο, το μερίδιο του πολιτιστικού τουρισμού στους νησιωτικούς δήμους θεωρείται χαμηλό (49,1%), σε σύγκριση με τον αξιόλογο φυσικό και πολιτιστικό πλούτο των ελληνικών νησιών, τόσο στον χερσαίο όσο και στον θαλάσσιο χώρο.

Συμπεράσματα

Το αναπτυξιακό τοπίο των ελληνικών νησιών καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την υψηλή εποχικότητα και τον υπερτουρισμό, καθώς και την αντίστοιχη πίεση που ασκείται στους φυσικούς και πολιτιστικούς πόρους τόσο στον χερσαίο όσο και στον θαλάσσιο χώρο, με την επικράτηση του μαζικού τουρισμού να ξεπερνά στις περισσότερες περιπτώσεις τη φέρουσα ικανότητά τους. Το μοντέλο αυτό θέτει σε κίνδυνο την τοπική κοινωνικοοικονομική ευημερία και σταθερότητα, όπως αποδείχθηκε κατά την περίοδο επικράτησης της πανδημίας COVID-19 και τις επιπτώσεις της στους νησιωτικούς προορισμούς. Ένα τέτοιο αναπτυξιακό τοπίο είναι, επιπλέον, σε αντίθεση με τις ήδη διαμορφωμένες τάσεις της παγκόσμιας τουριστικής ζήτησης για αυθεντικούς, βασισμένους στην εμπειρία και με λιγότερο συνωστισμό προορισμούς (Kim and Jamal, 2007, Kolar and Zabkar, 2010).

Η ποιοτική έρευνα, που περιγράφεται στην παρούσα εργασία, ανέδειξε ότι το μοντέλο αυτό συνδέεται με τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι πολιτικές σε τοπικό επίπεδο, όπου απαντάται ακόμη και σήμερα η λογική του σχεδιασμού "από τα πάνω προς τα κάτω" ως το επικρατέστερο μοντέλο. Το γεγονός αυτό θέτει τους ελληνικούς νησιωτικούς δήμους σε απόσταση από την υιοθέτηση πιο στρατηγικών, συμμετοχικών και μακροπρόθεσμων διαδικασιών λήψης αποφάσεων σε σχέση με

τη βιώσιμη και με όρους ανθεκτικότητας διαχείριση του πολιτισμού και την ενσωμάτωσή του στο τοπικό τουριστικό γίγνεσθαι. Επιπλέον, το μοντέλο αυτό λήψης αποφάσεων αντικατοπτρίζει ένα έλλειμμα ανθρώπινου δυναμικού με αντίληψη της σημασίας και της πρακτικής εφαρμογής των συμμετοχικών προσεγγίσεων, αλλά και περιορισμένη ικανότητα των τοπικών διοικήσεων να αντιλαμβάνονται τις προκλήσεις και τις εξελίξεις που διαμορφώνονται σε διεθνές επίπεδο και τις αναγκαίες προσαρμογές στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (ΚΕΔΕ, 2022). Πράγματι, στην Ελλάδα, οι τρεις νομοθετικές μεταρρυθμίσεις το 1997, το 2010 και το 2018, με στόχο τη δημιουργία μιας νέας αρχιτεκτονικής τοπικής αυτοδιοίκησης με την ενοποίηση των παρακείμενων δήμων και τη δημιουργία μεγαλύτερων, πιο δυναμικών και λειτουργικών συναφών διοικητικών δομών, φαίνεται ακόμη να μην έχει λειτουργήσει ευεργετικά για την εξυπηρέτηση στόχων τοπικής ανάπτυξης. Ως αποτέλεσμα αυτού, σημειώνεται σημαντική έλλειψη κατάλληλα καταρτισμένου ανθρώπινου δυναμικού και επάρκειας των δομών της τοπικής αυτοδιοίκησης ή ακόμα και πλήρης απουσία ορισμένων υπηρεσιών/δυνατοτήτων.

Τα δεδομένα αυτά, σε συνάρτηση με τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας, αποκαλύπτουν τους περιορισμούς της γνώσης και της ικανότητας των τοπικών νησιωτικών διοικήσεων να αντιμετωπίσουν με συμμετοχικό και αποτελεσματικό τρόπο τις επιπτώσεις και τάσεις του μαζικού τουρισμού. Τέλος, τονίζουν την ανισορροπία ισχύος μεταξύ των τοπικών φορέων λήψης αποφάσεων και των ισχυρών εδραιωμένων τουριστικών συμφερόντων. Τέτοια ζητήματα, όπως υποστηρίζουν αρκετές μελέτες (Bianchi, 2004, Li et al., 2021), αποτελούν συχνά φαινόμενα σε νησιωτικές κοινότητες που εξαρτώνται από τον μαζικό τουρισμό, συμπεριλαμβανομένων των ελληνικών νησιών. Συνοψίζοντας η παρούσα μελέτη κατέδειξε:

(i) την έλλειψη στρατηγικών σχεδίων πολιτιστικού τουρισμού σε ορισμένα ελληνικά νησιά,

(ii) την απουσία διαδικασιών «από κάτω προς τα πάνω» για την ανάπτυξη τέτοιων σχεδίων, ενώ όταν υφίστανται υπονομεύονται, και

(iii) την ανεπαρκή γνώση για την αξία και σημασία της συμμετοχικής – «από κάτω προς τα πάνω» – διαδικασίας λήψης αποφάσεων σε αυτό το επίπεδο.

Μία τέτοια συνολική αξιολόγηση καταδεικνύει την ανάγκη για εμβάθυνση του εκδημοκρατισμού του σχεδιασμού, με σκοπό τη διαμόρφωση ενός οράματος που θα καθοδηγείται από την τοπική ταυτότητα και την πολιτιστική κληρονομιά, με σεβασμό προς το φυσικό περιβάλλον και στόχο την προώθηση μιας δίκαιης, χωρίς αποκλεισμούς, βιώσιμης και με όρους ανθεκτικότητας μελλοντικής πορείας των νησιωτικών περιοχών.

Βιβλιογραφία

Adrianto, L., & Matsuda, Y. (2004). Study on assessing economic vulnerability of small island regions. Environment, Development and Sustainability, 6(3), 317–336.

Andriotis, K. (2004). Problems of Island Tourism Development: The Greek Insular Regions. In Bramwell B. Coastal Mass Tourism: Diversification and Sustainable Development in Southern Europe (pp. 114–132), Clevedon: Channel View Publications. ISBN 18731590695.

Bangwayo-Skeete, P. F. & Skeete, R. W. (2021). Modelling tourism resilience in small island states: a tale of two countries. Tourism Geographies 23(3), 436–457.

Bianchi, R. V. (2004). Tourism restructuring and the politics of sustainability: A critical view from the European periphery (The Canary Islands). Journal of Sustainable Tourism 12(6), 495–529.

CPMR, (2021). Adoption of a National Strategy for Islands in Greece: The Formal Recognition of Insular Territories' Specificities. Retrieved September 25, 2022 from https://cpmr-islands.org/uncategorized/adoption-of-a-national-strategy-for-islands-in-greece-the-formalrecognition-of-insular-territories-specificities/6867/

Da Silva, A. R. (2020). Sailing the waters of sustainability. Reflections on the future of maritime cultural heritage protection in the global sea of development. European Journal of Post-Classical Archaeologies 10, 345–372.

Deidda, M. (2016). Insularity and economic development: A survey. International Review of Economics 63(2), 107–128.

Del Chiappa, G., Atzeni, M., Ghasemi, V. (2018). Community-based collaborative tourism planning in islands: A cluster analysis in the context of Costa Smeralda. Journal of Destination Marketing & Management 8, 41–48.

ESPON. The Development of the Islands—European Islands and Cohesion Policy (EUROISLANDS)—Targeted Analysis 2013/2/2, Final Report, ESPON Programme.

EU—European Union (2020, December), Territorial Agenda 2030—A Future for All Places. Informal Meeting of Ministers Responsible for Spatial Planning and Territorial Development and/or Territorial Cohesion, Berlin, Germany.

Figueroa B.E. & Rotarou, E.S. (2021). Island Tourism-Based Sustainable Development at a Crossroads: Facing the Challenges of the COVID-19 Pandemic. Sustainability 13(18), 10081.

Garau, C., Desogus, G., Stratigea, A. (2020). Territorial cohesion in insular contexts: Assessing external attractiveness and internal strength of major Mediterranean islands. European Planning Studies, 1–20.

Garau, C., Desogus, G., Stratigea, A. (2022). Monitoring Sustainability Performance of Insular Territories Against SDGs: The Mediterranean Case Study Region. Journal of Urban Planning and Development 148(1), 05021069.

Kim, H. & Jamal, T. (2007). Touristic quest for existential authenticity. Annals of tourism research 34(1), 181–201.

Kolar, T. & Zabkar, V. (2010). A consumer-based model of authenticity: An oxymoron or the foundation of cultural heritage marketing? Tourism management 31(5), 652–664.

Koutsi, D. & Stratigea, A. (2019). Unburying hidden land and maritime cultural potential of small islands in the Mediterranean for tracking heritage-led local development paths. Heritage 2(1), 938–966.

Koutsi, D. & Stratigea, A. (2021). Sustainable and Resilient Management of Underwater Cultural Heritage (UCH) in Remote Mediterranean Islands: A Methodological Framework. Heritage 4(4), 3469–3496.

Koutsi, D., Lagarias, A., Stratigea, A. (2022). Evidence-Based Exploration as the Ground for Heritage-Led Pathways in Insular Territories: Case Study Greek Islands. Heritage 5(3), 2746–2772.

Koutsi, D. and Stratigea, A. (2022). Locus of Underwater Cultural Heritage (UCH) in Maritime Spatial Planning (MSP): A Data-driven, Place-based and Participatory Planning Perspective. In Gervasi, O., Murgante, B., Misra, S., Rocha, A.M., Garau, C. 22nd Computational Science and Its Applications—ICCSA 2022 Volume 13379 (pp. 686–702), Part III, Cham: LNCS, Springer.

Lampropoulos, V., Panagiotopoulou, M., Stratigea, A. (2021). Assessing the Performance of Current Strategic Policy Directions towards Unfolding the Potential of the Culture–Tourism Nexus in the Greek Territory. Heritage 4(4), 3157–3185.

Li, X., Kim, J. S., Lee, T. J. (2021). Collaboration for community-based cultural sustainability in island tourism development: A case in Korea. Sustainability 13(13), 7306.

Renfors, S.M. (2021). Stakeholders' perceptions of sustainable tourism development in a cold-water destination: The case of the Finnish archipelago. Tourism Planning & Development 18(5), 510–528.

Rontos, K., Kitrinou, E., Lagos, D., Diakomihalis, M. (2012). Islands and tourism development: a viewpoint of tourism stakeholders of Lesvos Island. Visions for global tourism industry-creating and sustaining competitive strategies. IntecOpenTech, 461-478.

Sharpley, R. (2012). Island tourism or tourism on islands? Tourism Recreation Research 37(2), 167–172.

Starc, N. & Stubbs, P. (2014). No Island is an Island: Participatory development planning on the Croatian Islands. International Journal of Sustainable Development and Planning 9(2), 158–176.

Towner, N. (2016). Community participation and emerging surfing tourism destinations: A case study of the Mentawai Islands. Journal of Sport & Tourism 20(1), 1–19.

Trippl, M., Zukauskaite, E., Healy, A. (2019). Shaping smart specialization: the role of place-specific factors in advanced, intermediate and less-developed European regions. Regional Studies 54, 1328–1340.

Γενικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης. ΦΕΚ 128/Α/2008.

Ειδικό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης του Τουρισμού. ΦΕΚ 3155 /Β/2013

Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης – ΕΕΤΑΑ, (2020). Τουριστικός Σχεδιασμός και Προβολή — Εγχειρίδιο για ΟΤΑ. Ανακτήθηκε στις 24 Οκτωβρίου 2022 από https://www.eetaa.gr/tourismos/20220405_egxeiridio_touristikou_sxediasmou_kai_provolhs.pdf

ΚΕΔΕ, (2022). Ελάχιστο ή Πρότυπο κόστος για τον υπολογισμό της κατανομής των ΚΑΠ. Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 2022 από https://kede.gr/elachisto-i-protypo-kostos-gia-ton-ypologismo-tis-katanomis-ton-kap/

Νόμος 3852/2010. Νέα Αρχιτεκτονική της ΑυτοΔιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης – Πρόγραμμα Καλλικράτης.

Νόμος 4582/2018. Θεματικός τουρισμός – Ειδικές μορφές τουρισμού – Ρυθμίσεις για τον εκσυγχρονισμό του θεσμικού πλαισίου στον τομέα του τουρισμού και της τουριστικής εκπαίδευσης – Στήριξη τουριστικής επιχειρηματικότητας και άλλες διατάξεις.

Νόμος 4688/2020. Ειδικές μορφές τουρισμού, διατάξεις για την τουριστική ανάπτυξη και άλλες διατάξεις.

Νόμος 4770/2021. Ολοκληρωμένη θαλάσσια πολιτική στον νησιωτικό χώρο, διατάξεις για συμμόρφωση με υποχρεώσεις διεθνούς ναυσιπλοΐας και την αναβάθμιση Λ.Σ.-ΕΛ.ΑΚΤ. και ειδικές ρυθμίσεις για την ψηφιοποίηση και εν γένει ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής ναυτιλίας στη μετά COVID εποχή.

Σπιλάνης, Ι., Ακριβοπούλου, Ι., Γάκης, Κ., Μιχαηλίδης Γ., Νιάρχος Α. (2011). Ο Καλλικράτης στα νησιά. Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης. Ανακτήθηκε στις 20 Οκτωβρίου 2022 από https://www.eetaa.gr/ekdoseis/pdf/148.pdf

ΘΕΜΑΤΙΚΗ IV

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΝΕΡΓΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

13 Προορατικός σχεδιασμός: Μαθαίνοντας από το πεδίο – Μια συζήτηση για τις μεθόδους, τις δομές και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι τοπικές Αρχές κατά τη μετάβασή τους σε πιο προορατικούς τρόπους σχεδιασμού, αντί της διαιώνισης αντιδραστικών πρακτικών σε ένα χρηματοδοτικά ασταθές τοπίο
Ελένη Κατρίνη, Πούτζα Αγκαβάλ

14 Ο ρόλος της δημόσιας διοίκησης στη δημιουργία προϋποθέσεων για κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων. Κίντα ντο Φέρο: εξευγενισμός καθοδηγούμενος από τη δημόσια διοίκηση
Τιάγκο Μότα Σαράιβα

15 Νέες μορφές συμμετοχής και ενεργοποίησης μέσω διακυβέρνησης που συνδέεται με την κοινωνία (Bottom-linked governance)
Μαρκ Πραδέλ-Μίκελ

16 FemMap Project: η προσπάθειά μας να φωτίσουμε τη γυναικεία όψη μιας αθηναϊκής γειτονιάς
Δανάη Λιοδάκη

13

Προορατικός σχεδιασμός:

Μαθαίνοντας από το πεδίο – Μια συζήτηση για τις μεθόδους, τις δομές και τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν οι τοπικές Αρχές κατά τη μετάβασή τους σε πιο προορατικούς τρόπους σχεδιασμού, αντί της διαιώνισης αντιδραστικών πρακτικών σε ένα χρηματοδοτικά ασταθές τοπίο

Εισηγητές/τριες:

Ελένη Κατρίνη, Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός, Μεταδιδακτορική Ερευνήτρια ΕΜΠ, Marie Curie Fellow

Πούτζα Αγκραβάλ (Pooja Agrawal), Αρχιτέκτονας-Πολεοδόμος, Συνιδρύτρια και CEO της Public Practice (publicpractice.uk.org)

Εισαγωγή

Η χρηματοδότηση μόνο μέσω της αναπτυξιακού πλεονάσματος, η έλλειψη επαρκών πόρων και οι ανταγωνιστικές κεντρικοποιημένες πηγές χρηματοδότησης με χρονοβόρες και πολύπλοκες αιτήσεις τείνουν να οδηγούν τις τοπικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου προς έναν περισσότερο κοντόφθαλμο, αντιδραστικό[1] σχεδιασμό και ανάπτυξη, ενώ περιορίζονται τα προορατικά έργα που μπορούν να αποφέρουν μεγαλύτερα δημόσια οφέλη.[2] Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι επιδραστικές συμμετοχικές διαδικασίες, οι οποίες στοχεύουν να σχεδιάζουν προορατικά και να αναπτύσσουν σχέδια και πολιτικές, που θα υποστηρίζουν κοινότητες κατά τη μετάβαση τους προς ένα πιο ανθεκτικό και αναγεννητικό μέλλον, αποτελούν συχνά μια μεγάλη πρόκληση ή φτάνουν να είναι ανύπαρκτες. Αυτό συμβαίνει κυρίως επειδή οι προορατικές συμμετοχικές διαδικασίες που βασίζονται σε διεπιστημονικά στοιχεία είναι διαδικασίες χρονοβόρες και απαιτητικές, με συχνά μακροπρόθεσμα αποτελέσματα, πράγμα το οποίο δεν εναρμονίζεται με το χρονοδιάγραμμα των τετραετών θητειών, που ακολουθεί η τοπική αυτοδιοίκηση.

Το ερώτημα που προκύπτει, λοιπόν, είναι πώς μπορούμε να υποστηρίξουμε τον προορατικό σχεδιασμό, ώστε οι τοπικές Αρχές να συνεργάζονται με τοπικές κοινότητες για να σχεδιάσουν και να επέμβουν συλλογικά, βοηθώντας τις πόλεις τους να μεταβούν σε ένα πιο ανθεκτικό μέλλον. Ποιες μέθοδοι και ποιες δομές θα ήταν χρήσιμες για να προωθηθεί η προορατική συμμετοχή; Ποιες είναι οι μεγαλύτερες προκλήσεις που αντιμετωπίζουμε σε μια τέτοια προσπάθεια; Τι μπορούμε να μάθουμε από τους δημόσιους φορείς στο Ηνωμένο Βασίλειο και υπάρχουν, άραγε, εμπειρίες και μαθήματα, που μπορούν να μεταφερθούν στην Ελλάδα, η οποία είναι στα πρώτα στάδια της ανάπτυξης τεχνογνωσίας για τον συμμετοχικό σχεδιασμό;

Αυτό το άρθρο είναι μια συζήτηση μεταξύ της Πούτζα Αγκραβάλ και της Ελένης Κατρίνη, οι οποίες μοιράζονται εμπειρίες, από τη δουλειά τους στον δημόσιο τομέα του Ηνωμένου Βασιλείου. Η Πούτζα Αγκραβάλ είναι η συνιδρύτρια και CEO της Public Practice. Είναι αρχιτέκτονας και πολεοδόμος που έχει εργαστεί ως δημόσια υπάλληλος στο Homes England, τον κύριο δημόσιο φορέα οικονομικής κατοικίας στην Αγγλία, και στο Greater London Authority, ένα βασικό όργανο περιφερειακής διακυβέρνησης της Περιφέρειας του Λονδίνου. Παλαιότερα, είχε εργαστεί και στον ιδιωτικό τομέα, σε αρχιτεκτονικές και μελέτες αστικού σχεδιασμού, σε γραφεία όπως οι We Made That. Επίσης, είναι συνδιαχειρίστρια της πλατφόρμας για τη χωρική ισότητα Sound Advice, ενώ έχει εκδώσει μαζί με άλλους μια συλλογή πενήντα εργασιών που διερευνούν τον χώρο και τη φυλετική ανισότητα.[3] Είναι υπότροφος στο Institute

1. Ο αγγλικός όρος είναι reactive. Ελλείψει καλύτερης απόδοσης επιλέχθηκε η μετάφραση αντιδραστικός, η οποία όμως εν προκειμένω δε συγχέεται με την καθιερωμένη ερμηνεία του όρου στην ελληνική γλώσσα. (ΣτΜ).

2. Public Practice (2020). "Resourcing a New Planning System: Public Practice's Response to the Planning for the Future White Paper." Λονδίνο, Νοέμβριος 2020, διαθέσιμο στο: https://www.publicpractice.org.uk/resources/resourcing-a-new-planning-system

3. Sound Advice (2020). NOW YOU KNOW. Λονδίνο, διαθέσιμο στο: https://nowyouknow-shop.bigcartel.com/

of Innovation and Public Purpose και συνεργάτιδα στο Quality of Life Foundation. Έχει προταθεί για το βραβείο Planner's Woman of Influence το 2018 και το 2019.

Η Ελένη Κατρίνη είναι αρχιτέκτονας με εμπειρία στον ακαδημαϊκό χώρο, στην τοπική διακυβέρνηση, στον ιδιωτικό και τον εθελοντικό τομέα. Η δουλειά της εστιάζεται στα πεδία των αστικών κοινών, της βιωσιμότητας, της αστικής οικολογίας, του στρατηγικού και συμμετοχικού σχεδιασμού. Μεταξύ του 2019 και του 2021 ήταν μέρος του προγράμματος της Public Practice και Senior Regeneration Manager στο τμήμα των αναπλάσεων του Δήμου Νιούχαμ του Λονδίνου.

Η Public Practice είναι μια μη κερδοσκοπική κοινωνική επιχείρηση του Ηνωμένου Βασιλείου, με αποστολή της να ενισχύσει την ικανότητα του δημόσιου τομέα να βελτιώνει την ποιότητα και την ισότητα των πόλεων στο παρόν και για το μέλλον. Η οργάνωση πιστεύει ότι, στην καλύτερή του εκδοχή, ο δημόσιος τομέας θα πρέπει να είναι αντιπροσωπευτικός όλων των κοινοτήτων και να υπηρετεί την πολιτεία, να κατέχει τα εργαλεία και τις υποδομές για να είναι καινοτόμος και να ηγείται, και τέλος, να έχει τη δυνατότητα να βλέπει μακροπρόθεσμα. Η Public Practice είναι υπεύθυνη για ένα πρόγραμμα πρόσληψης ανθρώπινου δυναμικού χωρίς διακρίσεις, το οποίο τοποθετεί νέους επαγγελματίες, που ασχολούνται με τα θέματα του αστικού χώρου σε δημόσιους φορείς οι οποίοι αναζητούν νέες δεξιότητες και ενδυνάμωση των δυνατοτήτων τους. Μέρος του προγράμματος είναι η συμμετοχή των νέων επαγγελματιών σε ένα «Πρόγραμμα Μάθησης και Ανάπτυξης», το οποίο προωθεί την διομότιμη (peer-to-peer) υποστήριξη, τη διεπιστημονική μάθηση και δημιουργεί ένα δίκτυο γνώσης.

Συζήτηση

Ε.Κ.: Ο συμμετοχικός σχεδιασμός έχει διανύσει μακρύ δρόμο στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τη διάρκεια του τελευταίου αιώνα: από τις πρωτόλειες προτάσεις του Πάτρικ Γκίντες (Patrick Geddes) ότι ο σχεδιασμός χρειάζεται να λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες και τις ιδέες των ανθρώπων της τοπικής κοινωνίας, μέχρι την Πράξη Σχεδιασμού και Γνωστοποίησης της Αγοράς (Planning & Compulsory Purchase Act [2004]), η οποία απαιτεί από τις τοπικές Αρχές να συμπεριλαμβάνουν στα έργα τους «Δηλώσεις για την Εμπλοκή της Κοινότητας» (Statements of Community Involvement), και με την καθιέρωση των Σχεδίων Γειτονιάς (Neighborhood plans), όπως καθιερώθηκε από την Πράξη Τοπικότητας το 2011 (Localism Act). Από τις εμπειρίες σου, ποιες είναι οι πιο σημαντικές εξελίξεις που έχουν συμβεί την τελευταία δεκαετία στο Ηνωμένο Βασίλειο, σε ό,τι αφορά την υποστήριξη της τοπικής κυβέρνησης σχετικά με την αφοσίωσή της στην ενεργοποίηση και την ενδυνάμωση των τοπικών κοινοτήτων;

Π.Α.: Κατά τη γνώμη μου, αυτό που είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον για να δούμε κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας είναι ότι η συμμετοχή της κοινότητας σε σχέση με τον αστικό σχεδιασμό, την ανάπλαση και την ανάπτυξη έχει γίνει μέρος της πολιτικής ατζέντας για όλα τα πολιτικά κόμματα, είτε είναι δεξιά, είτε αριστερά. Για παράδειγμα, το 2019 η εθνική μας κυβέρνηση ίδρυσε μία ανεξάρτητη επιτροπή

γνωστή ως «Επιτροπή για να χτίζουμε πιο όμορφα και πιο καλά» (Build Beautiful Build Better Commission), που ένας από τους κύριους στόχους της ήταν να διερευνήσουν τους νέους οικισμούς οι οποίοι μπορούσαν να δημιουργηθούν με την ευρύτερη συναίνεση της κοινότητας.[4]

Κάποιες από τις συστάσεις τους, οι οποίες ανέκυψαν από αυτή την έκθεση, απέβλεπαν στο να διασφαλίσουν ότι η δημόσια συμμετοχή θα συμβαίνει πολύ νωρίτερα στη διαδικασία σχεδιασμού, να μετακινήσουν τη διαδικασία της δημόσιας συμμετοχής από το αναλογικό στο ψηφιακό πλαίσιο και να υποστηρίξουν περαιτέρω τον συμμετοχικό σχεδιασμό και ανάπτυξη. Η λέξη δημοφιλής, η οποία μπορεί να ιδωθεί σε κάποιες περιπτώσεις ως αμφιλεγόμενη, χρησιμοποιείται όλο και περισσότερο από την εθνική μας κυβέρνηση για να περιγράψει την αυξανόμενη ανάγκη για υποστηριζόμενη από την κοινότητα ανάπτυξη στο εγγύς μέλλον. Στην άλλη πλευρά του πολιτικού φάσματος, βλέπουμε τον δήμαρχο του Λονδίνου Σαντίκ Καν (Sadiq Khan) να είναι αφοσιωμένος στην προσπάθεια της ένταξης της κοινότητας και της διασφάλισης της συμμετοχής της σε τοπικό επίπεδο. Στο πρώτο τρίμηνο της θητείας του, εισήγαγε την ανάγκη για «κάλπες κατοίκων» (residents ballots), ένα μέτρο το οποίο απαιτεί την αποδεδειγμένη υποστήριξη από τους κατοίκους για τα σχέδια ανάπλασης συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών.[5] Μέσα από αυτό το πλαίσιο πολιτικής έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις για αναγνώριση από την πλειονότητα των ανθρώπων της σημασίας του να έχουν δικαίωμα λόγου για το μέλλον των κατοικιών τους, πράγμα το οποίο επίσης σημαίνει ότι επενδύονται πόροι στη διαδικασία ενίσχυσης της συμμετοχής τους. Η στέγη υπήρξε διαχρονικά κεντρικό πολιτικό ζήτημα σε αυτή τη χώρα, ειδικότερα για τα τελευταία δέκα χρόνια, και είναι ενδιαφέρον να δούμε πώς τα ζητήματα σχεδιασμού έχουν αρχίσει να διαμορφώνουν πολιτικές τάσεις σε τοπικό επίπεδο, και αυτό κατά τη γνώμη μου είναι μια άμεση σύνδεση με τις τοπικές κοινότητες και τον ρόλο που μπορούν να παίξουν στον σχεδιασμό και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μέσω της δημοκρατίας.

Ε.Κ.: Πώς νομίζεις ότι αυτές οι πολιτικές μεταφράζονται και ενεργοποιούνται στο πεδίο; Μέσα από διαφορετικές συζητήσεις που είχα με υπαλλήλους από διαφορετικές τοπικές Αρχές, οι «κάλπες κατοίκων» για σχέδια ανάπλασης συγκροτημάτων κοινωνικών κατοικιών μού φάνηκαν κάποιες φορές –εμένα που έχω και μια εξωτερική θέση σε ό,τι αφορά τη βρετανική πολιτική– σαν ένα παιχνίδι πειθούς. Ακόμα κι αν οι προθέσεις είναι καλές και η πολιτική αναγκαία, φαίνεται ότι μπορεί να λειτουργεί συχνά, στην καλύτερη περίπτωση, ως μια πολύ ήπια διαβούλευση ή, στη χειρότερη περίπτωση, ως «ξέπλυμα μέσω της συμμετοχής» (participation-washing). Τι πιστεύεις ότι είναι αναγκαίο να κάνει η τοπική κυβέρνηση για να διασφαλίσει την αξιοποί-

4. Building Better, Building Beautiful Commission (2020). "Living with Beauty: Report of the Building Better, Building Beautiful Commission." Ministry of Housing, Communities & Local Government (Ιανουάριος 2020), διαθέσιμο στο: https://www.gov.uk/government/publications/living-with-beauty-report-of-the-building-better-building-beautiful-commission

5. Mayor of London (2018). "Mayor's Ballots Requirement for Estate Regeneration Comes into Force," London City Hall (blog) (18/7/2018), διαθέσιμο στο: https://www.london.gov.uk//press-releases/mayoral/requirement-for-estate-regeneration-ballots

ηση των δυνατοτήτων αυτών των πολιτικών στον μέγιστο βαθμό;

Π.Α.: Αυτή είναι μια σωστή επισήμανση, αλλά θα μπορούσες να δεις ότι αυτό το ερώτημα συνδέεται με ακόμα μεγαλύτερα ερωτήματα που αφορούν τον θεμελιώδη ρόλο της πολιτικής. Πιστεύω ότι μέσα από την πολιτική μπορείς να προσπαθήσεις και να υλοποιήσεις ριζοσπαστικές αλλαγές στον τρόπο που οι άνθρωποι εργάζονται ή συμπεριφέρονται. Η άλλη όψη αυτού είναι, βέβαια, ότι η πολιτική μπορεί να ιδωθεί ως μια «από τα πάνω προς τα κάτω» προσέγγιση των προβλημάτων, η οποία απέχει πολύ από την καθημερινή εμπειρία στο πεδίο. Η σχέση μεταξύ των τοπικών Αρχών, των Αρχών της περιφέρειας και της εθνικής κυβέρνησης είναι σύνθετη, ειδικότερα όταν διαφορετικές πολιτικές έρχονται στο προσκήνιο. Υπάρχει πολύ μεγάλη ώθηση από το τοπικό επίπεδο για αποκέντρωση και εκχώρηση αρμοδιοτήτων, πράγμα το οποίο θα έδινε στις τοπικές Αρχές μεγαλύτερη εξουσία στις διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικής και θα τις χρηματοδοτούσε για να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων καλύτερα. Επιστρέφοντας στο ερώτημα για τις «κάλπες κατοίκων», θα έλεγα ότι πρέπει να υπάρχει μια διαρκής διαδικασία αναστροφής ανατροφοδότησης, από αυτό για το οποίο οι τοπικές Αρχές πασχίζουν σε τοπικό επίπεδο πίσω στο επίπεδο της περιφέρειας, για να διασφαλίσουν ότι η πολιτική λειτουργεί στην πράξη.

Ε.Κ.: Γιατί είναι σημαντικό να διευκολύνουμε τις συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού και πώς αυτό συνδέεται με το να είμαστε προορατικοί στον τρόπο που σχεδιάζουμε τις πόλεις μας;

Π.Α.: Συχνά οι κάτοικοι και άλλοι ενδιαφερόμενοι φορείς μπαίνουν πολύ αργά στη διαδικασία σχεδιασμού σε αυτή τη χώρα. Αυτή τείνει να είναι μία «αντιδραστική» (με την έννοια του re-active) διαδικασία, κατά την οποία οι άνθρωποι βλέπουν ένα κτήριο να ανεγείρεται στην περιοχή τους και δεν έχουν ιδέα ποιο όφελος παρέχει στην υπάρχουσα κοινότητα ή γειτονιά. Νομίζω ότι είναι σημαντικό οι άνθρωποι να μπαίνουν πιο νωρίς σε αυτή τη διαδικασία, έτσι ώστε να αρχίζουν να καταλαβαίνουν καλύτερα αποφάσεις που πρέπει να λαμβάνονται σε στρατηγικό επίπεδο και να συμβάλλουν στον προσδιορισμό του οφέλους για την τοπική κοινότητα και τους κατοίκους. Επίσης, ανησυχώ για τους ανθρώπους που τείνουν να εμπλέκονται σε αρκετά τεχνικές διαδικασίες, και επίσης πιστεύω ότι θα πρέπει να σεβόμαστε το γεγονός ότι δεν έχουν όλοι οι άνθρωποι την κοινωνικά προσδιορισμένη δυνατότητα και γνώση για να εμπλέκονται σε μακρόχρονες διαδικασίες. Κατά τη γνώμη μου, είναι σημαντικό ο δημόσιος τομέας να είναι αντιπροσωπευτικός της κοινωνίας που υπηρετεί, ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνει αποφάσεις για όλους τους ανθρώπους.

Ε.Κ.: Ναι, συμφωνώ ότι οι συμμετοχικές πρακτικές μπορούν να είναι πολύ «αντιδραστικές» (re-active) στο Ηνωμένο Βασίλειο αλλά και στον υπόλοιπο κόσμο. Και ότι υπάρχουν οπωσδήποτε ανισότητες που δημιουργούνται με γνώμονα ποιος/α έχει τον χρόνο, την ικανότητα και τους πόρους για να συμμετάσχει και με ποιον τρόπο. Συμφωνώ ότι για αυτούς τους ίδιους λόγους η πρώιμη προορατική συμμετοχή είναι σημαντική, αλλά επίσης σημαντικό είναι να συνδυάζεται με στοιχεία και δεδομένα, που μπορούν να διευκολύνουν πιο ενημερωμένες συζητήσεις, και μεταξύ κοινοτήτων και

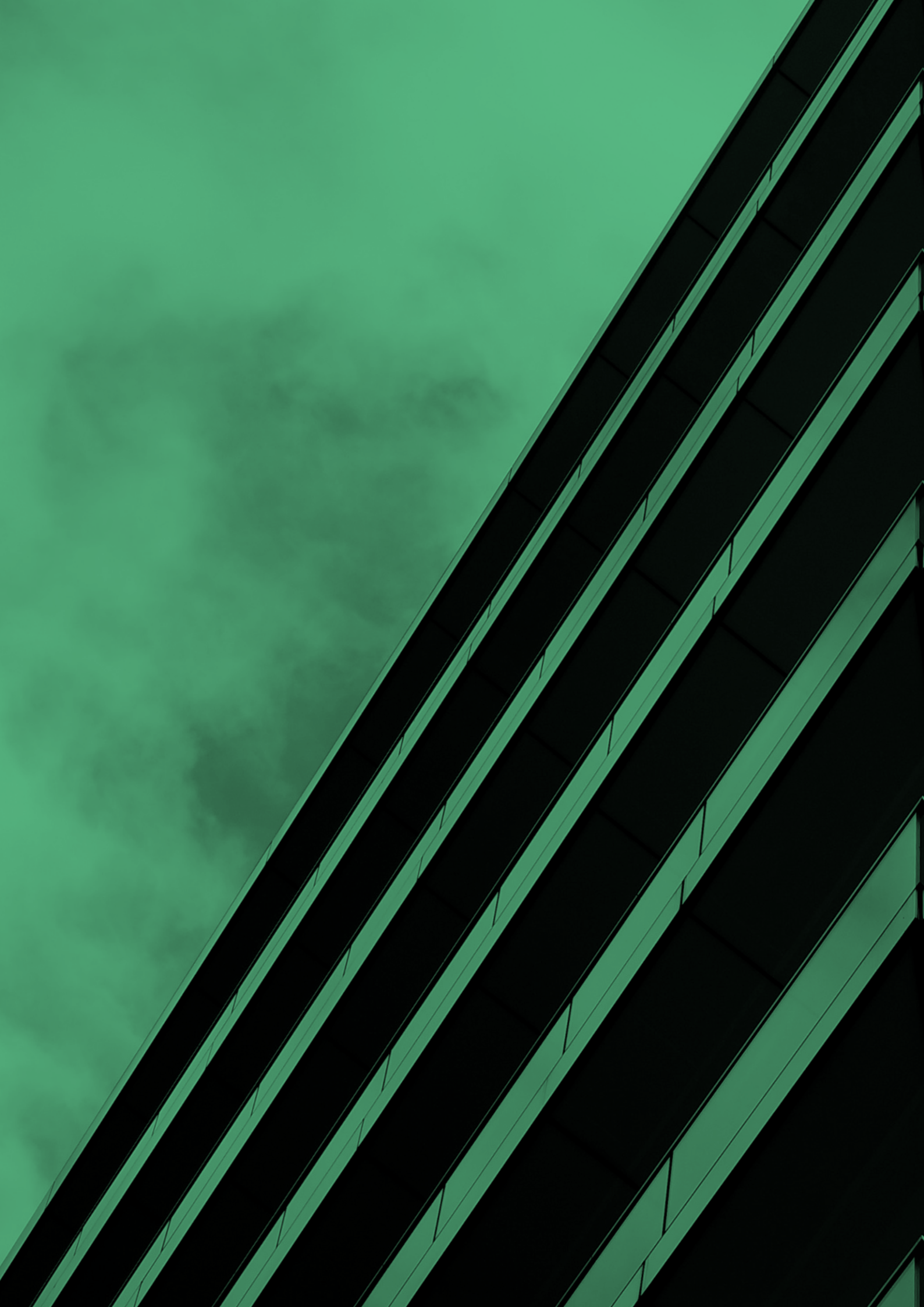

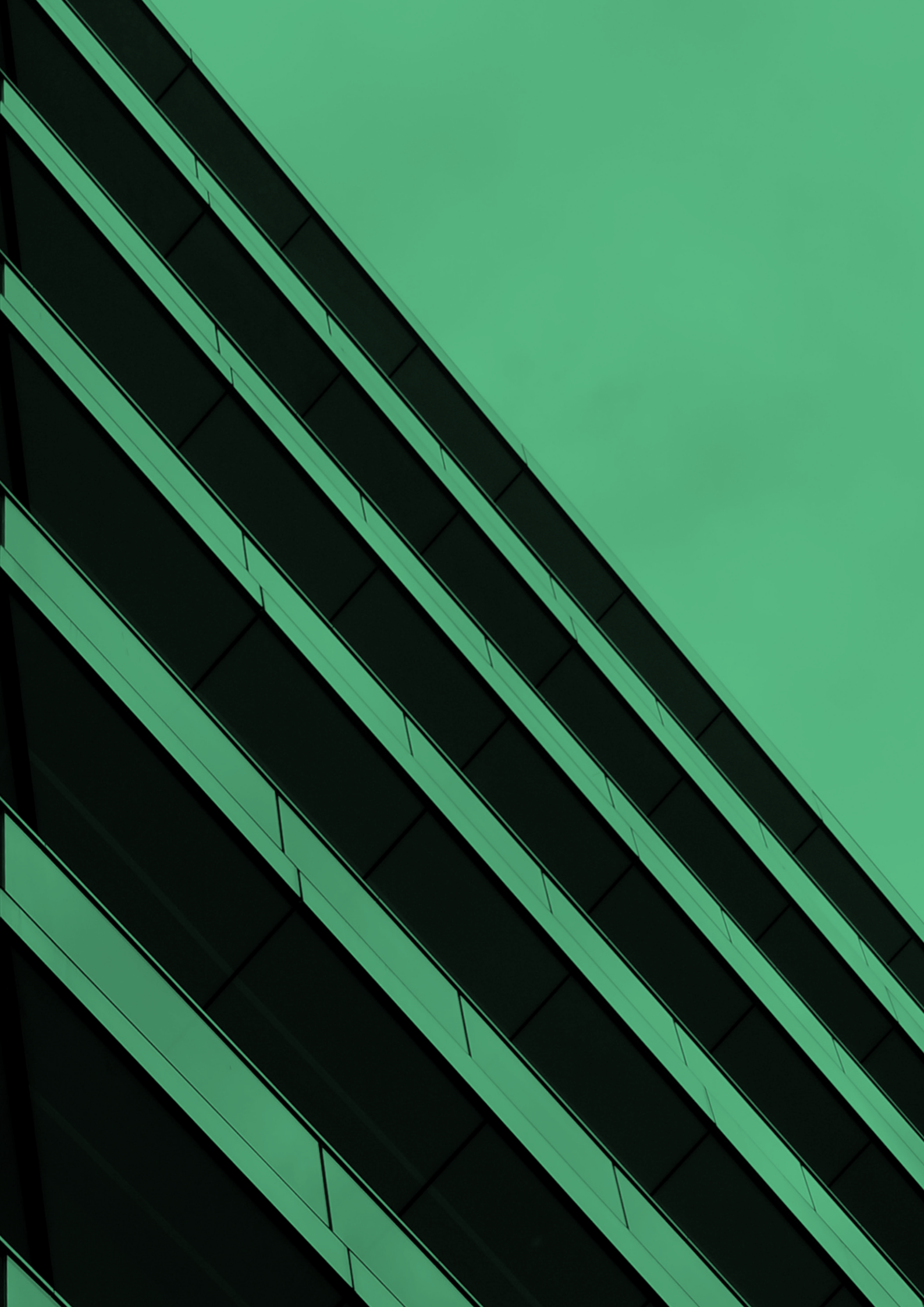

τοπικών Αρχών, αλλά και στο εσωτερικό των ίδιων των κοινοτήτων. Και την ίδια στιγμή, πρέπει να επιτρέπει διαφορετικούς τρόπους για να συμμετέχουν οι άνθρωποι.

Αυτό είναι κάτι που είχαμε τη φιλοδοξία να κάνουμε με το πρόγραμμα «Newham High Streets» στο δήμο του Νιούχαμ. Για να αναπτύξουμε στρατηγικά σχέδια για τα κέντρα των πόλεων, συνδυάσαμε τη συμμετοχή με στοιχεία που διευκολύνουν πιο ενημερωμένες αποφάσεις και φροντίσαμε για την έγκαιρη ενεργοποίηση της συμμετοχής των κοινοτήτων, πολύ πριν διασφαλιστούν οι αναγκαίοι πόροι για την εκτέλεση των σχεδίων. Ωστόσο, ένα από τα πράγματα που βρήκα αρκετά ενδιαφέροντα και προκλητικά, ως διαχειρίστρια του έργου, ήταν το να βρούμε τρόπο να υποστηρίξουμε την ανάγκη για ένα πρόγραμμα στρατηγικής που να εμπλέκει την προορατική συμμετοχή με τις τοπικές κοινότητες, σε ένα σημείο που δεν υπήρχε κατανεμημένος προϋπολογισμός. Ήταν δύσκολο να υποστηρίξουμε την υπόθεση εσωτερικά στον Δήμο, αλλά επίσης και να οικοδομήσουμε την απαραίτητη εμπιστοσύνη με τις τοπικές κοινότητες και να τις πείσουμε ότι συμμετάσχουν για έναν ξεκάθαρο στόχο. Ευτυχώς, πιστεύω ότι με έναν τρόπο τα στρατηγικά σχέδια που αναπτύξαμε και η μεθοδολογία που διαμορφώσαμε για το πρόγραμμα –βασισμένη σε συλλογή δεδομένων και συμμετοχή– βοήθησαν τον Δήμο στις προσπάθειές του να αποσπάσει χρηματοδότηση σε ένα μεγάλο κρατικό διαγωνισμό (Levelling Up Fund),[6] αλλά βέβαια τέτοιες χρηματοδοτικές ευκαιρίες δεν είναι εύκολα διαθέσιμες. Πιστεύετε ότι υπάρχει εύκολος τρόπος να πειστούν οι δήμοι σχετικά με την ανάγκη για διασφάλιση της πρώιμης συμμετοχής σε ένα εγχείρημα και, συνεπώς, για την κατανομή των αναγκαίων επενδυτικών πόρων για αυτό, δεδομένης της επισφάλειας που αυτό περιλαμβάνει; Τι θα τους βοηθούσε να κινηθούν προς μια τέτοια κατεύθυνση;

Π.Α.: Συμφωνώ, για μένα η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζουν οι τοπικές αρχές στη διασφάλιση της πρώιμης συμμετοχής στην πράξη είναι η έλλειψη χρηματοδότησης για την τεχνογνωσία και την εξασφάλιση πόρων, που απαιτεί επίσης κάτι τέτοιο. Από τη δουλειά που κάνουμε στην Public Practice με τις τοπικές Αρχές, ξέρουμε ότι θα θέλαμε να κάνουμε πολύ περισσότερα, αλλά ότι όλα είναι τρομερά περιορισμένα εξαιτίας των μεγάλων περικοπών στις δαπάνες, που έχουμε βιώσει την τελευταία δεκαετία.

Το Urban Design Group πρόσφατα δημοσίευσε το "The Design Deficit (Το έλλειμμα σχεδιασμού)", το οποίο ανέδειξε το ότι η έλλειψη πόρων των τοπικών Αρχών ήταν ο μεγαλύτερος περιορισμός που αντιμετώπισαν για να ενεργοποιήσουν μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας να συμμετάσχει στον σχεδιασμό.[7] Επίσης, πιστεύω ότι η ενεργοποίηση και η ενίσχυση μιας κοινότητας είναι μια ιδιαίτερη δεξιότητα και τεχνογνωσία, την οποία θα πρέπει να αναγνωρίσουμε και να επιδοκιμάσουμε. Οι υπάρχοντες υπάλληλοι στα τμήματα αναπλάσεων των δήμων μπορούν να ενισχύ-

6. «Τα 4.800.000.000 του Ταμείου Αναβάθμισης συμβάλλουν στην αναβάθμιση της ατζέντας μέσω της επένδυσης σε υποδομές που βελτιώνουν την καθημερινή ζωή στο Ηνωμένο Βασίλειο, συμπεριλαμβανομένου του κέντρου της πόλης και των μεγάλων δρόμων, της αναβάθμισης των τοπικών μεταφορών και της επένδυσης σε ακίνητα πολιτισμού και πολιτιστικής κληρονομίας», διαθέσιμο στο: https://www.gov.uk/government/publications/levelling-up-fund-first-round-successful-bidders

σουν τις δεξιότητές τους και να μάθουν νέους τρόπους και τεχνικές για να αλληλεπιδρούν με τους κατοίκους, ή μπορούν να φέρουν στις ομάδες τους επαγγελματίες που έχουν εμπειρία και εξειδίκευση στον στρατηγικό και συμμετοχικό σχεδιασμό. Οι τοπικές Αρχές χρειάζονται περισσότερη υποστήριξη και χρηματοδότηση από την εθνική κυβέρνηση, για να είναι σε θέση να αναλαμβάνουν και να υλοποιούν διαδικασίες στρατηγικού και συμμετοχικού σχεδιασμού.

Ε.Κ.: Να υποθέσω ότι αυτός είναι επίσης ένας από τους βασικούς στόχους της Public Practice, σωστά; Να φέρει νέους ανθρώπους στον δημόσιο τομέα, οι οποίοι δυνητικά διαθέτουν τις δεξιότητες που του λείπουν. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι η ανταλλαγή δεξιοτήτων που συντελείται μεταξύ των επαγγελματιών οι οποίοι προσλαμβάνονται στον δημόσιο τομέα μέσα από το πρόγραμμα της Public Practice και των ήδη υπαρχόντων υπαλλήλων των τοπικών Αρχών είναι μια μοναδική εμπειρία για όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, που μετατρέπει τις τοπικές Αρχές σε ένα ευεπίφορο έδαφος για καινοτομία. Θα μπορούσες να μοιραστείς μαζί μας πλευρές της προόδου και του αντίκτυπου που έχει πετύχει η δουλειά της Public Practice από όταν ξεκίνησε το 2019; Με ενδιαφέρει ιδιαίτερα επίσης να μάθω πώς η Public Practice συνεισφέρει στο να γίνει ο δημόσιος τομέας πιο αντιπροσωπευτικός της κοινωνίας που υπηρετεί, όπως ανέφερες νωρίτερα.

Π.Α.: Η Public Practice έχει μέχρι στιγμής τοποθετήσει περισσότερους από διακόσιους επαγγελματίες σε περισσότερους από πενήντα οργανισμούς του δημόσιου τομέα στην ευρύτερη περιφέρεια του Λονδίνου, και στο νοτιοανατολικό και ανατολικό τμήμα της Αγγλίας. Οι τύποι των εξειδικεύσεων που προσελκύουμε και τοποθετούμε στον δημόσιο τομέα έχουν διαφοροποιηθεί τα τελευταία χρόνια, και περιλαμβάνουν δεξιότητες και εξειδικεύσεις γύρω από τη βιωσιμότητα, την ενίσχυση του συμμετοχικού σχεδιασμού και την οικονομική ανάπτυξη, που είναι σε μεγάλη ζήτηση. Αυτό που είναι πραγματικά εντυπωσιακό είναι να βλέπουμε πώς οι ομάδες των ανθρώπων που πέρασαν από το πρόγραμμα αναπτύσσονται επαγγελματικά συνεχίζοντας να δουλεύουν στις διάφορες Αρχές αλλά και σε διαφορετικά τμήματα, ακόμα και μετά το πέρας του προγράμματος. Αυτό πραγματικά ενθαρρύνει το μοίρασμα της γνώσης και τη συνεργατική δουλειά σε όλους τους τομείς και τα τμήματα των τοπικών Αρχών. Επίσης, χρησιμοποιούμε ψηφιακά εργαλεία για να συνεχίσουμε να υποστηρίζουμε τον διάλογο και τη δικτύωση, ακόμα κι όταν οι συμμετέχοντες έχουν φύγει από το πρόγραμμα. Ένα από τα πιο σημαντικά πράγματα για μας είναι ότι οι περισσότεροι άνθρωποι παραμένουν στον δημόσιο τομέα μετά την ετήσια τοποθέτησή τους, γεγονός το οποίο επικυρώνει την αποστολή μας για την οικοδόμηση και την ενδυνάμωση μιας θεμελιώδους ικανότητας στον δημόσιο τομέα. Ως οργανισμός είμαστε αφοσιωμένοι στην ισότητα, την ετερότητα και τη συμπερίληψη, και πάντα πασχίζουμε να βελτιώσουμε την προσέγγιση και την αποτελεσματικότητά μας. Για παράδειγμα, ακολουθούμε μία βασισμένη σε δεδομένα προσέγγιση

7. Carmona, M. – Giordano, V. (2021). "The Design Deficit. Design Skills and Design Governance Approaches in English Local Authorities," Urban Design Group, Place Alliance, Design Council (Ιούλιος 2021), διαθέσιμο στο: https://placealliance.org.uk/research/design-deficit/

στη χωρίς διακρίσεις διαδικασία επιλογής που κάνουμε, αναγνωρίζοντας τα κενά και αναλαμβάνοντας συγκεκριμένες δράσεις για να μετρήσουμε την αποτελεσματικότητά μας. Έχουμε γράψει περισσότερα για αυτή την προσέγγιση σε μια πρόσφατη ανάρτηση με τίτλο "Representing the communities we serve, in practice."[8]

Με το να είμαστε μέρος της Public Practice, είμαστε επίσης σε θέση να παρατηρούμε και να μαθαίνουμε από την πραγματικά επιδραστική δουλειά που κάνουν οι συμμετέχοντες με τις ομάδες τους στους δημόσιους φορείς και από τον αντίκτυπο που έχουν στο πεδίο. Ελένη, ίσως θα έπρεπε να μιλήσεις για τη δουλειά που έκανες κατά τη διάρκεια της δικής σου εμπειρίας στο Νιούχαμ και για το υπόμνημα που έγραψες μαζί με άλλους σχετικά με τα «Ψηφιακά Εργαλεία Συμμετοχής (Digital Engagement Tools)»!

Ε.Κ.: Για μένα προσωπικά, τα σχεδόν δυο χρόνια που πέρασα στον Δήμο του Νιούχαμ ήταν αρκετά διαφωτιστικά σε πάρα πολλά επίπεδα. Ως άτομο που τα προηγούμενα χρόνια είχα ενασχόληση με τα ακαδημαϊκά και μόνο μια αφηρημένη κατανόηση του τρόπου που λειτουργεί μια τοπική κυβέρνηση, η Public Practice άλλαξε εντελώς την οπτική μου και με βοήθησε να κατανοήσω τις πολυπλοκότητες των όσων απαιτούνται για να υλοποιηθεί ένα έργο, ακόμα κι αν όλα τα μέρη που εμπλέκονται επιθυμούν πραγματικά να το κάνουν να συμβεί. Επίσης, απέκτησα πολύ μεγαλύτερο σεβασμό για τους δημόσιους υπαλλήλους και για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν όταν προσπαθούν να εισαγάγουν καινοτομίες μέσα στο πλαίσιο των δημόσιων δομών, οι οποίες είναι μεγάλοι και σύνθετοι οργανισμοί, με αργές και έντονα γραφειοκρατικές διαδικασίες, που καλούνται να διαχειριστούν αντικρουόμενα συμφέροντα και σημαντικές ελλείψεις πόρων.

Αυτό που επίσης βρήκα εντελώς αποκαλυπτικό ήταν η τεράστια διαφορά που υπάρχει μεταξύ του να διευκολύνεις μια συμμετοχική διαδικασία ως δημόσιος υπάλληλος και του να είσαι ένα πιο ουδέτερο μέρος στη διαδικασία. Είναι βέβαια αναμενόμενο ότι το να χτίζεις σχέσεις εμπιστοσύνης ενώ εκπροσωπείς ένα δήμο θα είναι δύσκολο, αλλά σε πολλές περιπτώσεις μού κατέστησε παραπάνω από σαφές το μεγάλο ρήγμα που υπάρχει στις σχέσεις μεταξύ κοινοτήτων και τοπικής αυτοδιοίκησης. Για αυτό τον λόγο, είναι σημαντικό να λαμβάνουμε υπόψη μας ποιος είναι εκείνος που διευκολύνει μια συμμετοχική διαδικασία και με ποιον τρόπο, διασφαλίζοντας ότι η εξουσία διαρκώς μοιράζεται και ότι η διαφάνεια μεγιστοποιείται. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, θα ήταν συνετό να χρησιμοποιούνται εξωτερικοί σύμβουλοι στον ρόλο των παραγόντων διευκόλυνσης (Facilitators), οι οποίοι να δρουν ως ένα αμερόληπτο τρίτο μέρος, αντί να αναλαμβάνουν αυτό τον ρόλο οι ίδιοι οι δημόσιοι υπάλληλοι. Για αυτό τον σκοπό, γράψαμε από κοινού με τον συνάδελφό μου Γιάννη Πιτσιλλίδη (Yanni Pitsillides) το υπόμνημα «Public Practice Note on Digital Engagement Tools».[9] Το υπόμνημα ήταν ένας τρόπος να μοιραστούμε τις εμπειρίες και τις γνώσεις μας από την αλληλεπίδραση με τις τοπικές κοινότητες στα κέντρα της πόλης του Νιούχαμ κατά τη διάρκεια της πανδημίας. Για το πρόγραμμα «Newham High Streets»,

8. Public Practice (2021). "Representing The Communities We Serve, In Practice," Public Practice (blog) (Οκτώβριος 2021), διαθέσιμο στο: https://www.publicpractice.org.uk/resources/representing-the-communities

η συμμετοχή ήταν κλειδί, αλλά λίγους μήνες αφότου είχαμε ξεκινήσει να το αναπτύσσουμε, ξέσπασε η πανδημία. Βεβαίως, έπρεπε να δομήσουμε εκ νέου το πρόγραμμα, για να μπορέσουμε να το υλοποιήσουμε, αλλά επίσης και για να προωθήσουμε την ιδέα μιας ψηφιακής πλατφόρμας του Δήμου συγκεκριμένα για τη συμμετοχή των πολιτών, καθώς το Νιούχαμ δεν είχε κάτι τέτοιο τότε. Δούλεψα στενά με τον Σάαν Μπάσι (Shaan Bassi), συνάδελφο από το Νιούχαμ, για να αξιολογήσουμε διαφορετικές επιλογές των διαθέσιμων ψηφιακών εργαλείων, αλλά επίσης και για να κατανοήσουμε τις διαφορετικές ανάγκες για συμμετοχή σε διαφορετικά στάδια σχεδιασμού και ανάπτυξης. Όποια πλατφόρμα ή ψηφιακά εργαλεία θα καταλήγαμε να χρησιμοποιήσουμε για τον Δήμο, θα έπρεπε να ήταν επίσης χρήσιμα κατά μήκος διαφορετικών τομέων και τμημάτων, τόσο εντός όσο και εκτός του τμήματος αναπλάσεων. Το σκεπτικό πίσω από την επιλογή ενός πολυχρηστικού και πολλαπλών κλιμάκων εργαλείου ήταν επειδή θέλαμε να είμαστε επινοητικοί για την εξοικονόμηση πόρων, αλλά επίσης ήταν σημαντικό να δημιουργήσουμε έναν νέο ψηφιακό τόπο, όπου οι κάτοικοι μπορούν να ενημερώνονται και, προπάντων, να συμμετέχουν ουσιαστικά σε όλα τα προγράμματα και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων του Δήμου. Νομίζω ότι η πλατφόρμα που τελικά στήσαμε λειτούργησε πολύ καλά τα τελευταία δύο χρόνια και κατά τη διάρκεια της πανδημίας, αλλά βέβαια προχωρώντας είναι κρίσιμο να επισημάνουμε ότι ένα μεγαλύτερο εύρος επιλογών –πέρα από το ψηφιακό– πρέπει να είναι διαθέσιμο για τους ανθρώπους, ώστε να αποφεύγεται ο αποκλεισμός συγκεκριμένων τμημάτων του πληθυσμού από τις συμμετοχικές διαδικασίες.

Π.Α.: Συμφωνώ ότι ο δημόσιος τομέας είναι ένα σύνθετο οικοσύστημα και ότι μπορεί να είναι γραφειοκρατικός, αλλά για μένα είναι εμπνευστικό να ακούω ότι κατά τη διάρκεια της πανδημίας οι τοπικές Αρχές ήταν σε θέση να σκύβουν και να ανταποκρίνονται σε διάφορες ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων με καινοτόμους τρόπους, όπως εσύ ήσουν σε θέση να κάνεις στο Νιούχαμ. Επομένως, πιστεύεις ότι υπάρχουν εμπειρίες και μαθήματα, που μπορούν να μεταφερθούν από το Ηνωμένο Βασίλειο στην Ελλάδα, η οποία βρίσκεται στα πρώτα της βήματα όσον αφορά το συμμετοχικό σχεδιασμό;

Ε.Κ.: Νομίζω ότι στην Ελλάδα υπάρχει ακόμα μακρύς δρόμος για να διανυθεί σε ό,τι αφορά τη συμμετοχή, τόσο σε επίπεδο πολιτικών όσο και σε σχέση με τον τρόπο που η συμμετοχή προσλαμβάνεται και κατανοείται μέσα στο ελληνικό πλαίσιο. Επιπλέον, το Ηνωμένο Βασίλειο έχει μακρά ιστορία στην πολεοδομία, στην οποία η Ελλάδα έχει έλλειμμα. Αρκετές πόλεις δεν σχεδιάστηκαν, αλλά αναπτύχθηκαν κυρίως με έναν κάθετο «από τα κάτω» τρόπο μέσω της μικροϊδιοκτησίας και της αντιπαροχής. Σε κάθε περίπτωση, νομίζω ότι υπάρχουν κάποια μαθήματα και εμπειρίες από το Ηνωμένο Βασίλειο, που μπορούν να φανούν χρήσιμα και για την Ελλάδα. Πρώτη και πιο σημαντική είναι η ανάπτυξη ενός νομικού πλαισίου που υποστηρίζει και δίνει τη δυνατότητα στην τοπική κυβέρνηση να διευκολύνει τις συμμετοχικές διαδικασίες, όπως τις διαβουλεύσεις, τον συμμετοχικό σχεδιασμό κ.ο.κ. Τα Σχέδια Βιώσιμης Αστι-

9. Katrini, E. – Pitsillides, Y. (2021). "How Can Authorities Use Online Platforms to Facilitate Meaningful Participation?" Public Practice. Λονδίνο (Ιούνιος 2021), διαθέσιμο στο: https://www.publicpractice.org.uk/resources/digital-engagement-tools

κής Κινητικότητας, ας πούμε, είναι ένα πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση. Το νομικό πλαίσιο παρέχει κάποια καθοδήγηση στην τοπική αυτοδιοίκηση, αλλά επίσης φέρνει και τη συμμετοχή στο προσκήνιο. Νομίζω ότι τα διαφορετικά επίπεδα της πολιτικής που εφαρμόζονται στο Ηνωμένο Βασίλειο κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο δεκαετιών έχουν συμβάλει στο να διαμορφωθεί το έδαφος για μια κοινή κατανόηση γύρω από την ανάγκη της κοινότητας να συμμετέχει στον σχεδιασμό και στις επεμβάσεις στην πόλη, όπως ανέφερες και εσύ νωρίτερα.

Ωστόσο, το θεσμικό πλαίσιο δεν είναι επαρκές. Η τοπική αυτοδιοίκηση στην Ελλάδα είναι έντονα υποχρηματοδοτημένη – μάλλον σε χειρότερη κατάσταση από εκείνη του Ηνωμένου Βασιλείου. Ακόμα και οι θεμελιώδεις υπηρεσίες του Δήμου, όπως η συντήρηση των δημόσιων χώρων, μπορούν συχνά να αποτελούν μία πρόκληση – πόσο μάλλον οι νέες ιδέες, όπως η υλοποίηση μιας συμμετοχικής προσέγγισης στην ανάπτυξη ενός δημόσιου έργου. Η χρηματοδότηση και η ενδυνάμωση των δυνατοτήτων των τοπικών φορέων είναι τεράστιας σημασίας, καθώς και το να φέρουμε νέες και διαφορετικές δεξιότητες στην τοπική κυβέρνηση.

Ακόμα κι αν το παράδειγμα της Public Practice θα μπορούσε να είναι πολύ χρήσιμο στις τοπικές Αρχές στην Ελλάδα, δεν νομίζω ότι είναι σχετικό ή εφαρμόσιμο επί του παρόντος. Εκτιμώ ότι, σε αυτό το στάδιο, οι διατομεακές συνεργασίες ανάμεσα στον δημόσιο τομέα και στους επαγγελματίες του συμμετοχικού σχεδιασμού είναι το κλειδί. Το δίκτυο Participatory Lab και το συνέδριό του «Συμμετοχικός σχεδιασμός: Πόλη, περιβάλλον και κλιματική αλλαγή. Εμπειρίες, προκλήσεις και δυνατότητες» είναι βήματα προς αυτή την κατεύθυνση, παρέχοντας τις αναγκαίες ευκαιρίες δικτύωσης και ανταλλαγής ιδεών μεταξύ των διαφορετικών ενδιαφερόμενων (stakeholders). Ταυτόχρονα, δίνουν τη δυνατότητα να παρουσιαστούν οι τρέχουσες καλύτερες πρακτικές στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Αν το Participatory Lab συνεχίζει να αναπτύσσεται, νομίζω ότι θα δημιουργηθούν κι άλλες ευκαιρίες για να λειτουργεί σαν ένα χαλαρό δίκτυο επαγγελματιών, το οποίο παρέχει υποστήριξη, εξειδίκευση και δεξιότητες στην τοπική αυτοδιοίκηση. Μπορεί επίσης να δημιουργήσει ένα ανανεούμενο πεδίο για ανταλλαγή γνώσης μεταξύ των επαγγελματιών που εργάζονται πάνω σε θέματα συμμετοχής.

Τέλος, μέσα από αυτά τα δύο σημεία που αναφέρονται παραπάνω –πολιτική και οικοδόμηση ικανότητας– είναι σημαντικό να συνεχίσουμε να αναπτύσσουμε και να αναδεικνύουμε υποδειγματικά εγχειρήματα συμμετοχικών διαδικασιών που συμβαίνουν στη χώρα, μαζί με τον αντίκτυπο που μπορεί να έχουν τόσο στις τοπικές Αρχές όσο και στις τοπικές κοινότητες. Το να αναδείξουμε τον αντίκτυπο στις τοπικές κοινότητες αυτές καθαυτές είναι κεφαλαιώδους σημασίας, αν θέλουμε οι συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού να είναι επίκαιρες και ελκυστικές στο πολιτικό «γίγνεσθαι». Επιτυχημένα εγχειρήματα από την Ελλάδα θα μπορούσαν να έχουν τη δυναμική να αλλάξουν τη λανθασμένη πεποίθηση ότι οι συμμετοχικές διαδικασίες είναι απλώς μακροχρόνιες και σύνθετες διαδικασίες, οι οποίες δεν έχουν κάτι να προσφέρουν και δεν μπορούν να συμβούν στο στενό χρονοδιάγραμμα της τετραετίας μέσα στο οποίο λειτουργεί κάθε τοπική αυτοδιοίκηση.

14

Ο ρόλος της δημόσιας διοίκησης στη δημιουργία προϋποθέσεων για κερδοσκοπία στην αγορά ακινήτων. Κίντα ντο Φέρο:

Εξευγενισμός καθοδηγούμενος από τη δημόσια διοίκηση

Εισηγητής:

Τιάγκο Μότα Σαράιβα (Tiago Mota Saraiva),
Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, συνιδρυτής ateliermob, πρόεδρος της συνεργατικής ομάδας Trabalhar com os 99%.

Trabalhar com os 99% (Δουλεύοντας με το ενενήντα εννιά τοις εκατό)

Η αρχιτεκτονική ιστορία είναι συνυφασμένη με την ιστορία της Εξουσίας. Στις αποκαλούμενες δυτικές δημοκρατίες, η τεχνοκρατία συχνά χρησιμοποιεί την αρχιτεκτονική για να εφαρμόσει και να επιβάλει εξουσιαστικές στρατηγικές στις φτωχότερες περιοχές των πόλεων. Αυτή η διαδικασία περιλαμβάνει δύο κύκλους που αλληλοσυμπληρώνονται. Ο πρώτος κύκλος είναι αυτός της εγκατάλειψης, που διαμορφώνει μια δομή αορατότητας, απομόνωσης, έντασης και αντιπαραθέσεων μεταξύ των γειτόνων, εξαιτίας της έλλειψης προσοχής και παρέμβασης. Σε αυτό το σημείο, η αξία της γης μειώνεται. Η μιζέρια και η δυσφορία νομιμοποιούν τις πολιτικές έκτακτης ανάγκης για την πόλη. Αυτό είναι το σημείο κατά το οποίο οι κερδοσκόποι βρίσκουν το πιο πρόσφορο έδαφος. Είναι σε θέση να αγοράσουν φτηνά, ενώ οι αρχές καταλήγουν να αναλαμβάνουν τον χειρισμό των πιο δύσκολων μερών σε αυτή τη διαδικασία.

Η Κίντα ντο Φέρο είναι μια γειτονιά στο κέντρο της πόλης της Λισαβόνας, η οποία βρίσκεται μεταξύ δύο διαφορετικών περιοχών ανάπτυξης. Κατά τη διάρκεια της τελευταίας δεκαετίας, οι πολιτικές για την πόλη –οι περισσότερες από τις οποίες αναπτύχθηκαν από την περίοδο παρέμβασης τη Τρόικας– επέτρεψαν να υπάρχει μια ριζοσπαστική απελευθέρωση των ενοικίων, των Golden Visa και των καταλυμάτων Airbnb, προσαρμοσμένη σε ένα παλιότερο Master Plan, καθώς η Λισαβόνα υπέφερε από μια μακρά διαδικασία εξευγενισμού, τουριστικοποίησης και κερδοσκοπίας στην αγορά γης. Τα κόστη γης εκτινάχτηκαν σε ολόκληρη την πόλη, και τα σχέδια αποαστικοποίησης της Κίντα ντο Φέρο άρχισαν να γίνονται πολύ ελκυστικά στους επενδυτές.

Η πρωτοβουλία Trabalhar com os 99% co-op (Δουλεύοντας με το ενενήντα εννιά τοις εκατό) ξεκίνησε να παρεμβαίνει σε αυτή τη γειτονιά από το 2015. Από το 2015, βοηθήσαμε μια άτυπη ομάδα ιδιοκτητών γης και κατοίκων να στήσει την Ένωση Φίλων της Κίντα ντο Φέρο, όπου αναπτύξαμε μια συμμετοχική διαδικασία που μας οδήγησε να σχεδιάσουμε ένα Master Plan για την περιοχή, με στρατηγική για την ανάπτυξή της.

Έτσι, από τη μια μέρα στην άλλη, οι κάτοικοι που ζούσαν σε δύσκολες συνθήκες και προπάντων οι χαμηλόμισθοι ιδιοκτήτες γης άρχισαν να ελπίζουν ότι αυτές οι συνθήκες μπορεί να αλλάξουν. Οι κάτοικοι και οι ιδιοκτήτες γης απέκτησαν την ελπίδα ότι το ιδιοκτησιακό της καθεστώς μπορεί να αναγνωριζόταν από τον Δήμο και ότι το μέλλον δεν θα μπλοκαριζόταν. Από το 2013 μέχρι το 2021, πενήντα εφτά αιτήματα για άδειες κτηρίων είχαν υποβληθεί και μόλις οχτώ από αυτά εγκρίθηκαν. Έπειτα από δύο χρόνια συζητήσεων, το 2017 η πρωτοβουλία Trabalhar com os 99% co-op κατάφερε να υποβάλει ένα αστικό σχέδιο όχι μόνο συνομολογημένο με τους ιδιοκτήτες γης και τους κατοίκους, αλλά επίσης συζητημένο, με τους τεχνικούς. Όταν η διαδικασία έφτασε στις διευθύνσεις της τοπικής αυτοδιοίκησης μπλοκαρίστηκε. Από το 2017 έως και το 2019 τα αιτήματα αποσιωπήθηκαν.

Περίπου λίγο πριν τα τέλη του 2019 η τηλεόραση και τα άρθρα των εφημερίδων ανέδειξαν τη δυσφορία και τα προβλήματα της γειτονιάς και των κατοίκων. Από τη μια μέρα στην άλλη, η γειτονιά βγήκε από την αφάνεια. Η δημόσια διοίκηση παραδέχτηκε ότι προβληματίστηκε με τις εικόνες και ανακοίνωσε ένα νέο σχέδιο, το οποίο προσπερνούσε τη δουλειά που είχε γίνει νωρίτερα και αγνοούσε τους τοπικούς θε-

σμούς, όπως η ένωση της γειτονιάς.

Από το 2020, λίγοι κάτοικοι κατάφεραν να μετεγκατασταθούν σε νέα κατάλληλα για κατοίκηση σπίτια. Η πλειονότητα παρέμεινε στη γειτονιά, περιμένοντας το σπίτι που της είχαν υποσχεθεί, το οποίο είχε μισθωθεί από τον Δήμο. Στους ιδιοκτήτες γης επιβλήθηκαν πρόστιμα για τις κακές συνθήκες διαβίωσης και τους προτάθηκε να πωλήσουν. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ο Δήμος διαμόρφωσε τις προϋποθέσεις για να παρέμβουν τα κερδοσκοπικά κεφάλαια.

Το Σεπτέμβριο του 2021 η διοίκηση της πόλης άλλαξε. Οι ακτιβιστές, κάτοικοι και ιδιοκτήτες της Quinta do Ferro activists προσπαθούν να καταλάβουν αν και πώς θα καταφέρουν να έχουν ένα ρόλο στο μέλλον της γειτονιάς τους.

Εισαγωγή

Με την οικονομική κρίση του 2008, νέοι μηχανισμοί συνδιαμόρφωσης πολιτικών και

PARTICIPATORY DESIGN:
CITY,
ENVIRONMENT
& CLIMATE CHANGE
EXPERIENCES, CHALLENGES & POTENTIALS

16

Νέες μορφές συμμετοχής και ενεργοποίησης μέσω διακυβέρνησης που συνδέεται με την κοινωνία (Bottom-linked governance)*

Εισηγητής:

Μαρκ Πραδέλ-Μίκελ (Marc Pradel-Miquel),
Πανεπιστήμιο της Βαρκελώνης

**Μια πιστή απόδοση του όρου bottom-linked governance στα ελληνικά θα μπορούσε να είναι διακυβέρνηση συνδεμένη με τα «κάτω». Εν προκειμένω, προτείνεται η απόδοση διακυβέρνηση συνδεμένη με την κοινωνία. (Σ.τ.Μ.)*

παροχής υπηρεσιών έκαναν την εμφάνισή τους στις πόλεις της Νότιας Ευρώπης, οι οποίοι λειτουργούν παράλληλα με τις θεσμοποιημένες συμμετοχικές διαδικασίες. Αυτοί οι μηχανισμοί εμφανίστηκαν ως το αποτέλεσμα των αλληλεπιδράσεων μεταξύ οργανισμών της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίοι επιδιώκουν μεγαλύτερη συμμετοχή και ανάμειξη στις διαδικασίες διαμόρφωσης πολιτικής, στην τοπική αυτοδιοίκηση, στο πλαίσιο ενεργού κινητοποίησης ενάντια στα μέτρα λιτότητας.

Στις ευρωπαϊκές πόλεις συναντάμε την ανάδυση πρωτοβουλιών που βασίζονται στην εμπλοκή των πολιτών στην παροχή των υπηρεσιών, με άμεσο στόχο την ενδυνάμωση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων και συχνά τον μετασχηματισμό της διακυβέρνησης. Τέτοιες πρωτοβουλίες περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, την κάλυψη των αναγκών (για παράδειγμα σε ενέργεια, στέγη, τροφή και υγεία) μέσω δικτύων αλληλεγγύης και αλληλοβοήθειας, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα εναλλακτικές μορφές οικονομικής ανάπτυξης. Έχουν επίσης αναπτύξει συστήματα για την παροχή υποστήριξης στους αποκλεισμένους, συμπεριλαμβανομένης της παροχής νομικής συμβουλής ή της εκπαίδευσης σε νέες δεξιότητες και ικανότητες. Για να το επιτύχουν αυτό, αυτές οι πρωτοβουλίες έχουν βασιστεί στην ενίσχυση των κοινοτήτων σε επίπεδο γειτονιάς. Παραδείγματα τέτοιων πρωτοβουλιών είναι η ανάπτυξη βασισμένων στην κοινότητα κοινωνικών κέντρων, η δημιουργία ομάδων για την υπεράσπιση των βασικών δικαιωμάτων (στέγης, υγείας, ενέργειας) ή η καλλιέργεια πρωτοβουλιών κοινωνικής οικονομίας (για παράδειγμα, της δημιουργία συνεταιρισμών που προωθούν την απασχόληση, αλλά που επίσης επιλύουν κοινωνικές ανάγκες μέσω συνεργατικών προσεγγίσεων).

Η έρευνα για αυτές τις πρωτοβουλίες τις έχει κατηγοριοποιήσει ως πρωτοβουλίες αλληλεγγύης (Vaiou – Kalandides, 2017) ή ως πρωτοβουλίες κοινωνικής καινοτομίας (Blanco – León, 2017· Pradel-Miquel et al., 2020) και έχει επικεντρωθεί στον αντίκτυπό τους αναφορικά με την κάλυψη των υπηρεσιών και την παροχή υπηρεσιών σε ανθρώπους που υφίστανται διάφορες μορφές αποκλεισμού. Στην έρευνά μας έχουμε επικεντρωθεί στο πώς τέτοιες πρωτοβουλίες διαμορφώνουν και αναπτύσσουν μορφές θεσμοποίησης και συνεργασίας με τη διοίκηση, καθιερώνοντας νέους τρόπους συμμετοχής στη διακυβέρνηση.

Ένα από τα σημαντικά μας ευρήματα ήταν ότι, για να διασφαλίσουν τη συνέχειά τους, αρκετές από αυτές τις πρωτοβουλίες έχουν στραφεί σε νέους τρόπους συνεργασίας με τη διοίκηση. Παρά την επιδίωξή τους να παραμείνουν ανεξάρτητες, επιδιώκουν συμφωνίες στο επίπεδο της παροχής υλικών και τεχνικών πόρων. Αυτοί οι πόροι μπορεί να είναι εγκαταστάσεις, κάλυψη των εξόδων συντήρησης, προσωπικό για την τεχνική υποστήριξη ή μια πιο συνεκτική συμφωνία συνεργασίας μέσω ενός μόνιμου προγράμματος αξιοποίησης και διανομής πόρων. Την ίδια στιγμή, οι τοπικές διοικήσεις αντιμετωπίζουν θετικά τέτοιες συμφωνίες. Οι φιλελεύθερες διοικήσεις συχνά αντιμετωπίζουν τέτοιες πρωτοβουλίες ως υποκατάστατα του κοινωνικού κράτους και ενθαρρύνουν την εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στην παροχή υπηρεσιών, χωρίς να περιμένουν μια ισχυρή εμπλοκή του δημόσιου τομέα. Οι προοδευτικές τοπικές κυβερνήσεις έχουν επικεντρωθεί στις λειτουργίες της συνδιαμόρφωσης των πολιτικών, αποδίδοντας έμφαση στον ρόλο των συνεργασιών μεταξύ Δημοσίου

και κοινότητας και στον ρόλο της δημόσιας διοίκησης στην υποστήριξη και στη χρηματοδότηση τέτοιων πρωτοβουλιών μαζί με άλλες αναδιανεμητικές πολιτικές.

Στην Ισπανία η ανάδειξη τοπικών κυβερνήσεων με ατζέντα ενάντια στη λιτότητα καθιέρωσε ένα πλαίσιο για την ανάπτυξη για διακυβέρνηση Δημοσίου-κοινότητας, ακόμα κι αν υπήρχε ήδη μια παράδοση εμπλοκής της κοινωνίας των πολιτών στη διοίκηση. Έτσι, αυτή η περίοδος χαρακτηρίζεται από τη δημιουργία νέων μηχανισμών, αλλά αυτό μπορεί να αναγνωστεί κι ως ένα ακόμα βήμα προς μια κατεύθυνση που είχε χαραχτεί τη δεκαετία του '80. Στην πόλη της Βαρκελώνης, στο Μπιλμπάο και στη Σαραγόσα, η επιστροφή της δημοκρατίας σηματοδότησε επίσης τη δημιουργία καινοτόμων εργαλείων πολιτικής, που μπορούν να συμπεριλάβουν τους δρώντες της κοινωνίας των πολιτών στη διοίκηση.

Σε κάθε περίπτωση, μόνο ένα μέρος του νέου ρεύματος των καινοτομιών από την κοινωνία των πολιτών αξιοποίησε τα υπάρχοντα εργαλεία για να προωθήσει τη συνεργασία με τη διοίκηση. Άλλα απαίτησαν νέα εργαλεία πολιτικής και μορφές συμμετοχής στη διακυβέρνηση, ενώ άλλα –ένας μικρός αριθμός– αποφάσισαν να παραμείνουν τελείως ανεξάρτητα. Τα αιτήματα για νέα εργαλεία πολιτικής αναδύθηκαν από τον φόβο της χειραγώγησης από την τοπική αυτοδιοίκηση. Οι οργανωμένοι πολίτες ήθελαν να παραμείνουν στο επίκεντρο αυτών των πρωτοβουλιών, με τη διοίκηση να διατηρεί έναν υποστηρικτικό ρόλο.

Αρκετές από αυτές τις πρωτοβουλίες έχουν μια ξεκάθαρη διάσταση γειτονιάς και έχουν βασίσει τις προσπάθειές τους στην ενδυνάμωση της κοινότητας. Από αυτές τις διεκδικήσεις και τη διάθεση των τοπικών κυβερνήσεων να καθιερώσουν μορφές συνεργασίας αναδεικνύονται νέες μορφές διακυβέρνησης συνδεμένες με την κοινωνία (bottom-linked governance), στις οποίες οι πρωτοβουλίες «από τα κάτω» μπορούν να παραμείνουν βιώσιμες με την ενίσχυση «από τα πάνω», χωρίς να απομακρύνονται από τις ρίζες τους και τη λογική της ανάμειξης των πολιτών.

Αφήνοντας στην άκρη την περίπτωση της Βαρκελώνης, αναλύω τρεις μηχανισμούς και τις συνέπειές τους, με τους όρους της καλλιέργειας της συμμετοχής των κατοίκων στη διακυβέρνηση. Πρόκειται περί ενός ήδη υπάρχοντος μηχανισμού, που έχει λάβει την ώθηση (τα σχέδια κοινότητας [community plans]), και δύο νέων μηχανισμών, του σχεδίου συμμετοχικού προϋπολογισμού και του πλαισίου για την Κληρονομιά των Πολιτών (Patrimoni Ciutadà), στο οποίο οι δημόσιοι πόροι παρέχονται για την ανάπτυξη πρωτοβουλιών που εκπορεύονται από την κοινότητα και προς αυτήν. Η ανάλυση αυτών των μηχανισμών δείχνει ότι υπάρχουν νέες δυνατότητες για τους πολίτες, για να παρεμβαίνουν στον αστικό μετασχηματισμό, αλλά την ίδια στιγμή αυτό μπορεί να λαμβάνει χώρα παράλληλα σε ένα πλαίσιο κερδοσκοπικών συνεργειών Δημοσίου-ιδιωτικού τομέα, οι οποίες επιδρούν καθοριστικά στον φυσικό μετασχηματισμό της πόλης. Σε κάθε περίπτωση, αυτοί οι μηχανισμοί ενδυναμώνουν τους οργανωμένους πολίτες για να αντιπαρατεθούν στα διάφορα σχέδια αστικών αναπλάσεων.

Κοινωνική καινοτομία ως μορφή συμμετοχής στην τοπική διακυβέρνηση

Με την ανάπτυξη των πολλαπλών επιπέδων διακανονισμών διακυβέρνησης κατά τη

δεκαετία του '90, εκφράστηκε ένα όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον για την εμπλοκή της κοινωνίας των πολιτών στη διαμόρφωση πολιτικής. Η ανάλυση της διακυβέρνησης έχει επικεντρωθεί στο πώς η διακυβέρνηση υλοποιήθηκε και ποιοι δρώντες έχουν ωφεληθεί από τους θεσμικούς διαμορφωτές πολιτικής (García Cabeza et al., 2020, σελ. 12). Ενώ οι κανονιστικοί λόγοι έχουν βασιστεί στην προώθηση της «καλής διακυβέρνησης», οι κριτικές προσεγγίσεις έχουν αποδώσει έμφαση στις εντάσεις και στις αντιφάσεις στα μοντέλα διακυβέρνησης, τα οποία βασίζονται σε μια συναίνεση μεταξύ Δημοσίου, ιδιωτικού τομέα και κοινωνικών δρώντων (Blanco, 2009). Οι κριτικές προσεγγίσεις υπογράμμισαν τον οργανικό ρόλο της συμμετοχής της κοινωνίας πολιτών στη διακυβέρνηση, έτσι ώστε να αποφεύγονται οι κοινωνικές συνέπειες των ανισοτήτων, αλλά και να μην παραγνωρίζονται ή να μην αντιμετωπίζονται οι μηχανισμοί που αναπαράγουν αυτές τις ανισότητες.

Για να επιτευχθεί αυτός ο στόχος, η διακυβέρνηση οργανώνεται μέσω ad hoc διακανονισμών στους οποίους η νομιμοποίηση και η αντιπροσωπευτικότητα δεν είναι σαφώς καθορισμένες, και είναι πολύ δύσκολο να καθιερωθούν μηχανισμοί διαφάνειας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Όλα αυτά έχουν ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό συγκεκριμένων δρώντων από τη διαδικασία της διαμόρφωσης πολιτικής (Swyngedouw, 2005) και τη δημιουργία ηγεμονικών συναινέσεων αναφορικά με τα σχέδια για την πόλη, τα οποία αποκλείουν τους δρώντες που αναδεικνύουν την κοινωνική αδικία και ανισότητα (Swyngedouw et al., 2005).

Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στη διακυβέρνηση πλαισιώνεται από μια μετατόπιση προς τους στόχους της αμφισβήτησης της καθιερωμένης κοινωνικής κατάστασης. Οι προσεγγίσεις της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης κατά τη δεκαετία του '90 απέβλεπαν στη διασφάλιση της οικονομικής ανάπτυξης και της κοινωνικής συνοχής, φέρνοντας μια μετατόπιση από τους εθνικούς στόχους της κοινωνικής δικαιοσύνης μέσω της αναγνώρισης των κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών προς την πολυεπίπεδη κοινωνική συνοχή (Blanco, 2009). Οι πολιτικές κοινωνικής συνοχής επικεντρώνονται στη διατήρηση της κοινωνικής τάξης παρά στις διαφορές και στην ενσωμάτωση του αποκλεισμένου πληθυσμού. Οι κύριοι μηχανισμοί βελτιώνουν το κοινωνικό κεφάλαιο, ενδυναμώνοντας την αίσθηση του «ανήκειν» και καλλιεργώντας τη συμμετοχή των πολιτών.

Αυτοί οι λόγοι αποδίδουν έμφαση στον ενεργό ρόλο των αποκλεισμένων, έτσι ώστε να υπερβούν τη θέση στην οποία βρίσκονται, και επίσης αποδίδουν κεντρικό ρόλο στις τοπικές διοικήσεις στην καλλιέργεια της συμμετοχής των πολιτών, χωρίς να θέτουν το ζήτημα της αμφισβήτησης της λειτουργίας των μηχανισμών της αγοράς.

Οι συμμετοχικοί μηχανισμοί στο τοπικό επίπεδο συχνά έχουν κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση, αποπολιτικοποιώντας τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και μετασχηματίζοντας τη συμμετοχή σε μια διοικητική διαδικασία στην οποία δεν υπάρχει πραγματική ικανότητα για απελευθέρωση. Σε κάθε περίπτωση, έχουν υπάρξει καινοτόμες προσεγγίσεις στη συμμετοχή, που διασφαλίζουν τη μεγαλύτερη εμπλοκή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και στη δημιουργία των αναστοχαστικών συζητήσεων γύρω από τα ζητήματα της πόλης. Ένα παράδειγμα τέτοιων καινο-

τομιών ήταν η εφαρμογή του συμμετοχικού προϋπολογισμού στις πόλεις της Βραζιλίας, ο οποίος αργότερα μεταφέρθηκε σε διαφορετικές πόλεις και προγράμματα (Pradel-Miquel – García Cabeza, 2021). Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στη διακυβέρνηση έχει προχωρήσει πέρα από την τυπική συμμετοχή στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Για παράδειγμα, οι δρώντες της κοινωνίας των πολιτών έχουν εμπλακεί στην ανάπτυξη τοπικών κοινωνικών πολιτικών που προσανατολίζονται προς τους φτωχούς και τα αποκλεισμένα άτομα, τις ΜΚΟ, τις φιλανθρωπίες, τις επιχειρήσεις του τρίτου τομέα, τα ιδρύματα κ.ο.κ., τα οποία παίζουν ένα ρόλο-κλειδί στην παροχή τοπικών κοινωνικών πολιτικών. Η σύνθεση αυτού του δικτύου ποικίλλει ανάλογα με το θεσμικό πλαίσιο κάθε πόλης. Σε αυτό το άρθρο θέλω να επικεντρωθώ σε μια άλλη κατηγορία δρώντων της κοινωνίας των πολιτών: στις ομάδες οργανωμένων πολιτών, που αναπτύσσουν τις δικές τους πρωτοβουλίες για μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη. Αφήνοντας την ανάλυση της κοινωνικής καινοτομίας, επικεντρώνομαι στην αυτοδιαχείριση των πρωτοβουλιών που ξεκινούν από πολίτες οι οποίοι παλεύουν με τον κοινωνικό αποκλεισμό, βελτιώνουν κοινωνικές σχέσεις και μετασχηματίζουν τις σχέσεις εξουσίας σε μια κατεύθυνση μεγαλύτερης δικαιοσύνης. Ομάδες και πολίτες οργανώνουν όχι μόνο αιτήματα και διεκδικήσεις προς τις διοικήσεις, αλλά επίσης θέτουν σε κίνηση τις δικές τους πρωτοβουλίες για να καλύψουν τις ανάγκες τους και να δώσουν εναλλακτικές απαντήσεις σε προβλήματα πολιτικής. Έχουμε αναλύσει τέτοιες πρακτικές κατανοώντας τες ως κοινωνικά καινοτόμες.

Ο όρος κοινωνική καινοτομία έχει γίνει μια «καραμέλα» που χρησιμοποιείται με διαφορετικούς τρόπους και νοήματα, αλλά ένα κοινό στοιχείο τους είναι ο ρόλος των κοινωνικών δρώντων που παρέχουν νέες οπτικές και λύσεις για τις κοινωνικές προκλήσεις. Κάποιοι κυρίαρχοι λόγοι υποστηρίζουν ότι οι συνεργασίες μεταξύ της κοινωνίας των πολιτών και των ιδιωτών δρώντων μπορούν να φέρουν νέες λύσεις σε ένα πλαίσιο μειούμενης ικανότητας-αποτελεσματικότητας των πολιτικών του κράτους πρόνοιας να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές προκλήσεις. Σύμφωνα με τέτοιες οπτικές, οι δημόσιες διοικήσεις δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν τις κοινωνικές προκλήσεις εξαιτίας της ακαμψίας τους και των οικονομικών τους περιορισμών. Υπ' αυτό το πρίσμα, οι νέες λύσεις και οι καινοτόμες προσεγγίσεις μπορούν να προκύπτουν από την κοινωνία των πολιτών και τους ιδιώτες δρώντες.

Θεσμοί όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση έχουν κάνει ανοιχτά καλέσματα για να προωθήσουν την κοινωνική καινοτομία και να «βρουν νέες απαντήσεις» για να επιλύσουν παλιά προβλήματα σε ένα πλαίσιο λιτότητας. Από αυτή τη σκοπιά, η κοινωνική καινοτομία μπορεί να διαβαστεί ως μια μορφή «φροντιστικού νεοφιλελευθερισμού», δηλαδή ενός τρόπου αντιμετώπισης των πιο ακραίων συνεπειών της επέκτασης της αγοράς, χωρίς να επερωτάται η επέκταση αυτή καθαυτήν και χωρίς να αναπτύσσονται κοινωνικές πολιτικές (Moulaert et al., 2017).

Οπωσδήποτε, μπορούμε να κατανοήσουμε την κοινωνική καινοτομία ως έναν τρόπο να προωθήσουμε όχι μόνο λύσεις, αλλά επίσης και νέες μορφές πολιτικής οργάνωσης. Οι οργανωμένοι πολίτες συχνά συνδυάζουν την ανάπτυξη νέων πρωτοβουλιών με αιτήματα για πολιτικά δικαιώματα ή δικαιώματα που συνδέονται με την ιδιότητα του πολίτη. Αυτές οι κοινωνικά καινοτόμες πρωτοβουλίες βασίζονται στη βελτίωση

των κοινωνικών σχέσεων, έτσι ώστε να δημιουργηθούν περισσότερες ευκαιρίες για αντιμετώπιση των ανισοτήτων, αλλά σε αντίθεση με τις προσεγγίσεις του «φροντιστικού καπιταλισμού» επίσης λαμβάνουν υπόψη τους τον μετασχηματισμό των κοινωνικών σχέσεων ως μια ευκαιρία για να αμφισβητηθούν οι σχέσεις εξουσίας και να φέρουν μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη έξω από τα όρια της αγοράς. Επομένως, όλες αυτές οι πρωτοβουλίες μπορούν να κατανοηθούν ως επιτελεστικές πράξεις που παρουσιάζουν εναλλακτικές όψεις και σχέδια για την πόλη, τα οποία συχνά παρουσιάζονται παράλληλα με δράσεις και διεκδικήσεις για τυπικά δικαιώματα.

Από αυτή τη σκοπιά, οι πρωτοβουλίες πολιτών δεν είναι μόνο ένας τρόπος να παρέχονται υπηρεσίες ή πόροι, αλλά μια μορφή συμμετοχής στην πολιτική ζωή της πόλης. Αυτό μπορεί να ιδωθεί σε ένα επίπεδο γειτονιάς, όπου τέτοιες πρωτοβουλίες έχουν ένα σχετικό ρόλο στον μετασχηματισμό του δημόσιου χώρου, δημιουργώντας νέα σχέδια για την οικονομική ανάπτυξη και παρέχοντας νέες μορφές κοινωνικής ένταξης, που βασίζονται στην ένταξη των αποκλεισμένων πολιτών. Σε μία προηγούμενη ανάλυση εστιαστήκαμε στον ρόλο αυτών των πρωτοβουλιών στην κάλυψη των υπηρεσιών, στην ενδυνάμωση των κοινοτήτων και στον μετασχηματισμό της διακυβέρνησης. Μέσα από την ανάλυση είκοσι τεσσάρων πρωτοβουλιών σε τέσσερις ισπανικές πόλεις, είδαμε ότι τέτοιες πρωτοβουλίες μπορούν να είναι ισχυρότερες, αν βρουν τρόπους να συνεργαστούν με την τοπική αυτοδιοίκηση. Τέτοιες μορφές συνεργασίας ενισχύουν τον αντίκτυπο τέτοιων πρωτοβουλιών πολιτών, καθώς επίσης και τους εξασφαλίζουν μεγαλύτερη βιωσιμότητα μέσα στον χρόνο. Η πρόκληση ήταν να βρεθούν τρόποι συνεργασίας, με τους οποίους οι πολίτες μπορούν να είναι ανεξάρτητοι από τη δημόσια διοίκηση, διατηρώντας την ευελιξία και την προσαρμογή τους σε διαφορετικές συνθήκες αλλά έχοντας πόρους και ικανότητα δράσης. Αυτό που είδαμε στην ανάλυσή μας είναι ότι τόσο οι δρώντες της κοινωνίας πολιτών όσο και οι τοπικές διοικήσεις στρέφονται προς τέτοιου είδους διευθετήσεις. Οι πρωτοβουλίες πολιτών διεκδικούν πόρους και τεχνική υποστήριξη διατηρώντας την αυτονομία τους και τη βασισμένη στην κοινότητα διαχείριση.

Οι τοπικές κυβερνήσεις, από τη δική τους πλευρά, προσφέρουν υποστήριξη στις πρωτοβουλίες πολιτών ενάντια στον κοινωνικό αποκλεισμό. Αυτό συνέβη πράγματι στην περίπτωση δημοτικών διοικήσεων με πλατφόρμες ενάντια στη λιτότητα το 2015, οι οποίες συνέδεσαν τις πρωτοβουλίες πολιτών με την πολιτική συμμετοχή και τις κατανόησαν ως έναν τρόπο για να ασκείται το «δικαίωμα στην πόλη». Υπ' αυτή την έννοια, αυτοί οι Δήμοι όχι μόνο υποστήριξαν τις υπάρχουσες πρωτοβουλίες, αλλά δημιούργησαν και νέους μηχανισμούς για να προωθήσουν νέες.

Καλλιεργώντας την ανάμειξη των πολιτών στη διακυβέρνηση μέσω μηχανισμών οριζόντιας διασύνδεσης (bottom-linked) στη Βαρκελώνη: δυνατότητες και όρια

Ο ρόλος της κοινωνίας των πολιτών στην κυβέρνηση της Βαρκελώνης έχει μελετηθεί ευρέως από τα τέλη της δεκαετίας του '90, όταν το δημοτικό συμβούλιο προώθησε το «μοντέλο Βαρκελώνης» ως έναν τρόπο για να διασφαλίσει τον κοινωνικό μετασχηματισμό και την κοινωνική συνοχή (Blackeley, 2005· Capel, 2006· García, 2008·

Monclús, 2003). Η έρευνα έχει υπογραμμίσει με κριτικό τρόπο τον μετασχηματισμό της συμμετοχής και της εμπλοκής των πολιτών στη διαμόρφωση πολιτικής και στον τρόπο με τον οποίο η αυξανόμενη συμπερίληψη της πόλης σε παγκόσμια δίκτυα κεφαλαίου έχει οδηγήσει στην αποδυνάμωση της ικανότητας των πολιτών να παρεμβαίνουν στη διακυβέρνηση. Από τη μια πλευρά, το συμμετοχικό μοντέλο μετατοπίστηκε προς μια πιο επιχειρηματική προσέγγιση, στην οποία οι διοικητικές διαδικασίες της συμμετοχής εξακολουθούν να υφίστανται, αλλά έχουν απογυμνωθεί από την ικανότητα της λήψης αποφάσεων. Το 2006 η χωρική διοίκηση οργανώθηκε σε εβδομήντα τρεις γειτονιές, καθιερώνοντας νέους μηχανισμούς συμμετοχής (συμβούλια γειτονιάς)· ωστόσο, οι δυνατότητες και η ικανότητα να καθιερωθούν διαδικασίες με δεσμευτικό χαρακτήρα δεν ήταν σαφείς. Η συμμετοχή σε επίπεδο διαμερισματικό (κάθε διαμέρισμα περιλαμβάνει αρκετές γειτονιές) συνέχισε να είναι η βασική κλίμακα συμμετοχής. Από την άλλη πλευρά, η πόλη καθιέρωσε στρατηγικές για να εδραιώσει τοπικούς μηχανισμούς πρόνοιας μέσω της συνεργασίας κοινωνικών δρώντων και δημόσιας διοίκησης. Με γνώμονα αυτά, η δημιουργία της Συμφωνίας των Πολιτών για μια συμπεριληπτική Βαρκελώνη σήμαινε μια προσπάθεια να ενταχθούν οι δρώντες της κοινωνίας πολιτών σε μία συντονισμένη στρατηγική για την κοινωνική συμπερίληψη, η οποία να καθοδηγείται από το δημοτικό συμβούλιο. Αυτή η συμφωνία βασίστηκε στη συμμετοχή εταιρειών, του τρίτου τομέα, πανεπιστημίων και άλλων οντοτήτων στη διαδικασία περιγραφής και υλοποίησης πολιτικών συμπερίληψης (Montagut et al., 2012). Αυτό επέτρεψε τη βελτίωση των πολιτικών συμπερίληψης και την αναγνώριση κοινών στόχων, αλλά πάντα κάτω από την ομπρέλα ηγεμονικών διευθετήσεων με την κυβέρνηση.

Με την ανάδειξη ενός συντηρητικού συνασπισμού στο δημοτικό συμβούλιο το 2011, η κυβέρνηση εφάρμοσε μεγαλύτερη ανοιχτότητα στη διακυβέρνηση, συμπεριλαμβάνοντας μεγάλο εύρος δρώντων σε διαφορετικά πεδία της διαμόρφωσης πολιτικής και περιορίζοντας τον ηγετικό ρόλο που διατηρούσε το δημοτικό συμβούλιο. Αυτές οι αλλαγές επικεντρώθηκαν στην παραχώρηση μιας σχετικής πρωτοκαθεδρίας σε ιδιωτικές εταιρείες και επίσης συμπεριέλαβαν την ιδιωτικοποίηση των δημόσιων υπηρεσιών και την ανάπτυξη συμφωνιών Δημοσίου-ιδιωτικού τομέα για την επέκταση υπαρχουσών δημόσιων υπηρεσιών, όπως το σύστημα των δημόσιων παιδικών σταθμών. Η κυβέρνηση καλωσόρισε οριζόντιες πρωτοβουλίες από τη κοινωνία των πολιτών, κατανοώντας τες ως μια δυνατότητα για απόσυρση από τη δημόσια διοίκηση. Σε κάθε περίπτωση, αυτές οι αλλαγές δεν μπορούσαν να υλοποιηθούν, καθώς ο συντηρητικός συνασπισμός έχασε τις εκλογές του 2014 από μια πολιτική πλατφόρμα ενάντια στη λιτότητα, η οποία προέκυψε από τη συνεργασία ακτιβιστών/στριών και παραδοσιακών κομμάτων της Αριστεράς. Η πλατφόρμα, με το όνομα Barcelona en Comú, είχε ως επικεφαλής την ακτιβίστρια Άντα Κολάου (Ada Colau), η οποία έγινε δήμαρχος της Βαρκελώνης. Η νίκη της μπορεί να κατανοηθεί ως ένα αποτέλεσμα αυξανόμενης κριτικής προς το μοντέλο διακυβέρνησης, των διεκδικήσεων για μεγαλύτερη συμμετοχή των πολιτών στη διακυβέρνηση και των σοβαρών κοινωνικών συνεπειών της οικονομικής κρίσης. Το πρόγραμμα της Barcelona en Comú υποσχόταν διαφάνεια, ένα σχέδιο κοινωνικής ενεργοποίησης και την καλλιέργεια της

συμμετοχής μέσω ενός μοντέλου βασισμένου σε υπηρεσίες που παρέχονται μέσω του «κοινωνείν» ή των πρακτικών των κοινών. Έτσι, η συμμετοχή δεν ήταν απλώς αυτοσκοπός, αλλά και το μέσο για να καλλιεργηθεί ένα νέο μοντέλο διακυβέρνησης βασισμένο στις συνέργειες μεταξύ Δημοσίου και κοινότητας και ως ένας τρόπος να εμπλακούν οι πολίτες στη διαδικασία ανάπτυξης πολιτικής. Αυτός ο στόχος διαπερνά εγκάρσια ολόκληρο το πρόγραμμα της Barcelona en Comú και μεταφράζεται σε διαφορετικές πρωτοβουλίες και προγράμματα. Μπορούμε να βρούμε παραδείγματα από την πολιτική για τη στέγη ως την απασχόληση. Εκτός από την ανάπτυξη της κοινωνικής κατοικίας, οι πολιτικές της στέγασης περιλάμβαναν και την ανάπτυξη στεγαστικών συνεταιρισμών, διευκολύνοντας τους πολίτες να αξιοποιήσουν τη γη και να αναπτύξουν συνεργατικό στεγαστικό απόθεμα. Σε ένα παρόμοιο πλαίσιο, οι πολιτικές για την απασχόληση ξεκίνησαν να αναπτύσσουν την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία μέσω της εκπαίδευσης στον συνεργατισμό και στις συλλογικές μορφές κοινωνικής επιχειρηματικότητας.

Παράλληλα με την άνοδο της νέας τοπικής κυβέρνησης με την ατζέντα ενάντια στη λιτότητα, η πόλη της Βαρκελώνης είδε την ανάδυση πρωτοβουλιών «από τα κάτω», οι οποίες προσανατολίζονταν προς τη βελτίωση των συνθηκών ζωής και την ενδυνάμωση των κοινωνικών και πολιτικών δικαιωμάτων. Κάποια παραδείγματα είναι τα αυτοδιαχειριζόμενα κοινωνικά κέντρα, πρωτοβουλίες για την αντιμετώπιση της ανεργίας ή για την κάλυψη των βασικών αναγκών των φτωχοποιημένων ανθρώπων. Η δέσμευση του δημοτικού συμβουλίου ήταν να διατηρήσει και να υποστηρίξει αυτές τις πρωτοβουλίες, αποφεύγοντας να αναπαραγάγει τη νεοφιλελεύθερη προσέγγιση που βασίζεται στην απόσυρση του κράτους και στη μετακύλιση ευθυνών στους δρώντες της κοινωνίας των πολιτών. Εδώ θα ήθελα να επικεντρωθώ στους διαφορετικούς μηχανισμούς οι οποίοι αναπτύσσονται για να προωθήσουν τη διακυβέρνηση που συνδέεται με την κοινωνία (bottom-linked governance): Πρόκειται για τη χρήση των ήδη υπαρχόντων μηχανισμών και τη δημιουργία νέων εργαλείων πολιτικής για τη συνέργεια Δημοσίου-κοινότητας, όπως η Κληρονομιά των Πολιτών και τα σχέδια συμμετοχικού προϋπολογισμού.

Παλιοί και νέοι μηχανισμοί για τις συνεργασίες δημοσίου-κοινότητας

Το ρεύμα των κινητοποιήσεων ενάντια στη λιτότητα και οι συνέπειες της κρίσης που ξεκίνησε το 2011 οδήγησαν στην ανάδυση διαφορετικών πρωτοβουλιών σε επίπεδο γειτονιάς και στην επανενεργοποίηση των ήδη υπαρχουσών πρωτοβουλιών και οργανώσεων. Ομάδες της κοινωνίας των πολιτών που συνεργάζονταν με το δημοτικό συμβούλιο έδωσαν έμφαση στην ανάγκη να ενισχύσουν εκ νέου τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών, ενώ μέρος αυτών των νέων πολιτικών εστιαζόταν όχι μόνο στις αναδιανεμητικές πολιτικές, αλλά επίσης και στην πολιτική συμμετοχή, αναπτύσσοντας νέες πρακτικές για την παροχή υπηρεσιών και τη διαχείριση των εγκαταστάσεων και των υποδομών. Κάποια τέτοια παραδείγματα είναι η ανάδυση των προτάσεων για συνεργατική στέγη, για τη δημιουργία και τον σχεδιασμό δημόσιων χώρων διαχειριζόμενων από την κοινότητα ή τη δημιουργία ομάδων αλληλοβοήθειας για

την αντιμετώπιση της ανεργίας, των εξώσεων ή της έλλειψης πρόσβασης σε βασικά αγαθά και πόρους, όπως το νερό, ο ηλεκτρισμός ή η βενζίνη.

Οι περισσότερες ομάδες που προωθούν αυτές τις πρωτοβουλίες διεκδίκησαν υποστήριξη από τη δημόσια διοίκηση με τους όρους της παροχής υλικών (πόρων, γης, κτηρίων, ενέργειας κ.ο.κ.) και/ή άυλων πόρων (επαγγελματικού και τεχνικού προσωπικού, διάχυσης κ.ο.κ.). Οι ομάδες υποστήριζαν ότι θέλουν να προσφέρουν δημόσιες υπηρεσίες μέσω μιας οργάνωσης βασισμένης στην κοινότητα και, συνεπώς, ότι αξίζουν τη δημόσια υποστήριξη. Ταυτόχρονα, φοβόνταν το ενδεχόμενο απώλειας της αυτονομίας τους από τη διοίκηση, καθώς και το να θεσμοποιηθούν από το τοπικό σύστημα πρόνοιας της πόλης. Από τη σκοπιά αυτή, οι προσπάθειές τους επικεντρώθηκαν στον μετασχηματισμό της σχέσης με τη διοίκηση προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης συνεργειών Δημοσίου-κοινότητας.

Στη Βαρκελώνη, όπως και σε άλλες πόλεις της Ισπανίας, η ανάδυση τοπικών κυβερνήσεων ενάντια στη λιτότητα διαμόρφωσε τις δυνατότητες για να διερευνηθούν τρόποι για την υλοποίηση τέτοιων μορφών συνεργασίας. Για τη διερεύνηση αυτών των τρόπων, το τεχνικό προσωπικό που εργαζόταν στους τομείς της κοινωνικής πολιτικής σε επίπεδο γειτονιάς έπαιξε ένα ρόλο-κλειδί, καθώς και η χρήση των υπαρχόντων μηχανισμών ήταν ένας τρόπος να ενσωματωθούν κάποιες πρωτοβουλίες βασισμένες στην παροχή υπηρεσιών. Ένα παράδειγμα ήταν η χρήση των σχεδίων ανάπτυξη της κοινότητας. Τα Σχέδια Κοινότητας εισήχθησαν κατά τη δεκαετία του '90 ως ένα εργαλείο για να προωθηθούν η ανάπτυξη της κοινότητας και η αναβάθμιση της ποιότητας ζωής στις γειτονιές (Blanco, 2009). Τέτοιου είδους σχέδια κοινότητας προωθούνται από τη διοίκηση, η οποία επιζητά υποστήριξη από τις τοπικούς οργανισμούς και άλλες οντότητες, οι οποίες εντάσσονται στο σχέδιο μέσω διαδικασιών συμμετοχής και στρατηγικού σχεδιασμού. Κάθε σχέδιο έχει έναν προϋπολογισμό στη διάθεσή του για να υλοποιήσει μέτρα, και αυτά τα μέτρα αποφασίζονται από κοινού με τις οντότητες, καταλήγοντας σε ένα στρατηγικό σχέδιο.

Στη γειτονιά της Μπαρτσελονέτας μια ομάδα γειτόνων δημιούργησε ένα δίκτυο για να προωθήσει την τοπική απασχόληση. Η ομάδα συγκέντρωσε τα βιογραφικά των άνεργων κατοίκων, προσέφερε υποστήριξη για να τα βελτιώσουν και τα διένειμε στις τοπικές εταιρείες. Η πρωτοβουλία βασίστηκε στην εθελοντική εργασία των γειτόνων που ενεπλάκησαν, γεγονός το οποίο έθεσε περιορισμούς σε ό,τι αφορά τον αντίκτυπο και το εύρος των στόχων της πρωτοβουλίας. Για να επιλυθεί αυτό το πρόβλημα, τεχνικό προσωπικό που απασχολούνταν στην κοινότητα της Μπαρτσελονέτας ενεπλάκη στο έργο, προωθώντας τη συμπερίληψη της πρωτοβουλίας σε ένα ευρύτερο πλαίσιο σχεδίου κοινότητας.

Η πρωτοβουλία, τελικά, έγινε ένα κέντρο υποστήριξης και πληροφόρησης για την απασχόληση στην Μπαρτσελονέτα, όπου η εθελοντική εργασία και η εργασία του τεχνικού προσωπικού συνδυάζονταν. Αλλά η ενσωμάτωση στο σχέδιο κοινότητας σήμαινε επίσης ότι η πρωτοβουλία θα μπορούσε να επηρεάσει ολόκληρη τη στρατηγική για τη γειτονιά. Διαφορετικοί οργανισμοί και θεσμοί της γειτονιάς υπέγραψαν μια σύμβαση απασχόλησης, αναπτύσσοντας ένα μοντέλο για την οικονομική ανά-

πτυξη. Η συμφωνία προωθούσε μια στρατηγική για την οικονομική ανάπτυξη που βασιζόταν στην προώθηση των οικονομικών δραστηριοτήτων οι οποίες συνδέονται με τη θάλασσα, βελτιώνοντας τις εργασιακές συνθήκες για τις τουριστικές δραστηριότητες και προωθώντας την κοινωνική και αλληλέγγυα οικονομία. Μια πρώτη πρωτοβουλία που προέκυψε από τη συμφωνία ήταν η δημιουργία ενός μπιτς μπαρ το οποίο θα παρέχει εκπαίδευση σε ανέργους, προσφέροντας τοπικά προϊόντα και καλλιεργώντας τα δίκτυα αλληλέγγυας οικονομίας. Σε αντίθεση με άλλες πρωτοβουλίες και προγράμματα, η ομάδα επικεφαλής της Συμφωνίας και η πρωτοβουλία για το μπιτς μπαρ εξαρτώνται από ομάδες γειτονιάς (Cano Hila – Pradel-Miquel, 2018).

Σε άλλες περιπτώσεις, η ανάπτυξη μορφών συνεργασίας έγινε μέσω πιο σύνθετων διαδικασιών, δίνοντας χώρο στην ανάπτυξη νέων εργαλείων. Αυτή είναι η περίπτωση για τη χρηματοδότηση των κοινωνικών κέντρων με έδρα την κοινότητα. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, νέα κοινωνικά κέντρα αναδύθηκαν σε διαφορετικές γειτονιές στην πόλη. Η ανάδυσή τους ανταποκρίθηκε σε αιτήματα πολιτών, που μέχρι τότε δεν είχαν ικανοποιηθεί, οι οποίοι ανέπτυξαν τα δικά τους σχέδια όταν η λιτότητα έκανε σαφές ότι καμία δημόσια δράση δεν θα λάμβανε χώρα. Αυτό περιλαμβάνει όχι μόνο τα παραδοσιακά κοινωνικά κέντρα, αλλά επίσης και τους ανοιχτούς δημόσιους χώρους, το καθεστώς διαχείρισης των οποίων τούς αναγνωρίζει ως χώρους για κοινωνική δραστηριότητα (το πιο αντιπροσωπευτικό παράδειγμα είναι οι κοινοτικοί κήποι). Σε κάποιες περιπτώσεις, αυτά τα κέντρα ήθελαν να παραμείνουν αυτόνομα και δεν απαίτησαν πόρους από τη διοίκηση. Εξαρτώνταν από την ικανότητά τους να βρουν χρηματοδότηση μέσω των συνδρομών μελών και άλλων οικονομικών δραστηριοτήτων, και μίσθωναν ή καταλάμβαναν χώρους. Σε άλλες περιπτώσεις, η ανάδυση του κέντρου ήταν το αποτέλεσμα μιας προηγούμενης διεκδίκησης: Οι γειτονιές διεκδικούσαν πόρους και υποστήριξη από τη διοίκηση, αλλά ήθελαν να παραμείνουν στο κέντρο της διαχείρισης. Ακόμα κι αν στη Βαρκελώνη υπήρχαν εργαλεία πολιτικής για μια διαχείριση Δημοσίου-κοινότητας των κοινωνικών κέντρων (Maria Victoria Sánchez Belando, 2015), νέα εργαλεία πολιτικής έπρεπε να δημιουργηθούν για να χωρέσουν σε αυτή τη τυπολογία κέντρων και για να εκπληρώσουν τα αιτήματα των γειτονιών. Αντί να επικεντρώνεται σε ad hoc λύσεις για να ανταποκριθεί σε αυτά τα αιτήματα, το δημοτικό συμβούλιο ανέπτυξε ένα εργαλείο πολιτικής, δίνοντας νομική κάλυψη στη διακυβέρνηση Δημοσίου-κοινότητας και δημιουργώντας ένα συγκεκριμένο κανάλι για τη χρηματοδότηση, αποφεύγοντας τον ανταγωνισμό μεταξύ κοινωνικών επιχειρήσεων και του ιδιωτικού τομέα. Το κλειδί σε αυτό το πλαίσιο είναι η αναγνώριση των υπαρχουσών κοινωνικών πρωτοβουλιών που λειτουργούν μέσω της βασισμένης στην κοινότητα διαχείρισης και η ρύθμιση της πρόσβασης τέτοιων πρωτοβουλιών σε δημόσιους πόρους. Αυτό το νέο εργαλείο πολιτικής, το οποίο ονομάζεται «Πρόγραμμα για την Κληρονομιά των Πολιτών για κοινοτική διαχείριση και χρήση» αναπτύχθηκε από το Γραφείο για τη Συμμετοχή και την Ενεργό Δημοκρατία, αλλά ενεπλάκησαν στην ανάπτυξή του επίσης οι βασισμένες στην κοινότητα πρωτοβουλίες, δίνοντας χώρο σε μια διαδικασία συμπαραγωγής οργάνων και εργαλείων πολιτικής (Ma. Victoria Sánchez Belando, 2018).

Ο συμμετοχικός προϋπολογισμός ως ένα εργαλείο για να χρηματοδοτούνται οι πρωτοβουλίες πολιτών

Η ανάπτυξη ενός σχεδίου για τον συμμετοχικό προϋπολογισμό ήταν στην ατζέντα της νέας τοπικής κυβέρνησης από την ανάδειξή της στην ηγεσία από το 2015, αλλά το σχέδιο για τον συμμετοχικό προϋπολογισμό δεν υλοποιήθηκε μέχρι το 2020.

Ο σχεδιασμός αυτού του εγχειρήματος επιτρέπει στους πολίτες να αποφασίσουν για σχέδια και επενδύσεις για καθένα από τα δέκα διαμερίσματα της πόλης. Οι ίδιοι οι πολίτες μπορούν να προτείνουν σχέδια και επενδυτικές πρωτοβουλίες, καθώς έχει διαμορφωθεί το πλαίσιο, έτσι ώστε οι πολίτες να μπορούν να συμμετέχουν στην κατάθεση προσφορών για τη διεκδίκηση πόρων. Τα αιτήματα που εντάχθηκαν στη διαδικασία του συμμετοχικού προϋπολογισμού περιλάμβαναν τις βελτιώσεις στις δημόσιες υποδομές, όπως, για παράδειγμα, στα σχολεία, τη βελτίωση και εξομάλυνση της λειτουργίας των μεταφορών ή τη βελτίωση του δημόσιου χώρου. Όμως, δημιούργησαν επίσης τις ευκαιρίες, έτσι ώστε διάφορες πρωτοβουλίες κοινότητας να μπορούν βρουν πόρους για νέα κτήρια ή υποδομές.

Η συνέλευση ανέργων της Πόρτα, στη γειτονιά της Πόρτα, στο Νόου Βάρις, δημιουργήθηκε μετά την οικονομική κρίση ως μια ομάδα υποστήριξης για τους άνεργους ανθρώπους. Αυτή η γειτονιά της εργατικής τάξης, η οποία μεγάλωσε κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 20ού αιώνα, υπέφερε από την αύξηση της ανεργίας, η οποία ήταν συνδεμένη με την οικονομική κρίση, και την επιδείνωση των συνθηκών ζωής των κατοίκων της. Ο κύριος στόχος της συνέλευσης ήταν να δημιουργήσει ένα σημείο συνάντησης για τους μακροχρόνια ανέργους, παρέχοντας στήριξη και συμβουλές αμοιβαίας υποστήριξης. Οι άνθρωποι που ενεπλάκησαν στη συνέλευση σύντομα ανέπτυξαν ενδιαφέρον για την αλληλέγγυα οικονομία και δημιούργησαν πρωτοβουλίες σε αυτή την κατεύθυνση (Pradel-Miquel et al., 2020). Στη συνέχεια, σε συνεργασία με άλλες τοπικές ενώσεις και οργανισμούς, ανέπτυξαν ένα φιλόδοξο σχέδιο με στόχο την αποκατάσταση της «Καν Βαλέντ (Can Valent)», μιας εγκαταλειμμένης φάρμας, η οποία παραμένει ακόμα στη γειτονιά περιβαλλόμενη από τον χώρο στάθμευσης. Η ιδέα ήταν να ανακαινιστεί αυτός ο χώρος και να δημιουργηθεί ένα κέντρο εκπαίδευσης συνδεμένο με τη γεωργία, ικανό να παράγει τροφή, ένα μικρό δάσος και ένας χώρος πρασίνου για θεραπευτικές δραστηριότητες. Αυτή η πρωτοβουλία θα βασιζόταν στην αλληλέγγυα οικονομία, δημιουργώντας ευκαιρίες για τους ανέργους ώστε να συμμετάσχουν στο εγχείρημα. Ωστόσο, ήταν δύσκολο να καταλήξουν σε συμφωνία με το δημοτικό συμβούλιο για τους όρους της χρηματοδότησης και της χρήσης του χώρου για την ανάπτυξή του. Μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων, προώθησαν μια πρόταση για ένα σχέδιο συμμετοχικού προϋπολογισμού, εξασφαλίζοντας εφτακόσιες χιλιάδες ευρώ για την ανάπτυξή του και για την εμπλοκή του τεχνικού προσωπικού το οποίο προσελήφθη από το δημοτικό συμβούλιο για να υλοποιήσει αυτό το σχέδιο.

Όπως γίνεται σαφές από το συγκεκριμένο παράδειγμα, ο συμμετοχικός προϋπολογισμός έχει επιτρέψει σε κάποιες πρωτοβουλίες να συνεχίσουν και να εξασφαλίσουν χρηματοδότηση και υποστήριξη διατηρώντας τον αυτοτελή χαρακτήρα τους και παραμένοντας βασισμένες στη δραστηριότητα των γειτόνων. Από την άλλη πλευρά, η εμπειρία του συμμετοχικού προϋπολογισμού πρέπει να αξιολογηθεί εκ νέου όταν η διαδικασία της υλοποίησής του ολοκληρωθεί το 2023. Εξάλλου, ολόκληρο το εγχείρημα επισκιά-

στηκε από την Covid-19, η οποία ανάγκασε το δημοτικό συμβούλιο να περικόψει τον προϋπολογισμό του προγράμματος για να καλύψει τις ανάγκες έκτακτων μέτρων για την αντιμετώπιση της πανδημίας. Ο προϋπολογισμός για το πρόγραμμα μειώθηκε από τα εβδομήντα πέντε εκατομμύρια ευρώ στα τριάντα εκατομμύρια.[2]

Συμπεράσματα

Η περίπτωση της Βαρκελώνης δείχνει ότι οι μακροχρόνιες διαδρομές συνεργασίας μεταξύ δημόσιας διοίκησης και κοινωνίας πολιτών έχουν δημιουργήσει μηχανισμούς και εργαλεία πολιτικής, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διαφορετικούς τρόπους για να διασφαλίσουν μορφές οριζόντιας διακυβέρνησης βασισμένης σε συνεργασίες μεταξύ του Δημοσίου και της κοινότητας. Με το νέο ρεύμα κινητοποιήσεων και την ανάδειξη μιας καινοτόμου ενάντια στη λιτότητα τοπικής κυβέρνησης, νέα εργαλεία πολιτικής δημιουργήθηκαν, επιτρέποντας την ανάμειξη των πολιτών στη διαμόρφωση πολιτικής και δημιουργώντας προϋποθέσεις για την καθιέρωση των πρωτοβουλιών της κοινότητας και την εμπλοκή τους στη διαχείριση. Στο ίδιο ρεύμα, παλαιότερα εργαλεία πολιτικής έχουν ανανεωθεί για να περιλαμβάνουν το νέο ρεύμα πρωτοβουλιών και συγκροτήσεων, που έχουν προκύψει λόγω της οικονομικής κρίσης. Σε ποιο βαθμό αυτό συμβάλλει στην ενδυνάμωση του μοντέλου της κυβέρνησης που βασίζεται σε συνεργασίες Δημοσίου-κοινότητας αποτελεί αντικείμενο εκτενέστερης ανάλυσης. Ο αντίκτυπος της πανδημίας στις πρωτοβουλίες της κοινότητας επίσης δικαιούται προσοχής, καθώς υπάρχουν αντιφατικές τάσεις. Από τη μια πλευρά, η πανδημία και οι πολιτικές απομόνωσης έχουν αποδυναμώσει τις κοινωνικές πρωτοβουλίες. Από την άλλη πλευρά, η ύπαρξη δικτύων υποστήριξης και αλληλεγγύης έχει βοηθήσει στο να αμβλυνθούν οι συνέπειες της πανδημίας και να αποφευχθεί ο περαιτέρω περιορισμός της συμμετοχής των πολιτών.

Τέλος, η περίπτωση της Βαρκελώνης δείχνει ότι η συμμετοχή στη δημόσια ζωή προχωρά πέρα από την τυπική συμμετοχή στις εκλογές ή μέσω συμμετοχικών διαδικασιών. Η αυτοοργάνωση των πολιτών και οι βασισμένες στην κοινότητα πρωτοβουλίες είναι επίσης μορφές πολιτικής συμμετοχής στην πόλη και μπορούν να βρουν μορφές σύνδεσης με επίσημες πολιτικές μέσα από τη διακυβέρνηση που συνδέεται με την κοινωνία (bottom-linked governance), διασφαλίζοντας ένα συνδυασμό διαχείρισης από την κοινότητα και προσφέροντας παράλληλα μια ανοιχτή, δημόσια υπηρεσία. Το παρόν κείμενο προσπάθησε να φωτίσει αυτή τη μορφή συμμετοχής, η οποία συχνά παραγνωρίζεται, όταν αναλύεται ο ρόλος των πολιτών στον αστικό μετασχηματισμό.

2. Βλ. https://ajuntament.barcelona.cat/participaciociutadana/ca/noticia/els-pressupostos-participatius-son-una-reivindicacio-historica-del-moviment-veinal-i-associatiu-de-la-ciutat_1077465 (τελευταία πρόσβαση: 10/2/2022)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Blackeley, G. (2005). "Local Governance and Local Democracy: The Barcelona Model," Local Government Studies 31 (2), σσ. 149–165.

Blanco, I. (2009). "Does a 'Barcelona Model' Really Exist? Periods, Territories and Actors in the Process of Urban Transformation," Local Government Studies 35 (3), σσ. 355–369, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1080/03003930902854289

Blanco, I. – León, M. (2017). "Social innovation, reciprocity, and contentious politics: Facing the socio-urban crisis in Ciutat Meridiana, Barcelona," Urban Studies 54 (9), σσ. 2.172–2.188, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1177/0042098016659044

Cano Hila, A. – Pradel-Miquel, M. (2018). "Barcelona: ¿hacia nuevas formas de institucionalización?" στο M. Pradel-Miquel – M. García Cabeza (επιμ.), El momento de la Ciudadanía: innovación social y gobernanza urbana. Los Libros de la Catarata, σσ. 101–122.

Capel, H. (2006). "De nuevo el Modelo Barcelona y el debate sobre el urbanismo barcelonés," Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales (Serie Documental de Geo Crítica) XI (629).

García Cabeza, M. – Cano-Hila, A.B. – Pradel-Miquel, M. (2020). "Social innovation in Southern European Cities: local governance and citizen practices – Spanish cities as an illustration," στο M. Pradel-Miquel – A.B. Cano-Hila – M. García Cabeza (επιμ.), Social Innovation and Urban Governance. Edward Elgar, σσ. 1–24.

García, M. (2008). "Barcelona: ciudadanos y visitants," στο M. Degen – M. García (επιμ.). La metaciudad: Barcelona, transformación de una metrópolis. Anthropos σσ. 97–113.

Monclús, F.-J. (2003). "The Barcelona model: and an original formula? From 'reconstruction' to strategic urban projects (1979–2004)," Planning Perspectives 18, σσ. 399–421, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1080/0266543032000117514

Montagut, T. – Vilà, G. – Chamorro, C. – Riutort, S. (2012). WP 4 The Local Welfare System in Barcelona: Core Ideas.

Moulaert, F. – Mehmood, A. – MacCallum, D. – Leubolt, B. (2017). Social Innovation as a Trigger for Transformations – The Role of Research. European Commission, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.2777/68949

Pradel-Miquel, M. – Cano-Hila, A.B. – García, M. (2020). Social innovation and urban governance: citizenship, civil society, and social movements. Edward Elgar Publishing, διαθέσιμο στο: http://cercabib.ub.edu/iii/encore/record/C__Rb2696989__Ssocial innovation and urban governance__Orightresult__U__X7?lang=cat&suite=def

Pradel-Miquel, M. – García Cabeza, M. (2021). "Policies and Policy Approaches in Cities," Companion to Urban and Regional Studies, σσ. 539–561, διαθέσιμο στο: https://doi.org/https://doi.org/10.1002/9781119316916.ch25

Sánchez Belando, M.V. (2015). "Las Políticas culturales de proximidad en el Paradigma

de la ciudad creativa: el caso del programa de centros cívicos en la ciudad de Barcelona," Política y Sociedad 52 (1), σσ. 125–152, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.5209/rev_POSO.2015.v1.n52.45431

Sánchez Belando, M. V. (2018). "Governing the Socio-Cultural Field of the City from the Bottom-up. Potential and Limits of Community-Management in the Case of Barcelona," XIX ISA WORLD CONGRESS OF SOCIOLOGY. Τορόντο, Καναδάς (15–21/7/2018), σελ. 25.

Swyngedouw, E. – Moulaert, F. – Rodriguez, A. (2005). "'The World in a Grain of Sand': Large-Scale Urban Development Projects and the Dynamics of 'Glocal' Transformations," στο F. Moulaert – A. Rodriguez – E. Swyngedouw (επιμ.). The Globalized city: Economic Restructuring and Social Polarisation in European Cities. Oxford University Press.

Vaiou, D. – Kalandides, A. (2017). "Practices of solidarity in Athens: reconfigurations of public space and urban citizenship," Citizenship Studies 21 (4), σσ. 440–454, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1080/13621025.2017.1307605

16

FemMap Project:
Η προσπάθειά μας να φωτίσουμε τη γυναικεία όψη μιας αθηναϊκής γειτονιάς

Εισηγήτρια:

Δανάη Λιοδάκη,
Ινστιτούτο Περιφερειακής Γεωγραφίας της Λειψίας / Leibniz Institute for Regional Geography, Leipzig, Germany

Εισαγωγή: Κάποιες πληροφορίες

Αυτό το σύντομο κείμενο παρουσιάζει το εγχείρημα FemMap. Πρόκειται για ένα εγχείρημα που θέτει στο επίκεντρο τη γυναικεία ενδυνάμωση και την ορατότητα των γυναικών στον δημόσιο χώρο, χρησιμοποιώντας τη μέθοδο της φεμινιστικής εναλλακτικής ωςαρτογράφησης (counter-mapping) ως βασικό εργαλείο για να επιτύχει τους στόχους του. Το αναφερόμενο έργο σχεδιάστηκε από τον Δεκέμβριο του 2019 ως τον Φεβρουάριο του 2020 και πραγματοποιήθηκε από τον Φεβρουάριο του 2020 ως τον Ιούνιο του 2020. Όπως ήταν αναπόφευκτο, το έργο επηρεάστηκε από την πανδημία της Covid-19 με τρόπους που θα παρουσιάσουμε παρακάτω. Ήταν ένα έργο που σχεδιάστηκε και πραγματοποιήθηκε υπό την εποπτεία της συγγραφέως, σε συνεργασία με μία ομάδα τεσσάρων νέων γυναικών δημιουργικών επαγγελματιών και με τη συμβολή αρκετών δημιουργικών ομάδων που ανήκουν στην αθηναϊκή δημιουργική σκηνή, οι οποίες συνεργάστηκαν μαζί μας και συνεισέφεραν αρκετή γνώση και εξειδίκευση στο εγχείρημα. Κάποιοι και κάποιες εξ αυτών αναφέρονται ονομαστικά παρακάτω. Το βασικό αποτέλεσμα του έργου ήταν η παραγωγή ενός ψηφιακού χάρτη, δημιουργημένου από τις γυναίκες συμμετέχουσες, ο οποίος είναι ακόμα διαθέσιμος διαδικτυακά. Το συνολικό εγχείρημα υποστηρίχτηκε από το πρόγραμμα του ιδρύματος Robert Bosch Institute «START – Create Cultural Change».

Μπορεί ένας χάρτης να αποτυπώσει τη γυναικεία εμπειρία της πόλης;

Το έργο FemMap επιχείρησε να ασχοληθεί κυρίως με το ζήτημα της ορατότητας των γυναικών στον αστικό δημόσιο χώρο. Το ζήτημα του φύλου και του πώς εγγράφεται στη χωρική διάσταση της καθημερινής ζωής είναι ένα θέμα το οποίο έχει μελετηθεί ευρέως από φεμινίστριες γεωγράφους τις περασμένες δεκαετίες. Η Ντορίν Μάσεϊ (Doreen Massey), ήδη το 1994, αναδεικνύει σχέσεις αποκλεισμού και υποταγής των γυναικών και των θηλυκοτήτων στον δημόσιο χώρο (Massey, 1994, σελ. 185). Οι κοινωνικές διαστάσεις του φύλου σε σχέση με τον χώρο έχουν συνδεθεί με δίπολα όπως εσωτερικό/εξωτερικό, ιδιωτικό/δημόσιο, αγροτικό/αστικό, συναισθηματικό/ορθολογικό, αναπαραγωγή/παραγωγή, με τον δεύτερο πόλο, που συνδέεται με την αρρενωπότητα, να φέρει πάντα μία θετική συμπαραδήλωση (Vaiou, 1992). Υπ' αυτή την έννοια, ο δημόσιος χώρος είναι συνήθως ένας τόπος αποκλεισμού των γυναικών. Αυτός ο αποκλεισμός παράγεται διαλογικά, αλλά έχει επίσης πρακτικές συνέπειες, οι οποίες δυσχεραίνουν την καθημερινή ζωή των γυναικών στην πόλη. Παραδείγματα τέτοιων πρακτικών θεμάτων είναι ο κακός φωτισμός –που αυξάνει τον κίνδυνο για τις γυναίκες όταν περπατούν τη νύχτα–, τα κατεστραμμένα πεζοδρόμια –που επηρεάζουν κυρίαρχα την καθημερινότητα των γυναικών και των παιδιών–, ο σχεδιασμός της πόλης για τα αυτοκίνητα –ενώ οι γυναίκες οδηγούν λιγότερο–, η απουσία δημόσιων τουαλετών –που οι γυναίκες χρειάζονται πιο συχνά– και άλλα.

Παράλληλα, με αυτές τις σκέψεις, αναζήτησα τρόπους να προσεγγίσω αυτά τα θέματα με πρακτικό και διαλογικό τρόπο. Ο πιο διαδεδομένος τρόπος για να αναπαρασταθεί μια πόλη, οι κόμβοι και οι διαδρομές της, τα τοπόσημα και η ατμόσφαιρά της είναι, βέβαια, οι χάρτες. Σε αυτό το σημείο, άρχισα να αναρωτιέμαι αν μπορεί

ένας χάρτης να αναδείξει τη γυναικεία εμπειρία και την πρόσληψη της πόλης. Πόσο αντικειμενικοί είναι οι χάρτες; Αν και η χαρτογραφία συνήθως περιγράφεται ως μια τεχνική, αντικειμενική πρακτική, η πρόσφατη βιβλιογραφία για την κριτική χαρτογραφία υποστηρίζει ότι αυτή είναι μια ισχυρά αμφισβητούμενη προσέγγιση (Crampton – Krygier, 2005).

Σύμφωνα με τους κριτικούς γεωγράφους, οι χάρτες είναι ενεργοί, παράγουν πραγματικότητα αντί απλώς να την αναπαριστούν. Καθώς η χαρτογραφία έχει υπάρξει τα τελευταία εκατό χρόνια μια πρακτική των ισχυρών (τάξης, φύλου, φυλής κ.ο.κ.), οι χάρτες αναπαριστούν –και αναπαράγουν– τις πόλεις σύμφωνα με τις ανάγκες και τους στόχους. Με αυτό τον τρόπο, κανένας χάρτης δεν είναι αντικειμενικός, αλλά όλοι αναπαριστούν μία εικόνα της πόλης, αυτή την οποία οι παραγωγοί τους επιθυμούν να προωθήσουν. Υπ' αυτή την έννοια, η εναλλακτική χαρτογράφηση και οι πρακτικές της συλλογικής χαρτογράφησης ή της χαρτογράφησης της κοινότητας μπορούν να σκιαγραφήσουν εναλλακτικές προσεγγίσεις για την πόλη με έναν τρόπο που μπορεί να κάνει μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα ορατή στον δημόσιο χώρο. Η χαρτογράφηση της κοινότητας έχει χρησιμοποιηθεί ως μέθοδος ενδυνάμωσης περιθωριοποιημένων και καταπιεσμένων κοινωνικών ομάδων και μπορεί να παρέχει ένα εργαλείο για να εκφράσουν τον εαυτό τους στα θέματα της πόλης (Perkins, 2007). Η χαρτογράφηση και η ψηφιακή χαρτογράφηση έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί σε φεμινιστικά εγχειρήματα, με διαφορετικούς τρόπους (Fileborn, 2021). Σε κάθε περίπτωση το έργο FemMap Project είχε σκοπό να προχωρήσει πέρα από τους τρόπους που οι γυναίκες αντιμετωπίζουν τον αποκλεισμό τους από τον δημόσιο χώρο και να ασχοληθεί με δημιουργικές μεθόδους. Τέτοιες πρακτικές, όπως η συλλογική, κοινοτική ή εναλλακτική χαρτογράφηση, αποβλέπουν στην αλλαγή της πρόσληψης ενός χώρου και, κατά συνέπεια, στην αλλαγή του χώρου ως τέτοιου. Μπορούν να επερωτήσουν αυτό που αναπαρίσταται σε ένα χάρτη, καθώς επίσης και τον τρόπο που αναπαρίσταται, και να αλληλεπιδράσουν με δημιουργικές μεθόδους. Τέτοιες πρακτικές, όπως η συλλογική, κοινοτική ή εναλλακτική χαρτογράφηση, αποσκοπούν να αλλάξουν την πρόσληψη ενός χώρου και του τρόπου με τον οποίο αλλάζουν τον χώρο αυτόν καθαυτόν. Μπορούν να επερωτήσουν αυτό που αναπαρίσταται στον χάρτη, καθώς επίσης και τον τρόπο που αυτό αναπαρίσταται, δηλαδή το περιεχόμενο, τη μορφή και τον τρόπο του «παραδοσιακού» χάρτη.

Έχοντας όλα αυτά υπόψη μου, αποφάσισα να σχεδιάσω και να υλοποιήσω ένα έργο που απέβλεπε κυρίως στο να δημιουργήσει έναν εναλλακτικό χάρτη από γυναίκες. Με αυτό τον τρόπο σκόπευα να αλλάξω την αφήγηση του μελετώμενου τόπου και να βοηθήσω τις γυναίκες συμμετέχουσες να ενδυναμώσουν τον εαυτό τους, να αγκαλιάσουν τον δημόσιο χώρο της γειτονιάς και να δημιουργήσουν δεσμούς αλληλεγγύης μεταξύ τους. Αυτός ο γυναικείος χάρτης θα έπρεπε να παραχθεί συλλογικά από γυναίκες του μελετώμενου χώρου και θα ήταν επίσης δημιουργικός, καλλιτεχνικός, συναισθηματικός χάρτης, διαμορφωμένος κυρίως από καλλιτεχνικά έργα-σχόλια που οι γυναίκες συμμετέχουσες θα δημιουργούσαν για να εκφράσουν τον εαυτό τους για τα θέματα γειτονιάς. Έτσι, το FemMap Project ξεκίνησε με ένα ερώτημα: Ποιος φτιάχνει τους χάρτες; Και προσπάθησε να δώσει μια απάντηση: Εμείς φτιάχνουμε τους χάρτες.

europe
direct
City of Athens

Η γειτονιά μας και οι ομάδες των συμμετεχουσών

Η περιοχή στην οποία διαλέξαμε να δουλέψουμε ήταν μια περιοχή που ορίστηκε από την πλατεία Βικτωρίας, την πλατεία Αμερικής και την πλατεία Κυψέλης. Αυτή η περιοχή είναι μία από τις πιο αντιφατικές γειτονιές στο κέντρο της Αθήνας, παρηκμασμένη και σε κάποιες περιπτώσεις επικίνδυνη για τις γυναίκες· ωστόσο, την ίδια στιγμή, είναι μια περιοχή με πολλούς κατοίκους και συμπεριληπτική. Αυτή η περιοχή ήταν μια γειτονιά υψηλού κύρους, η οποία σταδιακά παρήκμασε και άλλαξε ο χαρακτήρας της. Παράλληλα, το ποσοστό των μεταναστών που ζουν στην περιοχή αυξήθηκε. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων ετών, η περιοχή απέκτησε μια μερίδα νέων κατοίκων, νέων δημιουργικών επαγγελματιών που μετακόμισαν στη γειτονιά εξαιτίας των χαμηλών ενοικίων, οι οποίοι άλλαξαν τον χαρακτήρα της ξανά. Αξίζει να αναφερθεί ότι οι ακαδημαϊκοί/ες έχουν ξεχωρίσει αυτή την περιοχή ως ένα παράδειγμα ενσωμάτωσης στο οποίο η συνύπαρξη των γυναικών και τα γυναικεία δίκτυα έχουν παίξει καθοριστικό ρόλο (Kalandides – Vaiou, 2012).

Σήμερα, μπορούμε να αναγνωρίσουμε τρεις διαφορετικές κοινωνικές ομάδες γυναικών, οι οποίες ζουν και δρουν στην περιοχή: τις παλιότερες κατοίκους, οι οποίες χαρακτηρίζονται από νοσταλγία για τις παλιές μέρες της ακμής της περιοχής, τις γυναίκες μετανάστριες, που προσπαθούν να ενσωματωθούν στη γειτονιά, και τις νέες δημιουργικές γυναίκες που έχουν μετακομίσει στη γειτονιά τα τελευταία χρόνια και που προσπαθούν να κατανοήσουν την ιστορία της γειτονιάς και να την αγκαλιάσουν. Αυτές ήταν οι κοινωνικές ομάδες στις οποίες απευθυνθήκαμε, μέσα από υπάρχουσες ομάδες και συλλογικότητες και μέσα από τις δικές μας επαφές, καθώς οι περισσότερες από εμάς ζούμε στην περιοχή. Το έργο απέβλεπε στην ενδυνάμωση των γυναικών, στη δημιουργική τους έκφραση σε θέματα δημόσιου χώρου και στη συμπερίληψη των γυναικών διαφορετικών ηλικιών και διαφορετικών χωρών προέλευσης. Προσπαθήσαμε να δημιουργήσουμε ένα χώρο για διαγενεακή και διαπολιτισμική ανταλλαγή μεταξύ γυναικών και να συνεχίσουμε την παράδοση της γειτονιάς στην ενσωμάτωση και τη συμπερίληψη μέσω γυναικείων δικτύων.

Τον Δεκέμβριο του 2019 συγκροτήσαμε τη δημιουργική μας ομάδα και ξεκινήσαμε να σχεδιάζουμε την εφαρμογή του έργου. Προσεγγίσαμε προϋπάρχουσες ομάδες και συλλογικότητες γυναικών με διαφορετικές ηλικίες και χώρες καταγωγής, και επίσης χρησιμοποιήσαμε άλλους τρόπους επικοινωνίας για να συγκροτήσουμε την ομάδα των συμμετεχουσών. Αξιοποιήσαμε το δίκτυό μας στη γειτονιά και κάναμε ένα ανοιχτό κάλεσμα με επικοινωνία «στόμα με στόμα». Το ανοιχτό μας κάλεσμα προσκάλεσε όλες τις γυναίκες και τις θηλυκότητες, που ζουν, εργάζονται και συχνάζουν στην περιοχή, ανεξάρτητα από την ηλικία και την καταγωγή τους, να συμμετάσχουν στην προσπάθεια μας να φωτίσουμε τη θηλυκή όψη της γειτονιάς μας.

Παρουσίαση των δράσεων του έργου

Στις αρχές του 2020 μια ομάδα συμμετεχουσών συγκροτήθηκε και τον Φεβρουάριο του 2020 ξεκινήσαμε τις πρώτες μας συναντήσεις. Αρχικά, κάναμε ανοιχτές συνα-

ντήσεις γνωριμίας, με σκοπό να συστήσουμε τις συμμετέχουσες και άλλα άτομα που ενδιαφέρονταν στα θέματα που προσεγγίζαμε. Κάναμε επίσης κάποιες ακαδημαϊκές διαλέξεις για τη χαρτογραφία και για τη σχέση μεταξύ φύλου και πόλης. Τέτοιες διαλέξεις έγιναν από τους συνεργάτες μας, το Εργαστήριο για τα Αστικά Κοινά και την ερευνητική ομάδα «Φύλο και Χώρος» του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου Αθηνών. Κατά τη διάρκεια αυτών των συναντήσεων, οι συμμετέχουσες εξοικειώθηκαν με τα θέματα που διακυβεύονταν και συμμετείχαν σε ζωηρές παρουσιάσεις και συζητήσεις για το θεωρητικό πλαίσιο για το έργο. Κάποιες συμμετέχουσες ήταν πολύ περισσότερο εξοικειωμένες με τέτοιες συζητήσεις από άλλες, ωστόσο έγινε εμφανές από την αρχή ότι η συνύπαρξη τόσο διαφορετικών γυναικών θα ήταν ιδιαίτερα ωφέλιμη για όλες.

Το δεύτερο βήμα ήταν η εφαρμογή των εργαστηρίων που στόχευαν να αποκαλύψουν τα ειδικά ζητήματα των γειτονιών και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους. Κατά τη διάρκεια αυτών των εργαστηρίων, οι συμμετέχουσες εξέφρασαν τις προσωπικές τους απόψεις για τα θέματα της γειτονιάς. Μέσα από αυτά τα εργαστήρια εντόπισαν ένα συγκεκριμένο σημείο στην περιοχή, στο οποίο θα δημιουργούσαν στη συνέχεια ένα μικρό καλλιτεχνικό έργο-σχόλιο. Το πρώτο βήμα για την υλοποίηση αυτού του στόχου ήταν ένα εργαστήριο αισθητηριακής χαρτογράφησης εξωτερικού χώρου, το οποίο σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε σε συνεργασία με τους συνεργάτες μας Urban Dig Project. Κατά τη διάρκεια αυτού του εργαστηρίου, οι συμμετέχουσες περπάτησαν ελεύθερα και ως ομάδα σε όλη τη γειτονιά και μαζί φτιάξαμε ένα χάρτη των συναισθημάτων και των αισθήσεων, που βίωσαν οι συμμετέχουσες καθώς περπατούσαν.

Αφού τελείωσε ο περίπατός μας, με βάση τις σημειώσεις μας συζητήσαμε μεταξύ μας και ανακαλύψαμε πολλές ομοιότητες. Μνήμες, ιστορίες και προσωπικές εμπειρίες επίσης αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου, τις οποίες μοιραστήκαμε μεταξύ μας.

Μετά το εργαστήριο αισθητηριακής χαρτογράφησης, σχεδιάσαμε και εφαρμόσαμε ένα εργαστήριο συλλογικής χαρτογράφησης σε συνεργασία με τους συνεργάτες μας COMMONSPACE Coop. Κατά τη διάρκεια του εργαστηρίου, οι συμμετέχουσες μοιράστηκαν τα συναισθήματά τους αναφορικά με συγκεκριμένους τόπους στη γειτονιά, τις διαδρομές που ακολουθούν, ιστορίες και εμπειρίες για αυτές. Με ένα δημιουργικό, πρακτικό τρόπο και καθώς δημιουργούνταν μια παιγνιώδης ατμόσφαιρα μεταξύ των συμμετεχουσών με την καθοδήγηση των αρχιτεκτονισσών που συντόνιζαν το εργαστήριο, δημιουργήθηκε ένας τρισδιάστατος χάρτης βασισμένος στα όσα μοιράστηκαν μέσα στη διαδικασία οι συμμετέχουσες.

Έπειτα από αυτά τα δύο εργαστήρια, οι συμμετέχουσες συνειδητοποίησαν ότι ένας χάρτης μπορεί επίσης να περιλαμβάνει πιο αφηρημένες, προσωπικές, συναισθηματικές πληροφορίες σε σχέση με ό, τι περίμεναν. Οι περισσότερες από τις συμμετέχουσες, πριν ξεκινήσουν να εμπλέκονται στο έργο, θεωρούσαν ότι ένας χάρτης δείχνει ένα μέρος «έτσι όπως είναι», και σταδιακά συνειδητοποίησαν ότι υπάρχουν πολλά πράγματα που οι άνθρωποι επιλέγουν –ή όχι– να αποτυπώσουν σε ένα χάρτη,

σε σχέση με την κοινωνική δύναμη και τις πολιτικές στοχεύσεις. Επίσης, συμπέραναν ότι η δική τους εμπειρία της γειτονιάς ήταν αρκετά σημαντική για να εκφραστεί και να αποτυπωθεί σε ένα χάρτη. Τέλος, επέλεξαν ένα συγκεκριμένο σημείο στη γειτονιά, για το οποίο ήθελαν να κάνουν το καλλιτεχνικό τους έργο-σχόλιο.

Το επόμενο μέρος του έργου ήταν τα καλλιτεχνικά εργαστήρια. Κατά τη διάρκεια αυτών των εργαστηρίων, δουλέψαμε σε μικρότερες, πιο συμπεριληπτικές ομάδες πάνω στα καλλιτεχνικά έργα-σχόλια των συμμετεχουσών. Οι συμμετέχουσες μπορούσαν να διαλέξουν μεταξύ εικαστικών τεχνών, θεάτρου και δημιουργικής γραφής, και με την καθοδήγηση των καλλιτεχνών θα δημιουργούσαν το δικό τους καλλιτεχνικό έργο-σχόλιο, το οποίο θα συμπεριλαμβανόταν στον γυναικείο χάρτη. Αρχίσαμε με τα εργαστήρια των εικαστικών τεχνών, όπου οι συμμετέχουσες ξεκίνησαν να δουλεύουν πάνω στις δικές τους δημιουργίες. Οι συμμετέχουσες οι οποίες δεν ήταν εξοικειωμένες με τις μεθόδους των οπτικών τεχνών δούλεψαν με ενθουσιασμό την τεχνική του κολλάζ. Ενώ στην αρχή ήταν επιφυλακτικές, αισθάνθηκαν εύκολα απελευθερωμένες και ξεκίνησαν να δημιουργούν μικρά έργα Τέχνης. Αρκετές από αυτές ασχολήθηκαν με θέματα της γειτονιάς, όπως ο πυκνός πληθυσμός, η έλλειψη πράσινων χώρων, η μόλυνση και άλλα.

Δυστυχώς, αυτή ήταν η περίοδος κατά την οποία ξέσπασε η πανδημία Covid-19 στην Ελλάδα και ανακοινώθηκε η πρώτη καραντίνα. Έπρεπε να σταματήσουμε τις συναντήσεις μας και τα εργαστήριά μας στον φυσικό χώρο του «Victoria Square Project». Σε μια περίοδο απομόνωσης και κοινωνικής απόγνωσης, αποφασίσαμε να συνεχίσουμε το έργο μας ψηφιακά και να προσπαθήσουμε να κρατήσουμε τις συμμετέχουσες συνδεμένες. Συνεπώς, τα εργαστήρια δημιουργικής γραφής πραγματοποιήθηκαν ψηφιακά. Δίνοντας συγκεκριμένες οδηγίες και κάνοντας συγκεκριμένες αναθέσεις, ζητήσαμε από το ψηφιακό μας κοινό να γράψει μια σύντομη ιστορία για ένα σημείο της γειτονιάς, η οποία επρόκειτο να προστεθεί στον ψηφιακό μας χάρτη. Οι ιστορίες είχαν γυναίκες πρωταγωνίστριες και τα θέματα τα οποία προσεγγίζονταν αφορούσαν τη γυναικεία φιλία, τη γυναικεία ενδυνάμωση, ισχυρά γυναικεία σύμβολα που συνδέονται με τη γειτονιά και άλλα.

Όταν οι περιορισμοί της πανδημίας άρθηκαν μερικώς, αποφασίσαμε να συνεχίσουμε με το σύνολο των τελευταίων εργαστηρίων, τα οποία βασίζονταν στο θέατρο. Αυτά τα εργαστήρια πραγματοποιήθηκαν σε εξωτερικό χώρο, έτσι ώστε να είναι όσο ασφαλή γίνεται. Από τις συμμετέχουσες ζητήθηκε να διαβάσουν και να επιλέξουν μεταξύ υπαρχόντων θεατρικών μονολόγων. Τότε, βασισμένες στους μονολόγους που επέλεξαν, μοιράστηκαν μια προσωπική ιστορία που τις συνέδεε με τη γειτονιά. Κατόπιν, οι συμμετέχουσες τράβηξαν φωτογραφίες στη γειτονιά για να δημιουργήσουν ένα μικρό εικονογραφημένο σενάριο (storyboard) για την ιστορία τους. Στο τέλος, ηχογράφησαν την ιστορία τους. Αυτό το ηχητικό μαζί με το εικονογραφημένο σενάριο (storyboard) έγιναν μέρη του γυναικείου χάρτη. Οι ιστορίες ήταν καθημερινές εμπειρίες των νέων γυναικών στη γειτονιά. Κάποιες συμμετέχουσες μίλησαν για την πρώτη τους επίσκεψη στη γειτονιά, ενώ άλλες για τις εμπειρίες τους από τα παιδικά τους χρόνια στη γειτονιά.

Όπως ήταν προγραμματισμένο, όταν τα εργαστήρια ολοκληρώθηκαν, συγκεντρώσαμε όλα τα καλλιτεχνικά έργα-σχόλια των συμμετεχουσών. Σε συνεργασία με τους συνεργάτες μας Sociality Coop, δημιουργήσαμε έναν ψηφιακό χάρτη που, τη στιγμή που γράφεται αυτό το κείμενο, είναι ακόμα διαθέσιμος online: www.femmap.gr. Αυτός ο εναλλακτικός χάρτης περιλαμβάνει συναισθήματα, αισθήσεις, αναμνήσεις και είκοσι οχτώ καλλιτεχνικά έργα-σχόλια –το καθένα φτιαγμένο για ένα συγκεκριμένο μέρος στη γειτονιά– τα οποία δημιουργήθηκαν μέσα από τα καλλιτεχνικά εργαστήρια του έργου. Ο χρήστης/χρήστρια του ψηφιακού χάρτη μπορεί να ακούσει θεατρικά ηχητικά, να δει τα έργα εικαστικής τέχνης ή να διαβάσει τις μικρές ιστορίες που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του έργου. Προπάντων, ο χάρτης είναι διαδραστικός, δίνει στους χρήστες και στις χρήστριες τη δυνατότητα να προσθέσουν συγκεκριμένα σχόλια ή εμπειρίες, ή ακόμα ένα νέο καλλιτεχνικό σχόλιο για την περιοχή που αναπαριστά.

Συμπεράσματα: Δημιουργώντας μια συμπεριληπτική κοινότητα γυναικών που συγκεντρώνονται γύρω από ένα χάρτη

Μέσα από την υλοποίηση του έργου καταλάβαμε πολλά για τις γυναίκες και για τη σχέση τους με την πόλη, καθώς επίσης και για τη γειτονιά αυτή καθαυτή. Πολλές γυναίκες εξέφρασαν την ύπαρξή τους στον δημόσιο χώρο ως μια εμπειρία γεμάτη φόβο, συνδέοντάς τη με την πολιτική της υποβάθμισης του δημόσιου χώρου. Όλες ανέφεραν πρακτικά ζητήματα που τις κάνουν να αισθάνονται αποκλεισμένες από τον δημόσιο χώρο της γειτονιάς, όπως ο κακός φωτισμός, τα κατεστραμμένα πεζοδρόμια και άλλα. Επίσης, φαντάστηκαν τον αστικό χώρο ως πιο συμπεριληπτικό, λιγότερο εχθρικό, πιο πράσινο, καθαρότερο κ.ο.κ. Οι κοινές τους εμπειρίες σε αυτά τα θέματα, αν και αρνητικές και συχνά τραυματικές, συνέδεσαν τις συμμετέχουσες μεταξύ τους, ανεξάρτητα από την ηλικία και τη χώρα καταγωγής τους.

Συνολικά, μέσα από την κοινή γυναικεία τους ταυτότητα, οι γυναίκες μπόρεσαν να συνδεθούν η μία με την άλλη και να δημιουργήσουν μια συμπεριληπτική ατμόσφαιρα. Συνδημιούργησαν έναν ασφαλή χώρο όπου όλες μπορούσαν να μοιραστούν τις εμπειρίες, ακόμα και πραγματικά προσωπικές ιστορίες. Καλλιέργησαν ατμόσφαιρα αλληλεγγύης μεταξύ τους και μεταξύ των γυναικών διαφορετικών ηλικιών και χωρών καταγωγής. Μέσα από το συνολικό έργο όλες οι συμμετέχουσες επικεντρώθηκαν σε θετικά συναισθήματα κατανόησης. Τέλος, δημιούργησαν μια κοινή θετική αίσθηση σχετικά με τη γειτονιά. Αν και τα προβλήματα και οι δυσκολίες υπογραμμίστηκαν, η γειτονιά αναδείχτηκε ως μια ζωντανή περιοχή, γεμάτη ζωή και με μια μακρά ιστορία. Σε αυτό η συμβολή των μεγαλύτερων σε ηλικία συμμετεχουσών ήταν αποφασιστική, καθώς φώτισαν μια διαφορετική περίοδο της γειτονιάς. Την ίδια στιγμή, οι νεότερες συμμετέχουσες μοιράστηκαν τις νέες τους εμπειρίες, αποδεικνύοντας ότι η γειτονιά είναι ακόμα δραστήρια και ζωντανή.

Αυτός ο ασφαλής χώρος αλληλεγγύης λειτουργούσε επίσης ως ένα κίνητρο για δημιουργικότητα, και αντίστροφα, η συλλογική δημιουργικότητα έκανε τις γυναίκες να είναι πιο ανοιχτές η μία προς την άλλη και μεταξύ τους. Αν και στην αρχή αρκετές

συμμετέχουσες δεν είχαν μεγάλη αυτοπεποίθηση σε σχέση με τις καλλιτεχνικές τους ικανότητες, οι συνεργάτες του έργου και οι άλλες συμμετέχουσες δημιούργησαν μια ατμόσφαιρα ενθάρρυνσης, που βοήθησε τις συμμετέχουσες να ξεδιπλώσουν την καλλιτεχνική τους διάθεση. Η ομάδα FemMap Project έγινε ένα φροντιστικό περιβάλλον που έπαιξε ένα ρόλο στην ενσωμάτωση των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων οι οποίες συμμετείχαν. Οι γυναίκες ενδυναμώθηκαν, ώστε να εκφράσουν τα συναισθήματά τους για τον δημόσιο χώρο και για τη γειτονιά τους μέσα από τη δημιουργία μιας ετερογενούς κοινότητας βασισμένης στη θηλυκή ταυτότητα. Το αποτέλεσμα αυτού του έργου, ο χάρτης που συνδημιουργήσαμε, είναι ένα παράδειγμα δημιουργικής συλλογικής χαρτογράφησης. Είναι ένας χάρτης γεμάτος συναισθήματα, προσωπικές εμπειρίες και καλλιτεχνική έκφραση, πάντα ανοιχτός στην αλλαγή και στην αλληλεπίδραση. Αυτός ο χάρτης επιχείρησε να δείξει ότι δεν υπάρχει μόνο ένας τρόπος για να αποτυπωθεί η εμπειρία μιας γειτονιάς και ότι έχουμε πολλά να μάθουμε, αν αποκαλύψουμε τη γυναικεία/θηλυκή οπτική της πόλης. Το FemMap ήταν μια εναλλακτική πρόσληψη της πόλης της Αθήνας και της μελετώμενης γειτονιάς, σε αναμονή για πολλές άλλες στο μέλλον.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Crampton, J. – Krygier, J. (2005). "An Introduction to Critical Cartography," ACME: An International Journal for Critical Geographies 4 (1), σσ. 11–33, διαθέσιμο στο: https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/723

Fileborn B. (2021). Digital mapping as feminist method: critical reflections (ποιοτική έρευνα) (Ιούλιος 2021), διαθέσιμο στο: doi:10.1177/14687941211028797

Kalandides A. –, Vaiou D. (2012). "'Ethnic' neighborhoods? Practices of belonging and claims to the city," European Urban and Regional Studies (2012) 19 (3), σσ. 254–266, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1177/0969776412438328

Massey, D. (1994). Space, place and gender. Μινεάπολη: University of Minnesota Press.

Perkins, C. (2007). "Community Mapping," The Cartographic Journal 44 (2), σσ. 127-137, διαθέσιμο στο : https://doi.org/10.1179/000870407X213440

Vaiou, D. (1992). "Gender Divisions in Urban Space: Beyond the rigidity of dualist classifications," Antipode 24, σσ. 247–262, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1111/j.1467–8330.1992.tb00446.x

ΘΕΜΑΤΙΚΗ V

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ, ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑΤΙΚΗ ΑΛΛΑΓΗ

17 Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και το περιβαλλοντικό ερώτημα: Εισαγωγικό σημείωμα
Γιώργος Βελεγράκης

18 Συμμετοχή της κοινότητας στη διαχείριση κρίσεων και στις διασώσεις: μια τοπική προσαρμογή του ανθρώπινου περιβάλλοντος στην κλιματική αλλαγή
Ζουλιά ντε Σαμπράν, Νίνα Πορέ, Φρεντερίκ Λαμί

19 Συμμετοχικό Μέλλον: Σχετικά με την αναγκαιότητα των συμμετοχικών παιδαγωγικών πρακτικών της αρχιτεκτονικής στο πλευρό των ευάλωτων κοινοτήτων
Μέριλ Σινέους

20 Η συμβολή του τεκμηριωμένου σχεδιασμού και της έρευνας στον συμμετοχικό σχεδιασμό για τη δημιουργία πράσινων υποδομών και NBS
Αγγελική Παρασκευοπούλου

21 Συγκριτική επισκόπηση των διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης στα Περιφερειακά Σχέδια για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή: μία ευκαιρία συμμετοχικής διακυβέρνησης
Κανελλοπούλου Γεωργία, Μπόικος Ηλίας

22 Συμμετοχή και ισότητα στον ανθεκτικό σχεδιασμό
Νικόλ Λάμπρου

17

Ο συμμετοχικός σχεδιασμός και το περιβαλλοντικό ερώτημα:
Εισαγωγικό σημείωμα

Εισηγητής:

Γιώργος Βελεγράκης,
COMMONSPACE, Διδάσκων ΔΠΜΣ «Science, Technology, Society — Science and Technology Studies», ΙΦΕ ΕΚΠΑ

Σχεδόν από την αρχή της σύγχρονης περιβαλλοντικής συζήτησης και προβληματικής, η συμμετοχή του κοινού, τόσο στο επίπεδο της πληροφόρησης όσο και στο επίπεδο της λήψης αποφάσεων και του πιθανού σχεδιασμού μέτρων, έχει τεθεί στο επίκεντρο. Ήδη από τη συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για το περιβάλλον και την ανάπτυξη (UNCED) στο Ρίο το 1992, συνδιάσκεψη που θεωρείται η πρώτη παγκόσμια σύνοδος για το κλίμα, τέθηκαν σαφείς στόχοι για τη συμμετοχή των πολιτών σε δράσεις για το κλίμα αποτυπωμένοι στην Αρχή 10 (UN, 1992). Τα έθνη-κράτη είχαν ειδική ευθύνη για τη διευκόλυνση της συμμετοχής εξασφαλίζοντας πρόσβαση σε πληροφορίες και ευκαιρίες συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Η ανάγκη συμμετοχής επιβεβαιώθηκε και ενισχύθηκε πολλές φορές έκτοτε, κυρίως μέσω των ειδικών εκθέσεων της διακυβερνητικής επιτροπής για την κλιματική αλλαγή (IPCC), που προσδιορίζουν τη συμμετοχή του κοινού στον σχεδιασμό προσαρμογής ως μέσο ενίσχυσης της ικανότητας αντιμετώπισης των κινδύνων της κλιματικής αλλαγής (βλ. ενδεικτικά, IPCC, 2018).

Με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, οι πολίτες καλούνται είτε να παρέχουν πληροφορίες σχετικά με το περιβαλλοντικό τους αποτύπωμα είτε –δυστυχώς, σε πιο περιορισμένο βαθμό– να συν-σχεδιάσουν μέτρα μετριασμού και προσαρμογής είτε, τέλος, να αποτιμήσουν μέτρα που έχουν σχεδιαστεί και υλοποιούνται. Η διαδικασία αυτή, όπως μας δείχνει η έρευνα τα τελευταία χρόνια, δεν είναι απλώς μια τεχνική. Πρόκειται για διαδικασία που έχει πολλούς εμπλεκόμενους με διαφορετικές επιδιώξεις και μεγάλη ανισοκατανομή ισχύος μεταξύ τους. Παράλληλα, υπάρχουν σημαντικές ταξικές, πολιτισμικές και γεωγραφικές διαφοροποιήσεις που, δυστυχώς, πολλές φορές υποτιμούνται ή και αγνοούνται. Έτσι, πολλές φορές, η έκκληση για «ασφαλείς, ανθεκτικές, βιώσιμες και χωρίς αποκλεισμούς κοινωνίες» ως ανάγκη προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή αποτελεί ένα πλαίσιο ομογενοποίησης, αποπολιτικοποίησης και εξομάλυνσης των πολλών και διαφορετικών διεκδικήσεων που ιστορικά συνδέονται με την πρόσβαση στα περιβαλλοντικά αγαθά. Οι διαδικασίες συμμετοχής, σε ένα τέτοιο πλαίσιο, πολλές φορές φαίνονται να μεσολαβούν στις επιπτώσεις της παγκόσμιας κοινωνικοπεριβαλλοντικής ανισότητας, αλλά ελάχιστα κάνουν για την άμβλυνσή της (για μια τέτοια κριτική, βλ. Ανδρίτσος – Βελεγράκης, 2021· Kaika, 2017).

Συνεπώς, σε αυτό το εισαγωγικό σημείωμα, είναι ιδιαίτερα χρήσιμο να αποσαφηνίσουμε πώς προσεγγίζουμε και κατανοούμε τη σχέση μεταξύ της περιβαλλοντικής προβληματικής –αλλά και πρακτικής– και των συμμετοχικών διαδικασιών. Ποιο ρόλο καλούνται να διαδραματίσουν και ποιον τελικά διαδραματίζουν οι πολίτες στην διαχείριση/ανάσχεση της κλιματικής αλλαγής; Πώς αυτός ο ρόλος διαφοροποιείται ανά γεωγραφικό και κοινωνικό πλαίσιο; Ποια η συμβολή των τοπικών κοινοτήτων και των –τοπικών και μη– περιβαλλοντικών κινημάτων; Υπάρχει χώρος για τη δική τους συνεισφορά σε ένα πλαίσιο «περιβαλλοντικής δικαιοσύνης» (Martínez-Alier, 2002); Ακολούθως, θα επιχειρήσω να προσεγγίσω κάποια από τα παραπάνω. Εξάλλου, τα κείμενα που συναποτελούν αυτή την ενότητα καταπιάνονται άμεσα ή έμμεσα με αυτά τα ερωτήματα.

Πολλές φορές, η συμμετοχή του κοινού στην περιβαλλοντική προβληματική έχει να κάνει με τη διαχείριση κινδύνων και με αυτό που αναφέρεται ως «φυσική» καταστροφή. Στην επιστημονική γλώσσα, η έμφαση γύρω από την έννοια του κινδύνου μετατοπίζεται από το ενδεχόμενο ενός δυσμενούς γεγονότος στις συνέπειές του, τις εν δυνάμει απώλειες. Όταν οι απώλειες ξεπερνούν το ατομικό επίπεδο και πλήττουν κοινωνίες, που μάλιστα δεν μπορούν να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις και να ανακάμψουν με ίδια μέσα, τότε αναφερόμαστε στον κίνδυνο καταστροφής (Σαπουντζάκη, 2016). Όμως, όπως έχει αναδειχθεί πλέον από την έρευνα, τόσο οι κίνδυνοι όσο και η «τρωτότητα» –όρος ιδιαίτερα δημοφιλής στη συζήτηση για την κλιματική αλλαγή– διαμορφώνονται από παράγοντες που είναι κατά βάση κοινωνικοί, και πιο συγκεκριμένα, από τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και τις ιστορικές διαδικασίες που διαμορφώνουν σιγά σιγά «την ταυτότητα της επικινδυνότητας ενός τόπου» (ό.π.) και τις κοινωνικές ομάδες που είναι περισσότερο εκτεθειμένες και τρωτές. Οι καταστροφές του «σήμερα» έχουν «σχεδιαστεί» με αποφάσεις του παρελθόντος και οι μελλοντικές θα είναι το αποτέλεσμα αποφάσεων που λαμβάνονται ή αποφεύγεται να ληφθούν σήμερα.

Επομένως, όχι απλώς η κοινωνική συμμετοχή, αλλά ο συν-σχεδιασμός και η συναπόφαση –εκ προοιμίου, και όχι εκ των υστέρων– είναι κομβικής σημασίας προκειμένου να απαντηθεί κατά το δυνατόν πληρέστερα το ερώτημα «ποιο είναι το ακριβές επιθυμητό αποτέλεσμα και για ποιους». «Προσαρμοστικότητα» –όρος επίσης δημοφιλής στην κλιματική συζήτηση– για κάποια περιοχή, κοινωνική ομάδα ή άτομα μπορεί να οδηγεί στην απώλεια προσαρμοστικότητας ή και αύξηση τρωτότητας άλλων. Γι' αυτό και ανακύπτουν ζητήματα δικαιοσύνης σε σχέση με τη λήψη αποφάσεων, την κατανομή της τρωτότητας, καθώς και την κατανομή κόστους και ωφελειών προσαρμογής και προστασίας (Sapountzaki, 2012) στα οποία ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπορεί να συμβάλει.

Ένα δεύτερο στοιχείο –και ίσως πιο σημαντικό– είναι ότι ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπορεί να εντάξει εξαρχής κοινωνικές ομάδες και κοινότητες που τις περισσότερες φορές δεν συμμετέχουν σε διαδικασίες τυπικής κοινωνικής διαβούλευσης σε ζητήματα γύρω από το περιβάλλον. Όπως είναι γνωστό από τη βιβλιογραφία, πολύ συχνά συναντάμε την ανάδυση διάφορων πρωτοβουλιών σε τοπικό και κοινοτικό επίπεδο που, από τη μία, έχουν άμεσο στόχο την ενδυνάμωση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων, και από την άλλη, αναδεικνύουν νέες μορφές εναλλακτικής, οικονομικής ανάπτυξης (βλ., για παράδειγμα, Calvario et al., 2022). Παρότι εστιάζονται σε ειδικά ζητήματα όπως είναι η τροφή, η στέγη, η ενέργεια ή οι χρήσεις γης, αναγκαστικά γενικεύουν τις αιτιάσεις, τις επιδιώξεις και τις πρακτικές τους. Πολλές φορές, ξεπερνούν τον τοπικό ή ειδικό χαρακτήρα τους και είτε αντιπαρατίθενται είτε παράγουν μια νέα προσέγγιση στις κοινωνικοοικολογικές σχέσεις, αν και με κατακερματισμένο τρόπο (βλ. και Velegrakis et al., 2022). Συχνά, μάλιστα, επιτυγχάνουν και τα δύο.

Σε αυτή τη διαδικασία και πάλι ο συμμετοχικός σχεδιασμός μπορεί να συμβάλει καθώς μπορεί να βοηθήσει να ακουστούν τα αιτήματα και να γίνουν πιο άμεσες και επιδραστικές οι πρακτικές αυτών των πρωτοβουλιών και των κινημάτων. Αν και εφόσον το επιθυμούν, οι κοινότητες μπορούν να αξιοποιήσουν τα συμμετοχικά ερ-

γαλεία για νέους τρόπους διακυβέρνησης σε συνεργασία με τις τοπικές Αρχές και την κεντρική διοίκηση. Παρά τους υπαρκτούς κινδύνους περί τυπικής και όχι ουσιαστικής συμπερίληψης, υπάρχει χώρος για καλύτερη κατανόηση και ανάλυση των τοπικών –περιβαλλοντικών– αναγκών, τη συνδιαμόρφωση περιβαλλοντικών πολιτικών και πιθανές κοινωνικές και αναδιανεμητικές πολιτικές με τη συμμετοχή των κοινοτήτων. Τέτοια παραδείγματα είναι υπαρκτά κατά κύριο λόγο σε χώρες της Λατινικής Αμερικής και με διαφοροποιήσεις σε πολλές ευρωπαϊκές πόλεις. Τέτοιες πολιτικές, όταν (συν)σχεδιάζονται και (συν)υλοποιούνται, μπορούν να αμβλύνουν το αίσθημα αποκλεισμού των τοπικών κοινοτήτων και πρωτοβουλιών, ενώ την ίδια στιγμή διαμορφώνουν ένα πλαίσιο πιο ολοκληρωμένων πολιτικών.

Το ερώτημα που τελικά διατρέχει οριζόντια τη σχέση μεταξύ συμμετοχικού σχεδιασμού και περιβαλλοντικής προβληματικής/διαχείρισης είναι κατά πόσο η ουσιαστική συμμετοχή των πολιτών/κοινοτήτων/πρωτοβουλιών μπορεί να συμβάλει στον δημοκρατικό έλεγχο και στη συνδιαχείριση των περιβαλλοντικών πόρων ως κοινών που δεν αφορούν μικρές, κλειστές ή λίγες κοινωνικές ομάδες. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν είναι ούτε εύκολη ούτε δίνεται με ένα γραμμικό τρόπο. Υπάρχουν δυνατότητες, όρια και κυρίως γεωγραφίες και διαφοροποιήσεις που συνεχώς μετασχηματίζονται. Το ερώτημα όμως παραμένει κρίσιμο και γίνεται όλο και πιο επίκαιρο λόγω της τρέχουσας κλιματικής κρίσης. Οπότε αξίζει να το διερευνούμε αναλυτικά και εμπειρικά, όπως επιχειρείται στην συγκεκριμένη ενότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανδρίτσος, Θ., & Βελεγράκης, Γ. (2021). Χώροι και Τόποι της Πανδημίας: Βιώσιμα και Αβίωτα Μέλλοντα. Τετράδια Μαρξισμού, 13(2020–21), σ. 69–84, ISSN: 2529–020713.

Calvario, R., Kaika, M., & Velegrakis, G., (2022) (eds.). The Political Ecology of Austerity: environment, social movements, and economic crisis. Routledge – Explorations in Environmental Studies. DOI: 10.4324/9781003036265.

IPCC. (2018). Global Warming of 1.5°C. An IPCC Special Report on the impacts of global warming of 1.5°C above pre-industrial levels and related global greenhouse gas emission pathways, in the context of strengthening the global response to the threat of climate change, sustainable development, and efforts to eradicate poverty. Geneva: IPCC. Διαθέσιμο: https://www.ipcc.ch/sr15/

Kaika, M. (2017). 'Don't call me resilient again!': the New Urban Agenda as immunology … or … what happens when communities refuse to be vaccinated with 'smart cities' and indicators. Environment and Urbanization, 29(1), 89–102. https://doi.org/10.1177/0956247816684763

Martínez-Alier, J. (2002). The environmentalism of the poor: a study of ecological conflicts and valuation. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Sapountzaki, K. (2012). Vulnerability management by means of resilience. Natural Hazards, 60(3), σ. 1267 – 1285. Διαθέσιμο: https://link.springer.com/article/10.1007/s11069–011–9908–3

Σαπουντζάκη, Κ. (2016). Κίνδυνοι που εξελίσσονται σε καταστροφές ως γεωγραφικά δρώμενα και πεδία διαχείρισης: Εισαγωγή στο αφιέρωμα. Γεωγραφίες, Εξαμηνιαία Έκδοση Επιστημών του Χώρου, 27, σ. 17 – 27. Διαθέσιμο: http://geographies.gr/wp-content/uploads/2017/01/GEO27–017–027.pdf

UN. (1992). Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, Volume I: Resolutions Adopted by the Conference. Διαθέσιμο: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N92/836/55/PDF/N9283655.pdf?OpenElement

Velegrakis, G., Calvario, R., & Kaika, M. (2022). The politicised ecologies of austerity: Anti-austerity environmentalism during and after the Greek crisis in Velegrakis, G., Calvario, R., & Kaika, M. (eds.), The Political Ecology of Austerity: environment, social movements, and economic crisis, pp 115–134. Routledge – Explorations in Environmental Studies. DOI: 10.4324/9781003036265.

18

Συμμετοχή της κοινότητας στη διαχείριση κρίσεων και στις διασώσεις:

Μια τοπική προσαρμογή του ανθρώπινου περιβάλλοντος στην κλιματική αλλαγή

Εισηγητές/τριες:

Ζουλιά ντε Σαμπράν (Julia de Chambrun), Πολεοδόμος, Συντονίστρια προγραμμάτων στη ΜΚΟ SEED
Νίνα Πορέ (Nina Poret), Πολεοδόμος – Γεωγράφος, Συντονίστρια Προγραμματων στη ΜΚΟ SEED
Φρεντερίκ Λαμί (Frédéric Lamy), Συντονιστής προγράμματος στη ΜΚΟ Salam LADC

Εισαγωγή: Κοιλάδα Μπεκάα, ένας χώρος σαρωμένος από τη μετεωρολογική καταστροφή

Τα τελευταία χρόνια η κοιλάδα Μπεκάα χτυπήθηκε από μια σειρά θυελλών-τυφώνων, που αντανακλούσαν ένα βίαιο μετεωρολογικό φαινόμενο. Σε όλο τον Λίβανο εκατόν εξήντα έξι χιλιάδες οικογένειες Σύρων προσφύγων υποστηρίχτηκαν από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR) κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου (OCHA, 2019).

Ο τυφώνας Νόρμα, που ξέσπασε στον Λίβανο τον Ιανουάριο του 2019, είναι αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της έκθεσης των τοπικών κοινοτήτων στις μεταβολές του κλίματος στην κοιλάδα Μπεκάα. Αυτός ο τυφώνας είχε άμεσο αντίκτυπο στη ζωή έντεκα χιλιάδων προσφύγων, των οποίων οι Άτυποι Προσωρινοί Καταυλισμοί (Informal Tented Settlements [ITS]) μαστίζονται από φοβερές πλημμύρες (με νερά που φτάνουν τα δύο μέτρα και ογδόντα εκατοστά σε ύψος), εκτοπίζοντας εξακόσια άτομα (UNHCR, 2019).

Οι κάτοικοι της Μπεκάα είναι ευάλωτοι σε κατακλυσμούς κάθε χρόνο κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου, από τον Οκτώβριο μέχρι τον Μάρτιο, με ένα σημείο κλιμάκωσης των βροχοπτώσεων ανάμεσα στις αρχές Δεκεμβρίου και στα τέλη Ιανουαρίου. Η κατάσταση της κοιλάδας, που είναι μια λεκάνη μεταξύ δύο οροσειρών, επιδεινώνει με δραματικό τρόπο τον κίνδυνο της πλημμύρας (υπερχείλιση ποταμών, έντονες βροχοπτώσεις). Έχει αυξηθεί επίσης τα τελευταία χρόνια εξαιτίας της αστικής ανάπτυξης και της ανάπτυξης του οδικού δικτύου, κάνοντας τα εδάφη λιγότερο αδιάβροχα. Αυτό το φαινόμενο επηρεάζει όλους τους πληθυσμούς στα δυτικά της κοιλάδας Μπεκάα: Οι καλλιέργειες των αγροτών υποφέρουν κάθε χρόνο από τις καιρικές συνθήκες που προκαλούν καταστροφές σε ένα μεγάλο μέρος της σοδειάς, οι δρόμοι καλύπτονται από νερά που προκαλούν αμέτρητα ατυχήματα, τα κτήρια και τα περισσότερα ρημαγμένα σπίτια πλημμυρίζουν και οι στέγες καταστρέφονται. Στο μεταξύ, το νερό ανεβαίνει κατά τη διάρκεια διαδοχικών εβδομάδων στους προσωρινούς καταυλισμούς στους οποίους διαμένουν οι πρόσφυγες. Αυτό το φαινόμενο γενικεύει πολλά προβλήματα δημόσιας ασφάλειας, υγιεινής και υγείας. Οι πλημμύρες είναι το κύριο παράδειγμα του κλιματικού κινδύνου που επηρεάζει τις τοπικές κοινότητες στην κοιλάδα Μπεκάα. Αλλά υπάρχουν περισσότερα, ειδικότερα σε ό,τι αφορά τον πολλαπλασιασμό του κινδύνου πυρκαγιάς το καλοκαίρι εξαιτίας των υψηλών θερμοκρασιών και τις αμέτρητες χιονοθύελλες τον χειμώνα.

Κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου (από τον Οκτώβριο ως τον Μάρτιο) οι τοπικές κοινότητες στην κοιλάδα Μπεκάα υποφέρουν από έντονες βροχοπτώσεις ιδιαίτερα το διάστημα μεταξύ Δεκεμβρίου και Ιανουαρίου. Οι τοπικές κοινότητες που βρίσκονται γύρω από τον ποταμό Λιτάνι είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένες σε τυφώνες (Norma, 2019· Karim, 2020) (UNHCR, 2020). Οι συνέπειες αυτού του μετεωρολογικού φαινομένου αυξάνουν την εαυλωτότητα: υποβάθμιση ή κατάρρευση των σκηνών και των κτηρίων, κίνδυνοι ηλεκτροπληξίας, πνιγμοί κ.ά.

Αυτή η ίδια περίοδος χαρακτηρίζεται από πτώσεις στη θερμοκρασία, πάγο στο οδόστρωμα και χιονοστιβάδες που επηρεάζουν τις συνθήκες ζωής των πληθυσμών. Η

υποβάθμιση των κατοικημένων περιοχών, η δυσκολία στην πρόσβαση στις υπηρεσίες και ειδικότερα στις υπηρεσίες υγείας, η διακοπή των γεωργικών δραστηριοτήτων (οικονομική απώλεια), η αύξηση των θεμελιωδών αναγκών (σε καύσιμα, τροφή, θέρμανση, ρούχα) είναι μερικά μόνο από τα προβλήματα που ταλανίζουν όσους ζουν στην Μπεκάα. Η έκθεση στο κρύο είναι μια απειλή για την υγεία των πληθυσμών, ειδικότερα για ευάλωτες ομάδες όπως τα παιδιά. Επιπλέον, οι περίοδοι ξηρασίας αυξάνουν τους κινδύνους πυρκαγιάς στην Μπεκάα (είκοσι τέσσερις μεγάλες πυρκαγιές και εκατό πυρκαγιές τον χρόνο) (Save the Children, 2017).

Τοπικές κοινότητες σε κρίση: πρόσφυγες και κοινότητες υποδοχής

Από το 2011 η μακροχρόνια συριακή κρίση έχει οδηγήσει σε μαζικό εκτοπισμό πληθυσμών. Πολλές κοινότητες από τη Συρία έχουν εγκατασταθεί στην κοιλάδα Μπεκάα, όπου περισσότερα από 329.223 άτομα (UNHCR, 2021) ζουν σε Άτυπους Προσωρινούς Καταυλισμούς (Informal Tented Settlement [ITS]). Αυτός ο άτυπος χαρακτήρας υπάρχει εξαιτίας της μη αναγνώρισης του status τους ως προσφύγων από την κυβέρνηση του Λιβάνου, γεγονός το οποίο ενισχύει την ευαλωτότητα της θέσης τους και της εγκατάστασής τους, ακόμα κι αν περίπου οι μισοί από αυτούς είναι αναγνωρισμένοι από την Ύπατη Αρμοστεία για τους Πρόσφυγες (UNHCR). Έχοντας αρχικά σχεδιαστεί ως μια απάντηση στις επείγουσες συνθήκες της προσφυγικής κρίσης, οι καταυλισμοί τώρα φιλοξενούν Σύρους πρόσφυγες για αρκετά χρόνια και, συνεπώς, δεν έχουν προσαρμοστεί στις δύσκολες κλιματικές συνθήκες της κοιλάδας Μπεκάα, οι όποιες έχουν οδηγήσει σε συγκεκριμένες βίαιες εκδηλώσεις του φαινομένου των πλημμυρών.

Η κοινωνική, οικονομική και πολιτική κρίση που η χώρα αντιμετωπίζει από τον Οκτώβριο του 2019 έχει καθηλώσει τις τοπικές κοινότητες σε μια συνθήκη επισφάλειας και σε μια γενική επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης: Περισσότερο από το πενήντα τοις εκατό του πληθυσμού του Λιβάνου ζούσε κάτω από το όριο της φτώχειας τον Οκτώβριο του 2020 (UNICEF, 2020). Αυτές οι διαδοχικές κρίσεις, μαζί με την ολοένα και επιτεινόμενη κατάσταση κρίσης των προσφυγικών κοινοτήτων, έχουν δημιουργήσει μια διευρυμένη ανθρωπιστική κρίση, η οποία έχει αντίκτυπο και στις κοινότητες υποδοχής, τόσο στην παλαιστινιακή όσο και στη λιβανέζικη. Αν και οι κοινότητες ζουν σε οριοθετημένες γειτονιές, δεν εξαιρούνται από τις συνέπειες των καιρικών φαινομένων: Στην Μπεκάα υπάρχουν εκατοντάδες ρημαγμένα σπίτια ή ημιτελή κτήρια με χαμηλή ποιότητα ενέργειας, με υπομεγέθη και ακατάλληλα δίκτυα. Αυτοί οι πληθυσμοί βρίσκονται να μην έχουν καμία απάντηση σε σχέση με τους κινδύνους που αντιμετωπίζουν σε μια κυκλική βάση, και εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από την ανθρωπιστική βοήθεια.

NOAH Project: μια δουλειά για τη συλλογική ανθεκτικότητα

Από το 2019 η λιβανέζικη οργάνωση Salam LADC και η γαλλική μη κυβερνητική οργάνωση SEED αναπτύσσουν ένα έργο για τη μείωση του κινδύνου στην ανατολική κοιλάδα της Μπεκάα στον Λίβανο, για να υποστηρίξουν τις προσφυγικές κοινότητες και τις κοινότητες υποδοχής στην οικοδόμηση της ικανότητας αντοχής τους ενάντια στην πλημμύρα: το Project NOAH, που χρηματοδοτείται από το γαλλικό Υπουργείο Ευρώπης και Διεθνών Σχέσεων. Και οι δύο εταίροι έχουν αναπτύξει ένα εγχείρημα τα οποίο αποβλέπει στο να αποκαταστήσει τους μηχανισμούς λήψης αποφάσεων, μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες. Το έργο αφορά χίλια διακόσια πενήντα άτομα (εκατόν εβδομήντα πέντε οικογένειες) που ζουν σε εφτά καταυλισμούς, από τα οποία το ενενήντα τοις εκατό συμπεριλήφθηκε άμεσα στη συμμετοχή και στις διαδικασίες ευαισθητοποίησης.

Ο βασικός στόχος της NOAH είναι να υποστηρίζει τις κοινότητες προσφύγων που ζουν σε άτυπους καταυλισμούς, οικοδομώντας την ικανότητα ανθεκτικότητάς τους απέναντι στις πλημμύρες. Μέσα από τη διαχείριση κρίσης των καιρικών φαινομένων, το NOAH project μπορεί να λειτουργήσει και ως μια θερμοκοιτίδα πειραματισμού για τις απαντήσεις της κοινότητας στην κλιματική αλλαγή.

Το έργο βασίστηκε σε τρεις συμπληρωματικούς πυλώνες:

1. Υποστήριξη των τοπικών κοινοτήτων στην απόκτηση νέων δεξιοτήτων: ευαισθητοποίηση και εκπαίδευση των ωφελούμενων κοινοτήτων στη μείωση του κινδύνου καταστροφής μέσω της εφαρμογής ενός συστήματος μείωσης του κινδύνου.

2. Διανομή NFI (non Food item) και αγαθών μετά τις πλημμύρες, έτσι ώστε να διευκολυνθεί μια διαδικασία ανθεκτικότητας και προσωπικής ανασυγκρότησης μετά τις πλημμύρες.

3. Εφαρμογή ήπιων μέτρων μετριασμού της φυσικής πλημμύρας μέσω συλλογικής χαρτογράφησης, έτσι ώστε να μειωθεί ο αντίκτυπος των βροχών και των υπερχειλίσεων των υδάτινων οδών.

Αυτοί οι τρεις διασυνδεμένοι πυλώνες είναι απαραίτητοι για να πραγματοποιηθούν οι δραστηριότητες του εγχειρήματος NOAH. Εν προκειμένω, στο συγκεκριμένο κείμενο αναλύονται μόνο οι Πυλώνες 1 και 3, καθώς είναι οι πιο συναφείς σε ό,τι αφορά την προσαρμογή των κοινοτήτων και τις δυσαρμονίες στην καθημερινή τους ζωή. Σε ένα διάστημα δεκαπέντε μηνών, πειραματισμοί που αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο του πρότζεκτ απέδωσαν σημαντικά στοιχεία, τα οποία μπορούν να συμβάλουν σε μια ευρύτερη έρευνα αναφορικά με την προσαρμογή των κοινοτήτων στην περιβαλλοντική κρίση και την κλιματική αλλαγή. Για την παρουσίαση και την ανάλυση αυτής της συμβολής, αυτό το κείμενο θα εισαγάγει το ζήτημα της εμπλοκής της κοινότητας στο έργο, θα παρουσιάσει τις πηγές της συλλογικής χαρτογράφησης και θα αξιολογήσει τις από κοινού συγκροτημένες δυναμικές και την οργάνωση των ανθρώπινων οικοσυστημάτων γύρω από την ανθεκτικότητα που χτίζεται από τις τοπικές κοινότητες.

Εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων

Το ΝΟΑΗ βασίζεται σε μια συμπεριληπτική προσέγγιση των κοινοτήτων των προσφύγων σε όλα τα στάδια του εγχειρήματος, με σκοπό να διασφαλίσει τη βιωσιμότητα και τη συνάφεια των εφαρμοζόμενων δράσεων. Η εμπλοκή των τοπικών κοινοτήτων διασφαλίζεται μέσα από τη συμμετοχή όλων των μελών μιας οικογένειας (από την ηλικία των τριών) μέσω εκπαιδεύσεων ή σεμιναρίων ευαισθητοποίησης, ειδικότερα για τις γυναίκες και τα παιδιά, καθώς επίσης και για τους πιο ευάλωτους ωφελούμενους (άτομα με αναπηρία ή ηλικιωμένους), των οποίων οι ανάγκες πρέπει να λαμβάνονται υπόψη, όταν σχεδιάζονται μέτρα μετριασμού του κινδύνου πλημμύρας.

Η επιλεγμένη στρατηγική συνίσταται στη διαχείριση των κινδύνων από πλημμύρες και των συνεπειών τους, μέσω της πρόληψης και της ενίσχυσης των τοπικών δεξιοτήτων με σκοπό να μειωθεί η έκθεση των ευάλωτων κοινοτήτων σε κινδύνους σε τρεις διαφορετικές χρονικές φάσεις: πριν από την κρίση, με στόχο να μειώσει τις ενδεχόμενες συνέπειές της, κατά τη διάρκεια της κρίσης, για να διασφαλιστεί η ασφάλεια του πληθυσμού, και τελικά, μετά την κρίση, με σκοπό την αξιολόγηση της διαχείρισης και την πρόληψη επόμενων πλημμυρών.

Προώθηση της εξειδίκευσης των κατοίκων ως μια γνώση-κλειδί για την ανθρώπινη προσαρμογή

Η εξειδίκευση των κατοίκων ή, αλλιώς, εξειδίκευση του χρήστη μπορεί να οριστεί ως μία εμπειρία «καθημερινής ζωής». Αυτή η εμπειρία δημιουργεί μια πραγματικά συγκεκριμένη γνώση του χώρου, διαφορετική από αυτήν που κατέχουν οι επαγγελματίες της γης και του χώρου ως προωθητές ή οι διαχειριστές γης ως εμπλεκόμενοι δημόσιοι φορείς. Για τον λόγο αυτό, επειδή αυτή η γνώση είναι συγκεκριμένη, μπορεί να θεωρηθεί μια εκδοχή εξειδίκευσης για τον χώρο. Αυτή η εξειδίκευση είναι ταυτόχρονα ατομική, συλλογική και κοινή: ατομική επειδή υπάρχουν τόσες εμπειρίες καθημερινής ζωής όσοι και άνθρωποι, συλλογική ως μέρος μιας εμπειρίας που μοιράζεται μια ολόκληρη ομάδα (για παράδειγμα, γυναίκες) και κοινή ως μια αμοιβαία εμπειρία μιας συγκεκριμένης κοινότητας. Η κοινή εμπειρία είναι μια δυνατή βάση για να δημιουργήσουμε μια κοινή γνώση για την προσαρμογή κοινοτήτων, τη συλλογική εμπειρία που μετριάζει αυτή τη γνώση προσθέτοντας τις συνήθειες των ευάλωτων ομάδων και τις χρήσεις, ώστε να την κάνει πιο συναφή, και την ατομική εμπειρία που βοηθάει τους ανθρώπους να κατακτούν αυτή τη γνώση και να την προσαρμόζουν στη δική τους κατάσταση. Αυτή η τεχνογνωσία βοηθάει επίσης τους εξειδικευμένους επαγγελματίες να κατανοήσουν τα στοιχεία σε μια μικρή κλίμακα, όπως επίσης και στις μικρότερες επικράτειες: Άτομα που ζουν στον καταυλισμό ξέρουν πότε οι σκηνές τους μπορεί να κινδυνέψουν να πλημμυρίσουν, διότι έχουν κατασκευάσει ένα νοητό όριο, όπως, για παράδειγμα, είναι η τρύπα στο έδαφος που θα γεμίσει ή δεν θα γεμίσει με νερό.

Ολόκληρη η μεθοδολογία του NOAH Project σχεδιάστηκε για να λειτουργήσει αξιοποιώντας την εξειδίκευση και την τεχνογνωσία του χρήστη, σε μια βάση καθημερινής δραστηριότητας, με έναν τρόπο που υποστηρίζει τους ανθρώπους στην αναγνώριση αυτής τους της εμπειρίας ως εξειδίκευσης, έτσι ώστε να ενδυναμώσει τις δεξιότητές τους και να ενισχύσει την ικανότητά τους να δρουν. Αυτή η τεχνογνωσία χρησιμοποιήθηκε μέσα από τρεις τύπους δραστηριοτήτων: συνεργατική εκπαίδευση, σεμινάρια ευαισθητοποίησης και συμμετοχικά εργαστήρια.

Οι συνεργατικές εκπαιδεύσεις σχεδιάστηκαν για ενηλίκους από 15 ετών και άνω. Ο κύριος στόχος αυτών των εκπαιδεύσεων είναι να αξιολογήσουν το επίπεδο της τεχνογνωσίας της κοινότητας σε σχέση με τη διαχείριση κύκλων που περιλαμβάνουν πέντε στάδια: πρόληψη, ετοιμότητα, μετριασμό, αντιμετώπιση και ανάκαμψη. Τα τετρακόσια πενήντα πέντε από τα πεντακόσια ογδόντα οχτώ άτομα που είναι εγκατεστημένα στους προσωρινούς καταυλισμούς συμμετείχαν στην εκπαίδευση παρακολουθώντας εκατόν είκοσι συνεδρίες των δύο ωρών – δύο ώρες κάθε ενήλικος, με μέσο όρο είκοσι ατόμων σε κάθε συνεδρία. Κατά τη διάρκεια αυτών των τετρακοσίων σαράντα ωρών της συζήτησης, οι άνθρωποι ήταν σε θέση να ανταλλάξουν απόψεις αναφορικά με διάφορα θέματα σε σχέση με τους κινδύνους και να μοιραστούν προσωπικές και συλλογικές εμπειρίες. Αυτές οι εκπαιδεύσεις βοήθησαν να δημιουργηθεί μια κοινή γλώσσα, η οποία μπορούσε να θεωρηθεί ένα πρώτο βήμα για να κατακτηθεί συλλογικά η γνώση σε ένα αντικείμενο. Αυτή η κοινή γλώσσα εξελίχτηκε μαζί με την αναβάθμιση μιας ατομικής γνώσης στο ίδιο επίπεδο, η οποία είναι απολύτως αναγκαία για την κοινότητα, ώστε να προσαρμοστεί και να απαντήσει με συλλογικό τρόπο σε έναν κίνδυνο, σε μία αλλαγή ή σε μία κρίση. Το μοίρασμα αυτής της ατομικής γνώσης για τον κίνδυνο και την αντιμετώπισή του –αυτού που οι άνθρωποι γνωρίζουν ή που δεν γνωρίζουν– βοήθησε στην αναγνώριση των ευάλωτων ομάδων: Οι άνθρωποι εκτέθηκαν σε πολλούς κινδύνους, αλλά είχαν στη διάθεσή τους πολύ λίγους τρόπους για να απαντήσουν σε αυτούς. Η συνεδρία επίσης επέτρεψε την παραγωγή μιας τυπολογίας κινδύνων σε αντιστοιχία με τη μεθοδολογία αντιμετώπισης των πλημμυρών και ενθάρρυνε μια προσαρμογή στο εγχείρημα NOAH Project, προσθέτοντας τη μείωση κινδύνου πυρκαγιάς στις εκπαιδεύσεις. Οι συλλογικές εκπαιδεύσεις υποστηρίζουν τους ενηλίκους στο να αναπτύσσουν τον βαθμό που κατανοούν τον κίνδυνο και ενισχύουν την εξατομικευμένη ικανότητα για προστασία, δημιουργώντας ταυτόχρονα μια κουλτούρα κοινών δράσεων.

Συνεδρίες ευαισθητοποίησης πραγματοποιήθηκαν επίσης για παιδιά ηλικίας από τριών ετών. Οι στόχοι αυτών των συνεδριών ήταν πολύ συναφείς με εκείνους των συνεργατικών εκπαιδεύσεων ενηλίκων, αλλά με τον συγκεκριμένο στόχο να συμπεριλάβουν τις νεότερες γενιές στη διαδικασία της συμμετοχής και να τους δώσουν εργαλεία για να υποστηρίξουν την ανθεκτικότητα της κοινότητάς τους. Το περιεχόμενο των συνεδριών ευαισθητοποίησης δημιουργήθηκε στη βάση της ανατροφοδότησης σε σχέση με τη συμπεριφορά και τις αναπαραστάσεις των παιδιών σε ό,τι αφορά τα προηγούμενα φαινόμενα πλημμυρών και τις εμπειρίες τους. Η γνώση των παιδιών αξιολογήθηκε και από τη σκοπιά των γονιών τους, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να κατανοήσουν τις χρήσεις, τις πρακτικές και τις αναπαραστάσεις των παιδιών.

Τα συμμετοχικά εργαστήρια αποτελούν το τελευταίο βήμα στη συμμετοχική μεθοδολογία. Αυτές οι συνεδρίες συνεχίστηκαν ως ομάδες εστίασης (focus groups) με περιορισμένο αριθμό συμμετεχόντων και μελών κοινότητας σε εθελοντική βάση. Ο βασικός στόχος αυτών των εργαστηρίων ήταν να μεταφράσουν τα δεδομένα, τα οποία συγκεντρώθηκαν κατά τη διάρκεια των συνεργατικών εκπαιδεύσεων, σε συγκεκριμένες δράσεις που περιορίζουν την έκθεση των τοπικών κοινοτήτων στους κινδύνους πλημμυρών μέσω της χρήσης συλλογικής γνώσης, για να προτείνουν σχετικές βελτιώσεις στις μαλακές επιφάνειες (soft-site) (βλ.1.3 Επιτροπή Αντιμετώπισης Έκτακτων Αναγκών).

Η προσαρμογή της κοινότητας οδηγεί στη χρήση μιας συμπεριληπτικής προσέγγισης

Η γενική προσέγγιση ήταν η συμπερίληψη κάθε μέλους των τοπικών κοινοτήτων. Αρχικά, αναγνωρίστηκε ότι ο κίνδυνος πλημμύρας επηρεάζει όλα τα μέλη της κοινότητας, ακόμα κι αν είναι αναγκαίο να αναλογιστούμε τα επίπεδα της ζημίας αναφορικά με συγκεκριμένες ομάδες και τον βαθμό ευαλωτότητάς τους. Δεύτερον, αυτή η προσέγγιση ενθαρρύνει την ενσωμάτωση ομάδων που είναι συχνά περιθωριοποιημένες –όπως οι γυναίκες, οι έφηβοι και τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι και τα άτομα με αναπηρίες–, οι οποίες συχνά είναι πιο ευάλωτες εξαιτίας του αποκλεισμού τους από τη συζήτηση και τους χώρους λήψης αποφάσεων (υλικούς ή άυλους). Συνεπώς, η μεθοδολογία που χρησιμοποιήθηκε στόχευσε στην αντιμετώπιση του κινδύνου ως ενός κοινού προβλήματος και στην ατομική προσαρμογή ως ένα κοινό καλό που θα μπορούσε να στηρίξει την ανθεκτικότητα της κοινότητας ως συνόλου.

Για να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή κάθε ομάδας της κοινότητας, οι εταίροι δούλεψαν για ένα πλαίσιο προαπαιτούμενων: Ποια είναι τα στοιχεία που υποστηρίζουν τη γενική συμμετοχή; Συνάχθηκε ότι οι συνεδρίες (ευαισθητοποίησης και συλλογικής εκπαίδευσης) θα έπρεπε να είναι εύκολα προσβάσιμες για να βοηθήσουν την εμπλοκή των κατοίκων, μέσω τριών κύριων πυλώνων: χώρου, χρόνου και γλώσσας. Το πρόγραμμα και η διάρκεια των συνεδριών προσαρμόστηκε σε διαφορετικές δημόσιες δραστηριότητες και τρόπους ζωής: περισσότερες συνεδρίες από τις αναμενόμενες αλλά βραχύτερης διάρκειας, συνεδρίες σε διαφορετικές στιγμές της ημέρας. Έπρεπε επίσης να πραγματοποιούνται σε προσβάσιμους χώρους, λαμβάνοντας υπόψη την περιορισμένη κινητικότητα (για παράδειγμα, των ατόμων με αναπηρία, των ηλικιωμένων, των οικογενειών με πολύ μικρά παιδιά ή με πολλά παιδιά, των μονογονέων κ.ο.κ.), καθώς επίσης και την αίσθηση της ασφάλειας και της ευημερίας: Οι συλλογικές εκπαιδεύσεις έλαβαν χώρα σε διαφορετικές σκηνές και οι συνεδρίες ευαισθητοποίησης σε κοινούς χώρους μεταξύ των καταυλισμών. Μια συγκεκριμένη γλώσσα έπρεπε να δημιουργηθεί για το έργο, τόσο εξαιτίας των γλωσσικών χασμάτων στο επίπεδο γλωσσομάθειας, όσο και στο τοπικό επίπεδο: Μέρος του πληθυσμού ήταν αναλφάβητο, πράγμα το οποίο επίσης απαιτούσε την προσαρμογή της διαδικασίας εκπαίδευσης καθώς και νέα μέσα επικοινωνίας (εικόνες, χάρτες και σχέδια) και του λεξιλογίου που απαιτούνταν για να είναι εναρμονισμένο με την κουλτούρα της κοι-

νότητας και τις πρακτικές της. Αλλά η γλώσσα έπρεπε επίσης να αποφύγει να υπενθυμίζει τις βίαιες ή τραυματικές καταστάσεις, όπως η καταστροφή από πλημμύρα. Το να βρούμε έναν τρόπο να μιλήσουμε σε διαφορετικά κοινά ήταν μία πρόκληση, ειδικότερα για τις δραστηριότητες της ευαισθητοποίησης που απευθύνονταν σε παιδιά. Το λεξιλόγιο έπρεπε να προσαρμοστεί με σκοπό να βοηθήσει τα παιδιά να αναγνωρίσουν μέρη και καταστάσεις, ενώ ταυτόχρονα περιοριζόταν η «τραυματική» φύση της πιστής αναπαράστασης της πραγματικότητας. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ενός βιβλίου εικόνων, του οποίου οι βασικοί χαρακτήρες είναι δύο παιδιά που ζουν σε έναν καταυλισμό που ονομάζεται Τζασμίν (Jasmin Camp book).

Αυτό το πλαίσιο προαπαιτούμενων υποστήριξε τη συμμετοχή του εβδομήντα εφτά τοις εκατό των ενηλίκων που αποτελούσαν την ομάδα στόχου του έργου και ενθάρρυνε την παρουσία των ευάλωτων ομάδων, όπως οι γυναίκες και οι έφηβοι (κορίτσια και αγόρια). Οι χώροι εκπαίδευσης συγκροτούσαν «ασφαλείς χώρους» που ανταποκρίνονταν στις ανάγκες ανάπτυξης νέων πρακτικών και ευνοούσαν τις ανταλλαγές εμπειριών μεταξύ διαφορετικών ομάδων, διευκολύνοντας την έκφραση των υποεκπροσωπούμενων ομάδων. Η κρίσιμη συμμετοχή των συχνά περιθωριοποιημένων ομάδων ενδυνάμωσε την παρουσία τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, όπως φάνηκε από τη συμμετοχή τους στην Επιτροπή Επείγουσας Αντιμετώπισης, μιας επιτροπής διαχείρισης του κινδύνου της κοινότητας, η συγκρότηση της οποίας ήταν προϊόν των συλλογικών εκπαιδεύσεων.

Επιτροπή Αντιμετώπισης Έκτακτων Αναγκών (Emergency Response Committee): ένα νέο όργανο από την κοινότητα

Μια Επιτροπή Επείγουσας Αντιμετώπισης (Emergency Response Committee [ERC]) δημιουργήθηκε σε καθέναν από τους εφτά καταυλισμούς που συμπεριλήφθηκαν στο έργο NOAH. Η Επιτροπή Επείγουσας Αντιμετώπισης είναι ένα σώμα σχεδιασμένο να υποστηρίζει από τα μέσα τις τοπικές κοινότητες στην προσαρμογή και την ανθεκτικότητά τους απέναντι στον κίνδυνο πλημμύρας. Τα μέλη της, γυναίκες και άντρες από 15 ως 65 ετών, έχουν συμμετάσχει εθελοντικά σε ολόκληρο το πρόγραμμα συλλογικής εκπαίδευσης. Οι Επιτροπές Επείγουσας Αντιμετώπισης αποτελούνται από ένα μέσο όρο οχτώ ενεργών μελών ανά καταυλισμό, συμπεριλαμβανομένων τουλάχιστον δύο γυναικών. Λαμβάνοντας υπόψη το ποσοστό των γυναικών που συμμετέχουν στο NOAH Project σε σχέση με τον στόχο (κατά μέσο όρο το πενήντα πέντε τοις εκατό του συνολικού πληθυσμού), οι γυναίκες ακόμα υποεκπροσωπούνται στις Επιτροπές Επείγουσας Αντιμετώπισης. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η παρουσία τους σε ένα σώμα λήψης αποφάσεων στους προσωρινούς καταυλισμούς ενισχύει τη γενικότερη συμπερίληψή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων μέσω συνεργατικών εργαστηρίων, ειδικότερα για να υποστηρίξουν τις συλλογικές απαντήσεις σε κοινά προβλήματα, και όχι τα προσωπικά συμφέροντα. Οι Επιτροπές Επείγουσας Αντιμετώπισης έχουν παρέμβει σε διαφορετικά ζητήματα και έχουν βοηθήσει το έργο να προσαρμοστεί πολύ καλά στις ανάγκες της κοινότητας και στο τοπικό πλαίσιο. Ένα παράδειγμα: Έπειτα από ένα συλλογικό εργαστήριο σε σχέση με τον κίνδυνο πυρκα-

γιάς, η Επιτροπή Επείγουσας Αντιμετώπισης ανέπτυξε την ιδέα για την εγκατάσταση αυτοκόλλητων λωρίδων για να επισκευάσουν τη στέγη μέχρι το δάπεδο, οι οποίες σταθεροποιούνταν με πυρίμαχους αρμούς. Για την ώρα, δεν φαίνεται να υπάρχουν παραδείγματα εφαρμογής αυτής της προσαρμογής για να περιοριστεί ο κίνδυνος πυρκαγιάς στους άτυπους καταυλισμούς της δυτικής Μπεκάα.

Αυτά τα σώματα είναι ένα ισχυρό εργαλείο για να υποστηριχτεί περαιτέρω η προσαρμογή των τοπικών κοινοτήτων: Αυτές οι ομάδες είναι νόμιμες –και λόγω της προέλευσής τους από την κοινότητα είναι και πιο δημοκρατικές–, λειτουργούν στη βάση του «κάθε μέλος, μία ψήφος» και με εθελοντική συμμετοχή, και όσοι συμμετέχουν σε αυτές τις δομές δεν πρέπει να εκβιάζονται ή να αποζημιώνονται, πράγμα το οποίο διασφαλίζει ότι είναι βιώσιμες και ότι αναλαμβάνουν γειωμένες πρωτοβουλίες, ακόμα κι αν αυτές οι επιτροπές χρειάζεται να ενισχυθούν για να αποκτήσουν περισσότερη ικανότητα και νομιμοποίηση.

Η δουλειά στον περιορισμό του κινδύνου μέσω των συμμετοχικών διαδικασιών ήταν ένας τρόπος να υφανθεί ένας νέος κοινωνικός ιστός στο εσωτερικό της κοινότητας και μεταξύ των κοινοτήτων, από τότε που η έκθεση στους κινδύνους υπερβαίνει τον βαθμό ένταξης σε μια κοινότητα και η προσαρμογή στο τοπικό περιβάλλον για ανθεκτικότητα απορρέει από ένα αλληλοσυνδεόμενο σύστημα δράσεων.

Συλλογική χαρτογράφηση

Η συλλογική χαρτογράφηση ήταν στην καρδιά αυτής της μεθοδολογίας και χρησιμοποιήθηκε ως μέσο για την παραγωγή μιας συλλογικής διάγνωσης των προβλημάτων, για να αναβαθμίσει την ατομική και τη συλλογική γνώση κατά τη διάρκεια μιας εκπαίδευσης και για να δημιουργήσει μια κοινή στρατηγική ώστε να περιορίσει την έκθεση στον κίνδυνο και να ενισχύσει την ανθεκτικότητα της κοινότητας.

Η διαχείριση των κινδύνων σε τοπική κλίμακα, είτε περιβαλλοντικών είτε άλλων, όταν αυτοί μεταφράζονται σε φυσικά φαινόμενα –για παράδειγμα, στον χώρο–, απαιτεί χαρτογραφική δουλειά. Αυτή η δουλειά έχει γίνει με διαφορετικούς τύπους χαρτών, καθένας από τους οποίους χρησιμοποιήθηκε για να ανταποκριθεί σε ένα συγκεκριμένο στόχο και, συνεπώς, με μια συγκεκριμένη γραφική αναπαράσταση. Η χαρτογραφική προσέγγιση αφορά τρία συγκεκριμένα σημεία για το έργο.

Πρώτον, η φυσική διάσταση του κινδύνου προϋποθέτει τη χρήση αυτής της προσέγγισης. Δεύτερον, χάρη στη χαρτογραφική προσέγγιση, συνεκτικές δράσεις μπορούν να αναληφθούν στην κλίμακα μιας ευρύτερης επικράτειας, συνδέοντας μικρές περιοχές, και ειδικότερα σε αυτή την περίπτωση τους καταυλισμούς. Τέλος, η χαρτογραφική προσέγγιση μας βοηθά να σκεφτούμε μια στρατηγική προσαρμογής για το ανθρώπινο περιβάλλον σε κίνηση. Πράγματι, οι στρατηγικές προσαρμογής των τοπικών κοινοτήτων μπορούν να οδηγήσουν σε τροποποιήσεις –θεμελιώδεις ή όχι- της επικράτειας και, συνεπώς, της γραφικής της αναπαράστασης. Η παραγωγή χαρτογραφικών αναπαραστάσεων σε κάθε στάδιο προσαρμογής της στρατηγικής θα επιτρέψει στις τοπικές κοινότητες να έχουν πρόσβαση σε ένα εργαλείο που κα-

ταδεικνύει την πρόοδό τους, δίνοντάς τους τη δυνατότητα να κεφαλαιοποιήσουν τις καλές και βελτιώσιμες πρακτικές, και συνεπώς, να ανακτήσουν τον έλεγχο στο περιβάλλον τους.

Χαρτογράφηση: ένα εργαλείο για συλλογική διάγνωση σε καταστάσεις διακινδύνευσης της ανθεκτικότητας

Ένας από τους στόχους των συνεδριών συλλογικής εκπαίδευσης ήταν να παραγάγει μια συντονισμένη διάγνωση στη μορφή του συνεργατικού χάρτη, που παράχθηκε από τις αλληλεπιδράσεις των συμμετεχόντων και επαυξήθηκε κατά τη διάρκεια της διαδικασίας της εκπαίδευσης με σκοπό να δημιουργήσει μια συλλογική διάγνωση που εκκινεί από την εξειδίκευση του χρήστη. Έγινε μια εναέρια αναπαράσταση καθενός από τους καταυλισμούς, με σκοπό να αξιοποιηθεί στην παραγωγή της συνεργατικής διάγνωσης. Η εναέρια χαρτογράφηση ή φωτογράφιση από αέρος είναι συχνά ευκολότερο να διαβαστεί από τους σύνθετους χάρτες, όπως τα σχέδια, ή από ένα χάρτη επιπέδων. Αυτοί οι εναέριοι χάρτες σε κλίμακα 1:2.500 χρησιμοποιήθηκαν ως μέσα έκφρασης και ανταλλαγής σκέψεων κατά τη διάρκεια των συνεδριών εκπαίδευσης.

Η πρώτη διαγνωστική δουλειά που αναλήφθηκε από τις κοινότητες ήταν η αναγνώριση του συνόλου των κινδύνων που αντιμετώπιζαν: μετεωρολογικοί κίνδυνοι, καθημερινοί κίνδυνοι, κίνδυνοι σχετικοί με το φύλο κτλ. Το να προσεγγίσουμε το ερώτημα των κινδύνων με έναν εγκάρσιο τρόπο διευκολύνει τις ανταλλαγές απόψεων με το να αποδίδει έμφαση όχι μόνο στις πλημμύρες. Επίσης, ευνόησε την αναγνώριση των περιοχών που αντιμετωπίζουν πολλαπλούς κινδύνους, αλλά και των παραγόντων που επιδεινώνουν τους κινδύνους πλημμυρών.

Για παράδειγμα, οι περιοχές καταυλισμών με κακό ηλεκτρικό δίκτυο αντιπροσωπεύουν ένα συμπληρωματικό κίνδυνο σε περίπτωση πλημμυρών. Η αναγνώριση κινδύνων σεξουαλικής επίθεσης σε υποφωτιζόμενες ή απομονωμένες περιοχές του καταυλισμού μάς βοήθησε επίσης να αναγνωρίσουμε την απομόνωση ως έναν παράγοντα που αυξάνει τον κίνδυνο, ο οποίος μπορεί να αυξήσει την έκθεση σε κίνδυνο των οικογενειών που έχουν λιγότερη πρόσβαση σε συγκεντρωμένη πληροφορία στον καταυλισμό και ευνοούνται λιγότερο από τη συλλογική βοήθεια εξαιτίας της απουσίας γειτόνων. Αυτή η δουλειά διευκόλυνε την αναγνώριση των πιο ευάλωτων περιοχών από τις πλημμύρες και επέτρεψε τη χαρτογράφηση των σημείων αφετηρίας των πλημμυρών που προκαλούνται από την υπερχείλιση του ποταμού.

Ο δεύτερος στόχος ήταν να αναδείξουμε μία πιο συγκεκριμένη τυπολογία ευαλωτότητας, στην κλίμακα των σκηνών, κάνοντας εφικτό να αναγνωρίσουμε τόσο τον αντίκτυπο των εποχικών πλημμυρών που σχετίζονται με τις έντονες βροχοπτώσεις, όσο και των πλημμυρών που συνδέονται με τις πλημμύρες του ποταμού Λιτάνι, στο επίπεδο του νερού σε καθεμία από τις σκηνές του καταυλισμού. Η τεχνογνωσία της χρήσης που απέκτησε η κοινότητα κατέστησε εφικτό το να κάνουμε σχέδιο για πλημμύρες με περισσότερα ή λιγότερα από πέντε εκατοστά νερού στις σκηνές. Κανένα άλλο μέσο αξιολόγησης δεν χρησιμοποιήθηκε για τη συγκέντρωση αυτών των

στοιχείων, καθώς δεν έγινε καταγραφή από ένα όργανο μέτρησης την περίοδο των πλημμυρών του 2019. Αυτά τα σχέδια διαμορφώθηκαν στη βάση της δουλειάς για τη συγκέντρωση των συλλογικών στρατηγικών προσαρμογής του κινδύνου πλημμύρας σε καθέναν από τους καταυλισμούς-στόχους του έργου.

Συλλογική χαρτογράφηση: ένα μέσο για να αναβαθμίσουμε την ατομική και συλλογική γνώση

Οι συλλογικές εκπαιδεύσεις μάς έχουν δώσει τη δυνατότητα να δουλεύουμε σε διαφορετικές μορφές χαρτογράφησης για να διευκολύνουμε τη συλλογική ενσωμάτωση και τη δημιουργία μιας κοινής γλώσσας σε σχέση με τον κίνδυνο. Η χαρτογραφία είναι ένα μέσο το οποίο διευκολύνει τη μεταφορά δεξιοτήτων, καθώς επίσης και τον διάλογο και την ανταλλαγή.

Ένας χάρτης περιβαλλοντικών κινδύνων στον Λίβανο (θυελλών, πλημμυρών, δασικών πυρκαγιών, χιονοπτώσεων, σεισμών κ.ο.κ.) σε μία κλίμακα χρησιμοποιήθηκε για την ένταξη των κοινοτήτων-στόχων του έργου σε μια κοινή διάσταση κινδύνου. Αυτή η δουλειά επέτρεψε την εισαγωγή της έννοιας της κουλτούρας ως ενός κοινού στοιχείου για όλες τις κοινότητες που ζουν στον Λίβανο, είτε είναι κοινότητες υποδοχής (λιβανέζικες και παλαιστινιακές) είτε προσφυγικές, ενώ υπολογίζονται τα διαφορετικά επίπεδα της ευαλωτότητας, ειδικότερα σε χώρους που υπόκεινται σε διαφορετικούς κινδύνους.

Η εναέρια αναπαράσταση σε μια κλίμακα 1:2.500 έδειξε τα πρώτα στοιχεία της αναπαράστασης: κλίμακες, προσανατολισμό, τίτλο και κατηγορία. Βοήθησε στην αφομοίωση της χαρτογραφικής ανάγνωσης και της προσαρμογής της γνώσης των συμμετεχόντων, έτσι ώστε κάθε άτομο να έχει πρόσβαση στο ίδιο επίπεδο πληροφορίας. Αυτή η αφομοίωση της χαρτογραφίας επέτρεψε στους συμμετέχοντες να αναλάβουν συλλογική ιδιοκτησία του χώρου στον οποίο κατοικούν και να καθορίσουν πιο εύκολα τις δραστηριότητες που χρειάζονταν να γίνουν για να περιορίσουν την έκθεσή τους στους κινδύνους, βάζοντας τις διαστάσεις του χώρου και της τεχνογνωσίας της χρήσης.

Ένας χάρτης διαγραμμάτων χρησιμοποιήθηκε για να υποστηρίξει την κατανόηση των βασικών εννοιών του Κύκλου Διαχείρισης Καταστροφής: του κινδύνου, της απειλής και της ευαλωτότητας. Η κατανόηση αυτών των πολύ σύνθετων εννοιών ενθαρρύνει την εκ νέου ενδυνάμωση των δεξιοτήτων και υποστηρίζει τον εκδημοκρατισμό της γνώσης των ειδικών, εν προκειμένω των ανθρωπιστικών αποστολών. Πρόκειται για μια διαδικασία αναγκαία για μια αυτόνομη διαχείριση του ανθρώπινου περιβάλλοντος από τις τοπικές κοινότητες. Οι κλίμακες μικροχαρτογράφησης χρησιμοποιήθηκαν για να σκιαγραφήσουν τον αντίκτυπο της καταστροφής από πλημμύρες και τον κίνδυνο πυρκαγιών. Αυτή η χαρτογράφηση ενθάρρυνε τη δημιουργία μιας συλλογικής απάντησης σε ατομική καταστροφή και, συνεπώς, έφερε τους ανθρώπους μαζί μέσα από τα ζητήματα κινδύνου.

Петровско-Разумовское
Алексеевское
Марьино
Сокольнический парк культуры и отдыха
Белорусский вокзал
Ленинградский вокзал
Ярославский вокзал
Москва II
Москва
Кожухово

Συλλογική χαρτογράφηση: ένα εργαλείο για να δημιουργήσουμε μια κοινή στρατηγική

Μετά τη χρήση των διαφορετικών χωρικών αναπαραστάσεων κατά τη διάρκεια των συλλογικών εκπαιδεύσεων, που επέτρεψαν την εξοικείωση των τοπικών κοινοτήτων με τη χαρτογραφία, δόθηκε έμφαση στα σχέδια που έχουν χρησιμοποιηθεί για την ανάπτυξη μιας στρατηγικής προσαρμογής στον κίνδυνο πλημμύρας. Πράγματι, η μετάφραση των ενεργειών σε σχέδια ήταν ένας τρόπος να τυποποιηθεί αυτή η στρατηγική.

Τα σχέδια παρήγαγαν τρεις διαφορετικούς τύπους εγγράφων που υπηρετούν τη συλλογική στρατηγική των τοπικών κοινοτήτων: το σχέδιο βελτιώσεων του χώρου των καταυλισμών, το σχέδιο δράσης και το σχέδιο επείγουσας εκκένωσης. Το σχέδιο βελτίωσης του χώρου επέτρεψε στις Επιτροπές Επείγουσας Αντιμετώπισης να τυποποιήσουν μια συνεκτική πρόταση στο επίπεδο του καταυλισμού, συγκεντρώνοντας όλες τις εγκαταστάσεις που θα μπορούσαν να μειώσουν τους κινδύνους της πλημμύρας και της φωτιάς. Αυτή η κεφαλαιώδης εργασία έχει με αξιοσημείωτο τρόπο επιτρέψει να απορριφθεί μια σειρά από τύπους εγκαταστάσεων που θα μπορούσαν να μειώσουν τον αντίκτυπο των πλημμυρών σε κάποιες σκηνές, αλλά θα είχαν αυξήσει την ευαλωτότητα άλλων μερών του καταυλισμού. Αυτά τα σχέδια επίσης αναγνωρίστηκαν ως περιοχές εγκατάστασης του Συστήματος Έγκαιρης Ειδοποίησης ενός χειροκίνητου συστήματος που μπορούσε να προβλέψει μια επερχόμενη καταστροφή όπως η πλημμύρα, το οποίο αποτελούνταν από διαβαθμισμένα ραβδιά και σημεία για τα επίπεδα του νερού.

Το σχέδιο δράσης, επίσης γνωστό ως σχέδιο έκτακτης ανάγκης, διαμορφώθηκε ως μια τροχιά δράσης σχεδιασμένη να βοηθήσει τις τοπικές κοινότητες στην ανταπόκρισή τους μπροστά σε ένα ενδεχόμενο πιθανής πλημμύρας. Η παραγωγή του σχεδίου δράσης τεσσάρων επιπέδων για καθέναν από τους καταυλισμούς διασφαλίζει μια αξιόπιστη οργάνωση για τη διαχείριση του κινδύνου πλημμύρας. Τα σχέδια, βασισμένα στα επίπεδα του νερού (για παράδειγμα, Έγκαιρο Σύστημα Προειδοποίησης) στους καταυλισμούς και στον ποταμό Λιτάνι, συνδέονται μεταξύ τους με χρωματιστές σημαίες που τοποθετούνται στους καταυλισμούς για να προειδοποιήσουν τις κοινότητες σχετικά με το τρέχον επίπεδο κινδύνου. Κάθε στάδιο είναι συνδεμένο με μία λίστα δραστηριοτήτων που η Επιτροπή Επείγουσας Αντιμετώπισης χρειάζεται να ακολουθήσει κάθε φορά που ένα συγκεκριμένο επίπεδο κινδύνου προσεγγίζεται, και συνεπώς, να προετοιμάσει τις κοινότητες βήμα βήμα, μέχρι την εκκένωση.

Τα σχέδια επείγουσας εκκένωσης είναι τα αποτελέσματα της συλλογής στοιχείων που έγινε κατά τη διάρκεια της συλλογικής εκπαίδευσης συνδυασμένα με τις προτάσεις των Επιτροπών Επείγουσας Αντιμετώπισης. Αυτά τα σχέδια είναι συνδεμένα με την αξιοποίηση των εγκαταστάσεων: άμεση εκκένωση μέσω συγκεκριμένων οδών και σημεία συνάντησης. Αυτό αντανακλά τις στρατηγικές της τοπικής κοινότητας και διευκολύνει την εφαρμογή των μηχανισμών έκτακτης ανάγκης, τόσο από την πλευρά της κοινότητας όσο και από εκείνη των μη κυβερνητικών οργανώσεων: Οικογένειες και άτομα γνωρίζουν τους δρόμους που πρέπει να ακολουθήσουν αφήνο-

ντας τον καταυλισμό σε περίπτωση εκκένωσης και πού να βρουν τα υπόλοιπα μέλη της κοινότητας. Αυτή η δομή οργάνωσης επίσης βοηθάει τις υπηρεσίες έκτακτης ανάγκης, επιτρέποντάς τους να κάνουν μια γρήγορη καταγραφή πληθυσμού και να αναγνωρίσουν τα άτομα που αγνοούνται.

Συμπαραγόμενες δυναμικές

Για να ενταχθούν με βιώσιμο τρόπο οι τοπικές κοινότητες σε αυτό τον διαρκή μετασχηματισμό του κατοικούμενου περιβάλλοντός τους, απαιτείται να ενταχθούν στις δυναμικές συνεργασίες που οργανώνουν την παραγωγή των περιοχών. Φαίνεται αναγκαίο να αναπτύξουμε μια δυναμική γύρω από την κοινότητα, και όχι για την κοινότητα. Η ανάπτυξη των συνεργειών ως απάντηση στις ανάγκες διευκολύνει την προσαρμογή της απάντησης σε διαδικασίες συμπληρωματικότητας, οι οποίες αξιοποιούν τις δεξιότητες των εταίρων και τις θέτουν στην υπηρεσία της κοινότητας.

Αυτές οι συνέργειες ήταν απαραίτητες για την αρμονική λειτουργία του εγχειρήματος. Παράδειγμα αποτελεί η συνεργατική δουλειά που αναλήφθηκε με τη Solidarité Internationale, βασισμένη στην ανταλλαγή καλών πρακτικών, γεμάτη από τη δουλειά για τη βελτίωση των χώρων από την κοινότητα. Η ενσωμάτωση των δημόσιων εταίρων και η προσαρμογή του έργου στις τοπικές δυναμικές που διασφαλίζουν ότι οι δραστηριότητες που λαμβάνουν χώρα γίνονται σεβαστές πέρα από τα αυστηρά χρονοδιαγράμματα του έργου. Η προσέγγιση της δημιουργίας των τοπικών συνεργειών και συναντήσεων μαζί με τους δρώντες που εμπλέκονται τέθηκε σε λειτουργία από την αρχή του έργου, επιτρέποντας να διασφαλιστούν:

1. Η δουλειά σε συμπληρωματικότητα με τους τοπικούς δρώντες,

2. η δουλειά με τους αναγνωρισμένους επαγγελματίες για να διασφαλιστεί μια ποιοτική μεταφορά δεξιοτήτων,

3. η ενσωμάτωση του έργου σε μια δυναμική σε ένα εθνικό επίπεδο.

Συμπερασματικά, το έργο ΝΟΑΗ έχει φέρει στο φως τα ελαφρά στοιχεία που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να βοηθήσουν τις τοπικές κοινότητες να προσαρμοστούν στις πολλαπλές αναταραχές και κρίσεις, μεταξύ άλλων, και στην κλιματική αλλαγή.

Πράγματι, υπάρχει ισχυρή σύνδεση μεταξύ της προσαρμογής των τοπικών κοινοτήτων στον κίνδυνο μιας μακρόχρονης κρίσης και στην κλιματική αλλαγή. Η κλιματική αλλαγή επιβάλλει τον πολλαπλασιασμό των περιβαλλοντικών κινδύνων όπως οι κλιματικές καταστροφές, οι οποίες είναι οι πιο βίαιες εκδηλώσεις της. Αλλά επίσης αποκαλύπτει πιο βαθιές αλλαγές που ενσωματώνονται με τον χρόνο, όπως αυξήσεις και μειώσεις στη θερμοκρασία, οι οποίες προϋποθέτουν μετασχηματισμούς σε συγκεκριμένες ανθρώπινες πρακτικές για να καλλιεργήσουν την ανθεκτικότητα της κοινότητας στη διάρκεια του χρόνου, που περιλαμβάνουν την οικοδόμηση της ατομικής και συλλογικής ικανότητας ανθεκτικότητας. Η συμπεριληπτική συμμετοχή και η παροχή των λειτουργικών εργαλείων για τις κοινότητες μπορούν να αποτελέσουν απαντήσεις για την ενδυνάμωση αυτής της ανθεκτικότητας.

Στο φως της παγκόσμιας κρίσης, η μακροχρόνια συριακή κρίση είναι ένα έδαφος για αυξανόμενη ευαλωτότητα. Αλλά αυτή η μακροχρόνια κατάσταση είναι και μια ευκαιρία για να μειωθεί η έκθεση των κοινοτήτων στον κίνδυνο. Η οικονομική και κοινωνική κρίση, η οποία επιδρά άμεσα στην ευάλωτη σταθερότητα των σχέσεων μεταξύ κοινοτήτων υποδοχής και κοινοτήτων προσφύγων, απαιτεί μια συντονισμένη απάντηση στα προβλήματα όλων αυτών των πληθυσμών. Μόνο μια ενοποιημένη απάντηση φαίνεται να είναι ικανή να διασφαλίσει την αποτελεσματική μείωση των κινδύνων που απειλούν τις κοινότητες που ζουν σε περιοχές οι οποίες εκτίθενται σε κλιματικά φαινόμενα. Αυτή η διπλή ενσωμάτωση-προσαρμογή είναι όλο και περισσότερο αναγκαία καθώς η κλιματική αλλαγή προκαλεί και θα συνεχίσει να προκαλεί σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

OCHA (2019). Storm flooding brings misery to Syrian refugees in Lebanon, διαθέσιμο στο: https://reliefweb.int/report/lebanon/storm-flooding-brings-misery-syrian-refugees-lebano

Save the Children. (2017). Fire risk reduction assessment of vulnerable displaced Syrian populations and host community in Lebanon, διαθέσιμο στο: https://humanitarianlibrary.org

UNICEF (2020). Living on the edge in Lebanon: More than half the population is now below the poverty line, διαθέσιμο στο: https://www.unicef.org/lebanon/stories/living-edge-lebanon-more-half-population-now-b elow-poverty-line

UNHCR (2019). Norma Storm situation report – 9 January 2019, διαθέσιμο στο: https://reliefweb.int/report/lebanon/norma-storm-situation-report-9-january-2019

UNHCR (2020). Lebanon: Karim Storm Situation Report (as of: February 2020), διαθέσιμο στο: https://reliefweb.int/report/lebanon/lebanon-karim-storm-situation-report-11-februar y-2020

UNHCR (2021). Syrian Regional Refugee Response, διαθέσιμο στο: https://data2.unhcr.org/en/situations/syria/location/7

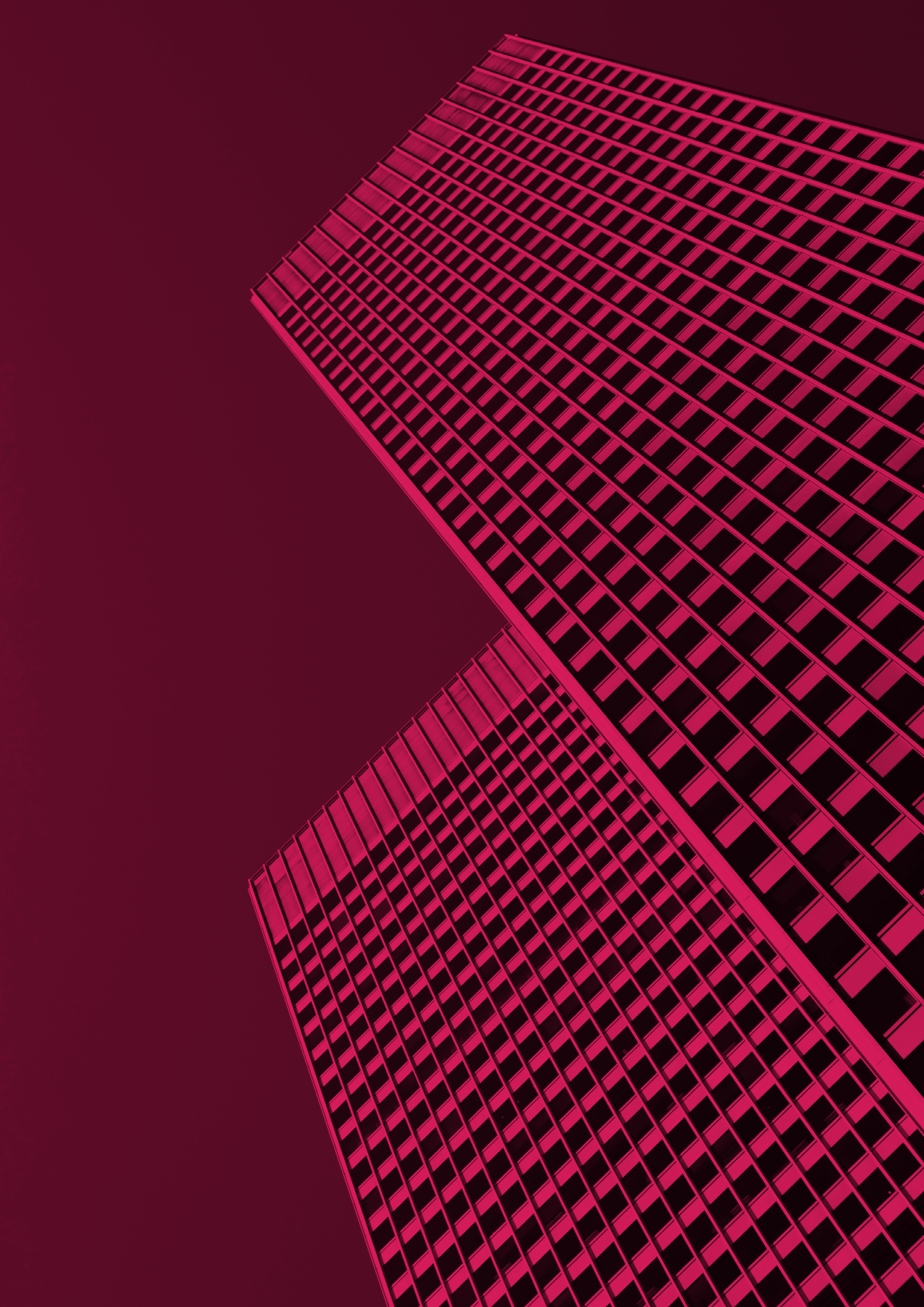

19

Συμμετοχικό Μέλλον:

Σχετικά με την αναγκαιότητα των συμμετοχικών παιδαγωγικών πρακτικών της αρχιτεκτονικής στο πλευρό των ευάλωτων κοινοτήτων

Εισηγήτρια:

Μέριλ Σινέους (Merril Sinéus),
Δρ. Αρχιτέκτων Πολεοδόμος, Διδάσκουσα στην Ανώτατη Εθνική Σχολή Αρχιτεκτονικής Λα Βιλέτ, Παρίσι (Ecole Nationale Supérieure d' Architecture, Paris La Villette), Μέλος του επιστημονικού δικτύου SUD-PPC (Συνθήκες Αστικής Ανάπτυξης- Συνεργατικές πρακτικές και παιδαγωγική /Situations Urbaines de Développement – Pratiques et Pédagogies Coopératives)

Στον απόηχο της κλιματικής αλλαγής και της πανδημίας, που έχουν με βίαιο τρόπο αναστατώσει την καθημερινότητα και το περιβάλλον, οι τομείς της αρχιτεκτονικής και του αστικού σχεδιασμού, οι οποίοι είναι υπεύθυνοι για μεγάλη κατανάλωση πόρων και άμεσα εμπλεκόμενοι σε θέματα χωρικών και κοινωνικών ανισοτήτων, αντιμετωπίζουν προκλήσεις σχετικά με την ευθύνη και τον ρόλο τους, καθώς και με την ικανότητά τους να επιδρούν και να προσαρμόζουν τις πρακτικές τους. Μέσα στο πλαίσιο αυτό, το εύλογο ερώτημα που γεννάται είναι το πώς οι αρχιτέκτονες μπορούν να είναι χρήσιμοι και να συνεισφέρουν θετικά σε συλλογικές και συμπεριληπτικές πρακτικές.

Αντιμετωπίζοντας τις υπερβολικά ρυθμισμένες τεχνικότητες του επαγγέλματος και τα θεσμικά προγράμματα, τα οποία συχνά έρχονται και διαμορφώνονται «από τα πάνω», πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε την κατοικήσιμη περιοχή των ευάλωτων κοινοτήτων, υπερβαίνοντας τους μηχανισμούς κοινωνικής αναπαραγωγής της κυριαρχίας και της καταπίεσης;

Κάνουμε την υπόθεση ότι η οικοδόμηση-μετασχηματισμός του περιβάλλοντός μας μπορεί, αντίστοιχα, να ενδυναμώσει τις πραγματικές κοινότητες. Πιστεύουμε ότι μπορούμε να δουλέψουμε με τις ευαλωτότητες (κτηρίων, συστημάτων και ανθρώπων) που αντιμετωπίζονται ως πόροι (απαρχαίωση έναντι της επανάχρησης, περιορισμός ενέργειας έναντι της εξοικονόμησης ενέργειας, αποκλεισμός έναντι της συμπερίληψης, μετανάστευση έναντι της κινητικότητας) αντί να διεκδικήσουμε αρχιτεκτονικές και αστικές καινοτομίες εφικτές και εύκολα εφαρμόσιμες.

Η ανάγκη που προκύπτει είναι να επικαλεστούμε ορισμένες ιδιαιτερότητες του επαγγέλματος του αρχιτέκτονα, οι οποίες σχετίζονται με την επισκευή ή, τουλάχιστον, με τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και κατοίκησης, με έναν οικουμενικό τρόπο, και όχι μόνο χωρικά.

Λίγα λόγια για το πλαίσιο των παραγκουπόλεων της Γαλλίας σήμερα: Στεγάζουν περίπου δεκάξι χιλιάδες ανθρώπους, ενώ στο σύνολό τους ξεπερνούν τις πεντακόσιες σε ολόκληρη τη χώρα και το ένα πέμπτο αυτών βρίσκεται στην Περιφέρεια του Παρισιού (Île-de-France). Θα μπορούσαμε να επιχειρήσουμε να ορίσουμε συγκεκριμένα τι ονομάζουμε παραγκούπολη στη Γαλλία σήμερα, αφού αυτές οι παραγκουπόλεις είναι διαφορετικές από τις γενικές συνθήκες στέγασης που υπάρχουν σε άλλες χώρες και, συνεπώς, διαφοροποιούνται και ως προς τις συνθήκες της επισφάλειας (το επίπεδο της φτώχειας σχετικοποιείται σε αυτό το πλαίσιο).

Η ιδιαιτερότητα των παραγκουπόλεων προκύπτει από τον τρόπο που χαρακτηρίζεται στη σημερινή γαλλική πολιτική γλώσσα και στον λόγο των ΜΜΕ, ως ανωμαλία, άτυπη και παράνομη. Οι σημασιοδοτήσεις έχουν μεγάλη σημασία και καθηλώνουν την παραγκούπολη στην επισφαλή της κατάσταση.

Ακολούθως, η επισφαλής στέγη, πέρα από τη συγκεκριμένη μορφή των παραγκουπόλεων, υπάρχει και με τη μορφή της υποβαθμισμένης και ανθυγιεινής ιδιωτικής κατοικίας, σε μια κατάσταση μεγάλης ενεργειακής φτώχειας, η οποία δεν μπορεί να συντηρηθεί από τους ενοίκους της, που συνήθως τη μισθώνουν σε υψηλές τιμές.

Αυτά που συναντάμε πρώτα ως μέρη με φτώχεια, τις γειτονιές της εργατικής τάξης ή, στις έντονες εκδηλώσεις τους, τις παραγκουπόλεις ή τα αυτοσχέδια camps, τα οποία εμφανίζονται στις ειδήσεις τα τελευταία δύο χρόνια στο Παρίσι και στο Καλέ, είναι μόνο ένα κομμάτι της πραγματικότητας της φτωχοποιημένης στέγης. Οι ευάλωτοι άνθρωποι είναι οι πιο αόρατοι, οι ευθραυστότητες κρύβονται, η διάχυτη φτώχεια στις μητροπόλεις, στα προάστια και στις αγροτικές περιοχές καταγράφεται όλο και λιγότερο.

Η ανάληψη δράσης σε καταστάσεις επισφάλειας είναι συχνά δύσκολη: Μια ιδιαίτερα επισφαλής κατάσταση κατοίκησης συχνά αντιμετωπίζεται ως «πρόβλημα» και οι άνθρωποι που ζουν σε αυτή τη συνθήκη αντιμετωπίζονται ως κάποιοι που χρειάζονται φροντίδα. Η παρέμβαση δικαιολογείται από τον καθορισμό και την αναγνώριση του προβλήματος. Ακόμα σημειώνεται ότι συγκεκριμένες εφαρμογές των πολιτικών «επαναρρόφησης» αναπαράγουν αυτές καθαυτές τον αποκλεισμό, όπως αναδεικνύει ο Τόμας Αγκιλέρα (Thomas Aguilera) στη δουλειά του για τις παραγκουπόλεις της Μαδρίτης. Η διασταύρωση των ερωτημάτων για τη φροντίδα με εκείνα της αρχιτεκτονικής σημαίνει ότι, αφενός, δουλεύουμε στον χώρο του ευάλωτου, αλλά ότι, αφετέρου, προσπαθούμε να αλλάξουμε τον τρόπο που σκεφτόμαστε για αυτές τις καταστάσεις της ευαλωτότητας. Πρώτα από όλα πρέπει να επιδιώξουμε να υιοθετήσουμε μια θετική σκοπιά, κοιτάζοντας μέσα από το πρίσμα του «πλούτου» και των πλεονεκτημάτων της.

Τα αρχιτεκτονικά σχέδια και οι χωρικοί μετασχηματισμοί είναι ιδανικές ευκαιρίες για να το κάνουμε αυτό. Μέσα από τη δράση του χτισίματος/οικοδόμησης υπάρχει μια συλλογική βούληση για να «οικοδομήσουμε το μέλλον από κοινού». Η αρχιτεκτονική μπορεί να γίνει το «μεταβατικό αντικείμενο» αυτής της θετικής αντιστροφής. Το να μετασχηματίσουμε τον χώρο κάποιου απαιτεί την ικανότητα κάθε ανθρώπου να προβάλλει τον εαυτό του/την εαυτή της σε κάτι άλλο, να φαντάζεται το περιεχόμενο και να κινητοποιεί τους πόρους για να το κάνει εφικτό.

Οι τρεις περιπτώσεις εγχειρημάτων που παρουσιάζονται στη συνέχεια ελέγχουν/αξιολογούν τρεις διαφορετικές τοποθετήσεις του αρχιτέκτονα, οι οποίες μετακινούν/αποκεντρώνουν τον συνήθη ρόλο του ως «κατόχου της κατασκευαστικής απόφασης» προς μια πιο συμμετοχική πρακτική, του σχεδιασμού από κοινού ή ακόμα και της από κοινού οικοδόμησης.

Ας φανταστούμε μαζί

Η πρώτη κατάσταση που παρουσιάζεται είναι ένα σχέδιο για να οικοδομηθεί ένας χώρος για την εγκατάσταση τριάντα οικογενειών που ζουν σε μια παραγκούπολη η οποία βρίσκεται σε έναν κήπο στη Σταν (Σεν Ντενί) στα περίχωρα του Παρισιού (https://lemesnildestains.tumblr.com). Το εγχείρημα αυτό ξεκίνησε από την κοινωνική οργάνωση Les Enfants du Canal (Τα παιδιά του Καναλιού), στη βάση της δημόσιας χρηματοδότησης, και συνεπώς, με την μορφή της τυπικής «από τα πάνω προς τα κάτω» ροής. Ωστόσο, αρκετές όψεις του εγχειρήματος αυτού το κάνουν να είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον και μοναδικό:

Αρχικά, σε αντίθεση με αρκετά παρόμοια εγχειρήματα σε διάφορες παραγκουπόλεις της Γαλλίας, τα οποία έχουν την τάση να εκδιώκουν και να επανεγκαθιστούν ανθρώπους, κάποιες φορές πολύ μακριά, σε αυτή την περίπτωση η δουλειά είναι επιτόπια, στην ίδια την πόλη. Η κατασκευή του νέου μέρους συντελείται ακριβώς δίπλα στον χώρο όπου βρίσκονται οι αυτοσχέδιες κατοικίες. Αυτή η αναγνώριση της γεωγραφικής παραμέτρου επιτρέπει στις οικογένειες να διατηρήσουν μια σταθερότητα και τις συνήθειες που ήδη έχουν, μαζί με τις υπάρχουσες υποδομές της πόλης, τα σχολεία, τα κοινωνικά κέντρα κ.ο.κ. Αυτό το νέο εγχείρημα βασίζεται στην υπάρχουσα κατάσταση, στους δεσμούς της κοινότητας και στην αλληλεγγύη.

Συνεπώς, η παραγκούπολη αναγνωρίζεται ως ένα στάδιο στο ταξίδι της κατοικίας των οικογενειών που στεγάζονται εκεί, το οποίο δεν απορρίπτεται και δεν αγνοείται. Αυτή η άτυπη εκδοχή κατοικίας μπορεί να είναι η πηγή πόρων, μια πρώτη πρόσβαση στην πόλη. Επομένως, δεν χρειάζεται να μετακινηθείς, αλλά να μείνεις εκεί και να μετασχηματίσεις αυτή την περιοχή.

Ακολούθως, και μόνο σε αντίθεση με τις συνήθεις προσεγγίσεις των στεγαστικών εγχειρημάτων στη Γαλλία, τα οποία οικοδομούνται με βιασύνη, χρόνος αφιερώθηκε στο συγκεκριμένο –περίπου τρία χρόνια– για να σχεδιάσουν από κοινού το σχέδιο, να το οικοδομήσουν σε τέσσερα διαδοχικά στάδια της κατασκευής, συνεπώς, να αφήσουν χρόνο για αυτούς που επρόκειτο να το κατοικήσουν (οικογένειες και ομάδες οργανώσεων) να το διαμορφώσουν οι ίδιοι ως κοινότητα, την ίδια στιγμή που ένας φυσικός χώρος για την εγκατάστασή τους προετοιμαζόταν.

Τέλος, η τρίτη συγκεκριμένη όψη αυτού του εγχειρήματος, η οποία κινητοποίησε τις δεξιότητές μας ως αρχιτεκτόνων συγκεκριμένα, ήταν να δημιουργήσουμε μία αρχιτεκτονική που μπορούσε εύκολα να τροποποιηθεί. Το σύνολο των κτηρίων που σχεδιάστηκαν μπορούσε να κατεδαφιστεί πλήρως, καθώς ήταν προσωρινά εγκατεστημένα στον κήπο, και ταυτόχρονα να τροποποιηθεί με έναν άλλο τρόπο στο μέλλον, σε μια άλλη χωρική κατανομή, η οποία σχεδιάστηκε από φορητά τμήματα, εύκολα να γίνουν κατανοητά και να μετασχηματιστούν. Η κατασκευή είναι ξύλινη. Οι προσόψεις και τα χωρίσματα σχεδιάστηκαν με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι εφικτό να μετακινηθούν με το χέρι και να είναι εύκολο να γίνουν κατανοητά και να τροποποιηθούν. Τα εσωτερικά μέρη είναι εξελισσόμενα: μια αντιστροφή διάφορων μη κατανεμημένων χώρων διατηρήθηκε, χώρων που θα μπορούσαν να ανοιχτούν σε οποιοδήποτε από τα παρακείμενα κτήρια, σε δύο επίπεδα. Αυτό κάνει εφικτό το να τροποποιήσουμε την επιφάνεια αυτών των οικημάτων σύμφωνα με το μέγεθος της οικογένειας ή, αν αυτά τα επιπλέον δωμάτια δεν είναι απαραίτητα, να τα χρησιμοποιήσουμε ως δωμάτια διαφορετικών χρήσεων, για παράδειγμα, συλλογικών (δωμάτια για τον ύπνο των μωρών, βρεφονηπιακούς σταθμούς, τάξεις, χώρους οικογενειακών εκδηλώσεων, χώρους φιλοξενίας επισκεπτών κτλ.).

Είναι επίσης ένα μοναδικό εγχείρημα διότι είναι προσαρμοσμένο στις συγκεκριμένες ανάγκες. Διατηρήσαμε τα ηλεκτρικά και υδραυλικά δίκτυα ορατά, όπως και τα στοιχεία της ξύλινης πλαισίωσης, και για να διευκολύνουμε τη συντήρηση και την επισκευή, αλλά επίσης και επειδή πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει καλύτερος τρόπος

για την ιδιοποίηση/συνέργεια με την αρχιτεκτονική, από όταν κατανοούμε πώς χτίστηκε κάτι. Αυτό που θέλαμε κυρίως ήταν να δείξουμε ότι ήταν εφικτό να κάνουμε κάτι διαφορετικό από το να στήσουμε μια στέγη έκτακτης ανάγκης με τη μορφή των κατασκευαστικών σωρών συγκροτημάτων κατοικιών, τα οποία πωλούνται σε υψηλή τιμή στις δημόσιες Αρχές, που δελεάζονται από την έτοιμη προς χρήση λύση. Εν προκειμένω, μας ενέπνευσε μια φράση της Αμερικανίδας πολιτικής επιστήμονος Τζόαν Τρόντο (Joan Tronto), που μας προσκαλεί σε μια αρχιτεκτονική της φροντίδας, η οποία απεμπλέκει τους πολίτες «από την εφαρμογή των ιεραρχιών της προστατευτικής φροντίδας, οι οποίες είναι ιεραρχίες ελέγχου».

Κάνοντάς το ορατό

Το δεύτερο εγχείρημα το οποίο προτείνουμε ως παράδειγμα βρίσκεται επίσης στα περίχωρα του Παρισιού, αυτή τη φορά στα νότια, και επίσης αφορά μια παραγκούπολη. Εκεί η δράση αναλήφθηκε από την οργάνωση PEROU (Pôle d'Exploration des Ressources Urbaines [Πόλος Διερεύνησης των Αστικών Πόρων]) (https://www.perouparis.org) και με έναν τρόπο στρατευμένο. Δουλέψαμε για δύο χρόνια σε αυτή την παραγκούπολη και με έναν τρόπο τελείως παράνομο, με στόχο να τεκμηριώσουμε την κατάσταση, να την περιγράψουμε αξιοποιώντας τα εργαλεία του αρχιτέκτονα. Αυτό μάς έδωσε τη δυνατότητα να δημοσιοποιήσουμε την κατάσταση, ανταποκρινόμενοι στην ανάγκη για μεγαλύτερη ορατότητα αυτών των καταστάσεων της ακραίας φτώχειας, για να γίνουν μέρος της τοπικής δημόσιας συζήτησης, ώστε να γίνουν μέρος του δημόσιου διαλόγου και να λαμβάνονται υπόψη σε συγκεκριμένες κοινωνικές πολιτικές.

Ένας πρώτος στόχος αυτού του εγχειρήματος ήταν να παρατηρήσει με λεπτομέρεια και να καταγράψει το υπάρχον περιεχόμενο. Είναι σημαντικό να μη σκεφτόμαστε μια ομάδα οικογενειών ως μια ομοιογενή ενότητα ανθρώπων με τις ίδιες επιθυμίες και ενδιαφέροντα, αλλά να αναγνωρίζουμε ότι καθεμιά έχει μια μοναδική ιστορία να πει και διαφορετικά προβλήματα να επιλύσει. Συνεπώς, κάναμε μία συνάντηση με καθένα από τα νοικοκυριά, με το σκεπτικό να γνωρίσουμε όλα τα φυσικά χαρακτηριστικά των αυτοσχέδιων σπιτιών, αλλά επίσης και την κοινωνιολογία των οικογενειών και την προέλευση των ανθρώπων.

Ένας δεύτερος στόχος ήταν να δημιουργήσουμε μέσα υποστήριξης για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε καταστάσεις με ένα θετικό και προωθητικό τρόπο, με σκοπό να αποδομήσουμε τον λόγο που καθιερώνει τη μιζέρια ως μια σχετική έννοια, η οποία ενισχύεται από την εικόνα στην οποία την εγγράφουμε. Τα μέρη, οι τόποι συνάντησης και κοινής ζωής (συναυλίες, χορός, κινηματογράφος), τα μέρη της συνοικοδόμησης, οι αλληλεπιδράσεις με τον πληθυσμό της πόλης, τα σχολεία αλλά επίσης η δημιουργία δύο βιβλίων, μιας ευχετήριας κάρτας για το τέλος της χρονιάς και πολλών άρθρων στις εφημερίδες... κάθε γεγονός υπομονετικά περιγράφηκε και καταγράφηκε σε μια ψηφιακή επετηρίδα και σε ένα μπλογκ, που ήταν προσβάσιμα σε όλους.

Οικοδομώντας ξανά τον εαυτό

Το τρίτο και τελευταίο έργο που θα θέλαμε να συζητήσουμε εδώ είναι ένα μάθημα που διδάχτηκε στην Εθνική Ανώτατη Σχολή της Αρχιτεκτονικής στη Λα Βιλέτ στο Παρίσι. Αυτό το μάθημα σε μεταπτυχιακό επίπεδο επιδιώκει να δημιουργήσει ένα δεσμό μεταξύ των φοιτητών και φοιτητριών Αρχιτεκτονικής και των αιτημάτων των κατοίκων των γειτονιών της εργατικής τάξης στο Παρίσι, κυρίως των περιοχών κοινωνικής κατοικίας κατά τη δεκαετία του '60, οι οποίες συχνά έρχονται αντιμέτωπες με σχέδια κατεδάφισης για κτήρια που υπάρχουν από τη δεκαετία του '60.

Εμείς υλοποιήσαμε αυτό το εγχείρημα με τη διαμεσολάβηση της οργάνωσης Appuii (https://appuii.wordpress.com), της οποίας η εξειδίκευση στα ζητήματα του αστικού χώρου υποστηρίζει τους κατοίκους των γειτονιών στην επιθυμία τους να ακούγονται οι φωνές τους από τους φορείς λήψης αποφάσεων.

Σε αυτές τις γειτονιές προσπαθούμε να δώσουμε στους φοιτητές τη δυνατότητα να αποκτήσουν τις δεξιότητες του αρχιτέκτονα, οι οποίες είναι απαραίτητες για την ανταλλαγή και την αλληλεπίδραση με τους κατοίκους. Πρέπει να δουλέψουν την ικανότητά τους να ακούν, να παρατηρούν, να μορφοποιούν εκ νέου, να φαντάζονται πέρα από τα συνηθισμένα αντανακλαστικά και τα προγράμματα. Επίσης, επιδιώξαμε, χάρη στην παρουσία των φοιτητών σε αυτό το πλαίσιο σύγκρουσης μεταξύ κατοίκων και ιδιοκτητών γης, να παραγάγουν μικρής κλίμακας αρχιτεκτονικά αντικείμενα, που είναι μάλλον μέσα υποστήριξης και χώροι για διάλογο, τα οποία ενεργοποιούν τον διάλογο στο πεδίο της συλλογικής μάθησης.

Οι λίγοι μήνες έρευνας και εργαστηρίων κατά τη διάρκεια των εξαμήνων του μεταπτυχιακού οδήγησαν στη συμμετοχική διαμόρφωση μιας πρότασης, η οποία αποφασίστηκε από κοινού με τους κατοίκους: Το 2019 στο Φρεν, στην περιοχή του Γκρου, στήσαμε ένα μικρό σινεμά, και τη χρονιά του 2021, με την επανάχρηση του ξύλου από αυτό το πρώτο περίπτερο, φτιάξαμε ένα μικρό κιόσκι συναντήσεων στο Λε Μπλαν-Μενίλ, στα βόρεια του Παρισιού. Σε αυτές τις δύο γειτονιές, η πρόκληση ήταν να ανοίξουμε ξανά τη δημόσια συζήτηση σχετικά με το σχέδιο κατεδάφισης της γειτονιάς, το οποίο οι κάτοικοι δεν επιθυμούν και μπορεί να επιβλήθηκε σε αυτούς από τον ιδιοκτήτη. Συνεπώς, η συμμετοχική κατασκευή είναι ένα εργαλείο που φέρνει κοντά την κοινότητα, μια μορφή που συμβολίζει τη φροντίδα, την οποία οι κάτοικοι επιθυμούν να αναλάβουν για το περιβάλλον στο οποίο ζουν.

Αρχιτεκτονική σε επισφαλείς γειτονιές

Από αυτά τα σχέδια, τα οποία είναι πολύ διαφορετικά, αλλά υλοποιούνται την ίδια χρονική περίοδο (2015–2021), τίθεται το ερώτημα του ρόλου του αρχιτέκτονα όταν παρεμβαίνει, ειδικότερα σε ένα πλαίσιο ευαλωτότητας. Το αρχιτεκτονικό σχέδιο συχνά ξεκινά, πριν από κάθε απόπειρα για κατασκευή ή μετασχηματισμό, μια δουλειά επεξεργασίας και καθιέρωσης μια «συλλογικότητας δράσης»: Το τι ονομάζεται το πρόγραμμα, το οποίο περιγράφει τους στόχους χωρικά και το οποίο συχνά δεν ορίζεται από την αρχή ακριβώς, πρέπει από την αρχή να τεθεί σε συλλογική επεξεργα-

σία. Απαιτεί τη διατύπωση υποθέσεων, την επερώτηση άλλων και τον κοινό πειραματισμό. Προφανώς, αυτές οι αμήχανες και παραδοσιακές διαδικασίες χρειάζεται να προσαρμοστούν για να επιτρέπουν στην αμφιβολία να γίνει μία κινητήρια δύναμη.

Δεύτερον, τα περιεχόμενα της ευαλωτότητας είναι περιεχόμενα όπου οι πρακτικές και οι τρόποι παρέμβασης των αρχιτεκτόνων είναι λιγότερο ρυθμισμένοι από ένα τυπικό πλαίσιο χωρικής παραγωγής. Συνεπώς, προϋποθέτουν μια πιο ακριβή τοποθέτηση: Με ποιον/α δουλεύω μαζί, από ποιον, ποιο είναι το όριο της αποστολής μου; Μπορεί να προκύπτει η ανάγκη να επερωτάμε για τις πρακτικές μας, τις μεθόδους εργασίας ή τον τρόπο που κάποια/κάποιος κατανοεί την πόλη, σύμφωνα με το εγχείρημα και το πλαίσιο. Επίσης, προϋποθέτουν μια κατανόηση και μια ανταλλαγή σε βάθος με άλλα επαγγέλματα, τα οποία επίσης εμπλέκονται σε τέτοια σχέδια και τα οποία θα προσεγγίσουν την κατάσταση από τη σκοπιά της κοινωνικής εργασίας ή από τη νομική σκοπιά, για παράδειγμα.

Κάποιες φορές, ως αρχιτέκτονες, είμαστε ακόμα ένα «τρίτο μέρος», ένας διαμεσολαβητής, ένας μεταφραστής μεταξύ χορηγών εγχειρημάτων που επηρεάζουν τους επισφαλείς πληθυσμούς και τους πληθυσμούς αυτούς καθαυτούς. Συνεπώς, είναι αναγκαίο να προωθήσουμε την εμπλοκή των κατοίκων σε όλα τα στάδια των εγχειρημάτων, προτού μία αρχιτεκτονική παρέμβαση λάβει χώρα. Είναι απαραίτητο να λαμβάνουμε υπόψη μας αυτό που «υπάρχει ήδη εκεί», συνεπώς, να ακούμε, να παρατηρούμε, να προωθούμε την έκφραση των αναγκών και των προσδοκιών, και να ενεργοποιούμε τους διαφορετικούς δρώντες να αλληλεπιδράσουν μεταξύ τους.

Αυτό που αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον μέρος της δουλειάς μας είναι ο τρόπος με τον οποίο κάποιες φορές συνδυάζουμε καλά, δηλαδή προσαρμόζουμε τον παραδοσιακό μας ρόλο έτσι ώστε οι μελλοντικοί χρήστες να πάρουν μέρος στον αρχιτεκτονικό μετασχηματισμό, στη δημιουργία του χώρου, και έτσι, αυτό δημιουργεί άνεση, για να συζητήσουμε για αυτό που είναι χωρικό, φυσιολογικό με έναν τρόπο, αλλά το οποίο επίσης θα ενδυναμώσει τον μελλοντικό χρήστη με γνώμονα το κατοικημένο περιβάλλον του. Ο ρόλος μας πηγαίνει πέρα από εκείνον του σχεδιαστή ή του κατασκευαστή, αν και το εργοτάξιο είναι το πιο ορατό μέρος του εγχειρήματος: Πρέπει να φέρουμε κοντά τους κατοίκους και τους αμέτρητους ανθρώπους που μπορεί να εμπλέκονται στη διαδικασία (θεσμούς, οργανισμούς κτλ.) με στόχο να δοκιμάσουμε νέες μορφές διαμεσολάβησης μαζί τους, να μετακινηθούμε από την αμφισβήτηση ή τη σύγκρουση στη συνεργασία.

Οι κατασκευαστικές δράσεις μπορούν να είναι καταλύτες για την έκβαση ενός δημόσιου διαλόγου. Καθένα από αυτά τα τρία έργα που περιγράφηκαν παραπάνω έχει συμβάλει στο να μετασχηματίσει τον δημοκρατικό χώρο και τη σχέση μεταξύ κατοίκων και θεσμών σε ένα πολύ τοπικό επίπεδο. Μέσα από την επιθυμία τους να αποστασιοποιηθούν από τις διαδικασίες του επείγοντος και να γίνουν μέρη μιας βιώσιμης δράσης αποδεκτής από άλλους, ελπίζουμε ταπεινά ότι θα μπορέσουμε να προσφέρουμε διεξόδους για αλλαγή του προσανατολισμού σε σχέση με τους καθιερωμένους τρόπους των ζητημάτων της ευαλωτότητας.

Σε αυτό το πλαίσιο, επιχειρηματολογούμε υπέρ της πολλαπλότητας των εγχειρημάτων και των τυπολογιών, που παρεμβαίνουν σε περιπτώσεις ευάλωτης κατοικίας. Υπάρχουν χιλιάδες τρόποι ζωής που μπορούν να επινοηθούν μέσα από μοντέλα επείγουσας και κοινωνικής στέγης, τα οποία είναι κυρίαρχα σήμερα. Ας υπερβούμε αυτές τις κατηγορίες, ας τις φανταστούμε μέσα από τους δρώντες που συνεχίζουν αυτά τα εγχειρήματα σε τοπικό επίπεδο (οργανισμούς, εκλεγμένους αξιωματούχους) και ειδικότερα μέσα από τους ίδιους τους μελλοντικούς τους κατοίκους.

Μια αρχιτεκτονική κοινωνικά χρήσιμη είναι μια αρχιτεκτονική η οποία θα επέτρεπε στους κατοίκους να είναι κύριοι του περιβάλλοντός τους, να έχουν στη διάθεσή τους τα εργαλεία και τις συνθήκες για να το μετασχηματίσουν και να το κάνουν να εξελιχτεί. Να έχουν την «ελευθερία να φτιάχνουν και να ξαναφτιάχνουν το κατοικημένο περιβάλλον», να το διαμορφώνουν για τον εαυτό τους και να το κάνουν να εξελίσσεται. Το να έχει κάποιος την «ελευθερία να φτιάχνει και να ξαναφτιάχνει το κατοικημένο περιβάλλον του/της», να το διαμορφώνει για τον εαυτό του/την εαυτή της αλλά επίσης και για τους οικείους, τους συμπολίτες, είναι ένα όχημα κοινωνικού μετασχηματισμού και ενδυνάμωσης. Επίσης, δημιουργεί μια επίγνωση της συλλογικότητας και της ετερότητας. Συνεπώς, η αρχιτεκτονική είναι το πρώτο και κύριο σημείο σύνδεσης με τους άλλους, και σε ό,τι αφορά το οίκημα αυτό καθαυτό, ο «πυρήνας» του οικήματος, το μέρος που ο καθένας/καθεμία συνδέεται με τον εαυτό του. Σε αυτό το σημείο εντοπίζουμε τη σύνδεση μεταξύ αρχιτεκτονικής κατασκευής και κοινωνικής κατασκευής.

Υπάρχουν αρκετοί τρόποι για να κάνουν οι αρχιτέκτονες το επάγγελμά τους πιο συμμετοχικό και καλύτερα εναρμονισμένο με τις σύγχρονες κοινωνικές ανησυχίες:

- να αξιοποιήσουν τις δυνατότητες συνοικοδόμησης που παρέχει ένα εργοτάξιο, αξιοποιώντας πρωταρχικά τους διαθέσιμους τοπικούς πόρους, τα υλικά και την τεχνογνωσία, που είναι διαθέσιμα εκεί και στην ευρύτερη περιοχή.

- να αποκαταστήσουν τη σημασία των πιθανοτήτων που προσφέρει ο τόπος της οικοδομής, χρησιμοποιώντας ως προτεραιότητα τις πηγές, τα υλικά και τη γνώση, που παρέχονται από το ίδιο το τοπίο. Να προτείνουν αρχιτεκτονικές, υλικές και τεχνικές συσκευές που ενθαρρύνουν την ιδιοποίηση των χώρων από τους κατοίκους τους: χωρική απροσδιοριστία, ευελιξία, αντιστρεψιμότητα. Να επιτρέψουν σε κάθε άνθρωπο να ζει εκεί όπως επιθυμεί και στις χρήσεις να εξελίσσονται σε χώρους που ανταποκρίνονται σε αυτές.

- να αμφισβητούν τη γνώση του αρχιτέκτονα ως ειδικού, γεγονός το οποίο τού δίνει τη δυνατότητα να συμβάλλει καθοριστικά στη διαδικασία, αλλά δεν του δίνει την αποκλειστική εξουσία να αποφασίζει για τους άλλους, για το περιβάλλον στο οποίο πρέπει να ζουν.

Οι τρεις αρχιτεκτονικές εμπειρίες που συζητάμε σε αυτό το άρθρο, οι οποίες εμπλέκουν θεσμούς, αρχιτέκτονες, ερευνητές, κινήματα πολιτών, κατοίκους και φοιτητές, θέτουν το ερώτημα αναφορικά με την ικανότητα των αρχιτεκτόνων και των πολεο-

δόμων να σκέφτονται και να παρεμβαίνουν σε μια κατεύθυνση πιο βιώσιμη και με συμμετοχική πρακτική. Μια πρακτική που αφήνει χώρο για προσεχτική ακρόαση, συλλογική συζήτηση και αυτοσχεδιασμό, η οποία δημιουργεί τις συνθήκες για να αναδειχτεί ένα κοινωνικό αίτημα, το οποίο αναγνωρίζει τις αυτονομίες και τα δίκτυα της αλληλεγγύης που είναι ήδη ενεργά.

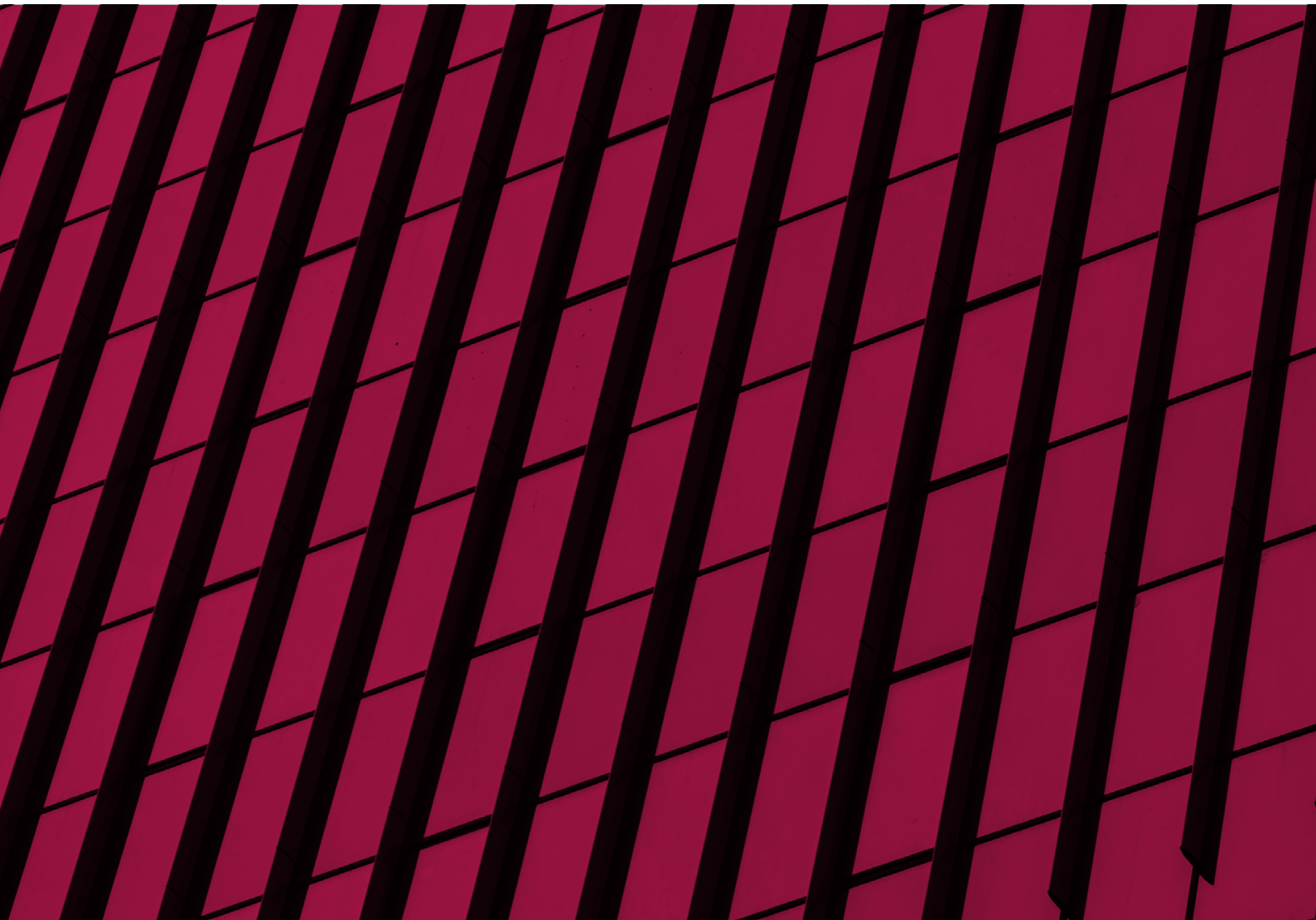

20

Η συμβολή του τεκμηριωμένου σχεδιασμού και της έρευνας στον συμμετοχικό σχεδιασμό για τη δημιουργία πράσινων υποδομών και NBS

Εισηγήτρια:

Αγγελική Παρασκευοπούλου,
Αναπληρώτρια καθηγήτρια, εργαστήριο Ανθοκομίας και Αρχιτεκτονικής Τοπίου,
Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή

Η αστικοποίηση αποτελεί σχετικά νέα ανάπτυξη η οποία σταδιακά αυξήθηκε, με αποτέλεσμα σήμερα περισσότερο από το μισό του παγκόσμιου πληθυσμού να διαμένει σε αστικές περιοχές (Ritchie, 2018). Παράλληλα με την αύξηση της αστικοποίησης ασκούνταν ολοένα και αυξανόμενες αρνητικές επιπτώσεις στο περιβάλλον, γεννώντας ανησυχίες που οδήγησαν στη δημιουργία παγκόσμιων θεσμών (UN, 1987). Κατά συνέπεια, μέσα σε λίγες γενεές περιορίστηκε σημαντικά η επαφή του ανθρώπου με τη φύση (Maller et al., 2005). Τα οφέλη των αστικών χώρων πρασίνου στον άνθρωπο είναι πολλαπλά, τα οποία συμβάλλουν στη σωματική και ψυχική υγεία του ανθρώπου όλων των ηλικιών καθώς στην ανάπτυξη αειφόρων και ανθεκτικών πόλεων (EC, 2013· Russo – Cirella, 2018). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (EC, 2013) ορίζει την πράσινη υποδομή ως «ένα δοκιμασμένο με επιτυχία εργαλείο για την παροχή οικολογικών, οικονομικών και κοινωνικών οφελών μέσω φυσικών λύσεων».

Παρά την αναγνώριση των θετικών επιδράσεων των φυτεύσεων στις πόλεις, στις περισσότερες πόλεις οι άνθρωποι συνεχίζουν να ζουν αποκομμένοι από το φυσικό περιβάλλον όσο ποτέ άλλοτε (Katcher – Beck, 1987). Λιγότερο από το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί σε απόσταση 400 μέτρων από ανοιχτούς δημόσιους χώρους (UN, 2020b). Η ποιότητα ζωής του ανθρώπου στις πόλεις μειώθηκε με τη μείωση της επαφής του ανθρώπου με το πράσινο σε αυτές. Η δυνατότητα εύκολης πρόσβασης σε υπαίθριους χώρους τονίζεται στον ενδέκατο Στόχο Βιώσιμης Ανάπτυξης (Στόχο 11) του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών που αφορά τις αστικές περιοχές, ο οποίος αναφέρει την ανάγκη μέχρι το 2030 για «παροχή καθολικής πρόσβασης σε ασφαλείς, χωρίς αποκλεισμούς και προσβάσιμους πράσινους και δημόσιους χώρους, ιδίως για τις γυναίκες και τα παιδιά, τους ηλικιωμένους και τα άτομα με αναπηρία» (UN, 2015a). Δεν αρκεί, όμως, μόνο η πρόσβαση στους υπαίθριους χώρους πρασίνου.

Συχνά σε χώρους αστικού πρασίνου το σύνολο των επιμέρους στοιχείων τα οποία τους συνθέτουν δεν είναι ενσωματωμένο στο ευρύτερο τοπίο το οποίο τούς πλαισιώνει, δεν είναι διακριτό από άλλους χώρους πρασίνου όμοιας χρήσης και συχνά δεν ικανοποιεί τις ανάγκες των χρηστών, με αποτέλεσμα οι χώροι αυτοί να έχουν μειωμένη επισκεψιμότητα και συχνά να έχουν εικόνα παρακμής και εγκατάλειψης (Flanders – Coushing – Miller, 2020). Οι αστικοί χώροι πρασίνου αποτελούν ιδιαίτερα «οικοσυστήματα» (Miles et al., 2019) στα οποία ο άνθρωπος αποτελεί κυρίαρχο είδος σε αντίθεση με τα φυσικά οικοσυστήματα (Verma et al., 2020). Υπάρχει ανάγκη κατανόησης της αλληλεπίδρασης των χώρων πρασίνου με τον άνθρωπο καθώς και της λειτουργίας τους. Γενικά, το τοπίο προσφέρει την έννοια του «τόπου», ο οποίος έχει τη δυναμική να μεταμορφώνει τις αντιλήψεις για τον κόσμο, να δημιουργεί ευκαιρίες για αλληλεπίδραση του ανθρώπου και της φύσης και να πλαισιώνει τη ζωή των ανθρώπων (δηλαδή την ποιότητα ζωής) και τον χαρακτήρα τους (Bloemers et al., 2010). Η αντίληψη της έννοιας του «τόπου» μέσα από το τοπίο είναι εξίσου σημαντική με το περιβάλλον για την καλή υγεία του ανθρώπου (Bloemers et al., 2010). Η προσπάθεια για την κατανόηση της σχέσης ανθρώπου-φύσης αποτέλεσε το θεμέλιο για την πρόσφατη ανάπτυξη των «λύσεων βασισμένων στη φύση» (NBS)

από τη Διεθνής Ένωση Προστασίας της Φύσης και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, που αφορούν δράσεις οι οποίες εμπνέονται, υποστηρίζονται ή αντιγράφονται από τη φύση, συνεισφέροντας στην κοινωνικοποίηση, την ανθρώπινη ευημερία και τη βιοποικιλότητα (UNDRR, 2021).

Οι περισσότερες πόλεις παρουσίασαν έντονη ανάπτυξη μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, πριν από την αναγνώριση της ανάγκης ανάπτυξης της αειφορίας και ανθεκτικότητας (UN, 1987· UN, 2015b). Ο Ιαν Μακχέργκ (Ian McHarg), γνωστός πολεοδόμος και αρχιτέκτονας τοπίου, με το βιβλίο του Design With Nature (1969) υπήρξε από τους πρώτους επιστήμονες που επισήμαιναν την ανάγκη κατανόησης της σχέσης ανθρώπου-φύσης και ενσωμάτωσε την οικολογία στον πολεοδομικό σχεδιασμό και στην αρχιτεκτονική τοπίου. Η συνηθέστερη πρακτική σχεδιασμού αστικών υπαίθριων χώρων, που συνεχίστηκε και μετά την έκδοση του βιβλίου του Μακχέργκ (1969) και που εφαρμόζεται κατά κύριο λόγο ακόμα και σήμερα, είναι μονόδρομος· οι πολεοδόμοι διαμορφώνουν το σχέδιο πόλεως μέσω θεσμών, τα οποία «μεταφράζουν» οι αρχιτέκτονες μηχανικοί και οι αρχιτέκτονες τοπίου (Lang, 2005· Clark, 2009). Η σύνθετη φύση των πόλεων απαιτεί διεπιστημονική προσέγγιση (Clark, 2009). Η μονόδρομη προσέγγιση σχεδιασμού των αστικών υπαίθριων χώρων στερεί τη δυνατότητα ανταλλαγής απόψεων μεταξύ διάφορων επιστημόνων. Επιπλέον, συνήθης πρακτική είναι να μη λαμβάνονται υπόψη οι απόψεις των χρηστών των υπό σχεδιασμό αστικών υπαίθριων χώρων, ενώ μπορούν να συνεισφέρουν ουσιαστικά σε αυτόν (Dinep – Schwab, 2010). Η δυσκολία σχεδιασμού υπαίθριων χώρων πρασίνου εντείνεται στις περιπτώσεις σχεδιασμού πρότυπων υπαίθριων χώρων που δεν υπάρχει προηγούμενος σχεδιασμός (Paraskevopoulou – Kamperi, 2018). Επίσης, ο σχεδιασμός πράσινων υποδομών βασισμένων σε λύσεις της φύσης συχνά είναι πρότυπος και χρειάζεται μελέτη και αξιολόγηση σε βάθος χρόνου μετά την εφαρμογή του, ώστε να διαδοθεί και να προταθεί η εφαρμογή του σε μεγαλύτερη κλίμακα (upscaling).

Ο τεκμηριωμένος σχεδιασμός και η έρευνα σε συνδυασμό με τις εφαρμοζόμενες πρακτικές (μεθοδολογίες) της αρχιτεκτονικής τοπίου και με τον συμμετοχικό σχεδιασμό μπορεί να παρέχει σημαντικές γνώσεις, με αποτέλεσμα τον σχεδιασμό υπαίθριων χώρων που ικανοποιούν τις ανάγκες των ενδιαφερόμενων μερών (stakeholders) και συμβάλλουν ταυτόχρονα στην επίτευξη των αντικειμένων της αειφόρου ανάπτυξης (UN, 2015a) και της ανθεκτικότητας (UN, 2015b).

Εφαρμοζόμενες πρακτικές σχεδιασμού

Κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού ο υπό μελέτη χώρος παίρνει μορφή. Η ανάλυση τοπίου αποτελεί το αρχικό στάδιο στη διαδικασία σχεδιασμού ενός υπό μελέτη χώρου, κατά την οποία συλλέγονται διάσπαρτες πληροφορίες κάθε μορφής και μελετώνται με σκοπό την κατανόηση της υφιστάμενης κατάστασης και των χρηστών του χώρου (Flanders – Cushing – Miller, 2020). Κατά το στάδιο της ανάλυσης τοπίου, ο αρχιτέκτονας τοπίου δεν περιορίζεται στα όρια του υπό μελέτη χώρου, αλλά της ευρύτερης περιοχής. Λίγες δεκαετίες νωρίτερα η καταγραφή της υφιστάμενης κα-

τάστασης της ευρύτερης περιοχής γινόταν χειρωνακτικά, με τη δημιουργία χαρτών που χωρικά αποτύπωναν ανάλογα με τα χαρακτηριστικά της περιοχής και τη διαθεσιμότητα πληροφοριών τη βλάστηση, ανάγλυφο, χρήσεις γης, δημογραφικά, κλιματολογικά, γεωλογικά, υδρολογικά και εδαφολογικά χαρακτηριστικά κ.ά. (Blake, 1999· Zimmerman, 2000). Η μεθοδολογία της χωρικής αποτύπωσης διάφορων πληροφοριών της ευρύτερης περιοχής σε διαφορετικούς αλληλεπικαλυπτόμενους χάρτες αναπτύχθηκε από τον Μακχέργκ (Cohen, 2019). Η χειρωνακτική εργασία έχει αντικατασταθεί σε μεγάλο βαθμό με τη βοήθεια της τεχνολογίας από τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (Geographic Information Systems), γνωστά ως GIS (Cohen, 2019). Μέσω των GIS επιτυγχάνεται η σύνδεση των δεδομένων με τους χάρτες διευκολύνοντας την κατανόηση των παραμέτρων του χώρου και της λήψης αποφάσεων με την εφαρμογή σεναρίων χωρικής ανάλυσης.

Σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί επιπλέον να απαιτηθεί να προηγηθεί της διαδικασίας του σχεδιασμού η εκτίμηση τοπίου (landscape character assessment [αξιολόγηση του χαρακτήρα τοπίου]), καθώς σε πολλές χώρες δεν είναι υποχρεωτική η εφαρμογή του. Η εκτίμηση τοπίου περιλαμβάνει τη διαδικασία αναγνώρισης και περιγραφής της διαφοροποίησης του χαρακτήρα του τοπίου, η οποία απαιτεί επιτόπου επισκέψεις στην υπό μελέτη περιοχή και στην ευρύτερη αυτής περιοχή καθώς και εργασία στο γραφείο. Ειδικότερα, καθορίζει και περιγράφει τα επιμέρους στοιχεία και κυρίαρχα στοιχεία τα οποία διακρίνουν τα τοπία καθώς και το πώς γίνονται αντιληπτά, βιώνονται και εκτιμώνται τα τοπία από τον άνθρωπο. Η τακτική και περιοδική εφαρμογή εκτίμησης τοπίου μιας περιοχής παρέχει μια βάση δεδομένων που μπορεί να αξιοποιηθεί εκτός του σχεδιασμού και σε άλλες εφαρμογές, όπως στον στρατηγικό σχεδιασμό, στη δημιουργία θεσμών, στην παρακολούθηση τυχόν αλλαγών του τοπίου και στη διαχείρισή του, στις μελέτες περιβαλλοντικών επιπτώσεων κ.ά. Η χρήση GIS αποτελεί επίσης σημαντικό εργαλείο στην εκτίμηση τοπίου.

Η ανάλυση και η εκτίμηση τοπίου εμπεριέχουν το στοιχείο της έρευνας χωρίς τη στατιστική επεξεργασία των συλλεγόμενων δεδομένων και παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες οι οποίες μπορούν να συνεισφέρουν στην οργάνωση δράσεων και εργαλείων για την εμπλοκή ενδιαφερόμενων στον σχεδιασμό μιας υπό μελέτη περιοχής στο πλαίσιο του συμμετοχικού σχεδιασμού. Ωστόσο, πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι τα αποτελέσματα της ανάλυσης και εκτίμησης τοπίου βασίζονται στην εγκυρότητα και πληρότητα των βάσεων δεδομένων απ' όπου αντλούνται πληροφορίες (Flanders – Coushing – Miller, 2020).

Συμμετοχικός σχεδιασμός

Στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης και της ανάπτυξης ανθεκτικότητας έχει διαδοθεί παγκοσμίως ο συμμετοχικός σχεδιασμός. Ο συμμετοχικός σχεδιασμός είναι ολοκληρωμένος όταν συμμετέχουν στον σχεδιασμό όλες οι οντότητες των ενδιαφερόμενων ενός υπό μελέτη χώρου. Οι ενδιαφερόμενοι περιλαμβάνουν κάθε οντότητα ανθρώπινη ή μη, δημόσια ή ιδιωτική, που μπορεί να επηρεάσει τον υπό μελέτη χώρο ή να επηρεαστεί από αυτόν. Οι συμμετέχοντες είναι ανεξαρτήτως φύλου, ηλικίας

(συμπεριλαμβανομένων των ανηλίκων σε ειδικές περιπτώσεις), εθνικότητας, θρησκεύματος και εισοδήματος.

Οι εκδότες του βιβλίου με τίτλο Design as Democracy, Techniques for Collective Creativity περιγράφουν τον συμμετοχικό σχεδιασμό ως «άσκηση της δημοκρατίας στην πράξη» (De la Peña et al., 2017). Κατά τη διαδικασία του συμμετοχικού σχεδιασμού δεν αντλούνται μόνο πληροφορίες και απόψεις, αλλά καλλιεργείται η ενσυναίσθηση μεταξύ των συμμετεχόντων, καθώς αντιλαμβάνονται τη θέση των υπολοίπων (De la Peña et al., 2017). Μεταξύ των κυριότερων εργαλείων του συμμετοχικού σχεδιασμού είναι τα ερωτηματολόγια και η οργάνωση ομάδων εστίασης (focus groups) (Ramírez Galleguillos – Coşkun, 2020). Η δυσκολία του συμμετοχικού σχεδιασμού έγκειται στην προσπάθεια ενημέρωσης και προσέλκυσης ατόμων να συμμετάσχουν στη διαδικασία του σχεδιασμού και να εκφράσουν με ειλικρίνεια την άποψή τους (Ramírez Galleguillos – Coşkun, 2020). Η διαδικασία του συμμετοχικού σχεδιασμού εμπεριέχει επίσης έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας (ποιοτικά και ποσοτικά) μπορούν να υποστούν και στατιστική επεξεργασία, εφόσον αυτό κριθεί απαραίτητο.

Ενώ οι διάφορες μέθοδοι που εφαρμόζονται στον συμμετοχικό σχεδιασμό αποτελούν τη στιβαρότερη μορφή δημόσιας συμμέτοχής, ωστόσο η αποτελεσματικότητά τους είναι αμφιλεγόμενη (Azlina et al., 2015). Οι συμμετέχοντες για ποικίλους λόγους μπορεί να αισθανθούν ότι η άποψή τους κρίνεται, να νιώσουν πίεση, με αποτέλεσμα να μην εκφράσουν με ειλικρίνεια τις απόψεις τους, υπονομεύοντας άθελά τους τη διαδικασία του σχεδιασμού. Η επιστήμη που μελέτα την ανθρώπινη συμπεριφορά (Behavioral Science) έχει αναπτύξει μεθόδους με την αρωγή της τεχνολογίας για τη συλλογή «ειλικρινών» δεδομένων από τους συμμετέχοντες. Η ανθρώπινη συμπεριφορά είναι αποτέλεσμα λανθανουσών γνωστικών, συναισθηματικών και φυσιολογικών διεργασιών που μπορούν να μετρηθούν χρησιμοποιώντας ποικίλων ειδών βιοαισθητήρες.

Τα αποτελέσματα ερευνών της ανθρώπινης συμπεριφοράς παρέχουν πολύτιμες γνώσεις οι οποίες μπορούν να αξιοποιηθούν στον σχεδιασμό και εν συνεχεία να αξιολογηθούν για την αποτελεσματικότητά τους, ειδικά στις περιπτώσεις που απαιτείται να εκπονηθεί καινοτόμος σχεδιαστική μελέτη, όπως στην περίπτωση σχεδιασμού «λύσεων βασισμένων στη φύση». Από την ανάγκη να δοθεί έμφαση στην υγεία, την ασφάλεια και την ευημερία του ανθρώπου αναδύθηκε ο τεκμηριωμένος σχεδιασμός (The Centre for Health Design, 2015). Εφαρμόστηκε αρχικά στον σχεδιασμό χώρων υγειονομικής περίθαλψης λαμβάνοντας μέσα από την άσκηση της ιατρικής επιστήμης ως πρότυπο την εφαρμογή των αποδεδειγμένα καλύτερων πρακτικών της (The Centre for Health Design, 2015).

Τεκμηριωμένος σχεδιασμός

Η αξιοποίηση του τεκμηριωμένου σχεδιασμού στην οργάνωση, στον σχεδιασμό και στη διαχείριση του τοπίου αυξάνεται ολοένα και περισσότερο (Brown – Corry, 2011). Ο τεκμηριωμένος σχεδιασμός είναι η διαδικασία της συνειδητής, σαφούς και συνε-

τής αξιοποίησης των αποδεδειγμένα καλύτερων ευρημάτων της έρευνας και των εφαρμοζόμενων πρακτικών της σύγχρονης εποχής στη λήψη από κοινού με τον ενημερωμένο πελάτη κρίσιμων αποφάσεων πάνω στον σχεδιασμό του εκάστοτε «μοναδικού» υπό μελέτη χώρου (Stichler – Hamilton, 2008). Δεν υπάρχει μία καθολική σχεδιαστική λύση, αλλά η ορθή λύση ανταποκρίνεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του υπό μελέτη χώρου (Kaplan et al., 1998). Ο τεκμηριωμένος σχεδιασμός συμβάλλει στην κάλυψη του κενού που υπάρχει μεταξύ του σχεδιασμού και της πράξης. Η έρευνα πριν από και μετά τη χρήση ενός σχεδιασμένου χώρου πρασίνου παρέχει πληροφορίες κατά τη διαδικασία σχεδιασμού και αποτελεί εξίσου σημαντικό παράγοντα του τεκμηριωμένου σχεδιασμού (Paraskevopoulou – Kamperi, 2018).

Ο σκοπός της αξιοποίησης της έρευνας προ χρήσης και μετά τη χρήση των σχεδιασμένων χώρων διαφέρει. Η έρευνα προ χρήσης των σχεδιασμένων χώρων έχει ως στόχο να προαγάγει τη γνώση ώστε να αξιοποιηθεί στη διεργασία του σχεδιασμού και να συμβάλει στη λήψη αποφάσεων (Bechtel, 1989). Ακόμα κι αν έχουν προηγηθεί και έχουν αξιοποιηθεί τα αποτελέσματα έρευνας προ χρήσης των σχεδιασμένων χώρων συνιστάται να εφαρμόζεται και έρευνα μετά τη χρήση των σχεδιασμένων χώρων (Paraskevopoulou – Kamperi, 2018). Στην έρευνα μετά τη χρήση των σχεδιασμένων χώρων, ο σχεδιασμός έχει ήδη ολοκληρωθεί, έχει υλοποιηθεί και αξιολογείται η αποτελεσματικότητά του στην επίτευξη των στόχων του σχεδιασμού, ώστε να παρέχει πληροφορίες σε μελλοντικές μελέτες (Bechtel, 1989). Στην περίπτωση που τα αποτελέσματα της έρευνας αποδεικνύουν ότι οι στόχοι του σχεδιασμού έχουν επιτευχθεί επιτυχώς, τότε οι χώροι αυτοί μπορούν να αποτελέσουν μελέτες περίπτωσης σε επόμενες μελέτες σχεδιασμού.

Ο τεκμηριωμένος σχεδιασμός αποτέλεσε τη βάση του βιοφιλικού σχεδιασμού που αφορά το σχεδιασμό για, με και από τη φύση, διευκολύνοντας τη σύνδεση ανθρώπου-φύσης και αναδεικνύοντας τη φύση αντί περιορίζοντας ή εξαλείφοντάς τη (Flanders – Coushing – Miller, 2020). Προσπαθεί να «εφεύρει» δημιουργικούς τρόπους για να βελτιώσει και να αποκαταστήσει τη φύση εντός του αστικού ιστού. Οι «λύσεις βασισμένες στη φύση» του βιοφιλικού σχεδιασμού μπορούν να συμβάλουν στην προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή και στη βελτίωση των επιδράσεών της με την ενσωμάτωση των αρχών της αειφορίας (Flanders – Coushing – Miller, 2020). Τα στοιχεία του βιοφιλικού σχεδιασμού όπως τα δένδρα, τα φυτοδώματα και οι πράσινοι τοίχοι μπορούν να μειώσουν την επίδραση της αστικής θερμικής νησίδας, καθώς και να συμβάλουν στην εξοικονόμηση ενέργειας στα κτήρια και στη μείωση της θερμοκρασίας της ατμόσφαιρας εντός των πόλεων. Η χρήση υδατοπερατών δαπέδων αντί της ασφάλτου και του μπετού μπορεί να μειώσει την απορροή νερού των βροχοπτώσεων και τις ξαφνικές πλημμύρες. Επιπλέον, τα επιμέρους στοιχεία του βιοφιλικού σχεδιασμού συμβάλλουν στη μείωση του άγχους και σε καλύτερη γνωστική απόδοση και βελτίωση των συναισθημάτων και της διάθεσης του ανθρώπου. Η ανάπτυξη της πράσινης τεχνολογίας βασίστηκε στην έρευνα που με τη σειρά της ενσωματώθηκε στον σχεδιασμό. Γνωστά παραδείγματα αποτελούν το Bosco Verticale (Κάθετο Δάσος) στο Μιλάνο της Ιταλίας και η δημιουργία του «City in a garden» (Πόλης σε έναν κήπο) στην Σιγκαπούρη.

Τα αποτελέσματα ερευνών προ χρήσης και μετά τη χρήση των σχεδιασμένων χώρων μπορούν να αξιοποιηθούν στον συμμετοχικό σχεδιασμό είτε άμεσα, ως εργαλείο, είτε έμμεσα, μέσω της αξιοποίησης των επιστημονικά τεκμηριωμένων αποτελεσμάτων.

Συμπέρασμα

Η εφαρμογή του συμμετοχικού σχεδιασμού στον σχεδιασμό υπαίθριων χώρων πρασίνου είναι απαραίτητη για τη δημιουργία αειφορικών και ανθεκτικών πόλεων. Σε συνδυασμό με τον τεκμηριωμένο σχεδιασμό, ήτοι την αξιοποίηση της έρευνας και αποτελεσμάτων στη λήψη αποφάσεων κατά τη διεργασία του σχεδιασμού, μπορούν να αντιμετωπιστούν κενά που παρουσιάζονται κατά την εφαρμογή των συνήθων πρακτικών στη διαδικασία του σχεδιασμού καθώς και στον συμμετοχικό σχεδιασμό, συμβάλλοντας σε μια ολοκληρωμένη σχεδιαστική προσέγγιση βασισμένη στην αειφορία και την ανθεκτικότητα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Azlina, W. – Ismail, W. – Said, I. (2015). "Integrating the Community in Urban Design and Planning of Public Spaces: A review in Malaysian cities," Procedia – Social and Behavioral Sciences 168, σσ. 357–364, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.241

Bechtel, R.B. (1989). "Advances in POE Methods: An overview," στο W.F.E. Preiser (επιμ.). Building Evaluation. Springer Science +Business Media, σσ. 199–206.

Blake, J. (1999). An Introduction to Landscape Design and Construction. Gower.

Bloemers T. – Daniels S. – Fairclough G. – Pedroli B. – Stiles R. (2010). Landscape in a Changing World: Bridging Divides, Integrating Disciplines, Serving Society. Science Policy Briefing 41. European Science Foundation ESF-COST.

Brown, J.R.D. – Corry, R.C. (2011). "Evidence-based landscape architecture: the maturing of a profession," Landscape and Urban Planning 100, σσ. 327–329.

Clark, R.S. (2009). "Integrated Architectural Design," στο: L. Griffis – T. Helwig – M. Waggoner – M. Holt (επιμ.). Proceedings Structures Congress 2009: Don't Mess with Structural Engineers: Expanding Our Role, 30th April-2nd May 2009, Austin, Texas, USA. Structural Engineering Institute of ASCE, σσ. 1–4, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1061/41031(341)161

Cohen, W.J. (2019) "The legacy of Design with Nature: from practice to education," Socio-Ecological Practice Research 1, σσ. 339–345, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1007/s42532-019-00026-2

De la Peña, D. – Jones Allen, D. – Hester, R.T. – Hou, J. – Lawson, L.J. – McNally, M.J. (2017). Design as Democracy, Techniques for Collective Creativity. Island Press.

Dinep C. – Schwab, K. (2010). Sustainable Site Design. John Wiley & Sons Inc.

EC (2013). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Green Infrastructure (GI) – Enhancing Europe's Natural Capital. COM(2013) 249 final, διαθέσιμο στο: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:52013DC0249

Flanders Cushing, D. – Miller, E. (2020). Creating Great Places Evidence-Based Urban Design for Health. Routledge.

Kaplan, R. – Kaplan, S. – Ryan, R. (1998). With People in Mind: Design and Management of Everyday Nature. Island Press.

Katcher, A. – Beck, A. (1987). "Health and caring for living things," Anthrozoos 1, σσ. 175–183.

Lang, J. (2005). Urban design: a typology of procedures and products. Architectural Press.

Maller, C. – Townsend, M. – Pryor, A. – Brown, P. – Leger, L.ST. (2005). "Healthy nature healthy people: 'contact with nature' as an upstream health promotion intervention for populations," Health Promotion International 21 (1), σσ. 45–54.

Miles, L.S. – Breitbart, S.T. – Wagner, H.H. – Johnson, M.T.J. (2019). "Urbanization Shapes the Ecology and Evolution of Plant-Arthropod Herbivore Interactions," Font. Ecol. Evol. 7, σελ. 310, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.3389/fevo.2019.00310

Paraskevopoulou, A.T. – Kamperi, E. (2018). "Design of hospital healing gardens linked to pre- or postoccupancy research findings," Frontiers of Architectural Research 7, σσ. 395–414, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1016/j.foar.2018.05.004

Ramírez Galleguillos, M.L. – Coşkun, A. (2020). "How Do I matter? A Review of the Participatory Design Practice with Less Privileged Participants," στο: Proceedings of the 16th Participatory Design Conference 2020 – Participation(s) Otherwise – Vol 1 (PDC '20: Vol. 1), 15–20 Ιουνίου 2020, Manizales, Colombia, ACM (σσ.. 137–147), διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1145/3385010.3385018

Ritchie, H. (2018). Urbanization, διαθέσιμο στο: http://ourworldindata.org/urbanization

Russo, A. – Cirella, G.T. (2018). "Modern compact cities: how much greenery do we need?" Int. J. Environ. Res. Public Health, 15, σελ. 218, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.3390/ijerph15102180

Stichler J.F. – Hamilton D.K. (2008). "Evidence-Based Design: What is It?" HERD: Health Environments Research & Design Journal 1 (2), ACM σσ. 3–4, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1177/193758670800100201

The Centre for Health Design (20153). An Introduction to Evidence-Based Design: Exploring Healthcare and Design. The Centre for Health Design.

UN (1987). United Nations General Assembly. Development and International Economic Co-operation: Environment. Report of the World Commission on Environment and Development "Our Common Future," A/42/427 Annex. United Nations.

UN (2015a). United Nations General Assembly, Seventieth session, Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015. A/RES/70/1. United Nations.

UN (2015b). United Nations General Assembly, Sixty-ninth session, Resolution adopted by the General Assembly on 3 June 2015. A/RES/69/283. United Nations.

UN (2020b) Policy Brief: COVID-19 in an Urban World. United Nations.

UNDRR (2021). Words into Action, Nature-Based Solutions for Disaster Risk Reduction. United Nations Office for Disaster Risk Reduction.

Verma, P. – Singh, P. – Singh, R. – Raghubanshi, A.S. (2020). "Urban ecology – current state of research and concepts," στο: P. Verma – P. Singh – R. Singh – A.S. Raghubanshi (επιμ.). Urban Ecology, Emerging Patterns and Social-Ecological Systems. Elsevier, σσ. 3–16.

Zimmerman, F. (2000). "Site analysis," στο: The American Institute of Architects, The Architect's Handbook of Professional Practice (13η έκδοση). Νιου Τζέρσι: John Wiley and Sons, Inc.

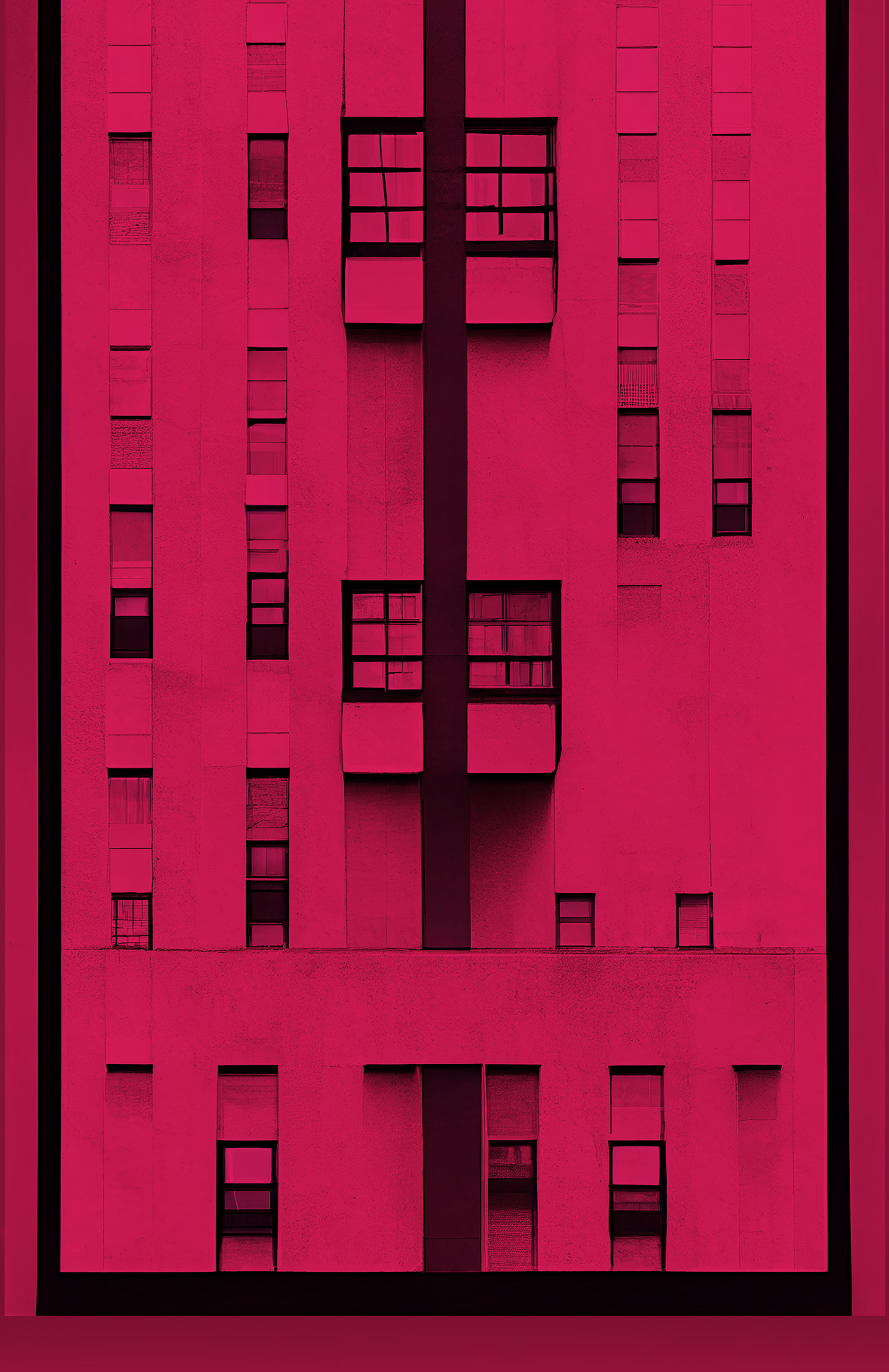

21

Συγκριτική επισκόπηση των διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης στα Περιφερειακά Σχέδια για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή:

Μία ευκαιρία συμμετοχικής διακυβέρνησης

Εισηγητές/τριες:

Κανελλοπούλου Γεωργία, Σύμβουλος Μηχανικός (MSc Περιβαλλοντική και Υγειονομική Μηχανική, MSc Περιβάλλον και Ανάπτυξη)
Μπόικος Ηλίας, Υποψήφιος Διδάκτορας, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Εισαγωγή

Ο παγκόσμιος διάλογος έχει πλέον μεταφερθεί από τη συζήτηση για την ύπαρξη του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής προς τη διατύπωση εθνικών δεσμεύσεων για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης, καταδεικνύοντας την ένταση του προβλήματος. Για την αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης διαμορφώνονται δύο δέσμες μέτρων και δράσεων: αυτές του μετριασμού, οι οποίες συμβάλλουν στη μείωση της έντασης του προβλήματος, και αυτές της προσαρμογής, οι οποίες συμβάλλουν στην προστασία από τις δυσμενείς επιπτώσεις του προβλήματος.

Η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στη συγκριτική επισκόπηση των διαδικασιών συμμετοχής και διαβούλευσης στα στάδια εκπόνησης και θεσμοθέτησης των Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΠεΣΠΚΑ), δεδομένου ότι αποτελούν στρατηγικά εργαλεία ολοκληρωμένου σχεδιασμού δράσεων και παρεμβάσεων προσαρμογής. Το κάθε ΠεΣΠΚΑ προϋποθέτει την εκτίμηση των επιπτώσεων της κλιματικής κρίσης στους περιβαλλοντικούς και κοινωνικοοικονομικούς τομείς με βάση τις κλιματικές μεταβολές και την τρωτότητα, έχοντας ως στόχο να προσδιορίσει και να ιεραρχήσει τα απαραίτητα μέτρα και δράσεις προσαρμογής για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης.

Η Υπουργική Απόφαση με αριθ. 11258/2017 «Εξειδίκευση περιεχομένου Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή», τα οποία αναφέρονται στο άρθ. 43 του Ν. 4414/2016, περιγράφει τις προδιαγραφές και το περιεχόμενο των ΠεΣΠΚΑ. Αρχικά, αναλύονται οι στόχοι και η συμβατότητα του εκάστοτε ΠεΣΠΚΑ με την Εθνική Στρατηγική για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΥΠΕΝ, 2016), καθώς και με άλλους υφιστάμενους ή υπό εκπόνηση σχεδιασμούς της κάθε Περιφέρειας. Στη συνέχεια, γίνεται αναφορά στα στοιχεία και τα δεδομένα του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος της Περιφέρειας, όπως κλιματικά, μετεωρολογικά, βιοκλιματικά, μορφολογικά, τοπολογικά, γεωλογικά, τεκτονικά και εδαφολογικά χαρακτηριστικά, στοιχεία για τα επιφανειακά και υπόγεια ύδατα, οικολογική διάρθρωση και οικοσυστημικές λειτουργίες, προστατευόμενες περιοχές, τύποι των ακτών και ρυθμός μεταβολής της στάθμης της θάλασσας, στοιχεία πολιτιστικής κληρονομιάς, ισχύουσες χωροταξικές κατευθύνσεις και υφιστάμενη κατάσταση των χρήσεων γης, κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον, τεχνικές και περιβαλλοντικές υποδομές, και τέλος, περιγράφονται οι κυριότερες πιέσεις που ασκούνται στο περιβάλλον.

Κατόπιν, με βάση τα ήδη διαθέσιμα δεδομένα και τις κλιματικές προβολές από διεθνώς αναγνωρισμένα περιοχικά κλιματικά μοντέλα, πραγματοποιείται ανάλυση τάσεων για τις κυριότερες κλιματικές μεταβλητές. Η ανάλυση πραγματοποιείται για βραχυπρόθεσμο (έως το 2030), μεσοπρόθεσμο (έως το 2050) και μακροπρόθεσμο (έως το 2100) χρονικό ορίζοντα και για περισσότερα του ενός σενάρια παγκόσμιας εξέλιξης συγκεντρώσεων αερίων του θερμοκηπίου (Representative Critical Pathways 2.6 – αισιόδοξο/ευμενές σενάριο, 4.5 & 6.0 – ενδιάμεσο/μετριοπαθές σενάριο και 8.5 – απαισιόδοξο/δυσμενές σενάριο, Εικόνα 1).

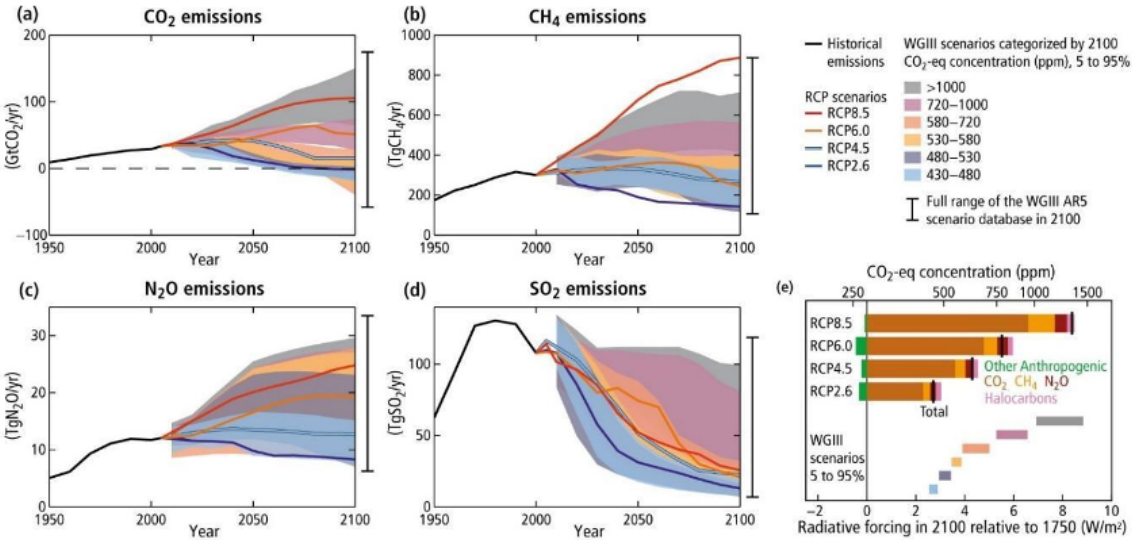

Εικ 44 Αποτύπωση των σεναρίων από τη Διακυβερνητική Επιτροπή για την Κλιματική Αλλαγή. Πηγή: https://ar5-syr.ipcc.ch/topic_futurechanges.php

Εικ 45 Η εκτίμηση των αναμενόμενων κλιματικών μεταβολών στην περιοχή μελέτης προκύπτει από την ανάλυση των κλιματικών δεικτών, οι οποίοι εξάγονται από βασικές κλιματικές μεταβλητές.

Αξιοποιώντας τα παραπάνω δεδομένα, πραγματοποιείται η εκτίμηση των αναμενόμενων κλιματικών μεταβολών (Εικόνα 2) σε κάθε Περιφέρεια και αναλύεται η κλιματική τρωτότητα των επιμέρους τομέων και γεωγραφικών περιοχών. Η τρωτότητα ενός τομέα στην κλιματική αλλαγή καταγράφεται ως η προδιάθεσή του να επηρεαστεί αρνητικά από τις κλιματικές μεταβολές (IPCC, 2007) και οι τομείς που εξετάζονται είναι αυτοί που περιγράφονται στο Κεφάλαιο 4 της Εθνικής Στρατηγικής για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΥΠΕΝ, 2016), ήτοι: γεωργία και κτηνοτροφία, δασοπονία, βιοποικιλότητα και οικοσυστήματα, αλιεία, υδατοκαλλιέργειες, υδάτινοι πόροι, παράκτιες ζώνες, τουρισμός, ενέργεια, υποδομές και μεταφορές, υγεία, δομημένο περιβάλλον, εξορυκτική βιομηχανία και πολιτιστική κληρονομιά.

Λαμβάνοντας υπόψη την ανάλυση της τρωτότητας, εκτιμώνται και αξιολογούνται οι δυνητικές επιπτώσεις στους τομείς που κρίνονται ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για κάθε Περιφέρεια, εστιάζοντας στην πιθανότητα εμφάνισής τους, στην έκταση και έντασή τους, στην πολυπλοκότητα με αναφορά στον μηχανισμό εμφάνισης (άμεση ή έμμεση επίπτωση) και στις συνιστώσες του φαινομένου (απλές και σύνθετες επιπτώσεις), στον χρονικό ορίζοντα εμφάνισης, στη διάρκεια και την επαναληπτικότητα, στις δυνατότητες αναστροφής ή ελαχιστοποίησης των επιπτώσεων και, τέλος, στον διαπεριφερειακό ή/και διασυνοριακό τους χαρακτήρα. Το τελικό στάδιο εκπόνησης αφορά τις προτάσεις μέτρων και δράσεων (διοικητικές ρυθμίσεις, μελέτες, ερευνητικές-πιλοτικές δράσεις, έργα, προμήθεια εξοπλισμού, παρακολούθηση, προειδοποίηση, δράσεις ενημέρωσης, κίνητρα, αποζημιώσεις) για τους τομείς και τις γεωγραφικές περιοχές προτεραιότητας, εξετάζοντας την ενσωμάτωσή τους σε άλλες υφιστάμενες πολιτικές (όπως πολιτικές διαχείρισης φυσικών καταστροφών) και τη συμβατότητα και συμπληρωματικότητά τους με άλλα Περιφερειακά Σχέδια (Περιφερειακός Σχεδιασμός Διαχείρισης Αποβλήτων, Σχέδιο/α Διαχείρισης Υδάτων, Σχέδιο Διαχείρισης Κινδύνων Πλημμύρας, Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης). Τα προτεινόμενα μέτρα και δράσεις αφορούν είτε την αποφυγή των επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής (προληπτικού χαρακτήρα και ετοιμότητας) είτε, όπου αυτό δεν είναι δυνατό, τη μείωση της έντασης και της έκτασης των επιπτώσεων και την αποκατάσταση αυτών.

Τόσο κατά την εκπόνηση/θεσμοθέτηση των ΠεΣΠΚΑ όσο και κατά την εφαρμογή/υλοποίησή τους, προβλέπεται η διαδικασία της διαβούλευσης, ώστε να εξασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή συμμετοχή και η συναίνεση του συνόλου των κοινωνικών εταίρων (δημόσια διοίκηση, επιστημονική κοινότητα, παραγωγικές τάξεις, ευρύ κοινό και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, για παράδειγμα, ομάδες πληθυσμού που κατοικούν δίπλα σε περιοχές που πλημμυρίζουν). Η διαβούλευση στους ΟΤΑ α΄ και β΄ βαθμού αποτελεί μια διαδικασία ενίσχυσης της διαφάνειας σε θέματα αναπτυξιακού σχεδιασμού, προγραμματισμού, μεταρρυθμίσεων και οικονομικής διαχείρισης (Ν. 4555/2018)[1] και εισήχθη ως υποχρεωτικός θεσμός με το πρόγραμμα «Καλλικράτης» (Ν. 3852/2010). Σε εθνικό επίπεδο, η δημόσια διαβούλευση αφορά την ανάρτηση των σχεδίων νόμων και κανονιστικών πράξεων, διεξάγεται μέσω σχετικής ιστοσελίδας[2] στο πλαίσιο της Ανοικτής Διακυβέρνησης και στο παρόν διέπεται από τα όσα ορίζει το άρθ. 61 του Ν. 4622/2019.

Μέχρι τώρα, η συνήθης πρακτική εφαρμογή του θεσμού της διαβούλευσης από την πλειονότητα των ΟΤΑ α΄ και β΄ βαθμού αφορούσε τη διοργάνωση ημερίδων, με συμμετέχοντες κυρίως εκπροσώπους φορέων με περιορισμένη ανταπόκριση από τους πολίτες. Τα αποτελέσματα, στις περισσότερες περιπτώσεις, είναι περιορισμένα, σε σχέση με τους αναμενόμενους στόχους αλλά και με τον βασικό σκοπό της διαβούλευσης. Δυστυχώς, αυτή η διαδικασία οδηγεί στην απαξίωση παρόμοιων πρωτοβουλιών, αλλά και αυτής της ίδιας της κοινωνικής συμμετοχής και, κατ' επέκταση, της κοινωνικής συνοχής (ΕΕΤΑΑ, 2020).

Ωστόσο, η διαδικασία διαβούλευσης μπορεί να αποτελέσει μια πλατφόρμα διαλόγου με την τοπική κοινωνία και όλα τα εμπλεκόμενα και ενδιαφερόμενα μέρη που επηρεάζονται είτε άμεσα είτε έμμεσα από την εφαρμογή μιας πολιτικής. Αν και η βασική προϋπόθεση για μια ουσιαστική διαβούλευση είναι η βούληση της διοργανώτριας Αρχής να συνεργαστεί με τους ενδιαφερόμενους, η μεθοδική προσέγγιση και η επιλογή των κατάλληλων τεχνικών δύνανται να συνεισφέρουν σημαντικά στο τελικό αποτέλεσμα. Ως εκ τούτου, διερευνάται η αποτελεσματικότερη διαβούλευση κατά το στάδιο εφαρμογής/υλοποίησής των ΠεΣΠΚΑ, προκειμένου να εξασφαλιστεί η μέγιστη δυνατή συμμετοχή και συναίνεση του συνόλου των κοινωνικών εταίρων, διαμορφώνοντας μια ευκαιρία συμμετοχικής διακυβέρνησης διαφορετικών επιπέδων φορέων και πολιτών.

Η μέγιστη δυνατή συμμετοχή και συναίνεση του συνόλου των κοινωνικών εταίρων προϋποθέτει τόσο την κατανόηση του ίδιου του προβλήματος της κλιματικής αλλαγής (τουλάχιστον, στα γενικά του χαρακτηριστικά) όσο και των επιπτώσεών του στους διαφορετικούς τομείς δραστηριότητας. Στο πλαίσιο αυτό, προτείνεται ένα Μοντέλο Ανθρώπινης Ανάπτυξης (Μπόικος, 2020) που μπορεί να συμβάλει στην καλλιέργεια συστημικής οπτικής των σχετικών προβλημάτων, των επιπτώσεών τους και των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στις διαφορετικές επιπτώσεις, αλλά και στη διαδικασία σχεδιασμού και αποδοχής λύσεων που μπορούν να ικανοποιήσουν ταυτόχρονα διαφορετικές απαιτήσεις και να μειώσουν την πολυπλοκότητα των προβλημάτων.

Η δράση για την κλιματική αλλαγή αποτελεί έναν από τους 17 Στόχους Βιώσιμης Ανάπτυξης (Στόχος 13) (UN, 2015)· ωστόσο, πολλές δράσεις για τον μετριασμό και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή εντάσσονται σε αρκετούς από τους 169 επιμέρους ΣΒΑ (1.5: «Ανάπτυξη ανθεκτικότητας σε περιβαλλοντικές, οικονομικές και κοινωνικές καταστροφές», 4.Α: κατασκευή και αναβάθμιση ασφαλών και συμπεριληπτικών εκπαιδευτικών εγκαταστάσεων, 11.5: «Μείωση των αρνητικών επιπτώσεων των φυσικών καταστροφών» κ.ά.). Θεωρούμε ότι οι ΣΒΑ αποτυπώνουν με έναν περιεκτικότατο τρόπο τόσο τα παγκόσμια προβλήματα όσο και το μεγαλύτερο μέρος της ανθρώπινης δραστηριότητας σήμερα. Το Μοντέλο Ανθρώπινης Ανάπτυξης

1. Άρθρο 78: Δημοτική Επιτροπή Διαβούλευσης, Άρθρο 105: Περιφερειακή Επιτροπή Διαβούλευσης, Άρθρο 175: Τετραετή Επιχειρησιακά Προγράμματα, Ετήσια Προγράμματα Δράσης Δήμων, Άρθρο 176: Τετραετή Επιχειρησιακά Προγράμματα, Ετήσια Προγράμματα Δράσης Περιφερειών, Άρθρο 189: Συζήτηση και ψήφιση προϋπολογισμού δήμων, Άρθρο 190: Συζήτηση και ψήφιση προϋπολογισμού Περιφερειών.

2. Βλ. http://www.opengov.gr

(ΜΑΑ) διαμορφώθηκε μέσα από μία διεπιστημονική θεωρητική και ερευνητική τεκμηρίωση η οποία κατέληξε στις τρεις βασικές κατηγορίες του μοντέλου: Φύση, Κοινωνία, Γνώση. Αναλύοντας το περιεχόμενο των εκατόν εξήντα εννιά επιμέρους ΣΒΑ, διαμορφώθηκαν οι εννιά υποκατηγορίες του μοντέλου, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 1.

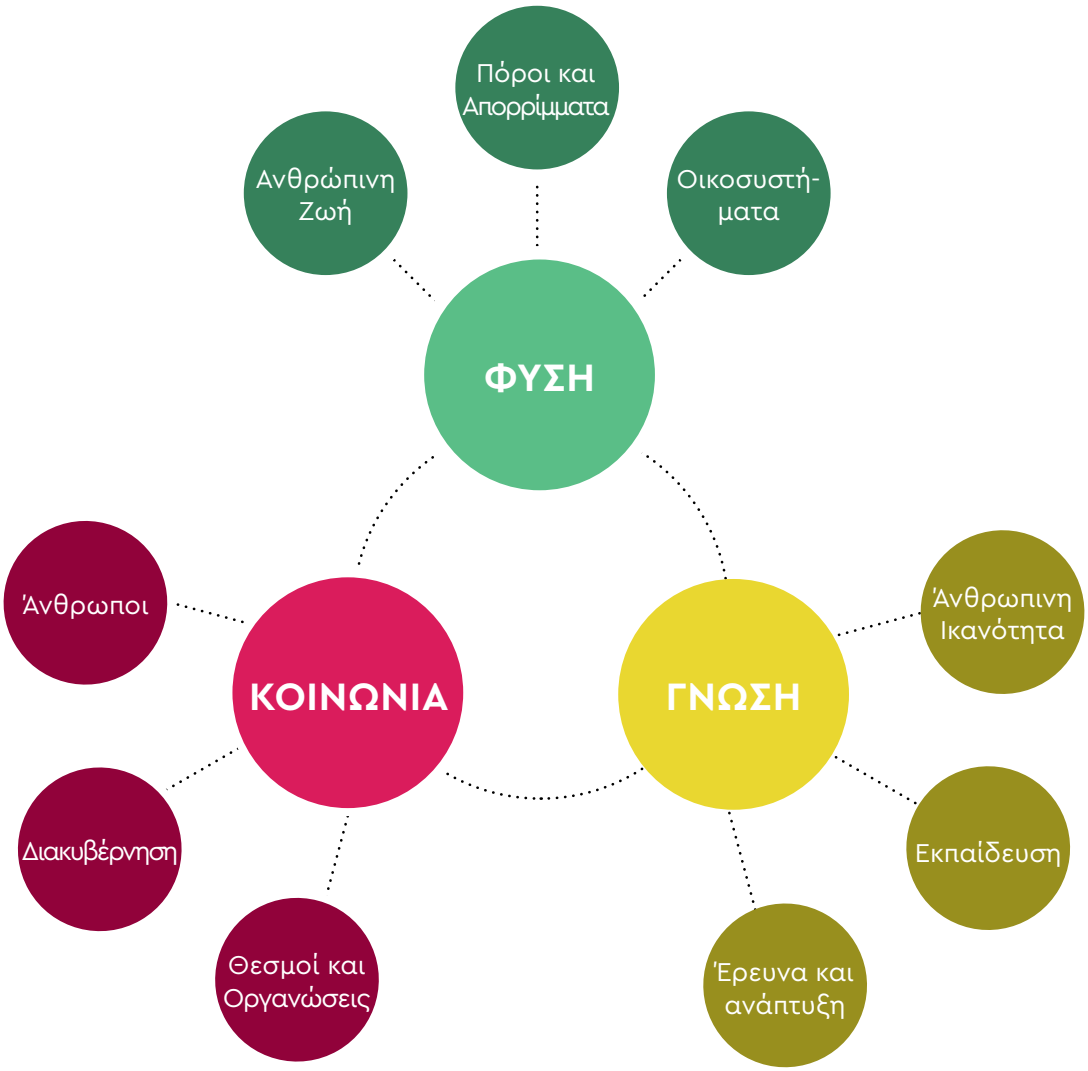

Εικ 46 Κατηγορίες και υποκατηγορίες του ΜΑΑ (Μπόικος, 2020)

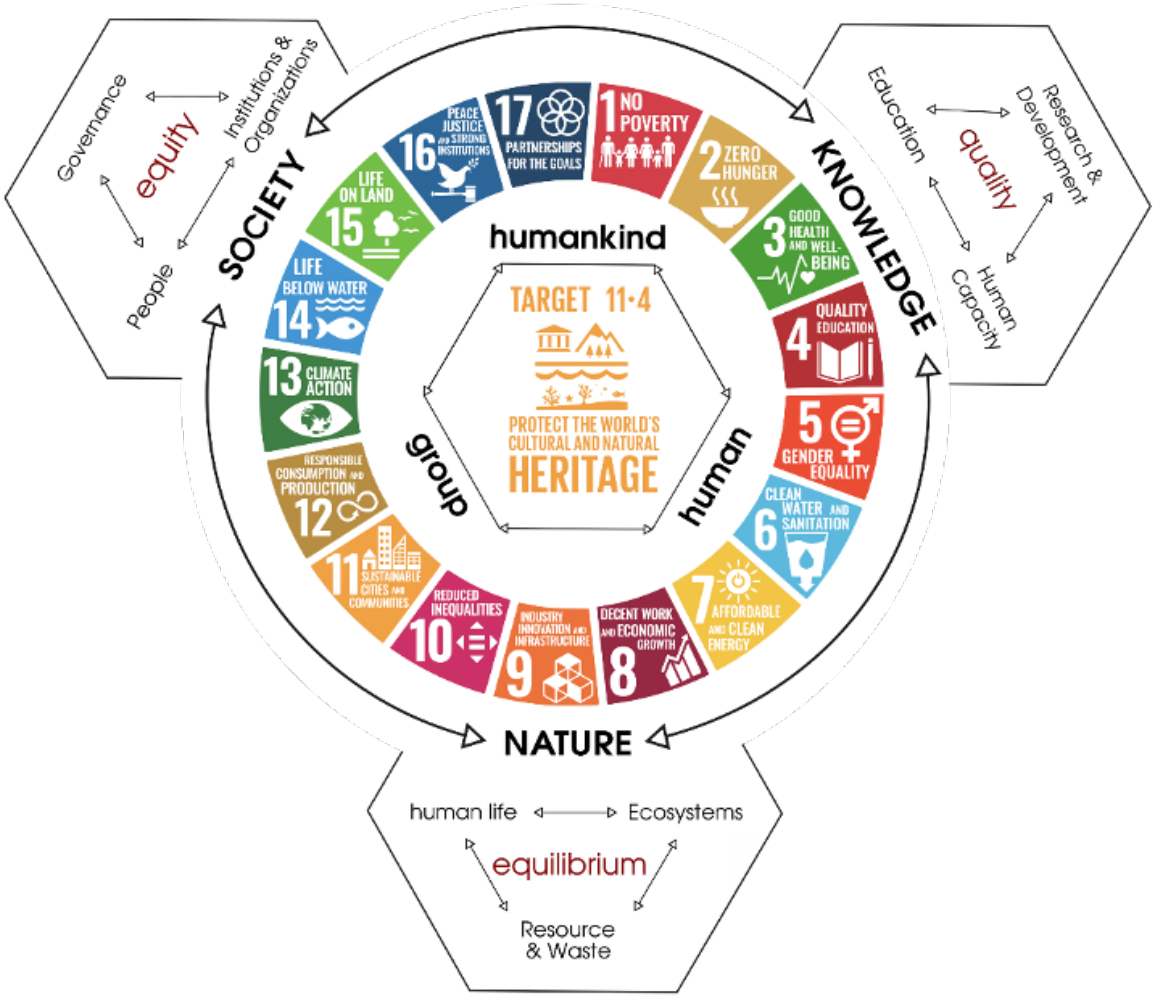

Εικ 47 Αποτύπωση του μοντέλου Ανθρώπινης Ανάπτυξης.

Το ΜΑΑ (Εικόνα 3) έχει ήδη αξιοποιηθεί με επιτυχία:

- για την κατηγοριοποίηση, την αξιολόγηση και την ιεράρχηση των επιμέρους ΣΒΑ,
- ως συστημική οπτική για την επίλυση των προβλημάτων των σχετικών με τους ΣΒΑ,
- ως εργαλείο χαρτογράφησης των αλληλεπιδράσεων ανάμεσα στην εφαρμογή των επιμέρους ΣΒΑ (θετικών και αρνητικών συνεργειών) και
- (σχεδιάζεται να αξιοποιηθεί) ως εργαλείο σχεδιασμού για τη μείωση της πολυπλοκότητας των αλληλεπιδράσεων αυτών.

Μεθοδολογία

Η διαδικασία της έρευνας αφορούσε τη διαδικτυακή αναζήτηση στις ιστοσελίδες των δεκατριών περιφερειών της χώρας για την εύρεση της καταχώρισης της διαβούλευσης των σταδίων της εκπόνησης και της θεσμοθέτησης των ΠεΣΠΚΑ. Στόχος ήταν:

- η καταγραφή των φορέων που αναφέρεται ότι θα λάβουν μέρος στη διαδικασία διαβούλευσης των ΠεΣΠΚΑ,
- η καταγραφή της ψηφιακής διαδρομής που χρειάζεται να ακολουθήσει ο χρήστης σε κάθε ιστοσελίδα προκειμένου να εντοπίσει τη διαβούλευση (ψηφιακή ιχνηλασιμότητα διαβούλευσης),
- η συγκριτική επισκόπηση του τρόπου διαβούλευσης και ανταλλαγής πληροφοριών (συνοδευτικά κείμενα, κείμενο καλέσματος, χρονικό διάστημα υποβολής σχολίων, ενημερωτικές ημερίδες),
- η διερεύνηση των αποτελεσμάτων των διαδικασιών διαβούλευσης,
- η καταγραφή των δράσεων που προβλέπονται στα κείμενα των ΠεΣΠΚΑ για τη διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης για το στάδιο εφαρμογής/υλοποίησής τους και η αναζήτηση των κατάλληλων τεχνικών διαβούλευσης προκειμένου να διατυπωθεί μια δέσμη προτάσεων για την επίτευξη οριζόντιας και κάθετης συμμετοχικής διακυβέρνησης κατά τα στάδια εφαρμογής και υλοποίησης των ΠεΣΠΚΑ.

Αποτελέσματα

Οι κύριες κατηγορίες φορέων που συμμετείχαν στη διαδικασία διαβούλευσης στα στάδια εκπόνησης και θεσμοθέτησης των ΠεΣΠΚΑ ήταν:

- φορείς λήψης αποφάσεων, οι οποίοι έχουν θεσμική αρμοδιότητα και εμπλέκονται στη διαδικασία προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή (υπουργεία, Αποκεντρωμένη Διοίκηση, Περιφέρεια, Περιφερειακές Ενότητες, Δήμοι και υπηρεσίες τους),
- εμπειρογνώμονες-ειδικοί, δηλαδή επιστήμονες, ερευνητικοί οργανισμοί, εκπαιδευτικά ιδρύματα, Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις, επιμελητήρια ή άλλοι ειδικοί φορείς του ευρύτερου δημοσίου τομέα,
- ευρύ κοινό και ευάλωτες κοινωνικές ομάδες.

Κατά το στάδιο εκπόνησης των ΠεΣΠΚΑ, η δημόσια διαβούλευση βασίστηκε στην υποστήριξη της ομάδας μελέτης του εκάστοτε αναδόχου στη συλλογή στοιχείων για το περιεχόμενο της μελέτης. Η συλλογή πραγματοποιήθηκε με την αποστολή αιτημάτων και τη διενέργεια τηλεφωνικών επικοινωνιών με ευρύ φάσμα φορέων και υπηρεσιών του α΄ και β΄ βαθμού αυτοδιοίκησης, με φορείς του ευρύτερου δημόσιου τομέα, με εμπειρογνώμονες και ειδικούς, με ερευνητικούς οργανισμούς, μη κυβερνητικές οργανώσεις και επιμελητήρια. Η αποστολή αιτημάτων έγινε κατόπιν μίας διαδικασίας χαρτογράφησης ενδιαφερόμενων μερών που επηρεάζουν και επηρεάζονται από την κλιματική αλλαγή (stakeholder mapping). Για παράδειγμα, από τις τεχνικές υπηρεσίες των Δήμων, των Περιφερειακών Ενοτήτων και της Περιφέρειας αναζητήθηκαν πληροφορίες σχετικά με υφιστάμενα, υπό υλοποίηση ή προγραμματιζόμενα έργα στην περιοχή τους, τα οποία σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή, καθώς και προγράμματα διαχείρισης φυσικών καταστροφών και οτιδήποτε άλλο συναφές προς την κατεύθυνση της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή. Τα στοιχεία που συλλέχθηκαν είναι μελέτες, σχέδια δράσης, προγραμματιζόμενα έργα, γεωχωρικά δεδομένα, τρωτές θέσεις και βιβλιογραφικά στοιχεία που σχετίζονται με την κλιματική αλλαγή και υποστηρίζουν την ομάδα μελέτης εκπόνησης του ΠεΣΠΚΑ για την ανάλυση της τρωτότητας διαφορετικών γεωγραφικών περιοχών και τομέων της οικονομίας της εκάστοτε Περιφέρειας, για την εκτίμηση των άμεσων και μακροπρόθεσμων επιπτώσεων της κλιματικής αλλαγής και για την πρόταση μέτρων και δράσεων για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Επιπλέον, κατά το στάδιο εκπόνησης, πραγματοποιήθηκαν τεχνικές συναντήσεις για την παρουσίαση των ενδιάμεσων παραδοτέων στην Επιτροπή Παραλαβής και Παρακολούθησης του ΠεΣΠΚΑ, στους φορείς της αυτοδιοίκησης και του ευρύτερου Δημοσίου και σε τυχόν σχετικές ομάδες εργασίας.

Κατά το στάδιο θεσμοθέτησης/έγκρισης, καταγράφηκε σε κάποιες Περιφέρειες η διοργάνωση μιας ημερίδας προκειμένου να ενημερωθούν οι πολίτες και τα ενδιαφερόμενα μέρη για τις αναμενόμενες κλιματικές μεταβολές στην Περιφέρειά τους, για την ανάλυση της κλιματικής τρωτότητας και τις άμεσες και μακροπρόθεσμες επιπτώσεις των κλιματικών αλλαγών στους τομείς και στις γεωγραφικές περιοχές

προτεραιότητας και για τις δράσεις και τα μέτρα προσαρμογής με στόχο την ενεργό συμμετοχή τους στην τελική διαμόρφωση του ΠεΣΠΚΑ. Επειτα από την ενημερωτική ημερίδα, δημοσιοποιήθηκε η ηλεκτρονική δημόσια διαβούλευση επί του Σχεδίου του ΠεΣΠΚΑ στην ιστοσελίδα κάθε Περιφέρειας ή στην ιστοσελίδα της οικείας Ειδικής Υπηρεσίας Διαχείρισης. Τα αποτελέσματα της έρευνας σχετικά με την ψηφιακή ιχνηλασιμότητα κάθε διαβούλευσης παρουσιάζονται στον Πίνακα 2.

Επίσης, καταγράφεται ότι η διάρκεια των διαβουλεύσεων για την αποστολή σχολίων κυμαινόταν από δεκαπέντε μέρες ως ένα μήνα και η λεκτική διατύπωση που χρησιμοποιούνταν σε γενικές γραμμές καλούσε για τη συνδρομή και την ανταπόκριση όλων προκειμένου να διατυπωθούν προτάσεις με στόχο την αποτελεσματικότερη προετοιμασία της Περιφέρειας για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Σύμφωνα με το νομικό πλαίσιο (ΥΑ 11258/2017), το απαραίτητο συνοδευτικό κείμενο για τη διεξαγωγή της ηλεκτρονικής δημόσιας διαβούλευσης είναι η μη τεχνική περίληψη του ΠεΣΠΚΑ, στην οποία συνοψίζεται το περιεχόμενο του ΠεΣΠΚΑ σε κατά το δυνατόν μη τεχνική γλώσσα, ώστε να είναι κατανοητό στο ευρύ κοινό. Ειδικότερα, απαιτείται να περιγραφούν με συνοπτικό τρόπο και χωρίς εξειδικευμένους τεχνικούς όρους τουλάχιστον τα εξής:

- η αναγκαιότητα εκπόνησης του ΠεΣΠΚΑ,
- τα κυριότερα μέτρα και δράσεις που προτείνονται στο ΠεΣΠΚΑ, η αναγκαιότητα υλοποίησής τους και η συμβατότητα και σύνδεσή τους με άλλες ευρύτερες πολιτικές και σχεδιασμούς της Περιφέρειας,
- οι δυνατότητες συμμετοχής των διάφορων κοινωνικών ομάδων στην υλοποίηση των μέτρων /δράσεων,
- ο τρόπος παρακολούθησης της εφαρμογής του ΠεΣΠΚΑ.

Τα αποτελέσματα της έρευνας όσον αφορά την οργάνωση ή όχι ενημερωτικής ημερίδας και τη χρήση της μη τεχνικής περίληψης του ΠεΣΠΚΑ παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.

Πλήθος Περιφερειών	Σημείο εντοπισμού διαβουλεύσεων στην ιστοσελίδα
4	Ενότητα «Ενημέρωση» και υποενότητα «Διαβούλευση»
2	Ενότητα «Ενημέρωση»
3	Ενότητα «Διαβουλεύσεις»
1	Ενότητα «Για τον Πολίτη» και υποενότητα «Διαβούλευση»
1	Ενότητα «Ανοιχτή Διακυβέρνηση» και υποενότητα «Διαβουλεύσεις»
1	Ενότητα «Εφημερίδα της Υπηρεσίας» και υποενότητα «Διαβουλεύσεις»
1	Ενότητα «Ενημέρωση» και υποενότητα «Ανακοινώσεις» και υποενότητα «Διαβούλευση»

Εικ 48 Αποτελέσματα ψηφιακής ιχνηλασιμότητας διαβούλευσης

Πλήθος Περιφερειών	Διαδικασία ηλεκτρονικής δημόσιας διαβούλευση
2	Ολοκληρωμένο Προσχέδιο ΠεΣΠΚΑ, μη τεχνική περίληψη
3	Ολοκληρωμένο Προσχέδιο ΠεΣΠΚΑ, ενημερωτική περίληψη
1	Μη τεχνική περίληψη, ενημερωτική ημερίδα
5	Ολοκληρωμένο Προσχέδιο ΠεΣΠΚΑ
2	Ολοκληρωμένο Προσχέδιο ΠεΣΠΚΑ, μη τεχνική περίληψη, ενημερωτική ημερίδα

Εικ 49 Αποτελέσματα έρευνας χρήσης υποστηρικτικών κειμένων και οργάνωσης ενημερωτικής ημερίδας για τη διεξαγωγή της ηλεκτρονικής δημόσιας διαβούλευσης

Αξίζει να σημειωθεί ότι η γενική κατεύθυνση ήταν οι τελικές προτάσεις φορέων και πολιτών να κατατεθούν εγγράφως ή ηλεκτρονικά. Ωστόσο, δύο Περιφέρειες έκαναν χρήση εντύπου δημόσιας διαβούλευσης με πεδία για παρατηρήσεις επί των μέτρων, του προϋπολογισμού και γενικές παρατηρήσεις και δύο Περιφέρειες χρησιμοποίησαν δύο διαφορετικά ερωτηματολόγια:

- Ερωτηματολόγιο διαβούλευσης για όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη, το οποίο απευθύνεται σε οποιονδήποτε πολίτη, σύλλογο, ΜΚΟ, πρωτοβουλία ενδιαφέρεται για τα θέματα της κλιματικής αλλαγής στην Περιφέρεια και τους τρόπους αντιμετώπισής της.

- Ερωτηματολόγιο διαβούλευσης για τη Διοίκηση, το οποίο απευθύνεται σε όλους τους υπηρεσιακούς παράγοντες που εμπλέκονται άμεσα ή έμμεσα με τα θέματα μετριασμού και προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή.

Αναφορικά με την αποτελεσματικότητα των δημόσιων διαβουλεύσεων που έλαβαν χώρα στις δεκατρείς Περιφέρειες, όσον αφορά την ποσότητα και την ποιότητα των σχολίων, δεν ήταν δυνατό να διερευνηθεί, καθώς η διαδικασία του σχολιασμού δεν αποτυπώθηκε δημόσια και, ως εκ τούτου, δεν εντοπίστηκε από την παρούσα έρευνα.

Η διαβούλευση κατά το στάδιο εφαρμογής/υλοποίησης των ΠεΣΠΚΑ έχει ως στόχο τη συμμετοχή στην παρακολούθηση εφαρμογής τους, ώστε να υπάρχει ανταλλαγή πληροφοριών και γνώσης μεταξύ κοινωνικών εταίρων και Περιφέρειας. Έπειτα από έρευνα στα κείμενα των ΠεΣΠΚΑ, σε γενικές γραμμές, για τη διαδικασία δημόσιας διαβούλευσης σε αυτό το στάδιο προβλέπονται:

- συγκρότηση Περιφερειακής Επιτροπής παρακολούθησης εφαρμογής του ΠεΣΠΚΑ, με τη συμμετοχή υπηρεσιών 1ου και 2ου βαθμού αυτοδιοίκησης. Η συγκεκριμένη επιτροπή προτείνεται να συνεδριάζει δυο φορές το έτος και τα αποτελέσματά της να παρουσιάζονται στο Διαδίκτυο μέσω της θεματικής σελίδας του ΠεΣΠΚΑ,

- συγκρότηση διεπιστημονικής επιτροπής, η οποία θα είναι αρμόδια για τη διαβούλευση και την ανταλλαγή πληροφορίων, σε συνάφεια με την παρακολούθηση εφαρμογής του ΠεΣΠΚΑ,

- συγκρότηση Περιφερειακού Μηχανισμού Παρακολούθησης Κλιματικής Αλλαγής, ο οποίος θα συμβάλλει στην καταγραφή των αναγκών, την αξιολόγηση των δεδομένων, την εξεύρεση λύσεων και την ευαισθητοποίηση των πολιτών μέσω διάδρασης για την κλιματική αλλαγή,

- ετήσια συνάντηση εργασίας με φορείς λήψης αποφάσεων και εκπροσώπους άλλων φορέων του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα (πανεπιστημίων, επιστημονικών οργανισμών, Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων).

Η αναζήτηση των κατάλληλων τεχνικών διαβούλευσης προκειμένου να διατυπωθεί

μία δέσμη προτάσεων για την επίτευξη οριζόντιας και κάθετης συμμετοχικής διακυβέρνησης κατά τα στάδια εφαρμογής και υλοποίησης των ΠεΣΠΚΑ εξετάζεται στην επόμενη ενότητα.

Συζήτηση

Τα σύγχρονα κοινωνικά και περιβαλλοντικά προβλήματα χαρακτηρίζονται από πολυπλοκότητα, δεδομένου ότι εμπλέκεται μια σειρά από αλληλεξαρτώμενους παράγοντες για την κατανόηση και την επίλυσή τους (UN, 2019a). Επομένως, οι λύσεις δεν είναι προφανείς, απλές στη διατύπωση και εύκολες στην εφαρμογή τους. Τουναντίον, προκειμένου να καταστούν αποτελεσματικές και βιώσιμες, πρέπει να προκύψουν μέσα από τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερόμενων μερών, που έχουν λόγο και ευθύνη να συνθέσουν τις πολλές και διαφορετικές οπτικές (UN, 2019b). Όπως αναγνωρίζεται και στο κείμενο της Εθνικής Στρατηγικής για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΥΠΕΝ, 2016), η διεργασία της προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή απαιτεί μια ολοκληρωμένη, διεπιστημονικού χαρακτήρα προσέγγιση με διατομεακά μέτρα, τα οποία σχεδιάζονται και υλοποιούνται από διάφορους φορείς εθνικής και περιφερειακής εμβέλειας. Επιπλέον, αποτελεί μια συνεχή και μακροχρόνια διαδικασία η οποία συνδέεται με όλα τα επίπεδα της οικονομίας και της κοινωνίας, και ως εκ τούτου, απαιτεί στρατηγική προσέγγιση, έγκαιρο προγραμματισμό και στενή συνεργασία των εμπλεκόμενων φορέων.

Ωστόσο, δεδομένης της εξαιρετικά εξειδικευμένης πληροφορίας και ορολογίας που παρέχεται σε ένα σχέδιο ΠεΣΠΚΑ και λαμβάνοντας υπόψη ότι, με βάση τα αποτελέσματα της έρευνάς μας, πέντε Περιφέρειες δεν χρησιμοποιήσαν τη μη τεχνική περίληψη στα υποστηρικτικά κείμενα της διαβούλευσης, καθώς και ότι εφτά Περιφέρειες δεν διοργάνωσαν ενημερωτική ημερίδα, καταδεικνύεται ότι καταρρίπτεται το θεμέλιο για μια ουσιαστική μορφή συμμετοχής, το οποίο είναι η παροχή εύληπτων πληροφοριών (μόνο τρεις από τις δεκατρείς Περιφέρειες χρησιμοποιήσαν μη τεχνική περίληψη και ενημερωτική ημερίδα). Ως εκ τούτου, η διαδικασία της δημόσιας διαβούλευσης που υιοθετήθηκε πλησιάζει στα χαρακτηριστικά ενός ad hoc τύπου συμμετοχής, ο οποίος αποσκοπεί στη συλλογή πληροφορίας και γνώσης γύρω από ένα συγκεκριμένο ζήτημα σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, στοιχείο που υποδηλώνει τον περιστασιακό και μη διαρκή χαρακτήρα της (Στρατηγέα, 2015).

Δεδομένου ότι οι δράσεις και τα μέτρα προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή, που περιγράφονται στα ΠεΣΠΚΑ, δεν βασίζονται μόνο σε τεχνολογικές λύσεις και έργα, αλλά και στην κοινωνική συμβολή και την ενεργό συμμετοχή των διαφορετικών ενδιαφερόμενων μερών, απαιτείται η επιλογή τεχνικών συμμετοχής που θα εξασφαλίσουν την όσο το δυνατόν πιο ουσιαστική συμμετοχή. Οι κυριότεροι στόχοι μιας ουσιαστικής συμμετοχής είναι να βελτιωθεί η διατύπωση μέτρων και παρεμβάσεων για την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή, εξασφαλίζοντας ότι βασίζονται σε βιωμένη γνώση και εμπειρία σε συνδυασμό με επιστημονικά στοιχεία, να είναι ευρέως αποδεκτός ο σχεδιασμός, να αυξηθεί η ευαισθητοποίηση επί των ζητημάτων της κλιματικής αλλαγής και να εκδημοκρατιστούν οι διαδικασίες λήψης αποφάσεων.

Προκειμένου να διατυπωθούν προτάσεις για την αποτελεσματικότερη διαβούλευση στο στάδιο εφαρμογής/υλοποίησης των ΠεΣΠΚΑ, διερευνήθηκαν οι βασικές κατηγορίες διαβούλευσης στον οδηγό διαβούλευσης για ΟΤΑ της ΕΕΤΑΑ (2020), οι οποίες διακρίνονται με κριτήρια τον βαθμό εμπλοκής (επίπεδο συμμετοχής) των συντελεστών, το θεματικό αντικείμενο της διαβούλευσης, το πεδίο εφαρμογής της και τον βαθμό επίδρασής της στον πληθυσμό. Όσον αφορά το κριτήριο βαθμός εμπλοκής, τα είδη διαβούλευσης που προτείνονται είναι η ανταλλαγή απόψεων, κατά την οποία οι ενδιαφερόμενοι εκφράζουν τη γνώμη τους πάνω σε συγκεκριμένα σχέδια που εισηγείται ο φορέας ο οποίος οργανώνει τη διαβούλευση, και η συμμετοχή-εμπλοκή, κατά την οποία με πρόσκληση τα ενδιαφερόμενα μέρη συμμετέχουν σε συζήτηση για την εκτίμηση των αναγκών και την επισήμανση ανοιχτών ζητημάτων. Η συμφωνία και η υλοποίηση των μέτρων των ΠεΣΠΚΑ ως θεματικό αντικείμενο οφείλουν να αντλούν εκείνες τις τεχνικές διαβούλευσης που αφορούν την αποδοχή μιας νέας πολιτικής και την υιοθέτηση μιας τοπικής αλλαγής σε ένα ευρύ πεδίο εφαρμογής με μεγάλο βαθμό επίδρασης (Εικόνα 4).

Με βάση την παραπάνω κατηγοριοποίηση, προτείνονται αντίστοιχα και οι καταλληλότερες τεχνικές διαβούλευσης οι οποίες είναι: Ομάδες Εστίασης, Πάνελ Πολιτών, Κοινές Έρευνες Πεδίου (Επιστήμη των Πολιτών), Δημόσιες Συνελεύσεις και Κοινοτικό Όραμα. Η συμμετοχική μέθοδος των Ομάδων Εστίασης αποτελεί μια ποιοτική ερευνητική μέθοδο για τη διερεύνηση ερωτημάτων ή διαστάσεων ενός προβλήματος που απαιτούν σε βάθος κατανόηση των ποιοτικών διαστάσεών του, η οποία δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα από τη χρήση ποσοτικών μεθόδων. Στόχος της συγκεκριμένης μεθόδου είναι να αξιοποιήσει τους συμμετέχοντες σε ρόλο συμβούλου, επιδιώκοντας την αποτύπωση των διαφορετικών απόψεων. Αποτελεί μια δομημένη διαδικασία διαλόγου, η οποία εστιάζεται σε ένα προεπιλεγμένο θέμα συζήτησης (focus) και λαμβάνει χώρα μεταξύ ατόμων μιας συγκεκριμένης ομάδας (group), τα οποία έχουν επιλεγεί στη βάση κάποιων κριτηρίων. Η εφαρμογή της μεθόδου οδηγεί στην παραγωγή περισσότερης πληροφορίας από άλλες, και μάλιστα, σε μικρό χρονικό διάστημα, συμβάλλοντας στον εμπλουτισμό του αποθέματος γνώσης, που αξιοποιείται για τον αποτελεσματικότερο σχεδιασμό της επίλυσης ενός προβλήματος (Στρατηγέα, 2015).

Η σοβαρότητα της κλιματικής κρίσης καθιστά επιτακτική την ανάγκη ίδρυσης μόνιμων πάνελ πολιτών, στα οποία επιλεγμένοι εκπρόσωποι συναντιούνται αρκετές φορές τον χρόνο προκειμένου να συζητήσουν διεξοδικά κάποια ζητήματα. Οι πολίτες που αποτελούν το πάνελ δέχονται μαρτυρίες, θέτουν ερωτήσεις σε ειδικούς και μελετούν τα θέματα και τα στοιχεία που έχουν στη διάθεση τους. Τα αποτελέσματα των συζητήσεών τους αποτελούν συστάσεις προς τη Διοίκηση και θεωρείται από τους πολίτες ότι αντιπροσωπεύουν καλύτερα τα συμφέροντά τους. Η σύνθεση των πάνελ γίνεται με γνώμονα την αρτιότερη συμμετοχή όλων των κοινωνικών ομάδων, δίνοντας βαρύτητα στις πιο ευάλωτες.

Εικ 50 Προτεινόμενη κατηγοριοποίηση της διαδικασίας δημόσιας διαβούλευσης των ΠεΣΠΚΑ.

Στις μέρες μας, μέσω της Επιστήμης των Πολιτών, υλοποιούνται δράσεις άτυπης Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, κατά τις οποίες οι πολίτες πληροφορούνται και επιμορφώνονται προκειμένου να συμβάλουν στην υλοποίηση προγραμμάτων παρακολούθησης, συλλογής και επεξεργασίας περιβαλλοντικών δεδομένων. Στην Ελλάδα η προσέγγιση αυτή έχει χρησιμοποιηθεί κυρίως από φορείς όπως η Ελληνική Ορνιθολογική Εταιρεία με το έργο «Δίκτυο υπευθύνων παρακολούθησης σημαντικών περιοχών για τα πουλιά»,[3] από τον Σύλλογο Προστασίας και Περίθαλψης Άγριας Ζωής ΑΝΙΜΑ με το έργο «Το Εθνικό Δίκτυο Παρατηρητών της Άγριας Ζωής»[4] και από την περιβαλλοντική οργάνωση WWF Ελλάς (World Wide Fund for Nature) με το έργο «Πάρε το πράσινο στα χέρια σου».[5]

Οι δημόσιες συνελεύσεις αποτελούν συναντήσεις ενημέρωσης για συγκεκριμένα ζητήματα, οι οποίες απευθύνονται στο ευρύ κοινό και κατά τις οποίες υπηρεσιακοί παράγοντες παρουσιάζουν θέματα εκτενώς, ώστε να προωθηθεί η συζήτηση. Αποτελούν μια χρήσιμη διαδικασία, όταν έχουν να κάνουν με ζητήματα ιδιαίτερου χαρακτήρα, και δίνουν τη δυνατότητα εμβάθυνσης στα προβλήματα, οδηγώντας σε ισχυρό δίκτυο σχέσεων και γνωριμιών, όταν υπάρχει ο κατάλληλος συντονισμός. Η τεχνική αυτή δύναται να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για την υλοποίηση της τεχνικής του Κοινοτικού Οράματος, κατά την οποία συνδιαμορφώνεται ένα κοινό όραμα για το μέλλον μιας περιοχής. Ο κυριότερος στόχος είναι να ακουστούν όσο το δυνατόν περισσότερες και ποικίλες ιδέες, δίνοντας έμφαση στη συνεργασία και την ομαδικότητα, και γι' αυτό η επιτυχία της διαδικασίας εξαρτάται από την εμπειρία του συντονιστή.

Θεωρούμε ότι οι παραπάνω τεχνικές διαβούλευσης μπορούν να είναι πιο αποτελεσματικές, εφόσον μπορούν να υποστηριχτούν από ένα θεωρητικό και μεθοδολογικό πλαίσιο για την αναγνώριση και τη μελέτη των προβλημάτων που εξετάζουν, τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας που αφορούν, αλλά και τον σχεδιασμό ή την αποδοχή των βέλτιστων λύσεων για την επίλυση των προβλημάτων αυτών καθώς και τους τομείς παρέμβασης. Το Μοντέλο Ανθρώπινης Ανάπτυξης περιλαμβάνει τόσο μια μεθοδολογία για την επίλυση προβλημάτων, που βασίζεται σε τέσσερα βήματα, όσο και μια μεθοδολογία για τη χαρτογράφηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των διαθέσιμων παρεμβάσεων για την επίλυση των προβλημάτων αυτών. Παρόλο που το μοντέλο έχει αναπτυχθεί στη βάση της επίλυσης των Παγκόσμιων Προβλημάτων (UN, 2020) και της εφαρμογής των ΣΒΑ, θεωρούμε ότι μπορεί να εφαρμοστεί και σε μικρότερη κλίμακα, σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο. Η δράση σε τοπικό επίπεδο, άλλωστε, αποτελεί μια σημαντική παράμετρο για την εφαρμογή των ΣΒΑ.

3. Βλ. https://old.ornithologiki.gr/page_in.php?sID=173&tID=2589
4. Βλ. https://www.wild-anima.gr/paratiro/
5. Βλ. https://greenspaces.gr/

Η μεθοδολογία για την επίλυση προβλημάτων δομείται σε τέσσερα βήματα που περιλαμβάνουν:

- την αναγνώριση των προβλημάτων και του πλαισίου στο οποίο εμφανίζονται,
- την προτεραιοποίηση των προβλημάτων που εντάσσονται στην κατηγορία «Φύση» και στις υποκατηγορίες της,
- τη διασαφήνιση των Στοιχείων των Περιστάσεων των προβλημάτων αυτών (Ποιο είναι το πρόβλημα; Ποιος επηρεάζεται; Ποιος μπορεί να συμβάλει στη λύση του; Σε ποιους τομείς δραστηριότητας πρέπει να γίνουν παρεμβάσεις; Πότε πρέπει να δράσουμε; Ποιες δυνατότητες και περιορισμοί υπάρχουν;) και
- τη χαρτογράφηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των προτεινόμενων παρεμβάσεων για την επίλυση του προβλήματος.

Η μεθοδολογία για τη χαρτογράφηση των αλληλεπιδράσεων μεταξύ των επιμέρους ΣΒΑ θα μπορούσε να εφαρμοστεί εξετάζοντας τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των προτεινόμενων μέτρων των ΠεΣΠΚΑ, δηλαδή τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές συνέργειες μεταξύ των μέτρων-στόχων. Η διαδικασία αυτή μπορεί να βοηθήσει στην προτεραιοποίηση των μέτρων εκείνων με τις περισσότερες θετικές συνέργειες ή με τις λιγότερες αρνητικές αλληλεπιδράσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, για παράδειγμα, θα μπορούσαν να συνεκτιμηθούν το κόστος, ο χρόνος υλοποίησης και η περιβαλλοντική επίπτωση ενός υδραυλικού έργου και ενός εκπαιδευτικού προγράμματος για την εκπαίδευση των πολιτών στη διαχείριση του νερού.

Τα ΠεΣΠΚΑ δύνανται να θέσουν τις βάσεις για μια συμμετοχική και πολυεπίπεδη διακυβέρνηση. Στο πλαίσιο εφαρμογής της πολυεπίπεδης διακυβέρνησης, διασφαλίζεται η συνεργασία των δύο βαθμών τοπικής αυτοδιοίκησης (διαβαθμιδική συνεργασίας) μεταξύ Δήμων και Περιφερειών, προωθώντας αποτελεσματικά την περιφερειακή και τοπική ανάπτυξη και την κοινωνική συνοχή. Με τη συμβολή της συμμετοχής στην πολυεπίπεδη διακυβέρνηση διαμορφώνεται το περιβάλλον της ενεργού πολιτειότητας και της δημόσιας διαβούλευσης. Η συμμετοχική και πολυεπίπεδη διακυβέρνηση των ΠεΣΠΚΑ συνιστά μια δυναμική που χαρακτηρίζεται από οριζόντια και εγκάρσια διάσταση (οριζόντια και κάθετη συνεργασία), μέσω της οποίας, αν υιοθετηθούν οι κατάλληλες τεχνικές συμμετοχής και εφαρμοστούν ορθά οι μηχανισμοί διακυβέρνησης, δύναται να επιτευχθεί η αποτελεσματική εφαρμογή τους μέσω μιας διαδικασίας συνεχούς διαβούλευσης, επανεξέτασης και επικαιροποίησης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική Εταιρία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης (2020). Οδηγός διαβούλευσης για ΟΤΑ, διαθέσιμο στο: https://www.eetaa.gr/odhgoi/22102020_odhgos_diavoulefshs_gia_OTA.pdf

Μπόικος, Η. (2020). Οι στόχοι για τη βιώσιμη ανάπτυξη του ΟΗΕ και η εκπαίδευση για τη βιώσιμη ανάπτυξη μέσα από ένα μοντέλο για την ανθρώπινη ανάπτυξη. ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ, διαθέσιμο στο: https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/object/2925728

Ν. 3852/2010. Νέα Αρχιτεκτονική της Αυτοδιοίκησης και της Αποκεντρωμένης Διοίκησης. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ Α' 87/7.6.2010).

Ν. 4414/2016. Νέο καθεστώς στήριξης των σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας από Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας και Συμπαραγωγή Ηλεκτρισμού και Θερμότητας Υψηλής Απόδοσης – Διατάξεις για το νομικό και λειτουργικό διαχωρισμό των κλάδων προμήθειας και διανομής στην αγορά του φυσικού αερίου και άλλες διατάξεις. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 149/Α/9–8–2016).

Ν. 4555/2018. Μεταρρύθμιση του θεσμικού πλαισίου της Τοπικής Αυτοδιοίκησης Εμβάθυνση της Δημοκρατίας Ενίσχυση της Συμμετοχής Βελτίωση της οικονομικής και αναπτυξιακής λειτουργίας των Ο.Τ.Α., Πρόγραμμα «ΚΛΕΙΣΘΕΝΗΣ Ι». Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ Α΄ 133/19–07–2018).

Ν. 4622/2019. Επιτελικό Κράτος: οργάνωση, λειτουργία και διαφάνεια της Κυβέρνησης, των κυβερνητικών οργάνων και της κεντρικής δημόσιας διοίκησης. Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 133/Α/7–8–2019).

Στρατηγέα, Α. (2015). Θεωρία και μέθοδοι συμμετοχικού σχεδιασμού. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, διαθέσιμο στο: https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/5428/3/00_master_document_FINAL_21_3_2016-ΚΟΥ.pdf

ΥΑ 11258/2017. Εξειδίκευση περιεχομένου Περιφερειακών Σχεδίων για την Προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή (ΠεΣΠΚΑ). Εφημερίδα της Κυβέρνησης (ΦΕΚ 873/τ.Β/16-03–2017).

Υπουργείο Περιβάλλοντος και Ενέργειας. (2016). Εθνική Στρατηγική για την προσαρμογή στην Κλιματική Αλλαγή, διαθέσιμο στο: https://ypen.gov.gr/wp-content/uploads/legacy/Files/Klimatiki%20Allagi/Prosarmogi/20160406_ESPKA_teliko.pdf

IPCC. (2007). Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change. Glossary. σσ. 869–883. M.L. Parry, O.F. Canziani, J.P. Palutikof, P.J. van der Linder & C.E. Hanson eds. Cambridge, UK, Cambridge University Press

United Nations. (2015). A/RES/70/1 Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, διαθέσιμο στο: https://www.refworld.org/docid/57b6e3e44.html (τελευταία πρόσβαση: 2020).

United Nations. (2019a). The Sustainable Development Goals Report 2019, διαθέσιμο στο: https://unstats.un.org/sdgs/report/2019/

United Nations. (2019b). Stakeholders: Sustainable Development Knowledge Platform, διαθέσιμο στο: https://sustainabledevelopment.un.org/mgos

United Nations. (2020). Global Issues, διαθέσιμο στο: https://www.un.org/en/global-issues

22

Συμμετοχή και ισότητα στον ανθεκτικό σχεδιασμό

Εισηγήτρια:

Νικόλ Λάμπρου (Nicole Lamprou),
Executive director στο Tinkerkraft Design & Advocacy Group, Μεταδιδακτορική ερευνήτρια Πανεπιστήμιο της Καλιφόρνια (Μέρσεδ)

Τα αιτήματα για περιβαλλοντική επιστασία (stewardship)[1] επανέρχονται στις προτάσεις σχεδιασμού, ειδικότερα όταν αυτές οι προτάσεις περιγράφουν ανθεκτικό κλιματικά μέλλον. Τα αιτήματα για περιβαλλοντική επιστασία είναι ένα προαπαιτούμενο στοιχείο στα σχέδια ανθεκτικότητας και στις προτάσεις που παρέχουν στις πόλεις, περιφέρειες και στο κοινό οδικούς χάρτες για την αναζήτηση μιας εκ των προτέρων διαμορφωμένης απάντησης στους κλιματικούς κινδύνους. Προαπαιτούμενα για αυτές τις προτάσεις είναι βασισμένες στη φύση απαντήσεις, που συνήθως συνδέονται με μια στροφή σε μια ιστορική μελέτη του τοπίου το οποίο κάποτε βρισκόταν εκεί ή που όφειλε να είναι εκεί: ένα ρυάκι, ένα ποτάμι, μια ακτή, ένας βάλτος ή μια λεκάνη απορροής που έχει καλυφθεί με σκυρόδεμα ως θεμέλιο για περαιτέρω ανάπτυξη, να αποκατασταθεί ή να προσαρμοστεί ως μια βασισμένη στη φύση λύση για την απορρόφηση του κλιματικού κινδύνου.

Ακαδημαϊκοί, ακτιβιστές και ερευνητές αποδίδουν έμφαση στην ανάγκη να εμπλέξουν τα επηρεαζόμενα μέρη της κοινότητας και τους εκπροσώπους της σε αυτές τις προσπάθειες οραματισμού και υλοποίησης. Αυτού του είδους η συμμετοχή μπορεί να περιλαμβάνει σχεδιαστικές καινοτομίες, διάχυση της τοπικής γνώσης και να οικοδομεί και να επεκτείνει κοινωνικά δίκτυα και σχέσεις. Ενώ μπορεί να επιδοκιμάζουμε τέτοιες προσπάθειες συμμετοχής στη διαδικασία οραματισμού και ενώ η συμμετοχή μπορεί, όπως συχνά κάνει, να φέρνει οφέλη, το όραμα για ένα κλιματικά δίκαιο μέλλον επίσης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την έννοια της επιστασίας (Stewardship), μιας άλλης μορφής συμμετοχής. Από αυτή τη σκοπιά της συμμετοχής αυτή η μελέτη επικεντρώνεται με ένα ειδικό ενδιαφέρον στην εργασία που απαιτείται για τη διατήρηση των προτεινόμενων νέων μετριαστικών οικοσυστημάτων. Παραμερίζοντας διαμάχες για την αποτελεσματικότητα των προτάσεων ανθεκτικότητας που βασίζονται σε φυσικές λύσεις, έχουμε την υποχρέωση να αρχίσουμε να αποδίδουμε προσοχή σε όλους όσοι πρόκειται να διατηρήσουν αυτά τα νέα τοπία, σε αυτό που η εκπαίδευση για αυτή τη διατήρηση περιλαμβάνει και στο πώς η επιστασία παρουσιάζεται ως μια δυνητική απάντηση στο ερώτημα της ανθεκτικής εργασίας.

Η εργασία για τη διατήρηση ανθεκτικών τοπίων, την οποία αναφέρω εδώ ως ανθεκτική εργασία, έχει κεντρική θέση στον τρόπο που οραματιζόμαστε μεταβάσεις, όπως είναι και οι συζητήσεις για τους τρόπους με τους οποίους αποδεσμευόμαστε από τα ορυκτά καύσιμα. Η δημιουργία πράσινων θέσεων εργασίας για την υλοποίηση και τη διατήρηση ανανεώσιμων οικοσυστημάτων ενέργειας και οικολογικά καθοδηγημένων τοπίων είναι μια κρίσιμη όψη των δίκαιων μεταβάσεων, αλλά η εργασία που απαιτείται για τη διατήρηση του διευρυνόμενου συνόλου φυσικών λύσεων (nature-based solutions), για έργα αποκατάστασης και για πράσινες υποδομές που κυριαρχούν στις προτάσεις για ανθεκτικότητα είναι συγκριτικά ένα ελάχιστα διερευνημένο ερώτημα. Για να είναι η επιστασία ισότιμη και, συνεπώς, για να υλοποιήσει τον αναδιανεμητικό της αντίκτυπο προς τις κοινότητες στις οποίες έχει αποδοθεί λιγότερη επένδυση και προσοχή και που οι κίνδυνοι τους οποίους αντιμετωπίζουν

1. Ο όρος stewardship θα μπορούσε να αποδοθεί και ως διαχείριση· ωστόσο, επιλέγεται η απόδοση του όρου ως επιστασία, για να επιτονιστούν η ηθική διάσταση που συνοδεύει τον όρο και η θρησκευτική του καταγωγή που επισημαίνει η συγγραφέας παρακάτω. (Σ.τ.Μ.)

αθροίζονται με τους κινδύνους από την κλιματική αλλαγή, η σημασία της εργασίας που απαιτείται για την υλοποίηση, τη διατήρηση και την εκπαίδευση που περιβάλλει τα έργα επιστασίας δεν μπορεί να παραγνωριστεί.

Εργασία ανθεκτικότητας

Κι ενώ δεν είναι ακόμα σαφές με τι θα μοιάζει η υλοποίηση δίκαιων μεταβάσεων ή ποιος ή τι θα έπρεπε να τεθεί ως προτεραιότητα, η ιδέα της περιβαλλοντικής επιστασίας κερδίζει έδαφος στον οραματισμό ενός ανθεκτικού μέλλοντος. Μεγάλο μέρος αυτής της έρευνας επικεντρώνεται στο έργο «Resilience by Design», το οποίο πραγματοποιήθηκε το 2018, ως μια εκδοχή μιας διαδικασίας σχεδιασμού, η οποία προωθούσε την επιστασία. Χρηματοδοτημένη από το Ίδρυμα Ροκφέλερ, στο υπόβαθρο προτάσεων «Rebuild by Design» για μια Νέα Υόρκη μετά τον τυφώνα Σάντι, η διαδικασία για το «Resilience by Design» είχε σκοπό να καλλιεργήσει ενδιαφέροντα και οράματα για μια ανθεκτική περιοχή του κόλπου της Νέας Υόρκης (New York Bay Area) ως μια απάντηση στους τρέχοντες και αναμενόμενους κινδύνους. Οι κίνδυνοι ήταν οι πολυαναμενόμενοι κίνδυνοι που ανακύπτουν έπειτα από μια ήδη εκδηλωμένη κλιματική καταστροφή. Εννιά διεπιστημονικές ομάδες ανέπτυξαν προτάσεις για διαφορετικά τοπία και γειτονιές κατά μήκος της περιοχής του κόλπου και καθεμιά από αυτές τις προτάσεις σκιαγραφούσε βήματα που είχαν ήδη γίνει ή έκανε προτάσεις για το μέλλον, με στόχο την επίτευξη της περιβαλλοντικής επιστασίας.

Η δράση αυτή είναι στο επίκεντρο των συζητήσεων που περιβάλλουν την έννοια της επιστασίας και περικλείει ένα σύνολο δραστηριοτήτων, τεχνολογιών και γνώσης, που ενεργοποιεί τα τοπία με σκοπό να τα προστατέψει και να τα αποκαταστήσει. Ως αναλυτική και οργανωμένη δράση που μπορεί να αναδειχτεί σε διαφορετικές κλίμακες, από ξεχωριστά είδη ή συγκεκριμένους πόρους μέχρι ολόκληρα οικοσυστήματα, και η έμμεση επιστασία μπορεί να λάβει τη μορφή της εκπαίδευσης και της περιβαλλοντικής διαμόρφωσης γνώσης για τις τοπικές οικολογικές συνθήκες, με σκοπό στη συνέχεια να καλλιεργήσει μια ηθική περιβαλλοντικής φροντίδας.

Για να είμαστε σαφείς, η επιστασία έχει παίξει καθοριστικό ρόλο για την πυροδότηση δραστηριότητας στην κατεύθυνση των έργων περιβαλλοντικής επιστασίας. Οι δράσεις επιστασίας σε ένα βαθμό διαφορετικών κλιμάκων είναι υπεύθυνες για τη διαφύλαξη περιβαλλοντικών πόρων, από δάση ως βοσκοτόπους, από τα αστικά τοπία μέχρι την καλλιεργήσιμη γη και από τους παράκτιους οικοτόπους σε ποτάμια ή λίμνες (βλ., για παράδειγμα, Connolly et al., 2014· Romolini et al., 2016). Παρά τα οφέλη της, η ικανότητα μιας κοινότητας να συμμετάσχει σε προγράμματα επιστασίας δεν έχει ακόμα συστηματικά μελετηθεί, όπως αντίστοιχα και η πρόσκλησή της για εργασία στη βάση της ηθικής ή της φροντίδας.

Το ηθικό υπόβαθρο της επιστασίας είναι πάντα παρόν και απορρέει από τις θρησκευτικές του ρίζες. Η ορολογία για την επιστασία έχει μια βιβλική προέλευση, την οποία συναντάμε και στα πρώιμα χριστιανικά κείμενα, όπου επόπτης ορίζεται κάποιος με εξουσία πάνω σε άλλους σκλάβους σε ό,τι αφορά τη φροντίδα του νοικο-

κυριού (Beavis, 1994). Κατά τη δεκαετία του '70 τον όρο ξεκίνησαν να ιδιοποιούνται θεολόγοι ως έναν τρόπο να ορίσουν την ιδανική σχέση μεταξύ του χριστιανού επόπτη και του περιβάλλοντος. Ο θεολόγος Ντάγκλας Χολ (Douglas Hall), για παράδειγμα, περιέγραψε την πράξη της επιστασίας ως έναν τρόπο για να συνυπάρχουν οι άνθρωποι με τη φύση (1988). Είναι από αυτή τη βιβλική του προέλευση που ο όρος συνοδεύεται από μια ηθική διάσταση.

Ωστόσο, η επιστασία δεν είναι αυτόματα προσδεμένη σε μια περιβαλλοντική ηθική της ισότητας. Το να αναλογιστούμε την ιεραρχία και την πατριαρχία, που οι ρίζες του όρου υπονοούν, έχει σημασία. Κάνοντας αυτό, επίσης, αναδεικνύουμε το υπόβαθρο των διαφοροποιημένων προσεγγίσεων για το αν οι κοινότητες που βρίσκονται στο προσκήνιο ή εκείνες που βρίσκονται στο περιθώριο πρέπει να είναι υπεύθυνες για την περιβαλλοντική αποκατάσταση και τη διαρκή διατήρηση των αποκατεστημένων οικοσυστημάτων τα οποία έχουν υποβαθμιστεί από τη βιομηχανία που στεγάζεται στις κοινότητες ή δίπλα σε αυτές, ή για το αν η βιομηχανία αυτή καθαυτήν –καθώς και όσοι προσπορίζονται τα οφέλη της– πρέπει να είναι υπεύθυνη. Και ειδικότερα, αυτό έχει σημασία και για το αν η επιστασία πρέπει να λάβει τη μορφή της απλήρωτης εργασίας.

Αν και η επιστασία λαμβάνει έναν αριθμό μορφών στα κείμενα σχεδιασμού (planning documents), εγγενής σε τέτοια έργα είναι μια έμφαση στον ρόλο της τοπικής κλίμακας (των τοπικών κοινοτήτων και των τοπικών πληθυσμών). Οι τελευταίοι παρουσιάζονται ως οι καλύτεροι υποψήφιοι για να φροντίσουν το γύρω περιβάλλον, δεδομένης της εγγύτητάς τους και της δυνητικής σύνδεσης με τοπία από τα οποία οι ζωές τους εξαρτώνται άμεσα. Αυτή η κλίμακα επίσης μεταφράζει την πρωτοβουλία για επιστασία, που έχει επικρατήσει τα τελευταία χρόνια, όπως η επιστασία που βασίζεται στην κοινότητα, στον διάλογο στο πλαίσιο της κοινότητας, στη διαχείριση πόρων από την κοινότητα και σε έναν αριθμό αστικών πρωτοβουλιών. Σε ένα αστικό πλαίσιο, η περιβαλλοντική επιστασία παίρνει τη μορφή της δενδροφύτευσης, της αφαίρεσης των επεμβατικών ειδών (invasive species),[2] της εκ νέου εισαγωγής τοπικών ειδών και των μεγάλων πράσινων έργων υποδομών, μεταξύ άλλων (βλ., για παράδειγμα, Connolly, 2014· Krasny, 2014). Δεδομένων των χιλιάδων τρόπων με τους οποίους οι δράσεις επιστασίας εκδηλώνονται και της σημασίας της στην προώθηση περιβαλλοντικών πολιτικών και προγραμμάτων, οι ερευνητές διεκδικούν ένα αναλυτικό πλαίσιο, μέσα από το οποίο να μπορούμε να αποτιμήσουμε την αποτελεσματικότητα της επιστασίας (Bennett et al., 2018).

Καμία από τις προτάσεις «Resilience by Design» δεν επερώτησε τον ρόλο, τη δυνητική σύγκρουση μεταξύ επιστασίας, εργασίας και ισότητας. Αν και ένας αριθμός προτάσεων αναφέρεται στην εκπαίδευση ως έναν τρόπο να αυξάνει τις πράσινες εργασίες, η εργασία που απαιτείται για τα σχέδια αναζωογόνησης του οικοσυστήματος είναι αδιαμφισβήτητη, και τα καλέσματα για επιστασία παρουσιάζονται ως ξεχωριστά θέματα, των οποίων η αξία παρουσιάζεται ως αυταπόδεικτη. Η πρόταση

2. Εννοούνται πληθυσμοί, η υπερανάπτυξη των οποίων μπορεί να επιδράσει αρνητικά στη βιοποικιλότητα μιας περιοχής. Βλ. σχετικά, "Invasive species in the Mediterranean Sea", διαθέσιμο στο: .https://archipelago.gr/en/our-work/marine-conservation/invasive-species/ (Σ.τ.Μ.)

για το Grand Bayway, των οποίων, η ομάδα της οποίας καθοδηγούνταν από την TLS Landscape Architecture, αναλύει τη σημασία της επιστασίας ως εξής:

Η έρευνα στην περιβαλλοντική ψυχολογία επιβεβαιώνει ότι, όταν συνδεόμαστε με έναν τόπο, αισθανόμαστε κίνητρα να εμπλακούμε με υπάρχοντα αδιέξοδα. Αναπτύσσουμε μία αίσθηση διεκδίκησης και νοήματος, που μας βοηθάει να γίνουμε επόπτες ενεργά εμπλεκόμενοι στη μελλοντική σκέψη και στην ενεργοποίηση του χώρου (place-making) (The Grand Bayway, 2018).

Πράγματι, αρκετή έρευνα έχει δείξει ότι υπάρχει μια σύνδεση μεταξύ της γνώσης που έχει κάποιος για το τοπικό του περιβάλλον και της αίσθησης του τόπου και της ταυτότητας (Berkes – Folke, 1998· Tidball et al., 2010).

Σε αυτή την περίπτωση, τι γίνεται με τα νοικοκυριά της εργατικής τάξης που δεν μπορούν να συμμετάσχουν σε αυτές τις διαδικασίες ανταλλαγής γνώσης και διαμόρφωσης συνδέσεων με τα περιβάλλοντα τοπία; Τί γίνεται επίσης με εκείνα τα νοικοκυριά, των οποίων τα γλωσσικά εμπόδια, η επισφάλεια της ιδιότητάς τους ως πολιτών και η πρόσβαση σε περιορισμένους οικονομικούς πόρους μπορεί να τα αποκλείουν από τις επιτόπιες διαδικασίες; «Εργάζονται για να επιβιώσουν, προσπαθούν να ανταποκριθούν στις βασικές τους ανάγκες», μου ανέφερε ένας κάτοικος του Νότιου Λος Άντζελες, προσπαθώντας να μου εξηγήσει την έλλειψη συμμετοχής των κατοίκων στη νέα κοινοτική φάρμα. «Οι πόροι που επενδύθηκαν σε αυτή την αστική φάρμα θα έπρεπε να είχαν προσανατολιστεί προς φτωχές οικογένειες της γειτονιάς», συνέχισε. Καθώς τα σχέδια και οι προτάσεις ολοένα και περισσότερο αναφέρουν ή προωθούν την επιστασία των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του τοπικού περιβάλλοντος, όπως είναι τα ρυάκια και τα ποτάμια, αλλά και νέων πόρων, όπως τα δέντρα και οι κοινοτικοί κήποι, την ίδια στιγμή αποτυγχάνουν να επιτρέψουν στο ζήτημα της εργασίας να περιπλέξει τα όσα η επιστασία τους περιλαμβάνει.

Εκπαίδευση στην επιστασία

Ενώ η επιστασία τυπικά λαμβάνει τη μορφή της άμεσης τοπικής δράσης, υπάρχει μια σειρά τρόπων που με έμμεσο τρόπο διεισδύει σε τοπικές κοινότητες οι οποίες είναι εκτεθειμένες σε κλιματικούς κινδύνους. Η ιδέα της οικοδόμησης και μεταφοράς περιβαλλοντικής γνώσης για το τοπίο μιας κοινότητας και τους πόρους –ή αυτό που συχνά αναφέρεται ως εκπαίδευση και εμπλοκή– είναι μια τέτοια έμμεση δράση. Η εκπαίδευση, από την άλλη, μπορεί να λάβει μια σειρά διαφορετικών μορφών, από το να εμπλέκει τη νεολαία και να μεταφέρει τη γνώση των τοπικών οικοσυστημάτων μέχρι δραστηριότητες που στοχεύουν στη δικτύωση και την οικοδόμηση συμμαχιών (βλ., για παράδειγμα, Stern et al., 2008· Tidball – Krasny, 2010).

Μέσω της ενδυνάμωσης της γνώσης για το τοπικό περιβάλλον και της ικανότητας, αυτές οι δράσεις αντιμετωπίζονται σαν να παρέχουν το θεμέλιο πάνω στο οποίο μπορεί να λειτουργήσει η μελλοντική επιστασία, συμπεριλαμβανομένων των αλλαγών στην πολιτική που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν, για να προστατέχουν τα τοπία και τους πόρους τους.

Η αστική περιβαλλοντική εκπαίδευση εφάρμοσε ένα παραδοσιακό εκπαιδευτικό μοντέλο περιβαλλοντικής εκπαίδευσης στο αστικό περιβάλλον μέσω της ενσωμάτωσης όχι μόνο της μελέτης των ιδιοτήτων του τοπικού περιβάλλοντος, από τα είδη δέντρων μέχρι τις λεκάνες απορροής, αλλά επίσης συμπεριλαμβάνει την απόκτηση γνώσης σχετικά με τις τοπικές συνθήκες, που περιλαμβάνουν τα απόβλητα, τη διαχείριση υδάτων και την τοξικότητα. Η ιδέα πίσω από την επιτυχία της επιστασίας είναι ότι, εφόσον οι άνθρωποι έχουν επίγνωση των πόρων που είναι πλούσιοι στο περιβάλλον και στα οικοσυστήματα όπου ζουν, θα είναι σε θέση να παλεύουν καλύτερα και πιο ενεργητικά για αυτά τα τοπία (Wimberley 2009). Αυτό το πλαίσιο λαμβάνει μια ανατροφοδότηση από τις ανθρώπινες δραστηριότητες μέχρι τις αλλαγές στο περιβάλλον που επηρεάζουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες στα περιβάλλοντα αυτά κ.ο.κ. Ο αναστοχασμός πάνω σε αυτές τις δραστηριότητες μέσω των εκπαιδευτικών πρωτοβουλιών, κατά το πιθανότερο, επηρεάζει επίσης τη φύση των κοινωνικοπεριβαλλοντικών σχέσεων.

Αλλά χρειάζεται να συγκεκριμενοποιηθεί τι ακριβώς συγκροτεί την ανθρώπινη δράση. Ποιοι είναι οι άνθρωποι για τους οποίους μιλάμε, ποια είναι η δράση πάνω στην οποία πρέπει να αναστοχαστούμε και με ποιους τρόπους η εκπαίδευση μπορεί να αλλάξει τον χαρακτήρα αυτής της κοινωνικοπεριβαλλοντικής σχέσης; Αυτό που υπονοείται σε αυτό τον κύκλο ανατροφοδότησης της εκπαίδευσης στην επιστασία είναι ότι οι άνθρωποι που αναστοχάζονται σε σχέση με το περιβάλλον τους και τις πράξεις τους μέσα σε αυτό είναι είτε υπεύθυνοι για τα αρνητικά που συμβαίνουν στο περιβάλλον είτε, το λιγότερο, ικανοί να περιορίσουν αυτά τα κακά. Ωστόσο, οι κοινότητες, είτε αυτές που βρίσκονται στο προσκήνιο είτε οι πιο περιθωριοποιημένες, σπάνια φέρουν ευθύνη για τους κλιματικούς κινδύνους και τα περιβαλλοντικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Ενώ η εκπαίδευση στην επιστασία μπορεί να είναι επιτυχημένη για την ενδυνάμωση των κοινοτήτων μέσω της διάχυσης γνώσης για τα τοπία στα οποία ζουν, έτσι ώστε οι άνθρωποι να είναι σε θέση να γνωρίζουν τους πόρους αλλά και τα προβλήματα που είναι συνυφασμένα με αυτό το περιβάλλον τους, την ίδια στιγμή οι κοινότητες χρειάζονται την υποστήριξη της πολιτικής, τους νομοθέτες και τους εκλεγμένους αξιωματούχους, για να φτάσουν στην πηγή του προβλήματος, όπως, για παράδειγμα, στη βιομηχανία που μολύνει.

Ειδικότερα, η ομάδα Public Sediment Team, που λειτουργεί υπό την αιγίδα της αρχιτεκτονικής εταιρίας SCAPE, επικεντρώνεται στην περιβαλλοντική επιστασία, ως ένα μακροπρόθεσμο στόχο που μπορεί να επιτευχθεί μέσω της αποκάλυψης μέχρι πρότινος αφανών διαδικασιών του οικοσυστήματος: «Αισθητήρες κοινότητας (community sensing stations) και χώροι υποδοχής της κοινότητας θα αποκαλύψουν τις αργές και αόρατες απειλές, κινητοποιώντας τη μακροχρόνια επιστασία των δημόσιων λυμάτων και ιζημάτων» (Public Sediment, 2018, σελ. 21). Οικοδομώντας πάνω στην ιδέα ότι η αποκάλυψη των περιβαλλοντικών διαδικασιών θα οδηγήσει σε μια ευαισθητοποίηση η οποία θα κινητοποιήσει την επιστασία, η ομάδα πρότεινε τέσσερις διακριτές τυπολογίες κατά μήκος του χείμαρρου Αλαμέντα –Δωμάτια υποδοχής της Λάσπης (Mudrooms), Δωμάτια υποδοχής της υπερχείλισης (Floodrooms), Μονοπάτια Αναβαθμίδων (Terrace Trails), και Εποχιακές Γέφυρες– καθεμία από τις οποίες

«καθιερώνει τη συνδεσιμότητα και την ανταλλαγή, απελευθερώνει νέες εμπειρίες και βιώματα σε σχέση με τον χείμαρρο Αλαμέντα και διευκολύνει νέες μορφές περιβαλλοντικής εκπαίδευσης και επιστασίας» (Public Sediment, 2018, σελ. 58).

Η βορειότερη πλευρά της λεκάνης απορροής του χείμαρρου Αλαμέντα περνάει μέσα από τις περιοχές Λίβερμορ, Πλέζαντον, Ντάμπλιν και Σαν Ραμόν, ενώ το χαμηλότερο τμήμα της περιλαμβάνει τις περιοχές Φρίμοντ, Γιούνιον Σίτι και Νιούαρκ. Το χαμηλότερο τμήμα του χείμαρρου Αλαμέντα είναι η περιοχή επικέντρωσης της πρότασης της Public Sediment, όπου το ποτάμι-ρυάκι παίρνει την μορφή ενός καναλιού αντιπλημμυρικής προστασίας. Η πρόταση της Public Sediment στόχευσε να οικοδομήσει μια συνέχεια με τις πόλεις που αλληλεπιδρούν με τον χείμαρρο Αλαμέντα, οι οποίες πόλεις υφίστανται τις συνέπειες των κοινωνικών και περιβαλλοντικών ανισοτήτων, με δείκτες αυτών την γλωσσική απομόνωση και τα ποσοστά φτώχειας. Μέσα από δράσεις και γεγονότα, που ενέπλεξαν την κοινότητα, η ομάδα συγκέντρωσε ιστορίες για τον χείμαρρο Αλαμέντα και τις μάζεψε σε ένα ψηφιακό αποθετήριο, το Alameda Creek Atlas, με σκοπό να αναδείξει το είδος της επιστασίας που θα έπρεπε να διεκδικηθεί για τον χείμαρρο Αλαμέντα.13 Το να έρχονται οι άνθρωποι μαζί σε μια κοινοτική δράση αστικής φροντίδας καλλιεργεί την κοινωνική σύνδεση και μια αίσθηση οικολογίας του πολίτη (Putnam, 1995). Σε ένα κοινωνικοοικολογικό πλαίσιο, όπως αυτά που δημοσιεύονται από το Δίκτυο Οικολογικής Έρευνας των ΗΠΑ, υπογραμμίζεται συχνά η σύνδεση μεταξύ τοπικής δράσης και υιοθέτησης πολιτικών που υποστηρίζουν την αστική βιωσιμότητα. Ένα τέτοιο πλαίσιο μπορεί να είναι βοηθητικό στο να καθοδηγήσει τα ερευνητικά ερωτήματα σχετικά με την επίδραση των ανθρώπινων πράξεων στην αίσθηση του τόπου, στον ρόλο περιβαλλοντικά προσανατολισμένων σχεδίων για την πολιτική συμπεριφορά και επίσης στον τρόπο που το οικοσύστημα υποστηρίζει την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Όσο χρήσιμη και να είναι η έρευνα για τα οφέλη της επιστασίας, ένα τέτοιο πλαίσιο παρέχει και την αναγκαία αφαίρεση, η οποία λειαίνει τις σημαντικές διαφοροποιήσεις στην ικανότητα των μελών μιας κοινότητας να μαθαίνουν, να εποπτεύουν και να προωθούν αλλαγές στην πολιτική, οι οποίες μπορούν να παρέχουν τα απαραίτητα μέτρα μετριασμού και προσαρμογής για τους κινδύνους της κλιματικής αλλαγής που αντιμετωπίζουν. Και σε αυτή την πράξη της αφαίρεσης, σημαντικά ερωτήματα για την εργασία για την αποκατάσταση των τοπίων και για τις δυνητικές της συνέπειες για την ισότητα αθροίζονται σε ένα πλαίσιο όπου συγκεντρώνονται οι εξής παράμετροι: ηθική της φροντίδας, πολιτική οικολογία και επιστασία.

Χρηματοδοτώντας την επιστασία ισότητας (Stewardship Equity)

Η εμφυλοποιημένη εργασία, μέσω της οποίας κάποιες συγκεκριμένες μορφές απλήρωτης εργασίας καθιερώνονται ως αποδεκτές και αναμένονται να επιτελούνται από τις γυναίκες και από τα άλλα μη κυρίαρχα κοινωνικά φύλα, είναι ένα μέσο για άνιση συσσώρευση κεφαλαίου, όπως έχει υποστηριχτεί πολλάκις. Η φυλετικοποιημένη εργασία, της οποίας πληθυσμοί φυλετικών και εθνικών μειονοτήτων αναλαμβάνουν ένα δυσανάλογο μέγεθος υπαμειβόμενης εργασίας, ενισχύει περαιτέρω αυτές τις

ανισότητες στην εργασία. Η αντίληψη της φυσικοποιημένης απλήρωτης εργασίας των γυναικών και των εθνικών μειονοτήτων τώρα αναπαράγεται και μέσω της προσέγγισης της ανθεκτικότητας των τοπίων. Μέσα στις συνθήκες της κλιματικής αλλαγής, η εργασία που απαιτεί τη φροντίδα άλλων ανθρώπων, είτε μέσω της ανατροφής, είτε της εκπαίδευσης, είτε άλλων υποστηρικτικών ρόλων, σύντομα επεκτείνεται και στη φροντίδα και διατήρηση των τοπίων.

Μία από τις ομάδες «Resilience by Design», η ομάδα βάσης που λειτουργεί υπό την αιγίδα του αρχιτεκτονικού γραφείου Mithun, ασχολήθηκε με το ερώτημα της επιστασίας και εργασίας με διαφορετικούς τρόπους για την πρότασή τους στο Βόρειο Ρίτσμοντ. Ειδικότερα, η ομάδα κεφαλαιοποίησε διαρκείς και υπάρχουσες προσπάθειες στο έδαφος και σε διαφορετικά γραφεία περιβαλλοντικού σχεδιασμού, τόσο σε επίπεδο γειτονιάς όσο και σε επίπεδο περιφέρειας. Ο σχεδιαστής-πολεοδόμος για το «Contra Costa County Watershed Program» επισήμανε σε μια συνέντευξη για αυτή την έρευνα ότι, σε μια προσπάθεια να μειώσει τα έξοδα συντήρησης που συνδέονται με τη συγκομιδή απορριμμάτων, τα οποία, διαφορετικά, θα μόλυναν την παροχή νερού της κομητείας, και συνεπώς, το γεγονός αυτό θα τους εμπόδιζε από το να λάβουν την άδεια για την ποιότητα του νερού, η Κομητεία προσέλαβε ιδιοκτήτες σπιτιών αντί για συγκεκριμένες εταιρείες, για να αναλάβουν την επιστασία των δρόμων τους.

Οι γυναίκες με καταγωγή από χώρες της Λατινικής Αμερικής, οι οποίες ενεπλάκησαν, πληρώθηκαν για μια περίοδο μεγαλύτερη των δύο χρόνων, και μολονότι δεν πληρώνονται πλέον, εξακολουθούν να λειτουργούν στο πλαίσιο της ηθικής της επιστασίας, που σύμφωνα με τον πολεοδόμο είναι μια επιτυχία. Αλλά σχετικά έργα περιλαμβάνουν σχέδια για την αποκατάσταση του τοπικού ποταμιού και των κοινοτικών κήπων, αλλά κανένα από τα έργα που υλοποιήθηκαν δεν συντηρήθηκαν. Αναπόφευκτα, χωρίς πόρους συντήρησης που να διασφαλίζουν ότι αυτά τα πράσινα έργα παραμένουν ζωντανά, αυτά οι παρεμβάσεις μετριασμού λειτουργούν ως βραχυπρόθεσμα μπαλώματα.

Η διαρκής πρόσβαση σε χρηματοδοτικούς πόρους, οι οποίοι μπορούν όχι μόνο να εκκινήσουν, αλλά και να διατηρήσουν μακροσκελείς διαδικασίες που βασίζονται σε φυσικές λύσεις (nature-based solutions), είναι μια θεμελιώδης όψη του ισότιμου ανθεκτικού σχεδιασμού. Είναι εξίσου σημαντικό, τόσο στα πράσινα έργα υποδομής (green soft infrastructure) όσο και στα άλλα έργα βασικής υποδομής (gray infrastructure),[3] αλλά δεν απολαμβάνει την ίδια προσοχή, γιατί οι λύσεις που βασίζονται στη φύση συχνά θεωρείται ότι απαιτούν μη ειδικευμένη εργασία ή, έστω, την εμπειρική και κοινή γνώση για τη φροντίδα τέτοιων τοπίων.

Τα Bioswales, οι κήποι που σχεδιάζονται για να συγκρατούν και να ανακυκλώνουν το νερό της βροχής (rain gardens) και τα αστικά δάση (urban forests), δεν παρέχουν σαφείς οδηγίες σε σχέση με τις ανάγκες και τους τρόπους συντήρησής τους, σε σύγκριση με τους αγωγούς και την υποδομή για τη διαχείριση των υδάτων, και συνε-

3. Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται έργα μεγάλης κλίμακας παρέμβασης, όπως φράγματα, δρόμοι, αγωγοί, έργα διαχείρισης υδάτων κ.ο.κ. (Σ.τ.Μ.)

πώς, είναι λιγότερο πιθανό να λάβουν υποστήριξη από δημόσιους πόρους.

Αλλά τα έργα συντήρησης που είναι το αποτέλεσμα της επιστασίας, συμπληρωματικά προς την επιστασία αυτή καθαυτήν, είναι μια μορφή εργασίας. Είναι μια εργασία η οποία υπηρετεί όχι μόνο τις κοινότητες, αλλά και τις μεγαλύτερες πόλεις και περιοχές των οποίων οι κοινότητες είναι μέρος, από την οποία οι πόλεις και οι περιφέρειες ωφελούνται όταν παρουσιάζουν τα περιβαλλοντικά προσανατολισμένα έργα τους. Γιατί, λοιπόν, η εργασία αυτή να είναι απλήρωτη; Το να θεωρήσουμε την επιστασία άξια αμειβόμενης εργασίας δεν σημαίνει ότι υποβαθμίζουμε την ηθική της περιβαλλοντικής φροντίδας, που τη διακρίνει. Η εργασία επιστασίας που αμείβεται, ειδικότερα σε γειτονιές όπου τα έργα ανθεκτικότητας, προσαρμογής και μετριασμού διαδραματίζουν κρίσιμο ρόλο, είναι ένα δυνητικά αναδιανεμητικό έργο που είναι η προϋπόθεση για τις δίκαιες μεταβάσεις. Ένα τέτοιο έργο μπορεί να λειτουργήσει με μια σειρά από τρόπους, από υψηλά αμειβόμενες θέσεις εργασίας για τη διατήρηση νέων και αποκατεστημένων φυσικών και οικολογικά προσανατολισμένων έργων μέχρι την ενδυνάμωση των μοντέλων δημόσιας ιδιοκτησίας, τα οποία ωφελούν πληθυσμούς που παραδοσιακά αποκλείονται από την οικοδόμηση πλούτου, μεταξύ άλλων.

Η εργασία των δίκαιων μεταβάσεων

Οι προτάσεις αστικού σχεδιασμού που προωθούν ένα πιο ανθεκτικό μέλλον συχνά παρουσιάζονται ως απολιτικές. Ούτε ο σχεδιασμός αυτός καθαυτόν ούτε η ενεργοποίηση του σχεδιασμού μπορεί να αντιμετωπίσει τα μεγάλα και περίπλοκα προβλήματα του κλιματικού μας μέλλοντος. Αν ο σχεδιασμός από μόνος του δεν είναι η απάντηση, πρέπει οι ομάδες σχεδιασμού να φέρουν τους εμπλεκόμενους και τους διαμορφωτές πολιτικής στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων; Και θα έπρεπε η εκπαίδευση στον σχεδιασμό να επεκτείνεται στο να εφοδιάζει τους φοιτητές με τα απαραίτητα εργαλεία για να το επιτύχουν αυτό; Ναι, αν συμφωνούμε ότι αυτά τα εγχειρήματα δεν υλοποιούνται μόνο για να αποδείξουν τη σημασία του σχεδιασμού στη διαμόρφωση των τοπίων του μέλλοντος μας, αλλά και για να συνδέσουν τον σχεδιασμό με τις συζητήσεις για την ισότητα και τη δικαιοσύνη.

Η πλειονότητα των σχεδίων ανθεκτικότητας και των προτάσεων προωθεί την ανθεκτικότητα ως ένα πλαίσιο για κοινωνικοπεριβαλλοντική ισότητα και δικαιοσύνη, χωρίς να δίνει περαιτέρω τεκμηρίωση για το πώς αυτή η ισότητα μπορεί να επιτευχθεί. Το τελευταίο έχει ως αποτέλεσμα η φυλή, το φύλο, η εθνικότητα, ο πράσινος εξευγενισμός και ο κλιματικός εξευγενισμός να εντείνονται (Anguelovski, 2015· Keenan – Gumber, 2017). Αλλά δεν αρκεί η αναγνώριση της αδικίας και της ανισοκατανομής, είτε συγκεκριμένης είτε συστημικής. Αυτές οι προτάσεις πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους το πώς αυτοί οι αστικοί μετασχηματισμοί θα υλοποιηθούν. Η υπόθεση ότι αρκεί οι «σωστοί» άνθρωποι να τοποθετηθούν στο «σωστό» τραπέζι «ρίχνει την μπάλα στην κερκίδα», πράγμα που είναι πιθανό να έχει ως αποτέλεσμα οι προτάσεις αυτές να παραγκωνιστούν προς όφελος των μεγάλης κλίμακας και της ορατής αισθητικής ενός ανθεκτικού τοπίου. Για να αποφευχθεί αυτό, σε τέτοιες προτάσεις πρέπει να

προτείνονται διαδρομές για την επίτευξη στόχων εργασίας με αναδιανεμητικό αντίκτυπο, οι οποίες να μπορούν να αλλάξουν τον χαρακτήρα της συζήτησης, όταν ενεργοποιούν κρατικές πρωτοβουλίες μετασχηματισμού προς αυτό που τέτοιες πρωτοβουλίες μπορούν να κάνουν για να αναδιανείμουν την εργασία και τον πλούτο.

Στο Βόρειο Ρίτσμοντ η Home Team υπογράμμισε τις υπάρχουσες προσπάθειες από ντόπιους ακτιβιστές και οργανώσεις με βάση την κοινότητα, οι οποίες εργάζονται με πολεοδόμους για να προτείνουν μικροοικιστικές συγκεντρώσεις που λειτουργούν με διανεμημένη ανανεώσιμη ενέργεια, οι οποίες μπορούν να γίνουν ένας δρόμος προς την ιδιοκτησία γης. Μολοντούτο, δεν έχουν όλες οι κοινότητες την ικανότητα να θέσουν στο επίκεντρο τις διαδρομές αναδιανομής του πλούτου ως συντελεστές-κλειδιά για τέτοιες προτάσεις. «Υπάρχει μια μακρά ιστορία ακτιβισμού της κοινότητας στο Βόρειο Ρίτσμοντ, η οποία φτάνει μέχρι το Πανεπιστήμιο του Μπέρκλεϊ και τους Μαύρους Πάνθηρες», ανέφερε ένας συνομιλητής, για να εξηγήσει το πώς η ομάδα Home Team επενδύει σε αυτή την παράδοση για την πρόταση, «και βλέπεις αποτελέσματα από αυτό». Για τις κοινότητες που δεν έχουν αυτή την ιστορία ή αυτό τον βαθμό δύναμης της κοινότητας στο παρόν, ο σχεδιασμός ανθεκτικότητας χρειάζεται να μιλήσει για τα έργα περιβαλλοντικής αποκατάστασης μαζί με την εργασία, τον πλούτο, την ιδιοκτησία και την αναδιανομή δύναμης μέσω της ανάπτυξης της κοινωνικής ικανότητας και διαμόρφωσης πολιτικής. Ο σχεδιασμός δεν είναι ποτέ ουδέτερος.

Μία ομάδα συγκεκριμένα, η People's Plan, συμπεριέλαβε την εργασία ως κύριο μέρος της ατζέντας μέσω της αναγνώρισης ότι, ακόμα και στο πλαίσιο της διεκδίκησης της δημόσιας συμμετοχής, είναι καιρός το κοινό να αποζημιώνεται για αυτή τη συμμετοχή. Σε μια συνέντευξη με ένα βασικό μέλος της ομάδας, ο συνομιλητής εξήγησε με έμφαση:

«Πληρώσαμε για να μπορέσουμε να φέρουμε στο προσκήνιο τους κατοίκους της πόλης Μάριν· εκπαιδεύσαμε την κοινότητα ώστε να φτάσει στο σημείο να έχει μια βασική ειδίκευση, και έτσι, θα μπορέσουν να σχεδιάσουν».

Ο στόχος της ομάδας ήταν να κεντρικοποιήσει την εργασία των ανθρώπων μέσω της μεταφοράς εργαλείων σχεδιασμού στους ανθρώπους της πόλης Μάριν και πληρώνοντάς τους για αυτή τη δουλειά, όπως ακριβώς πληρώθηκαν τα μέλη της ομάδας «Resilience by Design».

Η προβολή της επιστασίας ως μιας ηθικής περιβαλλοντικής φροντίδας επενδύει την εργασία με μια αισθητική ανθεκτικού μέλλοντος, όπου όλοι οι άνθρωποι συμμετέχουν στις ευκαιρίες αναψυχής, τις οποίες προσφέρουν οι αποκατεστημένες αστικές φύσεις που τους παρέχουμε. Ποιοι, όμως, είναι οι οραματισμοί που αυτή η εργασία απαιτεί; Αυτοί είναι οραματισμοί, σημειώνει η ανθρωπολόγος Σέιντ Ραντλ (Sayd Randle) αναφορικά με παρατηρήσεις που κάνει για το Λος Άντζελες, στους οποίους οι πόλεις και οι φορείς που λειτουργούν τις υπηρεσίες τους δεν συνηθίζουν να θέτουν στο προσκήνιο όλους όσοι «παλεύουν για ανεπίστρωτους δρόμους»: Ένα μακροσκελές πρόγραμμα πράσινης αποδέσμευσης (unpacking) –δηλαδή, η υιοθέτηση μιας πράσινης προσέγγισης για την υποδομή λεκάνης απορροής– θα απαιτούσε την επένδυση αξιοσημείωτου κεφαλαίου και εξειδίκευσης, καθώς επίσης και

νέων μορφών διαρκούς εργασίας, για να διατηρηθεί η λειτουργικότητα αυτών των εγκαταστάσεων. Με άλλα λόγια, τέτοιες αλλαγές στον μεταβολισμό της πόλης θα εισήγαγαν τριβές στα γρανάζια του μηχανισμού της αστικής ανάπτυξης» (2016). Το σχέδιο ανθεκτικότητας του Λος Άντζελες κατηγοριοποιεί την επιστασία ως έναν από τους στόχους του και προτείνει μια δουλειά σε βάθος με το σχολικό τετράγωνο, έτσι ώστε να εκπαιδεύσει την επόμενη γενιά εποπτών, για να γίνουν κλιματικοί ηγέτες και ηγέτες ανθεκτικότητας στις κλιματικές καταστροφές (Resilient Los Angeles, 2018).

Ο σχεδιασμός που επικεντρώνεται στην εργασία, όπως επικεντρώνεται στην περιβαλλοντική αποκατάσταση, δυνητικά δημιουργεί διαφορετικούς τύπους υλικών και κοινωνικών σχέσεων μεταξύ ανθρώπων και τοπίων. Οι προσπάθειες σχεδιασμού μπορούν, με αυτό τον τρόπο, να κινητοποιήσουν μια πολιτισμική αλλαγή προς αυτό που οι δίκαιες μεταβάσεις περιλαμβάνουν. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '70, η συζήτηση γύρω από την εργασία και τη σταδιακή αποδέσμευση από τον άνθρακα συνήθως τυποποιούσε δύο καρικατούρες, οι οποίες αντιπαρατίθενται η μία στην άλλη: τους περιβαλλοντιστές, που αγαπούν τα δέντρα, από τη μία, και τα ισχυρά σωματεία των εργατών της βιομηχανίας, από την άλλη (Battistoni, 2017). Αυτή η αναγωγιστική προσέγγιση επιβιώνει μέχρι σήμερα, που τα πλαίσιο για τους τρόπους με τους οποίους είναι καλύτερο να επιτύχουμε δίκαιες μεταβάσεις είναι τεχνοκρατικό ή επιβιωτικό (survivalist). Αυτό, παρά την υπόσχεση για πιο αναλυτικές συζητήσεις που εμπλέκουν τις κοινωνικοπεριβαλλοντικές προτάσεις για την απομάκρυνση από τα ορυκτά καύσιμα. Ούτε οι οριζόντιες δράσεις από μόνες τους ούτε η καθοδηγημένη από το κράτος αλλαγή αρκεί, αλλά αντίθετα μαζί, δουλεύοντας σε πολλαπλές κλίμακες και γεωγραφίες, που διαμορφώνουν μια διαρκή διαμαρτυρία και αντίσταση, είναι μια αρχή (White, 2019). Σε αυτή τη διαδικασία των δίκαιων μεταβάσεων το ερώτημα της εργασίας είναι κεντρικό.

Ανθεκτικός σχεδιασμός στις δίκαιες μεταβάσεις

Μελλοντικοί οραματισμοί των δίκαιων μεταβάσεων εμφανίζονται σε ένα εύρος θεματικών, από τις αντιαποικιοκρατικές μέχρι τις φεμινιστικές, από την πολιτική, το σχέδιο και τον σχεδιασμό. Τα φαντασιακά είναι άφθονα, ενισχύοντας τη σύνδεση μεταξύ πειθαρχιών καθώς συγκροτούμε εναλλακτικές διαδρομές για ένα δίκαιο και ισότιμο μέλλον χωρίς διοξείδιο του άνθρακα. Ο σχεδιασμός για τις μεταβάσεις, ειδικότερα, συνενώνει τον σχεδιασμό με ακτιβιστές, ριζοσπαστικό σχεδιασμό και την αντανακλαστική πρακτική (ό.π.). Πρόσφατα –και στο πλαίσιο της ανθεκτικότητας–, η εργασία σταδιακά αντιμετωπίζεται ως ένας τρόπος για να προσεγγιστούν εθνικά και φυλετικά δικαιώματα μειονοτήτων στη διαδικασία της εξανθράκωσης (decarbonization). Για πολλά χρόνια αυτές οι προσπάθειες απαιτήθηκε να γίνουν από τις ίδιες τις κοινότητες από το να αποτυπωθούν σε μελέτες και έγγραφα σχεδιασμού. Στη γειτονιά Γουότς του Νότιου Λος Άντζελες τα μέλη της κοινότητας διεκδικούν ενεργά πιο ολιστικές προσεγγίσεις σε έργα που έχουν διαμορφωθεί από πολεοδόμους στο επίπεδο της πόλης και τα οποία προορίζονται για υλοποίηση στους δρόμους τους και στους δημόσιους χώρους τους (Lambrou – Loukaitou-

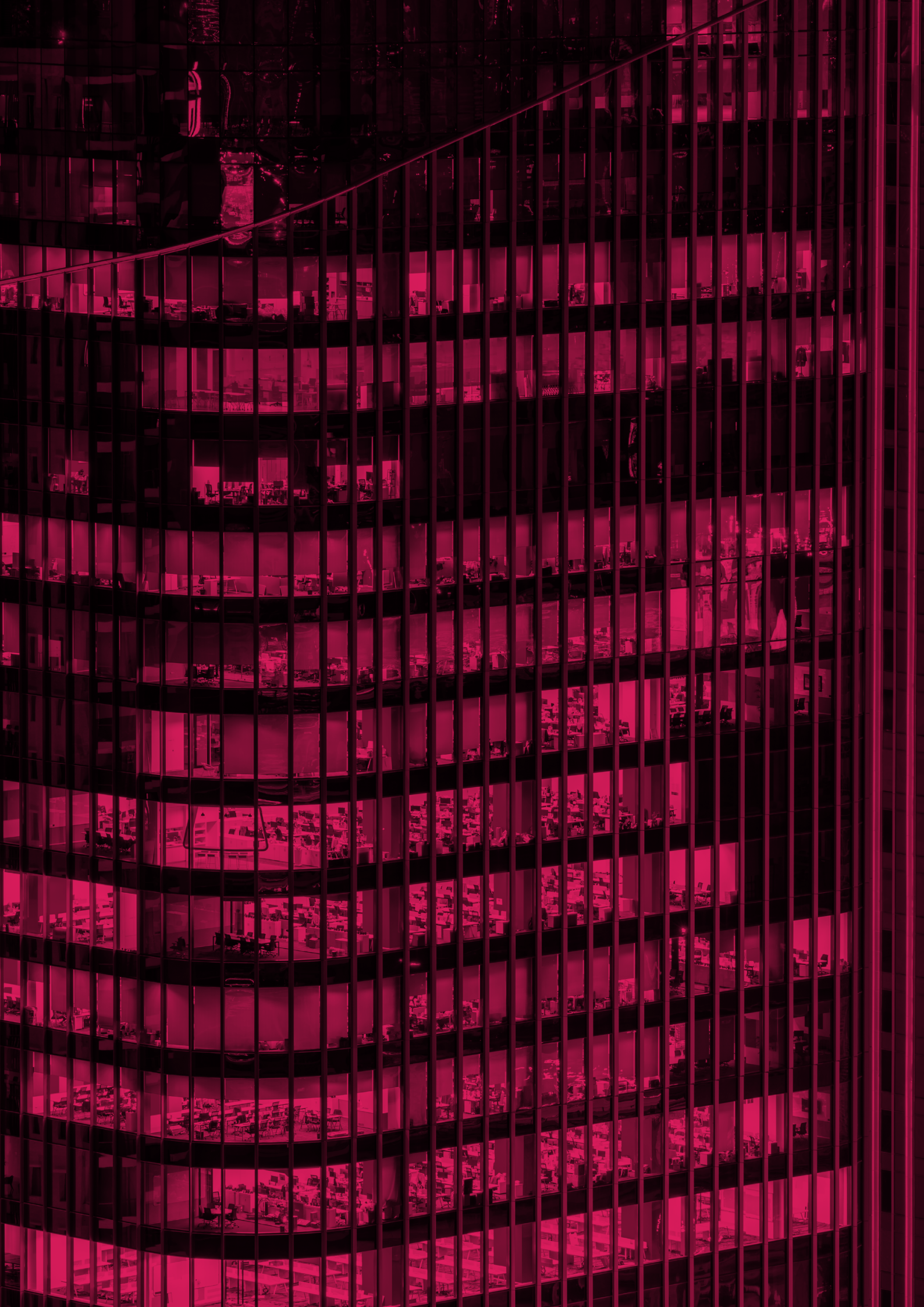

Sideris, 2020). Εκεί που οι πολεοδόμοι διεκδικούν ένα εκτεταμένο στέγαστρο από δέντρα (tree canopy), για παράδειγμα, οι κάτοικοι της κοινότητας αναδεικνύουν την ανάγκη αυτές οι προσπάθειες να προσανατολιστούν σε ασφαλείς διαδρομές στο σχολείο και στη δημιουργία ευκαιριών για μικροεπιχειρηματική ανάπτυξη.

Η ιδέα των πράσινων θέσεων εργασίας και των φυσικών λύσεων (nature-based solutions) έρχεται σε αντίθεση με τη συνθετότητα της εργασίας σε ένα μέλλον χωρίς διοξείδιο του άνθρακα. Νέες εργασίες σε βιομηχανίες που βοηθούν τις κοινωνίες να απομακρυνθούν από την εξάρτηση από τα ορυκτά καύσιμα είναι μια εκδήλωση του πράσινου μετασχηματισμού της εργασίας, αλλά αντίστοιχες κριτικές προσεγγίσεις εμπλέκουν νέες κοινωνικές δομές και φυσικά συστήματα τα οποία κάνουν εφικτή την εξανθράκωση, υποστηρίζοντας κινήματα για να βοηθήσουν στην προώθηση ενός μέλλοντος χωρίς άνθρακα και στη διευκόλυνση της οικονομικής δραστηριότητας για παραδοσιακά περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες. Αυτή είναι μια υπόσχεση που εκκίνησε από το Green New Deal στις ΗΠΑ, που, αντί να περιοριστούν οι συζητήσεις για δίκαιες μεταβάσεις στη χρηματοδότηση low carbon πρωτοβουλιών, ενώ οι δραστηριότητες παραμένουν δεσμευμένες σε παραδοσιακό οικονομικό πλαίσιο (Healy – Barry, 2017), ο στόχος αντιθέτως αυτό είναι να προχωρήσει μέσα από την ενίσχυση της μετασχηματιστικής δυναμικής των δίκαιων μεταβάσεων για τις υπάρχουσες κοινωνικές και περιβαλλοντικές δομές. Όταν ενσωματώνονται σε προτάσεις σχεδιασμού, τέτοια εγχειρήματα έχουν τη δυνατότητα όχι μόνο να ανταποκριθούν σε περιβαλλοντικές απαιτήσεις, αλλά επίσης να επερωτήσουν τα μοντέλα ιδιοκτησίας και να κάνουν εφικτές τις εναλλακτικές προσπάθειες συμμετοχής που είναι συνυφασμένα και καθοδηγούνται από τις ανάγκες συγκεκριμένων πληθυσμών και γεωγραφιών, που βρίσκονται σε κίνδυνο. Το ζήτημα δεν είναι να εγκαταλείψουμε τα ερωτήματα για τη συμμετοχή, την επιστασία και την εργασία σε αυτή τη διαδικασία, αλλά να κεντρικοποιήσουμε και να συμφιλιώσουμε την εργασία που απαιτείται από πληθυσμούς, όταν οραματιζόμαστε και υλοποιούμε διαδικασίες δίκαιων μεταβάσεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Anguelovski, Isabelle (2015). "From Toxic Sites to Parks as (Green) LULUs? New Challenges of Inequity, Privilege, Gentrification, and Exclusion for Urban Environmental Justice," Journal of Planning Literature.

Asah, S.T. – Blahna, D.J. (2012). "Motivational functionalism and urban conservation stewardship: Implications for volunteer involvement," Conservation Letters 5, σσ. 470–477.

Battistoni, A. (2017). "Green-Pink Collar Labor: Revaluing Social Reproduction for Just Transitions," Jacobin (15/8/2017), διαθέσιμο στο: https://www.jacobinmag.com/2017/08/living-not-just-surviving

Beavis, M.A. (επιμ.) (1994). Environmental Stewardship: History, Theory and Practice-Workshop Proceedings (11–12/3/1994).

Bennett, N.J. – Whitty, T. – Finkbeiner, E. – Pittman, J. – Bassett, H. – Gelcich, S. – Allison, E. (2018). "Environmental Stewardship: A Conceptual Review and Analytical Framework," Environmental Management 61, σσ. 597–614.

Berkes, F. – Folke, C. (1998). Linking social and ecological systems. Λονδίνο: Cambridge University Press.

Connolly J.J.T. – Svendsen E.S. – Fisher D.R. – Campbell L.K. (2014). "Networked governance and the management of ecosystem services: the case of urban environmental stewardship in New York city," Ecosystem Services 10, σσ. 187–194.

Hall, D.J. (1988). The Stewardship of Life in the Kingdom of Death. Γκραντ Ράπιντς: Eerdmans.

Healy, N. – Barry, J. (2017). "Politicizing Energy Justice and Energy System Transitions: Fossil Fuel Divestment and a Just Transition," Energy Policy 108, σσ. 451–459.

Keenan, J. – Hill, T. – Gumber, A. (2018). "Climate gentrification: From theory to empiricism in Miami-Dade County, Florida," Environmental Research Letters 13.

Krasny M.E. – Crestol S.R. – Tidball K.G. – Stedman R.C. (2014). "New York City's oyster gardeners: memories and meanings as motivations for volunteer environmental stewardship," Landsc Urban Plan 132, σσ. 16–25.

Lambrou, N. – Loukaitou-Sideris, A. (2020). "Resilience Plans in the US: An Evaluation," Journal of Environmental Planning and Management (under review).

Public Sediment (2018). "Resilient by Design, Bay Area Challenge," διαθέσιμο στο: https://drive.google.com/file/d/1sdgtd_QD33IbsXUsN_PBHrtvyNSV1ZSk/view (τελευταία πρόσβαση: 16/11/2019).

Putnam, R.B. (1995). "Bowling alone: America's declining social capital," Journal of Democracy 6, σσ. 65–78.

Resilient Los Angeles (2018), διαθέσιμο στο: https://www.lamayor.org/sites/g/files/wph446/f/page/file/Resilient%20Los%20Angeles.pdf (τελευταία πρόσβαση: 8/6/2020).

Randle, S. (2016). "At Home in the Watershed: Environmental Imaginaries and Spatial Politics in Los Angeles," στο: J.M. Meyer – J. Kersten (επιμ.). The Greening of Everyday Life: Challenging Practices, Imagining Possibilities. Οξφόρδη – Νέα Υόρκη: Oxford University Press, σσ. 136–150.

Romolini M. – Grove J.M. – Ventriss C.L. (2016). "Toward an Understanding of Citywide Urban Environmental Governance: An Examination of Stewardship Networks in Baltimore and Seattle," Environ Manag 58, σσ. 254–267.

Stern M.J. – Powell R.B. – Ardoin N.M. (2008). "What Difference Does It Make? Assessing Outcomes from Participation in a Residential Environmental Education Program," J. Environ Educ 39, σσ. 31–43.

The Grand Bayway (2018). Resilient by Design, Bay Area Challenge, διαθέσιμο στο: https://drive.google.com/file/d/1rigcTd_IHx0WnCvKeJCqtTJmtfsbr2ci/view (τελευταία πρόσβαση: 16/8/2020).

Tidball, K. – Krasny M. (2010). "Urban environmental education from a social-ecological perspective: conceptual framework for civic ecology education," Cities Environ Cate 3 (1), σσ. 1–20.

Tidball, K.G. – Krasny, M.E. – Svendsen, E.S. – Campbell, L. – Helphand, K. (2010). "Stewardship, learning, and memory in disaster resilience," Environmental Education Research 16, σσ. 5–6, 591–609.

White, D. (2019). Just Transitions/Design for Transitions: Preliminary Notes on a Design Politics for a Green New Deal. Capitalism Nature Socialism.

Wimberley, E.T. (2009). Nested Ecology: The Place of Humans in the Ecological Hierarchy. Βαλτιμόρη: The Johns Hopkins University Press.

ΘΕΜΑΤΙΚΗ VI

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΑΛΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ

23 eLEONAS: Αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού για αστικές περιοχές με ειδικές προκλήσεις και δυνατότητες. Μια έρευνα υπό εξέλιξη
Σοφία Τσάδαρη, Γιάννης Παρασκευόπουλος, Ελένη Μουγιάκου

24 Rethink 100. Γιλ: Μια συμμετοχική εμπειρία σχεδιασμού γειτονιάς στην Άγκυρα
Μπουρτζού Ατές, Μερβέ Μπασάκ, Ιλγκίν Κουρούμ, Μπουρτζού Ουσάλ, Ελίφ Εντά Ουζουνογκιουλάρι, Γιουτσέλ Τζαν Σεβερτζάν

25 Η «προσωρινή χρήση» ως εργαλείο αστικής ανανέωσης: Το παράδειγμα του «De Meubelfabriek» στη Γάνδη
Δημήτριος Γιαννέλος

26 Η πρόκληση της αστικής πύκνωσης στη Σουηδία: Τρεις μελέτες περίπτωσης για την πρόσβαση σε ημερήσιο και ηλιακό φως στο αστικό επίπεδο
Ευτυχία Σταματάκη

27 Η συμμετοχή ως μέθοδος και η διδασκαλία της
Νίκος Αναστασόπουλος

23

eLEONAS:
Αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού για αστικές περιοχές με ειδικές προκλήσεις και δυνατότητες. Μια έρευνα υπό εξέλιξη

Εισηγητές/τριες:

Σοφία Τσάδαρη, COMMONSPACE, Δρ. Αρχιτέκτονας Πολεοδόμος ΕΜΠ

Γιάννης Παρασκευόπουλος, COMMONSPACE, Αγρονόμος & Τοπογράφος Μηχανικός MSc, Υπ. Διδ. ΕΜΠ

Ελένη Μουγιάκου, COMMONSPACE, Συντονίστρια Participatory Lab

Ευρύτερο θεωρητικό και ερευνητικό πλαίσιο του έργου «eLEONAS ppWebGIS: Πλατφόρμα Συμμετοχικού Σχεδιασμού για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη»

Ο χωρικός σχεδιασμός στρατηγικά αποσκοπεί στην επίλυση χωρο-κοινωνικών προβλημάτων και στη θεσμοθέτηση/ανάπτυξη συγκεκριμένων χωρικών πολιτικών, χρήσεων γης, χωροθέτηση κοινωνικών υποδομών και υπηρεσιών κλπ. Αποβλέπει δηλαδή, στη βελτίωση και τον μετασχηματισμό του χώρου, καθώς και των τρόπων με τους οποίους τα άτομα σχετίζονται με αυτόν, επηρεάζοντας τις δραστηριότητες και τη συμπεριφορά τους. Η απαρχή για την προώθηση των συμμετοχικών προσεγγίσεων στον σχεδιασμό βρίσκεται κατά κύριο λόγο στην ανάγκη: α) Διαχείρισης των συγκρούσεων που αναπτύσσονται ήδη από τη μέσα του 20ου αιώνα μεταξύ εξέλιξης της τεχνολογίας/επιστήμης και του κοινωνικού συνόλου, β) Διαχείρισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων, ειδικά από τη δεκαετία του 1960 και μετά.

Η συμμετοχική διαδικασία έχει οριστεί από τον Creighton ως μια αμφίδρομη επικοινωνία, μια ενεργή αλληλεπίδραση μεταξύ κοινωνίας/κοινού και φορέων χάραξης πολιτικής με στόχο την καλύτερη δυνατή λήψη αποφάσεων που θα υποστηρίζονται από το κοινό, κατά την οποία οι προβληματισμοί, οι ανάγκες και οι αξίες μιας κοινωνικής ομάδας (ή του κοινού) ενσωματώνονται στη λήψη αποφάσεων τόσο από πλευράς κυβερνήσεων για την ανάπτυξη δημόσιων πολιτικών, όσο και από πλευράς εταιρικής διακυβέρνησης (Creighton, 2005: 7). Στο πλαίσιο του χωρικού και περιβαλλοντικού σχεδιασμού έχουν θεσμοθετηθεί και εκπονούνται πλήθος μελετών με διαφορετικό αντικείμενο, προδιαγραφές και σε διαφορετικές κλίμακες. Σε αρκετές από αυτές βρίσκονται ήδη θεσμικά ενσωματωμένες διαδικασίες διαβούλευσης, ενώ η έννοια του συμμετοχικού σχεδιασμού διατυπώνεται σε λίγες περιπτώσεις, χωρίς να έχει θεσμοθετηθεί η ουσιαστική ενσωμάτωσή της.

Από το πλήθος των πιθανών αυτών μελετών στην παρούσα φάση επικεντρωνόμαστε στις δυνατότητες εισαγωγής διαδικασιών και εργαλείων συμμετοχικού σχεδιασμού στον Ολοκληρωμένο Σχεδιασμό Βιώσιμης Ανάπτυξης, με εφαρμογή σε αστικές περιοχές που αντιμετωπίζουν ειδικές χωρικές προκλήσεις ή/και δυνατότητες. Μπορούμε, συνεπώς, να ισχυριστούμε πως ο σχεδιασμός στον χώρο και ειδικώς μια αναπτυξιακή πολιτική για τη βιωσιμότητα, αποτελεί μια στρατηγική, η οποία χωρίς αυτομάτως να υπονοεί τη συμμετοχική διαδικασία, δύναται να την εγκολπώσει, ώστε να επωφεληθεί από αυτήν και να δώσει την ευκαιρία σε έναν σχεδιασμό που θα ανταποκρίνεται άμεσα στις ανάγκες του κοινού.

Σε αυτό το υπόβαθρο αναπτύσσεται το ερευνητικό έργο eLEONAS ppWebGIS που στοχεύει στον σχεδιασμό και την ανάπτυξη διαδικασιών και εργαλείων συμμετοχικού σχεδιασμού για την υποστήριξη λήψης χωρικών αποφάσεων ανάπτυξης, σχεδιασμού και παρέμβασης σε αστικές περιοχές που αντιμετωπίζουν ειδικές προκλήσεις ή/και δυνατότητες. Στόχος είναι η εισαγωγή του συμμετοχικού σχεδιασμού στον Ολοκληρωμένο Σχεδιασμό Βιώσιμης Ανάπτυξης, ως «συστήματος» που μπορεί να προσφέρει σε πολλαπλές κλίμακες, ενώ ανταποκρίνεται άμεσα στις ανάγκες του κοινού. Οι συμμετοχικές διαδικασίες στις οποίες δίνεται έμφαση ανταποκρίνονται στις εξής σχεδιαστικές/κοινωνικές ανάγκες:

- Πρόβλεψη (Prediction), όπου η συμμετοχή των ειδικών είναι κρίσιμη για την καλύτερη δυνατή προσέγγιση και μείωση της αβεβαιότητας. Ειδική εφαρμογή γίνεται στα σχέδια προσαρμογής στην κλιματική αλλαγή.
- Σχεδιασμός (Planning), όπου η εμπλοκή των αρμόδιων και των εμπλεκόμενων φορέων είναι σημαντική για την επιτυχία του αναπτυξιακού και του χωρικού σχεδιασμού. Ειδική εφαρμογή γίνεται στην πολεοδομική ανάλυση ολοκληρωμένου χωρικού σχεδιασμού.
- Προτεραιοποίηση (Prioritize) κινδύνων, μέτρων και δράσεων, όπου ο συνδυασμός της συμμετοχής του κοινού, των ειδικών και των εμπλεκόμενων φορέων κρίνει την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων. Ειδική εφαρμογή γίνεται στη δομική τρωτότητα κτιρίων, με σκοπό τη διάσωση πολιτιστικής κληρονομιάς.

Στο πλαίσιο του έργου σχεδιάζεται και αναπτύσσεται μια ηλεκτρονική πλατφόρμα συμμετοχικού σχεδιασμού για τη βιώσιμη ανάπτυξη όπου ο χρήστης θα βρει εργαλεία και μεθοδολογίες για τον περιβαλλοντικό, αναπτυξιακό, χωροταξικό και πολιτιστικό σχεδιασμό. Η πλατφόρμα αναπτύσσεται στη βάση καινοτόμων τεχνολογιών και εργαλείων και συγκεκριμένα:

- Οργάνωση, ανάλυση και διαχείριση χωρικών δεδομένων (ppWebGIS).
- Εργαλεία συμμετοχικού σχεδιασμού, ενσωματωμένα στη γεωχωρική πλατφόρμα (π.χ. Χωρική SWOT/PESTLE, Χωρική Δελφική μέθοδος, Χωρική Shang μέθοδος, ομάδες εστίασης κ.α.).
- Εργαλεία συλλογικής ευαισθητοποίησης, IoT και ανάπτυξης κοινωνικού δικτύου (Χωρικό Φόρουμ, Φ-gital διαδρομή κ.α.).

Τα εργαλεία θα δοκιμαστούν γύρω από τρεις πιλοτικές εφαρμογές στην περιοχή του Ελαιώνα Αττικής, ενώ θα δημιουργηθούν υποστηρικτικές εργαλειοθήκες με στόχο τη δυνατότητα εφαρμογής και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, με ανάλογα χαρακτηριστικά.

Το παρακάτω εννοιολογικό σχήμα περιγράφει τη μεθοδολογία ανάπτυξης του έργου. Οι τρείς πιλοτικές εφαρμογές στον Ελαιώνα Αττικής μέσω των οποίων θα δοκιμαστούν τα εργαλεία εφαρμόζονται σε πραγματικές συνθήκες και είναι οι εξής: (α) Κλιματική αλλαγή, (β) Χωρικός σχεδιασμός, (γ) Δομική τρωτότητα. Οι εφαρμογές ΤΠΕ που αναπτύσσονται στο έργο θα υποστηρίξουν ουσιαστικά τον ολοκληρωμένο σχεδιασμό για την περιοχή του Ελαιώνα και βρίσκουν ευρύτερη εφαρμογή σε άλλες περιοχές με ανάλογες ανάγκες και προκλήσεις.

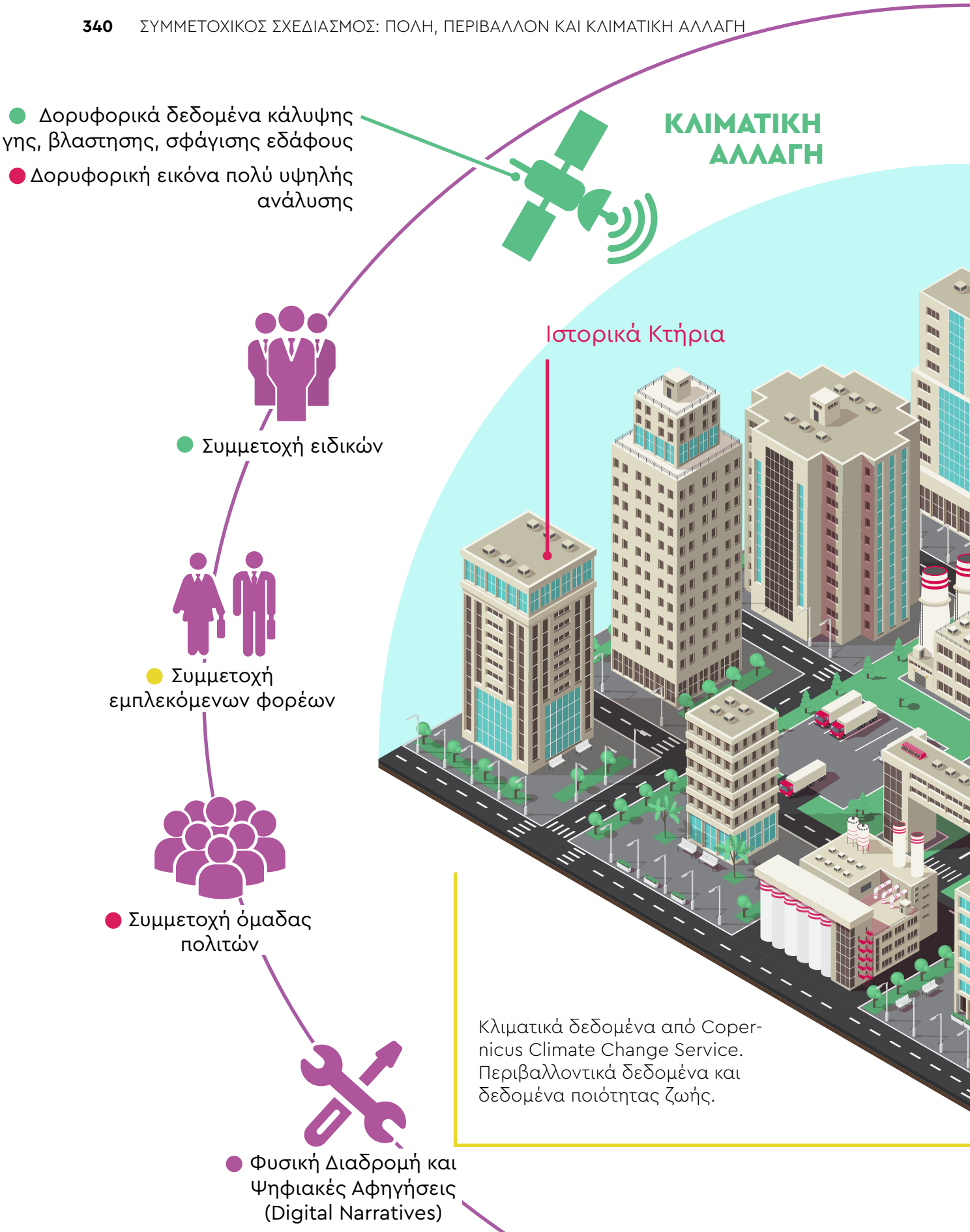

Εικ 51 Εννοιολογικό σχήμα του ερευνητικού έργο eLEONAS ppWebGIS (εννοιολογικό σχήμα από τη Δανάη Καλλιαμπέτσου)

ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΕΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ

ΔΟΜΙΚΗ ΤΡΩΤΟΤΗΤΑ

Σημεία Ενδιαφέροντος

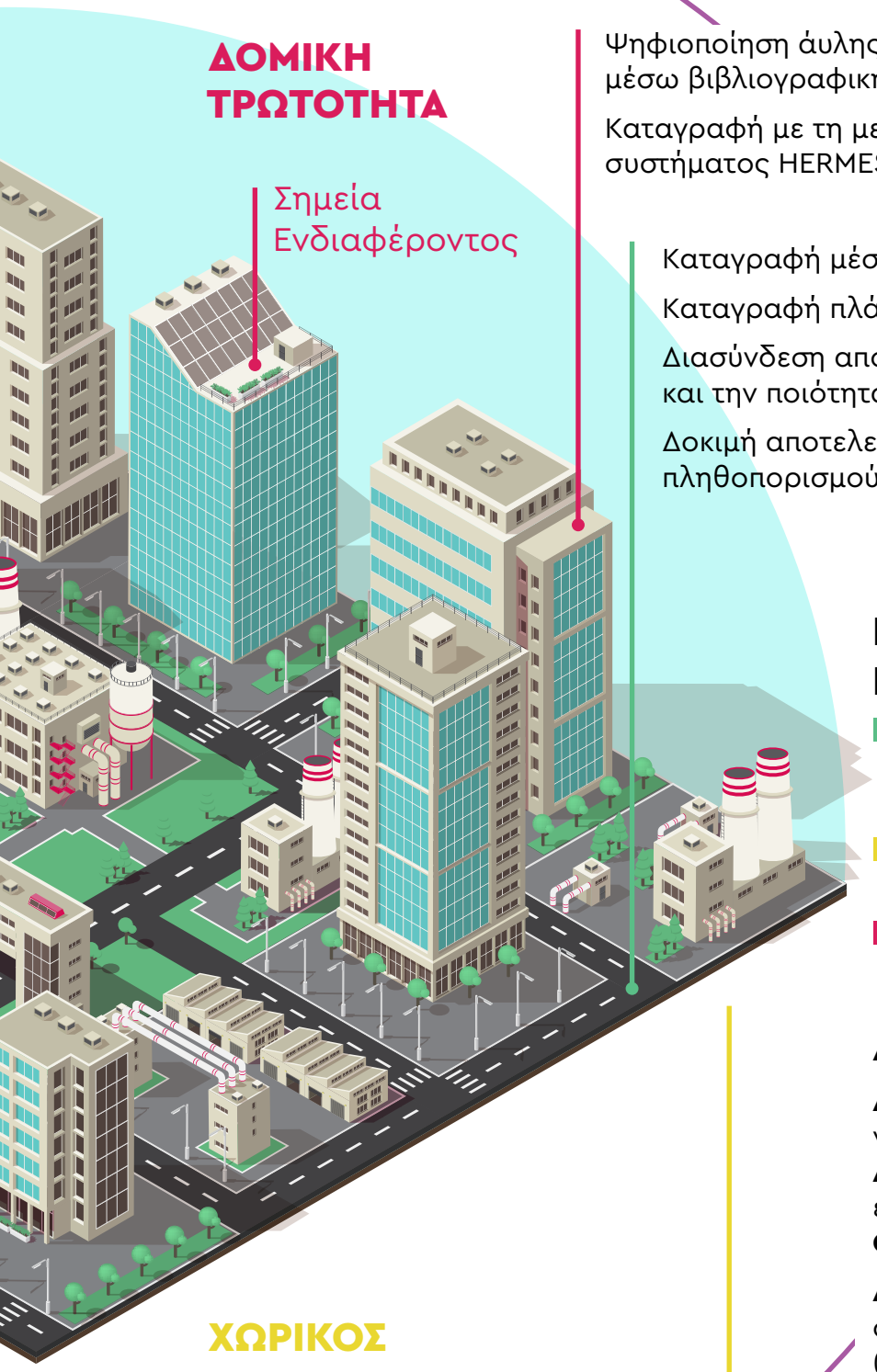

Ψηφιοποίηση άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς μέσω βιβλιογραφικής έρευνας

Καταγραφή με τη μεθοδολογία του συστήματος HERMES

Καταγραφή μέσω θερμικής κάμερας

Καταγραφή πλάτος δρόμου και ύψους κτηρίων

Διασύνδεση αποτελεσμάτων με τον σχεδιασμό και την ποιότητα του δημόσιου χώρου

Δοκιμή αποτελεσμάτων καταγραφών μέσω πληθοπορισμού (φορετοί αισθητήρες)

ΠΙΛΟΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

- Προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή (αύξησης της θερμοκρασίας
- Χωρικός σχεδιασμός (πολεοδομική έρευνα)
- Δομική Τρωτότητα (ιστορικών κτηρίων)

Ανάπτυξη ppWebGIS

Δημιουργία πρόσθετων (plug in) για το QGIS (GIS ανοιχτού κώδικα)
Ανάπτυξη συμμετοχικών εργαλείων
Οπτικοποίηση σε WebGIS

Ανάπτυξη Location Based Social Network (LSBN) & Ψηφιακή (Φ-Digital) Διαδρομή

ΧΩΡΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Θεσμοθετιμένες χρήσεις γης, Πραγματικές χρήσεις γης, Ιδιοκτησιακό καθεστώς, Αξίες γης, θεσμικό πλαίσιο, Δημογραφικά δεδομένα.

Στοιχεία για τις επιχειρήσεις, Καταγραφή/Επικαιροποίηση πραγματικών χρήσεων γης μέσω ηλεκτρονικής φόρμας καταγραφής.

Έρευνα τρεχουσών εμπορικών αξιών γης, κτηματολόγιο, συμβολαιογραφικές πράξεις, κ.α.

Η επιλογή του Ελαιώνα Αττικής ως μελέτης περίπτωσης

Ο Ελαιώνας αποτελεί μια περιοχή στρατηγικής θέσης και σημασίας για την Αττική και τον χωρικό σχεδιασμό. Η θέση της περιοχής στο λεκανοπέδιο της Αττικής είναι μεταξύ της Αθήνας – διοικητικού, οικονομικού και πολιτιστικού κέντρου της Ελλάδας - και του Πειραιά – εμπορικού και ναυτιλιακού κέντρου της χώρας, καθώς και συγκοινωνιακού πόλου σύνδεσης της ηπειρωτικής με τη νησιωτική Ελλάδα. Επιπλέον, ο Ελαιώνας αποτελεί συγκοινωνιακό κόμβο υπεραστικών μεταφορών. Ειδικότερα, από την περιοχή διέρχεται το τελευταίο τμήμα του βασικού εθνικού οδικού δικτύου της χώρας, στο οποίο συγκλίνουν οι δύο εθνικές οδοί Αθηνών – Λαμίας – Θεσσαλονίκης και Αθηνών – Κορίνθου – Πατρών, με απόληξη την παραλιακή ζώνη του Φαλήρου. Παράλληλα, οι σημαντικοί υπερτοπικοί οδικοί άξονες της Αττικής (Ιερά Οδός, Θηβών, Π. Ράλλη, Αθηνών – Πειραιώς), που είτε διαπερνούν είτε εφάπτονται της περιοχής, εντείνουν την ελκτική της δύναμη και κατ' επέκταση τις πιέσεις στις χρήσεις γης και το περιβάλλον.

Η περιοχή του Ελαιώνα χαρακτηρίζεται ως «στρατηγικής σημασίας για την ενίσχυση της αναπτυξιακής δυναμικής και ανταγωνιστικότητας της Περιφέρειας» στο ισχύον Ρυθμιστικό Σχέδιο (ν.4277/14). Στο άρθρο 12 και συγκεκριμένα στις Κατευθύνσεις Πολεοδομικής Οργάνωσης για το Μητροπολιτικό Κέντρο, αναφέρεται ότι:

«..για τον Ελαιώνα προβλέπεται η αναβάθμισή του, προκειμένου να αναδειχθεί ως προνομιακή «ενδιάμεση ζώνη» με ισχυρές αναπτυξιακές προοπτικές, η οποία υποστηρίζεται από τους ακόλουθους στρατηγικούς στόχους και αρχές πολιτικής: αα) Ανάδειξή του, σε περιοχή στρατηγικής σημασίας για την ενίσχυση της αναπτυξιακής δυναμικής και ανταγωνιστικότητας της Αττικής, με αιχμή τη μετατροπή του σε υποδοχέα καινοτομικής επιχειρηματικής δραστηριότητας δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα και λειτουργιών υψηλής προστιθέμενης αξίας με αξιοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της περιοχής. ββ) Βελτίωση των όρων εγκατάστασης και λειτουργίας βασικών μητροπολιτικών λειτουργιών και υποδομών, για τις οποίες ο Ελαιώνας λειτουργεί ως κύριος υποδοχέας. γγ) Έλεγχος των διαδικασιών παραγωγικής αναδιάρθρωσης με διατήρηση και ενίσχυση της μεταποιητικής δραστηριότητας και, ώστε να συνυπάρχει και να συνεργάζεται με τις εγκαταστάσεις τριτογενούς τομέα, της επιτελικής δημόσιας διοίκησης. δδ) Επανεξέταση του πλαισίου χρήσεων γης, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του παρόντος. εε) Ανάδειξη του υφιστάμενου ή μελλοντικού δυναμικού πολιτιστικών και φυσικών σημαντικών χώρων ως στοιχείων ιδιαίτερης ταυτότητας και σύνδεση με τους παρακείμενους πολιτιστικούς πόλους και άξονες. στ) Τόνωση του πολυλειτουργικού χαρακτήρα της περιοχής με αναβάθμιση και διεύρυνση της κατοικίας. (ζ) Συντονισμένη, κατά προτεραιότητα, υλοποίηση των βασικών έργων υποδομής, όπως οδικό δίκτυο, διευθέτηση ρέματος Προφήτη Δανιήλ».

Εν κατακλείδι αυτό που βαρύνει στην επιλογή του Ελαιώνα ως μελέτης περίπτωσης της παρούσας έρευνας είναι ότι κάτω από τον τίτλο «Ελαιώνας» συγκεντρώνονται πολλαπλά επίπεδα που σχετίζονται με τις διαφορετικές ταυτότητες και δραστηριότητες των επιμέρους περιοχών του. Ως εκ τούτου αποτελεί έναν χώρο που προσφέρεται για διαφορετικής φύσης πιλοτικές εφαρμογές και ερωτήματα.

Μεθοδολογικό Πλαίσιο και Αποτελέσματα

Μεθοδολογική ροή

Στο επόμενο γράφημα απεικονίζεται η μεθοδολογική ροή που ακολουθείται για την παρούσα έρευνα, που όπως αναφέρθηκε και παραπάνω αφορά μια από τις 3 πιλοτικές εφαρμογές του έργου, την πιλοτική εφαρμογή χωρικού σχεδιασμού μέσω συμμετοχικών διαδικασιών.

Το πρώτο μεθοδολογικό στάδιο αναφέρεται στον καθορισμό της περιοχής ενδιαφέροντος, ενός σημαντικού και κρίσιμου σταδίου σε μια έρευνα που αποσκοπεί να δοκιμάσει πιλοτικά ψηφιακά εργαλεία συμμετοχικού χωρικού σχεδιασμού.

Εικ 52 Μεθοδολογική ροή της πιλοτικής εφαρμογής χωρικού σχεδιασμού μέσω συμμετοχικών διαδικασιών

Το δεύτερο στάδιο αφορά στη συλλογή και οργάνωση των δευτερογενών δεδομένων ώστε να εντοπιστούν τα ελλείμματα πληροφορίας καθώς και να πραγματοποιηθεί μια διερευνητική ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης ως προκαταρκτικού σταδίου προετοιμασίας της εργασίας πεδίου.

Στο επόμενο στάδιο αναπτύσσεται το εννοιολογικό πλαίσιο ενός ψηφιακού εργαλείου για πρωτογενή καταγραφή πεδίου, το οποίο όχι μόνο να μπορεί να ανταπεξέλθει στις ειδικές προκλήσεις της περιοχής ενδιαφέροντος του Ελαιώνα, αλλά να είναι συμβατό και με άλλες περιοχές έρευνας. Στη συνέχεια, αφού δημιουργείται το ψηφιακό χωρικό εργαλείο καταγραφής πεδίου, δοκιμάζεται και υλοποιείται για την περιοχή εφαρμογής.

Το 4ο στάδιο αναφέρεται στην ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης όπως σκιαγραφείται από τα πρωτογενή και δευτερογενή δεδομένα που συλλέγονται στα προηγούμενα στάδια, και το 5ο και τελευταίο στάδιο είναι η διενέργεια συμμετοχικών διαδικασιών με εμπλεκομένους φορείς και ειδικούς προκειμένου να δοκιμαστούν/τροφοδοτηθούν τα ψηφιακά εργαλεία χωρικού συμμετοχικού σχεδιασμού που αναπτύσσονται στο έργο.

Το ερευνητικό έργο του eLEONAS ppWebGIS είναι υπό εξέλιξη, και ως εκ τούτου δεν έχουν ολοκληρωθεί όλα τα μεθοδολογικά στάδια της πιλοτικής εφαρμογής χωρικού σχεδιασμού που περιγράφηκαν παραπάνω. Για αυτό και θα εστιάσουμε στα 3 πρώτα στάδια τα όποια είναι πιο ώριμα για παρουσίαση σε αυτή την φάση.

Καθορισμός περιοχής ενδιαφέροντος

Η περιοχή ενδιαφέροντος της πιλοτικής εφαρμογή χωρικού σχεδιασμού μέσω συμμετοχικών διαδικασιών είναι σημαντικό να οριοθετηθεί συγκεκριμένα ώστε να διερευνηθούν οι ειδικότερες προκλήσεις και ερωτήματα, με τρόπο που θα μπορεί να οδηγήσει σε μια περισσότερο αποτελεσματική προσέγγιση. Η ερευνητική ομάδα συγκεντρώνει μια σημαντική εμπειρία για τα χωροκοινωνικά χαρακτηριστικά της μητροπολιτικής Αθήνας και του Ελαιώνα ειδικότερα. Συγκεκριμένα, η επιστημονική υπεύθυνη εκ μέρους της COMMONSPACE Σοφία Τσάδαρη έχει ερευνήσει σε βάθος την περίπτωση του Ελαιώνα κατά την διδακτορική της διατριβή με τίτλο «Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης, με αφορμή τις μεταλλαγές των δραστηριότητων και των πολεοδομικών πολιτικών στον Ελαιώνα της Αθήνας» (Τσάδαρη, 2019). Συνεπώς, η έρευνα της ομάδας και η γνώση της περιοχής οδήγησαν στην επιλογή του τμήματος του Ελαιώνα που βρίσκεται εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Αθηναίων ως περιοχής ενδιαφέροντος της πιλοτικής εφαρμογής χωρικού σχεδιασμού.

Πρόκειται για μια περιοχή, η οποία παρουσιάζει αφενός πολύ σημαντικές προκλήσεις για τον χωρικό σχεδιασμό, αφετέρου δε εμπλέκονται στον σχεδιασμό της πολλοί φορείς και επηρεάζονται ακόμη περισσότεροι. Από αυτήν τη σκοπιά αποτελεί ένα ενδιαφέρον πεδίο για την υλοποίηση της πιλοτικής εφαρμογής του προγράμματος. Στον παρακάτω χάρτη απεικονίζεται η επιλεγμένη περιοχή ενδιαφέροντος και σημαντικές προκλήσεις του σχεδιασμού, οι οποίες εντοπίζονται εντός της.

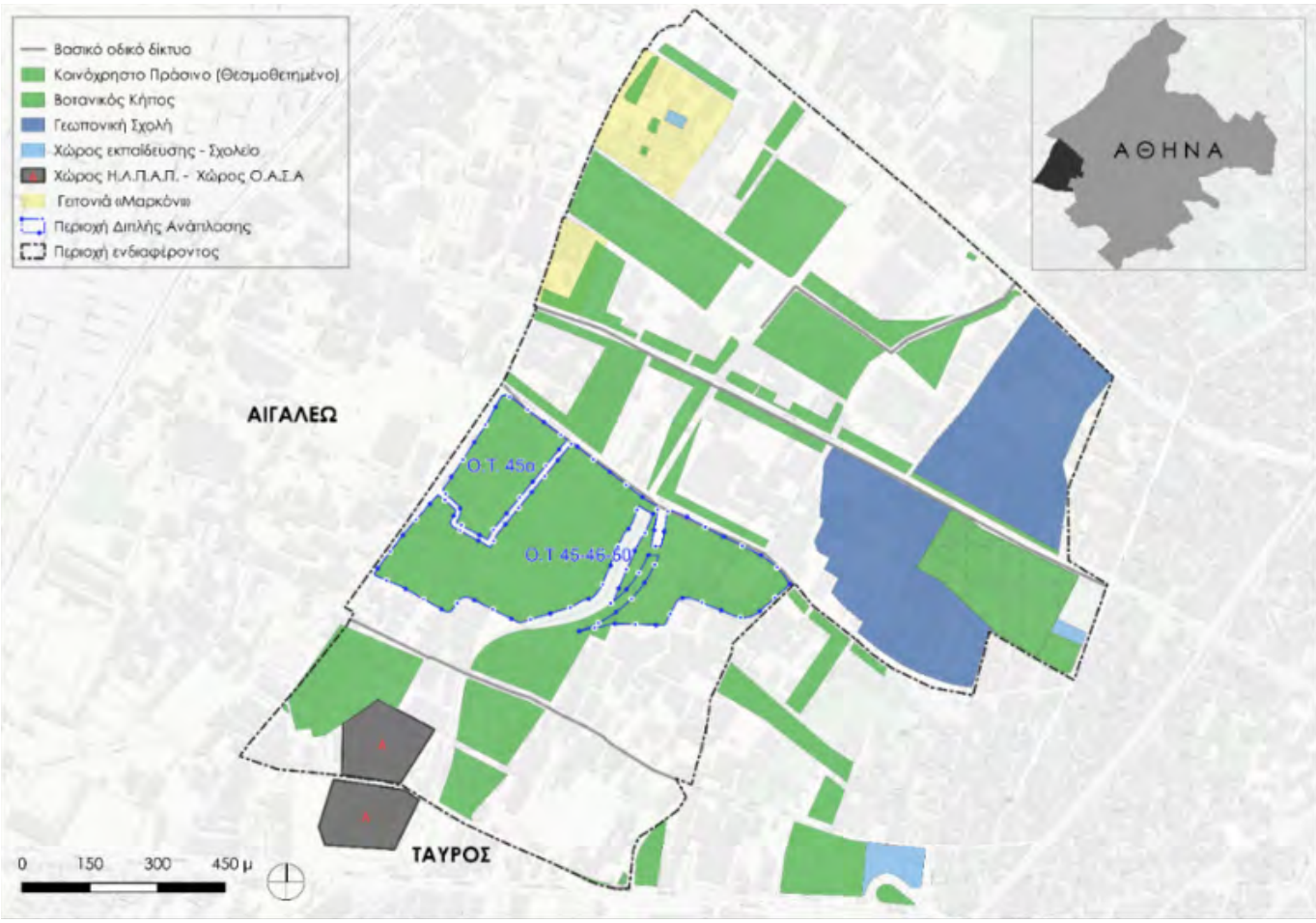

Εικ 53 Περιοχή ενδιαφέροντος της πιλοτικής εφαρμογής χωρικού σχεδιασμού μέσω συμμετοχικών διαδικασιών (Πηγή: Ίδια επεξεργασία)

Σημαντικές προκλήσεις του σχεδιασμού

Στον πυρήνα της περιοχής βρίσκεται η περιοχή της «Διπλής Ανάπλασης»

Όπως φαίνεται και στον παραπάνω χάρτη, εντός της περιοχής ενδιαφέροντος εντοπίζεται η περιοχή του προγράμματος «Διπλής Ανάπλασης», το οποίο χωροθετήθηκε στην έκταση που αξιοποιούσε μέχρι το 2001 η μεγάλης κλίμακας -για τα ελληνικά τουλάχιστον δεδομένα- βιομηχανική εγκατάσταση της Εταιρείας Τεχνητής Μετάξης (ΕΤΜΑ). Τη μεταφορά των παραγωγικών εργασιών της ΕΤΜΑ στην Κίνα διαδέχθηκαν τα πρώτα σχέδια για την ανάπλαση της περιοχής, που περιλάμβαναν τη μεταφορά του γηπέδου του Παναθηναϊκού από τη Λεωφόρο Αλεξάνδρας και την εγκατάσταση εμπορικών και άλλων «συνοδευτικών» χρήσεων, που τελικά έγινε γνωστό ως «Διπλή Ανάπλαση». Σήμερα, ύστερα από μια μακρά διαδρομή και τροποποιήσεις του θεσμικού πλαισίου η υπόθεση της ανάπλασης είναι και πάλι επίκαιρη, καθώς ο Δήμος Αθηναίων έχει προχωρήσει στα σχέδια για τη χρηματοδότηση και υλοποίησή του. Στο πλαίσιο αυτής της προετοιμασίας δρομολογήθηκε η εκκένωση του χώρου από τη δομή φιλοξενίας προσφύγων.

Σημαντικές εκτάσεις της περιοχής έχουν χαρακτηρισθεί ως κοινόχρηστο πράσινο

Από το 2010 με το ΠΔ 95 (ΦΕΚ 169/Α/27–9–2010) τροποποιούνται τα όρια του Ναυτικού Οχυρού περιοχής ΒΟΤΑΝΙΚΟΥ του νομού Αττικής (ΟΤ 25) και αποχαρακτηρίζεται το τμήμα στο οποίο έχει σήμερα ανεγερθεί και εγκαινιάστηκε το 2020 το Ισλαμικό Τέμενος του Βοτανικού, το οποίο στο ισχύον ΠΔ οριζόταν ως χώρος Κοινόχρηστου Πρασίνου.

Ο χώρος για την αποτέφρωση νεκρών, του οποίου η εξεύρεση είχε διατυπωθεί ως ανάγκη εδώ και πολλά χρόνια, επίσης χωροθετείται στον Ελαιώνα. Σχετική απόφαση έλαβε στις 9 Νοεμβρίου 2017 και το Δημοτικό Συμβούλιο της Αθήνας, το οποίο έκρινε ως πλέον κατάλληλο το ΟΤ 17. Τον Δεκέμβριο του 2017 ο Δήμος Αθηναίων παρουσίασε τη μελέτη «Διαμόρφωση Κοινοχρήστων Χώρων στην Περιοχή Ελαιώνα-Διαμόρφωση Χώρου Πρασίνου στα ΟΤ 17 και ΟΤ 29 του Δήμου Αθηναίων» (έγκριση με την ΑΔΣ 2010/14–12–17). Οι διαδικασίες είχαν διακοπεί ύστερα από αίτηση ακυρώσεως που είχαν πραγματοποιήσει ιδιοκτήτες στον Ελαιώνα, η οποία όμως απορρίφθηκε με την 708/2020 απόφαση του ΣτΕ. Με το σκεπτικό του ΣτΕ κρίθηκε νόμιμη η προσβαλλόμενη απόφαση, με την οποία χωροθετήθηκε, μεταξύ άλλων, Κέντρου Αποτέφρωσης Νεκρών σε κοινόχρηστους χώρους του ΟΤ 17 του εγκεκριμένου ρυμοτομικού σχεδίου του Δήμου Αθηναίων (περιοχή Ελαιώνα). Με την 707/2020 απόφαση του Δικαστηρίου κρίθηκε ότι ο καθορισμός χώρου εγκατάστασης του ΚΑΝ αποτελεί εφαρμογή ισχύοντος πολεοδομικού σχεδιασμού, δηλαδή του διατάγματος του Ελαιώνα, και όχι τροποποίησή του και, συνεπώς, δεν τίθεται ζήτημα. Ο Δήμος Αθηναίων δρομολογεί επίσης την χρηματοδότηση και υλοποίηση των αναπλάσεων αυτών.

Θύλακες κατοικίας, η γειτονιά «Μαρκόνι»

Αναλογικά με τη συνολική του έκταση υπάρχουν πολύ λίγες οικιστικές «νησίδες» στον Ελαιώνα (περίπου 300 στρέμματα σε μία συνολική έκταση 9.000 στρεμμάτων, δηλ. περίπου 3.33% της επιφάνειας). Υπάρχουν συνολικά 17 οικιστικά «συμπλέγματα»

στον Ελαιώνα, που έχουν προκύψει με διαφορετικές μεθόδους οικιστικής ανάπτυξης.

Το Μαρκόνι βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του Ελαιώνα μεταξύ της Λεωφόρου Αθηνών και της Ιεράς Οδού και εφάπτεται στον άξονα της Οδού Αγίας Άννης. Είναι σχετικά παλιά γειτονιά, που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1930 και καταλαμβάνει έκταση 750 στρεμμάτων. Μερικές από τις πρώτες οικογένειες που εγκαταστάθηκαν, ζουν μέχρι σήμερα στο Μαρκόνι, αλλά η πλειοψηφία των σημερινών κατοίκων αποτελείται από αλλοδαπούς μετανάστες (100 οικογένειες συνολικά).

Διερεύνηση της αναγκαιότητας Αναθεώρησης του θεσμικού πλαισίου

Η Δ/νση Σχεδιασμού Μητροπολιτικών Αστικών και Περιαστικών Περιοχών του ΥΠΕΝ, αναγνωρίζοντας: – την παρέλευση σχεδόν 25 ετίας από την έγκριση του Π. Δ/τος του 1995 – τα προβλήματα εφαρμογής του υφιστάμενου πλαισίου όπως αυτά διαπιστώθηκαν μέσα από τα πολυάριθμα αιτήματα πολιτών, τις ενστάσεις των φορέων, τις αποφάσεις των Δημ. Συμβουλίων, τις δικαστικές αποφάσεις για άρση απαλλοτρίωσης κ.ά. – τις ευρύτερες κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές που επηρέασαν και τα ζητήματα του χώρου και, – τις νέες ανάγκες της πόλης σε συνδυασμό με τις κατευθύνσεις του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας-Αττικής (ν. 4277/2014) και τις νέες χρήσεις γης που έχουν θεσμοθετηθεί, έχει εντάξει την Διερεύνηση της αναγκαιότητας Αναθεώρησης του θεσμικού πλαισίου που ισχύει στην περιοχή του Ελαιώνα, στον Προγραμματισμό της, όπως σημειώνεται στην «Απάντηση στην υπ. αρ. 799/20.09.2019 Ερώτηση Βουλής, του Βουλευτή κου Βασιλείου Βιλιάρδου, σχετική με την Ανάπλαση στην περιοχή του Ελαιώνα»

Δρομολόγηση ολοκλήρωσης σημαντικών αστικών υποδομών

Το τελευταίο διάστημα έχει προχωρήσει η ολοκλήρωση έργων οδοποιίας από την Περιφέρεια Αττικής (π.χ. Αγίας Άννης), τα οποία για μεγάλο διάστημα είχαν διακοπεί. Επίσης δρομολογείται η κατασκευή του Κεντρικού Σταθμού Υπεραστικών Λεωφορείων (ΚΣΥΛ) σε οικόπεδο έκτασης 66.420 τ.μ. (66στρ.) εντός των ορίων του Δήμου Αιγάλεω, αλλά σε άμεση γειτνίαση με το τμήμα του Δήμου Αιηναίων. Η έκταση περικλείεται από τον παράδρομο της Λ. Κηφισού, την Ιερά Οδό και τις οδούς Αγ. Άννης και Πιερίας εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Αιγάλεω. Θα συνδέεται σχεδόν άμεσα με τον σταθμό Μετρό ΕΛΑΙΩΝΑΣ της γραμμής 3, διευκολύνοντας την μετακίνηση των ταξιδιωτών σε άλλα μέσα μεταφοράς δηλαδή προς το κέντρο της Αθήνας, το λιμάνι του Πειραιά ή το αεροδρόμιο Ελευθέριος Βενιζέλος.

Τέλος, στο Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Υποδομές Μεταφορών, Περιβάλλον και Αειφόρος Ανάπτυξη 2014–2020» έχει ενταχθεί η Πράξη «ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΣΤΑΘΜΟΥ ΜΕΤΑΦΟΡΤΩΣΗΣ ΑΠΟΡΡΙΜΜΑΤΩΝ ΣΕ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΕΔΣΝΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΕΛΑΙΩΝΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΥΠΗΡΕΤΗΣΗ ΤΩΝ ΔΗΜΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΚΑΙ ΑΙΓΑΛΕΩ».

Το ιστορικό βάθος του πολεοδομικού διαλόγου για τον Ελαιώνα και τα ερωτήματα σχετικά με τον παραγωγικό χαρακτήρα του

Οι οικονομικές μεταλλαγές της δεκαετίας του ΄80 είχαν σημαντικές επιπτώσεις στις δραστηριότητες του Ελαιώνα και ιδιαίτερα στη σταδιακή τριτογενοποίηση, με υποχώρηση της μεταποίησης και διεύρυνση καταρχάς της αποθήκευσης και των μεταφορών

και στη συνέχεια των υπηρεσιών και του εμπορίου, αν και ο όρος αποβιομηχάνιση, δεν είναι απολύτως εύστοχος για να συμπυκνώσει την εικόνα της περιοχής. Αποτέλεσε δε τη βάση για την ανάπτυξη ενός διαλόγου για τον σχεδιασμό, ο οποίος ιδιαίτερα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 κινήθηκε σε έναν στρεβλωμένο δυισμό των απόψεων για την μελλοντική μετατροπή του σε πόλο τριτογενούς ανάπτυξης ή πρασίνου.

Η συζήτηση για τον σχεδιασμό του Ελαιώνα έρχεται να συνομιλήσει με έναν ήδη διαμορφωμένο χώρο σε αυτές τις προαναφερθείσες συνθήκες, στις αρχές της δεκαετίας του 1980, καθώς οι πολιτικές για το κέντρο της Αθήνας όπως κυριάρχησαν από το 1985 και μετά οδήγησαν σε απομάκρυνση βασικών λειτουργιών από το κέντρο (όπως σειρά Υπουργείων), και σε ανάπτυξη εμπορικών κέντρων στην περιφέρεια ή και εκτός λεκανοπεδίου. Η περιβαλλοντική διάσταση, στη βάση ενός σαφέστατα υπαρκτού προβλήματος, που σχετίζεται με την χωρίς σχεδιασμό ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη συγκρότηση της φυσιογνωμίας της «πίσω αυλής» της πόλης, εξυπηρέτησε συγχρόνως τη συγκυριακή προβολή ενός λόγου, ο οποίος στιγμάτισε τον Ελαιώνα ως ρυπογόνο εστία για να προβάλει το όραμα της μετατροπής του σε πνεύμονα πρασίνου. Αυτή η ρητορική για τη μετάβαση από την «κόλαση της βιομηχανίας» στον «πράσινο παράδεισο», σε μια εποχή που το «νέφος» θεωρείτο το πιο σημαντικό πρόβλημα της Αθήνας, εξέφραζε ευρύτερες και εδραιωμένες κοινωνικές αντιλήψεις και σχέσεις. Μπορεί ο Ελαιώνας εκείνη την εποχή να φιλοξενούσε 70.000 θέσεις εργασίας, όμως η πολιτική προτεραιότητα του σχεδιασμού στρεφόταν σε αυτό που γνωρίζει καλύτερα.

Συλλογή & Οργάνωση δεδομένων

Για την υλοποίηση αυτού του σταδίου έχει πραγματοποιηθεί εκτεταμένη διερεύνηση σχετικών δευτερογενών δεδομένων για τους τομείς που σχετίζονται με την πιλοτική εφαρμογή του χωρικού σχεδιασμού. Αναζητήθηκαν δεδομένα που να περιγράφουν το θεσμικό καθεστώς που διέπει την περιοχή ενδιαφέροντος αλλά και το δομημένο και κοινωνικό-οικονομικό περιβάλλον της περιοχής του Ελαιώνα. Αναλυτικότερα, σχετικά δεδομένα που ενδιαφέρουν είναι οι θεσμοθετημένες χρήσεις γης, οι πραγματικές χρήσεις γης και τα σημεία ενδιαφέροντος της περιοχής του Ελαιώνα, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, το θεσμικό πλαίσιο, δημογραφικά στοιχεία και στοιχεία για τις επιχειρήσεις. Ενδεικτικά, σχετικές πηγές όπου αναζητήθηκαν δεδομένα:

- Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ): Δεδομένα για το δομημένο περιβάλλον καθώς και δημογραφικά και κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία που περιγράφουν τις συνθήκες που περιγράφουν τον κοινωνικό ιστό της περιοχής ενδιαφέροντος.

- Γεωχωρική Πύλη Δήμου Αθηναίων και Τμήμα Διαχείρισης Γεωχωρικών Δεδομένων Πόλεως Δήμου Αθηναίων : Δεδομένα για τον θεσμοθετημένο χωρικό σχεδιασμό, το ιδιοκτησιακό καθεστώς, πραγματικές χρήσεις γης, και άλλα σχετικά δεδομένα για την πιλοτική εφαρμογή χωρικού σχεδιασμού στον Ελαιώνα και ειδικότερα στο τμήμα του που εμπίπτει στα διοικητικά όρια του Δήμου Αθηναίων.

- Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών (ΕΒΕΑ): Δεδομένα για τις

επιχειρήσεις στην περιοχή ενδιαφέροντος

- Urban Atlas: Δεδομένα για την Κάλυψη και Χρήση Γης, για το ύψος των κτιρίων καθώς και για το ψηλό πράσινο
- Copernicus Land Monitoring Service: Δεδομένα για την Πυκνότητα Αδιαπερατότητας, για τη κάλυψη γης και άλλα σχετικά δεδομένα
- Open Street Map: Δεδομένα για τα σημεία ενδιαφέροντος, το οδικό δίκτυο, την δημόσια συγκοινωνία και άλλα σχετικά δεδομένα

Μετά από ενδελεχή έρευνα των διαθέσιμων πηγών και δεδομένων, έχουν εντοπιστεί και αξιοποιηθεί τα δεδομένα που παρουσιάζονται στον παρακάτω πίνακα:

Κατηγορία Δεδομένων	Πηγή Δεδομένων	Χωρική Μονάδα Ανάλυσης	Έτος Αναφοράς
Χαρακτηριστικά δομημένου περιβάλλοντος	ΕΛΣΤΑΤ	Αστικό Τετράγωνο	2011
Χαρακτηριστικά πληθυσμού	ΕΛΣΤΑΤ	Αστικό Τετράγωνο	2011
Χαρακτηριστικά κατοικιών	ΕΛΣΤΑΤ	Αστικό Τετράγωνο	2011
Χαρακτηριστικά νοικοκυριών	ΕΛΣΤΑΤ	Αστικό Τετράγωνο	2011
Χαρακτηριστικά θεσμοθετημένου περιβάλλοντος	Τμήμα Διαχείρισης Γεωχωρικών Δεδομένων Πόλεως Δήμου Αθηναίων	Αστικό Τετράγωνο	Διαχρονική
Χαρακτηριστικά πεζής προσβασιμότητας	Τμήμα Διαχείρισης Γεωχωρικών Δεδομένων Πόλεως Δήμου Αθηναίων	Πρόσοψη αστικού τετραγώνου	Διαχρονική
Ιδιοκτησίες δήμου Αθηναίων	Τμήμα Διαχείρισης Γεωχωρικών Δεδομένων Πόλεως Δήμου Αθηναίων	Ακίνητο	Διαχρονική
Δεδομένα κτηματολογίου (ανωνυμοποι-ημένα)	Τμήμα Διαχείρισης Γεωχωρικών Δεδομένων Πόλεως Δήμου Αθηναίων	Ακίνητο	Διαχρονική
Χαρακτηριστικά επιχειρήσεων	ΕΒΕΑ	Ταχυδρομικός Κώδικας	Διαχρονική

Κατηγορία Δεδομένων	Πηγή Δεδομένων	Χωρική Μονάδα Ανάλυσης	Έτος Αναφοράς
Σημεία ενδιαφέροντος	Open Street Map	Σημειακή χαρτογράφηση	Διαχρονική
Οδικό δίκτυο κατηγοριοποι-ημένο	Open Street Map	Οδικός Άξονας	Διαχρονική
Συγκοινωνιακά δεδομένα	Open Street Map	Οδικός Άξονας	Διαχρονική
Κάλυψη και χρήση γης	Urban Atlas	Αστικό Τετράγωνο	2018
Ύψος κτισμάτων	Urban Atlas	Εικονοστοιχείο μεγέθους 100 τ.μ.	2012
Ψηλό πράσινο	Urban Atlas	Πολυγωνική χαρτογράφηση	2018
Πυκνότητα Αδιαπερατότητας	Urban Atlas	Εικονοστοιχείο μεγέθους 100 τ.μ.	2018
Χαρακτηριστικά βραχυχρόνιας μίσθωσης (AirBnB)	InsideAirBnB	Σημειακή χαρτογράφηση	2022

Για τα δεδομένα που συλλέγονται, εκτελούνται εργασίες προετοιμασίας, διόρθωσης και προ-επεξεργασίας, ώστε να εισαχθούν στο χωρικά ενεργοποιημένο Σύστημα Διαχείρισης Βάσεων Δεδομένων (ΣΔΒΔ) του έργου.

Μετά από αυτήν την εκτεταμένη διερεύνηση που πραγματοποιήθηκε, γίνεται ξεκάθαρο ότι παρότι τα υπάρχοντα δευτερογενή δεδομένα σκιαγραφούν ικανοποιητικά τον ευρύτερο χαρακτήρα της περιοχής, είναι απαραίτητη η καταγραφή πεδίου ώστε να συλλεχθούν στοιχεία μεγαλύτερης χωρικής και περιγραφικής λεπτομέρειας.

Προετοιμασία και Υλοποίηση εργασίας πεδίου

Σε αυτό το στάδιο, αναπτύχθηκε το ολοκληρωμένο εννοιολογικό πλαίσιο, η στρατηγική και οι προδιαγραφές για την εργασία πεδίου και τα αντίστοιχα εργαλεία που χρησιμοποιούνται για αυτή την διαδικασία. Αναλυτικότερα, προγραμματίζεται αυτοψία επιτόπιας καταγραφής για τα στοιχεία του δομημένου περιβάλλοντος, όσο και έρευνα ημιδομημένων ερωτηματολογίων/συνεντεύξεων.

Αναφορικά με την αυτοψία, τα σχετικά δεδομένα του δομημένου περιβάλλοντος (π.χ. χρήσεις γης, κατάσταση κτιρίων, περίοδος κατασκευής κτιρίου), καταγράφονται σε διαφορετικά επίπεδα/χωρικές μονάδες ανάλυσης (π.χ. σε επίπεδο κτιρίου, σε επίπεδο πρόσοψής αστικού τετραγώνου, σε επίπεδο δρόμου). Για την συγκεκριμέ-

νη εργασία αξιοποιήθηκαν καινοτόμες μεθοδολογίες και εργαλεία (audit checklist, walkabity audit), ακολουθώντας τις καλές πρακτικές και την τρέχουσα ερευνητική στάθμη (Bartzokas-Tsiompras et al., 2021; Millstein et al., 2013; Phillips et al., 2017).

Για την υλοποίηση της καταγραφής συγκροτήθηκαν τριμελή συνεργία με τα δύο άτομα να είναι επιφορτισμένα με την καταγραφή των χαρακτηριστικών των ακινήτων, των κτιρίων και των ανοικτών χώρων, και ένα τρίτο μέλος να συντονίζει την καταγραφή ενώ παράλληλα καταγράφει τα χαρακτηριστικά των πεζοδρομίων και των δρόμων. Κρίσιμο στοιχείο αυτής της διαδικασίας αποτέλεσε το ψηφιακό εργαλείο καταγραφής που αναπτύχθηκε, το όποιο έδωσε την δυνατότητα τα δεδομένα να καταγράφονται ψηφιακά στο πεδίο και να μην χρειάζεται η χειροκίνητη ψηφιοποιήση τους. Ωστόσο, παρά την σημαντική αυτή αναβάθμιση -σε σύγκριση με την συμβατική διαδικασία αυτοψίας- η καταγραφή στο πεδίο αλλά και η προεπεξεργασία των συλλεγμένων δεδομένων που ακολούθησε, αποτέλεσε μια επίπονη και χρονοβόρα διαδικασία λόγω της λεπτομέρειας που απαιτούνταν. Είναι χαρακτηριστικό ότι για το σύνολο της περιοχής ενδιαφέροντος έκτασης 0.62 τ.χλμ έγιναν περίπου 1500 καταγραφές, ενώ οι συνολικές ερωτήσεις ελέγχου που καλούνταν να απαντήσει ένα συνεργείο καταγραφής μπορεί κατά περίπτωση να ξεπερνούσαν και τις 200.

Επόμενα βήματα και Πρωταρχικά συμπεράσματα

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτέλεσε η πιλοτική εφαρμογή χωρικού σχεδιασμού μέσω συμμετοχικών διαδικασιών του ερευνητικού έργου eLEONAS ppWebGIS. Παρουσιάστηκε το εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο καθώς και τα μέχρι τώρα αποτελέσματα, ούτως ώστε να γίνουν κατανοητές οι προκλήσεις και τα ζητήματα που έχουν αντιμετωπιστεί.

Παρότι πρόκειται για μια υπό εξέλιξη έρευνα κάποια πρώτα ευρήματα μπορούν να εντοπιστούν. Αρχικά, παρότι τα τελευταία χρόνια η διαθεσιμότητα χωρικών δευτερογενών δεδομένων έχει αυξηθεί σημαντικά, για την διενέργεια ενός χωρικού σχεδίου κλίμακας πολεοδομικού ή αστικού σχεδιασμού, σε μια περιοχή με τις προκλήσεις που παρουσιάζει ο Ελαιώνας, είναι απαραίτητη η πρωτογενή συλλογή δεδομένων. Καθώς, τόσο η χωρική όσο και η περιγραφική λεπτομέρειά των δευτερογενών δεδομένων δεν επαρκεί, ακόμα και αν συμπεριλάβουμε εμπορικά –και όχι διαθέσιμα για το κοινό- σύνολα δεδομένων όπως η χαρτογράφηση σε επίπεδο οικοδομικού τετραγώνου της ΕΛΣΤΑΤ. Ενα ακόμη σημαντικό –αν και αναμενόμενο- εύρημα, είναι η σημασία ενός ψηφιακού χωρικού εργαλείου προσαρμοσμένο στις σύνθετες ανάγκες της καταγραφής πολλαπλών χωρικών και θεματικών επίπεδων. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με την ολοκληρωμένη μεθοδολογική προσέγγιση αποτελούν την κύρια συνεισφορά αυτής της εργασίας. Καθώς υιοθετεί μια μικτή προσέγγιση που εδράζεται σε ένα συμπαγές θεωρητικό υπόβαθρο για τον καθορισμό της περιοχής ενδιαφέροντος, εξαντλεί τις δυνατότητες που προσφέρουν τα δευτερογενή γεωχωρικά δεδομένα για να εξαχθούν συμπεράσματα και αξιοποιεί καινοτόμες μεθοδολογικές και τεχνολογικές λύσεις για τη συλλογή ποσοτικών και ποιοτικών πρωτογενών δεδομένων από το πεδίο, καθώς και για την διενέργεια συμμετοχικών διαδικασιών.

Τα επόμενα βήματα αυτής της έρευνας αφορούν στην ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης και τη διενέργεια συμμετοχικών διαδικασιών. Αναφορικά με την ανάλυση της υφιστάμενης κατάστασης, θα συνταχθεί σχετική έκθεση στην οποία περιλαμβάνονται το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο, στοιχεία από υφιστάμενες μελέτες, παρουσίαση στοιχείων από δευτερογενείς πηγές σε συνδυασμό με τα ευρήματα της επιτόπιας έρευνας, ώστε να σκιαγραφηθούν οι διαφορετικές και πολύμορφές πτυχές της περιοχής ενδιαφέροντος. Η έκθεση θα καταλήγει στη διατύπωση των βασικών αναγκών και προκλήσεων και τη διατύπωση ερωτημάτων – θεμάτων για τις συμμετοχικές διαδικασίες.

Σχετικά με τη διενέργεια συμμετοχικών διαδικασιών, θα ολοκληρωθεί η χαρτογράφηση των εμπλεκόμενων φορέων (stakeholder mapping) και εν συνεχεία ομαδοποίηση αυτών ανά θέμα / συμμετοχικό εργαστήριο. Τα διαφορετικά εργαστήρια θα εστιάζουν σε επιλεγμένη θεματολογία και ζητούμενα με σαφές περιεχόμενο. Οι ομάδες εργασίες θα πραγματοποιήσουν κύκλους συναντήσεων, οι οποίοι θα περιλαμβάνουν μια σειρά από συμμετοχικές διαδικασίες όπως επιτόπιους περιπάτους στο πεδίο, χωρική αναγνώριση/καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης, σχεδιαστικά εργαστήρια σύνθεσης των αποτελεσμάτων. Θα χρησιμοποιηθεί η δυνατότητα απάντησης σε εξειδικευμένα ερωτηματολόγια, στοχευμένα ερωτήματα. Θα διερευνηθούν μια σειρά από μεθοδολογικές επιλογές όπως η διενέργεια ομάδων εστίασης (focus group) αλλά και ερωτήματα υπό την μορφή της χωρικής SWOT/PESTLE.

Σύνοψη της θεματικής συνεδρίας με τίτλο: «Digital participation platforms and tools»

Τα τελευταία χρόνια έχουν αναδυθεί μια σειρά από διαδικτυακά συμμετοχικά συστήματα γεωγραφικών πληροφοριών (ppWebGIS/ppGIS), ως χωρικά εργαλεία λήψης αποφάσεων. Σημαντική αύξηση σημειώνεται στους τομείς του στρατηγικού, πολεοδομικού και περιβαλλοντικού σχεδιασμού, ιδίως όσον αφορά στη βιώσιμη ανάπτυξη και την προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή. Σε αυτό το πλαίσιο, τη δεύτερη μέρα του συνεδρίου «Συμμετοχικός Σχεδιασμός: Πόλη, Περιβάλλον και Κλιματική Αλλαγή» διοργανώθηκε θεματική συνεδρία με τίτλο «Digital participation[1] platforms and tools», όπου παρουσιάστηκαν ψηφιακά εργαλεία και διαδικτυακές πλατφόρμες συμμετοχικού σχεδιασμού. Παρόλο που η αγορά προσφέρει μια σειρά από λύσεις σχετικά με βασικές διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού, όπως συμμετοχικούς διαδραστικούς πίνακες (collaborative whiteboards) και πλατφόρμες τηλεδιάσκεψης (teleconference platforms), η συγκεκριμένη θεματική ημερίδα επικεντρώθηκε στη χωρική και διαδικτυακή διάσταση τέτοιων συμμετοχικών πλατφορμών και εργαλείων, θέματα στα οποία η ερευνητική ομάδα έχει αναπτύξει σημαντική ερευνητική γνώση και εμπειρία (Christaki et al., 2019; COMMONSPACE, 2019; Mougiakou et al., 2020)

Είναι χαρακτηριστικό ότι στα Σχέδια Βιώσιμης Ανάπτυξης – ΣΒΑΑ, τα Σχέδια Βιώσιμης Αστικής Κινητικότητας – ΣΒΑΚ, τα Περιφεριακά Σχέδια Προσαρμογής στην Κλιματική Αλλαγή και αλλού η συμμετοχή ειδικών, εμπλεκόμενων φορέων και κοινού αντιμετωπίζεται ως θεμελιώδης και απολύτως απαραίτητη συνθήκη, ενώ παράλληλα βασίζονται σε χωρικά εργαλεία που υποστηρίζουν με δεδομένα τη σχεδιαστική διαδικασία. Αυτό ακριβώς ήταν το κεντρικό θέμα της ημερίδας, όπου παρουσιάστηκαν μια σειρά από εργασίες που σχετίζονται με ψηφιακά χωρικά εργαλεία και πλατφόρμες συμμετοχικού σχεδιασμού.

Ο Αναπλ. Καθηγητής ΑΠΘ Γεώργιος Μαλίνης παρουσίασε το διαδικτυακό συμμετοχικό σύστημα γεωγραφικών πληροφοριών «ppGIS/webGIS 4 Natura» του έργου LIFE IP-4 NATURA, το οποίο αξιοποιείται ως ένα υποστηρικτικό εργαλείο λήψης αποφάσεων για την ανάπτυξη έργων, δραστηριοτήτων και δράσεων εντός των οικοσυστημάτων της χώρας καθώς και για την αύξηση της ευαισθητοποίησης των πολιτών για την ανάγκη της προστασίας των οικοσυστημάτων και των υπηρεσιών που αυτά προσφέρουν.

Παρουσιάστηκε από τους Άγγελο Χρόνη (Head of City Intelligence Lab, AIT) και Serjoscha Duering (PhD Candidate, City Intelligence Lab, AIT), το «Treehopper», μια συμμετοχική προσέγγιση αξιοποίησης τεχνητής νοημοσύνης (Artificial Intelligence - AI) για τον εντοπισμό υποψήφιων περιοχών παρόδιας φύτευσης 25000 δέντρων στην πόλη της Αυστρίας στη Βιέννη.

Οι υπόλοιπες τρείς παρουσιάσεις σχετίζονταν με το υπό εξέλιξη ερευνητικό έργο «eLEONAS ppWebGIS: Πλατφόρμα Συμμετοχικού Σχεδιασμού για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη».

1. Εδώ μπορείτε να δείτε το βίντεο με όλες τις παρουσιάσεις της ημερίδας: https://youtu.be/nV1ooXkl5HU

Από την συνεργατική κοοπερατίβα Sociality περιγράφηκαν οι Phydigital τεχνολογίες που εφαρμόζονται στο πλαίσιο του έργου ώστε να σχεδιαστεί μια εμπειρία που θα συνδυάζει τον φυσικό χώρο με την ψηφιακή πληροφορία και θα δίνει τη δυνατότητα στον επισκέπτη και κάτοικο της πόλης να περιηγηθεί και να συν-διαμορφώσει την παρέμβαση στον χώρο, αξιοποιώντας τα νέα μέσα για να λάβει επιπλέον πληροφορίες για συγκεκριμένες δυνατότητες παρέμβασης ή να διατυπώσει απόψεις για συγκεκριμένα σημεία ενδιαφέροντος.

Μέλη της εταιρείας GET παρουσίασαν την τεχνολογική προσέγγιση που εφαρμόζουν στο ερευνητικό έργο eLEONAS ppWebGIS για την ανάπτυξη των Ελεύθερων Ανοικτών Λογισμικών εργαλείων (Free Open Source Software – FOSS), συμμετοχικού χωρικού σχεδιασμού.

Η ομάδα σχεδιασμού COMMONSPACE περιέγραψε την πιλοτική εφαρμογή συμμετοχικού χωρικού σχεδιασμού που αναπτύσσεται και υλοποιείται στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου eLEONAS ppWebGIS, η οποία αναλύεται στο άρθρο του παρόντος τόμου με τίτλο «eLEONAS: Αναπτύσσοντας ένα εννοιολογικό και μεθοδολογικό πλαίσιο χωρικού σχεδιασμού για αστικές περιοχές με ειδικές προκλήσεις και δυνατότητες. Μια έρευνα υπό εξέλιξη». Στο άρθρο περιλαμβάνεται μια συνοπτική αναφορά συνολικά στο ερευνητικό έργο eLEONAS ppWebGIS, όπου αναπτύσσεται το ευρύτερο πλαίσιο και οι στόχοι του έργου. Ακολουθεί το θεωρητικό, ερευνητικό και χωρικό υπόβαθρό της έρευνας και εν συνεχεία αναλύεται το μεθοδολογικό πλαίσιο που ακολουθήθηκε. Τέλος, παρουσιάζοντα τα πρώτα αποτελέσματα που παρήχθησαν, περιγράφονται κάποια πρωταρχικά ευρήματα καθώς και τα επόμενα βήματα αυτής της έρευνας.

Σημειώνεται ότι το ερευνητικό έργο "eLEONAS ppWebGIS: ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ" χρηματοδοτείται στο πλαίσιο της Ενιαίας Δράσης Κρατικών Ενισχύσεων Έρευνας, Τεχνολογικής Ανάπτυξης & Καινοτομίας «ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ – ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ» του Ε.Π. «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ)», ΕΣΠΑ 2014 – 2020. Το έργο υλοποιείται από συνεργατικό σχήμα τεσσάρων εταίρων: των συνεταιρισμών COMMONSPACE και Sociality, της ΑΜΚΕ HERMES και της εταιρείας GET.

Ευχαριστίες

Η έρευνα αυτού του άρθρου πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού έργου "eLEONAS ppWebGIS: ΠΛΑΤΦΟΡΜΑ ΣΥΜΜΕΤΟΧΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ" που χρηματοδοτείται στο πλαίσιο της Ενιαίας Δράσης Κρατικών Ενισχύσεων Έρευνας, Τεχνολογικής Ανάπτυξης & Καινοτομίας «ΕΡΕΥΝΩ – ΔΗΜΙΟΥΡΓΩ – ΚΑΙΝΟΤΟΜΩ» του Ε.Π. «Ανταγωνιστικότητα, Επιχειρηματικότητα και Καινοτομία (ΕΠΑνΕΚ)», ΕΣΠΑ 2014 – 2020. Το έργο υλοποιείται από συνεργατικό σχήμα τεσσάρων εταίρων: των συνεταιρισμών COMMONSPACE και Sociality, της ΑΜΚΕ HERMES και της εταιρείας GET

Βιβλιογραφία

Bartzokas-Tsiompras A, Photis YN, Tsagkis P, et al. (2021) Microscale walkability indicators for fifty-nine European central urban areas: An open-access tabular dataset and a geospatial web-based platform. Data in Brief 36: 107048. DOI: 10.1016/j.dib.2021.107048.

Christaki A, Mougiakou E, Tsadari S, et al. (2019) A cooling center on Avlonos and Kalama junction. A pilot program of participatory Urban Planning in Sepolia with the use of a WebGIS platform. In: Proceedings of the 12th International Conference of the Hellenic Geographical Society, Athens, 2019. Govostis Publishing Co.

COMMONSPACE (2019) Public Participation Planning Project for the Sustainability of Greek Island Gavdos.

Creighton J (2005) The Public Participation Handbook: Making Better Decisions Through Citizen Involvement. San Francisco, USA: Jossey-Bass.

Millstein RA, Cain KL, Sallis JF, et al. (2013) Development, scoring, and reliability of the Microscale Audit of Pedestrian Streetscapes (MAPS). BMC Public Health 13(1): 403. DOI: 10.1186/1471–2458–13–403.

Mougiakou E, Christaki A, Athousaki G, et al. (2020) Participatory urban planning through online webGIS platform: operations and tools. In: Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance, New York, NY, USA, 29 October 2020, pp. 831–834. ICEGOV '20. Association for Computing Machinery. DOI: 10.1145/3428502.3428633.

Phillips CB, Engelberg JK, Geremia CM, et al. (2017) Online versus in-person comparison of Microscale Audit of Pedestrian Streetscapes (MAPS) assessments: reliability of alternate methods. International Journal of Health Geographics 16(1): 27. DOI: 10.1186/s12942–017–0101–0.

Τσάδαρη Σ (2019) Αστικοί μετασχηματισμοί στην εποχή της κρίσης, με αφορμή τις μεταλλαγές των δραστηριότητων και των πολεοδομικών πολιτικών στον Ελαιώνα της Αθήνας. Διδακτορική Διατριβή. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (ΕΜΠ). Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών. Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας. Available at: http://hdl.handle.net/10442/hedi/45498 (accessed 11 December 2022).

24

Rethink 100. Γιλ:
Μια συμμετοχική εμπειρία σχεδιασμού γειτονιάς στην Άγκυρα

Εισηγητές/τριες:

Μπουρτζού Ατές (Burcu Ateş), Υποψήφια διδάκτορας στο Τεχνολογικό Πανεπιστήμιο στη Βιέννη και στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Μέσης Ανατολής (Vienna University of Technology & Middle East Technical University)

Μερβέ Μπασάκ (Merve Başak), Υποψήφια Διδάκτορας στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Μέσης Ανατολής, Τμήμα Αστικού και Περιφερειακού Σχεδιασμού (Middle East Technical University Department of City and Regional Planning)

Ιλγκίν Κουρούμ (Ilgın Kurum), MSc, Σύμβουλος στον Δημοτική ενότητα Çankaya στην Άγκυρα

Μπουρτζού Ουσάλ (Burcu Uysal), MSc, ΟΗΕ παράρτημα Τουρκίας

Ελίφ Εντά Ουζουνογκιουλάρι (Elif Eda Uzunoğulları), MSc, Αρχιτέκτονας, πολεοδόμος

Σάιδα Μουξί (Zaida Muxí), Δρ. Αρχιτέκτονας – Πολεοδόμος, μέλος των Arquitectos de Cabecera

Γιουτσέλ Τζαν Σεβερτζάν (Yücel Can Severcan), Αναπληρωτής καθηγητής στο Τεχνικό Πανεπιστήμιο της Μέσης Ανατολής, Τμήμα Αστικού και Περιεφερειακού Σχεδιασμού (Middle East Technical University Department of City and Regional Planning)

Πρόλογος

Εδώ και κάποιες δεκαετίες, όπως και σε άλλες πόλεις της Τουρκίας, η Άγκυρα έχει υποστεί δραματικούς αστικούς μετασχηματισμούς οι οποίοι έχουν προκύψει ως αποτέλεσμα των κοινωνικοχωρικών διαχωρισμών, του εξευγενισμού και του εξαναγκαστικού εκτοπισμού των πρώην κατοίκων προς τις περιφέρειες στις περισσότερες περιπτώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο, αναπτύξαμε το σχέδιο συμμετοχικού σχεδιασμού γειτονιάς «Μια εναλλακτική προσέγγιση στις από τα πάνω διαδικασίες αστικού σχεδιασμού: Ένα παιχνίδι προσομοίωσης σχεδιασμού στη γειτονιά 100 Γιλ (An Alternative Approach to Top-Down Urban Design Processes: A Participatory Design Game Simulation on 100. Yıl Neighbourhood)» ή, πιο συνοπτικά, "Rethink 100. Το Yıl"[1] ως μια κοινωνικοχωρική απάντηση στις κυρίαρχες «από τα πάνω προς τα κάτω» προσεγγίσεις στους μετασχηματισμούς του οικοδομημένου περιβάλλοντος και των δημόσιων χώρων.

Το έργο αποβλέπει στην υλοποίηση και στον έλεγχο και αξιολόγηση των απαραίτητων μεθόδων και εργαλείων για την εισαγωγή και ενσωμάτωση συμμετοχικών διαδικασιών στις διαδικασίες αστικού σχεδιασμού στην Τουρκία. Συνεπώς, διάφοροι εμπλεκόμενοι, συμπεριλαμβανομένων κατοίκων, πρωτοβουλιών γειτονιάς και αντιπροσώπων κεντρικών και τοπικών κυβερνήσεων, επαγγελματικών επιμελητηρίων, ΜΚΟ και πανεπιστημίων, συναντήθηκαν κατά τη διάρκεια της υλοποίησης του έργου. Αυτό έγινε μέσω μιας πολύπλευρης συμμετοχικής μεθοδολογίας, μέσω της οποίας οι εμπλεκόμενοι έχουν το δικαίωμα να δώσουν φωνή στις ιδέες τους, να συγκρουστούν και να διαπραγματευτούν. Μέσω της χρήσης παιχνιδιών και αρκετών άλλων μεθόδων, όπως η συμμετοχική χαρτογράφηση, οι φωτογραφικές περιηγήσεις, οι ομάδες εστίασης και οι συνεντεύξεις σε βάθος, ο παραδοσιακός τρόπος σχεδιασμού αντικαταστάθηκε από συνεργατικές προσεγγίσεις σχεδιασμού.

Το έργο έλαβε χώρα μεταξύ του 2016 και του 2018 στη γειτονιά που επισήμως ονομάστηκε İşçi Blokları Mahallesi (Γειτονιά Εργατικής Κατοικίας)[2] στην Άγκυρα. Κατά τη διάρκεια αυτών των δύο χρόνων, φιλοξενήσαμε διάφορες δημόσιες εκδηλώσεις, όπως περιηγήσεις με φωτογράφιση, εργαστήρια για συλλογική ιεράρχηση στόχων, συμμετοχικά παιχνίδια σχεδιασμού και εκθέσεις, για να φέρουμε κοντά τους εμπλεκόμενους στη διαδικασία. Οργανώσαμε τέτοιες εκδηλώσεις, καθεμιά από τις οποίες υιοθέτησε διαφορετικές συμμετοχικές μεθόδους και εργαλεία μέσα σε πέντε κύριες φάσεις: αναγνώριση, ανακάλυψη, εστίαση, ανάπτυξη και παραγωγή. Το έργο

1. Το έργο φιλοξενήθηκε από το Τμήμα Αρχιτεκτονικής στο Middle East Technical University σε συνεργασία με το Interdisciplinary Centre for Urban Culture and Public Space at the Faculty of Architecture and Planning στο University of Technology στη Βιέννη με επικεφαλής την καθηγήτρια Dr. Sabine Knierbein. Η επιβλέπουσα επιτροπή του έργου αποτελούνταν από εμάς, δηλαδή τους πέντε μεταπτυχιακούς φοιτητές και μεταπτυχιακές φοιτήτριες του τμήματος Faculty of Architecture at the Middle East Technical University: Burcu Ateş, Merve Başak, Ilgın Kurum, Burcu Uysal and Elif Eda Uzunoğulları. Ο αναπληρωτής καθηγητής Dr. Yücel Can Severcan επέβλεψε το έργο από την αρχή, τη φάση προετοιμασίας μέχρι και τη διάχυση των αποτελεσμάτων του έργου.

2. Αν και η γειτονιά επισήμως ονομάζεται Γειτονιά Εργατικής Κατοικίας, είναι ευρύτερα γνωστή στην τοπική κοινότητα ως 100. Γιλ (100ό Έτος).

ολοκληρώθηκε μέσω της καλλιέργειας του ενδιαφέροντος και της ευαισθητοποίησης της τοπικής κοινότητας, καθώς πιστεύουμε ότι η συμμετοχή της κοινότητας δυνητικά φέρνει κοινωνική αλλαγή, όταν οι άνθρωποι συγκεντρώνονται γύρω από έναν κοινό σκοπό και αναλαμβάνουν συλλογική δράση για την επίλυση ενός κοινού προβλήματος.

Τα κίνητρά μας, όπως διαμορφώθηκαν μέσα από την ανάληψη των ρόλων και των κοινωνικών δεσμεύσεων του αρχιτέκτονα/πολεοδόμου

Δεκαετίες μετά τις πρώτες συζητήσεις για τη συμμετοχική αρχιτεκτονική και τον σχεδιασμό, η τρέχουσα κοινωνική και αστική ύφεση αναδεικνύει την αναγκαιότητα μιας σύγχρονης ερμηνείας της συμμετοχής μέσα στην αρχιτεκτονική, στον σχεδιασμό και στον αστικό σχεδιασμό. Ένας διττός λόγος ενεργοποιεί μια τέτοια συνθήκη: Πρώτα, για τη νομιμοποίηση της εγκυρότητας του ρόλου της αρχιτεκτονικής[3] και του σχεδιασμού, έτσι ώστε να χαράξουν ένα δρόμο από τις πιέσεις του νεοφιλελευθερισμού και των σχέσεων εξουσίας, και δεύτερον, για να ανακαλέσουν την κοινωνική δέσμευση της αρχιτεκτονικής να θέτει τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό και την πρακτική σε μια σχεσιακή προοπτική.

Ο προηγούμενος στόχος λαμβάνει υπόψη του και τον βαθμό αλλοτρίωσης του αρχιτέκτονα και του πολεοδόμου/σχεδιαστή από την εργασία του/της, που συνδέεται με τον χώρο, την πόλη και την κοινωνία. Σε ένα οικονομικό επίπεδο, σύμφωνα με τη μαρξιστική σκέψη, μία από τις κύριες όψεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι η αλλοτρίωση του εργάτη από την πράξη της παραγωγής, που έχει ως αποτέλεσμα την αλλοτρίωσή του από την εργασία. Όταν ο εργάτης, σε αυτό το πλαίσιο, είναι ο αρχιτέκτονας ή ο πολεοδόμος, στον πολύπλευρο συσχετισμό εξουσίας μέσα στην παραγωγή του χώρου ο χώρος αυτός καθαυτόν γίνεται ένα εμπόρευμα για να υπολογιστεί και να κατατμηθεί αναλόγως, αναπαριστάμενος από αφηρημένα σύμβολα, με αποτέλεσμα την αλλοτρίωση από το πλαίσιο του χώρου αυτού καθαυτόν. Στην ενασχόλησή μας με την τοπική κοινότητα και άλλους εμπλεκόμενους μέσα από τις συμμετοχικές μεθόδους και τα εργαλεία του έργου «"Rethink 100. Yıl" project», παρατηρήσαμε σε βάθος ότι οι εμπλεκόμενοι, ειδικότερα οι προερχόμενοι από την τοπική κοινότητα, έχουν αποδώσει διαφορετικά νοήματα σε δημόσιους και ιδιωτικούς χώρους της γειτονιάς, πως οραματίζονται το μέλλον της γειτονιάς τους και ότι έχουν προσδέσει τον εαυτό τους σε αυτό. Αυτό φέρνει μια ενσυνείδηση σε σχέση με την (κοινωνική) παραγωγή του χώρου, όπου εμείς, ως αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, αμφισβητήσαμε τις τεχνοκρατικές μας διαμορφωμένες αντιλήψεις και προκαταλήψεις σε σχέση με αυτά τα θέματα.

Ο τελευταίος στόχος, από την άλλη πλευρά, υποστηρίζει την ιδέα ότι η αρχιτεκτονική συνδέεται με τη «σκόπιμη δραστηριότητα (a purposive activity)» ως μια πρακτική δράση. Ακολουθώντας τα επιχειρήματα που διατυπώθηκαν από τον Ανρί Λεφέβρ

3. Ο Τζιανκάρλο ντε Κάρλο (Giancarlo de Carlo) αναφέρει την κρίση της αξιοπιστίας της αρχιτεκτονικής, η οποία έχει τις καταβολές της σε διάφορους λόγους, όπως η σύγχυση μεταξύ ιδεολογικής και πρακτικής σφαίρας της αρχιτεκτονικής, η σύγχυση στην αρχιτεκτονική εκπαίδευση και, ίσως το πιο σημαντικό, η αποξένωση της αρχιτεκτονικής από το πραγματικό πλαίσιο της, από τους ανθρώπους που την κατοικούν (De Carlo, 2005, σσ. 11–13).

(Henri Lefebvre) στο κείμενο Urban Revolution (1970) καθώς και στο The Production of Space (1974),[4] είτε σε αρχιτεκτονική είτε σε αστική κλίμακα, ξέρουμε ότι χώρος δεν είναι μια αμιγώς φυσική οντότητα. Θα πρέπει μάλλον να κατανοηθεί μέσα από σύνθετα επίπεδα σχέσεων συνδεμένων με την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική δυναμική της καθημερινής ζωής. Από την άλλη πλευρά, ο χώρος είναι επίσης ένας κεντρικός παράγοντας για τη δημιουργία χώρου για κοινωνικές αλλαγές και για την τροφοδότηση και την ανάπτυξη αυθόρμητων, απρόβλεπτων και μη σχεδιασμένων γεγονότων. Αυτή η διττή σχέση αποκαλύπτει την κοινωνική διάσταση της αρχιτεκτονικής και του σχεδιασμού, μιας αρχιτεκτονικής που δεν μπορεί να παραμείνει αδιάφορη στις δυναμικές της κοινωνίας, στο πλαίσιο μιας πρακτικής αστικού χώρου, που χρειάζεται να υιοθετήσει μια σχεσιακή κατανόηση της καθημερινής ζωής. Το έργο «Rethink 100. Υιl» μέσα στο πλαίσιο όλων των φάσεων μάς υπενθύμισε την υποχρέωσή μας να σκεφτούμε εκ νέου αναφορικά με τις ευθύνες μας ως «διευκολυντών» και «διαμεσολαβητών» της διαδικασίας, η οποία είναι συνδεμένη με την ανάγκη σχεσιακής κατανόησης που μας ανατίθεται ως κοινωνικών δρώντων στη διαδικασία.

Το έργο σε αυτό το πλαίσιο λειτούργησε ως μια πολύτιμη εμπειρία για μας, μια ομάδα νέας γενιάς αρχιτεκτόνων και σχεδιαστών, στο να αναστοχαστούμε αναφορικά με τον ρόλο και την ευθύνη του αρχιτέκτονα και πολεοδόμου μέσα στο συγκεκριμένο επαγγελματικό περιβάλλον. Όπως το θέτει ο Ντέιβιντ Χάρβεϊ (David Harvey) σε ένα άρθρο με τίτλο «On Planning the Ideology of Planning» (Harvey, 1985), το καθοδηγητικό μας ερώτημα κατά τη διάρκεια του έργου ήταν το «χρήσιμο ή καλύτερο και για ποιον;». Σκιαγραφώντας το επάγγελμα του πολεοδόμου-σχεδιαστή ως ένα επάγγελμα που διαμορφώνει, διαχειρίζεται και διατηρεί το οικοδομημένο περιβάλλον, το οποίο λειτουργεί ως ένα σύνθετο αγαθό που είναι ωφέλιμο για την παραγωγή, κυκλοφορία, ανταλλαγή και κατανάλωση, ο Χάρβεϊ (Harvey, 1985) υποστηρίζει ότι ο ρόλος του πολεοδόμου πρέπει να βασίζεται στην αναζήτηση της κοινωνικής αρμονίας που διαμορφώνει την ιδεολογία του σχεδιασμού. Για αυτόν , συνεπώς, η δέσμευση για τον πολεοδόμο στην ιδεολογία της κοινωνικής αρμονίας τον/την κάνει έναν/μια «διορθωτή/ώτρια των ανισορροπιών» και «υπερασπιστή/ίστρια του δημόσιου συμφέροντος» (Harvey, 1985).

Αναμετρώμενοι με τα ερωτήματα για τον ρόλο του αρχιτέκτονα και του πολεοδόμου στην κοινωνία, είχαμε και νωρίτερα συμμετάσχει σε διαλόγους αναφορικά με τη χωρική δικαιοσύνη και την ισότιμη εκπροσώπηση των εμπλεκόμενων και επηρεαζόμενων μερών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Το κίνητρό μας σε εκείνη τη φάση ήταν να «καλλιεργήσουμε νέες ευαισθησίες που θα έφερναν στο προσκήνιο δράσεις για την αντιμετώπιση της αδικίας η οποία είναι συνυφασμένη με τον χώρο και τη χωρική δυναμική» (Dikeç, 2001, σελ. 1791). Συνεπώς, εμείς επικοινωνήσαμε με τους διαφορετικούς εμπλεκόμενους στη διαδικασία σχεδιασμού μιας γειτονιάς, ανταλλάσσοντας μαζί τους ιδέες σχετικά με τον σχεδιασμό, την ανάπτυξη και τον μετασχηματισμό, και επιτελώντας τον ρόλο των διευκολυντών στις διαδικασίες αντιπαράθεσης, διαπραγμάτευσης και απόφασης. Αυτό διασφάλισε ισότιμη εκπρο-

4. Τα δύο κείμενα του Λεφέβρ δεν έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά. (Σ.τ.Μ.)

σώπηση του κάθε συμμετέχοντος, καθώς αποδώσαμε στη μεθοδολογία μας σχετικούς κανόνες και αρχές, ειδικότερα μέσω της μεθοδολογίας του «παιχνιδιού». Το έργο μάς έδωσε πολλές φορές ευκαιρίες να βιώσουμε τη σχεσιακότητα, ειδικότερα κατά τη διάρκεια των επικοινωνιών με διαφορετικές κατηγορίες εμπλεκομένων, ενώ προσπαθούσαμε να κατανοήσουμε τα βασικά προβλήματα και τις ανάγκες της γειτονιάς από συγκεκριμένες και διαφορετικές οπτικές (Ateş, 2021). Αυτό μάς έδωσε τη δυνατότητα να συνδέσουμε το (αστικό) πρόβλημα με τις ανάγκες της καθημερινής ζωής, έτσι ώστε να συνδεθούμε με αυτό και να το ενσωματώσουμε καλύτερα στο πλαίσιο του έργου (Ateş, 2021).

Το αρχιτεκτονικό πρόβλημα συνδεμένο με τη νεοφιλελεύθερη αρχιτεκτονική και τον σχεδιασμό

Οι πόλεις επεκτείνονται μέσω της σταδιακής ανάπτυξης του αστικού πληθυσμού, και η αστική γη έγινε ακόμα πιο πολύτιμη μέσα από την αναζήτηση περισσότερης «μίσθωσης». Ο αστικός χώρος αντιμετωπίζεται ως ένα εμπόρευμα που πακετάρεται και πωλείται, ώστε να προκύψει περισσότερο όφελος από αυτό. Συνεπώς, η πλειονότητα των αρχιτεκτόνων, όπως και άλλων τεχνοκρατών, επιτελεί το επάγγελμά της κυρίως μέσω της επικέντρωσης στο πώς να δημιουργήσει την καλύτερη λύση για να ικανοποιήσει τις τεχνικές και οικονομικές απαιτήσεις του προβλήματος. Από την άλλη πλευρά, οι ανάγκες αντιμετώπισης των πραγματικών προβλημάτων στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, πράγμα το οποίο υπονοεί το «γιατί», έχουν σε μεγάλο βαθμό εγκαταλειφθεί. Ασκώντας κριτική σε αυτό τον τεχνοκρατικό τρόπο άσκησης της αρχιτεκτονικής, αρκετοί ακαδημαϊκοί και επαγγελματίες υποστηρίζουν ότι το οικοδομημένο περιβάλλον πρέπει να ενσωματώνει τις αναγκαίες αξίες χρήσης, για να διευκολύνει την κοινωνική αναπαραγωγή και την ανάπτυξη (Castells, 1988· Günay, 1999· Harvey, 1985· Keyder, 1999· Lefebvre, 1979· Tekeli, 1982).

Αναπτύξαμε το έργο «Rethink 100. Yıl» ως μια κοινωνικοχωρική απάντηση στις τρέχουσες κυρίαρχες προσεγγίσεις «από τα πάνω» στον μετασχηματισμό του οικοδομημένου περιβάλλοντος και των δημόσιων χώρων, οι οποίες παραγνωρίζουν τις κοινωνικές δυναμικές και τις ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων. Είναι προφανές ότι η τεχνοκρατική προσέγγιση στον αστικό σχεδιασμό και στην ανάπτυξη και τη διαμόρφωση πόλεων δεν μπορεί να καλύψει τις ανάγκες και τα καθημερινά προβλήματα των κατοίκων (Ateş – Sobral – Milić, 2019· Pedro, 2015). Η άνιση ανάπτυξη του ιστού των πόλεων έχει διευρύνει την αναντιστοιχία μεταξύ εισοδήματος και προσβασιμότητας στις αστικές εγκαταστάσεις και έχει ενισχύσει την πόλωση μεταξύ πλούτου και φτώχειας (Cruz, 2014). Καθώς οι πληθυσμοί που επεκτείνονται έχουν εκτεθεί σε διαφορετικές αντανακλάσεις των πολλαπλών κρίσεων (Brand et al., 2013) σε καθημερινή βάση, ο κεντρικοποιημένος σχεδιασμός και η αρχιτεκτονική έχουν αποτύχει να αντιμετωπίσουν αυτό το αστικό πρόβλημα (Ateş – Sobral – Milić, 2019). Οι τρέχουσες διαδικασίες σχεδιασμού, ως μια απάντηση σε μία αναδυόμενη αστική ανάπτυξη, το μεγαλύτερο διάστημα υιοθετούν μια επικεντρωμένη στη μίσθωση νεοφιλελεύθερη θέση, η οποία προέκυψε μέσα από τη διαδικασία του εξαναγκαστικού εκτοπισμού των κατοίκων των «πολύτιμων» αστικών γαιών.

Η δυναμική του αστικού μετασχηματισμού στην Τουρκία σε μεγάλο βαθμό ακολουθεί αυτό το νεοφιλελεύθερο παράδειγμα κατασκευής και ανάπτυξης, ειδικότερα από τη δεκαετία του '50 κι έπειτα. «Όπως και οπουδήποτε αλλού, η Τουρκία διήλθε σημαντικών μετασχηματισμών μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, μία περίοδο συνδεμένη με την αστικοποίηση, την εκβιομηχάνιση, τον εκδημοκρατισμό και την αποαποικιοποίηση του Τρίτου Κόσμου» (Bozdoğan – Akcan, 2012, σελ. 12). Η περίοδος από την ίδρυση της Δημοκρατίας το 1923 μέχρι το 1950 αναγνωρίζεται ως «αστικοποίηση του σύγχρονου έθνους-κράτους», η οποία ακολουθήθηκε από την «αστικοποίηση της εργασίας» μέχρι το 1980, που κινητοποιήθηκε από την εσωτερική μετανάστευση των ανθρώπων από αγροτικές περιοχές σε πόλεις (Şengül, 2001). Η δεκαετία του '80 και οι επόμενες περίοδοι είναι συνδεμένες με την «αστικοποίηση του κεφαλαίου» (Şengül, 2001), οι οποίες έχουν διευρυνθεί ειδικότερα από το 2000 με την κυβέρνηση του AKP (Κόμματος Δικαιοσύνης και Ανάπτυξης), η οποία επικεντρώθηκε στην ανάπτυξη των πόλεων. Η έννοια της αστικής ανάπτυξης από τη δεκαετία του 2000 έχει συνδεθεί με την «αστικοποίηση μέσω της καταστροφής», δηλώνοντας μια διαδικασία καταστροφής των υπαρχόντων κτηρίων και οικισμών σε δυνητικά μισθώσιμες περιοχές για την προώθηση της κατασκευής σύμφωνα με τις ανάγκες της νεοφιλελεύθερης αγοράς (Uz Baki – Ateş, 2020, σελ. 49).

Το πλαίσιο, όπως αναπαρίσταται μέσω του πειράματος της κοινωνικής κατοικίας στην Άγκυρα κατά τη δεκαετία του '70

Η Αγκυρα, η πρωτεύουσα της Δημοκρατίας της Τουρκίας, χτίστηκε εκ νέου ως ένα έργο εκσυγχρονισμού του νέου έθνους-κράτους. Ο Δήμος της Άγκυρας ιδρύθηκε το 1924 για να σχεδιάσει μια πόλη που θα μπορούσε να υιοθετήσει ένα νέο παγκόσμιο σύστημα και να ανταποκριθεί στις ανάγκες νέων τρόπων ζωής (Resuloğlu, 2011, σελ. 53). Από την κατασκευή της σύγχρονης πόλης μέχρι σήμερα, η Άγκυρα έχει βιώσει την κρατική εξουσία στο πλαίσιο μιας αέναης διαδικασίας αστικοποίησης που βασίζεται στην καταστροφή και κατεδάφιση διάφορων κτηρίων και οικισμών (Ateş – Uz Baki, 2019). Από το 2000 κι έπειτα, η πόλη έχει αντιμετωπίσει μια γρήγορη αλλαγή με όρους μετασχηματισμού του οικοδομημένου περιβάλλοντος (Bayraktar, 2007· Tekeli, 2009). Αρκετές παλιές γειτονιές και οικισμοί έχουν εκτεθεί σε μερικά σενάρια ανάπτυξης, τη απουσία μιας ενιαίας και ολιστικής στρατηγικής αστικής ανάπτυξης. «Οι νέες κατασκευές είναι, στις περισσότερες περιπτώσεις, πολυώροφα συγκροτήματα πολυκατοικιών σε μονά οικόπεδα, τα οποία, σύμφωνα με τους όρους της αγοράς, παρουσιάζονται ως ο πιο αποτελεσματικός, γρήγορος και επικερδής τρόπος για την εκ νέου ανάπτυξη του πιο παλιού οικοδομημένου ιστού της πόλης» (Zukin, 2001).

Η Γειτονιά Εργατικής Κατοικίας ή, αλλιώς, 100. Γιλ είναι μία από αυτές τις γειτονιές που αντιμετωπίζουν τις πιέσεις της «από τα πάνω» αστικοποίησης στην Άγκυρα. Η γειτονιά αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία του '70 από το εργατικό σωματείο Türk-İş, προσφέροντας μονάδες κοινωνικής κατοικίας για τα τέσσερις χιλιάδες εννιακόσια μέλη του (Karaağaç, 2010, σελ. 33). Η δεκαετία του '70 στην Τουρκία ήταν η δεκαετία που οι σοσιαλδημοκρατικές τοπικές κυβερνήσεις προωθούσαν την κατασκευή προσιτών κατοικιών για τις χαμηλότερης και μεσαίας τάξης οικογένειες, σύμφωνα με τον νέο νόμο για την εξασφάλιση καταφυγίου (Keleş, 1990).

Στο πλαίσιο αυτό, η κατασκευή της κοινωνικής κατοικίας από έναν ιδρυμένο από το σωματείο συνεταιρισμό χρηματοδοτήθηκε από τον δανεισμό από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Ασφάλισης και την κρατική τράπεζα Emlak Bank, η οποία συνέχισε τη χρηματοδότηση με συνδρομές μελών (Karaağaç, 2010, σελ. 33).

Η γειτονιά αναπτύχθηκε σε τέσσερα στάδια μεταξύ 1973 και 1986, με την κατασκευή πενταώροφων συγκροτημάτων πολυκατοικιών, τα οποία διαμορφώνουν τα οπτικά χαρακτηριστικά και την ταυτότητα της γειτονιάς, συγκροτημάτων κατοικιών κτηρίων δεκαπέντε ορόφων (τα οποία ονομάζονται πολυώροφα από την τοπική κοινότητα), κοινωνικών υποδομών και δημόσιων χώρων, όπως πάρκα και τοπική αγορά δρόμου (Εικόνα 1).

Η γειτονιά βρίσκεται σε μια σημαίνουσα τοποθεσία (Εικόνα 2), σε μια περιοχή που περιβάλλεται από δύο κεντρικές αρτηρίες της Άγκυρας (τις λεωφόρους Εσκί Σεχίρ και Κόνια), δύο πανεπιστημιακά campus (Middle East Technical University και Çankaya University) και δύο γειτονιές που έχουν μετασχηματιστεί τις τελευταίες δεκαετίες από οικισμούς καταπάτησης σε έναν οικισμό με ψηλά κτήρια για κατοίκους μεσαίου-υψηλού και υψηλού εισοδήματος. Σε αυτό το πλαίσιο, η γειτονιά 100. Γιλ έχει αποτελέσει το πεδίο ενδιαφέροντος αρκετών επενδυτών και κατασκευαστικών εταιρειών, καθώς η γη στην οποία έχει διαμορφωθεί η γειτονιά γίνεται κάθε ημέρα και πιο «πολύτιμη». Παρά τις πιέσεις, που προέρχονται τόσο από το κράτος όσο και από την ιδιωτική πρωτοβουλία, η γειτονιά ακόμη αντιστέκεται και διατηρεί τα χωρικά της δεκαετίας του '70. Η τεκτονική ποιότητα των κτηρίων, η ισορροπία με ανοιχτούς, ημιανοιχτούς και κλειστούς χώρους και η ποιότητα των δημόσιων χώρων έχουν προσφέρει στους κατοίκους ένα ήσυχο περιβάλλον (Ateş, 2021).

Στην παρούσα κατάσταση, περίπου τριάντα χιλιάδες κάτοικοι ζουν στη γειτονιά (Emekçi, 2017). Τα στοιχεία που αντλήθηκαν από το mukhtar δείχνουν ότι η πλειονότητα των κατοίκων είναι μεσαίου και χαμηλότερου εισοδήματος. Οι περισσότεροι από αυτούς είναι συνταξιούχοι, νοικοκυρές, κάτοικοι πανεπιστημίων και δημόσιοι υπάλληλοι. Η δυναμική και πολύπλευρη κοινωνική δομή της γειτονιάς, που αποτελείται από φοιτητές πανεπιστημίου, κατοίκους, συλλογικότητες γειτονιάς (100. Yıl Neighbourhood Initiative, The United June Movement) και τοπικές ΜΚΟ (Çiğdemim Association), διαμορφώνει αντιστάσεις απέναντι στις κυρίαρχες διαδικασίες αστικού μετασχηματισμού. Λαμβάνοντας υπόψη μας τις συγκεκριμένες ιδιαιτερότητες, επιλέξαμε τη γειτονιά 100. Γιλ ως τον τόπο για την υλοποίηση του έργου μας: Η κομβική θέση στην πόλη και η εγγύτητα στο campus του πανεπιστημίου μάς έδωσαν τη δυνατότητα να επιτελέσουμε εναλλασσόμενους ρόλους κατά τη διάρκεια του έργου (για παράδειγμα, συντονιστής έργου, φοιτητής, χρήστης, κάτοικος)¨, η μοναδική ιστορία της γειτονιάς, η οποία παρουσιάζει ένα μοντέλο κοινωνικής κατοικίας που ξεκίνησε ως πρωτοβουλία ενός κοινωνικού συνεταιρισμού και το ανθρωποκεντρικό και καλά σχεδιασμένο δομημένο περιβάλλον με την ετερογενή κοινωνική δομή του πληθυσμού των κατοίκων, συμπεριλαμβανομένων διάφορων κοινωνικών κινημάτων και πρωτοβουλιών.

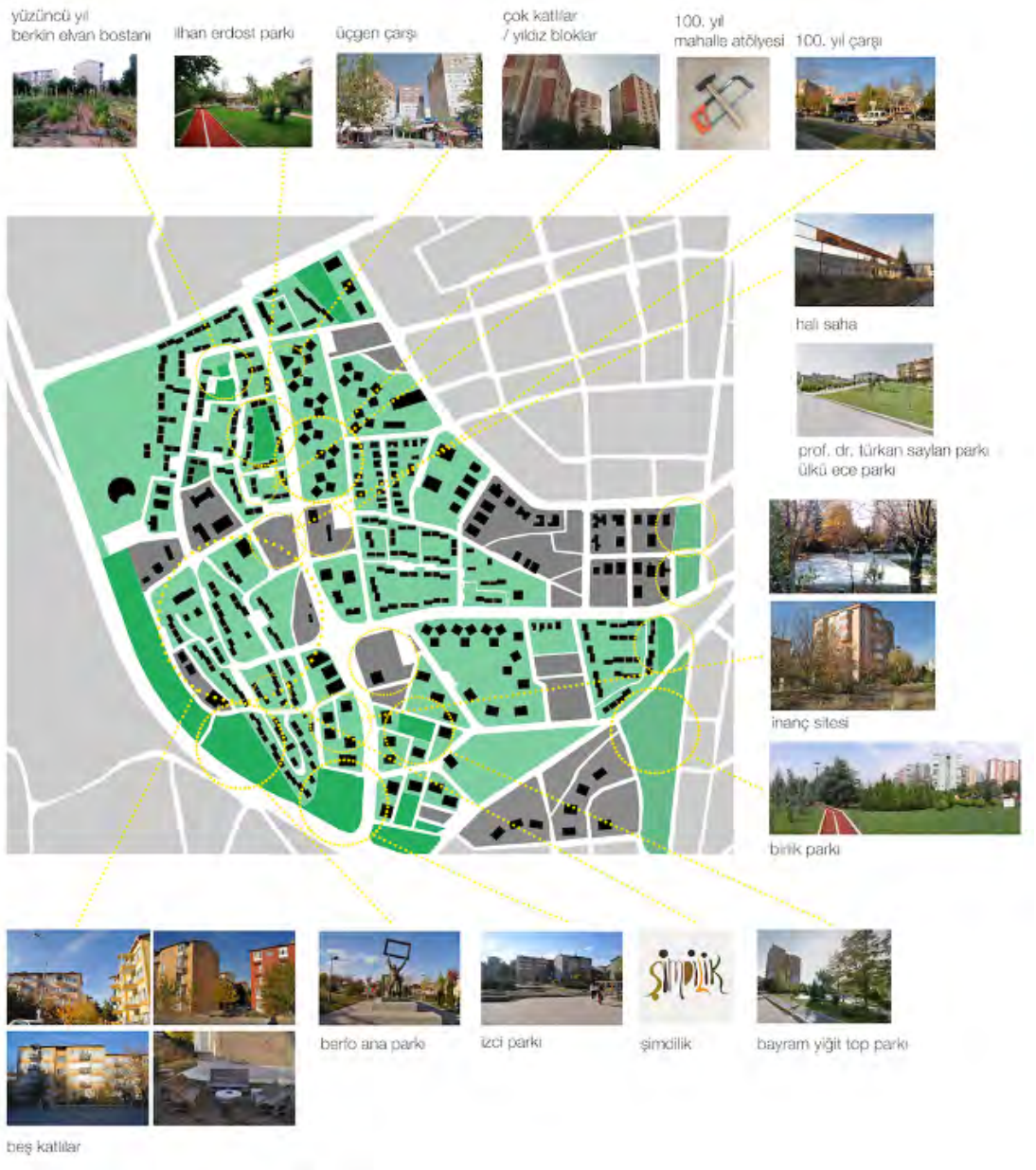

Εικ 54 Χάρτης χρήσεων γης της γειτονιάς. Αρχείο έργου «Rethink 100.Yıl»

Εικ 55 Χάρτης της γειτονιάς 100. Γιλ. Αρχείο έργου «Rethink 100. Yıl».

Η μεθοδολογία για ένα Συμμετοχικό Σχεδιασμό Γειτονιάς

Το έργο «Rethink 100. Yıl» απέβλεπε στο να ελέγξει σε ποιο βαθμό οι συμμετοχικές προσεγγίσεις είναι εφαρμόσιμες στην Τουρκία και στο να αναγνωρίσει τις δυνατότητες και τα εμπόδια σε μια τέτοια διαδικασία. Πέρα από αυτό τον κεντρικό στόχο, το έργο επίσης στόχευσε στη δημιουργία μιας συζήτησης και μιας πλατφόρμας μάθησης για τους εμπλεκόμενους στις διαδικασίες, καθιερώνοντας κοινές αντιλήψεις και στόχους, ενώ οικοδομεί σχέσεις μεταξύ τους. Σε τοπικό επίπεδο, το έργο ειδικότερα απέβλεπε στο να ενημερώσει τους κατοίκους για το δικαίωμά τους να ακουστούν οι φωνές τους κατά τη διάρκεια οποιασδήποτε διαδικασίας αστικού μετασχηματισμού στοχοποιεί τους κατοικημένους τους χώρους και αυξάνει την κοινωνικοχωρική ενσυνείδηση της κοινότητας. Το καθοδηγητικό ερευνητικό ερώτημα προς αυτό τον στόχο ήταν «Πώς μπορούν να υλοποιηθούν οι συμμετοχικές προσεγγίσεις σε διαδικασίες αστικού μετασχηματισμού στην Τουρκία;», το οποίο υποστηριζόταν από το «Ποιου είδους προβλήματα και εμπόδια μπορεί να ανακύπτουν στην πράξη μέσα από αυτή τη διαδικασία;» και «Πώς μπορούν τέτοια προβλήματα και εμπόδια να επιλυθούν μέσα από μια πλατφόρμα βασισμένη στη συνεργασία;»

Σε σχέση με τους στόχους και τα καθοδηγητικά ερευνητικά ερωτήματα, η μεθοδολογία του έργου βασίζεται στις συμμετοχικές μεθόδους στον αστικό σχεδιασμό (Arnstein, 1969· Sanoff, 2000· Tan, 2017· Toker, 2012), οι οποίες αποβλέπουν στο να συνδεθούν με διαφορετικούς εμπλεκόμενους και επηρεαζόμενους σε διαφορετικά στάδια του σχεδιασμού. Όπως τίθεται από την Κορέλια Μπαϊμπάρακ (Corelia Baibarac) και την Ντόινα Πετρέσκου (Doina Petrescu) (Baibarac – Petrescu, 2017, σελ. 4), μια τέτοια μεθοδολογία απαιτεί μια «διαμεσολαβημένη διαδικασία», η οποία παρέχει χώρο για τοπική γνώση και πειραματισμό και αφήνει τη διαδικασία ανοιχτή, όταν η φάση της διαμεσολάβησης ολοκληρώνεται και επιτρέπει νέου τύπου επικοινωνίες και πρακτικές να αναδυθούν μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών. Αυτό επίσης υπενθυμίζει τον ρόλο της διαμεσολάβησης στη διευκόλυνση της δίκαιης και διαφανούς επικοινωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων, ιδιαίτερα εκείνων των οποίων οι φωνές έχουν κυρίαρχα και συστηματικά περιθωριοποιηθεί και που δεν έχουν χώρο να ακουστούν. Είναι επίσης μια «τοποθετημένη διαδικασία» (Baibarac – Petrescu, 2019· Haraway, 1988· Watson, 2016), η οποία λαμβάνει υπόψη της το «τοπικό» ως κρίσιμη πηγή γνώσης και συμπαραγωγής, με το «οντολογικά πολλαπλές και ετερογενείς, με ουσιαστικές, σχεσιακές και πειραματικές διαστάσεις» (Madanipour, 2017, σελ. 41).

Σε αυτό το πλαίσιο, μέσα από ένα συμμετοχικό μεθοδολογικό παράδειγμα, προσεγγίσαμε το έργο «Rethink 100. Yıl» ως ένα εγχείρημα οικοδόμησης κοινότητας, το οποίο οραματιζόταν μια κοινότητα που θέτει και υλοποιεί τη δική της ατζέντα και της οποίας οι άνθρωποι αφιερώνουν τον περισσότερο από τον χρόνο τους, την ενέργειά τους αλλά και πόρους όχι μόνο στον εαυτό τους, αλλά και στα κοινά (Etzioni, 1994). Η εμπειρία του έργου στη γειτονιά 100. Γιλ μάς άφησε την αίσθηση μιας σχετικά ομαλής διαδικασίας για μας, καθώς υπήρχαν ήδη αρκετές ενεργές πρωτοβουλίες και συλλογικότητες στην κοινότητα, όπως η Πρωτοβουλία Γειτονιάς 100. Yıl και το United June Movement. Αυτές οι ομάδες είχαν ενεργό ρόλο στη δημιουργία πολιτικής ατζέντας σχετικά με τα προβλήματα στη γειτονιά και γενικότερα

στην κοινωνία, καλλιεργώντας το ενδιαφέρον των κατοίκων και συσπειρώνοντάς τους γύρω από τέτοιες διεκδικήσεις.

Χτίζοντας πάνω σε αυτή τη μεθοδολογία, η στρατηγική μας για τον Συμμετοχικό Σχεδιασμό Γειτονιάς είναι να αναπτύξουμε μία πλατφόρμα ανταλλαγής, διαφωνίας και διαπραγμάτευσης, που αναζητά το όφελος κάθε επηρεαζόμενου μέρους σε ένα βέλτιστο επίπεδο. Κατά συνέπεια, εμείς ενεργοποιήσαμε διαφορετικούς εμπλεκόμενους, από την τοπική κοινότητα μέχρι τα κυβερνητικά σώματα. Οι κύριοι εκπρόσωποι προέρχονταν από:

- κατοίκους της γειτονιάς 100. Γιλ,
- τοπικές οργανώσεις, όπως οι 100. Yıl Initiative, το Κίνημα της Ένωσης του Ιουνίου (United June Movement) και η Ένωση Çiğdemim,
- επαγγελματικά επιμελητήρια, όπως το Επιμελητήριο των Πολεοδόμων της Άγκυρας και το Επιμελητήριο των Αρχιτεκτόνων της Άγκυρας,
- πανεπιστήμια, όπως το Middle East Technical University και το Vienna University of Technology,
- τοπικά κυβερνητικά σώματα, όπως η Μονάδα Εργατικής Κατοικίας της Γειτονιάς και ο Δήμος Τσάνκαγια,
- κεντρικά κυβερνητικά σώματα, όπως ο Οργανισμός Ανάπτυξης Άγκυρας και το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Αστικοποίησης.

Βασισμένο στη στρατηγική δημιουργίας μιας πλατφόρμας ισότιμης συμμετοχής στη διαδικασία λήψης αποφάσεων για τον συμμετοχικό σχεδιασμό μιας γειτονιάς, το έργο διαμορφώθηκε σε πέντε κύριες φάσεις: αναγνώριση, ανακάλυψη, εστίαση, ανάπτυξη και παραγωγή. Αυτές οι φάσεις είναι εναρμονισμένες με έναν παραδοσιακό τρόπο σχεδιασμού, ενώ ταυτόχρονα προτείνουν μια ριζοσπαστική αλλαγή σε αυτόν, προωθώντας και χρησιμοποιώντας συμπεριληπτικές μεθόδους και εργαλεία σε κάθε φάση.

Μέσα στη φάση της αναγνώρισης, είχαμε τον στόχο να ενημερώσουμε την τοπική κοινότητα για το έργο, να βρεθούμε με τα μέλη της και να τα ενθαρρύνουμε να συμμετάσχουν σε δραστηριότητες του έργου. Αυτή η φάση υποστηρίχτηκε από την προκαταρτική μελέτη της γειτονιάς, η οποία συνδέθηκε με ένα μεταπτυχιακό μάθημα στο Τμήμα Αστικού και Περιφερειακού Σχεδιασμού στο Middle East Technical University. Οι φοιτητές και οι φοιτήτριες του μεταπτυχιακού αυτού προγράμματος πραγματοποίησαν ημιδομημένες συνεντεύξεις και συναντήσεις με ομάδες εστίασης (focus group), για να κατανοήσουν τα βασικά προβλήματα της γειτονιάς. Αυτή η προκαταρκτική έρευνα στόχευσε σε διαφορετικές ομάδες της τοπικής κοινότητας σύμφωνα με την ηλικία τους, το φύλο, την ιδιότητά τους ως ιδιοκτητών ή μη, τον τύπο χρήστη/ριας και το επάγγελμα. Όταν ολοκληρώθηκε αυτή η φάση προετοιμασίας της έρευνας, είχαν πραγματοποιηθεί συνεντεύξεις περίπου εβδομήντα ατόμων. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν μέσα από ερωτήματα γύρω από τη χρήση

των δημόσιων χώρων στη γειτονιά, στοχεύοντας στην ανάλυση κοινών προβλημάτων και αλλαγών.

Ακολουθώντας αυτή τη μελέτη, οργανώσαμε ένα φεστιβάλ στη γειτονιά, μέσα από το οποίο συγκεντρώσαμε πληροφορίες από τους ντόπιους κατοίκους εφαρμόζοντας τη συλλογική χαρτογράφηση (Εικόνα 3).

Με τη χρήση τριών χαρτών που εγκαταστάθηκαν στον χώρο του φεστιβάλ, ζητήσαμε από τους κατοίκους να απαντήσουν σε ερωτήσεις που συνόδευαν καθεμιά με τη χρήση χρωματιστών πινεζών. Τα ερωτήματα ήταν: «Ποια είναι τα πιο αγαπημένα σου μέρη στη γειτονιά; Ποιο βρίσκεις ότι είναι το πιο προβληματικό μέρος στη γειτονιά; Σε ποια μέρη έχεις αξέχαστες αναμνήσεις;»

Αυτά τα ερωτήματα μας βοήθησαν να εμβαθύνουμε τη γνώση μας για την καθημερινή ζωή στη γειτονιά. Αναλύσαμε τα αποτελέσματα αυτής της άσκησης συμμετοχικής χαρτογράφησης μαζί με τις σημειώσεις που επισυνάπτονταν στο «Ταμπλό των επιθυμιών» (Εικόνα 4), το οποίο επίσης είχαμε εγκαταστήσει στον χώρο του φεστιβάλ. Εκτός από τις δραστηριότητες κατά τη διάρκεια του φεστιβάλ, αυτή η φάση επίσης συμπεριέλαβε «Σημεία πληροφόρησης» στην τοπική αγορά. Τοποθετήσαμε το σταντ του έργου μας αρκετές φορές στις τοπικές αγορές στη γειτονιά, πράγμα το οποίο μάς επέτρεψε να συναντήσουμε περισσότερους κατοίκους και να προσεγγίσουμε διαφορετικές ομάδες.

Κατά τη διάρκεια της δεύτερης φάσης, της ανακάλυψης, είχαμε την πρόθεση να διευκολύνουμε τη δημιουργία κοινωνικοχωρικής ενσυνειδησίας στην τοπική κοινότητα σχετικά με το πώς παρατηρούν τη γειτονιά τους, σε ποια μέρη αποδίδουν προβληματικές ιδιότητες και ποιες αλλαγές θεωρούν ότι χρειάζονται. Οι δραστηριότητες σε αυτή τη φάση, στο σύνολό τους, απέβλεπαν στο να ενθαρρύνουν τους κατοίκους να ανακαλύψουν εκ νέου τους κατοικημένους τους χώρους μέσα από έναν πιο στοχαστικό τρόπο. Αναπτύξαμε αυτή τη φάση μέσω φωτογραφικών περιηγήσεων, που είναι μια μέθοδος η οποία βοηθάει τους συμμετέχοντες να ανακαλύψουν εκ νέου τα μέρη που κατοικούν, ενώ περπατάνε: Σε αυτή τη φάση η ομάδα περπατάει σύμφωνα με το σχεδιασμένο δρομολόγιο και, καθώς συνεχίζεται το περπάτημα, οι διευκολυντές ρωτούν συγκεκριμένες ερωτήσεις, για να αναθερμάνουν τη συζήτηση στον περίπατο, και μετά αφήνουν τους συμμετέχοντες να σταματούν σε διάφορα σημεία της επιλογής τους και να αφηγούνται ιστορίες που συνδέονται με αυτά τα μέρη. Η ιδέα σε αυτή την περίπτωση είναι να καταγραφούν οι τόποι στους οποίους αποδίδονται συγκεκριμένα νοήματα από τους κατοίκους, ενώ ταυτόχρονα να υπάρξει μεγαλύτερη διείσδυση στα προβλήματα, στις ανάγκες και τις αναμνήσεις των ντόπιων. Η μέθοδος επίσης επιτρέπει να αλληλοδιασταυρώνονται τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν στην πρώτη φάση. Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, έχουμε οργανώσει έξι περιπάτους κατά μήκος έξι διαφορετικών διαδρομών (Εικόνα 5) στη γειτονιά, που στο σύνολό τους ήταν σχεδιασμένες με διαφορετική θεματική εστίαση.

Εικ 56 Συμμετοχική χαρτογράφηση με τους ντόπιους. Αρχείο έργου «Rethink 100. Υιl».

Εικ 57 «Ταμπλό των επιθυμιών». Αρχείο «Rethink 100. Υιl».

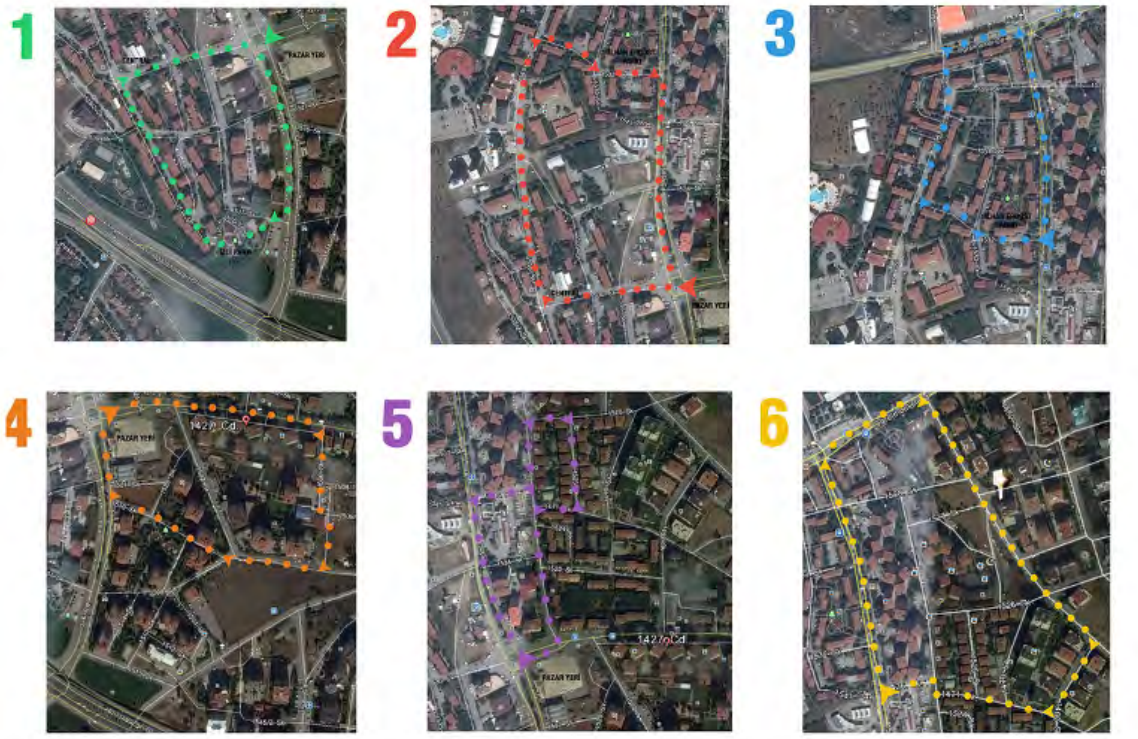

Εικ 59 Φωτογραφικές απεικονίσεις των περιηγήσεων (Photo walk Routes). Αρχείο έργου «Rethink 100. Yıl».

Εικ 58 Εργαστήριο προετοιμασίας – Παιχνίδι σχεδιασμού στο TU Wien. Αρχείο έργου «Rethink 100. Yıl».

Η τρίτη φάση του έργου ήταν η εστίαση, η οποία ασχολήθηκε με τις κοινές προσπάθειες αναγνώρισης των επιθυμιών και των προσδοκιών των διαφορετικών εμπλεκόμενων στη διαδικασία σχετικά με το μέλλον της γειτονιάς. Συνεχίσαμε αυτή τη φάση με το εργαστήριο ιεράρχησης στόχων, το οποίο πραγματοποιήθηκε με τη συμμετοχή εκπροσώπων από κάθε ομάδα επηρεαζόμενων. Το εργαστήριο ήταν η πρώτη κοινή δραστηριότητα του έργου, η οποία μάλιστα πέτυχε να παράσχει μια διευρυμένη εκπροσώπηση των επηρεαζόμενων ομάδων. Ο σκοπός του εργαστηρίου ήταν η ανταλλαγή σκέψεων γύρω από προσωρινά σενάρια για το μέλλον της γειτονιάς και στη συνέχεια η συγκέντρωση όλων αυτών σε ένα κοινό σενάριο, το οποίο θα περιλάμβανε στοιχεία από τις επιθυμίες που είχε εκφράσει καθένας από τους συμμετέχοντες. Υπό το πρίσμα αυτό, το κύριο καθοδηγητικό ερώτημα του εργαστηρίου ήταν: «Τι θα θέλατε να υπάρχει στη γειτονιά και στο άμεσο περιβάλλον της σε ένα, σε πέντε και σε είκοσι χρόνια;» Δεδομένου, ότι δόθηκαν διαφορετικές απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα από κάθε συμμετέχοντα, χρειάστηκε να εφαρμοστεί η τεχνική της ονομαστικής ομάδας (the nominal group technique), η οποία διευκολύνει τον ελεύθερο συλλογισμό που ενθαρρύνει συμβολές από τον καθένα και την καθεμία. Στο τέλος του εργαστηρίου, μια λίστα από κοινά ιεραρχημένους στόχους συνοδεύτηκε από μεσοπρόθεσμους στόχους, οι οποίοι επίσης αναγνωρίστηκαν και κοινοποιήθηκαν σε όλους.

Στο πλαίσιο της φάσης της ανάπτυξης, στοχεύσαμε στη συνανάπτυξη των κανόνων και αρχών του παιγνίου του συμμετοχικού σχεδιασμού, το οποίο διευκολύνει όλους τους εμπλεκόμενους να συγκεντρωθούν γύρω από κοινούς στόχους που αναγνωρίστηκαν στην προηγούμενη φάση και να ξεκινήσουν έναν από κοινού σχεδιασμό του μέλλοντος της γειτονιάς. Σχετικά με αυτό, οργανώσαμε τρία εργαστήρια και, κατά τη διάρκεια του κάθε εργαστηρίου, εστιαστήκαμε στην ανάπτυξη μιας συγκεκριμένης πτυχής του παιγνίου του συμμετοχικού σχεδιασμού. Ο στόχος μας σε αυτό το σημείο ήταν να δουλέψουμε με το παίγνιο σε κάθε εργαστήριο και να κρατήσουμε την πιο προωθημένη εκδοχή του στο τέλος του τρίτου εργαστηρίου.

Το πρώτο εργαστήριο οργανώθηκε σε συνεργασία με το Διεπιστημονικό Κέντρο για την Αστική Κουλτούρα και τον Δημόσιο Χώρο (Interdisciplinary Centre for Urban Culture and Public Space [SKuOR]) και το Τμήμα Αρχιτεκτονικής και Πολεοδομίας του Vienna University of Technology στη Βιέννη. Το εργαστήριο, που καλούνταν «Παιχνίδι ρόλων: Βιώνοντας συνεργατικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων στον αστικό σχεδιασμό», επικεντρώθηκε στη διερεύνηση των συνεργατικών διαδικασιών λήψης αποφάσεων μέσω ενός παιχνιδιού αστικού σχεδιασμού βασισμένου σε πραγματικά δεδομένα, με σκοπό να εξασφαλίσει μια βαθύτερη κατανόηση των μελλοντικών βημάτων του συμμετοχικού διηνεκούς του έργου. Οι συμμετέχοντες του εργαστηρίου εφοδιάστηκαν με «κάρτες παιχνιδιού», που τους ενημέρωναν σε σχέση με τους διαφορετικούς εμπλεκόμενους στο έργο, και προσκλήθηκαν για ένα «παιχνίδι ρόλων» σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων που ήταν γραμμένα στην κάρτα την οποία είχαν διαλέξει. Η οδηγία του εργαστηρίου ήταν:

Σε αυτό το παιχνίδι, πρόκειται να υποδυθείς έναν από τους εμπλεκόμενους, των οποίων η φωνή θα έπρεπε να ακουστεί σε αυτή τη διαδικασία σχεδιασμού σε αυτό τον χώρο. Πώς θα ήθελες να δεις το μέλλον της γειτονιάς σου; Συνδέσου με τα μέλη της κοινότητας, τον Δήμο και άλλους εμπλεκόμενους, για να προτείνετε ένα έργο αστικού σχεδιασμού για τη γειτονιά 100. Γιλ.

Αξιοποιώντας την ανατροφοδότηση από το πρώτο εργαστήριο, το δεύτερο εργαστήριο (Εικόνα 6) με τίτλο «Επίλυση συγκρούσεων στις συνεργατικές διαδικασίες σχεδιασμού» οργανώθηκε ξανά στη Βιέννη σε συνεργασία με το SKuOR. Αυτό το εργαστήριο επικεντρώθηκε στην επίλυση συγκρούσεων που ανέκυψαν μεταξύ των δρώντων κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού σχεδιασμού μέσω της δημιουργίας τρόπων διαπραγμάτευσης, που επέτρεπαν τη δίκαιη διαχείριση του παιχνιδιού. Οι συμμετέχοντες έλαβαν ένα σενάριο που τους ενημέρωνε σχετικά με τις διαφωνίες μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών και τους ζητήθηκε να συνεργαστούν και να αποφασίσουν από κοινού σχετικά με το μέλλον των οικιστικών τετραγώνων και των δημόσιων χώρων. Οι οδηγίες για το εργαστήριο ήταν:

Ας υποθέσουμε ότι ο Μητροπολιτικός Δήμος Άγκυρας θέλει να υλοποιήσει ένα σχέδιο αστικού μετασχηματισμού και σας ανατίθεται να βελτιώσετε την αξία της γειτονιάς μέσω της υιοθέτησης μιας συνεργατικής προσέγγισης. Εδώ η αξία της γειτονιάς καθορίζεται σύμφωνα με τον τρόπο που κάθε επηρεαζόμενος αντιλαμβάνεται την αξία αυτή.

Το τρίτο εργαστήριο οργανώθηκε στην Άγκυρα, από το Τμήμα Αρχιτεκτονικής του Middle East Technical University. Ο σκοπός αυτού του τελευταίου εργαστηρίου ήταν να αποσαφηνίσει τους κανόνες του παιχνιδιού, ώστε να υλοποιήσει το πιο ισότιμο σενάριο, στο πλαίσιο του οποίου θα διασφαλιζόταν ότι θα εισακουστούν οι φωνές και των πιο περιθωριοποιημένων μερών. Συνεπώς, στο τέλος του εργαστηρίου, οι κανόνες του παιχνιδιού και οι αρχές που έπρεπε να καθοδηγήσουν τον σχεδιασμό επικαιροποιήθηκαν. Ένα από τα παραδοτέα αυτού του εργαστηρίου ήταν επίσης η αξιοποίηση των υλικών των παιχνιδιών και των χαρτών που χρησιμοποιήθηκαν στο παιχνίδι σχεδιασμού, το οποίο πραγματοποιήθηκε με πραγματικούς εμπλεκόμενους κατά τη διάρκεια της επόμενης φάσης.

Η τελευταία φάση του έργου, η παραγωγή, περιλάμβανε την υλοποίηση ενός «συμμετοχικού παιχνιδιού σχεδιασμού» (Εικόνα 7), το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο συναπόφασης και σχεδιασμού από κοινού. Οι στόχοι αυτού του παιχνιδιού ήταν να ελέγξουν πώς οι αποφάσεις μπορούν να ληφθούν μέσα από πραγματικά συμμετοχικές διαδικασίες σχεδιασμού, έτσι ώστε να ενισχυθεί η ευαισθητοποίηση των συμμετεχόντων σε σχέση με το πώς οι διαφορετικοί δρώντες προσεγγίζουν τον αστικό μετασχηματισμό, να τους παράσχουν μια δυνατότητα για να μάθουν ο ένας από τον άλλο και να αποκτήσουν μια κατανόηση αυτού που μπορεί να κερδίσουμε, όταν όλοι οι δρώντες συμμετέχουν στις διαδικασίες αστικής ανάπλασης.

Το παιχνίδι ολοκληρώθηκε με την αποδοχή της υπόθεσης ότι θα υπήρχε ένας αστικός μετασχηματισμός στη γειτονιά και ότι οι συμμετέχοντες, οι οποίοι ήταν εκπρόσωποι των πραγματικών εμπλεκόμενων, προσκλήθηκαν να βελτιώσουν την αξία της

γειτονιάς, όσο περισσότερο γίνεται, μαζί με τους άλλους δρώντες. Στην αρχή του παιχνιδιού, παρείχαμε σε όλους τους συμμετέχοντες (δρώντες) επικαιροποιημένα στοιχεία για το έργο υπενθυμίζοντάς τους τα κοινά προβλήματα και τους στόχους, που αναγνωρίστηκαν στις πρώιμες φάσεις του έργου. Παρουσιάσαμε επίσης τους κανόνες του παιχνιδιού ενημερώνοντάς τους για τη ροή του παιχνιδιού, τον δοσμένο χρόνο για κάθε πρόταση σχεδιασμού, ψηφίζοντας με τρεις τύπους καρτών (συμφωνώ, διαφωνώ και αν), και ηθικές σκέψεις και κανόνες για το σχέδιο, οι οποίοι μπορεί να ενημερώνουν για τον μέγιστο αριθμό ορόφων, το μέγιστο ύψος, τον μέγιστο χώρο κατασκευής και τους βέλτιστους πράσινους χώρους και δημόσιους χώρους. Σύμφωνα με τους κανόνες, το παιχνίδι συνεχιζόταν μέχρι μία πρόταση σχεδιασμού ή μια παρέμβαση να λάβει όλες τις ψήφους, πράγμα που σημαίνει ότι μια πρόταση έλαβε όλες τις κάρτες «συμφωνώ», και το παιχνίδι τελείωνε. Συνεπώς, η τελευταία πρόθεση για το παιχνίδι ήταν να δημιουργήσει με φυσικό τρόπο και να διευκολύνει μια διαδικασία συναπόφασης, σχεδιασμού από κοινού και διαπραγμάτευσης μεταξύ των συμμετεχόντων.

Επίλογος: (Ξε)Μαθαίνοντας από το «"Rethink 100. Yıl" project»

Το έργο «"Rethink 100. Yıl" project», κατά τη διάρκεια όλων του των φάσεων, ήταν μια διαδικασία μάθησης και «απομάθησης» στο πλαίσιο του σχεδιασμού πιο συμπεριληπτικών και δίκαιων πόλεων και χώρων. Κατά τη διάρκεια του έργου, συνειδητοποιήσαμε πόσο κρίσιμες είναι οι συμμετοχικές φόρμες, οι μέθοδοι και τα εργαλεία, τα οποία εμείς, οι αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, ως διευκολυντές και διαμεσολαβητές, χρησιμοποιήσαμε σε όλη τη διαδικασία. Από την αρχή, τοποθετήσαμε τον εαυτό μας σε μια θέση από την οποία αμφισβητήσαμε την παραδοσιακή διαδρομή του σχεδιασμού πόλεων και χώρων, γεγονός το οποίο μάς έδωσε το κίνητρο να μεταφράσουμε όσα μάθαμε στη Σχολή Αρχιτεκτονικής και Σχεδιασμού σε ένα υλικό το οποίο θα μπορούσε να φανεί χρήσιμο στους «μη ειδικούς» της καθημερινής ζωής, για να εμπλακούν ενεργά στη διαδικασία. Κατά συνέπεια, εμείς διαπιστώσαμε ότι οι φόρμες για την επικοινωνία, τη συναπόφαση και τον από κοινού σχεδιασμό σε θέσεις-κλειδιά στις συμμετοχικές διαδικασίες μόνο στην περίπτωση της χρήσης κατάλληλων μεθόδων και εργαλείων και διαρκούς κυκλοφορίας της γνώσης μεταξύ διαφορετικών δρώντων γίνεται εφικτό. Τα όσα «ξεμάθαμε» στο έργο έχουν ήδη παρουσιαστεί με διαφορετικές ευκαιρίες και έχουν προσαρμοστεί στο πρόγραμμα διδασκαλίας μεταπτυχιακών προγραμμάτων στην Άγκυρα. Ελπίζουμε ότι η σύνδεση των αρχιτεκτόνων και των σχεδιαστών με τα πραγματικά προβλήματα του κόσμου θα λαμβάνει χώρα περισσότερο στις διαδικασίες σχεδιασμού, οι οποίες θα γίνουν σε αυτή την περίπτωση ένα εργαλείο για μια δικαιότερη κατανομή εξουσίας και ρόλων στη διαμόρφωση και την ανάπτυξη πόλεων.

Εικ 60 Παιχνίδι σχεδιασμού. Αρχείο του έργου «Rethink 100. Yıl».

Ευχαριστίες

Χρωστάμε θερμές ευχαριστίες σε ολόκληρη την ομάδα υποστήριξης του έργου, η οποία αποτελούνταν από τους/τις: Ιλκνούρ Άκτσα (İlknur Akça), Νεσλισάχ Κεσισέ (Neslişah Kesici), Γκοκμπέρκ Κοτσάκ (Gökberk Koçak), Νιλρά Ζοράλογλου (Nilra Zoraloğlu), Εζγκί Τούρκοζου (Ezgi Türközü) και Ζιενάμπ Ζαλτ (Zienab Zalt), για όλες τις προσπάθειες που κατέβαλαν για την πραγματοποίηση του έργου. Επίσης, ευχαριστούμε θερμά τους κατοίκους της γειτονιάς 100. Γιλ και όλους τους συμμετέχοντες και τις συμμετέχουσες με διαφορετικές προελεύσεις, οι οποίοι/ες έκαναν αυτό το εγχείρημα εφικτό μέσω της ενεργού συμμετοχής τους. Ακόμα, ευχαριστούμε το Interdisciplinary Centre for Urban Culture and Public Space (SKuOR), εταίρο μας στο έργο, για τη φιλοξενία των εργαστηρίων που διοργανώσαμε στη Βιέννη, καθώς και το METU Scientific Research Coordination Unit staff και τους αξιωματούχους του Εθνικού Οργανισμού, που διευκόλυναν τη διαδικασία του έργου με την παροχή τεχνογνωσίας και συμβουλευτικής.

Χρηματοδότηση

Το έργο χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπό την αιγίδα του προγράμματος «Erasmus+ Key Action 3 – Structured Dialogue: Support to Policy Reform» μεταξύ 2016 και 2018.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Arnstein, S. (1969). "A Ladder of Citizen Participation," Journal of the American Planning Association 4, σσ. 216–224.

Ateş, B. (2021). "Sahadan Notlar: '100. Yıl'ı Yeniden Düşünmek' Proje Süreci Üzerine," Dosya 48, σσ. 33–42.

Ateş, B. – Sobral, L. – Milić, P. (2019). Urban Trialog: Participatory Action Experiences from Ankara, Belgrade, and São Paulo. Στουτγάρδη: Städtebau Institut – International Urbanism.

Baibarac, C. – Petrescu, D. (2019). "Co-design and urban resilience: visioning tools for commoning resilience practices," CoDesign 15 (2), σσ. 91–109, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1080/15710882.2017.1399145

Brand, U. – Brunnengräber, A. – Omann, I. – Schneidewind, U. – Andresen, S. – Driessen, P. – Haberl, H. – Hausknost, D. – Helgenberger, S. – Hollaender, K. – Læssøe, J. – Oberthür, S. (2013). Great Transformation in Times of a Multiple Crisis: Common ground of the debate , divergences and open questions From: World Social Science Report 2013 Changing Global Environments Debating transformation in multiple crises. December.

Bozdoğan, S. – Akcan, E. (2012). "Introduction," "Populist Democracy and Post-war Modernism," στο Turkey, Modern Architectures in History. Λονδίνο: Reaktion Books.

Castells, M. (1977). The Urban Question. Κέιμπριτζ, MA: MIT Press.

De Carlo, G. (2005). "Architecture's public," στο Doina Petrescu – Peter Blundell Jones – Jeremy Till (επιμ.). Architecture and Participation. Λονδίνο: Spon Press, σσ. 3–18.

Dikeç, M. (2001). "Justice and the spatial imagination," Environment and Planning A 33 (10), σσ. 1.785–1.805, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1068/a3467

Haraway, D. (1988). "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective," Feminist Studies 14 (3), σελ. 575, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.2307/3178066

Harvey, D. (1985). The Urbanization of Capital. Οξφόρδη: Basil Blackwell.

Günay, B. (1999). Property Relations and Urban Space. Άγκυρα: METU Faculty of Architecture Press.

Karaağaç, E. A. (2010). From Shelter to Product: Comparative analysis of use and exchange value in Ankara 100. Yıl Worker's Housing Cooperative (Issue August). Λονδίνο: The London School of Economics and Political Science.

Keleş, R. (1990). "Housing Policy in Turkey," στο G. Shidlo (επιμ.). Housing Policy in Developing Countries. Λονδίνο: Routledge.

Keyder, Ç. (1999). "The Housing Market from Informal to Global," στο Ç. Keyder (επιμ.). Istanbul: Between the Global and the Local. Μπόλντερ, Κολοράντο: Rowman and Littlefield.

Lefebvre, H. (1979). "Space: Social Product and Use Value," στο J. Freiberg (επιμ.). Critical Sociology: European Perspective. Νέα Υόρκη: Irvington Publishers.

Lefebvre, H. (1991). The Production of Space. Οξφόρδη – Κέιμπριτζ: Blackwell.

Madanipour, A. (2017). "Limits of Localism: Four Dimensions of Power," Transactions of the Association of European Schools of Planning, 1 (1), σσ. 33–44, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.24306/traesop.2017.01.003

Resuloğlu, Ç. (2011). The Tunalı Hilmi Avenue, 1950s-1980s: The Formation of a Public Space in Ankara (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή). Άγκυρα: Middle East Technical University.

Sanoff, H. (2000). Community Participation Methods in Design and Planning. Νέα Υόρκη: John Wiley & Sons Inc.

Şengül, T. (2001). Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar. Ιστανμπούλ: WALD.

Tan, E. (2017). Play the City: Games Informing the Urban Development. Πρίνσενμπικ: Jap Sam Books.

Tekeli, İ. (1982). Türkiye'de Kentleşme Yazıları. Άγκυρα: Turhan Kitabevi.

Toker, U. (2012). Making Community Design Work: A Guide For Planners. Νέα Υόρκη: Routledge.

Uz Baki, M.P. – Ateş, B. (2019). Beden-Kent Ankara: Yikarak Kentleşme Üzerine Eleştirel Bir İnceleme. Γκαζιαντέπ: Kent, İnşaat ve Ekonomi Kongresi.

Uz Baki, M.P. – Ateş, B. (2020). "Yıkarak Kentleşme: Yıkma Odaklı Kentsel Müdahaleler Üzerine Yeniden Düşünmek," Mimarlık 415, σσ. 49–53.

Watson, V. (2016). "Shifting approaches to planning theory: Global North and South," Urban Planning 1 (4), σσ. 32–41, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.17645/up.v1i4.727

Zukin, S. (1988). "The Postmodern Debate over Urban Form," Theory, Culture & Society 5, σελ. 431.

25

Η «προσωρινή χρήση» ως εργαλείο αστικής ανανέωσης:

Το παράδειγμα του «De Meubelfabriek» στη Γάνδη

Εισηγητής:

Δημήτριος Γιαννέλος,
Αρχιτέκτων Μηχανικός

Εισαγωγή

Το «De Meubelfabriek» είναι ένα εγχείρημα προσωρινής επανάχρησης ενός εγκαταλειμμένου πρώην εργοστασίου στο κέντρο της γειτονιάς Μπρούχσε Πορτ της Γάνδης. Το 2019 ο χώρος παραχωρήθηκε σε μια μεγάλη ομάδα από οργανισμούς της κοινωνίας των πολιτών και πρωτοβουλίες κατοίκων για έξι χρόνια, με σκοπό να δημιουργήσουν ένα πολυδύναμο κοινωνικό κέντρο. Το έργο εξελίχθηκε και λειτουργεί μέσω μιας συμμετοχικής διαδικασίας που συνδιαμορφώθηκε και υλοποιείται από τους συμμετέχοντες-χρήστες αλλά και εξωτερικούς συμβούλους και υπαλλήλους του Δήμου της Γάνδης.

Η διαθεματικότητα στο προφίλ των συμμετεχόντων (δημοτικοί αντιπρόσωποι και κοινωνικοί λειτουργοί, συμμετέχοντες χρήστες και εξωτερικοί σύμβουλοι) και η συνακόλουθή τους εμπειρία επιτρέπει μια ανάλυση που επικεντρώνεται κυρίως στο θεσμικό πλαίσιο, αλλά και στον ρόλο των συμμετεχόντων, στην επιτόπου εμπειρία που έχει συγκεντρωθεί μέσα στα τρία χρόνια επιτυχούς πορείας του έργου, αλλά και αναδεικνύει τις προκλήσεις που ανακύπτουν κατά την υλοποίησή του ως μέρους ενός δυναμικού περιβάλλοντος.

Ο στόχος αυτής της μελέτης περιπτώσεως είναι να λειτουργήσει ως σημείο αναφοράς και να παρέχει εργαλεία με τα οποία να μπορέσουμε να ενισχύσουμε διαδικασίες συμμετοχικότητας των πολιτών στο ελληνικό πλαίσιο, ειδικά υπό το πρίσμα της αξιοποίησης ανενεργών εκτάσεων και κτηρίων και της ενδυνάμωσης τοπικών κοινωνιών. Το παράδειγμα της αξιοποίησης της πρώην χαρτοβιομηχανίας «Λαδόπουλου» στην Πάτρα παρουσιάζεται σαν πιθανό πεδίο πειραματισμού με ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Μέθοδος της έρευνας

Η παρούσα μελέτη περιπτώσεως είναι αποτέλεσμα βιβλιογραφικής έρευνας, συνεντεύξεων με ανθρώπους-κλειδιά του έργου (προερχόμενους τόσο από τον Δήμο της Γάνδης, όσο και από τους συμμετέχοντες-χρήστες), καθώς και της προσωπικής μου εμπειρίας λόγω της συνεισφοράς μου στο έργο ως εξωτερικού συμβούλου σε θέματα αρχιτεκτονικής μέσω των συμμετοχικών εργαστηρίων που έλαβαν χώρα μεταξύ Δεκεμβρίου 2018 και Μαρτίου 2019.

Η ιστορία της γειτονιάς και το «De Meubelfabriek»

Η γειτονιά Μπρούχσε Πορτ βρίσκεται βορειοδυτικά του κέντρου της Γάνδης και παρουσιάζει μια πλούσια βιομηχανική ιστορία. Αναπτύχθηκε ραγδαία κατά τον 19ο αιώνα, όταν μεγάλα εργοστάσια εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μαζί με τις κατοικίες των εργατών τους. Καθώς αυτή η ανάπτυξη συνέβη χωρίς κάποιον υφιστάμενο σχεδιασμό, οδήγησε σε ένα χαοτικό και πυκνό αστικό ιστό, ο οποίος παραμένει μέχρι και σήμερα. Ταυτόχρονα, διαμορφώθηκε μια ισχυρή ταυτότητα γύρω από την κοινωνικοπολιτιστική ζωή της κοινωνίας των εργατών.

Μετά την αποβιομηχάνιση (1960), η πλειονότητα των μεσοαστικών στρωμάτων της Μπρούχσε Πορτ μετακόμισε στα προάστια. Από το 1970 και έπειτα, νέες κοινωνικές ομάδες ήρθαν να τους αντικαταστήσουν, κυρίως μετανάστες που αρχικά ήταν τουρκικής ή μαροκινής προέλευσης και αργότερα από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης. Στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του '90 η περιοχή προσέλκυσε πολλούς φοιτητές. Η προσέλευση των νέων κατοίκων αποδυνάμωσε την παραδοσιακή «σωματειακή» ταυτότητα της γειτονιάς, ενώ παράλληλα εμφανίστηκαν νέες προκλήσεις, οι οποίες σχετίζονταν με τη χρήση ναρκωτικών ουσιών, τη φτώχεια, την ανεργία και διαπολιτισμικές εντάσεις.

Η ανάγκη για ένα σχέδιο αστικής ανανέωσης οδήγησε στο όραμα «Oxygen for Brugse Poort» (2001), όπως αναλύθηκε από τον Πασκάλ Ντεμπρούιν και τον Στεν Ώστερλινκ (Debruyne – Oosterlynck, 2013). Το σχέδιο αντιμετώπιζε –με ένα μάλλον τεχνοκρατικό τρόπο– κυρίως την έλλειψη πρασίνου, την κακή ποιότητα του οικιστικού αποθέματος και την ανάγκη για οδική ασφάλεια. Ωστόσο, μέσα από συντονισμένες προσπάθειες, οι τοπικές ομάδες πολιτών κατάφεραν να ασκήσουν πίεση προς ένα σχεδιασμό, ο οποίος εστιάζεται στη συμμετοχή και την κοινωνική συνοχή έναντι μιας στρατηγικής εξευγενισμού της περιοχής.

Η προαναφερθείσα ιστορική επισκόπηση παρέχει το πλαίσιο για το εγχείρημα προσωρινής χρήσης «De Meubelfabriek», το οποίο στεγάζεται στις εγκαταστάσεις του πρώην εργοστασίου επίπλων «Van den Berghe-Pauvers» και του παρακείμενου κέντρου μπόουλινγκ «Meibloem» (που σήμερα είναι κατεδαφισμένο). Το ακίνητο καταλαμβάνει έκταση περίπου 8.250 τετραγωνικών μέτρων στην καρδιά ενός αστικού τετραγώνου κατοικιών στη γειτονιά Μπρούχσε Πορτ. Οι δύο εγκαταστάσεις έκλεισαν το 2011 και αγοράστηκαν από μια επενδυτική εταιρεία προκειμένου να αντικατασταθούν, τελικά, από ένα νέο σχέδιο οικιστικής ανάπτυξης. Η γειτονιά, μέσω διάφορων ακτιβιστικών οργανώσεων και ομάδων πολιτών, αντιτάχθηκε στα σχέδια, και έπειτα από οργανωμένες διαμαρτυρίες πολλών ετών ο Δήμος της Γάνδης αποφάσισε να αγοράσει τη γη προκειμένου να την αξιοποιήσει για κοινωφελείς σκοπούς.

Το 2017 ελήφθη η τελική απόφαση για το σχέδιο προσωρινής χρήσης και, τελικά, το 2019 το ακίνητο μεταβιβάστηκε για τρία (αργότερα παρατάθηκε σε έξι) χρόνια σε μια μεγάλη ομάδα πρωτοβουλιών πολιτών και μη κερδοσκοπικών οργανώσεων, που δραστηριοποιούνται στο Μπρούχσε Πορτ και στην ευρύτερη περιοχή της Γάνδης.

Η τελική επιλογή των συμμετεχόντων, η διαμόρφωση του χώρου καθώς και οι μέθοδοι λήψης αποφάσεων και διαχείρισης του έργου ήταν το αποτέλεσμα μιας σειράς συμμετοχικών εργαστηρίων, στα οποία συμμετείχαν όλοι οι ενδιαφερόμενοι που αναζητούσαν χώρο, εκπρόσωποι του Δήμου και εξωτερικοί σύμβουλοι. Η πρώτη φάση της διαδικασίας, που ξεκίνησε τον Σεπτέμβριο του 2018, ολοκληρώθηκε με τη σύσταση της μη κερδοσκοπικής οργάνωσης-ομπρέλα De Meubelfabriek vzw, η οποία τον Μάρτιο του 2019 απέκτησε επίσημα το δικαίωμα χρήσης του ακινήτου από τη Sogent, την αναπτυξιακή εταιρεία του Δήμου Γάνδης.

Ακολουθώντας την υπογραφή της σύμβασης παραχώρησης, οι συμμετέχοντες στη ΜΚΟ άρχισαν να μετακομίζουν και να διαμορφώνουν τους χώρους που τους αναλογούν, μια διαδικασία που ολοκληρώθηκε με τον εορτασμό των εγκαινίων τον Σεπτέμβριο του 2019. Έτσι, επισκεπτόμενος κανείς σήμερα τους χώρους, μπορεί να συναντήσει μια μεγάλη ποικιλία λειτουργιών.

Ο εσωτερικός χώρος στεγάζει τις δραστηριότητες των εξής φορέων:

- κοινωνικοπολιτιστικών οργανώσεων που εργάζονται κυρίως με τη νεολαία και προωθούν τη διαφορετικότητα μέσω των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας, της τεχνολογίας και του αθλητισμού. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη δημιουργία ενός ασφαλούς χώρου για περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως οι πολίτες με μεταναστευτικό υπόβαθρο (κυρίως ισλαμικής κουλτούρας) και τα άτομα ΛΟΑΤΚΙ+,
- εργαστηρίων ξύλου, μετάλλου και ποδηλάτων, που προσφέρουν τον χώρο τους για κατασκευές ή επισκευές, ενώ συχνά παραδίδουν σεμινάρια,
- ομάδων θεάτρου, γιόγκα και μουσικής,
- ενός κέντρου νεότητας,
- ενός καταστήματος μεταχειρισμένων ρούχων, που επίσης παρέχει τρόφιμα και προσφέρει εργαστήρια επισκευής ρούχων,
- ενός χώρου γραφείων, που ενοικιάζεται προκειμένου να εξασφαλίσει έσοδα για το έργο.

Ο μεγάλος εξωτερικός χώρος (που προέκυψε κυρίως από την κατεδάφιση του κέντρου μπόουλινγκ «Meibloem») αξιοποιείται για:

- αστική γεωργία, με τριάντα οχτώ κήπους των έξι τετραγωνικών μέτρων, τους οποίους χρησιμοποιούν άτομα εκ των συμμετεχόντων, αλλά και κάτοικοι της γειτονιάς,
- ένα δημόσιο πάρκο που περιλαμβάνει παιδική χαρά, πίστα σκέιτμπορντ και τοίχους γκράφιτι.

Εικ 61 Αεροφωτογραφία από την περιοχή Μπρούχσε Πορτ, στην οποία απεικονίζονται το πρώην εργοστάσιο επίπλων «Van den Berghe-Pauvers» και το κέντρο μπόουλινγκ «Meibloem» πριν από την κατεδάφισή του. Πηγή: Google maps.

Εικ 62 Γραφική αναπαράσταση των έργων προσωρινής χρήσης στη Γάνδη 2007–2015. Πηγή: Stadt Gent.

Εικ 63 Απόψεις του χώρου πριν από την έναρξη του έργου και ύστερα από αυτή. Δημήτριος Γιαννέλος, De Meubelfabriek vzw.

Τα θεσμικά εργαλεία

Οι ανεπίσημες προσωρινές χρήσεις κενών χώρων έχουν λάβει πολλές διαφορετικές μορφές τα τελευταία χρόνια: από καλλιτεχνικές παρεμβάσεις και εκδηλώσεις μέχρι καταλήψεις κατοικίας και αντιστασιακή κηπουρική. Ωστόσο, η «προσωρινή χρήση» ως επίσημη στρατηγική αστικού σχεδιασμού λαμβάνει επίσης αυξημένη προσοχή, καθώς αποδεικνύεται ότι οι «μη επίσημες» δραστηριότητες μπορούν να έχουν καταλυτική ή συμπληρωματική επίδραση στην αστική ανανέωση, αντιμετωπίζοντας τα συνήθη προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα αναπτυξιακά σχέδια. Πιο συγκεκριμένα:

- τα κόστη κατασκευής είναι σχετικά υψηλά,
- οι μονολειτουργικές μαζικές επενδύσεις παρεμποδίζονται από διαμαρτυρίες και ατυχείς πολιτικούς χειρισμούς,
- οι οικοδομικοί κανονισμοί είναι συχνά ασαφείς και οι διαδικασίες σχεδιασμού διαρκούν όλο και περισσότερο,
- δυσκολίες που σχετίζονται με τον προγραμματισμό και την προσέλκυση αγοραστών συνεπάγονται μεγάλο ρίσκο για τους επενδυτές,
- οι δημόσιες επιδοτήσεις δεν επαρκούν,
- σε πολλά μέρη υπάρχει χαμηλή ή συρρικνούμενη επενδυτική πίεση (Urban catalyst strategies for temporary use, 2004).

Ο Δήμος της Γάνδης αντιλαμβάνεται πλήρως τα δυνητικά οφέλη που προκύπτουν ενθαρρύνοντας τέτοιες δραστηριότητες. Από το 2007 υποστηρίζει ενεργά πολίτες και οργανώσεις, που χρησιμοποιούν (προσωρινά) κενά κτήρια και εγκαταλειμμένους χώρους. Ως εκ τούτου, το «De Meubelfabriek» είναι ένα από τα πολλά παρόμοια επίσημα εγχειρήματα που είναι σήμερα ενεργά στην πόλη. Κατά συνέπεια, ο Δήμος έχει αναπτύξει και έχει πειραματιστεί με διάφορα εργαλεία, τα οποία περιλαμβάνουν χαρτογράφηση των κενών χώρων και της ζήτησης στέγασης διάφορων πρωτοβουλιών, οικονομική και νομική υποστήριξη, διευκόλυνση και καθοδήγηση κατά τη διάρκεια της διαδικασίας. Οι εμπειρίες και τα διδάγματα, που αντλήθηκαν όλα αυτά τα χρόνια, έχουν καταγραφεί και έχουν παρουσιαστεί σε ένα ολοκληρωμένο σχέδιο δράσης, στο πλαίσιο του ευρωπαϊκού προγράμματος «Refill URBACT», ενός δικτύου συνεργαζόμενων πόλεων (Άμερσφορτ, Αθήνα, Βρέμη, Κλουζ, Γάνδη, Ελσίνκι, Ναντ, Οστράβα, Πόζναν και Ρίγα), οι οποίες μοιράζονται καλές πρακτικές που σχετίζονται με επίσημα προγράμματα προσωρινής χρήσης.

Τα σημαντικότερα εργαλεία που υποστηρίζουν τα έργα προσωρινής χρήσης και έχουν αναγνωριστεί ως τα διακριτικά χαρακτηριστικά της προσέγγισης της Γάνδης σε αντιπαραβολή με τους υπόλοιπους Δήμους του δικτύου «Refill» είναι τα ακόλουθα:

1. Υπεύθυνοι Γειτονιάς

Στο πλαίσιο της δέσμευσης του Δήμου της Γάνδης για ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών, που χρονολογείται από τη δεκαετία του '90, έχει δημιουργηθεί η Υπηρεσία Πολιτικής Συμμετοχής (Dienst Beleidsparticipatie), η οποία αποτελείται από πέντε μέλη μόνιμου προσωπικού και δεκαπέντε Υπεύθυνους Γειτονιάς, που είναι αρμόδιοι για είκοσι πέντε περιοχές της πόλης. Οι Υπεύθυνοι Γειτονιάς ενθαρρύνουν ενεργά τους πολίτες στη γειτονιά τους να ξεκινήσουν νέες δραστηριότητες και να κάνουν προτάσεις γύρω από ζητήματα που τους απασχολούν. Λειτουργούν επίσης ως διαμεσολαβητές για εγχειρήματα προσωρινής χρήσης: Διατηρούν στενή επαφή με πολίτες που θέλουν να δραστηριοποιηθούν, σηματοδοτούν ευκαιρίες, όπως κενά οικόπεδα ή κτήρια, και τις συνδέουν με τις ανάγκες της γειτονιάς στο βαθμό που κάτι τέτοιο είναι δυνατόν. Ενεργούν ως μεσάζοντες, ενημερώνοντας τη γειτονιά για έργα και πολιτικές που συζητούνται στο δημοτικό συμβούλιο και αντιστρόφως, προωθούν τις ανάγκες και τις επιθυμίες από τις γειτονιές τους πίσω στο κέντρο των αποφάσεων, έτσι ώστε να εμπλουτίσουν μελλοντικά πλάνα και πολιτικές αποφάσεις.

2. Ταμείο Προσωρινής Χρήσης

Η αυξανόμενη ενασχόληση και επένδυση του Δήμου σε έργα προσωρινής χρήσης οδήγησε στη δημιουργία ενός ειδικού ταμείου το 2014. Σύμφωνα με την τελική έκθεση του «Refill» (2018), το Ταμείο Προσωρινής Χρήσης διανέμει 300.000 ευρώ ετησίως σε ιδέες και πρωτοβουλίες, που σχετίζονται με την προσωρινή χρήση. Όπως και στην περίπτωση του «De Meubelfabriek», ο προϋπολογισμός διατίθεται κυρίως για την επιδιόρθωση και τη βελτίωση δομικών ζητημάτων που σχετίζονται με τον κενό χώρο ή κτήριο (περίπου 200.000 ευρώ της αρχικής χρηματοδότησης χρησιμοποιήθηκαν για την κατεδάφιση του κέντρου μπόουλινγκ, την αφαίρεση του αμιάντου, την εγκατάσταση αυλόπορτων, την ενίσχυση της πυρασφάλειας κτλ.) Η πόλη της Γάνδης επιδοτεί το έργο με πρόσθετη ετήσια χρηματοδότηση. Αυτή διατίθεται κυρίως για τον μισθό του διορισμένου κοινωνικού λειτουργού (Community Worker), την αμοιβή για τις διαχειριστικές εργασίες που εκτελούνται από επιλεγμένους «χρήστες» και διάφορα προγράμματα για την τοπική κοινωνία της Μπρούχσε Πορτ.

3. Συμμετοχικά εργαστήρια

Αφού αποφασιστεί το μέρος που θα επαναχρησιμοποιηθεί, οι ενδιαφερόμενοι μελλοντικοί χρήστες, προσκαλούνται για να συζητήσουν πάνω στη μελλοντική χρήση του χώρου. Έτσι δημιουργείται μια ανοιχτή πλατφόρμα στην οποία μπορούν να ακουστούν όλες οι ιδέες και να συνδιαμορφωθεί ένα όραμα από όλους τους συμμετέχοντες. Κατά τη φάση προετοιμασίας του «De Meubelfabriek», συγκεντρώθηκαν περίπου εκατό ενδιαφερόμενοι (είτε ανταποκρινόμενοι σε ανοιχτό κάλεσμα είτε απευθείας προσκεκλημένοι του Υπεύθυνου Γειτονιάς) για μια περιήγηση στους χώρους του πρώην εργοστασίου. Μετά την περιήγηση, οργανώθηκε μια σειρά εργαστηρίων. Αρχικά, είχαν τη μορφή συναντήσεων γνωριμίας και ανταλλαγής ιδεών,

και καθώς το έργο εξελισσόταν, σχηματίστηκαν διάφορες ομάδες εργασίας (ομάδα κτηρίων, διαχείρισης, επικοινωνίας κτλ.) και έτσι ξεκίνησε μια έντονη διαδικασία συμμετοχικού σχεδιασμού.

Προσωπικά, είχα την ευκαιρία να συμμετάσχω ενεργά στις συναντήσεις ως σύμβουλος και να συνεισφέρω με την αποτύπωση του χώρου, με μια πρόταση για τη χωροταξική κατανομή των διαφορετικών συμμετεχόντων, τη διαμόρφωση των κοινών χώρων και προτεινόμενων προσθηκών, καθώς και με επιπλέον τεχνικό υποστηρικτικό υλικό. Η πρόταση, που αναπτύχθηκε σε συνεργασία με το αρχιτεκτονικό γραφείο GAFPA, αποτέλεσε τη βάση για τη χωρική δομή και την καθημερινή λειτουργία του συγκροτήματος, η οποία και τροποποιήθηκε έντονα κατά τη διάρκεια των εργαστηρίων, ενώ παράλληλα έδωσε τη δυνατότητα στους συμμετέχοντες να φανταστούν τον προσωπικό τους χώρο ως μέρος του συνεργατικού έργου, και όχι ως ξεχωριστή οντότητα. Επιπλέον, ανέδειξε την ολότητα της δυναμικής του ακινήτου, γεγονός που βοήθησε στο να αρθούν οι αρχικές αμφιβολίες του Δήμου και να επενδύσει στο έργο με περισσότερους πόρους.

Ο συντονισμός της συμμετοχής

Λόγω της κλίμακας του «De Meubelfabriek» (μεγάλο μέγεθος του ακινήτου, πολλοί και διαφορετικοί συμμετέχοντες), της φιλοδοξίας (συμμετοχή, εκτός από τους χρήστες, της ΜΚΟ και πολιτών της γειτονιάς Μπρούχσε Πορτ), καθώς και λόγω προηγούμενης εμπειρίας με την προσωρινή χρήση, ο Δήμος επένδυσε στο έργο με ένα μόνιμα απασχολούμενο Κοινωνικό Λειτουργό (Community Worker). Ο ρόλος του είναι αυτός του ο συντονιστή όλων των απαραίτητων διαδικασιών και του διαμεσολαβητή μεταξύ:

- Των μελών της De Meubelfabriek ΜΚΟ,
- της De Meubelfabriek ΜΚΟ και του Δήμου της Γάνδης,
- της De Meubelfabriek ΜΚΟ και των κατοίκων της περιοχής Μπρούχσε Πορτ.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός αναλαμβάνει να προτείνει μεθοδολογίες και να συντονίζει τη συνδιαμόρφωση των διαδικασιών λήψης αποφάσεων και διαχείρισης του χώρου, τόσο στην αρχική φάση προετοιμασίας του έργου όσο και κατά τη διάρκεια της εξαετούς πορείας υλοποίησής του.

Ακολουθώντας το αρχικό ανοιχτό κάλεσμα, τα συμμετοχικά εργαστήρια που διοργανώθηκαν πριν από την έναρξη του έργου (από τον Σεπτέμβριο του 2018 και μετά) δομήθηκαν γύρω από ένα κεντρικό όργανο διαβούλευσης, το Meubelraad (σε ελεύθερη μετάφραση «Συμβούλιο Επίπλων», ως αναφορά στην προηγούμενη χρήση των χώρων). Η ομάδα του Meubelraad αποτελούνταν αρχικά από εργαζόμενους του Δήμου (τις περισσότερες φορές από τον Υπεύθυνο Γειτονιάς και τον Κοινωνικό Λειτουργό), τα εμπλεκόμενα μέρη και ορισμένους εξωτερικούς συμβούλους, οι οποίοι προσέφεραν γνώσεις σε συγκεκριμένα σημεία της διαδικασίας. Η δομή είναι μη ιεραρχική και όλοι καλούνται να συμβάλουν στη συζήτηση. Μέσω τακτι-

κών συναντήσεων, οι αρχικοί στόχοι του σχεδίου συζητήθηκαν, αμφισβητήθηκαν και καθορίστηκαν περαιτέρω, καθώς οι ιδέες που προέρχονταν από τις πρωτοβουλίες των συμμετεχόντων ενσωματώθηκαν στο αρχικό όραμα. Αυτό είναι ενδεικτικό της συνολικής συμμετοχικής μεθοδολογίας που χρησιμοποιήθηκε για τη διοίκηση του «De Meubelfabriek». Παρόλο που τα σαφώς καθορισμένα εργαλεία της πόλης χρησιμοποιήθηκαν ως σημείο αναφοράς (βλ. προηγούμενη ενότητα), οι εμπειρίες των συμμετεχόντων και καλές πρακτικές από σχετικές μελέτες περίπτωσης έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της τρέχουσας μορφής του εγχειρήματος και στον ανοιχτό πειραματικό χαρακτήρα του.

Το Meubelraad εξακολουθεί να είναι το σημαντικότερο όργανο λήψης αποφάσεων του «De Meubelfabriek» και συνεδριάζει μια φορά κάθε μήνα. Όπως είναι αναμενόμενο, το επίκεντρο στην αρχική φάση ήταν το στήσιμο της «προσωρινής χρήσης» (κατανομή χώρου, κατασκευαστικά ζητήματα, οικονομικές και διαχειριστικές υποχρεώσεις), ενώ σήμερα, στα τρία χρόνια ζωής του έργου, το Meubelraad ασχολείται κυρίως με καθημερινά διαχειριστικά ζητήματα και πρόσθετα θέματα της ημερήσιας διάταξης, όπως η εξεύρεση τρόπων συμπερίληψης των πολιτών της ευρύτερης περιοχής στην καθημερινή ζωή του «De Meubelfabriek».

Επιπλέον διοικητικά σώματα του «De Meubelfabriek» αποτελούν:

1. οι Meubelmeesters, μια μικρή ομάδα εθελοντών που προέρχονται από τις συμμετέχουσες οργανώσεις και αναλαμβάνουν την προετοιμασία της ημερήσιας διάταξης που συζητείται κατά τη συνεδρίαση του Meubelraad,

2. οι Residentwerkers, μια ομάδα δέκα ως δώδεκα ατόμων προερχόμενων από την De Meubelfabriek vzw, που αναλαμβάνουν καθημερινά διαχειριστικά ζητήματα. Χωρίζονται σε πέντε τομείς ευθύνης:

- α. Καθαρισμός/Αποκομιδή σκουπιδιών,
- β. Τεχνικά θέματα του κτηρίου / Προμήθειες,
- γ. Διαχείριση Συλλογικής Εργασίας,
- δ. Επικοινωνία/Προώθηση,
- ε. Οικονομικά ζητήματα.

Το διοικητικό μοντέλο έχει δοκιμαστεί και έχει τροποποιηθεί πολλές φορές και εξακολουθεί να βρίσκεται σε εξέλιξη. Οι δύο εκπρόσωποι του Δήμου (ο Διαχειριστής Γειτονιάς και ο Κοινωνικός Λειτουργός της «De Meubelfabriek») ενήργησαν αρχικά ως Meubelmeisters, προτού παραδώσουν την εργασία αυτή σε μισθωτούς εθελοντές της De Meubelfabriek vzw. Παρομοίως, υπήρχε μόνο ένας επιστάτης, προτού διανεμηθούν τα καθήκοντά του σε διαφορετικά άτομα.

Σε αντίθεση με τα περισσότερα έργα προσωρινής χρήσης, οι συμμετέχοντες στο «De Meubelfabriek» δεν πληρώνουν ενοίκιο για τον χώρο. Ωστόσο, είναι υποχρεωμένοι να εκτελούν κάποιες εργασίες για τη συλλογικότητα, οι οποίες ανέρχονται σε συγκεκριμένο αριθμό ωρών ανάλογα με την επιφάνεια που τους έχει παραχωρηθεί στο κτήριο.

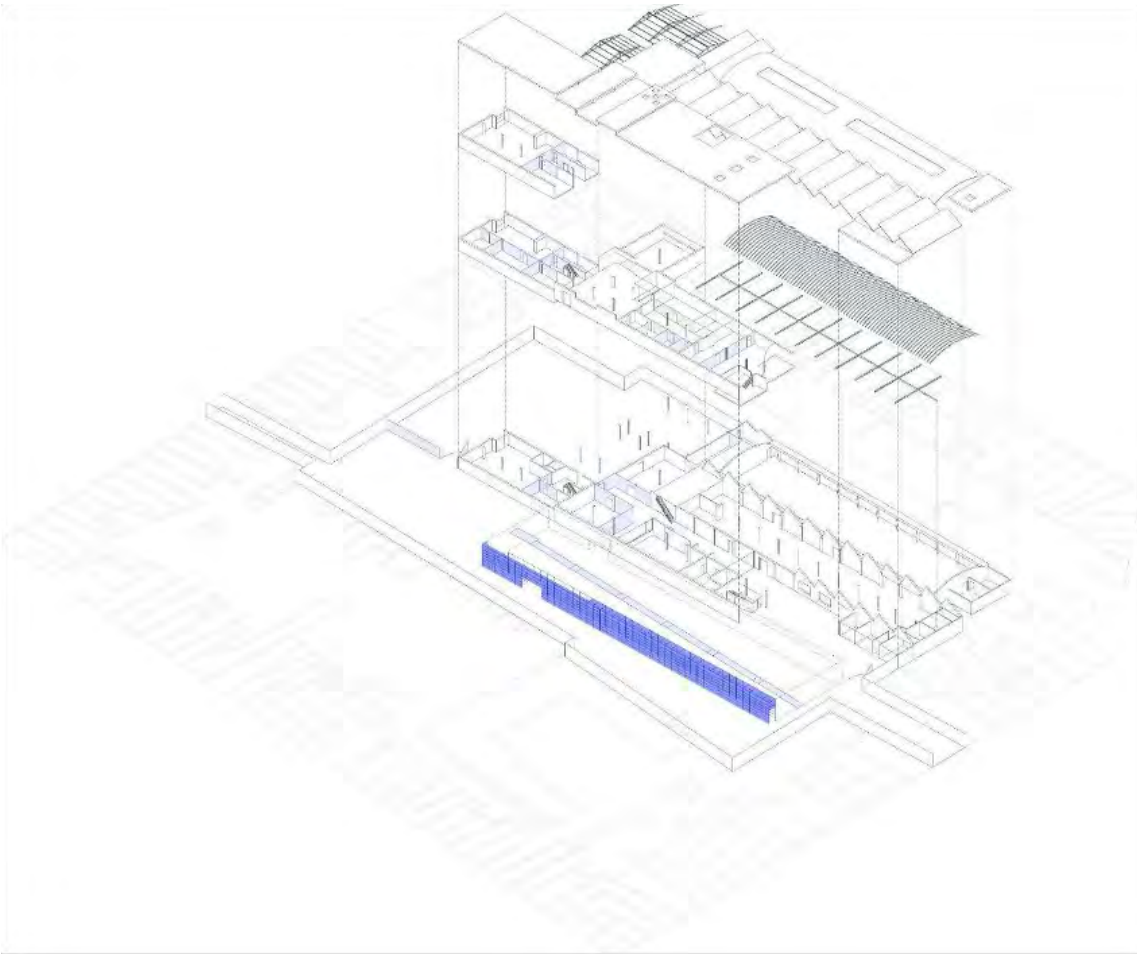

Εικ 64 Αναπτυγμένο αξονομετρικό της αρχιτεκτονικής πρότασης για το «De Meubelfabriek». Δημήτριος Γιαννέλος.

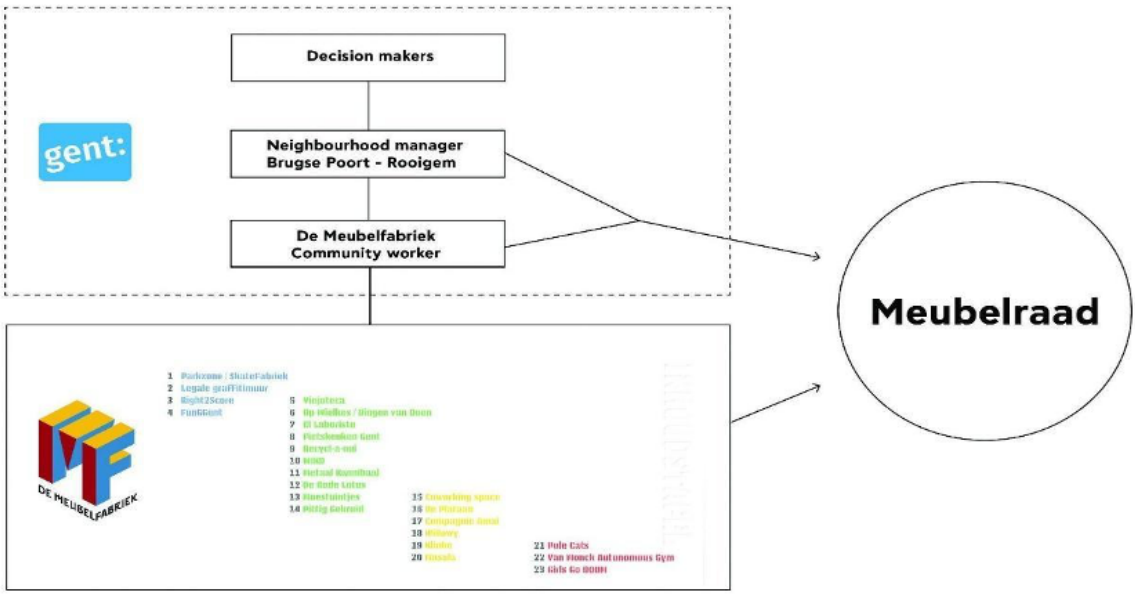

Εικ 65 Ανάλυση των συμμετεχόντων στο Meubelraad, το κύριο όργανο λήψης αποφάσεων στο «De Meubelfabriek». Δημήτριος Γιαννέλος

Παρατηρήσεις

Είναι πολύ δύσκολο να επιχειρήσει κανείς μια ολοκληρωμένη αξιολόγηση του έργου, λόγω του ανοιχτού και πειραματικού του χαρακτήρα, και κατά συνέπεια, της έλλειψης σαφώς οριοθετημένων στόχων που να μπορούν να κριθούν. Επιπλέον, η σχετικά μικρή του ηλικία και η απρόβλεπτη παράμετρος της πανδημίας Covid-19 δεν επέτρεψαν τη γρήγορη ανάπτυξη όλων των δραστηριοτήτων της ΜΚΟ. Τέλος, η παρούσα έρευνα επικεντρώνεται στις θεσμικές πτυχές της προσωρινής χρήσης, και συνεπώς, υπάρχει μειωμένη εκπροσώπηση των ερωτηθέντων συμμετεχόντων-χρηστών (1) σε αντίθεση με τους εκπροσώπους του Δήμου (3). Παρ' όλα αυτά, οι μέχρι στιγμής καταγραμμένες εμπειρίες δίνουν μια ενδιαφέρουσα εικόνα των αποτελεσμάτων και των προκλήσεων που παρουσιάζει το έργο:

Κάνοντας τα επίσημα εγκαίνιά του τον Σεπτέμβριο του 2019, το «De Meubelfabriek» είναι ένας ανοιχτός φιλόξενος χώρος που λειτουργεί καθημερινά σύμφωνα με το πρόγραμμα και τις δυνατότητες των διάφορων οργανισμών. Οι εξωτερικοί χώροι είναι προσβάσιμοι από το κοινό από τις 09:00 έως τις 22:00 και η ικανότητά τους να φιλοξενούν μεγάλα πλήθη έχει οδηγήσει σε πολλές υπαίθριες εκδηλώσεις που απευθύνονται σε ολόκληρη την πόλη. Αξίζει να σημειωθεί ότι το έργο έχει λειτουργήσει ως εκκολαπτήριο, δεδομένου ότι ορισμένες από τις συμμετέχουσες οργανώσεις έχουν καταφέρει να αναπτυχθούν και να αναζητήσουν καταλληλότερες εγκαταστάσεις για τις αυξανόμενες δραστηριότητές τους. Επιπλέον, καθώς οι ανάγκες της γειτονιάς μπορούν να εκφραστούν και να υλοποιηθούν εντός του ακινήτου, το «De Meubelfabriek» γίνεται ένα ζωντανό αστικό εργαστήριο, όπου καινοτόμες ιδέες σχετικά με τη διακυβέρνηση και την κοινωνική ένταξη δοκιμάζονται σε πραγματικό χρόνο και με άμεσο πρακτικό τρόπο. Τα πολυάριθμα θετικά αποτελέσματα μιας τόσο χαμηλής επένδυσης από την πλευρά των συμμετεχόντων καθιστούν το «De Meubelfabriek», όπως και άλλα έργα προσωρινής χρήσης, αποτελεσματικά εργαλεία για την ενίσχυση της ενεργού συμμετοχής των πολιτών.

Παράλληλα, η διαδικασία δεν στερείται προκλήσεων. Οι ελεύθεροι χώροι δεν είναι τόσο δημοφιλείς στους κατοίκους της περιοχής, όσο αναμενόταν, ενδεχομένως λόγω της κακής οπτικής σύνδεσης του ίδιου του χώρου με τους γειτονικούς δρόμους. Η πανδημία είχε επίσης αρνητικό αντίκτυπο στον αριθμό των επισκεπτών, ο οποίος είναι χαμηλότερος από τον αναμενόμενο σε σχέση και με τη χωρητικότητα του χώρου αλλά και με την ποικιλία των προσφερόμενων δραστηριοτήτων. Οι διαφορετικές προηγούμενες εμπειρίες και φιλοδοξίες των συμμετεχόντων έχουν μερικές φορές ως αποτέλεσμα ορισμένοι να αισθάνονται απογοητευμένοι από τις αργές διαδικασίες, ενώ, αντιθέτως, άλλοι να χρειάζονται περισσότερο χρόνο και χώρο για να αναπτύξουν τις ιδέες τους και να λάβουν ενεργό μέρος στη λήψη αποφάσεων. Αυτό καθιστά τον συντονισμό εκ μέρους του Δήμου ένα κρίσιμο αλλά και ευαίσθητο ζήτημα. Επιπλέον, οι διάφορες τριβές που προκύπτουν μεταξύ των συμμετεχουσών ομάδων έχουν ως αποτέλεσμα ένα σχετικά χαμηλό βαθμό συνεργασίας μεταξύ τους. Κατά συνέπεια, το κτήριο του πρώην εργοστασίου είναι σε μεγάλο βαθμό χωρισμένο σε μικρότερους ξεχωριστούς χώρους που λειτουργούν ανεξάρτητα σε διαφορετικές ώρες κατά τη διάρκεια της μέρας, παρά σε μεγαλύτερους, συλλογικά διαχειριζόμενους χώρους.

Το «De Meubelfabriek» ως καλή πρακτική

Η μελέτη περιπτώσεως «De Meubelfabriek» παρουσιάζεται ως δυνητικό προηγούμενο και καλή πρακτική για την προσωρινή χρήση κενών ακινήτων και εγκαταλειμμένων χώρων σε διαφορετικά μέρη. Το παράδειγμα του βιομηχανικού συγκροτήματος της πρώην χαρτοβιομηχανίας «Λαδόπουλου» στην Πάτρα είναι μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και επίκαιρη περίπτωση, δεδομένου ότι ο ιδιοκτήτης του (Δήμος Πατρέων) και ο νόμιμος χρήστης του (Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας) ενδιαφέρονται να το αξιοποιήσουν άμεσα.

Το εργοστάσιο χαρτοποιίας «Λαδόπουλου» στεγαζόταν σε ένα βιομηχανικό συγκρότημα, εντός οικοπέδου περίπου 48.800 τετραγωνικών μέτρων, που σήμερα βρίσκεται δίπλα στο νέο λιμάνι της Πάτρας. Η εταιρεία (ΕΓΛ) ιδρύθηκε το 1928 και το συγκρότημα γνώρισε την πλήρη ανάπτυξή του κατά τη δεκαετία του '60. Το 1972 σηματοδοτεί μια περίοδο παρακμής, η οποία καταλήγει το 1991 στο οριστικό κλείσιμο των εγκαταστάσεων και στη μετέπειτα μεταβίβαση του ακινήτου στον Δήμο Πατρέων το 1999. Σήμερα, ένα πολύ μικρό τμήμα του στεγάζει την υπηρεσία καθαρισμού του Δήμου και μερικά γραφεία, ενώ η πλειονότητα των παλαιών βιομηχανικών αιθουσών είναι εγκαταλειμμένη και χρησιμοποιείται για την άτυπη στέγαση μεταναστών. Παράλληλα με τις παλιές βιομηχανικές αίθουσες, μια προκατασκευασμένη αίθουσα θεάτρου ανεγέρθηκε το 2006, αλλά σύντομα εγκαταλείφθηκε επίσης.

Τον Μάιο του 2019 ο Δήμος Πατρέων και η Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας υπέγραψαν Σύμβαση Δωρεάν Παραχώρησης Χρήσης. Σύμφωνα με τη σύμβαση, το ακίνητο (δομημένης επιφάνειας 44.750 τετραγωνικών μέτρων) παραχωρήθηκε στην Περιφέρεια για τριάντα χρόνια (υπολογίζονται από την έναρξη των απαραίτητων εργασιών ανακαίνισης) προκειμένου να το μετατρέψει σε διοικητικό κέντρο, αλλά και να το αναπτύξει σε ένα πολυδύναμο κέντρο πολιτισμού, εκπαίδευσης και αναψυχής, που θα είναι προσβάσιμο στο ευρύ κοινό. Σε συνέχεια της παραχώρησης, το Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης (Περιφέρειας Δυτικής Ελλάδας) διοργάνωσε αρχιτεκτονικό διαγωνισμό ιδεών για το μέλλον του χώρου, τα αποτελέσματα του οποίου δημοσιεύθηκαν τον Σεπτέμβριο του 2021.

Παρόλο που η κλίμακα του μετασχηματισμού του «Λαδόπουλου» είναι σημαντικά μεγαλύτερη και το κοινωνικό και θεσμικό πλαίσιο αναμφισβήτητα μη συγκρίσιμο με εκείνο της Γάνδης, η προκήρυξη του διαγωνισμού περιγράφει ένα πλαίσιο όχι τόσο διαφορετικό από τη μεταβιομηχανική Μπρούχσε Πορτ. Υπάρχουν:

- ένα εγκαταλειμμένο βιομηχανικό ακίνητο που είναι de facto αποκομμένο από την πόλη, αλλά παρουσιάζει μεγάλες δυνατότητες,
- μια γειτονική κατοικημένη περιοχή πρώην εργατών της βιομηχανικής περιοχής της Πάτρας, όπου η έλλειψη δημόσιου χώρου και κοινωνικών υποδομών τεκμηριώνεται επαρκώς στην προκήρυξη του διαγωνισμού και στη «Στρατηγική Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης» του Δήμου (Στρατηγική Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης, 2016),

- διάφοροι (κυρίως δημόσιοι) οργανισμοί που αναζητούν νέα στέγη και έχουν ήδη εκδηλώσει ενδιαφέρον για μετεγκατάσταση από διασκορπισμένες τοποθεσίες του κέντρου της Πάτρας.

Η νικήτρια πρόταση των Work_Experiments (Κώστας Φέτσης, Δημήτριος Γιαννέλος, Αναστασία Γκολιομύτη, Μπρούνο Μαλούσα [Bruno Malusa]) σε συνεργασία με τον Αλέξανδρο Γερούση αντιμετωπίζει την πρόκληση του επανασχεδιασμού του συγκροτήματος με μια στρατηγική υλοποίησης σταδιακά, που μπορεί να ενσωματώσει απρόβλεπτες μελλοντικές παραμέτρους. Σε καθένα από τα στάδια αυτά, οι διαχειριστές του έργου μπορούν να αξιολογούν τις αποφάσεις που έχουν ληφθεί, να προσαρμόζουν ανάλογα την πρόταση και να λαμβάνουν ανατροφοδότηση μέσω της συμμετοχής του κοινού, προκειμένου να συμπεριλάβουν τους πολίτες και τους μελλοντικούς χρήστες στη διαδικασία.

Κατά την πρώτη φάση, διάφορες κατεδαφίσεις εγκαταλειμμένων μικρών κατασκευών έχουν ως αποτέλεσμα να απελευθερωθεί σημαντικός χώρος, να συνδεθεί το συγκρότημα ουσιαστικότερα με τη γειτονιά και να επανέλθει η χρήση της πλατφόρμας του τρένου.

Αυτό θα καλύψει μια επείγουσα ανάγκη της γειτονιάς, θα δημιουργήσει εισόδημα και νέα ζωή προσελκύοντας νέους κατοίκους και επίσης θα απελευθερώσει τους ισόγειους χώρους από τη στάθμευση αυτοκινήτων. Σε αυτή την περίοδο, οι μεγάλοι υπαίθριοι χώροι καθώς και ορισμένα από τα υπάρχοντα κτήρια θα μπορούσαν, έπειτα από μικρές εργασίες επισκευής, να αρχίσουν να χρησιμοποιούνται. Ορισμένες ενδεικτικές χρήσεις που προτάθηκαν στον διαγωνισμό περιλαμβάνουν ενοικιαζόμενα γραφεία και χώρους λιανικής πώλησης, ένα εργαστήριο κατασκευής, μια κοινωνική κουζίνα και διάφορες ανοιχτές εκδηλώσεις. Αυτό θα έδινε την ευκαιρία στην Περιφέρεια να αρχίσει σταδιακά να αξιοποιεί το συγκρότημα και να παράγει έσοδα, προτού ολοκληρωθεί στο σύνολό της η ανάπτυξη, ενώ παράλληλα θα καλούσε τους πολίτες της Πάτρας να εξοικειωθούν με το νέο έργο και θα το καθιστούσε από νωρίς ουσιαστικό μέρος της ζωής της πόλης.

Κατά τη διάρκεια αυτής της φάσης, μελέτες περίπτωσης «επίσημης προσωρινής χρήσης», όπως το «De Meubelfabriek», μπορούν να παράσχουν πολύτιμες γνώσεις και εργαλεία για καινοτόμα μοντέλα χρήσης και διαχείρισης του χώρου με έμφαση στην τοπική κοινωνία, που μπορούν να προσαρμοστούν για την επανάχρηση του εργοστασίου «Λαδόπουλου».

Εικ 66 Αεροφωτογραφία του συγκροτήματος της πρώην χαρτοβιομηχανίας «Λαδόπουλου» στο ευρύτερο πλαίσιο της γειτονιάς των Ζαρουχλέικων και του νέου λιμανιού της Πάτρας. Πηγή: Google maps.

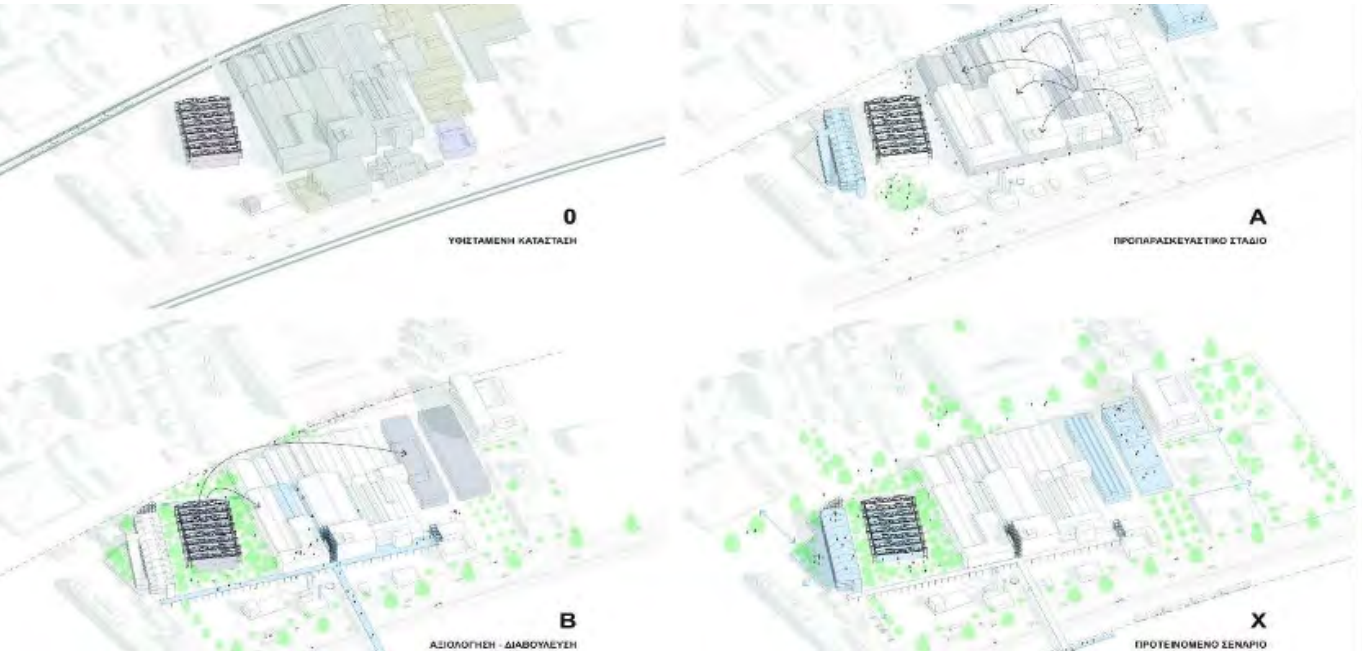

Εικ 67 Διαγράμματα σταδιακής υλοποίησης της νικητήριας πρότασης. Πηγή: Work_Experiments (Κώστας Φέτσης, Δημήτριος Γιαννέλος, Αναστασία Γκολιομύτη, Μπρούνο Μαλούσα) και Αλέξανδρος Γερούσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A journey through temporary use (2018), διαθέσιμο στο: https://urbact.eu/Refill

Debruyne, P. – Oosterlynck, S. (2013). Chapter 17: "Going beyond physical urban planning interventions: Fostering social innovation through urban renewal in Brugse Poort," στο F. Moulaert – D. MacCallum – A. Mehmood – A. Hamdouch (επιμ.). The International Handbook on Social Innovation. Τσέλτεναμ: Edward Elgar Publishing, σσ. 230–241.

Oswalt, P. – Overmeyer, K. – Misselwitz, P. (επιμ.) (2004). Urban catalyst strategies for Temporary use. Βερολίνο: Studio Urban Catalyst, διαθέσιμο στο: http://www.urbancatalyst.net/forschung.php?lang=en

Policy Participation Department. City of Ghent (2018). Temporary use defines the city, διαθέσιμο στο: https://urbact.eu/Refill

Περιφερειακό Ταμείο Ανάπτυξης, Περιφέρεια Δυτικής Ελλάδας (2020). Προκήρυξη Αρχιτεκτονικού διαγωνισμού ιδεών με απονομή βραβείων με τίτλο «Μελέτη για την αξιοποίηση και ανάπτυξη του πρώην εργοστασίου Χαρτοποιίας Λαδόπουλου ΕΓΛ», διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Περιφερειακού Ταμείου Ανάπτυξης: https://www.ptapde.gr

Στρατηγική Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης (2016), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Περιφερειακού Ταμείου Ανάπτυξης: https://www.ptapde.gr

Επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου της Γάνδης: https://stad.gent/en

Επίσημη ιστοσελίδα του «De Meubelfabriek»: https://www.demeubelfabriek.gent/

26

Η πρόκληση της αστικής πύκνωσης στη Σουηδία:

Τρεις μελέτες περίπτωσης για την πρόσβαση σε ημερήσιο και ηλιακό φως στο αστικό επίπεδο

Εισηγήτρια:

Ευτυχία Σταματάκη,
Αρχιτέκτων Μηχανικός, Daylight specialist, MSc Energy – efficient and environmental building design LTH

Εισαγωγή

Κατά τη διάρκεια των πρόσφατων χρόνων, αρκετές μελέτες έχουν υπογραμμίσει τη σημασία του ημερήσιου φωτός για την ανθρώπινη υγεία (Beute – De Kort, 2018), την παραγωγικότητα και τη γνωστική επίδοση (Heschong et al., 2000· Boubekri et al., 2014). Πέρα από την πρόσβαση στο φως της μέρας, η άμεση πρόσβαση στο ηλιακό φως αναγνωρίζεται επίσης ότι έχει τεράστια οφέλη για τη ψυχολογική και σωματική υγεία. Σύμφωνα με τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (World Health Organization, 2016), η έκθεση στο ηλιακό φως βοηθάει στη ρύθμιση της ποιότητας του ύπνου, που συνδέεται με άλλα προβλήματα στη ψυχική υγεία, αλλά επίσης επηρεάζει σημαντικούς παράγοντες της σωματικής υγείας, όπως οι καρδιαγγειακές ασθένειες και η υπέρταση, ειδικότερα σε χώρες με χαμηλότερες συντεταγμένες στην παραγωγή της βιταμίνης D, η οποία συνδέεται με την πρόληψη αρκετών ασθενειών (Gillie, 2005).

Την περασμένη δεκαετία στη Σουηδία καταγράφηκε πληθυσμιακή αύξηση της τάξης του ενός εκατομμυρίου ανθρώπων (Worlddata), το 87,1% των οποίων ζει στις πόλεις (UI, 2021). Έχει επίσης καταγραφεί ότι εξαιτίας αυτής της αύξησης του πληθυσμού περισσότερο από εβδομήντα τοις εκατό των Δήμων της χώρας αντιμετωπίζει έλλειψη στο στεγαστικό απόθεμα και η μεγαλύτερη πρόκληση είναι η αντιμετώπιση του φαινομένου αυτού στις μεγάλες πόλεις (Hyresgästföreningen, 2021). Αντίστοιχα, η κατασκευή νέων μονάδων για τη φιλοξενία πολλών οικογενειών αυξήθηκε κατά τη διάρκεια αυτών των χρόνων, ενώ το Boverket, το Σουηδικό Εθνικό Συμβούλιο για τη Στέγη, τα Κτήρια και τον Σχεδιασμό (Swedish National Board of Housing, Building and Planning), έχει υπολογίσει ότι για τα επόμενα χρόνια (2021–2030) θα χρειαστεί να χτιστούν εξήντα χιλιάδες κατοικίες για να στεγάσουν την αναμενόμενη πληθυσμιακή αύξηση (Boverket, 2021b).

Ευρύτερο πλαίσιο

Πύκνωση (Densification)

Στη Σουηδία η εκβιομηχάνιση ήταν η βασική αιτία της αστικοποίησης μετά τη μεγαλύτερη αύξηση από την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, όπως φαίνεται στο διάγραμμα παρακάτω. Η πράσινη γραμμή αναπαριστά τον πληθυσμό στις αγροτικές περιοχές, ενώ η μπλε αναπαριστά τον πληθυσμό στις αστικές περιοχές (SCB, 2015). Η τάση που διακρίνεται τα τελευταία σαράντα χρόνια είναι ότι ο πληθυσμός που επιλέγει τις αγροτικές περιοχές τείνει να σταθεροποιηθεί, ενώ ο πληθυσμός των πόλεων αυξάνεται με έντονο ρυθμό. Αυτό δεν συμβαίνει πλέον λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, αλλά εξαιτίας του πλεονάσματος γεννήσεων και βέβαια της εισροής μετανάστευσης από άλλες χώρες, ειδικότερα κατά την περίοδο 2013–2017 (Boverket, 2019).

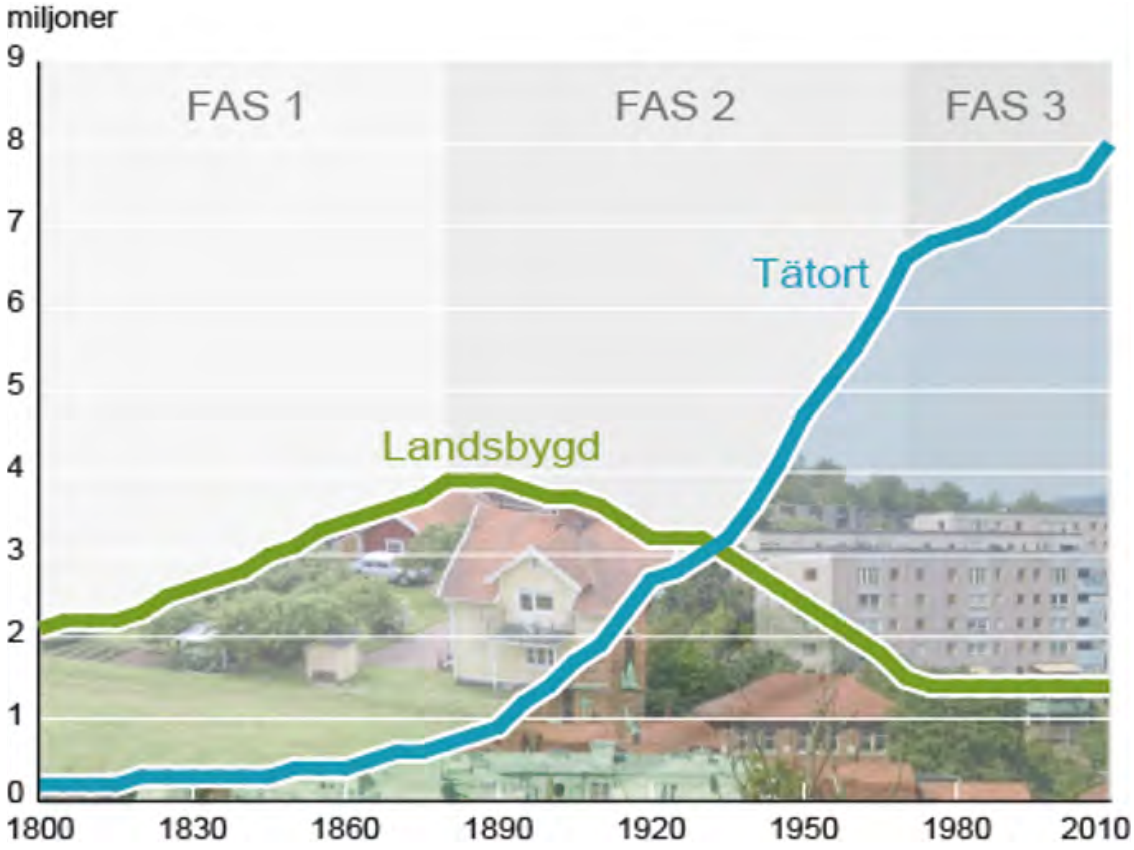

Εικ 68 Πληθυσμός στις αγροτικές περιοχές (πράσινο) και στις αστικές περιοχές (μπλε) κατά τη διάρκεια μιας μακράς περιόδου από το 1800 ως το 2010. Πηγή: Δημόσιος Φορέας Στατιστικής της Σουηδίας, https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2015/Urbanisering–fran-land-till-stad/. Διαθέτει ελεύθερα το υλικό σύμφωνα με τη συγγραφέα.

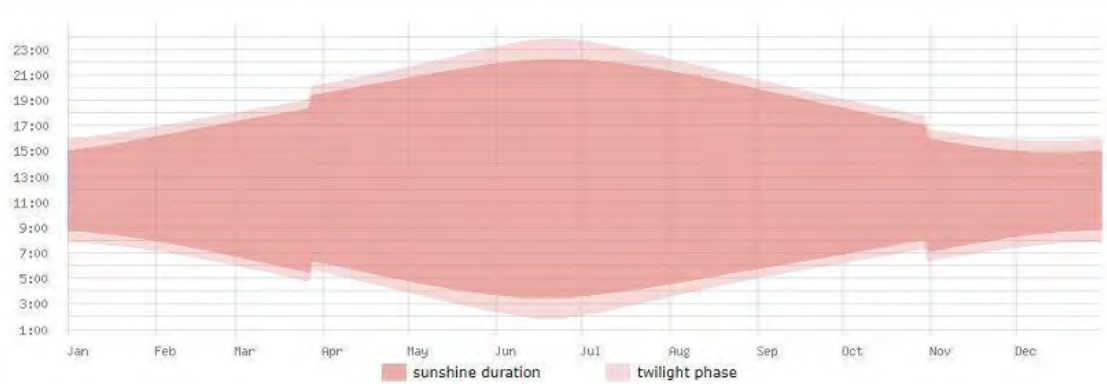

Εικ 69 Μέση διάρκεια του φωτός στην Στοκχόλμη. Πηγή: https://www.worlddata.info/europe/sweden/sunset.php

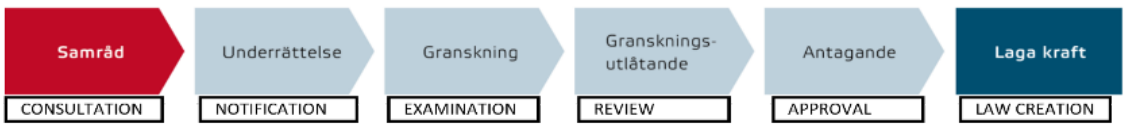

Εικ 70 Η διαδικασία βήμα βήμα. Πηγή: https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/planering/detaljplan/detaljplaneprocessen/samrad/

Όπως περιγράφηκε νωρίτερα, το στεγαστικό έλλειμμα ήταν τα τελευταία χρόνια η σοβαρότερη συνέπεια της αύξησης του πληθυσμού. Οι πόλεις, ωστόσο δεν έχουν επεκταθεί προς τα έξω, όπως ήταν αναμενόμενο. Η εξωτερική επέκταση συνήθως οδηγεί σε πόλεις που είναι περισσότερο εξαρτημένες από το αυτοκίνητο και τη χρήση γης που είναι πολύτιμη για άλλους λόγους (προστασία της φύσης και γεωργικές χρήσεις), οι οποίοι δεν είναι επιθυμητοί στη Σουηδία (Boverket, 2016). Σύμφωνα με την εργασία του Μπουβέρκετ, η βιωσιμότητα συνδέεται με πυκνότερες πόλεις όχι μόνο σε σχέση με τη περιβαλλοντική βιωσιμότητα, αλλά επίσης και με την κοινωνική. Οι μικρότερες πόλεις έχουν πιο αποτελεσματικές δημόσιες μεταφορές και μικρότερη τάση για διαχωρισμό. Υπάρχουν πολλές προκλήσεις στη διαδικασία της πύκνωσης. Η ποιότητα του ήχου και η αντίστοιχη του φωτός είναι κάποιες από αυτές, αλλά δεν είναι οι μόνες. Οι δημόσιοι χώροι χρειάζεται να διασωθούν από αυτή τη διαδικασία και ειδικότερα για την ποιότητα ζωής που προσφέρουν σε μία πόλη.

Ήλιος και κλίμα

Η Σουηδία βρίσκεται στο βόρειο ημισφαίριο και έχει εύκρατο κλίμα με τέσσερις διακριτές εποχές. Αυτό συμβαίνει εξαιτίας των επικρατούντων δυτικών ανέμων. Το γεγονός αυτό κάνει το κλίμα πιο μετριοπαθές παρά την εγγύτητά του στον Αρκτικό Κύκλο (SMHI, 2009). Η κλιματική αλλαγή έχει μελετηθεί εκτενώς και διάφορα σημάδια της είναι ήδη ορατά. Σύμφωνα με τις μελέτες του εθνικού μετεωρολογικού ινστιτούτου, η μέση θερμοκρασία αναμένεται να αυξηθεί, ιδιαίτερα στα βόρεια της Σουηδίας. Οι βροχοπτώσεις και η νέφωση επίσης υπόκεινται σε αυτή την αναμενόμενη αύξηση (SMHI, 2012).

Η περίπτωση της Σουηδίας παρουσιάζει μία ακόμα πρόκληση, σε ό,τι αφορά τον σχεδιασμό των πόλεων, τη στέγαση και την επέκταση με έναν κατά προτίμηση βιώσιμο τρόπο πέρα από εκείνον των κλιματικών περιορισμών. Η πρόσβαση του φωτός της μέρας και του ηλιακού φωτός είναι περιορισμένη κατά το ήμισυ του χρόνου, ενώ έρχεται σε πλεόνασμα το υπόλοιπο μισό.

Σε όλη τη χώρα ο αριθμός των ωρών που διαρκεί το ημερήσιο φως ποικίλλει σημαντικά. Όπως φαίνεται στην Εικόνα 2 παραπάνω, για την πόλη της Στοκχόλμης, τον χειμώνα διαρκεί έξι με οχτώ ώρες, ενώ το καλοκαίρι ο ήλιος είναι παρών κατά το μεγαλύτερο μέρος της μέρας.

Διαδικασία αστικού σχεδιασμού και νομοθεσία για το ημερήσιο φως

ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΑΣΤΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

Στη Σουηδία ο Δήμος είναι υπεύθυνος για τη δημιουργία λεπτομερών αναπτυξιακών σχεδίων. Υπάρχουν αρκετά βήματα σε αυτή τη διαδικασία, τα οποία περιλαμβάνουν τη συμμετοχή των διαφορετικών μερών που επηρεάζονται από αυτήν. Η διαδικασία και οι λεπτομέρειες του προτεινόμενου σχεδίου χρειάζεται να δημοσιευτούν στο site του Δήμου, καθώς επίσης και στην τοπική εφημερίδα. Αυτή η δράση διασφαλίζει

ότι τα επηρεαζόμενα μέρη ενημερώνονται και ότι είναι σε θέση να κάνουν σχόλια σε σχέση με το προτεινόμενο σχέδιο (Boverket, 2021a). Για να διασφαλιστεί η διαφάνεια, η διαδικασία επιτρέπει την ανάμειξη του κοινού μέχρι δύο φορές στη διαδικασία. Η πρώτη είναι στη φάση της διαβούλευσης, όπου σύμβουλοι, ο Δήμος και άλλες Αρχές, καθώς και τα εμπλεκόμενα και επηρεαζόμενα μέρη μπορούν να σχολιάσουν τις διαθέσιμες μελέτες και την πληροφορία. Αυτή η διαδικασία συνήθως καταλήγει σε μια συνάντηση στην οποία προστίθενται σχόλια στην πρόταση. Πριν από όλα αυτά, ερωτήσεις και σχόλια συνοψίζονται και υποβάλλονται στη συνάντηση. Η φάση της διαβούλευσης μπορεί να διαρκέσει ως και ενάμιση μήνα (Kommun, 2017).

Στην περίπτωση σημαντικών αλλαγών και προσαρμογών στο αρχικό σχέδιο, η διαδικασία χρειάζεται να ξεκινήσει εκ νέου με ένα νέο στάδιο διαβούλευσης (Boverket, 2021a). Στην περίπτωση γραπτών σχολίων που έχουν υποβληθεί και δεν λήφθηκαν υπόψη, το λεπτομερές σχέδιο μπορεί να ανακληθεί σε ανώτερα επίπεδα της διοίκησης, όπως είναι το συμβούλιο της κομητείας (Länsstyrelse) ή το ανώτατο δικαστήριο (Högsta domstolen) (Kommun, 2017).

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΗΜΕΡΗΣΙΟ ΦΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΛΙΑΚΟ ΦΩΣ

Η σημασία του ημερήσιου φωτός κατά τη διάρκεια του αστικού σχεδιασμού έχει αναγνωριστεί από το 1874. Ο σχεδιασμός των ανοιχτών χώρων και των δρόμων όφειλε να λάβει υπόψη του ως προϋπόθεση το να έχουν κατάλληλο φωτισμό και αερισμό στην πόλη (Nådiga, 1874). Σχετικά με τον υπολογισμό της πρόσβασης του ημερήσιου φωτός μέσα στα κτήρια, μια προτεινόμενη μέθοδος δημοσιεύτηκε το 1970: το βιβλίο Dagsljus inomhus, το οποίο ήταν μια ερμηνεία μεθόδων υπολογισμού του ημερήσιου φωτός ήδη καθιερωμένων από το Βρετανικό Ερευνητικό Ίδρυμα (British Research Establishment [BRE]).

Στη σουηδική νομοθεσία η προϋπόθεση για ημερήσιο φως προστέθηκε για πρώτη φορά το 1975, με τον παράγοντα του ηλιακού φωτός να μετράται με τη χρήση μεθόδου χειροκίνητου υπολογισμού από το Dagsljus inomhus, που αναφέρεται παραπάνω. Στον Κανονισμό Svensk Bygg του 1975, ο παράγοντας του ημερήσιου φωτός του 1,0% μετρούσε ένα μέτρο από τον σκοτεινότερο τοίχο στη μέση του δωματίου ως προϋπόθεση για όλα τα δωμάτια σε μία στεγαστική μονάδα (κρεβατοκάμαρα, κουζίνα, καθιστικό κ.οκ.), καθώς επίσης και σε χώρους εργασίας (författningssamling, 1975). Ακόμα και σήμερα, που τα εργαλεία προσομοίωσης έχουν αναπτυχθεί περαιτέρω και η πύκνωση είναι μια πραγματικότητα, οι προϋποθέσεις για το ημερήσιο φως δεν έχουν αλλάξει. Από το 1993 και το πρώτο εγχειρίδιο του Σουηδικού Εθνικού Συμβουλίου για τη Στέγη, τα Κτήρια και τον Σχεδιασμό έχει προστεθεί μια απλοποιημένη μέθοδος υπολογισμού για το ημερήσιο φως με την προδιαγραφή του SS 91 42 01, η οποία περιγράφει μια απλοποιημένη μέθοδο περιοχής παραθύρου. Σε αυτή τη προδιαγραφή αναφέρεται το βιβλίο του Χανς Άλαν Λέφμπεργκ (Hans Allan Löfberg) Räkna med Dagsljus, όπου ο τρόπος υπολογισμού του παράγοντα του ημερήσιου φωτός αναφέρεται (Löfberg, 1987), αλλά επισημαίνεται ότι δεν περιλαμβάνεται στις προδιαγραφές, κάνοντας τη χρήση του παράγοντα του ημερήσιου φωτός να ξεχα-

στεί για κάποια χρόνια. Μετά το 2005 και την αύξηση της έγνοιας για τα θέματα του περιβάλλοντος στη Σουηδία και την εισαγωγή των περιβαλλοντικών πιστοποιήσεων, όπως εκείνων του Miljöbyggnad, το ερώτημα για το ημερήσιο φως τέθηκε εκ νέου και έγινε μια σημαντική προϋπόθεση δίπλα στην ενέργεια και στα υλικά (Rogers, 2015).

Η πρόσβαση στο ηλιακό φως ήταν προηγουμένως στον ίδιο τομέα με το ημερήσιο φως, αλλά εντάχθηκε σε μια διακριτή ενότητα (6:323) το 2006. Σύμφωνα με αυτή την ενότητα, τα κτήρια στα οποία οι άνθρωποι κατοικούν όχι για προσωρινό διάστημα πρέπει να έχουν πρόσβαση άμεσα στον ήλιο, ενώ η φοιτητική στέγη των λιγότερων από τριάντα πέντε τετραγωνικά μέτρα δεν χρειάζεται να εναρμονίζεται με αυτό τον κανόνα (Boverket, 2020). Ακόμη, ο Boverket επισημαίνει ότι δεν υπάρχει ποσοτική μέθοδος για να ορίσει το επαρκές ηλιακό φως, αλλά αναφέρεται σε παλιότερες εκθέσεις για αναφορές αξιών (Boverket, 2020).

Στη φάση του λεπτομερούς σχεδιασμού, η οποία είναι μια πρώιμη φάση, δεν υπάρχει κανένα ποσοτικό εργαλείο για να μετρήσει την πρόσβαση του ημερήσιου φωτός και του ηλιακού φωτός. Από την άλλη πλευρά, σε επίπεδο δωματίου, τα παλιά εργαλεία, όπως είναι η σχετικά απλουστευμένη μέθοδος της περιοχής παραθύρου, θεωρούνται ξεπερασμένα, καθώς οι νέες υψηλότερες οπτικές του αστικού φαραγγιού βρίσκονται εκτός του πεδίου του παλιού τρόπου υπολογισμού.

Εικ 71 Χρονοδιάγραμμα προϋποθέσεων για το ημερήσιο φως στη Σουηδία. Πηγή: En genomgång av svenska dagsljuskrav, SBUF, 2015.

Μελέτες περιπτώσεων

Για τους σκοπούς αυτής της εργασίας, τα διαφορετικά εργαλεία και μεθοδολογίες, που μπορούν να ποσοτικοποιήσουν το αποτέλεσμα της πύκνωσης στην πρόσβαση του ημερήσιου και του ηλιακού φωτός, θα παρουσιαστούν μέσα από τρία διαφορετικά παραδείγματα πραγματικών υποθέσεων, οι οποίες βρίσκονται σε λειτουργία και εξετάζονται ως προσθήκες στις σουηδικές πόλεις.

Τα ονόματα των έργων δεν αναφέρονται, καθώς είναι ενεργές διαδικασίες. Τρεις από τις πιο κοινές μορφές ανάπτυξης που έχουν εμφανιστεί και έχουν εξεταστεί τα τελευταία χρόνια θα παρουσιαστούν μέσα από τη μεθοδολογία και τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν με σκοπό να εκτιμήσουν την επίδρασή τους στα υπάρχοντα κτήρια.

Η πύκνωση που παρατηρήθηκε τα τελευταία χρόνια έχει πολλούς εκφάνσεις με τις οποίες έχει σχεδιαστεί για να εφαρμοστεί στον ήδη πυκνό αστικό ιστό πόλεων όπως η Στοκχόλμη. Οι τρεις πιο κοινές εκδοχές αυτής είναι: η προσθήκη ενός κτηρίου στο εσωτερικό ενός ακάλυπτου χώρου, η προσθήκη επιπλέον ορόφων και, τέλος, η αλλαγή του λεπτομερούς σχεδίου μιας περιοχής έτσι ώστε να προστεθεί ένα κτήριο με υψηλότερο συνολικό ύψος.

Περίπτωση 1: Προσθήκη νέου κτηρίου σε υπάρχοντα ακάλυπτο χώρο

Όπως φαίνεται στην εικόνα παρακάτω (Εικόνα 06), οι κεντρικές περιοχές της Στοκχόλμης έχουν μεγάλες περιοχές που κυριαρχούνται από κλειστά τετράγωνα με εσωτερικό ακάλυπτο ή εσωτερική αυλή.

Η προσθήκη μικρών οικιστικών μονάδων στους υπάρχοντες ακαλύπτους είναι μια πρακτική που την έχουμε συναντήσει αρκετές φορές στο παρελθόν. Η πρώτη μελέτη περίπτωσης αφορά την προσθήκη ενός τετραώροφου στεγαστικού κτηρίου σε έναν υπάρχοντα ακάλυπτο χώρο σε ένα κεντρικό τετράγωνο της Στοκχόλμης. Το έργο βρίσκεται αυτή τη στιγμή ένα στάδιο πριν από τη διαβούλευση (samrådsmöte) και ο πελάτης εργολάβος θέλει να εκτιμήσει τις συνέπειες της προσθήκης του υπάρχοντος κτηρίου και να καθορίσει την ανάγκη για περαιτέρω μελέτες.

Όπως φαίνεται παρακάτω, στην Εικόνα 07 με την προσθήκη με κόκκινο χρώμα, το κτήριο έχει προστεθεί σε έναν προηγουμένως κοινόχρηστο χώρο από γύρω κτήρια σε μία αρκετά πυκνή περιοχή. Αυτή η ανάπτυξη έρχεται ως απάντηση στην αυξανόμενη ανάγκη για στέγαση και διαμερίσματα στη Στοκχόλμη, σε μια αρκετά δημοφιλή περιοχή της πόλης.

Εικ 72 Κεντρικές περιοχές της Στοκχόλμης

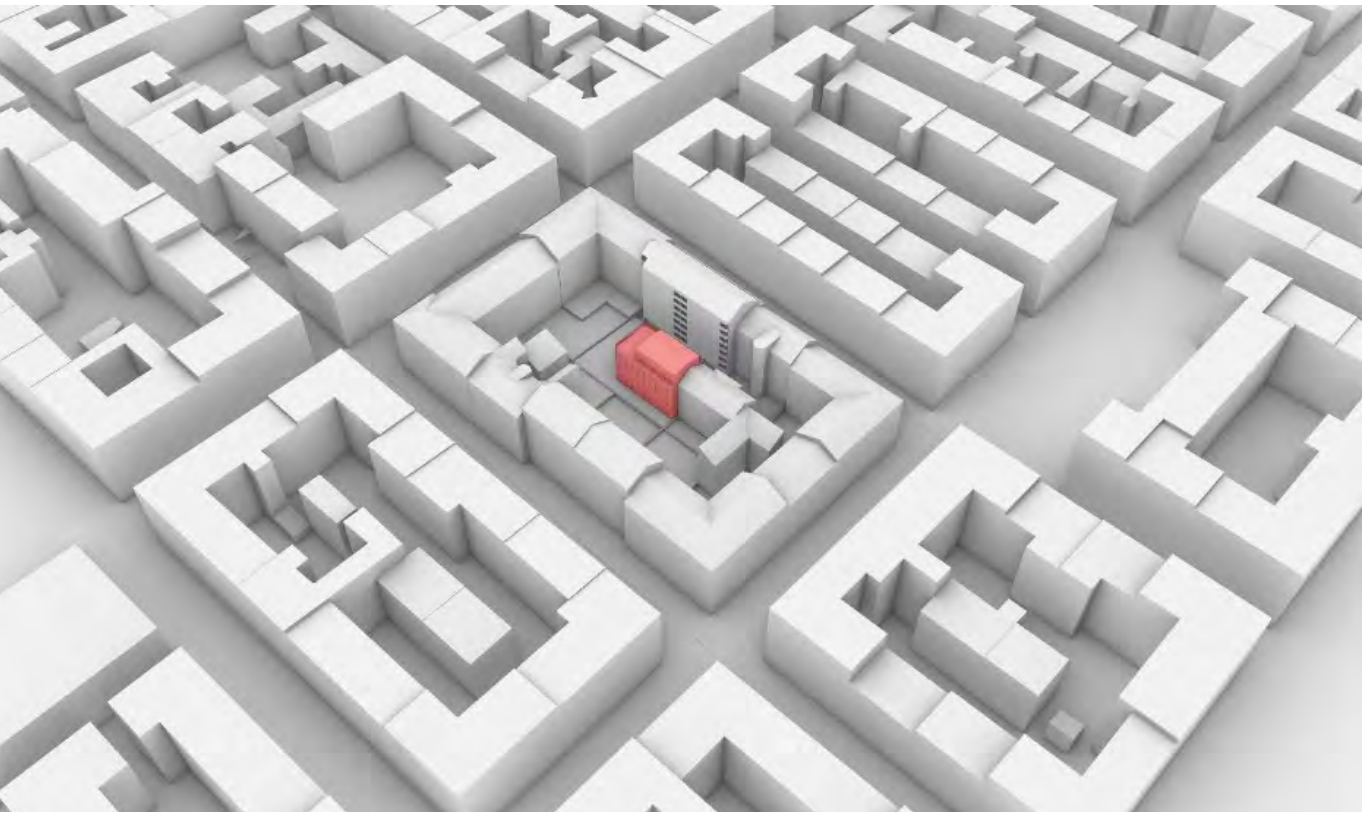

Εικ 73 Τρισδιάστατη απεικόνιση του νέου κτηρίου με κόκκινο.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το πρώτο βήμα σε αυτό το είδος μελετών που χρησιμοποιούνται για να καθορίσουν ένα πρώτο βήμα είναι το αποτέλεσμα της χρήσης του Vertical Sky Component (VSC)[1] ως στοιχείου μέτρησης. Το εργαλείο Vertical Sky Component ή VSC είναι ένα εργαλείο που μπορεί να καταδείξει την πρόσβαση του ημερήσιου φωτός και το οποίο είναι διαθέσιμο σε πρώιμα στάδια. Το VSC ορίζεται από το Ίδρυμα Έρευνας για τα Κτήρια (Building Research Establishment) (Littlefair, 2011) ως το ποσοστό του φωτισμού που λαμβάνεται απευθείας από ένα (σύμφωνα με τις προδιαγραφές της CIE)[2] συννεφιασμένο ουρανό σε ένα δεδομένο κάθετο επίπεδο σε ένα οριζόντιο επίπεδο από ένα ανεμπόδιστο ημισφαίριο του ίδιου ουρανού και εκφράζεται σε ποσοστό επί τοις εκατό. Ένας συννεφιασμένος ουρανός είναι συνήθως ένας απολύτως συννεφιασμένος ουρανός που είναι ο σκοτεινότερος στον ορίζοντα και έχει το φωτεινότερο σημείο του στο ζενίθ. Η ιδιαιτερότητα αυτής της μεθόδου υπολογισμού είναι ότι δεν είναι ευαίσθητη στην τοποθεσία και στον προσανατολισμό. Αυτό σημαίνει απλώς ότι ένα κτήριο θα δώσει τα ίδια αποτελέσματα είτε είναι στη Στοκχόλμη, είτε στο Μουμπάι, είτε στο Μπουένος Άιρες.

Για τους σκοπούς αυτού του υπολογισμού, αυτό το μοντέλο μοντελοποιείται με ένα χαμηλό επίπεδο λεπτομέρειας, αλλά με τα κύρια χαρακτηριστικά του όγκου του να διατηρούνται στο επίπεδο Rhinoceros 6.0 (Robert McNeel & Associates, 2010), το οποίο είναι ένα τρισδιάστατο εργαλείο μοντελοποίησης και υποστηριζόμενο από υπολογιστή λογισμικό σχεδιασμού. Το μοντέλο σε ένα επόμενο βήμα συνδέεται με τη βοήθεια του Grasshopper (Associates, 2018) και των εργαλείων Ladybug και Honeybee (Roudsari – Pak, 2013) με τον μηχανισμό φωτισμού Radiance (Larson – Shakespeare, 1998) με σκοπό να πραγματοποιήσει τις προσομοιώσεις του Vertical Sky Component.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΟΜΕΝΑ ΒΗΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα έρχονται με την μορφή εικόνων, στις οποίες παρουσιάζονται οι περιοχές ενδιαφέροντος. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτές οι εικόνες είναι εικόνες προοπτικής και υπάρχει μια λεζάντα που αναφέρει το εύρος των αποτελεσμάτων.

Τα τελευταία κατηγοριοποιούνται σε τρεις κατηγορίες και οπτικοποιούνται σε χρώματα (βλ. Εικόνα 8):

1. Vertical Sky Component είναι ένα σημείο μέτρησης του φωτός που διατρέχει ένα φεγγίτη σε συνθήκη συννεφιασμένου ουρανού. (Σ.τ.Μ.)

2. Το ακρωνύμιο CIE σημαίνει Commission International d'Eclairage, δηλαδή Διεθνής Επιτροπή Φωτισμού.

> 20% = Καλή πρόσβαση ημερήσιου φωτός.

> 10% = Περιορισμένη πρόσβαση ημερήσιου φωτός.

< 10% = Σκοτεινά, δυσκολία στην πρόσβαση του ημερήσιου φωτός.

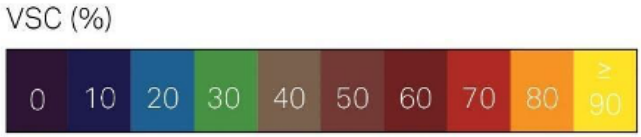

Εικ 74 Εύρος Vertical Sky Component (%).

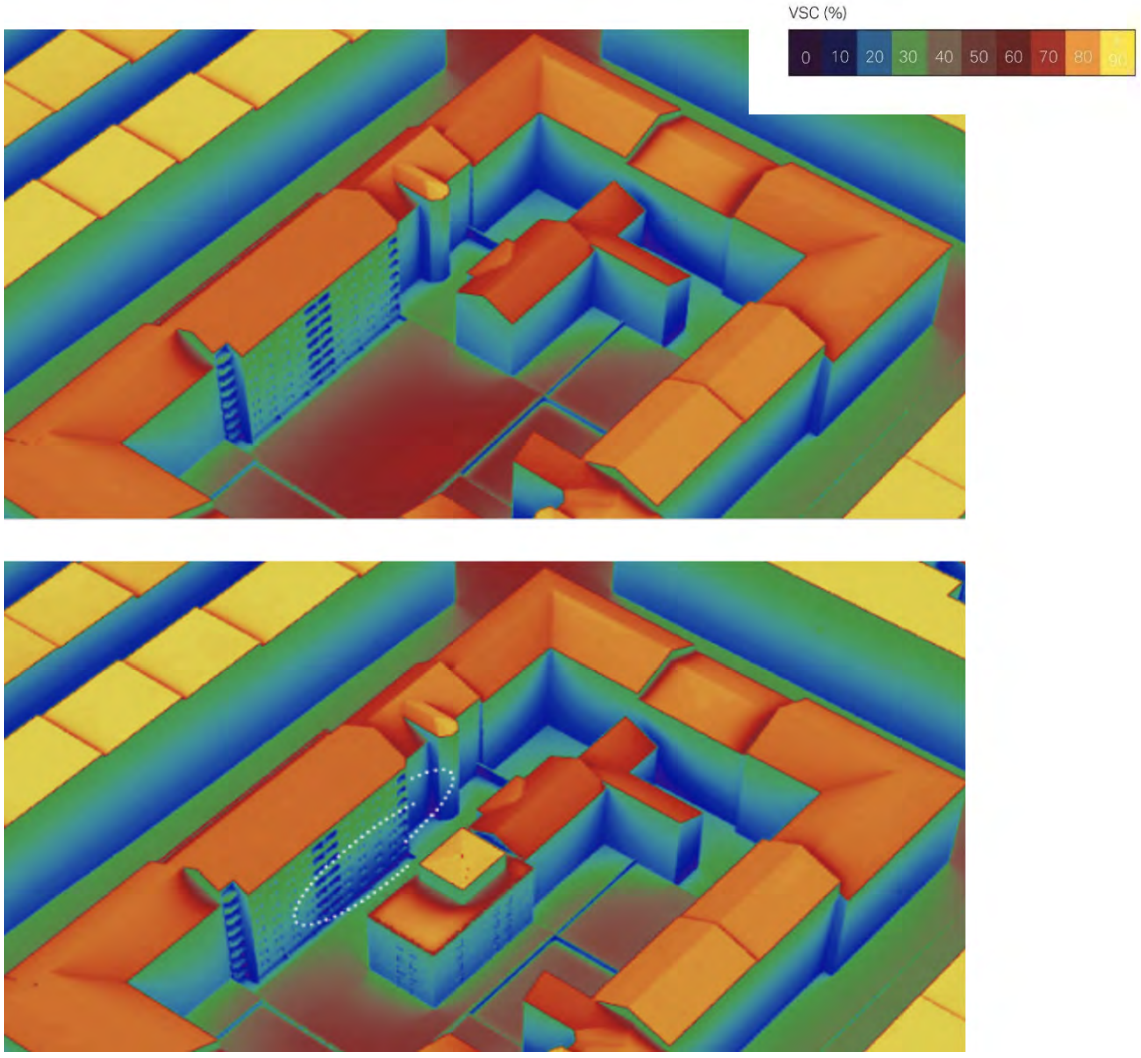

Εικ 75 Αποτελέσματα του VSC πριν από την προσθήκη και μετά από αυτή. Με τη λευκή γραμμή αναδεικνύεται η περιοχή που επηρεάζεται περισσότερο.

Η Εικόνα 9 δείχνει τις προοπτικές εικόνες με τα αποτελέσματα των προσομοιώσεων VSC για την περίπτωση χωρίς το προστιθέμενο κτήριο και για την περίπτωση της προσθήκης. Το σχέδιο με αποχρώσεις για τα αποτελέσματα είναι μια μέθοδος αναγνώρισης των περιοχών που επηρεάζονται εντονότερα.

Αυτή η μελέτη ανέδειξε την περιοχή που επηρεάζεται περισσότερο. Αυτό οδήγησε τον Δήμο να ζητήσει περισσότερες μελέτες, να προχωρήσει στο επίπεδο των δωματίων για τα περιβάλλοντα κτήρια και να εξετάσει εκ νέου τη συμβατότητα των δωματίων χρησιμοποιώντας τους υπάρχοντες κανονισμούς κτηρίων ως ένα αποδεκτό σημείο αναφοράς/όριο.

Περίπτωση 2: Νέο κτήριο σε υπάρχουσα γειτονιά

Η προσθήκη ενός νέου κτηρίου σε μια υπάρχουσα περιοχή είναι επίσης διαδεδομένη. Σε αυτή την περίπτωση, απαιτείται να συζητηθεί εκ νέου το λεπτομερές σχέδιο στον Δήμο και η διαδικασία που ακολουθείται έχει προαναφερθεί. Η τοποθεσία της παρέμβασης είναι ένα προάστιο της Ουψάλα, που απεικονίζεται στην Εικόνα 10, ενώ η προσθήκη απεικονίζεται στην Εικόνα 11.

Η περιοχή είναι μια περιοχή με βλάστηση και χαμηλά και διάσπαρτα κτήρια. Το νέο κτήριο είναι μεικτών χρήσεων, περιλαμβάνοντας στέγη και καταστήματα, και θα οικοδομηθεί σε ένα κενό οικόπεδο. Σε αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση, το έργο έχει φτάσει στη συνάντηση διαβούλευσης, στην οποία ζητήθηκε από τους κατοίκους των κτηρίων που επηρεάζονται περισσότερο να γράψουν και να στείλουν τα ερωτήματα τους για διάφορα ζητήματα, όπως η πυρασφάλεια, η ιδιωτικότητα και η πρόσβαση του ημερήσιου φωτός. Επίσης, προσκλήθηκαν να συμμετάσχουν και να σχολιάσουν στη συνάντηση.

Εικ 76 Εναέρια απεικόνιση της περιοχής παρέμβασης για την Περίπτωση 2. Πηγή: Google maps.

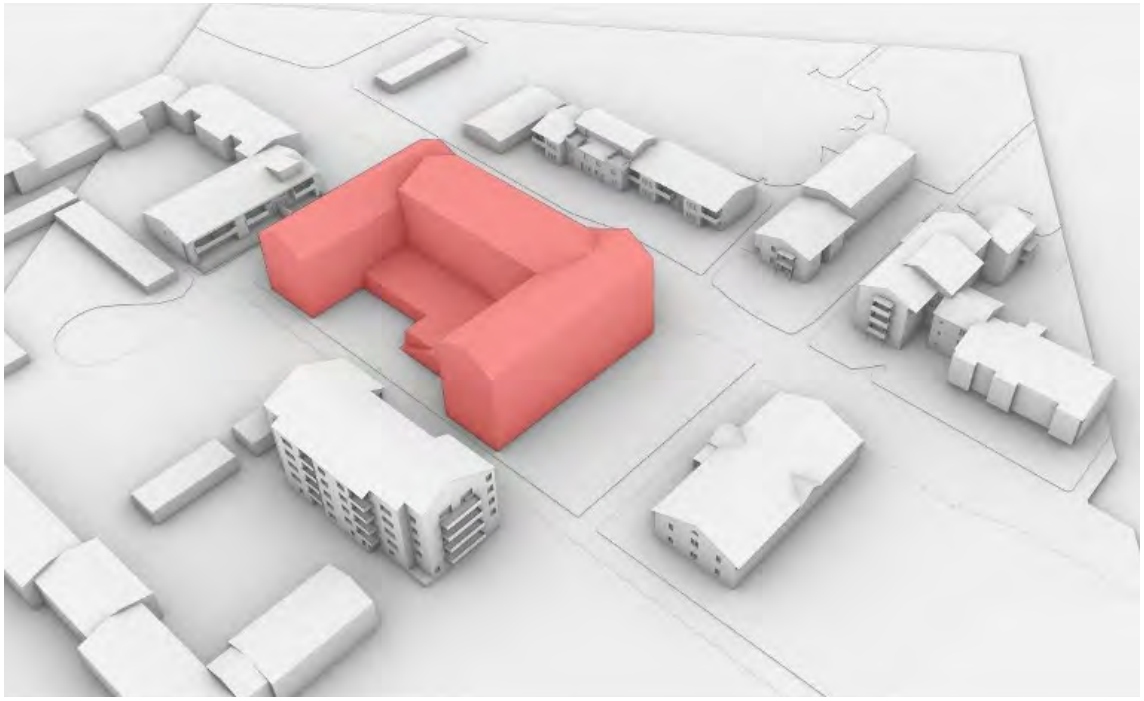

Εικ 77 Τρισδιάστατη απεικόνιση του νέου κτηρίου με κόκκινο.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Το πρώτο βήμα σε αυτό το έργο ήταν, όπως εξηγήθηκε νωρίτερα, η προσομοίωση VSC, έτσι ώστε να αναγνωριστούν οι πιο επηρεαζόμενες περιοχές. Ωστόσο, ζητήθηκε από τον πελάτη να διερευνηθούν περαιτέρω όχι μόνο η πρόσβαση του ημερήσιου φωτός, αλλά και η πρόσβαση του άμεσου ηλιακού φωτός στις προσόψεις και, συνεπώς, στα διαμερίσματα.

Τα κύρια χαρακτηριστικά της προσομοίωσης VSC είναι ότι δεν είναι ευαίσθητη στον προσανατολισμό, στην εποχή και στην τοποθεσία. Ακόμα κι αν μπορεί να είναι ένα εξαιρετικά χρήσιμο εργαλείο για τη γρήγορη σύγκριση μεταξύ διαφορετικών γεωμετριών, δεν μπορεί να δώσει μια ρεαλιστική εικόνα για την πρόσβαση του ημερήσιου και του ηλιακού φωτός. Η τοποθεσία, το ύψος και η χρονικότητα του ήλιου στον ουρανό είναι πιο καθοριστικά και αναγκαία στο σουηδικό κλίμα.

Για τους σκοπούς αυτού του υπολογισμού, το μοντέλο μοντελοποιείται με ένα χαμηλό επίπεδο λεπτομέρειας, αλλά με τα χαρακτηριστικά του κύριου όγκου σταθερά σε Rhinoceros 6.0 (Robert McNeel & Associates, 2010), ένα τρισδιάστατο εργαλείο μοντελοποίησης και υποστηριζόμενο από υπολογιστή λογισμικό σχεδιασμού. Για αυτό το είδος των υπολογισμών, χρειάζεται η δημιουργία πλεγμάτων περιοχών με σκοπό να μετρηθούν οι ώρες που αυτές εκτίθενται στον ήλιο. Το μοντέλο είναι ένα επόμενο βήμα που συνδέεται με τη βοήθεια του Grasshopper (Associates, 2018) με το εργαλείο Ladybug, το οποίο επιτελεί τη μέτρηση.

Για τους σκοπούς αυτής της μελέτης, η κατηγοριοποίηση σύμφωνα με το EN 17037:2018 χρησιμοποιήθηκε για την εφαρμογή διαφορετικών επιπέδων πρόσβασης ηλιακού φωτός.

Σύμφωνα με την προδιαγραφή του EN 17037:2018, που είναι η σουηδική προδιαγραφή, η πρόσβαση του ηλιακού φωτός αναφέρεται σε ένα επίπεδο διαμερίσματος, το οποίο μετριέται σε ένα σημείο σε ένα άνοιγμα (CEN/TC, 2018) για μια μέρα, από την πρώτη μέρα του Φεβρουαρίου μέχρι την 21η Μαρτίου. Στις περιπτώσεις που η επίδραση του νέου κτηριακού προϊόντος πρόκειται να αξιολογηθεί, η μέτρηση των ωρών ηλιακού φωτός γίνεται στην πρόσοψη. Μια ελάχιστη ηλιακή λήψη επίσης εφαρμόζεται για κάθε τοποθεσία, έτσι ώστε να αποκλείσει από τον υπολογισμό πολύ χαμηλές ηλιακές λήψεις.

Εικ 78 Συμβατότητα σύμφωνα με το πρότυπο EN (EN Standard).

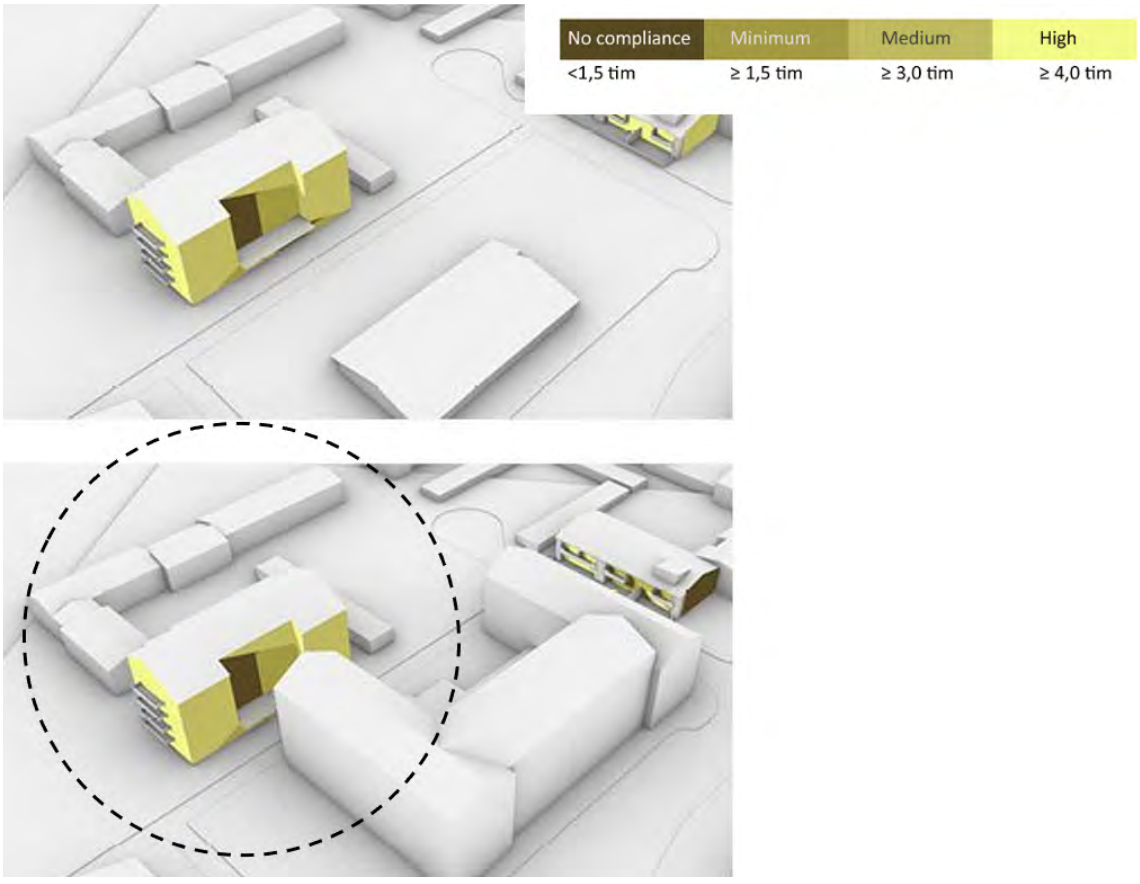

Εικ 79 Αποτελέσματα της πρόσβασης ηλιακού φωτός στη πρόσοψη πριν από την προσθήκη και μετά από αυτή. Με τη μαύρη γραμμή καταδεικνύονται οι περιοχές που επηρεάζονται περισσότερο. Θέαση προς τα νοτιοδυτικά.

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΟΜΕΝΑ ΒΗΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα έρχονται με τη μορφή εικόνων, στις οποίες παρουσιάζονται οι περιοχές ενδιαφέροντος. Στις περισσότερες περιπτώσεις, αυτές οι εικόνες προέρχονται από προοπτικές απεικονίσεις και υπάρχει μια λεζάντα που εξηγεί ένα εύρος αποτελεσμάτων. Αυτές κατηγοριοποιούνται σε τέσσερις κατηγορίες και οπτικοποιούνται με χρώματα (βλ. Εικόνα 12).

Στις Εικόνες 13 και 14 παρουσιάζονται εικόνες προοπτικής με τα αποτελέσματα για τις ώρες ηλιοφάνειας πάνω στην πρόσοψη σύμφωνα με το Πρότυπο του ΕΝ για την περίπτωση χωρίς το προστιθέμενο κτήριο και για την περίπτωση της προσθήκης. Η αλλαγή μεταξύ των δύο περιπτώσεων αναγνωρίζει τις περιοχές που επηρεάζονται περισσότερο.

Το έργο έχει περάσει τη διαδικασία της συνάντησης διαβούλευσης με τη συμμετοχή των εμπλεκόμενων μερών, συμπεριλαμβανομένων των αρχιτεκτόνων, διάφορων συμβούλων, των τοπικών συμβούλων και των κατοίκων της περιοχής. Υπήρχαν πολλά ερωτήματα που συνδέονταν με την πρόσβαση του ηλιακού φωτός και οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες είχαν διαβάσει τη σχετική νομοθεσία, την έρευνα και τις παλαιότερες συστάσεις, στις οποίες οι κάτοικοι εξέφραζαν ιδιαίτερη ανησυχία για τη μείωση του άμεσου ηλιακού φωτός κατά τη διάρκεια της χειμερινής περιόδου (μιας περιόδου με την οποία δεν ασχολείται η μεθοδολογία του 17037:2018). Μετά την πρώτη συνάντηση διαβούλευσης, το έργο εισήλθε στο στάδιο της ενσωμάτωσης των σχολίων και των σημείων, που εθίγησαν στη νέα ανάπτυξη, και αποφασίστηκε ότι μια αλλαγή στον όγκο και μια νέα αξιολόγηση μέσα από την ίδια διαδικασία είναι αναγκαίες.

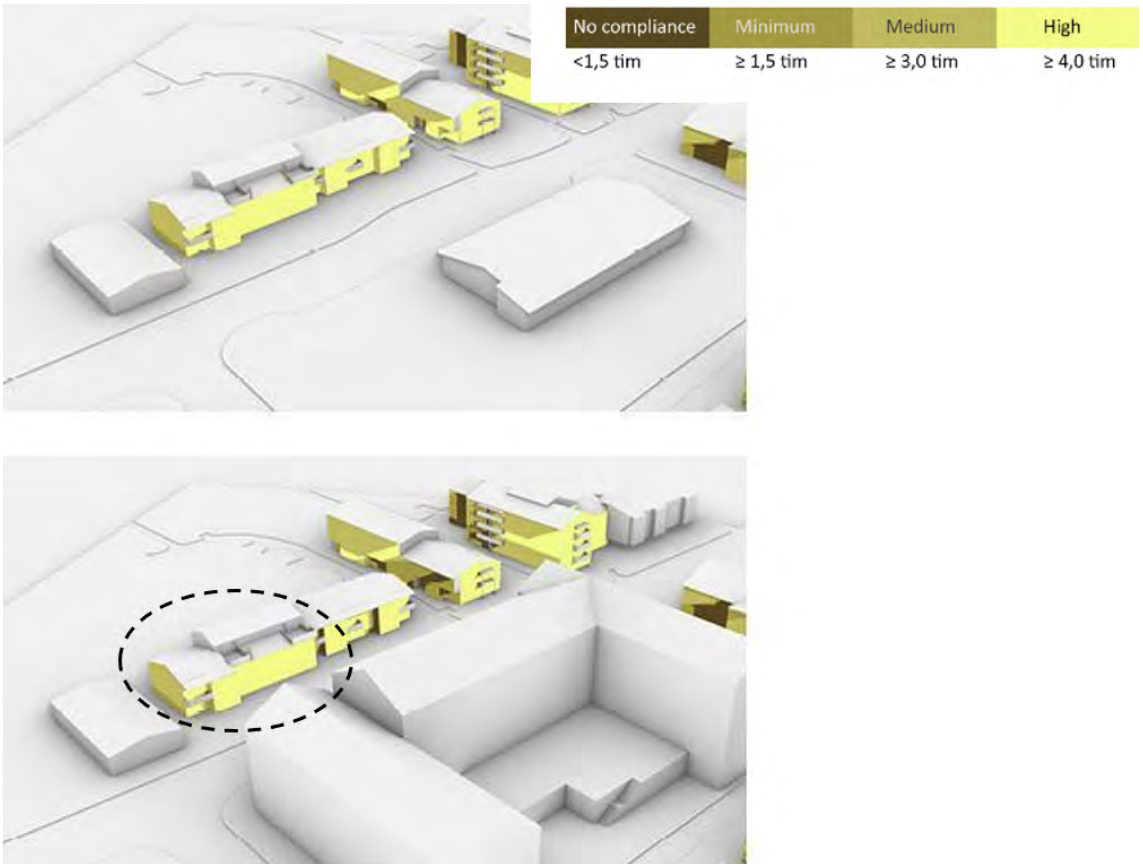

Εικ 80 Αποτελέσματα της πρόσβασης του ηλιακού φωτός στις προσόψεις πριν από την προσθήκη και μετά από αυτή. Με τη μαύρη γραμμή καταδεικνύονται οι περιοχές που επηρεάζονται περισσότερο. Οπτική προς τα βορειοανατολικά.

Εικ 81 Περιοχή παρέμβασης για την Περίπτωση 3. Πηγή: Google maps.

Περίπτωση 3: Προσθήκη ορόφου σε υπάρχον κτήριο

Μια σχετικά κοινή σχεδιαστική επιλογή είναι η προσθήκη επιπλέον ορόφων σε υπάρχοντα κτήρια, είτε φτάνοντας το μέγιστο όριο που ορίζεται από τον Δήμο είτε υπερβαίνοντάς το.

Αυτή είναι η περίπτωση της προσθήκης επιπλέον ορόφων σε ένα τετράγωνο σε ένα προάστιο που απεικονίζεται στην Εικόνα 15.

Η περίπτωση που απεικονίζεται στην Εικόνα 16 είναι μία περίπτωση που έχει τεθεί σε διαπραγματεύσεις για διάστημα πολλών ετών. Το έργο δεν έχει φτάσει ακόμα στη φάση διαβούλευσης. Έχουν υπάρξει έξι διαφορετικές εναλλακτικές που ζητήθηκαν από τις Αρχές για να περιορίσουν το αποτέλεσμα του ενός μέρους της παρέμβασης (του μέρους που κυκλώνεται με τη μαύρη έντονη γραμμή), που φαίνεται στην Εικόνα 16.

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Σε αυτό το έργο τα εργαλεία που περιγράφηκαν προηγουμένως, όπως το VSC και η πρόσβαση του ηλιακού φωτός στην πρόσοψη, εφαρμόστηκαν για όλα τα τμήματα των περιβαλλόντων κτηρίων. Για την επίδραση της κύριας στεγαστικής μονάδας (με τη διακεκομμένη μαύρη γραμμή) που απεικονίζεται στην Εικόνα 16, η οπτικοποίηση της διαδρομής του ήλιου εκκινεί από το επίπεδο της θέασης, που δημιουργήθηκε με σκοπό να παρουσιάσει με έναν πιο παιδαγωγικό τρόπο την κατάσταση πριν και μετά.

Το μοντέλο μοντελοποιήθηκε με Rhinoceros 6.0 (Robert McNeel & Associates, 2010) σε ένα πιο λεπτομερές επίπεδο σε σχέση με τις προηγούμενες προσομοιώσεις. Οι λεπτομέρειες γύρω από τα ανοίγματα και τις υλικές ιδιότητες προστέθηκαν στην προσομοίωση που έγινε με τη χρήση Radiance ως εργαλείου Render (Larson – Shakespeare, 1998) μέσω του λογισμικού Climate Studio (Solemma, 2020).

Για τις ανάγκες αυτού του Render, η διαδρομή του ήλιου μοντελοποιήθηκε με τη χρήση εργαλείων Ladybug (Roudsari – Pak, 2013).

ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΠΟΜΕΝΑ ΒΗΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα εμφανίζονται με τη μορφή ευρυγώνιων εικόνων Render σε ένα επίπεδο θέασης από διαφορετικά σημεία των κτηρίων που επηρεάζονται. Μέσα από αυτές τις απεικονίσεις οι όγκοι και η διαδρομή του ήλιου είναι ορατά και, συνεπώς, η επίδραση μπορεί να οπτικοποιηθεί καλύτερα.

Οι Εικόνες 17 και 18 δείχνουν τις ευρυγώνιες εικόνες Render από διαφορετικά σημεία στη νέα διαμόρφωση.

Οι Εικόνες 17 και 18 είναι αναπαραστάσεις της διαδρομής του ήλιου, όπως θα φαίνεται από τα συγκεκριμένα περιβάλλοντα κτήρια. Με αυτό τον τρόπο είναι ευκολότερο να καταδειχτεί και να αξιολογηθεί το πραγματικό αποτέλεσμα του νέου όγκου. Αυτό το έργο συνεχίζεται σε επίπεδο δωματίου, όπου η επίδραση των προ-

σθηκών, τελικά, αξιολογήθηκε στα υπαρκτά κτήρια. Έπειτα από τρεις διαφορετικές εκδοχές των προστιθέμενων όγκων αναμένεται ότι το έργο θα περάσει στο στάδιο της διαβούλευσης.

Συμπεράσματα – Συζήτηση

Η αναφερόμενη πύκνωση στις περισσότερες πόλεις της Σουηδίας είναι μια διαδικασία που θα εντατικοποιηθεί τα επόμενα χρόνια. Παρά τα προφανή οφέλη της πύκνωσης για την περιβαλλοντική βιωσιμότητα, η ποιότητα ζωής βρίσκεται σε κίνδυνο, καθώς αντιμετωπίζουμε ένα μέλλον με λιγότερους πράσινους χώρους, πιο σκοτεινές πόλεις-φαράγγια και περιορισμένη θέα προς τον ουρανό. Η διαδικασία προς την πύκνωση πρέπει να πραγματοποιηθεί εκ νέου και να είναι ανοιχτή, με σκοπό να διασφαλιστεί ότι θα προχωρήσει με ένα δίκαιο τρόπο.

Η σημασία της πρόσβασης του ημερήσιου φωτός και του ηλιακού φωτός είναι περισσότερο από αξιοσημείωτη, ενώ τα σύγχρονα εργαλεία μάς επιτρέπουν να προσομοιώνουμε και να προβλέπουμε την κατάσταση σε πρόωρες φάσεις, επηρεάζοντας έτσι τον σχεδιασμό των πόλεων. Οι περισσότεροι από τους υπολογισμούς είναι δυνατό να γίνουν με τη χρήση εργαλείων ανοιχτού λογισμικού, μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να ενημερώσουν τους αρχιτέκτονες, τους μηχανικούς και τους επενδυτές και να προσθέσουν περισσότερη αξία και πληροφορία στη διαδικασία της διαπραγμάτευσης.

Η ανάδειξη του ερωτήματος για μια δικαιότερη πύκνωση, όταν αφορά την πρόσβαση του ημερήσιου φωτός και του ηλιακού φωτός, έχει οδηγήσει στην ανάπτυξη μιας μεθοδολογίας, η οποία μπορεί να επεκταθεί και σε άλλες περιοχές της χώρας, καθώς επίσης και σε άλλες χώρες, να ανοίξει τη συζήτηση και να εμπλέξει τους υπάρχοντες και τους μελλοντικούς χρήστες του χώρου. Τα εργαλεία χρειάζεται να γίνουν πιο ευανάγνωστα και κατανοητά, έτσι ώστε να είναι πραγματικά συμπεριληπτικά.

Τέλος, υπάρχουν νέα εργαλεία τα οποία μπορούν να παράσχουν περισσότερη πληροφορία, να ποσοτικοποιήσουν και να οπτικοποιήσουν με έναν αποτελεσματικό τρόπο τον βαθμό στον οποίο τα νέα κτήρια δημιουργούν πρόσβαση στο ημερήσιο και στο ηλιακό φως. Η βασισμένη στο διάφραγμα μοντελοποίηση (ABDM) του ηλιακού φωτός είναι ένα από αυτά. Μπορεί να προσφέρει περισσότερη συνθετότητα σε αξιολογήσεις στα πρόωρα στάδια και μπορεί να ορίσει με ένα πιο εύστοχο τρόπο την είσοδο του ημερήσιου φωτός σε ένα κτήριο

(Mardaljevic, 2019). Επίσης, η προωθημένη VSC μέθοδος, η οποία παρουσιάστηκε φέτος, προσφέρει στους συμβούλους έναν υπολογισμό πρόωρου σταδίου του μέγιστου χωρικού βάθους, που μπορεί να είναι συμβατός με τις σουηδικές προδιαγραφές για το ημερήσιο φως. Ένας απλός τύπος μπορεί να χρησιμοποιήσει τα αποτελέσματα του Vertical Sky Component (VSC) και με ένα συνδυασμό παραμέτρων δύναται να προσφέρει πολύτιμη πληροφορία, η οποία σε ένα επόμενο στάδιο μπορεί να επηρεάσει περισσότερο τον σχεδιασμό ενός κτηρίου (Pacheco, 2021).

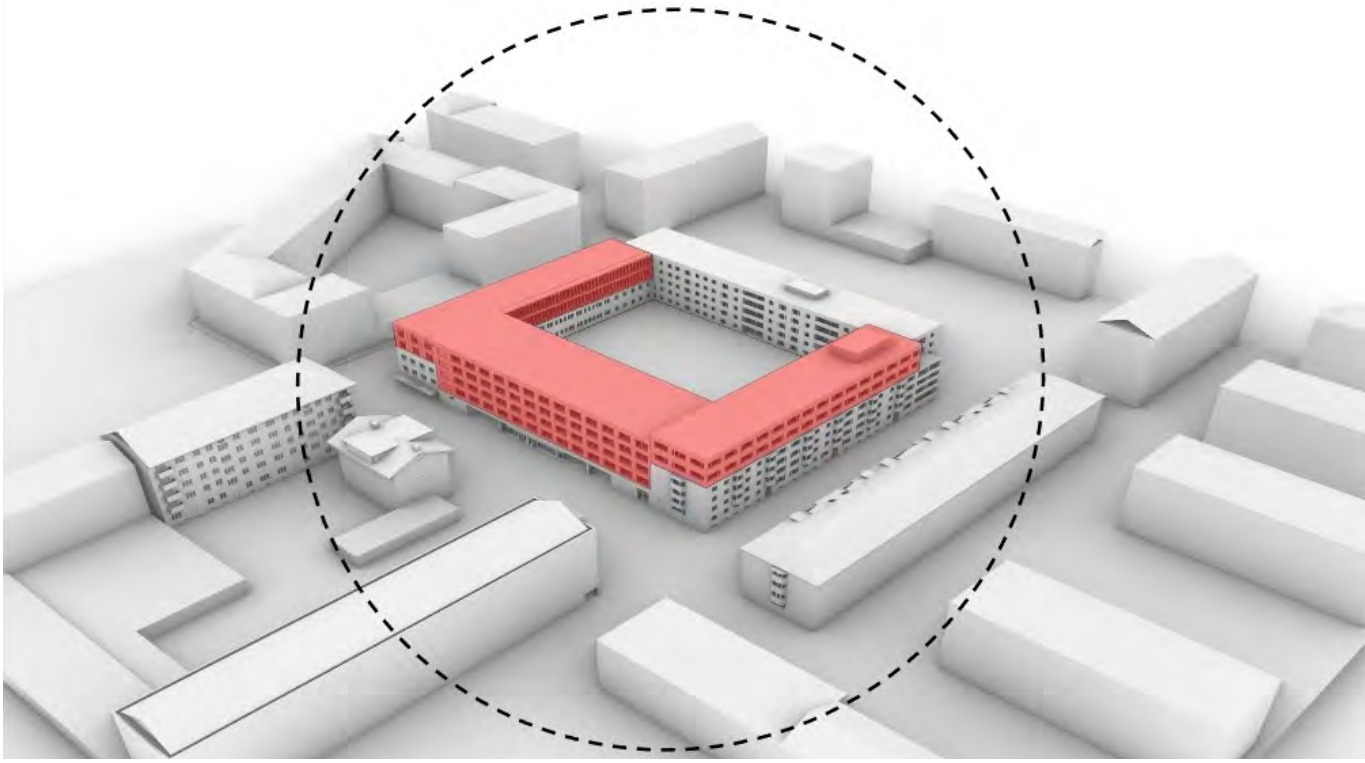

Εικ 82 Τρισδιάστατη απεικόνιση. Με κόκκινο χρώματα τα μέρη που έχουν προστεθεί και με την έντονη διακεκομμένη γραμμή το μέρος που έλαβε σχόλια και τροποποιήσεις.

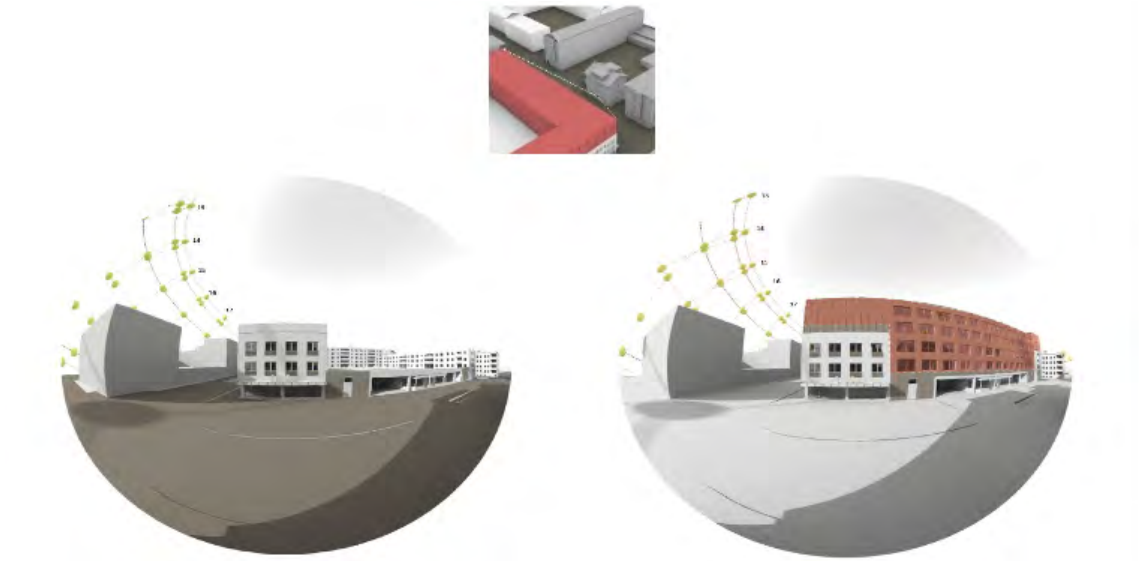

Εικ 83 Πριν (αριστερά) και μετά (δεξιά) οπτική της διαδρομής του ήλιου.

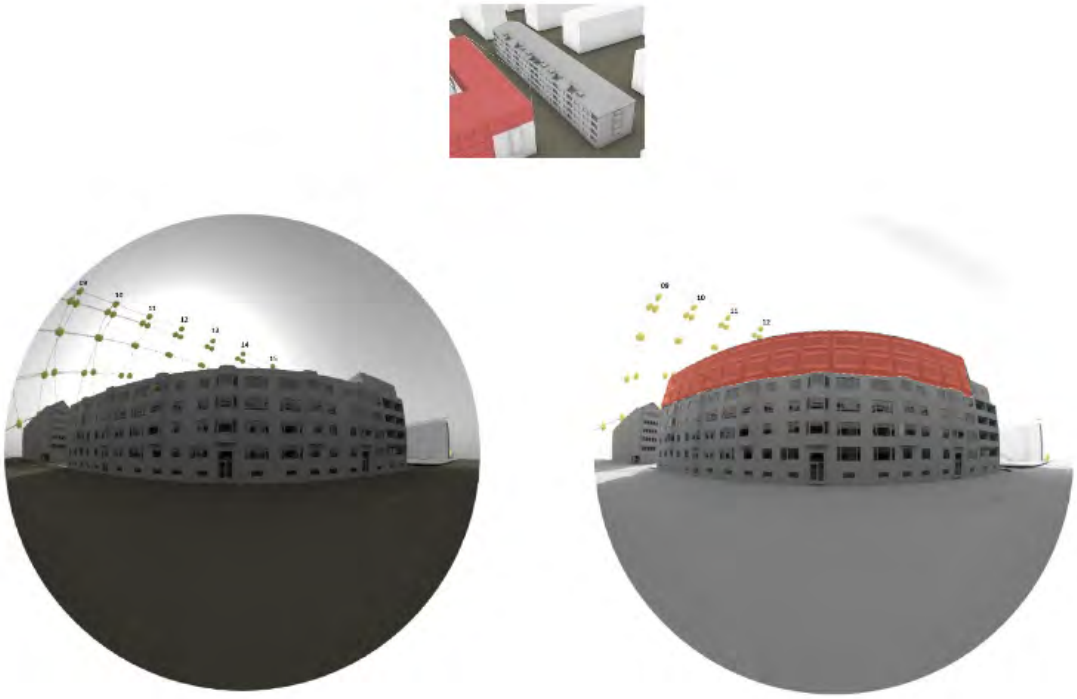

Εικ 84 Πριν (αριστερά) και μετά (δεξιά) απεικόνιση της διαδρομής του ήλιου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(UI), U. I. (2021). Sverige – Befolkning och språk [Online]. Available: https://www.ui.se/landguiden/lander-och-omraden/europa/sverige/befolkning-och-sprak/ [Accessed 09/02/2022].

ALEJANDRO PACHECO, I. B., MARIE-CLAUDE DUBOIS (2021). Advanced VSC. An early-stage method to redict compliance with the Swedish daylight standard.

ASSOCIATES, R. M. A. 2018. Grasshopper. Seattle, WA.

BEUTE, F. & DE KORT, Y. A. W. (2018). The natural context of wellbeing: Ecological momentary assessment of the influence of nature and daylight on affect and stress for individuals with depression levels varying from none to clinical. Health & Place, 49, 7–18.

BOUBEKRI, M., CHEUNG, I. N., REID, K. J., WANG, C.-H. & ZEE, P. C. (2014). Impact of windows and daylight exposure on overall health and sleep quality of office workers: a case-control pilot study. Journal of clinical sleep medicine : JCSM : official publication of the American Academy of Sleep Medicine, 10, 603–611.

BOVERKET. (2016). Rätt tätt– en idéskrift om förtätning av städer och orter [Online]. [Accessed 11/02/2022 2022].

BOVERKET. (2019). Urbanisering [Online]. Boverket. Available: https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/bostadsmarknad/bostadsforsorjning/flyttningar/urbanisering/ [Accessed 11/02/2022 2022].)

BOVERKET. (2020. Solljus [Online]. Available: https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/regler-om-byggande/boverkets-byggregler/ljus-i-byggnader/solljus/ [Accessed 14/02/2022 2022].

BOVERKET. (2021a). Detailed planning process [Online]. Boverket. Available: https://www.boverket.se/en/start/building-in-sweden/developer/planning-process/detailed-planning-process/ [Accessed 14/02/2022 2022].

BOVERKET. (2021b). Regionala byggbehovsberäkningar 2021–2030 [Online]. Boverket. Available: https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/bostadsmarknad/bostadsmarknaden/behov-av-bostadsbyggande/byggbehovsberakningar/ [Accessed 09/02/2022 2022].

CEN/TC 2018. European Standard EN 17037: daylight in buildings. European Committee for Standardization Hørsholm (Denmark).

FÖRFATTNINGSSAMLING, S. P. (1975). Svenskbyggnorm, Stockholm.

GILLIE, O. (2005). Sunlight, Vitamin D and Health. Health Research Forum occasional reports no. 2, London, UK.

HESCHONG, L., WRIGHT, R. & OKURA, S. (2000). Daylighting and productivity: Elementary school studies. 8, 8.149–8.159.

HYRESGÄSTFÖRENINGEN. (2021). Bostadbristen [Online]. Available: https://hurvibor.se/bostader/bostadsbristen/ [Accessed 09/02/2022 2022].

KOMMUN, U. (2017). Detaljplaneprocessen steg för steg [Online]. Uppsala Kommun. Available: https://bygg.uppsala.se/samhallsbyggnad-utveckling/detaljplanering/detaljplaneprocessen/detaljplaneprocessen-steg-for-steg/ [Accessed 14/02/2022 2022].

LARSON, G. W. & SHAKESPEARE, R. (1998). Rendering with radiance: the art and science of lighting visualization, Morgan Kaufmann Publishers Inc.

LITTLEFAIR, P. (2011). Site layout planning for daylight and sunlight: a guide to good practice, IHS BRE Press.

LÖFBERG, H. A. (1987). Räkna med dagsljus, Statens institut för byggnadsforskning.

MARDALJEVIC, J. (2019). Aperture-based daylight modelling: Introducing the 'View Lumen'. Loughborough University.

NÅDIGA, K. M. T. (1974). Byggnads- och brandstadga för rikets städer [Online]. Stockholm. Available: https://www.boverket.se/contentassets/22140678c50841128f99d542d6ab2eb7/1874-byggnadsstadga-brandstadga.pdf [Accessed 14/02/2022 2022].

ORGANIZATION, W. H. (2016). Urban green spaces and health. World Health Orgnization. Regional Office for Europe.

PAUL ROGERS, M. T., EWA BIALECKA-COLIN, MAGNUS ÖSTERBRING, PETER MARS (2015). En genomgång av svenska dagsljuskrav. SBUF.

ROBERT MCNEEL & ASSOCIATES (2010). Rhinoceros 3D. Version 6.0. Seattle, WA.

ROUDSARI, M. S. & PAK, M. (2013). Ladybug: A parametric environmental plugin for grasshopper to help designers create an environmentally-conscious design.

SCB. (2015). Urbanisering – från land till stad [Online]. Available: https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2015/Urbanisering–fran-land-till-stad/ [Accessed 08–02–2022].

SMHI. (2009). Sveriges klimat [Online]. Available: https://www.smhi.se/kunskapsbanken/klimat/sveriges-klimat [Accessed 11/02/2022 2022].

SMHI. (2012). Sveriges klimat har blivit varmare och blötare [Online]. Available: https://www.smhi.se/kunskapsbanken/klimat/sveriges-klimat/sveriges-klimat-har-blivit-varmare-och-blotare-1.21614 [Accessed 11/02/2022 2022].

SOLEMMA (2020). Climate Studio. 2020.

WORLDDATA. Worlddata [Online]. Available: https://www.worlddata.info/europe/sweden/populationgrowth.php [Accessed 09/02/2022 2022].

27

Η συμμετοχή ως μέθοδος και η διδασκαλία της

Εισηγητής:

Νίκος Αναστασόπουλος,
Αν. καθηγητής, Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ

Εισαγωγή

Το μάθημα Βιωσιμότητα, Οικολογία, και Συμμετοχή: Η περίπτωση της Αθήνας συγκροτήθηκε και διδάσκεται από τον γράφοντα στο Δ.Π.Μ.Σ. Ερευνα στην Αρχιτεκτονική: Σχεδιασμός – Χώρος – Πολιτισμός της Σχολής Αρχιτεκτόνων του ΕΜΠ από το 2016.

Το μάθημα έχει χαρακτηριστικά αστικού εργαστηρίου και διαθέτει την ιδιαιτερότητα ότι λαμβάνει χώρα σε μία συγκεκριμένη περιοχή της πόλης, που αποτελεί όχι μόνο αντικείμενο μελέτης, αλλά και τόπο των συναντήσεων. Το μάθημα εκπαιδεύει αρχιτέκτονες να αντιληφθούν πτυχές της έννοιας «Βιωσιμότητα» σε ότι αφορά το αστικό περιβάλλον. Παράλληλα, οι σπουδαστές αποκτούν βασικές γνώσεις οικολογίας και το πως αυτή εμπλέκεται σε ένα ανθρωπογενές περιβάλλον ως αντικείμενο που πρέπει να απασχολεί την αρχιτεκτονική και τον σχεδιασμό. Αντλεί πληροφορίες από τις θεωρίες της κοινωνικής οικολογίας, της πολιτικής οικολογίας, και της βαθιάς οικολογίας, ενώ εξετάζει θεωρίες όπως θεωρία συστημάτων, επιστημολογίες του Νότου, αποανάπτυξη, θεωρία των κοινών, και πρακτικές όπως η περμακουλτούρα, και Nature-based Solutions (NbS). Επανασυστήνει το αστικό περιβάλλον ως ένα πολύπλοκο σύστημα το οποίο, αν και πρωτίστως ανθρωπογενές αποτελείται από πολύπλοκες υποδομές που του επιτρέπουν την διατήρηση της ισορροπίας και την συνέχιση μιας απειρίας δραστηριοτήτων φιλοξενώντας ταυτόχρονα πολλές μορφές ζωής. Η βιωσιμότητα εξαρτάται από χαρακτηριστικά του σχεδιασμού του συστήματος σε συνάρτηση με επιμέρους σχεδιασμένους μηχανισμούς, και διαδικασίες.

Μέχρι σήμερα έχει φιλοξενήσει προσκεκλημένους ομιλητές όπως οι αρχιτέκτονες Santiago del Hierro Kennedy (Pontificia Universidad Católica del Ecuador), Steven Liaros & Nilmini da Silva (Polisplan, Αυστραλία), Juan Chacón (Zuloark), Jean Marc Huygen (ENSAM), Rick Lowe, καλλιτέχνης, η Έλενα Συμεωνίδου, η Ελένα Γκώγκου, ο Séamus Ó Tuama, (University College Cork), η Lena Flamm (Πανεπιστήμιο Cottbus), Estéban Benavides (Μέλος ομάδας αρχιτεκτόνων Al Borde), ο Θάνος Παγώνης (ΣΑΜ ΕΜΠ), η Μαρία Καλτσά, αρχιτέκτων, η Μπούκη Μπαμπάλου (Ομότιμη καθηγήτρια ΣΑΜ ΕΜΠ), ο Γιώργος Παπανικολάου, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, ο Raúl Hott, καλλιτέχνης.

Παρακάτω μια σύντομη περιγραφή υπό τύπον ανασκόπησης των χαρακτηριστικών του μαθήματος.

2017 και 2018

Τις δύο πρώτες χρονιές η γειτονιά που επελέγη ήταν η πλατεία Βικτωρίας και η ομάδα του μαθήματος φιλοξενήθηκε στο Victoria Square Project (VSP), με το οποίο και συνεργάστηκε ως partner. Η επιλογή συνέπεσε με την εγκατάσταση στην περιοχή του πρότζεκτ, πρωτοβουλία του καλλιτέχνη Ρικ Λόου, προσκεκλημένου της Documenta 14, που έλαβε χώρα παράλληλα στην Αθήνα και στο Κάσελ και είχε τίτλο Learning from Athens. Με πλαίσιο του μαθήματος την πλατεία Βικτωρίας οι φοιτητές διερεύνησαν τα χαρακτηριστικά των υποδομών (αρχιτεκτονική, δημόσιος χώρος, παρουσία κάθε είδους χλωρίδας), τα κοινωνικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με την ιστορική εξέλιξη της περιοχής και την πρόσφατη προσφυγική κρίση του 2015. Για τις δύο χρονιές χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο το blog του μαθήματος. Το 2018 υπήρξε η σπάνια ευκαιρία της συνεργασίας στην ανάλυση και στον σχεδιασμό μιας μικρής κατασκευής που ονομάστηκε τροχήλατο, μιας κινητής καντίνας που θα λειτουργούσε ως κοινωνικός πυκνωτής γύρω από την παγκόσμια κοινωνική γλώσσα της κουζίνας, και στην ίδια την υλοποίηση που πραγματοποιήθηκε στο εργαστήριο Ludd Lab. Από τότε το τροχήλατο ζει στους δρόμους της Αθήνας έχοντας υιοθετηθεί από τον «Άλλο Άνθρωπο».

2019

Την επόμενη χρονιά η γειτονιά που επελέγη στην οποία εστίασε το μάθημα ήταν η Ακαδημία Πλάτωνος. Η ομάδα φιλοξενήθηκε στο Συνεργατικό Καφενείο της Ακαδημίας Πλάτωνος. Το αστικό εργαστήριο πραγματοποιήθηκε σε συνεργασία με την ομάδα διαχείρισης του Συνεργατικού Καφενείου, και με την ομάδα φοιτητών από τη σχολή αρχιτεκτόνων της Μασσαλίας και τον καθηγητή τους Jean Marc Huygen. Το 2017 είχε προηγηθεί το εργαστήριο Transformng the [Re]Public Urban Transcripts και ένα συμμετοχικό εργαστήριο που χρησίμευσε ως αναφορά για τις θεματικές και τη μεθοδολογία. Οι εργασίες των φοιτητών παρουσιάστηκαν δημόσια στο Communitism. Τα έτη 2020 και 2021 συμπίπτουν με την πανδημία και την μεταφορά των μαθημάτων σε ένα διαδικτυακό και εξ αποστάσεως περιβάλλον.

2020

Το ακαδημαϊκό έτος 2020 που πραγματοποιήθηκε εξ αποστάσεως έπρεπε να προσαρμοστεί στα δεδομένα της επικοινωνίας εξ αποστάσεως που αναιρούσε την ιδέα του αστικού εργαστηρίου. Έτσι ο περιορισμός έδωσε την ευκαιρία να διερευνηθεί ένα θέμα με ιδιαίτερο ενδιαφέρον που το μέσο επέτρεπε να συμβεί. Αφορά την εξοικείωση και έρευνα σε σχέση με τους αναδυόμενους ρόλους της αρχιτεκτονικής και το νέο κοινωνικό ρόλο που καλείται να παίξει ο αρχιτέκτονας. Ανάμεσα στις θεματικές και τις σχετικές εργασίες διοργανώθηκε μία διαδικτυακή ημερίδα με την συμμετοχή εκπροσώπων συλλογικοτήτων αρχιτεκτόνων από διάφορες χώρες της Ευρώπης και της Λατινικής Αμερικής με συμμετέχοντες τους Collectif Etc/Γαλλία, Zuloark/Ισπανία-Γερμανια, Al Borde/ Εκουαδόρ, και Tirilab/Ελλάδα (Anastasopoulos, 2020).

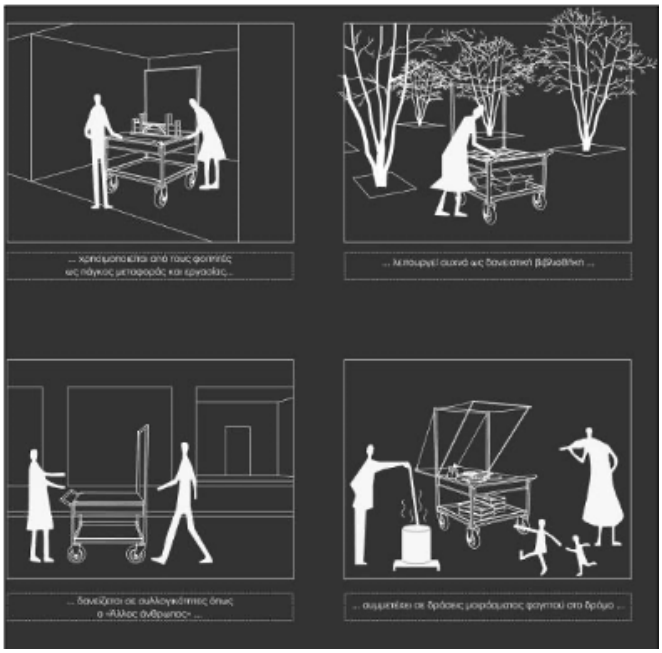

Εικ 85 Σκίτσα από την κατασκευή που σχεδίασαν και κατασκεύασαν οι φοιτήτριες Λήδα Κυριακού, Ελένη Μαστρογεωργοπούλου και Αναστασία Δημουλάκη.

Εικ 86 Πρώτη δημόσια παρουσίαση της κινητής κουζίνας που αποτέλεσε σχεδιαστική άσκηση που κατασκευάστηκε στο Communitism (4/6/2019). Σχεδίαση-υλοποίηση: Λήδα Κυριακού, Ελένη Μαστρογεωργοπούλου και Αναστασία Δημουλάκη

2021

Το έτος 2021 το οποίο έγινε εξ αποστάσεως το μάθημα ασχολήθηκε με τις εξάρσεις της Αθήνας. Συγκεκριμένα με το λόφο Φιλοπάππου, το Λυκαβηττό, και το λόφο του Στρέφη Προσκεκλημένοι ομιλητές ήταν ο Θάνος Παγώνης, η Μαρία Καλτσά, και η ομότιμη καθηγήτρια ΕΜΠ Μπούκη Μπαμπάλου, και η αναπληρώτρια καθηγήτρια Σχολής Αρχιτεκτόνων Θεσσαλίας, Ίρις Λυκουριώτη. Στα πλαίσια του μαθήματος τα μέλη της ομάδας εισήχθησαν στην προβληματική του ευρωπαϊκού ερευνητικού προγράμματος H2020 Social Platform for Holistic Heritage Impact Assessment (SoPHIA) που εστιάζει στον ανθρώπινο παράγοντα ως κρίσιμη παράμετρο στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Στα πλαίσια του SoPHIA διεξήχθησαν δύο εργαστήρια για την περίπτωση μελέτης του Λόφου Φιλοπάππου με τίτλο «Λόφος Φιλοπάππου 2031», με τη μεθοδολογία Future Workshop (FW) για την παραγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τη συμμετοχή στην διαχείριση πολιτιστικής κληρονομιάς. Στο δεύτερο διαδικτυακό εργαστήριο τα μέλη της ομάδας συμμετείχαν ενεργά ως συντονιστές στα break-out rooms.

2022

Ως περιοχή μελέτης για το έτος 2022 δόθηκε το Κέντρο έρευνας χορού Ισιδώρας και Ραυμονδου Ντάνκαν. Πρόκειται για τον χώρο στον Δήμο Βύρωνα που δημιουργήθηκε το 1902 από τα αδέρφια Ισιδώρα και Ραϋμόνδο. Ο τόπος είναι φορτισμένος με ιδιαίτερο ιστορικό βάρος και αποτελεί αντικείμενο έρευνας διότι η Ισιδώρα Ντάνκαν αναγνωρίζεται διεθνώς ως η θεμελιώτρια του σύγχρονου χορού, αλλά και διότι ο λιγότερο διάσημος ίσως Ραϋμόνδος, εκτός από "αρχιτέκτων" και εμπνευστής του χώρου σήμερα είναι επίκαιρος καθώς υπήρξε εμπνευστής των αρχών της αυτάρκειας και της ζωής εντός ορίων. Μέσα από τον τρόπο ζωής που υιοθέτησε και εφάρμοσε στην πράξη αυτές τις αρχές στο κέντρο αποτελούν αντικείμενο έρευνας σήμερα σε σχέση με θεωρίες όπως η αποανάπτυξη, και τρέχουσες προσεγγίσεις της έννοιας της βιωσιμότητας. Στον χώρο του Ντάνκαν πραγματοποιήθηκε με χρηματοδότηση από το το πρόγραμμα Moving Around το οποίο επιδιώκει την ανασυγκρότηση του τρόπου λειτουργίας του ίδιου του κέντρου, του περιβάλλοντος χώρου, της χορευτικής κοινότητας, και της κοινότητας των κατοίκων μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες. Τα μέλη της ομάδας του μαθήματος εργάστηκαν στο πεδίο και θα συνεργαστούν με την μελετητική ομάδα του Moving Ground. Μέσα από ένα πρόγραμμα εργαστηρίων επιδιώκεται η συμμετοχή της κοινότητας και η σταδιακή μεταμόρφωση τόσο της ίδιας όσο και της καθημερινότητας, όσο και του περιβάλλοντος χώρου μέσα από την εφαρμογή σταδιακών αλλαγών. Το μάθημα εστίασεστο ζήτημα της κλιματικής αλλαγής και καλεσμένοι του μαθήματος ήταν η Ελένη Μυριβήλη, ο Ζαν Μαρκ Ουιγκέν Jean Marc Huygen (αρχιτέκτων καθηγητής ENSAM, Σχολής Αρχιτεκτόνων Μασσαλίας), και η Tannya Pico (υπ. Διδάκτωρ Institute for Housing and Urban Development Studies (IHS) of Erasmus University Rotterdam)και διερευνήθηκαν ζητήματα που αφορούν την κλιματική αλλαγή τις απειλές που συνδέονται με αυτήν το πρόβλημα της Αθήνας καθώς και μέθοδοι μετριασμού του φαινομένου που προέρχονται από την κοινοτική βάση ή από λύσεις που μιμούνται τις φυσικές διεργασίες (nature-based solutions) (Cohen-Shacham et al., 2016).

Εικ 87 Mandala με σκουπίδια από την περιοχή του Ντάνκαν. Καλλιτέχνης: Χριστίνα Κατσάρη, 2021.

Περί συμμετοχής

Η έννοια της συμμετοχής ως τώρα ελάχιστα έχει απασχολήσει τη δραστηριότητα των αρχιτεκτόνων και των εκπαιδευτικών πρακτικών, και γενικά παρατηρείται έλλειμμα στην έρευνα και την τεκμηρίωση σχετικών πρακτικών. Ωστόσο είναι ήδη από την δεκαετία του 60 που εμφανίζονται σε κύκλους αρχιτεκτόνων κυρίως σε χώρες όπως η Γαλλία, το Βέλγιο, η Αγγλία, η Ολλανδία, και στη Σκανδιναβία πειραματισμοί με διαδικασίες που επιχειρούν να ενσωματώσουν την συμμετοχή των υποκειμένων στα οποία θα απευθύνεται ο σχεδιασμός, που συνήθως αφορά συλλογική κατοίκηση και τον δημόσιο χώρο. Την τελευταία δεκαετία κυρίως παρατηρείται η αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τις συμμετοχικές διαδικασίες στην αρχιτεκτονική, πράγμα που σε ένα βαθμό οφείλεται στην αλλαγή και τη μετατόπιση του συλλογικού φαντασιακού με τις κινητοποιήσεις σε ανταπόκριση των πολιτικών και οικονομικών κρίσεων από το 2008 μέχρι σήμερα. Ειδικά στην Ελλάδα υπήρξε έκρηξη στις συμμετοχικές διαδικασίες, μια ριζοσπαστικοποίηση της κοινωνίας και πειραματικές πρωτοβουλίες από τα κάτω, στις οποίες οι αρχιτέκτονες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο (Αναστασόπουλος, 2012, 2016, 2017). Το ενδιαφέρον από αρχιτέκτονες και ερευνητές ανθρωπιστικών επιστημών αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο, όπως και σχετικές περιπτώσεις μελέτης αρκετές από τις οποίες έχουν την τύχη να υλοποιηθούν. Παρόλα αυτά τα ποσοστά παραμένουν χαμηλά έναντι του συνόλου της αρχιτεκτονικής παραγωγής.

Το κύριο ενδιαφέρον αντικείμενο πειραματισμού των πρωτοβουλιών αρχιτεκτόνων πού επιδιώκουν να εισάγουν τέτοιες πρακτικές σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα εντοπίζεται στο συμμετοχικό σχεδιασμό. Το μάθημα ωστόσο δίνει έμφαση στις πτυχές της συμμετοχής σε ένα ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο κατανοώντας την συμμετοχή ως κύριο συστατικό μιας δημοκρατικής κοινωνίας και διερευνώντας τρόπους διεξαγωγής κάθε είδους επικοινωνίας, λήψης αποφάσεων, και διαχείρισης συγκρούσεων. Αντιλαμβάνεται τον συμμετοχικό σχεδιασμό ως μία εξειδικευμένη περιοχή εισαγωγής συμμετοχικών μεθοδολογιών στην σχεδιαστική διαδικασία. Στο μάθημα εξετάζεται η συμμετοχή και η θέση της μέσα από την πρακτική άσκηση συγκεκριμένων μεθοδολογιών. Ο τρόπος διεξαγωγής του ίδιου του μαθήματος που πολλές φορές περιλαμβάνει διαδικασίες διαβούλευσης παρέχει ευκαιρίες εξάσκησης εναλλακτικών μεθόδων συμμετοχής στην πράξη.

Η μέθοδος

«Είναι απαραίτητο να φύγετε από την αίθουσα διδασκαλίας και να μπείτε στην τάξη της κοινότητας». Samuel Mockbee

Ο τρόπος (ή η μέθοδος) με τον οποίο υλοποιείται η επικοινωνία σε οποιοδήποτε επίπεδο ή πλαίσιο είναι πολύ σημαντικός. Ωστόσο, η σημασία τους συχνά δεν είναι καν αντιληπτή διότι δεν διαθέτουμε την εμπειρία ή την παιδεία που θα επέτρεπε να εντοπίσουμε ένα τέτοιο κενό, με αποτέλεσμα απλά να αναπαράγουμε κάτι που γνωρίζουμε ήδη, ή το αναπαράγουμε διότι ακριβώς έχουμε άγνοια. Η επικοινωνία, ο διάλογος, η διαβούλευση, η επίλυση συγκρούσεων, ο καταιγισμός ιδεών, ο οραματισμός, η χάραξη στρατηγικής αποτελούν εργαλεία και συγκεκριμένες μεθοδολογίες που διαθέτουμε για να εξασφαλίσουμε τη δημοκρατική επικοινωνία και τη συμμετοχή, και αποτελούν επιστημονικό και ερευνητικό πεδίο, και ταυτόχρονα ίσως μία μορφή διεπιστημονικής τέχνης και επιστήμης που διαφεύγουν από το πεδίο συζήτησης που αφορά τη συμμετοχή (Elliot et al., 2005; Owen, 2008; Slocum, 2003).

Η διδασκαλία της συμμετοχής

Η ενθάρρυνση ή αποθάρρυνση της συμμετοχής ξεκινά από τον χώρο και αντανακλάται σε αυτόν, και οι όροι της συμμετοχής είναι αναμφισβήτητα και χωρικοί. Έτσι η διδασκαλία της συμμετοχής για αρχιτέκτονες ξεκινά σε επίπεδο ανάγνωσης, ανάλυσης και σύνθεσης (Mulder van der Vegt, 2016). Επιπλέον, η συμμετοχή αποτελεί κατεξοχήν βιωματική εμπειρία. Ως εκ τούτου και η διδασκαλία της αντίστοιχα οφείλει να υιοθετήσει βιωματικές μεθόδους. Έτσι συχνά υιοθετούνται μέθοδοι που ανατρέπουν την καθιερωμένη μορφή διδασκαλίας ενθάρρυνση του διαλόγου που κάποιες φορές διεξάγεται με δομημένο και κάποιες φορές με αδόμητο τρόπο. Όπως αναφέρθηκε συχνά η διαδικασία του μαθήματος βγαίνει έξω από τα όρια της αίθουσας διδασκαλίας και του ακαδημαϊκού πλαισίου και μεταφέρεται σε χώρους που εκτυλίσσεται η ζωή της πόλης, ορισμένες φορές ενσωματώνοντας φωνές από προσκεκλημένους στο μάθημα με ειδική γνώση και εμπειρία σε ένα θέμα, ή και καθημερινούς ανθρώπους. Το μάθημα υιοθετεί μεθόδους που δανείζεται από άλλα επιστημονικά πεδία όπως είναι η εθνογραφία, η ανθρωπολογία και μεθοδολογίες όπως Action research. Η έρευνα δράσης είναι μια επαναληπτική προσέγγιση, που συνδυάζει θεωρία και πράξη (Baskerville & Wood-Harper, 2016). Έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως στην εκπαίδευση και υπάρχουν διάφορες διατυπώσεις έρευνας δράσης, αλλά στην απλούστερή της περιγραφή αναλύεται σε δύο στάδια: συλλογική ανάλυση από τους συμμετέχοντες, που οδηγεί στη διατύπωση μιας υπόθεσης εργασίας. ακολουθούμενη από συνεργατική αλλαγή με μελέτη των αποτελεσμάτων. Η έρευνα δράσης επικεντρώνεται έντονα στη δράση και την αλλαγή, λειτουργεί σε σχετικά σύντομες χρονικές περιόδους, και περιλαμβάνει ουσιαστική συνεργασία και συμμετοχή.

Πτυχές της συμμετοχής στην αρχιτεκτονική και στον ρόλο του αρχιτέκτονα

Είναι σημαντικό οι αυριανοί αρχιτέκτονες να έχουν αναφορές σε πρακτικές αρχιτεκτονικής και αρχιτέκτονες πέραν των προτύπων της αρχιτεκτονικής των «σταρ» αρχιτεκτόνων και της εταιρικής (corporate) αρχιτεκτονικής και το διακύβευμα σε αυτό το πεδίο δεν είναι στιλιστικό, δεν αφορά δηλαδή τη διαμάχη ανάμεσα στους φανατικούς του μοντερνισμού και τους οπαδούς της αποδόμησης ή οποιουδήποτε άλλου κινήματος. Υπάρχει μια γενεαλογία αρχιτεκτονικής και αρχιτεκτόνων που αφορά τις ανησυχίες και αναζητήσεις που συνήθως διαφεύγουν της προσοχής στα πλαίσια ενός δημόσιου διαλόγου περί αρχιτεκτονικής, πόλης και χώρου, την οποία υπηρετεί το μάθημα σε ότι αφορά τη συμμετοχή. Ανιχνεύεται στο έργο πρωτοπόρων όπως ο Lucien Kroll, ο Eilfried Huth, ο Yona Friedman, ο Christopher Alexander, ο Samuel Mockbee, ανάμεσα σε άλλους. Το αισιόδοξο είναι ότι εδώ και περίπου δέκα χρόνια μια νέα γενιά αρχιτεκτόνων που ενηλικιώθηκε μέσα στην κρίση εμπνέεται από αυτούς τους δασκάλους και αναθεωρεί τόσο τον ρόλο της αρχιτεκτονικής όσο και τον τρόπο που εργάζονται και δημιουργούν οι αρχιτέκτονες όπως οι ομάδες Collectif Etc, Al Borde, Orrizantale, Raumlabor, και πολλοί άλλοι.

Σε ένα τέτοιο κλίμα διερευνάται μία νέα πτυχή στην σχέση της συμμετοχής με τους κύκλους νέων αρχιτεκτόνων που αφορά πιο ριζοσπαστικές προσεγγίσεις που δεν επαναπροσδιορίζουν μόνο τη σχέση του αρχιτέκτονα με το χρήστη, αλλά και τον ρόλο του αρχιτέκτονα σε ότι αφορά τη μεθοδολογία της άσκησης του επαγγέλματος, τη σχέση του με την οικονομία, με τα υλικά, την παραγωγή, και ίσως -δεν θα ήταν υπερβολή να πει κανείς- με τον υλικό δυτικό πολιτισμό, όπως τον γνωρίζουμε. Προς αυτή την κατεύθυνση στα πλαίσια του μαθήματος έχουν υπάρξει επανειλημμένα αναφορές, ασκήσεις ανάλυσης, εξωτερικές συμμετοχές και εκδηλώσεις, για γνωριμία με το προφίλ, τη φιλοσοφία και σχετικό έργο αρχιτεκτονικών ομάδων από την Ευρώπη και τη Λατινική Αμερική. Το μάθημα έχει πάνω από 50 αποφοίτους με τους οποίους διατηρεί επαφή, επικοινωνία, και συνεργασία. Από το 2019 ανάλογα ζητήματα εισάγονται σε προπτυχιακό επίπεδο με ένα μάθημα επιλογής.

Τέλος στα πλαίσια του τριετούς προγράμματος (2022, 2023, 2024) Erasmus Η Σχολή των Κοινών (An Architecture School of Commons) εισάγονται πειραματικές μεθόδους βιωματικής μάθησης και συμμετοχής με ένα θερινό εργαστήριο διάρκειας μιας εβδομάδας σε συνεργασία με τις σχολές αρχιτεκτονικής της Γκενόμπλ και του Τορίνου, με διάδραση με τοπικές κοινωνίες σε περιοχές της Γαλλίας, Ιταλίας, και Ελλάδας (βλ. asoc.eu.com).

Εικ 88 Στιγμιότυπα από συλλογικό γεύμα, και από τη δράση των ομάδων κατασκευής, εκδηλώσεων, και παραγωγής έντυπου υλικού. Η Σχολή των Κοινών, La Place des Possibles, Sanit-Laurent-en-Royans, 28/8–3/9/2022.

Εικ 89 Στιγμιότυπα από συλλογικό γεύμα, και από τη δράση των ομάδων κατασκευής, εκδηλώσεων, και παραγωγής έντυπου υλικού. Η Σχολή των Κοινών, La Place des Possibles, Sanit-Laurent-en-Royans, 28/8–3/9/2022.

Εικ 90 Στιγμιότυπα από συλλογικό γεύμα, και από τη δράση των ομάδων κατασκευής, εκδηλώσεων, και παραγωγής έντυπου υλικού. Η Σχολή των Κοινών, La Place des Possibles, Sanit-Laurent-en-Royans, 28/8–3/9/2022.

Εικ 91 Στιγμιότυπα από συλλογικό γεύμα, και από τη δράση των ομάδων κατασκευής, εκδηλώσεων, και παραγωγής έντυπου υλικού. Η Σχολή των Κοινών, La Place des Possibles, Sanit-Laurent-en-Royans, 28/8–3/9/2022.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Anastasopoulos, N. Voices of Architects Collectives (6/2/2020), διαθέσιμο στο: https://youtu.be/hYAg9Xm6Q5E

Anastasopoulos, N. (2021). "Commoning the Urban," στο: M. O'Neill – S. Toupin – C. Pentzold (επιμ.). The Handbook of Peer Production. John Wiley & Sons.

Awan, N. – Schneider, T. – Till, J. (20111). Spatial Agency: Other Ways of Doing Architecture. Routledge.

Baskerville, R. – Wood-Harper, T. (2016). A Critical Perspective on Action Research as a Method for Information Systems Research, σσ. 169–190, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.1007/978–3–319–29269–4_7

Cohen-Shacham, E. – Walters, G. – Janzen, C. – Maginnis, S. (επιμ.) (2016). Nature-based solutions to address global societal challenges. IUCN International Union for Conservation of Nature, διαθέσιμο στο: https://doi.org/10.2305/IUCN.CH.2016.13.en

Elliot, J. – Heesterbeek, S. – Lukensmeyer, C. – Slocum, N. (2005). Participatory Methods Toolkit: A practitioner's manual (S. Steyaert – H. Lisoir [επιμ.]). King Baudouin Foundation & the Flemish Institute for Science and Technology.

Escobar, A. (2018). Designs for the Pluriverse: Radical Interdependence, Autonomy, and the Making of Worlds (εικονογραφημένη έκδοση). Duke University Press Books.

Latouche, S. (20101). Farewell to Growth. Polity.

Mulder van der Vegt, D. (2016). Parliament: Theatres of democracy. XML.

Owen, H. (20083). Open Space Technology: A User's Guide. Berrett-Koehler Publishers.

Santos, B. de S. (20141). Epistemologies of the South: Justice Against Epistemicide. Routledge.

Slocum, D. N. (2003). Participatory Methods Toolkit. 167.

Αναστασόπουλος, Ν. (2012). «Κοινοποιήστε!» στο: Π. Δραγώνας – Α. Σκιαδά (επιμ.), Made in Athens. ΥΠΕΚΑ, σσ. 91–99.

Αναστασόπουλος, Ν. (2016). «Μεταιχμιακή αρχιτεκτονική: Μη παραδοσιακοί ρόλοι για τον αρχιτέκτονα και το πεδίο της αρχιτεκτονικής», στο: Σύλλογος Αρχιτεκτόνων ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ (2016) #ThisIsACo-op Biennale Architectura 2016, σσ. 152–154.

Αναστασόπουλος, Ν. (2017). Η διδασκαλία της αρχιτεκτονικής και η πράξη σε μεταιχμιακές εποχές. Η διδακτική της αρχιτεκτονικής: αντικείμενα και προοπτικές. Σχολή Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ.

